МАТИЦА СРПСКА
1826

ЊЕГОШЕВ ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ
Покренут 2007.

Главни и одговорни уредник првог броја
редовни члан САНУ Александар МЛАДЕНОВИЋ

Главни и одговорни уредник другог броја
дописни члан САНУ Миро ВУКСАНОВИЋ

Штампање *Зборника – Споменице* омогућили су:
Мона д.о.о. Београд
ЖГП ГП Београд АД
Невенка и Бранислав Зубанов
Драгиња и Душан Диклић

ЊЕГОШЕВ ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ

2

СПОМЕНИЦА О ДВЕСТОГОДИШЊИЦИ ЊЕГОШЕВОГ РОЂЕЊА

Уређивачки одбор

редовни члан САНУ Матија БЕЋКОВИЋ, дописни члан САНУ Миро ВУКСАНОВИЋ, проф. др Јован ДЕЛИЋ, редовни члан АНУРС Љубомир ЗУКОВИЋ, проф. др Душан ИВАНИЋ, редовни члан САНУ Светозар КОЉЕВИЋ, редовни члан АНУРС Рајко Петров НОГО, проф. др Мато ПИЖУРИЦА, редовни члан АНУРС Слободан РЕМЕТИЋ, проф. др Драган СТАНИЋ, проф. др Богољуб ШИЈАКОВИЋ

Главни и одговорни уредник

Миро ВУКСАНОВИЋ

Секретар

Јулка ЋУКИЋ

НОВИ САД
2014

САДРЖАЈ

Опет ћемо пред Његоша (уреднички увод) 7

Митрополит Амфилохије (Радовић), *Христоцентричност Престола свесвјетија по Његошу* 11
Епископ Јоаникије (Мићновић), *Царска порфира* 19
Никола Хајдин, *Његош је жива вредност* 29
Матија Бећковић, *Служба Пустињаку цетињском* 31
Светозар Кољевић, *О Његошевом надахнућу „бесудном земљом“* 35
Миро Вуксановић, *Његошева два века мука, на оба света* 51
Рајко Петров Ного, *Може ли „истрага предака“ наудити Његошу* 55
Љубомир Зуковић, *Његош и Вук* 65
Слободан Реметић, *Вук и Његош на стази богаћења лексичког фонда српског језика* 79
Бранко С. Летић, *„Ноћ скупља вијека“ у контексту Његошеве поезије и поетике* 89
Зоран Лакић, *Његошев српски народ, Црна Гора и Црногорци* 99
Жарко Ђуровић, *Свевремени Његош* 109
Димитрије М. Калезић, *Питање хетеродоксије код Његоша* 117
Милан Радуловић, *Стваралачки преображаји српских културних образаца у Његошевом песништву* 147
Душан Иванић, *Његошеви аутопоетички искази у оквирима српске пјесничке традиције* 159
Милош М. Ковачевић, *Његошев однос према српском језику* 169
Милоје М. Ракочевић, *Његошеве универзалне поетске структуре* 181
Љиљана Пешикан-Љуштановић, *„Пошљедње вријеме“ и косовско предање код Старца Рашка и у „Горском вијенцу“* 197
Стеван Кордић, *Срећа пјевачка или Његош и пословица* 211
Војислав Јелић, *Његош и poeta doctus* 229
Радослав Ераковић, *Лик Сатане у Његошевој „Лучи микрокозма“ и религиозним еповима српских предромантичара* 235
Сава Дамјанов, *Његош као приповедач* 245
Иван Негришорац, *Рецепција Његошевог дела на страницама Матичиног Летописа (1831–1852): прилози Теодора Павловића и Јована Суботића* . . 253
Борис Лазић, *Прилог разумевању развитка поимања свјетлосне мисли на примеру раног Његошевог песништва (циклус песама из Грлице за 1837. годину)* 281

Славко Гордић, *Његошеви трагови у српском песништву двадесетог века* . . . 291
Јован Делић, *Матија Бећковић и Његош* 297
Богољуб Шијаковић, *Истина и метафора* 321
Јово Радош, *Борба као суштаство света у Његошевом песништву* 333
Часлав Д. Копривица, *Његош као мислилац српске ситуације и српског идентитета* 345
Милутин Мићовић, *Окупација и слобода у Његошевом дјелу* 353
Драган Симеуновић, *Његошева политичка мисао* 367
Мирољуб Јевтић, *Његош и ислам* 387
Ирена Арсић, *Петар II Петровић Његош и Ђорђе Николајевић: два лица српске дипломатије и државништва* 403
Владислава Гордић Петковић, *Његош и представе маскулинитета* 419
Дејан Ђуричковић, *Један француски поглед на Његоша* 423
Томаж Евертовски, *Два погледа на Вечни Град – доживљај Рима у стваралаштву Његоша и Мицкјевича* 431
Најда Иванова, *Проблем идентификације рецептивних стратегија у паратекстуалним компонентама бугарских превода „Горског вијенца“* . 447
Хироши Јамасаки Вукелић, *О превођењу „Горског вијенца“ и „Луче микрокозма“ на јапански* 469
Владимир Б. Осолник, *Аутори српских, хрватских и словеначких историја књижевности о Његошевом „Горском вијенцу“ 1900–1950* 477
Предраг Палавестра, *Песма о Његошевој смрти* 489
Бранка Радовић, *Нове композиције српских и црногорских аутора Његошу* . 503
Ненад Макуљевић, *Савременик, херој и светитељ: креирање Његошевог лика у визуелној култури* 511
Веселин Матовић, *Његош у црногорским уџбеницима за језик и књижевност* 529
Живко Брковић, *Судбина рукописа „Горског вијенца“* 541

Писма 549

Прослава двестогодишњице Његошевог рођења (Извештај Матице српске) . . 589

Напомена 597

ОПЕТ ЋЕМО ПРЕД ЊЕГОША

(уреднички увод)

Необична је ова књига као што смо два века од рођења врховног српског песника обележили на начин необичан. Као да смо се уз тај велики догађај снебивали и „ломили прсте“ док смо о њему писали и тражили место где да написано кажемо у част свеобухватне поезије. Док смо тек годину пре Његошевог датума који се само једном бележи, виш Србије и по њој, свакочасно, уз велике речи, талире, представе и сродне скупине без милости славили два појма која већина и не разуме, ни оно „милански“ ни оно „едикт“ (што јесте требало објашњавати – догађај је многовек), док смо, дакле, прекомерно славили цара који нам, ипак, није ни далеки род, године тринаесте у нашем веку, устиђивали смо се да још једном покажемо на коликој је висини Владика Раде, Песник над српским песницима, Господар Црне Горе и Брда, творитељ *Луче* и *Вијенца* који је у глави „цијела народа“, чије стихове, изреке, мудрости и подуке сваког дана као незаменљиву помоћ у говорењу понављамо. А оно што се свуда у српском народу, његовој речи и мисли, добро примило и отишло од ува до ува – „мријет неће док свијета траје“.

Па кад је већ тако, а јесте још потпуније, овде само у наговештају, шта нас је смело да како ваља не прославимо одавно славно име песника који је истовремено и народски и филозофически и религиозни и ослободитељски и према туђину-освајачу горд, јуначан и правичан и „сламка међу вихорове“ и с маленом снагом и господствен и леполик и отмен толико да су му се царска врата отварала;

који је на месту где то нико не чини осорно рекао да род његов „не љуби ланце“;

који је препеван на европске језике, на јапански и кинески, па редом;

који је у истом манастиру где је свог по заслугама немерљивог претходника (владику што је, бос и гологлав, у рукама држао камен из молитве и клетву у посланици) светим именом назвао како га и данас у три прста држимо, где је Његош исто презиме добио које још није озваничено, али ће се оно само постарати за такве нама недовољно појмљиве ствари;

шта нас је смело (то се питање мора умножавати) да разгласимо како и бројем мали народи имају свога Хомера и Дантеа, свога Шекспира, Гетеа и

Волтера, свога Пушкина, Сервантеса, Достојевског, све достојнијег од достојног, па да и тако бројем мали народи имају обавезу, право и дужност да другима понуде најбоље што имају;

коначно, шта би омело народе које смо именовали њиховим писцима, шта би њих могло да смете, чак и да их неко близу мишјег места отера, да своје најбоље из ранијих доба не славе, да тако не уздижу себе, своје име, своју традицију, излазак на високо?

Питање је одвишно. У исти мах је и чудно. Уопште, ко би нешто такво питао? И ко би требало на упит да одговори? Зашто су се баш због Његоша стисле и собом заклониле српске институције, најпре друштвене, државне, па онда научне, просветне, уметничке? Зашто су се поталаушили елитни појединци као да су у криволову? И, напокон, да се вратимо књизи пред којом смо, зашто имамо зборник који није научни у целости, јер научног скупа није ни било, није га могло бити, нису га помогли, нису хтели на то да окрену главу јер су истегли врат гледајући онамо, јер су оба начуљили да им ко нешто не приговори, јер им је посигурно и овлашно, како се то ради у поверљивим приликама, речено да би Песник који је писао да су „лепо, липо, л'јепо и лијепо" листићи „истога цвијета", да би он могао бити ризична именица у преговорима на путу где, како кажу, другог нема, јер се чудо с Његошем и његовим светом догодило?

Отуд и још однекуд, из туђег застрашивања и домаће послушности, са скупова из САНУ и АНУРС, са низа скупова из Матице, у њеном највећем и најмање подржаном прегнућу, из оданих руку архијереја, академика, професора, писаца, књижевних критичара, преводилаца, историчара, филозофа и научника различитих струка, у таквом поретку и по сродности тема разврстаних, имамо књигу за коју је ипак речено да је необична.

Стигла је ова и оваква књига, на сасвим неочекиван начин пошто је о Његошу говор, из збуњености (опште), из дављене мотивисаности и окаснелости (појединачне), из пословичне немарности према себи (редовите), из повремене површности која нуди такве судове и процене (овде и опет), из вежбања сопствене нарцисоидности којој баш овде велика сенка не даје да расте (тако једном или двапут), из понављања заватрених речи које су у понављању давно сагореле (на више места), из навођења туђих мисли као да су тек сада настале као наше (има и тога), из немарности према стиховима који су на неколико начина и по сећању навођени и у „затезању" кидани, понегде и по три стиха у низу писани као једна реченица (што омета проверу и сравњивање), из мудрости која уме на десетине начина да се у исту мудрост претвара (где се мора стати и гледати), из прилично напрегнутих становишта да је Његош у стиховима приповедао по узорима које може бити није ни претерано марио или, опет, да је бануо, однекуд, незван, на голу долину, да ништа није нашао и узео, да ништа осим себе није оставио (што се у околним радовима уверљиво сумњичи), из необјављене Његошеве библио-

графије, па се број таквих јединица и у шест хиљада разликује (како је и остало), из ненамерне себичности да ли ће бити довољно простора и за остале радове, из разних сличних поступака који су уреднички посао спутавали и кварили, па се може учинити да га није ни било.

Лако је казано у читању препознати. Али, то ни приближно није главнина нити главна особина ове књиге о Његошу. Осмотрене повремене појавице и радње, допуштене, овде недиране, дабоме, пошто свако мером своје реченице и налазишта у њој самом себи меру даје, такви наноси (у претходном одељку као уређивачко правдање помињани) истовремено јесу и доказ докле смо стигли у разговору с Његошем и равнању са собом и нашим ополитиченим временом. Према томе, ваља то утврдити, јесте скоковитим и „научно нечистим“ радовима место у овој књизи. Јесте све тако зато што нисмо могли приредити научни зборник када научног скупа није било, али знамо какав би научни зборник био да су се својим научним радовима јавили сто и четири аутора, колико их је потврдно на наше позивно писмо одговорило или се по својој жељи пријавило. Јесте, дакле, ова књига *Споменица* Његошу за његова два века, а *Споменица* не доноси само прилоге по научној регули.

Нашу замашну књигу чине два дела. Први део носи целу грађевину од реченица упућених Његошу. Беседе имају побожни замах, воздигнуће православне вере и Владике Рада као њеног служитеља, беседе песника и других људи који умеју с речима јесу и за читање наглас и за преписивање у нотес у џепу од кошуље на левој страни груди. Огледи, расправе, есеји, осврти, поређења, сведочења о превођењу, описи Његошевих путовања, његови прецизно уочени тројни обрасци, генетички и други кодови, сродности с десетерачком и ученом поезијом, таквом и по европском дозиву и ритму, Његошев однос према иноверцима, посебно према исламу, његова политичка каменом притиснута мисао која и таква уме да се отима и расте, Његошеви истоци из претходничко-устаничке и остале поетске усмености, тумачење косовског завета који је целином његов, описи националних степеница којима онолики, од два метра, с дигнутом главом и камилавком хода по природном реду: Црногорац, Србин, Словен, па још, до на кров, тумачења како се прихватала његова пресничка мисао у послењегошевском до наших дана времену, погледи на његов стих преосвештених странаца, аутопоетика која се заодева доследношћу у својој недоследности, надахнућа „воиственим“, „трагическим“, мудроносним, лепотним, џефердарским, сенокосним, расплетеним увојцима и свим „у бесудну земљу“, претворење стихом у пословицу или обрнутим поступком, светлост од Гетеа и Вука, посвете и оде Оцу Србије, Обилићу, оноликим лицима са заштитним именом Вук и браћи Мартиновић, црногорској „свободи“, на српском језику и именовању по српском начину, „пошљедњем времену“ које не долази, српству и у њем свему што је „за пјесну створено“, стваралачким и националим спонама с установом која *Споменицу* Његошу „на свијет издаје“, са оваквим и другим вредностима,

с описима музике која је компонована на Његошеве тестаментарне стихове, таква књига први пут међу нама јесте и скупоцено поучан доказ како смо се одужили нашем недогледаном владици, песнику, владару и небеснику Петру II Петровићу Његошу.

А документарни део књиге сведочи о нама данас као извор првог реда. Позив за међународни научни скуп и попис двадесетак тема у њему (које су се, кажу, касније на ијекавском понегде облизниле), па онда тешкословно извињење и молба да аутори прилоге шаљу за *Зборник* (како и јесте настала ова *Споменица*), упорна писма Одбора за прославу *Два века Његоша* (узалудна, затурена), писма Матичина која су се изгубила у глувилу (онолико аргументима и јасна и гласна), све је то наше 2013. године стечено „имање" које остављамо потомцима, са подвиженијем у савременој лектири црногорској где су међу ђаке послали Његоша у таквим дроњцима да га ни соколово око не препознаје.

Захвалност припада свима који су за Његоша и његову *Споменицу* по савести радили. А извештај о прослави који затвара ову значајну књигу, настајалу у 2013. и до августа 2014, када су стигли последњи прилози, није само обичан додатак. Тамо се види како у историјској непогоди, у сметењаштву свакакве сорте, у дослушкивању и пађењу са собом, увек се нађу осамљеници који знају да ћемо опет пред Његоша и призивају речима:

„Прегаоцу Бог даје махове!"

(септембар 2014)

Миро Вуксановић

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II

Митрополит Амфилохије (Радовић)

ХРИСТОЦЕНТРИЧНОСТ ПРЕСТОЛА СВЕСВЈЕТИЈА ПО ЊЕГОШУ[1]

Предсмртно завјештање Петра II Петровића Његоша садржи несумњиво суштину и закључак његовог кратког земног живота и свеукупног његовог дјела. У свом Завјештању, наиме, обраћајући се на почетку Богу библијско-литургијским ријечима „Слава Тебје показавшему нам свјет“ (Стих из свакодневног јутрења), „с надеждом“ ступајући к његовом „светилишту божественом“, он исповиједа срж своје вјере и садржај свог свеукупног животног, умног и стваралачког опита. Па ће рећи: *Твоје је Слово све из ништа створило, Твоме је закону све покорно.*

Ово Његошево Слово, Ријеч, Логос, истовјетно је са Логосом Јованових Јеванђеља, кроз које „све постаде“ како каже Св. апостол Јован, „и без њега ништа не постаде што је постало“ (Јн. 1, 3). На почетку одмах треба рећи да се богословско-философска мисао Његошева – првенствено његово најзначајније дјело, „Луча микрокозма“, чије одломке смо чули – темељи на првим стиховима Мојсијеве Књиге постања: „У почетку створи Бог небо и земљу. А земља бјеше без обличја, и бјеше пуста и бјеше тама над безданом“ (1 Мој. 1, 1–2). По Његошу: Бог је *свештеном мишљу скројио план битности*, и рекао јој: *„Буди!“, и роди се биће...* („мисао“).

Ове ријечи боговидца Мојсија су тако органски, дубински уткане у Његошеву „Лучу микрокозма“ да би требало много времена да се пронађе све оно што су оне код Његоша надахнуле. Поред овога треба истаћи оно што је до сада веома мало, бар нам се тако чини, истицано као извор Његошевог виђења човјека и свијета, нарочито језика који употребљава – Откривење Јованово и поетски језик богослужења Цркве, као и молитвени доживљај свеукупне небоземне стварности у његовој интерпретацији. Уз то треба рећи

[1] Бесједа изговорена 16. фебруара 2013. године у Новом Саду на свечаној сједници Матице српске, наше најстарије културно-научне институције а поводом њеног 187. рођендана, којом је обиљежен почетак прославе 200–годишњице рођења највећег пјесника српског језика, митрополита Петра II Петровића Његоша.

да је потпуно у праву Густав Крклец када каже да готово нико није продро у дубине Његошевих откровења. И заиста, дубине његових откровења – особито поменута „Луча микрокозма“ као и неке од његових пјесама и записи у његовој „Биљежници“ – својим пророчким и откровењским духом и језиком измичу уобичајеној анализи књижевних и философских текстова, утврђивању њихових извора и утицаја. Поред тога што су, нпр. у „Лучи микрокозма“, присутни у великој мјери идеје и језик Јовановог Откривења, библијско-богослужбени језик и мисао, Милтон и други, о чему је већ толико писано, овде је надахнуће, а опитно виђење превасходно, оригинално његошевско. Тешко је пронаћи у било ком извору који је користио Његош и који је утицао на њега ону визију саборну, унутарњу; визију која прожима Његошево дјело, која нарочито прожима „Лучу микрокозма“. Она је заиста нешто вансеријско. Покушаћемо да макар укажемо на неке основне ставове увида у откровењско-мистичне дубине Његошевог понирања у неизрецивост поретка, основа, трона, престола Вишњег на којем стоји, почива оно што он назива „свесветије“, што значи сви видљиви и невидљиви свјетови.

По њему *још̲т̄ идеја људска т̄еп̄а у колијевци нарјечијем ђет̄ињским*.[2] Он пита творевину да му „свету открије таину“ ради чега постоји, а она му „смијехом својим одговара“,[3] све доказе земаљских мудраца, каже он, *неп̄ост̄ојност̄ колеба ужасна*. Сви њихови докази нису ништа друго *до кроз мраке жедно т̄умарање, до нијемо једно нарјечије*. Сагледавајући своје и људско ништавило, питајући се да ли је живот сан или јава, он ипак закључује да је „твар Творца човјек изабрана“, да је човјек бесмртан, да је он „искра у смртну прашину“, „луча тамом обузета“. У њему се огледа „искра беспредјелног умасвевишњег непостижног Творца“. Оно што је за њега веома важно јесте *човјек бачен на бурну брежину т̄ајном руком смјелоґа случаја,* али *п̄од влијањем т̄ајноґа п̄ромисла*.

Јесте *људски живот̄ сновиђење ст̄ра̲шно*, али се ипак човјек, у том сновиђењу, налазећи се између сна и јаве, *сјећа п̄рве своје славе*. Пјесник, поета за Његоша – онако како га он доживљава, доживљавајући себе самога – није човјек обичног знања и дара, његово звање је „свештено“, *ґлас је њеґов неба влијаније*, руководи га „луча св’јетла“, његов је „дијалект величество Творца“. Поета, дакле, има својства боговидца и тајновидца, видиоца и пророка, њему се сама Тајна открива и јавља. С обзиром на то да је све што постоји *оп̄ш̲т̄еґа Оца п̄оезија* и с обзиром на то да Бог ствара све постојеће као први Поета (у изворном хеленском смислу ријечи, поета значи стваралац, творац), то није чудо да божанско *свемоґућ̄ство свет̄ом т̄ајном ш̲ап̄т̄и само души п̄ламена п̄оет̄е*. Да би „искра божествена“[4] у човјеку допрла до тајне,

---

[2] Биљежница, стр. 372.

[3] „Луча“, Посвета. Одавде па до следеће напомене сви наводи и парафразе су из Посвете „Луче“

[4] „Луча“, I, стих 61–70; 90.

до истине, она треба да се *распали пламом бесмртности*, да скине са себе *непрозрачну смртности завјесу*, да се ослободи *од метежа овог ништожног*а, од *окова мртве тјелесине.*

Попут Јовановог Откривења, као и свеукупног библијског Откривења до јављања архангела Гаврила Богородици, анђео је онај који доводи искру до небеских врата, уводи је *у* „творењем освештани храм“, у *колијевку у којој севјечност одњихала*; *у опширно*, како он каже, *светилиште бића, ђе с' рађају сунца и мирови, ђе вјенчано биће са зачатијем*[5]. Та „искра бесамртна“ води „вјечноме огњишту“ и то су „небесна поља“, „блажено жилиште“, „света слава небесне благости“.[6] Та свијетла идеја, „зрачица идеје“ има границу до које допире, има *круг возможности*[7] како он каже. Одатле – са те границе до које допире та „зрачица“, та „искра божествена“ – анђео, који је „син бесмртни неба“, онај је који узводи поету на „бријег непознати“ силом „свете симпатије“,[8] што значи: силом свете свепрожимајуће љубави, блискости којом је испуњена свеукупна божанска творевина, којом га узводи тамо гдје је прво блажено жилиште човјеково или како сам пјесник каже, *на брежуљак један од топаза* с кога види *престол Миросијатеља.*[9]

Није нимало случајно што Његош своје „Завјештање“ почиње ријечима славословља јутарње службе „Слава Тебје показавшему нам свјет (свјетлост)“. Свеукупно његово виђење, како тајне „Миросијатеља“, Творца, тако и Његове творевине, свих Његових свјетова, прожето је и испуњено свјетлошћу. Такво виђење је код нас, колико нам се чини, послије њега имао једино велики наш научник Никола Тесла. И по њему свеукупно биће има за суштину свјетлост, и то не обичну материјалну свјетлост, физичку, него свјетлост, како Никола Тесла каже, која милује. Тесла не објашњава ко је тај који милује свјетлошћу, али Његош га именује, па каже: *по свештеној вољи Миродавца,* Дародавца свјетова*,* рађају се сунца *да се крсте у бесмртну свјетлост,* крунисана *свјетлошћу вјечитом.*[10] Тако и „искра божествена“, душа, *занешена Творца чудесима заграницe воображенија*[11] (могућности, представе, уобразиље) – а спасена анђелом од *унинија*, од чамотиње, од гњилости – сија *огњем Створитеља... за небо створена, бесмртнијем Богом помазана*,[12] „божественим електризмом“[13] испуњена. Ово Божије Помазање, које колико ми се чини једино овдје помиње Петар II Петровић Његош, представља Духа Светога, како Га назива неки од Светих апостола у својој посланици.

---

[5] Исто, стих 70–79.
[6] Исто, стих 81–93.
[7] Исто, 131–142.
[8] Исто, стих 169–175.
[9] Исто, стих 219. и 224.
[10] Исто, стих 276–279.
[11] Исто, стих 308.
[12] Исто, стих 321–323.
[13] Исто, стих 160.

Небеса имају свој план, свето правило, свештени закон, поредак – *ред свешшени на свему царује*,[14] сачињен божанском премудрошћу. Библијско стварање свјетлости и раздвајање свјетлости од таме, како је описано у књизи Постања, представљају основну Његошеву тему у „Лучи“, по њима се у „предјелима ноћи и хаоса“ „буде сунца и мирови“,[15] а свјетлост одржава побједу над царством мрака, над „мрачном колијевком“, над „мртвим правилом“, „нијемим царством“.[16] У центру свјетлости свјетова, било да су безбројна сунца или небеске силе ангела и архангела, уздиже се свештена „Гора“,[17] *шар небеса йресшолодржноīа*,[18] „средина свега простора“, око које су „милиони кола небеснијех“.[19]

У свему пак постојећем, па и *у ашому сшуденоме,* који *йредвјечним санком сйава,* виде се *симбол божесшвени и некоīа бића клица*, у *мрачним йросшорима йод хаосне īусше шмуше видиш оком маīическим ће с' ускрса сјеме шаји*.[20] Ова идеја ускрса и сјемена ускрса у сржи бића је изузетно значајна за Његоша и, као што ћемо видети, везана управо за оно што је и пуноћа његове „Луча микрокозма“ – за његову поему о Христовом Васкрсењу и о Христу Васкрсломе. Њиме се, тим сјеменом, у њедру свесвјетија бесмртне искре роје – тако је и у оностраним дубинама бића, тако је и на земљи гдје сва сјемена отежана светом клицом надају се пламену сунца да би њиме воскреснула.

Господњом силом свемогућом свјетови по простору миле, свугдје је и у свему сила Свемогућег оставила чудесне трагове и *йокрила шајносши завјесом којима миле швореније снишшожносши* (од ништавила) *к слашкоме биишију*.[21] Сви свјетови, свесвјетије, представљају храм – Господ је *себи храм диīа над свима, шшо сав сшрашни йросшор обузима… Сви свјешови вјечним факелима кружају се Твојим небесима, служе храму за свјешила Твоме, служе оīшшем Оцу йревјечноме*.[22] По Његошевом виђењу у „средишту“, у „небесној равни“, у „небесном простору“, на тој „Гори“ која се уздиже изнад свих гора, дакле, у средишту тога храма свеобухватног, стоји *диск средине*, како га он назива, *с коī лучах йламови свуд се сиīљу како вихорови*.[23] Тај „диск средине“, или „престол сјајни Оца вјечности“ или „силна осовина на којој се дивна свесветија окретају као вихорови“,[24] или олтар Вишњега *из њеīа се луче бесамрйне на све сйране ријеком сиīају*,[25] уздиже се„наврх Горе“ која се зове „планина

[14] „Луча“, II, стих 70.
[15] „Луча“, III, стих 92–93.
[16] Исто, стихови 74, 96. и 77.
[17] „Луча“, II, стих 112.
[18] „Луча“, III, стих 158.
[19] Исто, стих 160–162.
[20] „Људевиту Штуру“, стр. 705.
[21] [Југ завија разјари се море], стр. 712.
[22] [Ради човјек све што радит може], стр. 715.
[23] Исто.
[24] „Шћепан Мали“, III, 7, стих 453–455.
[25] „Луча“, I, стих 241–242.

превјечнога Оца вјечности“, „колијевка“ одакле је *прва искра сјекла, у предјеле ноћи ускочила и свјетлости облик показала*.[26] Она се зове „Гора тронодржна“[27] одакле се *са свјетлошћу прва свему бићу насмијала зора.*[28] То је и *„Престо престола“* над којим се *сјајно коло креће,* али је оно *милионе путах од свакога веће и сјајније*;[29] *То је круна Бога истиноga, са којом је сам себе вјенчао над вјечношћу и над временима*.[30] Свете свјетоносне свјетове прожима „свето правило“, свештени закон, по којем *миријаде сјајнијех сунаца ... за свијетле власе повјешане, лију свјетлост у опширну сферу*,[31] а све је запаљено *огњем бесмртнијем, вјечним огњем свештене љубови*.[32] Ово је везано за оно што је Никола Тесла као научник доживио и осјетио.

Све је то свесветије Вишњи сам „могућијем Словом“[33] утврдио. Дакле, не само у његовом „Завјештању“ него и на многим другим мјестима у његовим списима, нарочито у мањим његовим пјесмама, помиње се Слово, вјечно Слово Бога вишњега. Он је све утврдио својим Словом, вјенчао их *светим магнетизмом*, привлачношћу, *те погледом један другога држи*.[34] Дакле, свјетови се држе узајамно један за другога и погледом који је испуњен управо том силом и снагом неизрециве љубави. Ови „закони општег поретка“ су Божији „аманет а живот природе“,[35] „строги закони свете правде“.[36] Од тога једног Слова Божијег *устрепећу бездне и мирови*.[37] Тај *ланац миродржни*, веза која одржава свјетове у јединству, јесте у ствари *свемогуће Слово Створитеља*,[38] рећи ће владика Раде, а не било какви алмазни или други стубови. Дакле, то Слово свемогућег Створитеља је она кохезивна унутарња сила која одржава све свјетове у јединству. Тај *престол Оца превјечнога* старији је од почетка и краја, од *начала и конца*.[39]

Послије битке на небу између Сатане и архангела Михаила и Гаврила, у којој је у почетку учествовао и Адам са својим легионом, па се послије трећег дана боја покајао, то *свето Слово премилосна Оца,* зауставило је Адамов легион од вјечне погибије својом *свемогућом вољом*,[40] да би за њега била створена земља *рад временога тешкога заточења*,[41] како каже Његош.

---

[26] „Луча“, II, стих 121–130.
[27] Исто, 115.
[28] Исто, 135–136.
[29] Исто, стих 141–146.
[30] Исто, стих 151–153.
[31] Исто, стих 147–150.
[32] Исто, стих 17–18.
[33] „Луча“, I, стих 243.
[34] „Луча“, III, стих 259–260.
[35] Исто, стих 261–262.
[36] Исто, стих 238.
[37] Исто, стих 310.
[38] Исто, стих 337–338.
[39] „Луча“, IV, стих 29–30.
[40] „Луча“, V, стих 131–133.
[41] „Луча“, VI, стих 15.

Престол, пак, средиште храма Вишњег, *служи живог пламa источником, служи Божијим вјечним жртвеником*.[42] То је олтар храма Вишњег усред свесветија, којем пјевају сва небеса, а милиони звијезда представљају кандила што данонoћно пред Божијим лицем горе: *Свак уз своју нека лети зраку, простора је доста к жртвенику*.[43] Закон свештени који је основ свесветију уписан је и на таблицу људске душе – поета је безброј пута, *огњем светим опит,* тражио *престол сјајни Оца вјечитости*,[44] гледајући га уздигнутог *у свим свјетовима*.[45] Кад год би му се душа запалила „ватром поезије, тада би му се топила у химне и у лиру заиграла“.[46] Дубље гледано, славословље, појање, благодарење је по Његошу уткано у биће свесветија – од атома, искре, до свесветија самога. При том он је свјестан да „слаба хитрост“ његовог ума није у стању да испита и дотакне Божијег „сушчества величество“.[47] Све је усмјерено, и мирис чисте људске жртве, Божијем престола жртвенику. Богу – који „сједи на престо небесни“ и својим „свемогућим зажиже погледом сва свијетла кола у простору“[48] – у бескрајности, гдје су *сунца капље свјетле, а мирови* (свјетови) *једва видне искре*,[49] приноси се жртва с олтара чистога сажежена на славу неба, на олтар Вишњега. У свему се од најмањег до највећег „Свети Творац“ прославља, „величеством сјаје“, „све га слави“.[50] У свему се назире „могуће Слово“ Творца и доживљава виђење свјетлости свјетовах у преблагог Оца, пресвијетлог Поете, који сједи на трону *творитељном зањат поезијом*,[51] *творитељном блиста поезијом, жертва Ти се благодарења на све сјајне сажиже мирове у чистоти луча огњенијех*.[52]

Жртвоприношење, дакле, које је у природи Христове личности, Христа као Слова Оваплоћеног и Распетог, уткано је у свеукупну Божију творевину и у њену унутарњу свеукупну структуру. То се види и по томе што је Вишњи Слово своје возљубљено „обукао у человјечество“.[53] Дакле, Слово је уткано у свесветије, а у исто вријеме то исто „Слово возљубљено“ Оца небескога облачи се у человјечество, и „Словом могућијем Творца“ земља добија своје „теченије“, свој ход, свој смисао.[54] Зато пјева Његош, исказујући дубоку истину не само о ономе што се догађа на земљи када се Бог Логос обукао у человјечество него и у природи и на значенију свесветија: *Није ово*

---

[42] Пјесме, Рим, 1. јануар 1851. Уписано на куполи Светог Петра.
[43] Пјесме, На завидника; Поздрав роду, из Беча 1847.
[44] „Мисао“, 45–47.
[45] Исто, стих 56–57.
[46] Исто, стих 108–110.
[47] Види „Вечерња молитва“, стр. 730, стих 58–60.
[48] „Горски вијенац“, стих 743–745.
[49] „Луча“, I, стих 5–6.
[50] Исто, стих 116–120.
[51] „Луча“, III, стих 3.
[52] Исто, стих 34–37.
[53] „Луча“, VI, стих 266.
[54] Исто, стих 199–200.

наступи неки лунатике али клатње, но свештена Литургија у сабору свесветија.[55] Ово је израз Његошев који, бар што се мене тиче, нијесам нигдје срео, ни у православном предању, нити у философско-теолошком. Дакле, све то што је он осјетио, доживио, што је видио, а не само о њему мислио, то је „свештена Литургија у сабору свесветија". Само је Његош доживио, видио Литургију у бићу свесветија, свесветије доживио као Литургију.

Још је једна његова истина везана за „Слово које је све из ништа створило" – у свему, у природи свега: „ускрса се сјеме таји". Ја сам навео овдје само неколико мјеста, а има их више гдје он открива да је васкрсење, да је ускрс, да је клица живота, уписана у све мракове, у сва видљива и невидљива створења, и као таква та искра је у ствари предуказање, припрема за тајну Христовог Васкрсења. Отуда Васкрсење Христово, којим он завршава „Лучу", није нешто туђе бићу, творевини, него представља врхунац стваралачког чина Бога вишњега и Слова Божијег кроз који је све постало што је постало. Тако да он и завршава своју „Лучу микрокозма" оним знаменитим стиховима:

О, преблаги тихи учитељу,
Слатка ли је света бистра вода
С источника твога бесмртнога!
Од твога су св'јетлога погледа
Уплашене мраке ишчезнуле,
Од твога су хода свештенога
Богохулни срушени олтари;
Васкрсењем смрти си поразио,
Небо твојом хвалом одјекује,
Земља слави свога Спаситеља![56]

Једном ријечју, Слово Оваплоћено представља стожер свеукупне Његошеве мисли, његовог тајновиђења, његовог опита, боље речено представља његово пророчко виђење и његов увид у тајну Божију, у тајну престола Вишњег, у тајну свих свјетова, у тајну Божијег свесветија.

Ето толико о овом тако значајном моменту у Његошевој мисли; о овој, рекао бих, најдубљој истини која прожима свеукупно његово богословље и философију, као христоцентричност престола Вишњег који је, по Његошу, у основама свеукупног поретка свесвјетија, свих видљивих и невидљивих свјетова.

---

[55] „Људевиту Штуру", стр. 705.
[56] „Луча", VI, стих 271–280.

UDC 271.222(497.11):821.163.41 Petrović Njegoš P. II
27-584.7

Епископ Јоаникије (Мићовић)

ЦАРСКА ПОРФИРА

Његошев пјеснички израз аутентичног мистичког доживљаја карактерише слојевитост значења и језгровитост мисли. Његова мистика и поетика не трпе појашњења и појмове. Оне су усмјерене на преношење доживљаја и духовних открића; служе се најдубљом симболиком и терминима апофатичког богословља. Светодуховска знаковитост таинствене порфире, најмистичнијег Његошевог симбола Божије царствености, има основу у иконографији и у писаном предању источноправославне духовности.

Кључне ријечи: Бог, Његош, царска порфира, мистика

Многи учени људи измјештали су Његоша из Православља. Најчешће су га доводили у везу са платонизмом, упоређивали са Зороастром и Милтоном, налазили код њега утицаје манихејства, богумилства и кабале.

Студија Св. Владике Николаја о Његошевој религији није написана као апологија Његошевог Православља, нити је порекла утицаје различитих духовних струјања на Његошево дјело. Велика вриједност ове књиге, између осталог, и у томе је што нигдје не пренаглашава значај различитих утицаја на Његоша. Осим тога, даје довољно простора Његошевој оригиналности и пјесничкој слободи, чиме је избјегнуто искушење да се пјесничко дјело вреднује кроз призму било које догматике.

Тема Његошеве православности није лака ни за њене апологете ни за оне који је оспоравају. Због елемената учења о преегзистенцији, Његош задаје проблеме онима који би хтјели да га виде као православног мислиоца. Тумачи имају проблем с Његошем, било одступањем од основног карактера његовог дјела, било упрошћујући његову вишеслојност према идеолошком обрасцу који не може да покрије све слојеве овог дјела. Када се Његошево укупно дјело сагледава у његовој вишеслојности, унутрашњој полемичности и посебно његовој скоро неупоредивој дубини, отпадају сва она тумачења која Његошевом дјелу оспоравају православни карактер.

За сваки рационалистички приступ, с једне или с друге стране, невољу представља то што се Његош као мислилац није изражавао категоријама

теоријско-појмовног апарата, него је својој мисли налазио одговарајући пјеснички израз.

Његош се појавио као извор који прокључа у пустињи, као духовни горостас неупоредиве генијалности, али дубоко укоријењен у духовном и културном насљеђу српског народа. Оно што је Милош међу његовим јунацима, то је Његош међу српским пјесницима; као што Милошева правда засја „на развале царства јуначкога", тако и Његошев дух сија на размеђима култура и цивилизација. Он сија; његови тумачи имају двије могућности: или да се огледају у његовој свјетлости, или да се нађу у његовој сјенци.

Важан елеменат Његошеве религије је мистички доживљај који није адекватно вреднован у литератури о његовом књижевном дјелу.

Поједини тумачи уочавали су значај мистике Пустињака цетињског, али су је у већини случајева везивали за нехришћанска изворишта.

Његошев пјеснички израз аутентичног мистичког доживљаја карактерише слојевитост значења и језгровитост мисли. Његова мистика и поетика не трпе појашњења и појмове. Оне су усмјерене на преношење доживљаја и духовних открића; служе се најдубљом симболиком и терминима апофатичког богословља.

По неким спољним ознакама види се да је Његошева мистика предањска. Кроз њу веје дух библијско-светоотачких духовних открића и созерцатељне мистике. Отуда сродност са филоновским и неоплатонистичким духовним искуством: Филон је израстао из старозавјетно-јелинистичког предања, а неоплатонистичка мистика је крштена и продубљена кроз подвиг и искуство Отаца и Учитеља Цркве, од Оригена, Макарија Египатског, Псевдо Дионисија, до Максима Исповједника и осталих.

Ако код Његоша уопште има теологије, онда је она понајвише у његовој мистици. Сасвим јој приличи назив који је изведен из његових стихова: богословље по звијездама.

Сљедећи стихови исказују тај чудесни, и у нашем пјесништву неупоредиви опит:

О, невини синови природе,
(...) Ви пресретни поклоници сунца!
Ви сте вјерни небесни синови,
Вас свјетила луче животворне
Носе Творцу, лучах источнику,
Луч је сјајна богословија вам
Луч вам жертву у небо уводи,
Луч вам Творца освјетљава душу (ЛМ, 6, 260–270)

Ако бисмо казали за ове стихове да су контемплативни, или исихастички, не бисмо погријешили, али та одређења ипак нијесу довољна. Они су истовремено огњени и сазнајни! Пројављују неупоредиву егзистенцијалну

силину и концентрацију, језичку експресију, умну, вртоглаву висину и духовну усредсређеност, што све сабрано доноси – посљедње откриће! *Луч вам жертву у небо уводи.* Каква жертва? Жертва духовног преображења којом се улази у небо. Пјеснички језик, овдје видимо, даје више могућности, него богословски. Или, овдје се ради о сједињењу пјесничког и богословског открића? Пјеснички језик јавља животворно богословље, и богословље налази пјеснички језик да би показало своју животворност. И у том сједињењу непосредно се разоткрива унутрашњи исијавајући (мистички) простор, – унутрашња страна језика и искуства, која цвјета *лучам(а) свештением.*

Уколико бисмо тражили најкраће одређење Његошеве теолошке мисли, нећемо погријешити ако је назовемо теологијом свјетлости. Она је истовремено и теологија божанског стваралаштва, односно *божанске поезије*, али и једно и друго обухваћено је теологијом свјетлости. Стварањем нових свјетова шири се област свјетлости на рачун простора таме. У перспективи божанског стварања „вријеме ће и тој цјели доћи / да се мрачне бездне освијетле“ (ЛМ, 3. 89–90). Његош схвата Творца као вјечно дјелујућег и вјечно обдјелавајућег у простору непреображених и неосвијетљених простора бића.

Свака твар у створеном свијету дубоко у својим њедрима скрива чувство за божанску свјетлост и њој се окреће. Зато свака твар, од цвијета до сунца, прославља Господа:

најмањи те цвјетак слави
ка највишег свјетлост сунца

(*Црногорац к свемогућем Богу*, 104–105)

Божанска поезија не ограничава се само на просто ширење свјетлости и стварање нових свјетова. Цијело створено биће, небо и небеса, мирови и умови Божја су поезија која се претвара у заједнички славопој Богу неба и творевине:

Све дивоте неба и небесах,
Све што цвјета лучам свештенијем,
Мирови ли ал' умови били,
Све прелести смртне и бесмртне
Што је ово скупа свеколико
До општега Оца поезија?

(ЛМ, *Посвета*, 171–176)

Надахнуће божанском поезијом Његоша је довело до сазнања да је цијела творевина обједињена божанском свјетлошћу, да се сви свјетови укључују у један хор који у хармонији гласова прославља Бога. Кад пјева о бићу које

ври у луче сјајне, о мировима и умовима који *цвјетају у свештеним лучама*, он изражава свој доживљај јединства цијеле творевине коју обједињује и прожима божанска свјетлост. Њено дјеловање, врење и цвјетање изједначава се са божанском поезијом.

Оно што Његош говори о божанској поезији у сагласности је са учењем о космичкој литургији чије су основе поставили пророци и Свети Оци, а као посебну тему формулисали су је савремени богослови. Значење псаламских стихова: „Небеса казују славу Божију, дјело руку његових јавља свод небески“ (Пс. 18, 1) и „све што дише нека хвали Господа“ (Пс. 150, 6) код Његоша је нашло широку примјену. Он прославља Бога који својом ријечју покреће цијелу творевину и диви се његовим творачким дјелима која славослове („казују“) свемогућег Творца. (*Црногорац свемогућем Богу* 27–37)

Његошева философија природе сва је у духу теофаније: посредством природе Бог открива своју творачку моћ и славу. У том смислу он прославља Бога Творца и његова дјела богојављенском литургијском химном коју користи уз мале измјене и допуне:

Вељи јеси Творче и Господи
И чудна су творенија твоја
Величеству твоме краја нема (ЛМ, II 48–50)

Цио космос је натопљен свјетлошћу и тајанственом речитошћу (*Биљежница*). Тиме је творевина оспособљена да приноси Богу жертву хваљенија у чистоти *луча огњенијех* (ЛМ, III 35–37).

Код Његоша је појам жртве врло слојевит. Врх богословског значења овог појма је „жертва благодаренија“ која се поистовјећује са светом литургијом као пуноћом богослужења. У Лучи се прослављање Бога од стране цијеле творевине доживљава као њен саможртвени принос који се укључује у литургијско словесно свештенодејство и са њим поистовјећује. Жертве мирова и творенија обједињују се и налазе свој израз у једној жертви благодаренија – Светој Литургији, на коју Његош поетски указује закључним стиховима Луче:

Небо твојом хвалом одјекује,
Земља слави свога спаситеља!

(ЛМ VI, 279–280)

Његош је доспијевао не само до откривења опосредованих творевином него и до непосредних откривења. У пјесми *Црногорац свемогућем Богу* пјесник, стојећи пред неприступним Богом који скрива своју сјајност „многостручним покривалом“, исповиједа своју жарку жељу да га види, или барем његову сјенку. Овдје је Његош на трагу синајског откровења. Не доспијева

до непосредног виђења лица Божијег него до виђења Бога из заклона, с леђа, до виђења Божије сјенке. Синајску мистику означавају симболи: сјенка, заклон, Мојсијево тамно покривало. Његошеви мистички симболи разликују се контекстуално и по вриједности, али и поред тога неодољиво подсјећају на симболе синајске мистике. Ако обратимо пажњу на мистичко значење мрака и ноћи у Његошевим дјелима имаћемо снажну асоцијацију синајског *(при)мрака* који као симбол карактерише апофатичко исихастичко богословље и православну мистику... Завјеса је нешто другачији, али је симбол сродан многоструком покривалу: с једне стране указује на несазнатљивост Бога и божанског, а с друге, својом покретљивошћу, омогућава да можемо назрети „божанствену силу и могућство".

Ти највише завес мрачну дижеш
И испод ње може назрјети мало
Боженствену силу и могућство
И красоту небесниех странах.

(*Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима*, ст. 39).

У *Лучи микрокозма,* сусрећемо се већ са духовно зрелим пјесником, чијем се духу непосредно откривају небеске појаве, које исијавају божанствену тајну.

Стихови с почетка III пјевања Луче

Свемогући на трон сједијаше,
Таинственом украшен порфиром,
Творителном заћат поезијом (ЛМ, 3. 13)

дају иконични опис Бога представљајући га као Цара. Та представа заокружује се у наставку описом царске круне у њеној љепоти и свјетлосном дејству:

Бјеше света круна миродавца
Својим видом небо украсила,
Бјеху њеним пламом веселијем
Узиграла небесна свјетила
И сребрне струје бесмртија (ЛМ, 3. 11–15)

Овакви пјеснички моменти из *Луче*, којих није мало, непосредно говоре о силини епифанијског присуства, и откровењском сусрету у којем се не може остати дуго. Не може се остати дуго (*Сва ти овдје гину понјатија...* Луча), јер је и човјек и космос пун неоткривених тамних простора, који га притежу земљи, и њеним мрачним просторима.

Још у *Посвети,* гдје је јако наглашена удаљеност и скоро одијељеност провалијом твари и Творца, али, у даљини се ипак назире Цар васељене који држи и набљудава, човјеку недосежни смисао и љепоту космичког поретка:

Дан ти свјетлост круне показује,
Ноћ порфире твоје таинствене
Непоњатна чудества дивотах;
Твар ти слаба дјело не постиже,
Само што се тобом восхићава

(ЛМ, *Посвета*, 146–150)

Пјесник прославља Божју стваралачку свемоћ дајући естетски израз свом дубоком мистичком доживљају. Овдје се могу разликовати два вида царствене мистике: дневни и ноћни. Њихови симболи су круна и порфира.

Божанска круна представља еманацију стваралачке свјетлости која обликује, прожима и покреће цио космос. Њено је дејство врење и цвјетање свештених луча у створеном бићу. Њеном пламу од којег „узигравају небеска свјетила и сребрне струје бесмртија“, својствена је необјашњива веселост. Она је знак метаисторијске Божје побједе над смрћу, царством мрака и његовим наказним ликовима, и, истовремено, – завјетни знак Божје одлуке:

Да ће мраке гонит за предјеле
И границе осв'етлити бића

(ЛМ II, 156–157).

Својства која се у претходно цитираним стиховима приписују круни, на другим мјестима представљена су као лична својства Божија. У *Лучи* се пјева о пламу круне од којег узигравају небесна свјетила, а у *Горском вијенцу* прославља се Бог који својим могућим погледом „зажиже сва свијетла кола у простору“ (ГВ, 744–745). На завршетку *Луче* сва својства круне добијају пуноћу израза у оваплоћеном Сунцу правде, Христу:

Од твога су свј'етлога погледа
Уплашене мраке исчезнуле,
Од твога су хода свештеног
Богохулни срушени олтари;
Воскресењем смрт си поразио

(ЛМ VI, 274–278)

Његош велича улогу круне у Божјем стваралаштву и успостављању космичког поретка до те мјере да се може размишљати како се пјевање о

круни односи на друго лице Свете Тројице, Сина, Логоса Божјег „кроз кога је све постало“. Круна је пуноћа и еманација Божје свјетлости, силе и славе. Тим својствима указује на свемогуће Слово, које је „свјетлост од свјетлости“.

За нашу тему важно је да обратимо пажњу на још један симбол високог сакралног смисла, а то је – *таинствена порфира* која се у *Лучи* прославља као украс Бога који је „творителном зањат поезијом“. Она је иконографски интересантна пошто је боја порфире уједно симбол и царства и Божанства. Његош је на почетку III пјевања успио да се посредством поезије изрази као иконограф.

Таинствена порфира, схваћена у контексту *Луче*, убједљиво подсјећа на мистички феномен који је пророк Исаија видио као дугачки скут (плашт) Божији. Тема одежди Божјих, заступљена је у *Библији* још шире. Цар Давид са диви Божјим одеждама: „Господе Боже мој, узвеличао се јеси веома. / У славу и величанство обукао се јеси, / свјетлошћу као хаљином одјеваш се“ (Пс. 103, 1–2). На другом мјесту прославља Бога којег представља у царским одеждама изатканим од љепоте и силе: „Господ се зацари, у љепоту се обуче, обуче се Господ у силу и препојаса се“ (Пс. 92, 1). Наведени стихови се торжествено читају и пјевају на вечерњим богослужењима. Његошева укоријењеност у библијској и православној богослужбеној традицији из горњих примјера очигледна је.

Још ваља обратити пажњу на плашт Св. Пророка Илије који је служио као знамење присуства Светог Духа. Приликом Илијиног вазношења на небо спао му је плашт са висине и остао у насљеђе његовом вјерном ученику Јелисеју као видљиви знак да је Јелисеј истински наследник духа Илијиног. Тај догађај био је старозавјетно указање на Вазнесење Христово и на Силазак Светога Духа. У Јеванђељу, чудесни силазак Духа Светога на Апостоле у дану Педесетнице описан је као њихово облачење у „силу са висине“.

Духовном значењу Илијиног плашта највише одговара израз „порфира Духа“ из аскетике Преп. Макарија Египатског који, у овом случају, открива Његошеву укоријењеност и у светоотачкој и у библијској симболици.

Библијско духовно значење облачења, и људског и Божјег, упућује на Светог Духа, с тим што човјек има могућност да се обуче у силу с висине, у дарове Светог Духа, а Бог је предвјечно и надвремено обучен у свога Светог Духа чија је личност плирома и извор свих духовних дарова.

Таинствена порфира из *Луче,* као украс и одежда Бога, једно од знамења његове царствености, својим дубоким мистичким значењем указује на личност Духа Светога. Њена улога у стварању и успостављању космичког поретка није наглашена у тој мјери колико и улога круне, мада није занемарљива с обзиром на то да је она божански украс Творца који је свему створеном дао љепоту.

Његошеви мисаони узлети и созерцања имају крупне антрополошке посљедице. Он полази од темељног теоантрополошког становишта човјекове

неодузимљиве богоподобности, прослављајући непостижност Божију и беспредјелност његовог ума:

О свевишњи творче непостижни!
У човјека искра беспредјелног
ума твога огледа се свјетла

(ЛМ, *Посвета*, 141–143).

Неисцрпном непостижношћу и беспредјелношћу Божјом назначене су неограничене могућности човјека да се уподобљава Богу. Постоји могућност да се човјекова божанска искра разгори у огањ створитеља, ради тога је и Богом помазана. Његош ту могућност саопштава кроз уста ангела хранитеља у форми највишег императива:

... Сини – каже – огњем Створитеља!
Ти си искра за небо створена,
Бесмртнијем Богом помазана ...

(ЛМ I, 321–323).

Човјек поета, уколико успије да се кроз стваралачки чин уподоби Богу поети, Творцу свјетова, удостојава се божанског дара да „силом воображенија изводи из блатне земље клицу небеског живота“ (*Изабрана писма,* Л. А. Франклу). Поета је „творац мали најближи божеству... јер он може саздати свјетове / у идејам' високолетећим / како што их Отац премогући“ дјелом саздава и казује (*Пјесме*, „Ко је оно на високом брду“, 24, 28–31). Он је „жрец олтара свесветија“. Достижући високе домете поезије, „пламене поете“ постају причасници Божјег стваралачког свемогућства, божанске поезије:

Свемогућство светом тајном шапти
Само души пламеног поете

(ЛМ, *Посвета*, 169–70).

Са те позиције Његош је гледао на узвишеност поезије и пјесничког занимања:

Званије је свештено поете,
Глас је његов неба влијаније,
Луча свјетла руководитељ му,
Дијалект му величество творца

(ЛМ, *Посвета*, 177–80).

Његош је боголикост човјека видио и у назнаци његове царствености. И послије пада он остаје „цар земље, иако у ропству“ (ЛМ VI, 90). Што се тиче и Божје и људске царствености, и њихове међусобне везе, Његош слиједи библијску и светоотачку мисао. Светодуховска знаковитост таинствене порфире, најмистичнијег Његошевог символа Божије царствености, има основу у иконографији (на шта смо раније указали) и у писаном предању источноправославне духовности. Преподобни Макарије Египатски у својој 50. бесједи указује на могућност човјека да се обуче у „порфиру Духа“ (*Духовние беседи, ūослание и слова*, Москва 2013, 361). Ако макаријевска порфира Духа указује на човјечије царско достојанство у Богу, онда је она у најближој вези са таинственом порфиром коју Његош види као царску одежду и украс Бога поете. Символика порфире код Макарија и Његоша израста из библијске символике плашта, с тим што порфира као божански огртач и украс, осим духовног, има и несумњиво естетско значење. Његошево созерцање Божје таинствене порфире може се схватити као облачење у порфиру духа и светотајинско учешће и судиоништво у Божјој царствености.

Прослављањем Бога као Цара и Пјесника Његош је поставио најдубљу теолошку основу своје антропологије, указујући на могућност човјека да се саображава свом Творцу и да постане причасник његовог царства и божанске поезије.

The Most Reverend Bishop Joanikije (Mićović)

IMPERIAL PORPHYRY

S u m m a r y

The poetic expression of Njegoš's authentic mystical experience is characterized by multi-layered meaning and concisness of thought. Mystics and poetry of Njegoš defy clarifications and notions. They are oriented towards transfer of experience and spiritual discoveries, utilizing the deepest symbolisms and terms of apophathic theology. Pneumatological symbolism of the sacramental purple, the most mystic symbol of supreme rule of God, has its foundation in iconography and writen tradition of Eastern Orthodox spirituality

Key words: God, Njegoš, Imperial purple, Mystics

Никола Хајдин

ЊЕГОШ ЈЕ ЖИВА ВРЕДНОСТ

Поштовани и цењени скупе, даме и господо,

Скромније него што заслужује, и скромније него што смо дужни, због околности које не зависе од нас, обележавамо двестогодишњицу од рођења великог српског песника Петра II Петровића Његоша. Његошу су дужни и обавезни сви који говоре српским језиком, ма како се он данас на разним странама звао. Дуг Српске академије наука и уметности је велик онолико колико је велика част што је Његош – уз Стерију, Симу Милутиновића Сарајлију, Вука Караџића, Јана Колара, Јована Хаџића, Људевита Гаја, Шафарика, Јернеја Копитара, Платона Атанацковића и Саву Текелију – био један од њених првих чланова, у време када се она зачела као Друштво српске словесности.

Знајући да „што је чему подобно и бива“, Његош је писао подобно и сагласно времену у којем је живео. Али је његово дело надживело његово време, и до нас је стигло као жива и немерљива вредност, у којој и овај век – а и будући векови, ако их буде – има шта да тражи и шта да учи. Тој живој вредности посвећујемо и данашњу свечаност.

Хвала вам.

(Поздравна реч председника САНУ на свечаној академији „Два века Његоша“: поводом двестогодишњице од рођења Петра II Петровића Његоша, 6. XI 2013)

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
821.163.41-5

Матија Бећковић

СЛУЖБА ПУСТИЊАКУ ЦЕТИЊСКОМ

Српска академија наука и уметности клања се Петру II Петровићу Његошу, члану Друштва српске словесности, небоземном стубу не само Академије него и српске словесности, свести и савести.

Допустите да почетак овог свечаног слова у славу његовог двестотог рођендана препустимо речима двојице председника Српске краљевске академије. Јован Цвијић је написао „да нема никога другога у српској књижевности који би био тако потпун представник најдубљега осећајнога и мисленога у нашем народу као Његош“, а најскрупулозније перо Слободана Јовановића потписало је реч да „у целој нашој књижевности постоји само један горостас, а то је Његош.“

И други академици, Лаза Костић, Богдан Поповић, Јован Скерлић, Бранислав Петронијевић, Јован Дучић, Исидора Секулић, Вељко Петровић, Иво Андрић, Меша Селимовић ... овенчали су га речима које се употребљавају само једном, а без Његоша би остале заувек неутрошене.

Радивоје Томов постао је Петар, у седамнаестој години колико је имао принц Растко кад је постао монах Сава. Као и код Светог Саве предање му је антидатирало животопис и преместило га на почетак света.

И као што је настанак свега што постоји објаснио Светим Савом, тако је све најлепше и најдубље што је рекао потписао Његошевом руком и изговорио његовим устима.

Трагични јунак косовске мисли себе је поистоветио и обукао онако као је замишљао непредатог преткосовског витеза. Он је креатор капе и раскошне ношње коју пре њега није носио нико. После њега та ношња је постала народна, а од народа мало је ко имао и могао набавити. Он је створио и тај народ који више не зна ни шта ће с њим ни шта би без њега. Шачицу народа „који је патио од необузданости“ и „није познавао никаве власти над собом“ опевао је као „главе изабране“, „момке дивне исто ко звијезде“, „покољење за пјесму створено.“ „Васкрсења не бива без смрти“, али има смрти без васкрсења. Позивао је „на борбу непрестану“ и певао „нека буде што бити не може“ а

такве борбе нема и не може бити без непоколебљиве вере и наде. „Надање је наше закопано / На Косову у једну гробницу“ и ту би остало да се надање може закопати и та битка би била изгубљена да се могла изгубити.

„Крст носити нама је суђено / Страшне борбе с својим и с туђином!“ А како је у стварности изгледала та борба са својима ево једног примера из једног од његових писама. „Разумио сам како су Глуходољани и Буковљани дијелили мегдан међу собом и како се толико хришћанске крви пролило. Ја друго немам шта чинити нити могу за то безакоње које је додијало Богу и човјечанству, и које се међу тијем крвопијама и дивљацима често догађа, него вам заповиједам да затворите храмове, који су хришћанском крвљу окрвљени, и да никаква посла не чините никаквом Глуходољанину и Буковљанину, него нека пасји гину, паски се рађају, паски копају, докле се год не смире да живе као хришћани.“

Живео је „за границом просвештенога свијета“ али није за границом неба које је од свих подједнако удаљено, а на његовој мапи нема плотова, неразвијених и заосталих крајева, центара и забити. Камена пустиња била је далеко од великих културних центара, али ти центри, Париз, Беч, Петроград, нису од цетињске пустиње били ближи звездама даници, зорњачи и северњачи.

Реч Луча микрокозма пре њега се није чула, а да је човек луча микорокозма, мала васиона или васиона у малом, први пут је његовом руком записана на раскошном наречју његовог родног и убогог краја.

То наречје није било препрека да га читају и разумеју сви, као да се у њему крило и сачувало само данце и праоснова језика.

Као што је нека бака у Енглеској коју су из села одвели да гледа неки Шекспиров комад, после представе рекла „ја ово све знам“ тако и Његошев песмотвор однекуд знају и разумеју и они који га нису читали. Он је само записао оно што су сви знали и памтили.

Ако је Бог икојем прегаоцу давао махове, давао их је Пустињаку цетињском када се „без кормила и без руковође“ одразио у „опширни океан воздушни“ притичући му у помоћ да никад не приземи своју мисао, а у шкрипцу, кад настане стани-пани помагао да сваки пут нађе виши језик за вишу мисао и додавањем светлости на светлост реши свако питање и саплитање.

Истраживани су извори и подстицаји за Лучу, улажено у траг песниковим визијама и схватањима васионе, космологији и космолошким представама, чак је прекореван и због погрешних представа о небесима. Спомињани су Милтон и Данте, Гете и Бајрон, Ламартин и Иго. Није прескочен ни чланак у Српским новинама, на које је био претплаћен, у којем је била реч о устројству свемира, али ако се не варамо, нико није споменуо да та безбројна покретна и непокретна небеса и столицу небодршца не би могао нигде наћи и потанко описати да их све колико их има није имао у свом духу и уму. Уосталом, многи су читали и те и друге песнике и чланке, били претплаће-

ни на тај и друге новине, али је Лучу микрокозма једини написао самоук и самоник, самосвојни Пустињак цетињски. Спомињани су Маркс и Дарвин, али није Максим Исповедник и Јован Дамаскин нити је Луча довођена у везу са Лучинданом и Светим Луком, заштитником свештених песника. Свако истинско уметничко дело обраћа се небесима. Тешко да би се неко смео назвати песником, а да пева у славу међаша, граница и граничара. Велике атеистичке поезије нема.

Чеду магновенија, како је небом осијаног песника Симу Милутиновића, колегу из Друштва српске словесности, назвао Стерија, посветио је Лучу, а Посвета је била њен закључак у којем је Луча сва засијала, сажета и савладана. У Посвети је дорекао и оно што у Лучи није и тако се захвалио учитељу као нико никоме откад се на српском језику запевало. По звездама је учио богословију, а похађао ону исту школу у којој су се школовали апостоли. Од њега је остало неколико наслова који су постали јеванђеља, а о њима исписана је читава библиотека. Као што се чини да смо све мање информисани што је више средстава информисања као да и о Његошу све мање знамо што се више умножавају његове монографије и биографије. Као да о њему нема ни једног податка који није откривен, а Његош без тајни постаје већа тајна него што је био пре њиховог откривања. Тако је и највећа добит од исцрпних и веродостојних биографија оно о чему се у њима не говори, света тајна која се отвара чим се склопе корице а указује се и постаје очигледнија после њиног читања. Као да нас различити подаци из његовог смртног живота одводе на погрешан траг да тајну његовог генија више сакрију него открију. Тако смо све мање знали што смо више откривали, а кад нам се чинило да смо сазнали све, нисмо знали ништа. Знамо све о њему, али не знамо њега. Загонетка се увећавала што је дуже одгонетана, а то одгонетање водило је до ореола и званија свештеног поете, којем Свемогућство свете тајне шапти, а искра божествена одводи и њега и нас у ностранi планетаријум највиших апстракција. Преточено у метафизичке и духовне појмове Његошево дело престаје да буде употребно и постаје свето. Кад је поводом двестогодишњице рођења покренуто питање његове канонизације чули су се гласови који само њега нису изненадили, они које је давно предвидео, а што су се јављали чешће, он се пео више а ми силазили све ниже. Готово читав век његовог посмртног страдања, на српском језику Бог је писан малим словом, а свети стављано под знаке навода.

„Творителном занет поезијом“ свевремен и савремен, Његош је данас на сигурном. У трећем веку свог живота доспео је на ону висину на коју доспевају светлосни синови сунчеве породице, где свих времена разлике ћуте, где нестају разлике између језика наука и уметности, а светли оно чему су посвећене, у надземаљској светлости, тамо где су Ајнштајн, Тесла и Миланковић, да из тог ванвременог братства издвојимо тројицу чланова Српске академије наука и уметности.

Жалио је што се није касније родио, а ми гледајући данашњу неизрециву количину јада, видимо колико би погрешио.

За крај овог рођенданског слова у славу Његошеву, ево и неколико стихова, као допуштену претпоставку и једно од могућих објашњења легенде о његовој појави и боравку међу нама.

Прво га је Господ украсио
Над свијема душом и тијелом
Да највишег надрасте за главу
И над главом паракамилавку
Која капу небеску дотиче
Да са трона где почиње небо
Сва времена зброи и подвуче
И до себе свој народ подигне
И постане син достојни књиге
Богом дате и Богом послате
Оне што је Цару на Косову
Из облака пала на колено.

(Слово на Свечаној академији у САНУ, 6. XI 2013)

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II

Светозар Кољевић

О ЊЕГОШЕВОМ НАДАХНУЋУ „БЕСУДНОМ ЗЕМЉОМ“

Дубоко привржен црногорском култу јунаштва као залогу опстанка, Његош се суочио с тешком политичком стварношћу племенских сукоба и пограничних похода, обрачуна и пљачки у Црној Гори. У настојању да уведе ред у својој „бесудној земљи“ стекао је горка политичка искуства, која је обрадио у својим спевовима, истичући, нарочито у *Лажном цару Шћепану Малом*, могућности подлих махинација с култом јунаштва, обест силника и готово неограничене могућности остваривања политичких циљева помоћу обмана, подмићивања, и подвала. Његова слика „бесудне земље“ израста у његовим делима у огледало бесудног света, али у том огледалу су путеви и странпутице историје просветљени песничком речју која подразумева и оноземаљски поглед на природу људског живота.

Кључне речи: култ јунаштва, традиција, „бесудна земља“, лаж, политички, овоземаљски, оностран

Као теолошки сасвим изузетно образован песник, као владика на политичком челу своје земље, као непосредни учесник у веома сложеним и подмуклим племенским и спољнополитичким сукобима свог тла и времена, Његош је био и човек знатног међународног искуства и образовања. У широком распону животних увида и погледа на свет, он је у исти мах потресно осећао дубоку привржености свом тлу и његовим традицијама, али и оштре супротности, као и наличја свог деловања и заокружења. Заокупљен усменим традицијама народног песништва од малих ногу до зрелих година, он је већ у формативним годинама стекао и елементарно манастирско образовање. Његов стриц Петар I довео га је 1823, већ у његовој десетој години, да живи с њим у манастиру на Цетињу. Недуго затим, у току 1825–1826, провео је годину и по дана као ученик игумана у манастиру Савина, где су вероватно били корени његове радозналости за читање хроника и историјских дела на црквенословенском и руском језику.

Убрзо потом значајне су биле и разнолике вештине и образовни елементи које је стекао код свог тутора Симе Милутиновића Сарајлије, који га

је не само вежбао у напорном босоногом ходању, подучавао лову и јахању, него га је упознавао и с основним појмовима митологије и филозофских идеја Шелинга и Хердера. Његово потоње изучавање и добро познавање француског као европског дипломатског језика увело га је и у читање Ламартинове и Игоове поезије, а контакти с Вуком Караџићем били су такође врло значајни у сазвежђу Његошевог поимања живота и уметности. Управо захваљујући разноликости свог образовања, племенитој привржености културном наслеђу свог тла, као и природи свог песничког дара, за Његоша је његова Црна Гора као „бесудна земља“[1] била темељни уметнички изазов, полазна тачка његовог стваралаштва у којем је он, као и неки његови далеки сродници, Данте и Милтон, изразио своје личне драме, судбину и запажања као оноземаљски доживљај природе људског живота.

На свом животном путу Његош је имао сасвим изузетне могућности да се упозна с многим аспектима своје „бесудне земље“. Можда се у овом контексту вреди подсетити да је у једном свом запису о Црној Гори сер Џон Гарднер Вилкинсон, енглески археолог и етнолог светског гласа, који се бавио изучавањем обичаја и религије старог Египта, запазио приликом посете Црној Гори 1844. године велике тешкоће на које је Његош наилазио у својим напорима да у Црној Гори успостави правну државну заједницу. И то колико због „неких својих неукротивих поданика“,[2] толико и због свог „самотног положаја међу неписменим и неуглађеним Црногорцима“, тако да му је било потребно „много самопрегора и одане љубави према својој земљи да се прихвати својих тешких дужности“.[3] Занимљива су у том погледу и Вилкинсонова запажања о Његошу као „добром војнику и способном дипломати“,[4] као човеку „величанственог стаса“, складне мушке лепоте, „изванредног опхођења“ и „изврсне меморије“.[5] Али и као првосвештенику који придобија наклоност своје паства тако што гађа, и погађа, из пиштоља „лимун који баца у ваздух неко из његове пратње“.[6]

---

[1] Овако назива Црну Гору поп Андрија у *Лажном цару Шћепану Малом*. Видети: Петар II Петровић Његош, *Шћепан Мали – Проза – Преводи*, редакциони одбор Н. Банашевић и др.; текст *Шћепана Малоґ* приредио, белешке и објашњења написао Михаило Стевановић; текст *Прозе* и *Превода* приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић; Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, Седмо издање, Књига четврта, Просвета, Београд 1980, стр. 165, IV, 727 (дејствије четврто, стих 727). У даљим наводима из *Шћепана Малоґ* бројеви „дејствија“ (чинова) и стихова обележени су према овом издању у основном тексту.

[2] Sir John Gardner Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, 2 vols, John Murray, London 1848, I, p. 464. Веома добар избор записа многобројних енглеских аутора о Његошу и Црној Гори објављен је у српском преводу, с изврсним предговором, у књизи Љубомира Дурковић-Јакшића, *Енґлези о Њеґошу и Црној Гори*, Графички завод, Титоград 1963. Видети такође: Светозар Кољевић, *Њеґош у енґлеској и америчкој култури*, Октоих, Подгорица 1999.

[3] *Dalmatia and Montenegro*, I, p. 471.

[4] *Ibid.*

[5] *Ibid.*, p. 474.

[6] *Ibid.*, p. 472.

У једном ранијем запису енглеских посетилаца приликом њихове посете 1839. године забележено је да су му они скренули „пажњу на грозно излагање глава на кули“, на што им је он наводно рекао да признаје да је то „одвратан призор“, али да је он „принуђен да га трпи, против своје воље, да би поштовао варварски обичај свог народа, из бојазни да не би изгубио наклоност својих ратника“.[7] Да ли је он то баш тако рекао и да ли је то можда било заправо само Његошево дипломатско објашњење – с обзиром да је он 1840. године, када су му „у зобници донели главу убице његовог брата, три пута“ бацао тај дар „увис, на дланове га дочекивао и шкргутао зубима“?[8] У сваком случају дипломатске потребе су на крају ипак превагнуле над обичајем. Приликом посете Цетињу 1846. године енглески дипломата Пејтон приметио је да је на манастирској кули остало коље, али да на њему више није било одсечених и „одвратно поређаних људских глава“ захваљујући Његошу који је наредио да се „обустави тако бескорисна манифестација варваризма“.[9] Само зато што је бескорисна или можда и помало дипломатски незгодна? У сличној, помало загонетној светлости уочљиве су и неке друге Његошеве тешкоће, као што је сузбијање крвне освете помоћу увођења већег броја људи у стрељачки строј за извршење смртне казне,[10] сукоби с другим црногорским вођама, склапање и кршење склопљених примирја уз непрестане пограничне чарке с Турцима, муке у разграничавању с Аустријом, дављенички напори да се у таквим околностима хвата за сламке моралног смисла и достојанства. А све то, као и којешта друго, драматично се огледа на сваком кораку и у његовој кореспонденцији.

С каквим се све изазовима он суочавао назире се у разним видовима пре свега у његовом дописивању с Јеремијом М. Гагићем, руским вицеконзулом у Дубровнику. Тако он поткрај своје седамнаесте године каже у свом писму Гагићу, датираном 30. октобра 1830, да га је његов стриц Петар I заветовао на самрти да се моли Богу и држи Русије.[11] А већ 22. новембра, непун месец дана касније, он му пише да је „господин губернатор Вуколај

---

[7] Edward Ledwich Mitford, *A Land March from England to Ceylon – Forty Years Ago, Through Dalmatia, Montenegro, Turkey, Asia Minor, Syria, Palestine, Assyria, Persia, Afghanistan, Scinda and India*, 2. vols, W. H. Allen, London 1884, I, ch. III, 'Montenegro', p. 44.

[8] Миро Вуксановић, „Насамо са Његошем“, *Петар II Петровић Његош*, приредио Миро Вуксановић, Десет векова српске књижевности, Књига 30, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад 2010, стр. 12.

[9] Andrew Archibald Paton, *Highlands and Islands of the Adriatic – Including Dalmatia, Croatia and Southern Provinces of the Austrian Empire*, 2. vols, Chapman and Hall, London 1849, I, p. 183

[10] Видети: Sir John Gardner Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, 2 vols, I, p. 464.

[11] Видети: Петар II Петровић Његош, *Изабрана писма*, редакциони одбор Н. Банашевић и др.; избор писама извршили и за штампу приредили Н. Банашевић, В. Латковић, Ј. Миловић, белешку написали Н. Банашевић и В. Латковић, објашњења написао Јевто Миловић; Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, Седмо издање, Књига шеста, Просвета, Београд 1980, стр. 9. Бројеви страница у даљим наводима из Његошевих писама дати су према овом издању у заградама у основном тексту.

Радонић“ (тачније речено „гувернадур Вуко Радоњић“[12]), без ичијег знања, „својевољно“, одлучио да преда Црну Гору под „покровитељство“ Аустрије (11)! Затим у том писму следи и обавештење да су због тога главари позвали Радонића на одговорност, лишили га печата и чина, те запретили смртном казном и њему и његовој породици. Међутим, увидевши какву би то „смутњу“ изазвало (12), Његош обавештава Гагића да је некако успео да измоли главаре да му то опросте: „И тако се с нашијем измјеником умиримо.“ (12). А „умирење“ с издајником завршило се тако што је Вуколај, заједно са својим братом Марком, ухапшен у јануару 1832. и прогнан у Котор, где је и умро почетком јуна исте године.

Ваљало је, дакле, понекад узети у заштиту и издајника свог народа, у чије смутљиво деловање Његош није ни најмање сумњао. Занимљиво је у том смислу и Његошево писмо Гагићу од 13. маја 1836, у којем он одбија Гагићеву молбу да се прогнаном Марку Радонићу и његовој породици дозволи да се врате у Црну Гору уз напомену да је Марко Радонић „својега отачаства свагда био враг и возмутитељ“, и то „не само он но сваки од његове фамилије“ (50). Како задржати елементарно људско достојанство у таквим околностима у којима се ваљало варакати с издајником – у исто време и штитити га и хапсити, а затим још и одбијати молбу утицајног пријатеља, руског вицеконзула, да се помогне издајниковом брату. Све је то, дакако, Његош радио у одбрани суштинских националних интереса – но да ли има извесне ироније у томе што се одвајкада подразумева да је све што се ради у националном интересу исправно, без обзира какве обмане, подвале, и подлости биле у питању? А шта све то скупа говори о моралној природи успешног политичког деловања?

Неке друге, исто тако смутне, околности огледају се у писму које је Његош упутио Гагићу 4. фебруара 1831. године, у којем му каже да је обавестио везировог изасланика из Албаније да је спреман да закључи мир с везиром, али да у исти мах осећа да се ни сам не може поуздати у своју реч, јер нема везирску силу да укроти своје поданике. Наводећи у том писму Гагићу те своје речи везирском изасланику он каже, с двоструком иронијом: „Ја не могу обрнути Црну Гору ка и везир Арбанију у послушаније“, јер „може који драго Црногорац поштетити га, јербо ја не имам сабље нити конопца, а он то обоје имаде“ (18). Још је занимљивије по неизбежном политичком идиому Његошево писмо у име Сената црногорског упућено 27. априла 1834. „подгоричким и спушким Турцима“ (46). Као прво, он се жали да су они ударили „на наше село Јаштреб“ (46), те да су том приликом Брђани Бјелопавлићи посекли неке турске главе и послали их Владици и Сенату. Међутим, без обзира на то што они често чине таква „нападенија“, Владика и Сенат гледају на њих, „Турке“, „како и на друго человјечество“, тако да њихово „срце“ није „у томе несретном ђелу никаква задовољства

[12] Видети: Миро Вуксановић, „Хронологија“, *Петар II Петровић Његош,* стр. 334.

нашло“ (46)! Стога им они враћају главе њихове браће јер желе да с њима живе у узајамном пријатељству – „колико поради нас и вас толико више поради вашега цара, којега да оћете слушати, ми знамо, не бисте никаква нападенија учинили на вама пограничне народе“ (46)! Ова ода чојству унутар крволочне историјске стварности, као и опомена пограничним беговима, агама и спахијама да боље слушају свог „цара“, завршава се поруком да против турског цара Црногорци „никада неће одити“(46).

Приликом таквих кршења мировних договора, Црна Гора је 1843. године изгубила два важна мала острва у Скадарском језеру (Лесендро и Врањину), а такви и слични погранични сукоби и пљачке најчешће су били изазвани одметањем локалних турских моћника од централне власти. У писму Осман-паши од 17. априла 1844. Његош помиње те одметнике као „зликовце турске који својега цара не слушају“ (97), а убрзо затим Осман-паша га у свом писму од 21. априла подсећа на побијене аге и Бошњаке на Планинцу. Његош му одговара већ после три дана и пита га зашто не помиње и „главаре и чобане црногорске који су од Тураках погинули“ (99), додајући да су Бошњаци побијени против његове воље, али да су ипак „панули у ону јаму коју су за друге копали“ (99). Поред навођења те народне пословице, ту је у исти мах и библијска порука да се „у туђем оку и длака види, а у својему ни брвно не види се“,[13] као и закључак да он, Његош, „царско и не тражи ништа“, јер зна „царе и царске земље уважавати како се пристоји“, уз напомену да ни његови сународници нису своје „никоме пуштали лако“ (99).

Какве је све облике добијала узајамна суревњивост у Његошевом окружењу назире се и из његовог писма Гагићу у вези са глађу која је Црногорцима запретила 1846. године, у време писања *Горскоī вијенца*. У том писму од 16. јула 1846. Његош обавештава Гагића о незапамћеној суши због које „њиве ни своја сјемена нису донијеле“, те да је сав народ остао без жита и да је та пошаст гора „но куга“ (146). А затим додаје да ће он учинити, као што је и учинио, све да се народу обезбеди да се некако прехрани, али да ће „све то мало бити“ (146). У тој невољи још је и скадарски паша обећао да ће даровати жита сваком Црногорцу који се успротиви својој власти, а то је, као што се види из Његошевог писма Гагићу од 6. априла следеће, 1847. године, и учинио. У „великој глади и муци“, каже Његош, паша је „изнио по граници на неколико мјеста хљеб и жито и свакојему га Црногорцу дава на дар на сву његову чељад“ (147), само под условом да се побуни против своје црногорске власти. У међусобним обрачунима Црногораца у тим крајевима, у којима су десетине људи изгинуле и Његошев братучед Георгије био рањен, Црногорци верни својој власти ухватили су, наводно, и неколико живих заробљеника – „но бивши сви христјани, даду им свободу“ (147). Није, дакле, ни та драма крвавог међусобног обрачуна сународника, у окружењу свеопште

[13] Упоредити: *Јеванђеље по Маīеју*, 7, 3: „А зашто видиш трун у оку брата својега, а брвна у оку својему не осјећаш?“

глади, мимоишла Његошево непосредно животно и политичко искуство, и то управо у његовим најзначајнијим стваралачким данима.

Стога су многи од тих личних доживљаја у „бесудној земљи“ и бесудним временима – на које, разуме се, Црна Гора није имала неки историјски монопол – били тако потресни стваралачки изазови у његовим драмским поемама на варљивим епским основама. У *Горском вијенцу* то је можда најочигледније у трагичним рефлексијама које су у знаку Његошевих горких увида у властиту судбину. Тако се, на пример, његово осећање усамљености на тлу с којим је срастао потресно огледа у речима владике Данила већ на почетку спева:

„А ја што ћу, али са киме ћу?
мало руках, малена и снага,
једна сламка међу вихорове,
сирак тужни без нигђе никога!“[14]

И док у традиционалном епском песништву „главни лик или јунак“ никада „не стрши сам“, „као усамљено брдо у равници осредњости“, него има „пратиоце сличне статуре“ и „непријатеље достојне његове оштрице“,[15] владика Данило носи печат Његошеве песничке самоће у заокружењу својих саплеменика:

„Моје племе сном мртвијем спава,
суза моја нема родитеља,
нада мном је небо затворено,
не прима ми плача ни молитве“ (37–40).

А ту смо већ на прагу Његошеве слутње драматичне песничке самоће у овоземаљском животу. У подтексту те слутње као да неки ностранi песнички глас наговештава да без обзира шта бива и како јесте, тако не би требало ни смело да буде. У том знаку често одзвања побуна уметничке

---

[14] Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац – Луча микрокозма*, редакциони одбор Н. Банашевић и др.; текст за *Горски вијенац* приредили Радосав Бошковић и Видо Латковић, белешке и објашњења написао Видо Латковић; текст за *Лучу микрокозма* приредили Никола Банашевић и Радосав Бошковић, белешку написао Никола Банашевић, објашњења написао Вуко Павићевић; Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, Седмо издање, Књига трећа, Просвета, Београд 1980, стр. 14, стихови 33–36. – У даљим наводима из *Горскоᾱ вијенца* бројеви стихова обележени су према овом издању у заградама у основном тексту. – Наведени стихови дати су на следећи начин у издању које је приредио Миро Вуксановић: *Петар II Петровић Његош Горски вијенац*: „А ја што ћу? Али, са киме ћу? / Мало руках, малена и снага! / Једна сламка међу вихорове! / Сирак тужни без нигђе никога!“ Подробно објашњење за своју верзију ових, као и неких других Његошевих стихова, Вуксановић је дао у свом предговору „Насамо с Његошем“, стр. 20–23.

[15] J. T. Shipley, “epic poetry“, *Dictionary of World Literary Terms*, George Allen and Unwin, London 1970, p. 101.

визије против оног што она сагледа, побуна песничког виђења човекове могућности с ону страну његове стварности. Та побуна одјекује и у коначном трагичном размишљању игумана Стефана о пакленим супротностима у овоземаљском животу:

„Што је човјек, а мора бит човјек!
Тварца једна те је земља вара,
а за њега, види, није земља.
Је ли јавје од сна смућеније?“ (2329–2332)

За Његоша је, без сумње, „јавје“, као стварност којом је био окружен, било итекако „смућеније“ и мрачније од његових песничких сновиђења, као што се види и у каснијим монолозима игумана Стефана, кад нам он, на пример, каже:

„Св'јет је овај тиран тиранину,
а камоли души благородној!“ (2499–2500)

У знаку таквог размишљања стварни свет се описује као „састав паклене неслоге“ (2501), у којем „ратује душа са тијелом“ (2502) „народ са народом“ (2507), „човјек са човјеком“ (2508), у којем нико није ни „срећан“ ни „довољан“ (2517), ни „миран“ ни „спокојан“ (2518). У тим речима трагичко виђење израста у духовно просветљење стварности и представља одговор оностраног песничког гласа на изазове овоземаљског животног искуства. У таквим стиховима крију се и нека од најчешће цитираних места из овог спева која понекад добијају и веома различита тумачења – као, на пример, реч Вука Мићуновића: „Јунаштво је цар зла свакојега“ (605) која је раније често тумачена у значењу да је јунаштво највеће „зло“, а у новије време да јунаштво „савладава свако зло“.[16] Из контекста је, дакако, јасно да Вук Мићуновић говори о јунаштву као одбрани сопственог опстанка, властитог живота и света, а не о насиљу над другим, тако да су новија тумачења уверљивија. Ако се ми каткад и „тешко сналазимо у безбројним неспоразумима, сударима и биткама овог света“, у овом случају ипак можемо разабрати „ко се брани, ко се бије што мора, и што не може друкчије, а ко због тога што је по себи ратоборан и убилачке ћуди“.[17]

Слика Његошеве судбине као владике, владара и песника, са свим својим противречјима, уобличена је још подробније, често и „приземније“, у *Лажном цару Шћепану Малом*, написаном у току гладне 1847. године, послатом у штампу у Загреб 1850. и ту објављеном следеће године. Тај спев је, наиме, политички непосреднија драма Његошеве располућености између

[16] Видети белешку Вида Латковића уз наведено издање *Горскоѓ вијенца*, стр. 259.

[17] Иво Андрић, „Немири од вијека“, *Знакови поред пуша*, Књига прва, Политика: Народна књига, Београд 2005, стр. 121.

самог себе и властитог заокружења, лицā и наличјā његовог доживљаја заједнице у којој је поникао и којој је посветио живот. У знаку таквог, често противречног доживљаја света као да готово на сваком кораку блесне понека од Његошевих личних исповести, а каткад и понеки од његових оностраних, песничких увида у расколе у себи и око себе. Није случајно, дакако, ни што се термин „бесудна земља“ – који ће касније, исто тако знаменито, израсти и у наслов познатог Ђиласовог романа писаног у тамници – јавља код Његоша управо у *Шћепану Малом* да означи завичај којем је Његош био толико привржен.

У том драмском спеву на још варљивијој епској основи него у *Горском вијенцу* чести су трагови култа црногорског јунаштва у борби за опстанак и слободу, али још наглашенији комички призори могућности коришћења тог култа у смутљиве политичке сврхе. Управо у тој светлости је занимљиво да је бескрајна, слепа љубав према јуначким традицијама родног тла навела сердара Вукала и војводу Ника Мартиновића, као и толике друге њихове сународнике, да поверују политичкој реторици Шћепана Малог од самог почетка. Наравно, неписмени, али домишљати и речити Шћепан Мали – који се варакао и са Стамболом и с Венецијом – зна како да залуди многе честите и поносне људе, безмало сав народ, обраћајући им се ласкањем које подразумева њихово јунаштво и њихово косовско опредељење за „небеско царство“. За разлику од других главара поп Андрија је бар на почетку мало опрезнији, па се усуђује да припита своје сународнике који су били у Русији да кажу „бистро и лијепо“ да ли је Шћепан Мали „главом цар русински“ (I, 166–167). Сви упитани се „из гласа“ куну да је он главом цар Петар, којег су видели како се шета испред свога двора:

„сав у срми и у чистом злату“ (I, 175),

и то још с пушком у рукама! С изузетком мудрог игумана Теодосија Мркојевића који ће касније да припита владику Саву да ли је ико икад видео цара како се шета с пушком у рукама, сви прихватају тај доказ, а затим Шћепан Мали поздравља све присутне као дику „рода славенскога“ (I, 192). После таквог поздрава поп Андрија га ословљава речју „господаре“ (I, 223), а затим га моли да им каже нешто о својим „странствованьима“ (I, 225) и зашто је био свргнут с престола. Спреман на таква питања Шћепан Мали говори блиским и убедљивим језиком својим слушаоцима оно што би њима било драго да чују:

„Хоћаху ме оженит Латинком
да с њом мрсим петке и сриједе,
а ја не кћех никад ни довијек
своју чисту вјеру погазити;
вољах царство земно изгубити
но небесно да изгубим царство.“ (I, 227–232).

Затим се ласкање наставља: пошто је он знао да га не би примио нико од оних који би смели, одлучио је да дође баш у Црну Гору, јер му она „срцу понајближе“ (I, 240), а поред тога ће се још и усудити да га прими:

„примиће ме, а примити смију“ (I, 241).

За разлику од турског султана који, престрављен руским захтевом за изручење, нуди „благо небројено“ (I, 251) ономе ко прокаже где се Шћепан крије, па и Венеције која „све маха пред Стамболом репом“ (I, 587), као и за разлику од свих оних области које су силни Турци покорили, Црна Гора је једини поносни и слободни део света, па је стога, ето, Шћепан Мали и одлучио да њу изабере за своје пребивалиште и да се обрати Црногорцима као „витешком народу“ (I, 191). Није, дабоме, ни овог пута било тешко поверовати у ласкање, а одувек је било могуће користити такву лаковерност на сулудим путевима политичких махинација и смицалица. То се убрзо још јасније види у тренутку кад народ почне да кличе лажном цару:

„Благо нама наше сунце сјајно,
кад те срећа нама донијела!
Још нијесмо срећу изгубили
кад међу се цара видијесмо
наше крви, нашега језика.
За твој живот наше полажемо,
Твоја ријеч наш ће закон бити“ (I, 312–318).

Ипак, пред тим речима не падају баш сви људи у занос политичког слепила, али без обзира шта и како виде, сви постају његове жртве. Тако честити игуман Теодосије Мркојевић – упркос томе што више стрепи од „бруке него муке“ (I, 33) и већ од првог часа прозире Шћепана Малог као варалицу – под притиском других главара којима много не верује, у први мах пристаје на помирење са Шћепаном Малим у интересу народне слоге. Зар се није и сам Његош из сличних разлога, истина у знатно другачијем склопу околности него што је признавање једног ниткова за владара, пролазно „мирио“ са „губернатором Вуколајем Радоничем“, којег је сматрао издајником? Међутим, упркос лажном помирењу са свеопштим политичким слепилом, игуман Теодосије и даље јасно види да је Шћепан преварант, као што је, уосталом, и Његош до краја и јасно видео да је само због стрепње од народне неслоге поштедео живот једног издајника.

Та прича се наставља кад Турци и Млечани покрену огромну војску за поход на Црну Гору да би ухватили Шћепана Малог, а он се, дакако, кукавички склања да би се некако извукао из борбе и спасао главу. С друге стране, кад загрме топови са турских градова око Црне Горе као знак да је војска

кренула у напад, црногорски момци се хватају у коло и почињу песму у знаку црногорског култа јунаштва као залога опстанка:

„Нек громови турски оре,
Нек се горе с њима боре“ (I, 818–819);
„Што је било, то ће бити –
Црногорац поб’једити“ (I, 822–823).

У сличном, али истанчанијем духу култа јунаштва и слободе говори касније и игуман Теодосије Мркојевић у преговорима с турским војсковођама, после пет недеља њиховог залудног војевања. У току тих преговора – у које су Црногорци кренули зато што им је понестало муниције – Беглербег, који води турску војску, каже да су Црногорци „невјерници“ (II, 623):

„и хајдуци, да им пара нејма“ (II, 624).

У тој увреди и оптужби ипак се скрива и нешто што би могло да служи Црногорцима на част, као што се види у духовитом одговору игумана Теодосија. Игуман признаје да су Црногорци „невјерници“ (II, 629), али уз иронично објашњење и зашто су они такви:

„јер вјерују што је њима драго,
а не оно што је другом драго“ (II, 630–631).

Стога се и сва њихова „кривица“ према Турцима своди на то што „љубе кâ душу слободу“ и што јој се „увијек клањају“ (II, 635–636). Можда ни реч „клањају“ није случајно изабрана с обзиром коме је упућена.

Насупрот таквом култу јунаштва као залога достојног опстанка, у току тих преговора огледа се и суманути занос идолатријом завојевачког насиља у потчињавању другога себи. Кад прото Аврамовић понуди турским војсковођама на дар Шћепановог „брњаша“ (II, 437) као доказ да је Шћепан нестао без трага и гласа, с молбом да то разгласе у турској ордији, он верује да би се тако могло избећи даље непотребно крвопролиће. Босански везир је на прагу да се с њим сложи – с обзиром да је Шћепан Мали „главом у бестрв утекâ“ (II, 474) – али он добро зна каква је хијерархија насилника, па сместа додаје да Беглербег, који предводи турску војску, мора да пресуди, јер „ми смо дужни слушат и мучати“ (II, 482)! Разуме се, Беглергебу као врхунском силеџији није довољно да покаже „Турцима“, од којих „цио свијет трепти“ (II, 498–499) само једну „стару багљаву кљусину“ (II, 502), јер би она била бедан знак његове свемоћи. Зато он каже да је прото Аврамовић речит лицемер, да он „дину“, тј. правој и јединој могућој вери, „пљује у браду“ (II, 488), а затим наређује да се крвопролиће настави и да се његови непријатељи истребе или изведу:

„на пут прави на шеријат царски“ (II, 513)!

Какво би то понижење било за свемоћника када би се његова „силна војска“ (II, 489) вратила и одустала од насиља због једне такве маленкости као што је непостојање прокламованог разлога због којег се скупила и кренула! Разуме се, ни тај сулуди занос властитом моћи није неки пролазни ни локални феномен, без обзира што би се као чин представљао у 21. веку у сасвим другачијем дискурсу. Као што ни цео тај разговор није врхунац ироније с којом Његош осликава историјске путеве и странпутице људског рода.

Када после неуспелог договора о престанку крвопролића, после шесте, последње недеље у борби за опстанак, Црногорци извојују победу, њихов култ јунаштва поново се огледа у двоструком виду. С једне стране, војвода Драго Вукотић говори о погибији „двјеста триста другах“, о „пет стотина [...] рањенијех“ (III, 106–107) у боју, али у исти мах истиче и да, срећом, Турцима у том залудном походу на Црну Гору бог „зеца у срце уђера“ (III, 109):

„а богу је жертва најмилија
поток крви кад проври тиранске“ (III, 160–161).

Али, с друге стране, иако после кукавичког скривања за време борбе примљен с мање усхићења, Шћепан Мали ће још неко време упорно показивати своју политичку сналажљивост, приписујући црногорску победу себи у заслугу. Пошто су главари, који су били на граници с Млечићима, донели вест да су громови ударили у млетачку и турску војску, Шћепан Мали се појављује клањајући се народу на све стране и говори како је он заправо подигао ту „кулу од облака“ и навукао на њу те страшне „громове“ (III, 165–166), који су растерали непријатеље. Поред тога, он се и сакрио с часном намером:

„не би л’ како ја један претекâ,
вашу славу да кажем свијету“ (III, 181–182).

Игуман Теодосије се крсти од чуда пред том безочношћу, а снебивљиви и опрезни поп Андрија, који можда боље зна шта је власт, без обзира каква она била, говори да је грех понижавати свог поглавара, јер није он крив што је „срца плашљивога“ (III, 242)! Он затим додаје да се плашљивица понекад нађе и под царском круном, истичући да је Шћепан Мали ипак морао бити руски цар кад је султан, испрепадан руским захтевом за хватањем Шћепана Малог, послао толику војску да га улови!

Дабоме, сујети скупљеног народа више годи ласкање Шћепана Малог него истинољубиво згражање игумана Теодосија над Шћепановим речима, тако да се сви окупљени заклињу на верност Шћепану и вичу да га неће издати – „док све наше силе изломимо“ (III, 278)! А кад још стигне и „папагало“,

даровани папагај из Херцег-Новог, поклони се Шћепану Малом и ослови га са „Цар... цар... цар ...“ (III, 730), све се „крсти од чуда“, а затим креће и народно мудровање – „различита и знаменита толкованија“ – о папагајевим речима (у прозном запису који после тога следи). Као да и у тој слици Његош наговештава иронични тријумф политички дресираних папагаја који у његово време још нису били тако широко распрострањени као у данашњим облицима – у новинама, на радију и телевизији.

После тога у свеопштем народном весељу као да култ јунаштва и слободе поново добија у исти мах двострук призвук – као одговор на позив Шћепана Малог, али и као аутентичан народни глас. Момачко коло ће – истина, на Шћепанов позив – здушно заиграти и запевати славећи победу малобројне црногорске војске над Беглербеговом „смућеном турском силом“ (III, 779). А на крају тог славља придружиће им се и онај слепи гуслар својом причом о „два велика змаја“ (III, 822), који су залуд и срамно кренули са „сто и тридест хиљада пушаках – / да ухвате цара росинскога“ (III, 824–825) у Црној Гори и „заробе царицу слободу“ (III, 827). Али „соколови црногорски момци“ (III, 845) осветлали су образ и задобили бесмртну славу тако што су том „демону“ сломили „рогове“ (III, 850). Шћепану Малом се, истина – као што се то каже у прозном запису наведеном после цитираних стихова – више допала „пјесна папагалова но овога слијепца“, који није пропустио да помене и да се Шћепан сакрио у село Грађане за време борбе.

Ово двоструко и двосмислено просветљење култа јунаштва – као идеала у борби за опстанак, али и идолатрије која омогућује политичко залуђивање – крије у себи, између осталог, и јасну свест о ономе што се одувек и често збива, свест која се убедљиво и емотивно остварује у језику. Али ни аутентични култ патриотизма, као ни политичко залуђивање тим култом, нису, дакако, тек неки локални, црногорски, пролазни феномен. Зар није наслов старе, безазлене романтичарске патриотске песме Августа Хајнриха Хофмана (1798–1874) – „Deutshcland űber alles“ (1841) – у своје време подразумевао само романтичарску привржености завичају да би стотинак година касније снажно и сулудо одјекнуо као ратни поклич у Хитлеровој Немачкој, земљи која је била једна од колевки европске цивилизације и културе?

Вреди се, можда, у оквиру ових слика и призора који израњају делимично и из Његошевог личног политичког искуства, запитати и шта је заправо био смисао речи попа Андрије када се он обратио сердару Вукалу и војводи Нику, у часу када је Шћепан био раскринкан и привремено ухапшен на интервенцију руског изасланика Долгорукова. Изгледа, наиме, да је поп Андрија, од почетка опрезнији од неких других главара, већ тада страховао од безвлашћа, подразумевајући да је и лажна, преварантска власт ипак боља од никакве:

„Ми Шћепана грдно изгубисмо;
без узде ће остат Црногорци,
да све раде по својојзи ћуди“ (IV, 719–721).
А затим додаје:
ми то добро знамо сва тројица.
Рођени смо у бесудну земљу“ (IV, 726–727).

Да ли то значи да је само Црногорцима, или можда и понеким другим народима, неопходан било какав улар и ма каква, макар и „лажна“ узда, да не би радили „све по својојзи ћуди“? И да ли то поуздано знају само њих „тројица“, или ипак понегде и понеко други, а пре свега велики песник?

У том страху од безвлашћа убрзо затим поп Андрија и сердар Вукале се поново обраћају руском изасланику Долгорукову захтевом да се Шћепан Мали ипак пусти из тамнице, а он им одговара да ако тај лажов не плати главом, заувек ће се прекинути „свеза најсилнија“, „братска љубав“ Русије и Црне Горе (IV, 893). У том часу они ће се обратити народу, говорећи му у исти глас са војводом Ником, да су хапшењем руског цара „своју срећу под ноге“ бацили (IV, 900), а затим додати:

„Но вадите цара из тамнице!
Што је принцип пред једнијем царем?“
– кâ миш мали пред добријем мачком“ (IV, 910–912).

У том сулудом знаку тријумфа лажи над истином, политичке идолатрије над елементарном мудрошћу, Шћепан Мали ће бити поновно устоличен као владар Црне Горе.

Најзад, о сличном двоструком ткању тријумфа политичких смицалица и идолатрије на подлози црногорског култа чојства и јунаштва као спремности на погибију да би се одбранила мрвица сопственог живота и простора сведоче и разговори турских моћника који се на крају спева, после пораза у првом походу, поново спремају да покоре Црну Гору и ухвате или убију Шћепана Малог. Приликом већања вође турског војног похода сећају се, између осталог, својих срамних пораза у ранијим борбама са Црногорцима. Тако нам се, на пример, Караман-паша јада:

„Да је просто по стотину путах
што нас Москов гњечи и разгони,
просто било великим силама
што нас ломе са свакоје стране,
веће бива штете но срамоте;
ал’ не просто никад ни довијек
што се с нама сав свијет калижи
ће се наше силе изломише

на хајдучком једноме гнијезду.
Је ли икад ово игђе било
Откад тиса и вијек никоше?“ (V, 71–81)

А зар слично не звуче и речи Мехмет-паше при помисли на следећи поход на Црногорце:

„Кунем ви се пађи вјером турском:
бих волио, радије прегнуо
врело гвожђе дохватит зубима
но на Црну Гору ударити“ (V, 85–88)?

Можда захваљујући и том страху при сећању на раније црногорске подвиге Мехмет-паша ће потражити начина да разним смицалицама и политичким подвалама оствари оно у чему насиљем турска војска није успела – да организује убиство Шћепана Малог и тако постигне свој основни циљ. У ту сврху он међу својим грчким робљем издваја дванаест момака из истог села, најјачега одређује да поведе другу једанаесторицу у Црну Гору, да се некако додвори Шћепану Малом као турски роб који је побегао из Грчке, да нађе код њега некакву „службицу“ (V, 498) и да га убије. Већ на првом кораку тог потхвата, Мехмет-пашини момци, дојучерашњи робови, толико су срећни због могућности скидања ропских окова, да је сваки од њих спреман да остави код паше неког од својих најближих као таоца који ће да јамчи животом да неће бити преваре и да ће пашин налог бити извршен. Мехмет-паша им, с друге стране, обећава баснословне новчане награде ако убију Шћепана Малог; подвала је, дакле, са свих страна тако добро смишљена да дојучерашњи робови неће изневерити свог доброчинитеља и да ће њихов вођа обавити свој задатак. И доиста, након годину дана пошто је нашао „службицу“ да буде „код цара ашчија“ (V 535), најмљени убица успева у свом подухвату. На крају, дакако, он и његови момци ће бити ослобођени ропства, а затим бедно награђени с нешто мало трошка за пут кући. С друге стране, Мехмет-паша, као успео политички преварант, добиће везирски чин! Укратко, ако и не може баш све да се оствари најгрубљим војним насиљем, ипак се можда и понеки од тако неостваривих циљева могу постићи политичким подвалама, обманама, лажним обећањима, подмићивањем и уценама. А за таква остварења моћници су спремни да богато награде ако не непосредне извршиоце, а оно организаторе испуњавања њихових политичких интереса. У сплету свих тих сложених околности Црна Гора као „бесудна земља“ постаје, у оностраној песничкој перспективи, заправо огледало бесудног света.

Занимљиво је у том контексту погледати и шта каже Његош, непосредно пред смрт, у свом писму од 12. октобра 1851. Лудвигу Аугусту Франклу, аустријском књижевнику који је, између осталог, писао историјске баладе и

преводио наше народне песме. У том писму Његош говори о поезији као „искри тајинственој“, а затим се пита да ли је то „искра бесмртнога огња“ или, бар у његовом окружењу, „бурна клапња, чедо уског поднебија нашег“?[18] Истичући потом да „када се човјек попне више самог себе, онда види биједност људску, и када је поета може рећи да је жрец олтара свјесветија“, те да управо као свештеник олтара свемира „сања о бесмртију“ и чита „чудества створитеља“ (210). Та „чудества“ су „његово најслађе пиће“, па он „силом воображенија“, тј. маште, „изводи из блатне земље клицу небеснога живота“ (210). Најзад, како се „за границом просвештенога свијета“, „на мом узаном поднебљу свагда [...] ломе тирјански громови“, а пошто је поред тога још и „мој мали крај тамом дивљине обезображен“, тј. нагрђен, у њему су „све људске посластице са отровом приправљене“, па је „човјеку [...], кад му дође, слатко плакати као пјевати“ (210–211). А када још Његош дода да он „овако нашу пјесму разумије“ (211), онда у том смислу можемо схватити и речи војводе Драга Вукотића у *Шћепану Малом*:

„из несреће срећа се излеже,
кукање је мати пјесме дивне“ (III, 134–135);
„ко вјечито хоће да живује,
мученик је овога свијета“ (III, 139–140).

А зар нам још одређеније о томе не говори и владика Данило у *Горском вијенцу*, кад у ужасима историјске збиље „бесудне земље“, а можда и свеколике људске историје, види позив оностраној песничкој речи да просветли природу овоземаљског живота:

„Нек пропоје пјесна од ужаса,
Олтар прави на камен крвави!“ (674–675)

(Дорађена и проширена беседа у САНУ, 6. XI 2013)

Svetozar Koljević

ON NJEGOŠ'S INSPIRATION BY "LAND WITHOUT JUSTICE"

A b s t r a c t

As a poet exceptionally educated in theology, deeply inspired by the patriotic traditions of his country and his own political experience, Njegoš was at the same time the bishop of the Serbian Orthodox Church and and the ruler of his country, Prince Bishop of Montengro. In the difficult times of the interior tribal conflicts and local warfare along

[18] *Изабрана писма*, стр. 210.

the frontiers of his country, Njegoš was a witness of different forms of political deceptions and military plunder. He had to keep signing provisional peacemaking agreements with neighbouring Turkish regions, often ruled by local leaders who disregarded the orders of their own sultan. Sometimes compelled to defend the traitors of his country in order to avoid dangerous interior conflicts, sometimes compelled to give promises which he knew he was not sure to keep, he was deeply attached to the national interests of his people and tried to introduce some sort of order in what he called his "lawless country". His bitter political experience was illuminated by rich religious insights in his long historical poems *The Mountain Wreath* and *Stephen the Small – The Tsar Impostor*. These works evoke the proud readiness of his ancestors to die for a small grain of life, territory and freedom, but they also embody the seamy side of the traditional cult of heroism, the way in which it could be exploited by political machinations for the purposes of unlimited fraud and cruelty. His tragic sense of history reflects both its horrors and the visionary poetic insights illuminated by religious and moral commitments.

Key words: cult of heroism, tradition, "lawless country", lie, political, this-worldly, other-worldly

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II

Миро Вуксановић

ЊЕГОШЕВА ДВА ВЕКА МУКА, НА ОБА СВЕТА

Његош је рођен кријући, по некадашњем обичају, на скровитом месту. Жене су се тада склањале да их ко не види. Саме су задајале и повојима штитиле децу. Руке су им уз тело у колевкама везале.

Његош је подизан у каменој кући, у леднилу, где је ватра с једне стране грејала. Мати га је лети остављала, док посли, под жбуњем, у камењару који су звали змијарник. Мали је пошао уз подгорине, за стоком. Нико није уписао колико је пута раскрварио колена и дланове, колико пута је поскочио од страха, у мраку, од дивљачи, у невиделици, од вучјих завијања.

С ловћенске висине, док се камен љуља под табанима због вртоглавице, посматрао је небо како пада на морску пучину, на доњој страни, и како се планински предели губе у тмини и облацима, на северу. Дрхтао од мраза, грмљавине, мећаве и сваког невремена.

Гледао је погинуле без глава које су као дар далеко однете. Вијао жалбе над оделима оних што су на бојиштима остали. Слушао о заједничким костурницама. Осетио патњу жена у црним марамама и грубост бркатих мушкараца. Бежао да га људи с чалмама не би на самку нашли.

Када је препознао дрхтај под ребром и стидно заматрао девојачке плетенице, стриц га је одредио да буде монах, да као и он влада клетвом и молитвом. Имао је седамнаест када су га загосподарили, збуњеног, на гумну, и када су му, млађем од свих на скупу, приступили руци. Препознао је муку која долази. Није умањена низањем свештеничких звања што их је примао у острвској црквици покривеној плочама, у далеком граду и иза царских врата. Сам је свог претходника, цетињског владику, прогласио за свеца. Да не би био сам у непослушном свету.

Док се спремао да у једном залету спева *Лучу микрокозма*, кидисали су да ситне зађевице решава, да претучене штити, да породице убијених смирује, да трговцима издаје дозволе, да одређује међаше на имањима, да разводи

неверне бракове, да прима турске претње, да слуша лелек и кукњаву, да шаље писма с адресом: „Ће буде!“

Одлазио је с Цетиња често. Ишао у Трст, Венецију, Беч, у руски царски град. Облетао и пред границама чекао да га приме. Тражио помоћ у новцу и међу неписмене Црногорце донео штампарију. Њено олово је касније у пушчана зрна претопљено, у Омер-пашиној години. У прву школу коју је отворио ђаци су ишли под оружјем, а пријемни у биткама полагали. Покренуо је први часопис у својој земљи, а из ње морао осим свог примерка сваки извањцима слати. Његови свештеници су знали да крсте, венчају, опоје и са сабљом иду пред четама. Ретко се китио владичанским знамењем.

С путовања се најзаобилазнијим окукама враћао. Да што дуже остане. Да што касније у невоље дође. Да гледа што нема, а да чини како мора. Узалудно је донео билијар, озидао Биљарду. Мало је ко од поданика за његове новости и спевове марио. Било је одвише пречих послова.

Док је писао чудесни *Горски вијенац*, у сушној години, у гладнијој години од осталих, засипали су га давијама. Мирио је закрвљене. Досуђивао лупежима двадесет и пет тојага. Поставио сенаторе, перјанике, гвардију. Овластио их да уздигну каменове преко којих се могу нагнути кривци да казну приме. Завео и порез. Црногорске очи севнуле у чуду. Доста њих последњи пут.

Његошеву малу земљу, голи оток у отоманском царству где би понекад сунце грануло, такву земљицу су премрежиле *лажа и скиптница*. Хтели су да га отрују. Спремали му заседе и ковали завере. На прогонство је осудио последњег млетачког гувернадура који му је злом око главе сновао. Протерао смутљивце који су, шћепаномалски, лаковерне лако добили. Помишљао да побегне у бечки или сличан свет. Сањао о одласку у Париз. У самици учио језике. Хиљаде замолница послао. Узалудно углављивао примирја и добре гласове очекивао. Подмитљиве клео и за пример другима жестоко кажњавао. У лову пазио ко за њим иде. Далеко отерао васојевићко-енглеског лажног изасланика. Нашао Гигоја да на размеђи уклони издајицу и опсенара. Херцеговачком везиру у години настанка свог средишног спева писао да му је тесно одсвукуд и говорио да му је душа дошла у коталац.

Увек у теснацу, обдарен мимо друге, заклет мимо икога, док га пале „ужаса пламови“, „сирак тужни“ чије „племе сном мртвијем спава“, „пустињак цетињски“, такав, морао је „служити отачаству“, призивати десетерац, гусле, витезове, Косово и прах Оца Србије. Његову је сабљу купио и стихом окитио. Тако Карађорђа славио, јер је „бич тирјанах“, јер „варварске ланце сруши“.

Срби су о Његошу мислили да је слободан, а он је више од свега сањао светлост и слободу. Над собом гледао „небо затворено“. Само од себе чуо: „Нека буде што бити не може“. Састављао *Слободијаду*, исмевао лажног и малог цара „у бесудну земљу“, опевао два заробљена топа, дозивао на мамац

учене странце, због немаштине продавао светиње, сабирао устаничке песме у *Огледалу српском*, са стиховима у част песника руског.

Док је мука муку сустизала, дневи-ноћи, што од ага, паша и везира, што од самоглавих сердара, војвода и сенатора, што од врелог крша, суве земље и сушних пролећа, између безводице и манитих потока, из пећина, у невакат, поврх свега је уз младог владику, испотиха, неизлечива сичија изнутра помиљела. Тражио је приморске, италијанске и остале докторе. Као тридесетогодишњак почео да обележава место за гроб. Одабрао је из *Горског вијенца* Црквину, ловћенски врх, тако назван јер је на њему некад била црква, и тамо себи подигао малу капелу, склопиту и округлу. Судњи час је предосећао и писао тестамент, знао с ким има посла, сумњао и проклињао:

„Ко ишта од овога овђе уписанога преиначи био му црн образ пред људима и јаростни се суд божји над њим извршио за ту грдну неправду коју би пред лицем неба и земље учинио."

У последњи дан октобра, лучиндански и новокалендарски, склопиле су се очи које су прве виделе донебесну *Лучу микрокозма*. Прекрстили су му руке на прсима. Мало дана је фалило да напуни тридесет и осам година. Можда је чуо, у самртној ури, како се његови гомбају и покушавају да му оспоре изабраног наследника. Над њим и отац који је сваког свог потомка надживео.

Његоша нису смели да носе на Ловћен као што су га, са последњег путовања, уз которске стране, на раменима изнели. Тада је с носила видео његушке црквице и дугачку кулу у којој је растао, стигао у сигурну цетињску кућу, а његова „кућа" на Ловћену била је по свему несигурна. Могао би се газап савладати. Могао би се удар громова избећи. Могли би се ветар, магла, смута и црнило победити. Али се није смело ризикати: да турски нож мртву главу не посече, да лопови владичанску одежду не однесу, да крст с прсију не скину, да мртав владар не погине, да свак у Црној Гори не буде осрамоћен. Сахрањен је на Цетињу. То је његова прва сахрана.

Чуван је у манастирском камену, на месту свог светог стрица, у привременој гробници. После четири године пренет је на Ловћен, у цркву коју је за себе смислио, озидао и мирно с равнине гледао. Тако је Његош други пут сахрањен. Мислило се – заувек.

Када је пао последњи петровићки династ, песник и краљ који је допустио да *Горски вијенац* први пут буде у Црној Гори објављен тек на стогодишњицу Његошевог рођења, као да је знао да је *Вијенац* одавно у глави „цијела народа", стигла је аустроугарска војска, срушила капелу, раскопала гроб, извадила мошти, ноћу, и однела их на Цетиње. Црњански је описао како је мобилисани Србин сачувао две Његошеве кошчице. Тако је Његош трећи пут укопаван.

Неколико година доцније, петровићки потомак, краљ Карађорђевић, према Његошевој капелици, на њеном месту, у истом лику, подигао је нову

црквицу и у њој су, по православном обреду, на најсвечанији начин, с беседом владике који је у наше доба проглашен за свеца, још једном сахрањене кости Његошеве.

Када су Црногорци постали Црногорци, када су цетињски одборници на знак с вишег и највишег места могли све, изашли су катунски племеници Његошеви, и други с њима, па су још једном срушили капелу (ено јој и сад камења у корову на подловћенским лазинама), преровили раку, извадили мошти и донели их, аустроугарским путем, опет на Цетиње, на песниково пето укопавање.

Довели су мајсторе за скраћивање планине, заждили штапин, побегли од мина, дигли хеликоптере и друге летилице, пробили на ловћенском врху тунел, *у тунелу, усред мрака*, поставили неколико стотина камених степеница, поравнили врх на којем је била капела, обурдали низ литице камен и земљу што је зову: *гробно место*, довукли мештровићки маузолеј, крај њега озидали и гумно, окамењено као и све, изнели фигуру која се мери тонама, која камени уморног и остарелог човека, при земљи, с прекрштеним ногама, загледаног доле, притиснутог великим орлом, све као што није био Његош. Њега су дубоко, у невиђен, под зигуратским камиугаоником, шести пут укопали.

У тмуши, у карамуклој осами, у најкаменијој виделици коју смо икад створили, на два века од дана када је стигао међу своје, када су његови Црногорци постали још више Црногорци од оних који су пре четрдесетак година уместо цркве дигли „проклету гомилу“ без крста, најумнији српски песник исту муку мучи као некад док је горео за Лесендром и за Црквином.

Заокружена су Његошева два века мука, на оба света.

Тако и толико, а као да је тек почело свеколико ружење, скрајњивање и књижевно укопавање.

(Беседа за *Два века Његоша*, САНУ, Београд, 6. новембар 2013)

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II

Рајко Пе̄тров Но̄го

МОЖЕ ЛИ „ИСТРАГА ПРЕДАКА“ НАУДИТИ ЊЕГОШУ

1.

Ова је драма о̄чела на Косову.
Ова се трагедија приводи крају у Подгорици и Београду.

Обрели смо се усред злокобног парадокса. Обележавамо два века од рођења стожерног српског песника, а ту крупну годишњицу потапа званична тишина.

Владика Петар II Петровић Његош, „духом читав један свет, а телом и рангом владар самодржац, живео је и умро без иједне засићености. Мирио се са својим тешким дужностима, извршавао своја опасна права, носио своју трагедију слободе ради, а упркос срећи и правди“, писала је Исидора Секулић.

Са трагичним јунаком косовске мисли још горе је и трагичније данас. За његову двестогодишњицу, у зиндану у који су га браћа/разбраћа зазидала, своме митрополиту његови архијереји не могу свећу да упале, ни молитву да очитају над оним костима/моштима које су седам пута сахрањиване: „Знао је да се над његовом гробницом неће само ломити громови и борити два страшна симбола него ће се и свако зло избљувати и распртити. Хтео је да се и мртав бори са онима с којима се жив борио. До себе је подигао и нас, дао нам општу главу и наменио борбу непрестану. А народ који не може да одбрани гроб, не треба ни да постоји“, писао је Матија Бећковић.

Некадашњи гребен за покосовски збег, а данашња званична Црна Гора, свакојаким „новим читањем“ Његоша кривотвори, а фалсификујући његове речи заправо га се одриче. Одричући се Његоша, одричу се себе. Средишња српска земља, ова данашња, званична, у којој је некоћ, над прахом оца васкрсле Србије из мртвијех Србе дозивао, и дозвао, ћути као заливена. Као да се све ово ње ни не тиче. А шта и да кажу који Косово предају, а причају како га избављају. Косово, где су рођене и црква и држава, где смо сви рођени.

Срби су до сад имали два места рођења: прво на Косову, а друго где се ко случајно родио. У општем пометенију, многи су без оба останули. Ако останемо и без Његоша – који је „сев мује наше у човечанству, у Космосу“, који је и косовски завет и Обилића обновио, и тако нас као народ октроисао – ми ћемо се погубити и просути. И по Србији и по Црној Гори празноглавци мантрају: *Онај сам који нисам*. Отворите Књигу Његошеву, прочитајте било који стих, сваки безмало о овој данашњој срамоти говори. *Случајни људи* су један стари, слободарски народ, који се кроз дугу и страшну историју није дао, ево дотле довели да му се ултимативно наређује да колективну свест промени.

Ова је трагедија почела да се окончава охолим речима да Косово треба оставити поповима и песницима. Онај који их је изрекао и сам је трагично скончао. Док је Косово било у компетенцијама песника и попова, и било је наше. И биће док буде кога да „пето јеванђеље“ чита и памти.

„Ако је династија Петровића некада морала да се бори против духа потурчењаштва како би сачувала српски слободарски дух Црне Горе, данашњи црногорски главари морају да обаве темељну *истрагу својих предака*“, писао је у *Летопису Матице српске* (2012) Иван Негришорац. И још је додао да су највећи противници данашњег режима Свети Петар Цетињски, Његош, књаз/краљ Никола, Марко Миљанов, Стефан Митров Љубиша... Не савременици, него моћни преци који су историјску Црну Гору утемељили. „Морају их, мртве, убијат и из памети изгонит“, каже у једној Негришорчевој песми дуговладајући Велеум.

Може ли, дакле, истрага предака штогод наудити Његошу? Не може. Сам и зазидан, јачи је од својих ништитеља и живљи данас него јуче. Овај је слободар „сам собом опасао колико је дала песничка снага свег српског народа“. Па и мало више. Нисам једини који се, након референдума, утешио када је видео да се Ловћен није помакао. Са ловћенских висина Његош ће нас трајно и бодрити и постићивати.

У оштроумној књизи *Ноћ дугих маказа* (2012), која је већ у наслову алузија на *ноћ дугих ножева*, Веселин Матовић је белодано показао шта су званични штројачи у читанкама и антологијама, у „новим читањима“ Његоша подузели – избор је увек и тумачење – не би ли све најважније из *Вијенца, Луче* и *Шћепана Малог* заобишли и тако песника „испразнили“ од свега што је у његовом делу овејана суштина, мера и смисао човековог живљења: „И зато тамо нема помена о Косову, ни о Карађорђу, ни о Милошу (мјери свеколиког људског живљења), ни о Мићуновићу (којег „Српкиња још рађала није“), ни о „искри бесамртној“, нити о „страшном људском паденију“. Ученик из ове читанке неће сазнати ни коме је *Горски вијенац* посвећен, ни зашто, ни у каквој је смисаоној вези та посвета са идејном и тематском основом дјела; неће срести ни Његошеву етногенетску концепцију Црне Горе као збјега преосталих косовских витезова, а која је вјековима

чинила њену духовну и етичку кичму („Истурчи се плахи и лакоми, / Млијеко их српско разгубало! / Што утече испод сабље турске, / Што се не хће у ланце везати, / То се збјеже у ове планине, / Да гинемо и крв проливамо, / Да јуначки аманет чувамо, / Дивно име и свету свободу!“), ни *кола* – глас народа, који осмишљава херојско жртвовање („просте наше жртве свеколике“), ни сучељавања три духовно, етички и егзистенцијално различита свијета: Црногораца, Турака и Млечана.“

Тежи им је и гори Његош, макар и на оскврнављеном Ловћену, макар и у ноћи дугих маказа, него цело кукавно српство угашено. И пре ових дана, разни су гувернадурчићи Његошу исправљали стихове и погрешно их толковали. Али им се није примило. Који су се усудили да разруше гробну капелу, што да не утуре и два слова која Његош није писао и што да му не исправе цигло стотинак речи. Они од Његоша боље знају како би он данас писао и мислио.

Ако узвишено попростаче, ваљда им се чини да ће Његоша себи примаћи.

2.

Негде је Владика будимљанско-никшићки Јоаникије (Мићевић) изрекао једноставну мисао да бисмо све књиге најдубљег српског самосазнања могли читати као наставак *Горскоī вијенца.* А могли бисмо додати да је све пре *Вијенца* – Стари и Нови завјет, античка, наша епска и лирска усмена класика, монашка и класицистичка књижевност, између осталог – припремало Његошево дело. Јер Његош врхуни нашу класичну усменост, а истовремено моћно обнавља високу писану књижевност. У књизи *Вјечна зубља* (2005) Светозар Кољевић целу нашу књижевност види у Његошевом знаку; чим изговорите *вјечна зубља*, не можете а да не додате *вјечне īомрчине.* Први чланак овог Његошевог десетерца односи се на поезију, други, прећутани, на историју, или тзв. стварност. Шта је поезија него „светлост која размиче границе околнога мрака“. Одјеци усмене у писаној књижевности поднаслов је сваком озбиљном тумачењу књижевности, јер је „писана реч неминовно графички траг нечега што је ко зна колико пута изговорено“. У том смислу Кољевић и издваја речи Виљема Батлера Јејтса, за којег вели да је највећи песник енглескога језика у двадесетом веку: „Фолклор је у исти мах Библија, ’вјерују’ и *Књиīа заједничких молиīава,* и готово сви велики песници су живели под његовом светлошћу. Хомер, Есхил, Софокле, Шекспир, па чак и Данте, Гете и Китс једва да су били мало више него фолклористи са музикалним језицима.“ Тако и наш Његош, врхунски фолклорист музикалног језика. Његош – пре и после.

3.

„Одвазда су Срби народ храбри“, вели у *Шћепану* кнез Долгоруков. А Теодосија Мркојевић, и њему и нама, овако одговара:

„Истина је да су народ храбри,
да су били. Али ће су сада.“

Ако је тако било у она устаничка времена, и касније, кад је Његош зборио а Карађорђе творио, како ли је тек у ово наше жалосно невреме. И шта је иза таквих горостасних предака остало овом њиховом каквом-таквом потомку. Па можда баш то да – питајући се „Али ће су сада“ – укрсти оно са овим временом, и тако *јадашњост* осенчи историјским и књижевним памћењем. Да најмоћнији српски стих – класични епски и Његошев десетерац у који је упевана сржна наша историја – укрсти са најстрожим песничким обликом – сонетом – обликом који има понајдуже памћење, не би ли од таквих интензитета, ако му се посрећи, хартија прогорела. А све то са самосвешћу да је укрштање опасан и клизав посао, а сваки избор тумачење.

У младости сам сонет „Рашта болан оде у хајдуке“ скројио од Његошевих стихова, углавном:

Што је ово ево неко доба
Уједно су овце и курјаци
Што је човјек ка слабо живинче
Ум се смути а језик заплиће

Мед за уста и ладна прионја
Постадоше лафи ратарима
То нијесу за људе градови
Већ тавнице за невољне сужње

Сакрише се миши у дуваре
Млади вуци подвише репове
Разбјежа се лудо и нејако

Сам остаде у Сријему Рајко
Сам остаде са Борија Рајко
Као суво дрво у планини

У зрелости, да не кажем у старости – а „зрелост је све“ – тако сачињен сонет могао би да носи наслов „Утјеха Његошева“, а у њему су сви стихови Његошеви. Није, дакле, реч ни о религиозној поеми, ни о „историческом событију“, него о свега четрнаест у сонет сврстаних десетераца, *о сонетној лучи микрокосмоса*:

Све дивоте неба и небесах
Све што цвјета лучем свештенијем
Што је скупа ово свеколико
До општега оца поезија

Наша земља мати милионах
Сина једног не мож вјенчат срећом
Нема дана који ми желимо
Ни блаженства за којим чезнемо

Ако исток сунце свјетло рађа
Ако биће ври у луче сјајне
Ако земља привиђење није

Душа људска јесте бесамртна
Ми смо искра у смртну прашину
Ми смо луча тамом обузета

Ослушните како овај сонет збија већ збијен, екразитом пуњен Његошев десетерац. Како се под притиском строгог и кратког сонетног облика стихови преображавају у саме и дефинитивне кристале. Погледајте затим како у првом катрену очи небу подижемо и с усхићењем гледамо, такорећи „пијемо“, све дивоте онога који је „творителном зањат поезијом“. Небо је непресушна Његошева позорница на којој све „цвјета лучем свештенијем“. Небеска светлила – а Његошу је светлост увек и светла и света – толико обузимају имагинацију овог песника да су њима његове речи намагнетисане, ауром опточене. У другом катрену тај „клик смртнога“ небу стрмоглаво земљи и земном нашем проклетству обарамо. То проклетство је канда веће, теже и дуже због оног старински продуженог, муклог *х* – „Наша земља мати милионах“ – и та муклост је јемац да баш ни једног јединог свога синка мајка земља не може усрећити. А онда стижу сурове, необориве тврдње – „Нема дана који ми желимо / Ни блаженства за којим чезнемо“. Не да таквог дана има па, ето, нама не долази, него га никако нема, нити ће га бити, сапатнички је истицао Стеван Раичковић. После два катрена – где се сонет увек прелама на два неједнака дела – већ у првом терцету тензија је условљена и градацијски подигнута са она сумњичава три *ако* на почетку сваког стиха, а нарочито након избезумљујуће, фундаменталне упитаности – „Ако земља привиђење није“ – да би се у другом терцету обрнула у будну, разбориту, блаженства жељну епифанију о бесамртној људској души, о искри у смртној прашини, о лучи у тами, о зубљи у помрчини. Јесте ли осетили колико су ови стихови и савремени и свевремени. И чини ли вам се да би свак по своме избору из Његошевог дела стотине сонета могао сачинити. А таква би „провера“ само потврђивала како је и колико моћан и свеважећи овај песник.

Најтеже је писати о највећима. То знају есејисти и критичари. Најрадије би само цитирали и од цитата колаже правили. А тек песници. Увек на провери шта је традиција, а шта индивидуални таленат. Песници, којима се увек чини да оно што је речено није речено до краја. Или, ако је и речено, да то курзивом ваља подвући.

Упитајмо се сада заједно чији су ово сонети. Његошеви, јамачно. Али малчице и моји. Његош сонете није писао, па сам их, ево, ја од његових стихова скројио. Укрстио сам Његошев десетерац са строгим и старим песничким обликом, и хартија је скоро прогорела. А у тој интензивној светлости пажљивији су могли видети како Његош „силом воображенија изводи из блатне земље клицу небесног живота – *трулину боготвори*“.

Има у Борхесовим *Маштаријама* прича „Пјер Менар, писац Кихота“, где тај извесни Менар дословно, од речи до речи, преписује Сервантесов роман о велеумном племићу Дон Кихоту од Манче, и пошто га преписује у свом времену, и својом руком, сасвим озбиљно тврди да је то *његово* рукописно дело. Овај што вам ово говори није ни тако луд ни толико екстензиван. И десетерац и сонет овде су само миг читаоцу да јасно види како упошљава традицију онај који, сем српског језика, ништа нема, па се на историјску и песничку баштину предака наслања као на сопствени посед. А све то не би ли, макар понекад, макар у Његошевим сонетима био искра у смртну прашину, или луча тамом обузета. Још је у дванаестом веку један мудрац писао: „Сви смо ми патуљци који седе на раменима дивова.“ Овај говор са рамена предака неки зову умешношћу наследовања.

И не само да се наслањам, него се и удвајам, час у Маргитиног од Сријема Рајка, час у Уроша Нејаког, а нешто сам своје, изгледа, препознао и у Владичином мрком брку. Уосталом, и Његош се удвајао, увелико.

У једном од десетак текстова о трагичном јунаку косовске мисли, Иво Андрић призива сведочење Љубе Ненадовића о Његошевом боравку у Венецији, камо је владика путовао не би ли се од груди извидао. А Његош је, у ствари, од српске историје боловао. Опседнут нашим страдањем – ала се ми Словени/Срби наробовасмо – Андрић види Његоша у раскошном венецијанском огледалу, оно његово пантократорски строго лице и пркосни мрки брк, па вели да свом брку Његош овако тепа:

Црни брче, ђе ћеш окапати –
Да л’ у Мостар, или у Травнику?

И у Италији Његошу су се само наши историјски пејзажи призирали. У венецијанском огледалу – као у каквом епском косовском бунару – у низу одсечених глава својих предака, на једном везирском коцу, Његош је и своју главу *препознао*, само што није поуздано знао у којем ће везирском граду крв са брка капати. У беспорецима историје Његош је знао – а и нас научио

– да једном поретку следујемо: придружити се прецима. Отуда у оном мрачном призору сопственог краја – ако се боље ослушне – чудесна *раздраганост*.

Те раздраганости нема у сонету који је нека врста извештаја о нама и нашем времену баш том „Његошу у Венецији“:

Од Косова поља до Вождовца
Сакрај Книна до на врата Стоца
Од малена Доца до Сокоца
Гдје су некад пушили са коца

Звијезда се до звијезде злати
Крвав уштап као божур никну
Црни брче ће ћеш окапати
У Мостару или у Травнику

Пјане главе развиле барјаке
Племе наше у Локанди пати
Ту омркни онамо освани

Љуља мајка Уроше Нејаке
Међ њима ћеш мене познавати
По сонету по мојој апсани

Као што су имали два места рођења, Срби у двадесетом веку, а срећом и данас, имају два највећа писца – Иву Андрића и Милоша Црњанског. Андрић се, и то је опште место, реализовао у класичној, епској, а Црњански у модернистичкој лирској парадигми. Ова два велика писца важе за антиподе. Али обојица се слажу о величини Његошевој. Своје ставове о Његошу Андрић је у десетак текстова обзнанио. Али нису Андрићеве него Милоша Црњанског речи да је Његош „песник над песницима“, „песник који би и да сав наш народ изумре, јасно и горостасно сачувао његов лик међу народима“.

Има Црњански песму „Његош у Венецији“. Тако сам и ја био назвао онај свој сонет. Па сам додао једно слово, да се зове „Његошу у Венецији“. И премда је мој извештај Његошу о овоме шта нас је задесило ослоњен на Андрићеву евокацију Ненадовићевог виђења Његоша у Италији, држим да није случајан овај миг Црњанском у наслову. „Наслеђе нам је епско, а позиција лирска“, говорио је Никола Кољевић.

Црњански је у песми „Његош у Венецији“, као кроз какав витраж, пропустио последњи, предсмртни зрачак да обасја Његошево бледо лице, мисао на Ловћен и Омира, на гроб Ахилов и на несрећну Брисеиду. Да „сузно помисли“ како за све утехе има, а да само „за очи невесте утехе нема“. Та невеста може бити и Брисеида и Косовка Девојка и Сестра Батрићева, а понајвише она снаха Милошића бана која, док „тужи ћевера Андрију“, долази у сан

Вуку Мандушићу. Овај интимни, нехеројски, за невестом плачни Његош Милоша Црњанског, колико год да је слово разлике у односу према епском Његошу, толико је и лирско сенчење једне пригушене Његошеве димензије – меланхолије. Оне меланхолије која је проточила целокупно дело песника *Сеоба*, по којој ће га читаоци вавек *по̄знава̄ти.*

На тешко питање Теодосија Мркојевића – *ђе су Срби сада* – одговоримо Дучићевим питањима:

Јесмо ли као у исконске сате
Налик на твоје обличје и данас?
Ако ли нисмо, каква туга за нас,
Ако ли јесмо, каква беда за те.

Тужни смо јер нисмо налик, али није све пропало догод са висина на себи осећамо и Божји и Његошев прекор.

4.

У побрканом и наопаком свету, у ово *по̄шљедње вријеме*, и језик је вером превртуо. У поганом црногорском и херцеговачком говору има свакојаких речи, али да се за Црногорце, и ине, који се Србима осећају, може рећи да су *по̄србице*, а да језик од стида не поцрвени, и да их том поругом оплићу ови наши савремени црногорски нововерци, дукљани и алтернативни историчари – то нас, што би Андрић рекао, увек изненади нечим познатим. Посрбица гори од Србина! Е, није. Од посрбице једино је још горе бити – Србин. Не знајући како с Његошем накрај да изађу – брисали су му, мењали и изостављали стихове, толковали оно што је у *Вијенцу* најјасније – ево су се јаду досетили: Његош и није Црногорац, аутохтонац, старинац, него – Србин. Петровићи, доцнија црногорска династија, однекуд су се из Босне доселили, и то прво у стару Херцеговину испод планине Његош (1761 м надморске висине), двадесетак километара североисточно од Билеће, а потом педесетак километара ваздушне линије, у Петровиће, у Његуше, испод Ловћена. Али пре свих сеоба које су ишле и тамо и овамо, и Петровићи су дошли са Косова, јер су на Косову сви Срби рођени.

Отуда митрополит Амфилохије (Радовић) учестало опомиње да речи Вука Мићуновића – „*Надање* се наше закопало / На Косово у једну гробницу“ – не значе *безнађе*, него то што значе, *наду.* Надање може, и кад је закопано, можда нарочито тада, да васкрсне. Баш као оно зрно, бачено у земљу, што умире да би дало плода. И још митрополит додаје да је Косово „глава Лазарева“, да би Србија без Лазареве главе, без Косова, била обезглављена. Ова је мисао рођена из Његошевих све актуелнијих стихова:

Да, кад главу раздробиш тијелу,
У мучењу издишу чланови!

Ми смо позвани да будном самосвешћу разгоревамо надање и да не дамо да нам главу раздробе. Сада када је Косово, изгледа, опет враћено у надлежност песницима и поповима.

Истрага предака не може наудити Његошу, али може нама оваквима.

Ова је драма почела на Косову.

А хоће ли се као трагедија окончати у Подгорици и Београду, не зависи само од Косоваца. Они су нам не једном поручили да својим главарима отмемо писаљке да нас у Бриселу не би „убили пенкалом“.

О Михољу дне 2013.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
821.163.41.09 Karadžić V. S.
811.163.41'35

Љубомир Зуковић

ЊЕГОШ И ВУК

У тексту се говори о почетку Вукове сарадње са Црногорцима. До ње је дошло изненадa и на подстицај с Цетиња. О Вуковој бризи и љутњи што се тамо, док се он скањивао, у улози скупљача народних умотворина, митрополитовог секретара и учитеља његовог наследника, Радивоја Томова, обрео *усудљиви и махниторешитељни* Сима Милутиновић, с којим се Вук, непосредно пре његовог поласка у Црну Гору, највероватније, управо због тога, жестоко препорекао. Сарадња с Његошем, са извесним плимама и осекама трајала је све до владичине смрти, и била је од велике користи за обојицу, а за српску књижевност посебно.

Кључне речи: Његош, Вук, Сима Милутиновић, Тодор Иков Пипер, Српске народне пословице, Црна Гора, Црногорци, превод Новог завета, Вукова ортографија

Занимљив је и помало необичан почетак Вукове сарадње са Цетињем, а десио се још док је Радивоје Томов Петровић, као дечачић, боравио у својим родним Његушима. У јеку мукотрпних припрема за штампање *Срп̄ског̄ рјечника* Вука је веома изненадила, али, истовремено, и обрадовала вест коју му је из Трста послао Павле Соларић. Она је гласила: „Чујте, шта ми, изненада, писаше из државе Черногорске у име Рјечника вашега, на који би дванајест њи (именовавши ми се) ради били на 13 егземплара – предчислити се“. Црногорци су, иначе, за штампање Вуковог *Рјечника* сазнали са закашњењем, и то из *Новина Сербских*, па се стога и прибојавају да ће имена њихових пренумераната до аутора „позно приспјети“. За то, стоји у њиховом писму Соларићу, нису они криви, него управо Вук „зашто у свом Објављенију препоручује се свим ћошковима Европе, а ово једино мјесто и област заборавља, које у сва времена по паденију Српскога владјетеља обдержава до данас својега имена дјественост, независимост и слободу своју“.

Вука је, ван сваке сумње, изненадила, али, сигурно, још више обрадовала ова вест и одмах је Соларићу обећао да ће на црногорски *укор* одговорити. То, пребрзо дато, обећање, које се, на одређен начин, дотицало и Соларића, као посредника у тим односима, зато га је он на њега више пута и подсећао,

Вук ће испунити тек у једној напомени уз предговор *Срйском рјечнику.* У тој напомени Вук ће на првом месту, и с нескривеним поносом, истаћи да „на ову књигу има пренумераната и из онакви мјеста од којих до данас још није било готово ни на једну српску књигу!“ Врло је вероватно да би се он томе мање чудио да се у том тренутку сетио, ако је уопште тада за то и знао, да је баш на томе месту, одакле су изненада приспела имена пренумераната на његов речник, штампане и прве српске књиге. Даље каже како му је њихов укор био драг „(из млого узрока)“, али му је „мало и нажао учинио“, очигледно, стога што га је доживео унеколико строгим и чак неправедним, па зато наставља да се правда због свога пропуста. – „Како год ми је онда лежао на срцу Јадар, ђе сам се родио и узрастао... тако ми је исто лежала на срцу и памети и Црна Гора, за коју сам још од ђетињства мога чуо, и разумио, да у њој још од Лазарева времена једнако траје српска влада и царовање, и коју би још и данас волъео сто пута више виђети, него Јадар, или како друго мјесто на свијету, али зато у њој нијесам никога назначио да купи пренумеранте што нијесам имао никога познатога“.

Вук ништа не каже случајно, па то није учинио ни овде када је нагласио колико му је стало до тога да што пре посети и види Црну Гору. Није згорега да се то и на Цетињу зна. Зато је Црногорцима најпре поласкао, а онда им се на дискретан начин и препоручио, готово позвао у посету. Иначе, он је тих дана, а и касније, у Србији сусретао многе људе који су недавно приспели из Црне Горе и од њих је записивао народне песме. Одмах је приметио да у њима има „особито којешта у језику“, па ће стога у једном писму Копитару истаћи: „Ништа друго не помаже, него... ваља ићи у Црну Гору и Херцеговину те ушима својим слушати како људи говоре“.

Но, од тих првих посредних додира и веза са Црном Гором и Црногорцима до остварења Вукове жеље, изречене и у поменутој напомени и у писму Копитару, да се једнога дана и нађе међу њима, проћи ће много година. Многи су разлози стајали на путу тој жељи и намери. У међувремену је Радивоје Томов Петровић наречен за наследника свога стрица Петра на митрополитској столици и, након што је окончао своје школовање у Топлој код игумана Јосифа Троповића, вратио се на Цетиње, да се о његовом даљем васпитању бави сам митрополит Петар. У Вуку јача намера да се што пре нађе у поменутим крајевима, али из многих и различитих разлога пут се и даље одлаже.

Постоји, међутим, неко ко ће, с много разлога, за себе казати да је, уз остало, преко сваке мере, махниторешителъан и усудљив“, који ће се, према томе, без много премишљања и скањивања, запутити на Цетиње. Био је то, нико други, него Сима Милутиновић Сарајлија. Десило се то, с обзиром на поменуте Вукове жеље и намере, у врло неповољном тренутку. Из података којима располажемо чини се, наиме, да су се они непосредно пред Симин полазак на пут жестоко посвађали, највероватније управо због Вуковог на-

стојања да га од тог пута одврати. Сима је на Цетиње дошао као поручен, што се види по томе да ће одмах бити наречен за народног секретара и за учитеља ономе који ће за коју годину сести на митрополитску столицу. Наравно да то Вуку, с обзиром на његове жеље и намере, а особито с обзиром на сукоб са својим некадашњим пријатељем, који је пао у невреме, није нимало одговарало. Чак се тих дана и Копитар у једном писму вајка: „Чули сте да је Сима отишао у Црну Гору, да мом Вуку квари посао".

Па да се, барем, на томе разминуло, али, нажалост, није. Случај комедијант је удесио да Сима, на путу за Цетиње, најпре у Трсту, прочита Вуково писмо Димитрију Владисављевићу, а потом и у Дубровнику Јеремији Гагићу, у којима се он и у једном и у другом не само жалио на Симу него га је, уз то, и ружио. Док се у Трсту некако и уздржао да не реагује, у кући руског конзула Гагића није могао да савлада свој гнев и разочарање, па је гласно изговорио: „Хе, мој Вуче! Да си ти мени највеће зло учинио, ја не бих могао овако зло мислити и говорити о теби како ти о мени мислиш, говориш и сувише ме гониш".

Ето у таквом расположењу према Вуку стигао је на Цетиње Сима Милутиновић Сарајлија и добио задужења и овлашћења о којима је било речи. Није неосновано претпоставити да се нешто од његове срџбе и зловоље према Вуку, о којем су се, ван сваке сумње, његови домаћини на Цетињу распитивали, па међу њима и његов васпитаник и будући господар Црне Горе и Брда Петар Други Петровић Његош, задржало и могло осетити и у Симином казивању о њему. Но, вероватно, он своме некадашњем пријатељу није узвраћао равном мером, јер то, једноставно, није било у његовој природи. „Бујна и заносом одушевљена, а безазлена и поштена песничка душа", како је о Сими писао Светислав Вуловић, једноставно на тако нешто није била спремна. Такве душе, по њему, једноставно, „немају прозног стила, обичан говор иде им тако мучно, као коњанику пешачење". Свеједно, неке Вукове увреде и неправде није могао тако брзо ни заборавити ни опростити. Колико их је тајио у себи, то је већ друга ствар.

Но Вук не би био оно што је био и у животу и у послу којим се бавио кад би тако лако одустајао од својих жеља и намера. Он настоји и даље да своје односе са Црном Гором ојача и за свој посао искористи колико год је више могуће. Препоручује се и даље старом митрополиту, пре свега за народне песме. Незгода је, међутим, што та његова писма први, а можда и једини, чита и на њих одговара митрополитов секретар Сима. Прилика је то да, бар мало, насекира Вука, да му врати мило за драго, а он добро зна на који начин у овом тренутку то најбоље може учинити. „За пјесме ћемо се разговарати", стоји у одговору на једно Вуково писмо. „Оне су сад под мојом контролом, а не под владичином", да би га потом, као узгред, посаветовао: „Не хитај с лексиконом! Мој ће ти га сабор пјесама још оноликјем учинити... Вамо је оригинал мушкости и слава сербска".

Дакле, не само да народних песама има у изобиљу, него их Сима већ увелико скупља и намерава сам да их изда. Вук се, наравно, не повлачи, него и даље од владике упорно тражи песме, а Сима га у одговору, опет, нимало не штеди, него каже да је и њему, а поготову старом митрополиту, досадио „са захтијевањем пјесамах“, које је сад и непотребно слати Вуку у Беч пошто је управо он и за ту ствар владици више него добродошао, „и у томе га послу барем замијенио“, који је он, ни мање ни више, благоизволио „посве моме расположенију повјерив оставити“. Сумње нема: добро и смишљено и усмерено. Нека, дакле, што је Сима Вука, у погледу жетве песама по Црној Гори, сасвим обесхрабрио, него га је због упорности у тражењу истих још укорио. Да би и Вук, најзад, схватио колико је неумесно тражити било какве услуге од времешног и свакојаким бригама опхрваног митрополита, упозориће га на то сасвим отворено. Иако нема много непосредне везе с темом, због тачности запажања и језгровитости израза, не могу одолети а да то место из Симиног писма Вуку не наведем дословно: „Да Китајем влада, не би више брига, беспокојства и узалуд труденија имао истиј, него што га има владајући овдје и међу онима ђе је свака пушка топ, свака глава помазана, а свака воља колик обшћа, а сваки дом двор, и сваки крш град“.

У таквој ситуацији је, дакле, отпочела, а наставила се лепо, и вишеструко корисна сарадња између Вука и цетињских господара. Треба рећи да је, и поред ситнијих неспоразума, Његош волео и ценио свога необичног наставника, али му то није сметало да не уочи и неке његове чудне особине и склоности, па ће га у једном писму Јеремији Гагићу назвати чак и вртоглавим, а у другом, због неких Симиних лакомислених брљотина, чак и ништа–чоеком. Због свега тога треба поћи од оправдане претпоставке да се он, што се тиче свога односа према Вуку и сарадње са њим, ослањао на своју личну процену и његовог карактера и значаја онога што ради.

До њиховог првог сусрета дошло је тек 1833. године у Бечу, где се двадесетогодишњи архимандрит кратко задржао на пропутовању за Петровград, у који се запутио да се завладичи. Нећу овде говорити о стварима које су у нашој науци мање-више познате, али ћу подсетити само да је то време кад је Вук, због познатог писма, још увек у великој немилости код књаза Милоша и кад у Бечу узалуд покушава да изда своју збирку пословица, па су му само изгледи на било какву помоћ и подршку за његове послове много значили. А руку помоћи и подршке пружиће му управо Његош. Он је тада позвао Вука да посети Црну Гору, и да у њој, о трошку новопеченог владике, борави колико му буде одговарало, а да ће му он о своме трошку штампати и пословице чим за то оспособи штампарију коју је управо био набавио. Бригу око израде за тај посао недостајућих слова повериће самоме Вуку. Након извесних перипетија, као прва књига из обновљене штампарије на Цетињу појавиће се 1836. године Вукове, односно српске народне пословице у рецензији Драга Драговића. Неки, не без разлога, то име држе за Његошев

псеудоним. Лично мислим да је, у конкретном случају, његово значење и шире и да се може сматрати својеврсним укором онима који су спречавали њихово објављивање у Бечу.

У знак захвалности и успостављеног пријатељства, Вук је књигу посветио Његошу, о чему ће касније бити више речи, а, пре тога, желим да наведем разлоге због којих је спречавано њихово штампање у Бечу. Од Вука, као њиховог сакупљача, и од Копитара, као рецензента, захтевано је чишћење збирке од пословица које су митрополит Стратимировић и владика Лукијан Мушицки оценили као неприличне, јер су, по њиховом мишљењу, масне, неслане, срамне, грубе, скаредне, а неке чак, по њиховој оцени, и најбестидније и најразузданије. Вук, који је и у овој прилици, говорио „како више воли да ништа не штампа, него да буде опљачкан“, послушао је савет Копитарев и одустао од објављивања пословица у Бечу под неприхватљивим условима.

А сад непосредније о њиховој посвети „високо преосвештеном господину и Господару Петру Петровићу Другоме, владици црногорском и брдском“, како дословно стоји у њеном наслову, а која у наставку гласи овако: „Ваше високопреосвештенство, премилостиви господару! Цијела једна трећина овијех пословица остала би од мене (а може бити и на вијек) нескупљена, а Бог зна и ове друге кад би на свијет изашле, да ме срећа није с ВАМА упознала. Зато се усуђујем посветити ВАМ ову нашу народну књигу. Истина ја ВАС до сад нијесам молио за допуштење о томе, али познајући ВАШЕ родољубиво срце и ВАШУ милостиву к мени благонаклоност, надам се не само да ми част ову одрећи нећете, него и да ћете књигу ову примити онако милостиво и радосно као што сте примили мене у Бечу и на Цетињу. Вашега високопреосвештенства препокорни слуга Вук Стев. Караџић“.

Ако ово, што је у науци углавном познато, погледамо у светлу једног податка до којег сам пре извесног времена лично дошао, видећемо да Вук није претеривао ни у љубазности ни у истицању захвалности према младом сународнику, господину и Господару Његошу, а поготову то није чинио кад је навео количину пословица којом је увећао своју збирку захваљујући његовој помоћи. Заправо у једном бечком архиву сачувана је белешка Цензурског звања о рукопису Вукових пословица којему је било онемогућено објављивање у престоници Аустрије, а из којег ће настати њихово цетињско издање. У тој се белешци, поред осталог, каже да је збирка предата на 2374 нумерисана листа величине једне осмине, и то у пет одвојених свезака, од којих четири броје по петсто листа, док их је пета имала само 374.

Сасвим очигледно, Вук је сваку пословицу – ради њиховог лакшег премештања и слагања по азбучном реду, у случају накнадне принове текстова, а и због низа могућих других промена, исписао на посебном листу. На такав нас закључак недвосмислено упућује и оних 248 такозваних срамотних пословица и изрека које је Вук још у Бечу био издвојио, спреман да их жртвује,

из рукописа припремљеног за штампу. Учинио је то у узалудној нади да ће својом спремношћу на уступак задовољити све строжије захтеве цензуре, у чијој се улози најпосле нашла и дворска канцеларија. Све су те пословице биле такође „чисто и уредно исписане на одвојеним листовима и сређене азбучно“. То значи да их на броју има таман онолико колико и издвојених листова. Из тога је оправдано закључити да су и оне пословице које су цензори оценили као подобне за објављивање биле исписане свака на по једном одвојеном листу.

Ако је, према томе, Вук на Цетиње донео рукописну збирку од 2374 пословице, што је, из наведеног, сасвим оправдано претпоставити, а у штампаној збирци, према поузданом бројању Мирослава Пантића, приређивача њиховог критичког издања и писца најнаучније засноване студије о настанку те збирке, има их 4089, онда најпростија рачуница показује да се збирка у међувремену заиста увећала за нових 1715 текстова, што је више чак и од целе трећине о којој Вук говори у Посвети. Из онога што је у њој речено, заправо и произилази да је новозаписаних текстова са простора који је тада обухватала Црна Гора и Брда најмање једна трећина. Коју десетину, можда и стотину пословица, изрека и „у обичај узетих ријечи“ Вук је могао записати и успут, што ниуколико не мења ствари; у крајњој линији, све се то десило Његошевом заслугом, што Вук у Посвети изричито и наглашава. Податак је и занимљив и значајан, а посебно као још један доказ о поузданости података које Вук, и иначе, нуди чак и у посветама својих дела, где су ласкања и извесна претеривања очекивана, готово редовна.

Свакодневни говор Црногораца, Брђана и Херцеговаца, као и Срба из Приморја, са којима се Вук, боравећи међу њима дуже време свакодневно сусретао, врвео је изрекама, „као и оним, како је говорио, „у обичај узетим ријечима“, које је он с поузданим осећањем издвајао из говорног ланца и уносио у своју збирку. Ваља претпоставити да је Вук, бар када се бавио на Цетињу, највише времена проводио у разговору с Његошем и његовим ближим окружењем.

У сваком случају, Вуку је на Цетињу указивана сва могућа пажња, а његов је домаћин настојао да му угоди „у чему се год могло“. Зар би, уосталом, млади Његош и могао бити друкчији према своме славном сународнику којег је лично позвао у госте. Очигледно, већ су се били родили једно дуготрајно и вишестрано корисно пријатељство и сарадњу. Вук, наравно, не дангуби него настоји да што више грађе покупи и понесе у своју књижевну радионицу.

Међу изрекама забележеним у Црној Гори највише је клетви и заклетви. Као што је познато, Срби, а међу њима Црногорци посебно, умели су раскошно да се заклињу и проклињу. Вековима се памтило како је кнез Лазар уочи Косовске битке своје поданике „заклињао, проклињао љуто“ да се сви одазову. Владике црногорске и брдске су уз помоћ клетви и благосиљања управља-

ли својим поданицима. Сви су сматрали да је сваки посао *здравији* ако се утврди заклетвом.

До поновљеног издања Српских народних пословица 1849. године, које је увећано за нових 2290 текстова, Вук је развио живу сарадњу са Црном Гором и у њој пронашао много сарадника и помагача у пословима којима се бавио. Његошеве заслуге у свему томе изузетне су, па чак и одлучујуће. Приликом првог боравка у Црној Гори и црногорском приморју, који је потрајао и најдуже, а пао у време кад је још увек био у пуној радној снази и заносу, Вук је прикупио и грађу за своју књигу о Црној Гори и Црногорцима, више народних песама, прича и речи, препоручујући се своме љубазном домаћину да се након његовог одласка и сам око тога лично потруди, што ће овај несебично и чинити. Овде, пре свега, заслужује помен збирка од сто и двадесет народних песама забележених од једног те истог певача Тодора Икова Пипера, коју је Његош послао Вуку „на дар“ под условом да све песме објави заједно „да буде за удивленије људима ови прости Србин који је оволико пјесамах могао упамтити у своју просту главу“. Његошу је, очигледно, веома годило кад се могао подичити било којом врлином својих сународника, непосредних поданика поготово.

Вук није испоштовао Његошеву жељу, односно услов, јер се то није уклапало у његов метод рада, да песме народне, кад их већ има у изобиљу, бира, а не објављује све што му се, посредно или непосредно, понуди. Том се намером, односно Његошевом жељом, касније заносио Војислав Јовановић Марамбо, али до њене реализације није дошло. Тим се питањем овде нећу посебно бавити, али ћу рећи само толико да нису сачувани трагови који би указивали на то да је Његош замерио Вуку што није уважио његову жељу. Ако се за тако нешто не може узети чињеница то што се ускоро решио да и сам прикупља народне песме које ће и објавити под насловом *Огледало српско*. У ту своју збирку уврстио је из Вуковог зборника, и то у властитој редакцији, готово све песме о Првом српском устанку. Нема трагова, колико је мени познато, да је за то тражио дозволу од Вука, нити, пак, да се овај због тога љутио, односно да му је замерао, што је, иначе, Вук у сличним приликама знао да чини. У најмању руку: сматрао је да је Његош заслужио толико слободе у овом поступку.

Но, кад је у питању цетињско издање Вукових пословица, а вероватно и њихова посвета, ваља рећи да је то био разлог оног писма књаза Милоша Његошу у којем му, нимало суздржано, приговара због, ни мање ни више, рђава семена вуковски названим, а као доказ навео је то што се на Цетињу штампају пасоши без дебелог јера, а са латинским „j“, што нас, по његовој оцени, „одваја од православија“, а „приводи католичеству“. Да су прави разлог за овакве укоре и замерке биле управо Пословице, а не пасоши, оправдано мисли Никола Банашевић, а као доказ наводи Вуково писмо Стевану Радичевићу у којем стоји и ово: „Ја сам највише ови пословица скупио на

двору Њиове Свјетлости. С превеликом радости и жалости опомињем се како су Њиова Свјетлост, не само кнезу Васу препоручивали да ми пословице казује, него ми и сами млоге казивали. У оно срећно вријеме ја сам мислио ову народну књигу штампати трошком Њиове Свјетлости и посветити је Њиовом високом имену". Вук све ово истиче у нади да ће допрети до Милошевих ушију. Банашевић по томе закључује да је „Милошу морало бити криво што се сада прећуткују његове заслуге и његова новчана потпора"; зато је, додаје: уследила она његова лекција из ортографије". У сваком случају, мета Милошевог напада су били Вук и Његош, односно више њихова сарадња, него нова ортографија.

Ако се можемо досећати ко је неписменом књазу Милошу, којег је Његош, мало је рећи, презирао и мрзео из душе, за што постоје многобројни докази, упознао са тим шта се и којом ортографијом штампа у Цетињској штампарији, мислим да је Вук био тај који је Његошу не само скренуо пажњу на Доситејева дела, која су у то време штампана у Србији, него и посаветовао шта ће тим поводом написати Милошу. Но, без обзира на то колики је у свему томе био Вуков утицај, ни садржај, ни тон којим у свом писму књазу Милошу говори о Доситеју и његовом делу Његошу не служе на част и боље би било да то писмо никад није ни написао ни потписао. Оправдање за то не може бити ни Банашевићево запажање, које није без сваког основа, да се он тада морао бранити пред руским властима од сваковрсних оптужби „и против своје личности и против своје управе". По њему, ту треба видети и разлог што је Његош интимно био за Вукову језичку и ортографску реформу, у више се прилика њоме и користио, али се уздржавао од тога и да је јавно прихвати и подржи. Настојећи да објасни његов иступ против Доситеја, Банашевић наглашава да је Његоша и Вука спајало, како каже, „оно, у основи сељачко, традиционално схватање народног живота, па и улоге манастира и калуђера", које их је, у исти мах, „одвајало од грађански и космополитски настројеног Доситеја". Ово је, ипак, прилично поједностављено објашњење једног Његошевог поступка који се тешко може разумети, а још теже правдати.

Мени се, ипак, чини да је у Његошевом карактеру, а поготову у васпитању, била веома наглашена жеља да се свети. У једном свом писму Гагићу он истиче и ово: „У нас је обичај, који се у овом народу у закон обратио, с којом мјером ко нама зајми, оном истом и да му вратимо".

Иначе, почетак овога писа Милошу и чињеница да га шаље из Трста а не из Беча сведоче о томе да је Његош већ био понешто од дипломатског понашања усвојио: мислим, заправо, да је овим намерно хтео да свој поступак удаљи и од Вука и од Беча. Уз све то треба имати на уму да је Његош заиста из душе мрзео и презирао књаза Милоша, бар онолико колико је волео Карађорђа и колико му се дивио. То се понајбоље може видети из једног његовог писма Вразу, где он каже: „Кака је, збиља несрећа слијепога

демона код Вас донијела да своје злобно и отровно сјеме код Вас посије и да порок баци на општега угодника наше народности. Зар је код вас непознат Милош. Та, људи, бог буди с вама, оно је пакосни и лаживи несрећник којега грде сви пороци најгаднијега тиранина".

Као што је познато, *Лажни цар Шћепан Мали*, који се из штампе појавио у години Његошеве смрти, штампан је Вуковом ортографијом. Дуго је у науци владало мишљење, утемељено на казивању Љубомира Ненадовића, да је издавач дела Андрија Стојковић то учинио на своју руку, чак и против ауторове воље. Мислим да је такав закључак изведен олако и без довољно доказа. Према Ненадовићевом сведочењу Његош је казао: „Ја сам предао рукопис Андрији Стојковићу у Трсту да га, као што ме је једнако молио, печата, а он, ето, печатио га новом ортографијом", а потом наставио: „Нова ортографија је добра, али нијесам рад да ја у томе предњачим. Има ко те путеве крчити без црногорског владике". Овде, као што се види, нема ни најмањег знака да је Стојковић, штампајући дело Вуковом ортографијом, поступио против ауторове воље, још мање да му је због таквог његовог поступка Његош замерио, или се због њега љутио. На такву помисао, чини ми се, не допушта ни она као случајно уметнута речца *е̄то̄*, али се зато, без устезања каже да је нова ортографија добра. Управо због тога ми је Банашевићева претпоставка да Стојковић у овом случају ништа није радио на своју руку и без Његошевог знања сасвим прихватљива. Уосталом, и пре појаве *Шћепана Малог̄* новом ортографијом, и то у Јерменској штампарији у Бечу штампана је Његошева књижица *Кула Ђурић̲ића* и *Чардак Алексића*, а након владичине смрти и његова песма *Полазак из Помо̄је* уз белешку испод текста: „Ову особито красну песму покојног црногорског владике послао ми је његов пријатељ Андрија Стојковић у Трсту", након чега се додаје: „Ову песму штампамо новим правописом, јер је таква жеља била пок. Владике". Да ли треба још очигледнијих доказа од наведених да је Његош без резерве био за Вукову ортографију, коју је оправдано сматрао добром.

Кад је у питању Његошев однос према Вуку, не може се никако заобићи владичин однос према његовом преводу Новога Завета на српски језик. Прво, чини ми се да нема никаквог разлога да се доводи у сумњу сведочење Љубомира Дурковића да је Његош по повратку из Петрограда након свога *завладичења* потписао *Свједоџбу* коју му је потурио Вук, а у њој је дословно стајало: „Ми доље потписани свједочимо да је познатога српскога списатеља г. Вука Стефановића Караџића превод *Новог̄а завје̄та* на српски језик чист и правичан, и да је наша воља и жеља да се поменути превод на свијет изда на пољзу и духовно спасење народа Србскога на које с овим, својеручним потписом и обичним печатом потврђујем свједоџбом и наш Архијерејски благослов дајем". У Бечу 9-га Октомврија 1833-е године. У потпису: Владика Црногорски и Брдски Петар Петровић.

Чини се очигледним да је постојала обострана жеља и намера да се, осим пословица, на Цетињу штампа и Вуков превод Новога завјета, а што

се од тога одустало, мислим да ће пре разлог бити то што је Вук од Његоша, осим тога да буде *благодјетељ* издања, тражио и 100 дуката, што се цетињском владици, зацело, учинило превише; зато је своме пријатељу одговорио да му, засад, на његово тражење не може одговор дати „но ћемо се други пут преко писама разговарати за ту ствар". На крају је рукопис превода, који се налазио на Цетињу, враћен Вуку.

У међувремену се на немачком језику појавила Вукова књига о Црној Гори и Црногорцима, која је, извесно, на неко време донекле помутила односе између Његоша и Вука. Разлоге за то, можда, више треба тражити у вишку родољубиве осетљивости првога, него у вишку објективности и рационалности другога, али, срећом, неспоразум је брзо и срећно превазиђен. Вук и даље упорно настоји да штампа свој превод *Новога завета*. Он се и у овом случају руководи својом познатом девизом: не да се, али ће се дати. Благослов је, коначно, добио од карловачког митрополита Јосифа Рајачића, али, изгледа *да је, усмено, тражио и од Његоша, на шта му је овај, према сведочењу Милорада Медаковића одговорио: „Није то, Вуче за мене, нити су то моји посли, него ето у Угарији доста ученије српскије владика*, који су учили и познају сва црковна правила и каноне, па се ти обрати к њима кано ти правијема архијерејима да ти дају благослов; а да иштеш од мене благослов за ослобођење браће Срба испод несносније јармова и за набавку оружја, иђења у рат, у томе сам ти ја владика, па би ти и да благослов колико оћеш, али ти, Вуче, нијеси за то колико ни ја за оно прво". За разлику од Банашевића, који сумња у веродостојност овога Медаковићевог сведочења, мени оно звучи баш његошевски и, мислим, чак и да је хтео, тешко да би ово баш овако Медаковић умео смислити. Има у овим речима хумора и шале, чак и благе ироније, али она очигледно није била упућена првенствено Вуку. Можда и овде треба подсетити на Његошеву осветољубивост. Мислим да се из онога шта је говорио јасно могло назрети чиме је био озлојеђен и ко је највише износио замерке на рачун његовог понашања и духовничког образовања.

Оно што поводом Вуковог захтева, пак, не подлеже никаквој сумњи јесу Његошеве речи упућене му у писму: „Ја бих веома рад био да се није ополчила српска јерархија на Ваш превод *Новога завјета.* У томе послу не има се рашта моје мјеније тражити, јербо други посли мени не допуштају да се оном науком како би требало занимам. Стога и моје мјеније не би важило ништа како неопитно и неосновно". Дакле, то исто што му је усмено рекао у шаљивом тону, али друкчије.

Да је Његош био свестан вредности Вуковог дела и рада, и да је тога ради био спреман понешто и да му опрости, понајбоље сведочи његово писмо кнезу Алекси Карађорђевићу у којем га моли да му не само обнови давање пензије, него исплати и онај заостатак за време док му је била обустављена. При том, он признаје да је Вука његово „стање *принуждавало* те се неколико противне нама стране придржавао", или ће, уверава Његош свога пријатеља,

„посада бити Ваш душом и срдцем предани“. Ово свесрдно заузимање за Вука Његош чини с обзиром на Вукове „заслуге литературске на ползу нашега народа, пак и његово положеније у ком се налази“.

И око ове појединости, али у склопу укупних односа између Његоша и Вука, много се расправљало, нагађало и цепидлачило, чега се треба клонити и ослонити на оно што су чињенице, а једну од битних чињеница о томе нуди Његошево писмо капетану Фридриху Орешковићу, где се, поред осталог каже: „Ево вам шаљем и писмо Вама писано од г-на Караџића, кога можете слободно увјерити да га ја и сада исто као пре него што је ону књигу о Црној Гори издао љубим и почитујем. Па и зашто бих ја на њега мрзио? Он је човјек наш ревностни списатељ, који чест свом народу, а покрај њега и себи чини. Напротив тога, ја бих му рад помоћи и подржати га у његовим пословима, те како јошт. О овом га можете увјерити слободно и поздравите га“. Речи заиста достојне једнога владике и великог песника. Целу ствар је издигао из брлога оговарања и произвољног домишљања, а познатим стиховима, којима је завршавао нека писма Вуку, указао на оне праве разлоге своје љубави и поштовања према њему:

Због ом остај збиљски Србе,
Храни Српства душом грбе,
Буди свагда оне ђуди
Да ти Српством дишу груди,
Па ћеш сваком мио бити,
Душом ћу те ја љубити.

Зар би, уосталом, орао ловћенски о свом славном сународнику, од којег је био млађи пуних двадесет шест година, јер кад се Његош родио Вук нам се већ био догодио, и могао друкчије мислити и говорити него управо овако како је то и у наведеним писмима сам засведочио. Заиста, са задовољством можемо казати да су се ова два наша горостаса у своме раду и животу успешно чувала од недоличних речи и поступака. А да су постојале и разлике међу њима, пре свега у доживљавању нарави и живота црногорских племена и људи, то је сасвим извесно. Његош је првенствено песник и, уз то, њихов духовни и световни вођа. Одговоран за све оно што се међу њима дешава, а Вук је, превасходно, научник и посматрач, који настоји да појаве добро уочи, правилно разуме и верно прикаже. У реакцијама неких Црногораца, пре свега из најближег Његошевог окружења, на тај приказ и није било ничег необичног. Многи су склонији да окриве огледало пред које их неко доведе него да прихвате истину да на њиховом лицу и није баш све савршено, а поготову да се понешто некоме може учинити и ружним.

У сваком случају, Срби пуна два века духовно расту уз Вука и Његоша.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Никола Банашевић, *Његошев однос према Вуку и његовом правопису,* Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. двадесета, свеска 1-2, 1954.
2. Љубомир Зуковић, *Путовоље и путокази*, Завод за издавање уџбеника Републике Српске, Српско Сарајево 1994.
3. Вукова и Његошева преписка.

Академик Любомир Зукович

НЕГОШ И ВУК

Резюме

Импульс к сотрудничеству Вука и черногорцев возник неожиданно, причем из Цетиня. У Вука быстро созрело решение тронуться в путь как можно скорее, чтобы заняться там делом, которому решил себя посвятить. Но пока он, будучи вечно в нищете, собирался и колебался, отправиться ли ему в полную неизвестность, там уже появился (как он сам о себе говорил) *дерзкий* и *безрассудно решительный* Сима Милутинович Сарайлия, что было далеко не в интересах Вука. Даже Копитар забеспокоился, что Сима *его* Вуку в Черногории «испортит все дело». Судя по всему, по этой причине некогда добрые приятели, Вук и Сима, довольно сильно поссорились. О ссоре явно свидетельствует переписка Вука с Павлом Соларичем и Йеремией Гагичем.

Сима был встречен в Черногории более чем гостеприимно. Сразу же стал *народным секретарем*, правой рукой старого митрополита, учителем его племянника и наследника Радивоя Томова. Вук в таких обстоятельствах мог общаться и сотрудничать с Цетине только через посредство *народного секретаря* Симы. Выдался случай помучить своего бывшего друга, а впоследствии лютого противника Вука, и Сима не упустил такой возможности. Но в Цетине понимали значение деятельности Вука, да и сам Негош очень ждал случая встретиться с ним, познакомиться и предложить ему свою помощь в деле, которым Вук занимался и пользу которого Негош очень хорошо осознавал.

Вук в неменьшей степени был воодушевлен правителем Черногории. Тот сразу пригласил своего славного соотечественника посетить Черногорию и старался ему угодить, чем только можно. В обновленной Цетинской типографии впервые была напечатана книга в вуковской орфографии – это *Сербские народные пословицы*, издание которой в Вене было запрещено. В то время Вук и в Цетине, а оттуда – повсюду в Черногории, и в приморье задержался надолго и собрал много полезного материала для своих будущих трудов. Там он встретил многочисленных надежных единомышленников и помощников, среди которых был и сам Негош. Были периоды, когда их сотрудничество ослабевало, но в целом оно не прекращалось ни на миг.

Негош, судя по всему, одобрял проводимую Вуком реформу языка и его орфографию. Он одобрительно высказывался и о его переводе на сербский язык *Нового завета*. Но однажды Негош понял, что, будучи владыкой, он не должен быть впереди всех в этом и тем самым вести себя вызывающе по отношению к противникам

и оговорщикам Вука, а отчасти и его самого. В целом же сотрудничество этих двух сербских исполинов было чистым и во многом полезным для сербской литературы и культуры.

Безусловно, всем своим поэтическим творчеством и прежде всего *Горным венцом* Негош внес *решающий* вклад в победу вуковских идей.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
821.163.41.09 Karadžić V. S.
811.163.41'373

Слободан Ремета̄ић

ВУК И ЊЕГОШ НА СТАЗИ БОГАЋЕЊА ЛЕКСИЧКОГ ФОНДА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду се говори о доприносу Вука Ст. Караџића и Петра II Петровића Његоша богаћењу лексичког потенцијала српског књижевног језика. Недовољност лексичког фонда народног језика за изражавање у сфери апстракције и мисаоности, код песника и високих поетских захтева, двојица великана су магистрално решавала на два колосека. По узусу српског језичког модела они су адаптирали речи из других словенских корпуса, а успешни су били и у ковању нових речи у духу особина српског језика. И Вук и Његош су се, по потреби, успешно служили у литератури већ присутним славенизмима.

Кључне речи и изрази: славенизми, српскословенски, рускословенски, црквенословенски, руски, српски језик, кованице, хибридне творевине

1. Неспорно је да је Свети Сава прва личност код Срба, као што је неспорно и то да му се, бар у домену културе, мало ко приближио као Вук и Његош, тема и преокупација генерација научника код нас и у свету, о чијем делу је написано безброј књига, студија и расправа. Библиографија радова о делу највећег српског песника, да се подсетимо, исписаних на српском и другим језицима широм планете броји преко 21.000 библиографских јединица.

2. О Вуковом реформаторском подухвату зна се практично све, дакле и то да је временом тихо кориговао већину својих у почетку прокламованих, а и даље речито брањених начела. Мудри Вук је, суочен са снагом аргумената (не)добронамерних критичара и савета, и сам стичући нова знања и ширећи видике, излазећи постепено из духовне зависности од Копитара, одустајао од првобитно изнетих и жарко брањених начела, којих се декларативно никада није одрицао. Рано схвативши каквој би регионалној расцепканости водило начело да свако пише својим локалним идиомом, свој реформаторски подухват он је пропустио кроз филтер *опћене правилности* и дошао, на пример, до реченице типа *Дошао дјед и донио дванаест врућих хљебова*, до наддијалекатске вредности, до реченице која се не може чути

ни у једном народном говору, али се чврсто држи и у свим тзв. „језицима“ који су се истицили из српског, у „језицима“ који се лажно представљају. Добро је познато и то да се општена правилност, чији је циљ – књижевни језик настао селекцијом говорних особина разних крајева, дакле такав који не одговара ниједном конкретном народном говору, „у највише случајева сводила на архаизацију језичког израза“ (Реметић 2003: 246 и тамо нав. лит.).

Стоји општи суд науке да су ти потези били итекако структурално оправдани, јер су водили бољој хармонизацији граматичког система, али стоји и чињеница да иза наведених корака стоји Вукова жеља за приближавање језику „наше браће римскога закона, која с радошћу нама руке пружају“ (Реметић 2009: 420).

3. Народне умотворине, пре свега песме, и њихов језик, израз брушен генерацијама даровитих изданака неписменог народа, задивили су Европу. *Песме* Бранка Радичевића, о Његошу да и не говоримо, оправдале су надање да на народном језику и писци могу стварати добра дела, а на дневном реду се нашло и питање стручних терминологија, терен на којем је сам Вук у преводу Новог завета, објављеном чувене 1847. године, највише урадио. Недовољност лексичког фонда за успешно изражавање у сфери апстракције и мисаоности, што се свакако подразумева код превођења садржаја Библије, Вук је решио на магистралан начин, показујући практично „пут којим треба да иде развој српског књижевног језика. Знатан број речи он је преузео из црквенословенског, посрбљујући оне које су се сукобљавале са творбеном структуром или законима штокавског гласовног развоја. Друге речи које су му затребале сам је сковао у духу особина српског језика“ (Ивић 1991: 235).

4. Вук је у предговору свога превода *Новог̄ завета* експлицитно навео врсту и количину употребљене лексике (осим оних „30 ријечи турскијех“) несвојствене народном изразу:

„Задржао сам 49 ријечи Славенскијех које се у нашему народном језику не говоре, али се ласно могу разумјети и с народнијем ријечима помијешати; ево и њих редом: *г̄онитељ, наказатељ, ревнитељ, свр̲шитељ, спаситељ, тј̲ешитељ, утјеменитељ, дјевственик, законик, заступник, клетвопреступник, мужеложник, постељник, преступник, пропов̄једник, сребреник, четверовласник, хулник, хулна пророчица, лицемјер, пређуба, жртва, добродјетељ, једност, ревност, довољство, искуство, једнство, првородство, ближњи, мног̄оцјен, г̄рјеховни, духовни, једномислени, једнородни, маловјерни, непрестани, рукотворени, нерукотворени, животни, смртоносни, китов, величати, изобиловати, жртвовати, облаг̄одаити, осјенити, ревновати...*

Има 47 ријечи које су од Славенскијех посрбљене; ево и њих редом: *бог̄оборац, бог̄омрзац, бог̄омрски, среброљубац, стријелац, двојезичан, једнодуш̲ан, нелицемјеран, крајеуг̄алан, неблаг̄одаран, пријатан, сујетан, сведржитељ, сунаш̲љедник, неуздржник, љубазница, нељубазница, лице-*

мјерје, невјерје, суjевјерје, изобиље, обиље, братољубље, човјекољубље, сребролубље, искушење, непоштеђење, обрезање, необрезање, откривење, отпуштење, помиловање, поучење, противљење, сазидање, уздржање, неуздржање, невјерство, пророштво, отачанство, савршенство, кадиони, будући (а, е), скрушен, новокрштени, новорођени, прицијепити...[1]

Има ријечи 84 којијех нијесам чуо у народу да се говоре, него сам их ја начинио; ево их редом: *викач, вребач, гудач, измишљач, карач, кушач, мјењач, препирач, ругач, сијач, слушач, трубач, шаптач, избраник, осветник, четвртник, преступница, виноградар, вртар, вратарица, ћилимарски, прељубочинац, прељубочиница, прељубочинство, прељуботворни, зборница, зборнички, лудокрадица, посинаштво, незнабоштво, дјевојаштво, отпад, распусна* (књига), *заједничан, смјерност, дрвеност, светост, гостољубивост, мртвост, избављење, извршење, обновљење, окамењење, оправдање, опуштење, осуђење, очишћење, познање, покајање, помазање, помирење, понижење, посвећење, посињење, послушање, непослушање, потврђење, похођење, приготовљење, признање, примирење, утврђење, грабљив, неиспитљив, неистражљив, неосјетљив, непоколебљив, непримирљив, неразумљив, неродљив, опадљив, поучљив, празноговорљив, преварљив, распадљив, распадљивост, нераспадљив, нераспадљивост, пропадљивост, непропадљив, свадљив"* (Караџић 1969: 11–12).

Инвентар трију типова славенизама Вук је пропратио трезвеним коментаром: „Највише овијех ријечи казао би овако и најпростији Србин, само кад би му затребале; а може бити да их и говоре. Кад би се Срби сабирали по зградама, јамачно би они имали и ријеч *зборница*, али се они сабирају највише по брдима, за то имају *збориште* и (у Црној гори) *зборна* главица" (Караџић 1969: 13).

5. У умереним тоном писаној рецензији Вуковог превода *Новога завета* Јован Стејић је „само у предговору њговомъ, у Евангелїю по Матею и у посланици Апостола Павла Римлянима" нашао "пуну стотиницу преко оны њговы сто и осамдесетъ ръчїй", од којих се овде наводи само део одабраних потврда: *држава,... свјетлост,... смисао, обред, дјело, књижевник, супарник,... мучитељ,... прилог, владичанство, савјет, савјетник, начелник, утјеха, провиђење, свештенство,... вјерност, једнакост, корист,... створење,... богатство, љубазни,... достојан,... смјеран, кротак, знатан, блажен,... божанствен, гњев,... унутрашњи, пророковати,... утјешити се,... саблажњавати, љубити, уготовити,... назначити, доказивати, раздражити,... начин мишљења, будући да су,... свештенички, благослов,... недостатак,... знање,*

[1] Солидна филолошка компетентност стоји иза Вуковог коментара након наведеног низа посрбљених славенизама: „Ријечи *посредник, природа, постојан* и *непостојан* по свој прилици прије ће бити Руске него праве Славенске (из црквенијех књига); али се и оне могу врло ласно помијешати с нашијем ријечима".

уништен,... срдачни савјети, похвала, лукавство, пристојни, уништити!“ (Стејић 1849: 22–23).

6. Напоредо са Вуковим преводом *Новог завета* Срби су из руку владике црногорског и приморског добили и другу Библију. У досад најбољем песничком остварењу српске књижевности пропевао је још један народни, од Вуковог како тршићког тако и дробњачког идиома знатно другачији говор. И са трона српске лингвистике добијен је, у ствари поновљен и притврђен, општеважећи суд: „Учвршћивању угледа народног језика као литерарног израза допринело је и објављивање *Горског вијенца* Петра II Петровића Његоша“ (Ивић 1998: 214). Давно је запажена изразита слојевитост језика великог књижевника. Знало се да у Његошевим песничким делима доминира „једри и живописни говор“ његовог завичаја. И *Горски вијенац*, круна стваралашта владике-песника, почиње типичним дијалектизмом. Знало се и то да се за обележавање апстрактних појмова песник-мислилац користио лексиком црквене, обично рускословенске провенијенције, а често и речима из српскословенске баштине. Пре две деценије објављена књига Светозара Стијовића *Славенизми у Његошевим песничким делима* (Стијовић 1993), „дело од кога“, по речима Павла Ивића, „почиње нова епоха“, показала је „да је Његошево песничко дело напросто преплављено славенизмима свих типова“ (Реметић 1993: 227). Славенизмима се, да подсетим, овде сматрају словенске речи и облици који не улазе у фонд аутохтоних изражајних средстава српског народног језика. Између осам основних типова Његошевих славенизама у први план се пробијају *српскословенски, рускословенски, црквенословенски* и *руски* језик:

а) О снажном уделу српскословенске традиције говоре речи: *божанствен, мучилиште, поприште* (Шта Леонид оће и Сцевола / кад Обилић стане на поприште?; ГВ, 233–234),[2] *позориште, осветити, самртан, сапутница, судилиште* (О Косово, грдно судилиште, / насред тебе Содом запушио!; ГВ, 987–988), *сагрешити, сачинити* итд. Ове и њима сродне потврде на најбољи начин подсећају да је српскословенска традиција „у црногорском свештенству непрекидно живела“ до Његошевих дана (Ивић 1998: 214).

б) Начитани и за тадашње време и услове образовани песник успешно се користио и изражајним средствима рускословенског језичког типа: *воображеније, побједа* (Сјутра ће се одзват слава Творца, / ви јој славну ликоват побједу; ЛМ V, 199–200), *сочињавати*, *тјелесни* и сл.

---

[2] ГВ је краћеница за *Горски вијенац,* ЛМ за *Лучу микрокозма*, ШМ за *Лажног цара Шћепана Малог*, Пј за *Пјесме*, а СВ – за *Свободијаду.* Скраћенице и потврде из Његошевих дела наводе се према: Михаило Стевановић, Милица Вујанић, Милан Одавић, Милосав Тешић, *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. – Београд (Српска академија наука и уметности. Црногорска академија наука и умјетности. Вук Караџић. Народна књига. Обод. Просвета. Српска књижевна задруга), 1983, Књига прва (А–О), Књига друга (П–Ш).

в) Црквенословенски језички израз и лексички корпус, заједничка српскословенска и рускословенска баштина, богато су заступљени у Његошевом делу: *високосјајан, властољубан, громогласан, губитељ, насљедник, небесни* (Море стење под силом небесном, / колебљу се у мору небеса; ГВ, 513–514), *патријарх, подвиг, подземни, премудри, преславни, преступник, пропаст, простор, развратан, свобода* (Благо мени, моји соколови, / благо мени, јуначка свободо; ГВ, 2614–2615), *случај, смисао, спаситељ* (Земља слави свога спаситеља!; ЛМ VI, 280), *способан, сродник, страст* (Жеља му је страстих ужаснијех / побудитељ, руковођа сл·јепи; ЛМ. Посв. 86–87), *стање, творац, ужас* (Кад данашњу премислим вијећу, / распале ме ужаса пламови; ГВ, 79–80), *услишати* и сл.

г) О сувереном владању владике-писца тадашњим руским књижевним језиком сведоче и следећи, према очекивању, крајње функционално уткивани ликови и облици: *њежан* (Божествену моју душу њежну / забољеће судба човјеческа; ЛМ VI, 144–145), *њежност, обратно, огроман, одважност, опасност, опширно, особа, отличје, питомац, пограничан, поданик, подлост* [Само ви се не дају сакрити / опачило ваше ваздакадње / и подмукла подлост душе ваше; ШМ III, 811–813; Турска подлост дух витешки / Црногорца уриједи; Св. V, 146–147], *покорност* (Када бисте ви тројица шћели / ... код девлета да нас оправдате, / да покорност цару изручите; ШМ II, 374–375), *потомак* [Каинови безбројни потомци / злом свакијем земљу испунише; ЛМ VI, 237–238], *поступак, поучињен, правилан* (У виду се уреди вијенца / правилнога, но дебљином страшна; ЛМ V, 355–356), *правосудни* (Каква злобна да поричу уста / правосудне исламске калифе; ШМ II, 581–582), *природа* (Све природа снабд·јева оружјем / против неке необуздне силе; ГВ 2301–2302), *проистећи, равнодушан* (А видиш ли чудо, игумане, / послье ове среће нечувене / Црногорци ка су равнодушни?; ШМ, 61–63), *судбина* и сл. 7. Непревазиђени мајстор писане речи успешно је посезао и за тзв. славеносрбизмима, хибридним творевинама добијаним спајањем елемената двају и(ли) трију језика, поступком уобичајеним, али, за разлику од Петра II Петровића Његоша, ретко успешним у епоси славеносрпског језика код Срба. Код аутора *Горског вијенца* успех није изостајао ни код једног типа таквих хибридних творевина, а било их је на бази: **а)** рускословенског (*предсказање* [Пења сам се на свештену гору / са које је страшно предсказање / своје судбе Јерусалим чуо; ГВ, 2264–2266], *привиђеније* [Ови свијет ништа друго није / осим једно те привиђеније; Пј. 128, 7–8] и сл.), **б)** црквенословенског (*богословија* [У свијет си ваљда путовао, / ако ништа, ано да се познаш / с наукама и с богословијом; ШМ IV 80–82], *постање* [Баш овога чуда није било / од постања људих и свијета; ШМ, 491–492], *раздраживати, поступање, усхићење* [Презрела ме још̑те срећа није / кад сам доша у своме народу, / за којим ми срце с усхићењем / у царскоме дому туцијаше; ШМ I, 307–310] и сл.), **в)** *српскословенског* (*крвопролиће* [Ти погађаш, ми смо грабитељи, / под вселенским

живимо процесом / опасности и крвопролића; Пј. 209, 40–42)], *просвештење, сагрешење* [Бог се драги на Србе разљути / на њихова смртна сагрешења; ГВ, 198–199], *сажаљење* и сл.), **г)** руског језика (*завладање* [Но њиова бујност луда / и слијепо завладање / поче Србу ум растварат; Св. I, 133–135], *значење* [Познај име свемогуће што је / и значење твоје према њега; ЛМ IV, 34–35], *покољење* [покољење за пјесну створено; ГВ, 2336] и сл.).

8. У Његошевим песничким делима уочене су и кованице, речи грађене по угледу на друге идиоме. Стијовић основано у неким кованицама види дело самога Његоша. Овај део лексике стваран је према руском (*громометник, лажицар* [Калуђере, то ми напомињеш / да лажицар међу вама није; ШМ II, 323–324], *прапотомак* [Све ратнике исијеци / који су се усудили / дићи слабу своју руку / на свечева прапотомка; Св. I, 293–296], *премоћуће, преопширни* [Дивни шатор бјеше преопширни / на високим својим идејама / вјешта рука творца украсила; ЛМ II, 241–243] и сл.), црквенословенском (*високосјајан* [Паде у прах стрмоглавце / пред романским громометним / и високосјајним троном; Св X, 1190–1192], *властољубан* [И метну му властољубном / својом руком своју круну / на главу му крвожедну; Св X, 41–43], *митроносан* [Јер им вожда и владику, / баш Данила митроносна / ... узе, сакри и однесе; Св V, 18–22] и сл.), рускословенском језику (*богоотпадник* [Онако их носе набодене / пред крвнички шатор Ћупрелића / да угоде нечовјечној ћуди / тиранина богоотпадника; ШМ III, 567–570], *вообраз, восклик* [Ломном јеком војничке музике / спровођеном ратним восклицима, / затутњеше небесне равнице; ЛМ V, 31–33] и сл.).

9. Захтеви високог песничког стила великог поету су, у контексту изражајног сиромаштва аутохтоног народног лексичког фонда, приморавали да у духу домаћег модела адаптира посуђенице из рускословенског (*мјесецослов* [Гадно име Пизоново / не см'је каљат мјесецослов; ГВ, Посв. 27)], *побјеђавати* [Разви барјак османизма, / а којега поглед, сјенка / побјеђава сопротивне; Св. I, 285–287], *побјеђати* и сл.), црквенословенског (*погружавати се* [Зјенице ти смјело дубе на дискове распламане, / у бездне се погружаваш, ђено игла полус не зна; Пј. 211, 29–30], *подножје, пресвијетли* [Чудо да нас у кристалне ступце / те крајности двије не смрзоше / код твојега трона пресв'јетлога; ЛМ III, 303–305], *свемоћући* [Ти си жртва благородног чувства, / воинствени геније свемогући; ГВ, 225–226], *свемоћућство* [Ја сам један који стварат могу / и који сам свемогућством вјенчан; ЛМ III, 45–46; Ево случај – са ужасом крикну – / с којијем је смјели владац неба / свемогућства име получио; ЛМ IV, 151–153], *свемоћан* и сл.), руског (*блештећи, будућност* [Будућност је наша велика таина, / која се садржи у оним њедрима / из којих је наше проистекло биће; Пј. 159, 37–39], *грб, крвожедни* [На Ћемовском равном пољу / у три дуга реда пружи / крвожедну турску војску; Св. I, 585–587], *многомоћући, поредак* [Време земно и судбина људска, / два образа

највише лудости, / без поретка најдубља наука; ГВ, 2290–2292] , *свевидећи, свевишњи* [Страшно бјеше луду преступнику / свевишњега оца могућега / обучена гњевом погледати; ЛМ V, 108–110], *сведржећи, смртност* и сл.) и српскословенског језика (*садржавати, свемир, освештавати* [Наоружан оружијем правде / ... попирући злобу и тирјанство, / добродјетељ у храм освештава; ЛМ VI, 267–270] и сл.).

10. У Његошевим песничким остварењима присутни су и славенизми добијени „понародњавањем" речи преузетих из других књижевнојезичких идиома: руског (*златотрон*), рускословенског (*књажевски* [Господаре, коме се противиш? / Зар маленкост једнога будале / да књажевску твоју смути душу?; ШМ IV, 775–777]), српскословенског (*подржават* [Велике је душе твоје / вазда предмет био и јест: / мир селити, подржават / у племена сва поземна; Пј. 136, 92–95]). Светозар Стијовић је, свакако основано, у посебну категорију издвојио и резулат творбе на основу црквенословенског (*обесмрћати* [И свједок је тога прави / Обилића мач крвави / ... јер витеза обесмрћа / славна смрца и гробница; Св. I, 69–75]), руског (*занимавати* [Зар толико могућега творца / наша мрачна занимава судба?; ЛМ I, 206–207]), рускословенског (*просвјета* [Зрак просвјете пита напредности, / а напредност под њим процвјетаје; Пј. 239, 8–9]) језичког типа.

11. Сасвим је, разуме се, прозирна тематска условљеност славенизама у Његошевој поезији. Њих практично и нема у десетерачким остварењима испеваним у духу народне епске поезије. Примера ради, у песми *Црмничани* од 175 десетерачких стихова примећен је само један славенизам (лик *Цермничанма*). На другом, супротном крају стоји филозофски спев *Луча микрокозма*, где на десет десетерачких стихова долази преко осам славенизама. На томе се заснива и Стијовићев суд да се *Луча* не би могла ни написати „без лексике коју је пружало старокњижевно наслеђе и нудио књижевни руски језик" (Стијовић 1993: 122). Иза адаптација, понародњавања, хибридизација и других измена, прекрајања и преправљања славенизама често стоји метрика, генератор мноштва лексичких минималних парова типа: *движеније – движење* (Тихи покој неба блаженога / ... легионах стравична кретања, / славом ратном опитијех љутом, / колебљу га општим движенијем; ЛМ V, 1–8; Погибе им живост божествена / на движења и на њина лица ЛМ V, 145–146), *познаније – познање* (Ал, тирјанству стати ногом за врат, / довести га к познанију права, / то је људска дужност најсветија!; ГВ, 618–620: Је ли инстинкт ал, духовни вођа, / овде људско запире познање!, ГВ, 614–615), *покајаније – покајање* и сл. Метрика стоји иза употребе трију разносложних ликова исте лексеме: *наказ – наказа – наказање* (Враг је неба грдни похитао / да испита наказ заслужени, ЛМ V, 9–10; Злоћа њима мрачи име Срба, / тартар им је наказа малена!; ЛМ, Посв. 199–200; Дан четврти сјутра ће гранути / на њих страшним гњевом наказања / и вјечите њине погибије; ЛМ V,

194–195), *вообраз – воображење – воображеније* (Сва ти овде гину појатија, / вообрази сами себе гоне / и губе се у неизвјесности!; ЛМ I, 231–233; Величину горе тронодржне / и преливе њезине свјетлости / сви погледи и воображења / у појатност довести не могу; ЛМ II, 115–118; Тако исто моја слаба душа, / занешена творца чудесима / за границе воображенија, / у дубоко падне унинијe; ЛМ I, 307–310). Подсећам да је *вообраз* Његошева кованица, *воображење* хибридна творевина, а *воображеније* – рускословенска форма.

12. По обиму и разноликости употребљених славенизама Његош је без премца у српској књижевности. „Хибридни спој дијалекатског и књишког постао је под Његошевим пером изванредно снажан изражајни инструмент. То је пре свега заслуга необичног Његошевог талента, али и чињенице да је он надахнуто црпао из двеју великих баштина које је присно познавао: народне поезије и црквене књижевности“ (Ивић 1998: 214). И знатно скромнији корпус лексике ове провенијенције код његових претходника или савременика стварао је хаотичну језичку мешавину, непотребан и штетан баласт, повод оправданих приговора и критике не само једног Вука. Код Његоша су сви ти славенизми, а има их уистину у изобиљу, маестрално одиграли намењену им улогу: на до данас најбољи могући начин попунили су лексичку празнину народнога говорног идиома и омогућили песнику да искаже најтананија лирска осећања и најдубља филозофоска промишљања, да понајвише узлети у српској књижевности уопште.

13. И да резимирамо. И крађи извод из мога скромног прилога довољан је да дочара допринос двојице великана српске културе богаћењу лексичког потенцијала српског књижевног језика. Чинили су то они на два колесека. Успешно су обојица, по узусу српског језичког модела, адаптирали, односно посрбљавали речи из других словенских језичких арсенала, а успешно су се огледали и у ковању нових лексичких јединица. У својим делима обојица су се, по потреби, служили постојећим, у литератури већ присутним славенизмима. Ауторитет двојице стваралаца и мисија њихових капиталних остварења, у којима је лексика наведеног типа, како видимо, штедро коришћена, крчили су пут славенизмима за укњижење у корпус изражајних средстава српског књижевног језика. Лексици из *Свето̄г пӣсма* и *Горско̄г вијенца*, да кренемо стазом упрошћене пројекције, обезбеђен је статус грађанства и у општесрпском књижевнојезичком изразу.

ЛИТЕРАТУРА

Ивић 1991 – Павле Ивић, *О Вуку Караџићу. Приредио Александар Младеновић. Целокупна дела Павла Ивића IV.* – Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци – Нови Сад), 1998, стр. 316.

Ивић 1998 – Павле Ивић, *Прегled istorije srpskog jezika. Priredio Aleksandar Mladenović. Celokupna dela Pavla Ivića VIII*. – Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци – Нови Сад), 1998, стр. 348.

Ивић 2001 – Павле Ивић, *Српски народ и његов језик. Приредио Милорад Радовановић. Целокупна дела Павла Ивића V*. – Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци – Нови Сад), 2001, стр. 369 (са 3 карте).

Караџић 1969 – *Нови завјет Господа нашега Исуса Христа. Превео Вук Стеф. Караџић. Дела Вука Караџића. Нови завјет. Приредио др Владимир Мошин*. – Београд (Просвета), 1969, стр. 473.

Реметић 1993 – Слободан Реметић, *Светозар Стијовић,* Славенизми у Његошевим песничким делима. – Јужнословенски филолог, књ. XLIX, Београд, 1993, 225–229 (приказ).

Реметић 2003 – Слободан Реметић, *Пут до стандардног језика код Срба и Хрвата: сличности и разлике*. – Bosanski –– hrvatski – srpski. Bosnisch – kroatisch – serbisch. Međunarodni skup „Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca“, Internationale Tagung „Aktuelle Fragen der Spache Bosniaken, Kroaten, Serben und Montenegriner“, Beč/Wien 27–28. sept. 2002, Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 57, Wien 2003, 245–253.

Реметић 2009 – Слободан Реметић, *Језик у Босни и Херцеговини у Кочићевом и нашем времену – сличности и разлике*. – Петар Кочић данас. Зборник радова, Бања Лука (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. XV, Одјељење књижевности и умјетности, књ. 6), 2009, 417–442.

Стејић 1849 – Дръ Іованъ Стеићъ, *Єзыкословне примѣтбе на предговоръ* Г. Вука Стеф. Караџића *къ преводу новогъ завѣта*. – Гласникъ Дружтва србске словесности. Свезка II, Београд 1949, 1–42.

Стијовић 1993 – Светозар Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*. – Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци – Нови Сад), 1993, стр. 254.

Slobodan Remetić

VUK AND NJEGOŠ ON THE PATH OF SERBIAN VOCABULARY ENRICHMENT

Summary

This paper discusses how Vuk Karadžić and Petar II Petrović Njegoš almost simultaneously and also in a similar way succeeded to overcome the insufficiency of Serbian vernacular vocabulary for successful expression in the sphere of abstraction and thoughtfulness. This was evidenced in translation of the Bible, and especially in the efforts of the great poet to express the most delicate lyrical feelings and the deepest philosophical reflections in his works which are among the greatest Serbian literary works.

Vuk resolved this issue in a dominant manner and showed in which way Serbian literary language should be developed. A significant number of missing words he took from Church Slavonic (*savior, prophetess, to glorify*, etc.), and Serbianized those words that were not in accordance with the rules or the formative structure of New Štokavian

(*money-grubber, superstition, perfection*, etc.). Some words were coined within the norms of Serbian language (*winegrower, humiliation, steadfast*, etc.).

The work of the great poet, which greatly contributed to the growing reputation of vernacular as literary language, was overwhelmed with Slavonisms, Slavic words and forms not included in the fund of the original means of expression of Serbian vernacular. Among the eight basic types of Njegoš's Slavonisms the most important are: Serbian Church Slavonic (*place of torture, scene or location, place of judgment*, etc.), Russian Church Slavonic (*victory, bodily*, etc.), Church Slavonic (*patriarch, feat, space*, etc.) and Russian (*delicate, conversely, a subject*, etc.). In the works of Njegoš there are many so called Slavonic-Serbianisms, hybrid creations made by combination of the elements of two and (or) three languages (*prophecy, seminary, bloodshed*, etc.), as well as newly coined words like *thunderer, pre-possible, craving for power*, and others. Njegoš was also more than successful in adapting loan words from other Slavic language systems (*to win, omnipotent, foot or base, the cosmos*, etc.). The number of Slavonisms is in full correlation with the themes of Njegoš's poetic works. They usually cannot be found in decasyllabic works written in the spirit of folk poetry, but they are the most often in *The Ray of the Microcosm*. Behind the poetic freedom in reaching for means of expression not specific for vernacular often stand the demands of metrics and rhyme.

The authority of Vuk and Njegoš and the mission of their work significantly contributed to the inclusion of Slavonisms in Serbian language vocabulary, and thus to the enrichment of the literary-linguistic idiom which was reformed for the needs of Serbian people and their culture in the mid-19th century.

UDC 821.163.41-14.09 Petrović Njegoš P. II

Бранко С. Летић

„НОЋ СКУПЉА ВИЈЕКА“ У КОНТЕКСТУ ЊЕГОШЕВЕ ПОЕЗИЈЕ И ПОЕТИКЕ

У раду[1] се указује на поетички слој Његошеве једине љубавне песме „Ноћ скупља вијека.“ У њој су присутне раније теме ноћи, природе, песника и Муза преко којих поетски размишља о свету у антитезама тама–светлост, тело–дух, чувство–мисао. На тим половима почива „свеопшта поезија“ великог Творца, коју он ствара делом (речју „буди“), и поезија његове „частице“, „творца малог“ који ствара „идеално“, у „идејам високолетећим.“

Кључне речи: „творац мали“; „син природе – поет“, Муза („водиља“, „искра“, „идеја“), лирски хронотоп, метафоре стварања („творења“)

1. Јединство дела

Најлепша љубавна песма српске поезије, „Ноћ скупља вијека“ владике Петра II Петровића Његоша, с разлогом је привлачила пажњу књижевних тумача[2] још од првог објављивања: прво, јер је једина преостала песма из његовог хипотетичног (по сведочењу савременика) љубавног опуса, и друго, јер је после његове смрти остала „затурена“ у рукописној заоставштини као „намерно“ прикривени траг о приватном ауторовом животу. И док су друга његова дела тумачена у светлу биографије, ова песма била је повод да се о њој „шпекулише.“ Зато се о њој понајвише говорило издвојено, као о делу

[1] Рад је као реферат под насловом „Хришћански подтекст Његошеве песме *Ноћ скупља вијека“* поднесен на Округлом столу „Двјеста година од Његошевог рођења“ који је организовала Академија наука и умјетности Републике Српске, у Бањој Луци 6. децембра 2013.

[2] Најобухватнија је студија Мила Ломпара (уп: *Кроз Његошево дело*, СКЗ, Београд 2005, 156–205), у којој луцидно анализира ову песму у широком контексту од старозаветне „Пјесме над пјесмама“ преко античких и источњачких до западноевропских књижевних традиција. У њој је показао како средства еротске поезије могу да имају и дубља симболичка и метафизичка значења, а велико уметничко дело неисцрпна тумачења. Једно од њих је и овај покушај тумачења песме њеним аутором: отуда и горњи наслов рада.

које својом еротиком искаче из целокупног опуса. Заборавља се при томе да је Његош видео цео универзум као јединствено уметничко дело свога Творца:

Све прелести смртне и бесмртне
Што је скупа ово свеколико
До општега оца поезија.[3]

За Његоша је лепота Творчеве поезије у *порѣшку* (етимологија *космоса*) и у „светлосном" јединству: „Да ми се са земље попети уз Даничине зраке, у Даницу, и из Данице к ономе свјетилу уза зраке које их њој дава, и тијем начином путујући уза зајмне зраке, *моґа бих доћи на извор зраках*, али ће је смртноме лакоћа зраке!"[4] Пошто је и своју поезију видео у аналогији с Божијим делом, јер је по њему песник „творац мали најближи божеству" који „може складати свјетове / у идејам високолетећим"[5], то наведене поетичке изјаве обавезују и тумаче да његову поезију посматрају у „поретку", нпр. хронолошком, од почетних састава до зрелих дела, и њеним међусобним везама, тематско–мотивским „зракама." У том поретку „Ноћ скупља вијека" је међу делима из Његошеве зреле песничке фазе: настала је непосредно после дубоко философског и религиозног спева *Луча микрокозма*, испеваног у време ускршњег поста 1845, а пре његових класичних дела *Горски вијенац* (1847) и *Лажни цар Шћепан Мали* (1850). За та дела рекао је Жарко Видовић да имају литургијски карактер, што је такође ознака за њихову духовну (светлосну) заједницу. Да ли је „Ноћ скупља вијека" заиста изван те заједнице, усамљена у његовом песничком опусу, како је најчешће посматрана, или је и она литургијски део, требало би да покажу њене мотивске и тематске везе с претходним песмама, макар као варијације појединих поетских мотива и поетичких ставова као што су они о песнику и његовом месту у свету, односно о песми као артикулацији емоционалних и рефлексивних доживљаја: на пример, мотиви „вјерни син ноћи" и „син природе – поет", у којима је пројицирао себе, и имагинације Муза – водиља кроз поетске просторе, као што су „жена са крилима" у песми наративног карактера, „искра божествена" („свијетла идеја") у рефлексивним песмама и *Лучи микрокозма*, „вила–дивотница" у љубавној песми, и „сновиђење" лепе девојке у драмском облику (*Горски вијенац).*

---

[3] Петар Петровић Његош, *Горски вијенац* и *Луча микрокозма*, Политика – Народна књига, Београд 2005, 180.

[4] Петар II Петровић Његош, *Шћепан Мали. Проза. Преводи.*– Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, X издање, књига четврта, Просвета, Београд 1982, 229–230.

[5] Петар II Петровић Његош, *Пјесме.* – Целокупна дела Петра Петровића Његоша, III издање, књига прва, Просвета, Београд 1974, 57.

2. "Вјерни син ноћи"

Наслов „Ноћ скупља вијека" протумачен је као ноћ драгоценија, „скупља", од целог века и то по еротском доживљају, јер је посматрана у светлу њених еротских атрибута, издвојено од осталих песама. Та песма, међутим, има и друге слојеве у којима средства еротске поезије, такође, имају своју функцију. А на те слојеве упућују и други наслови ове песме, првобитно „Једна мјесечна ноћ" и „Парис и Хелена /или/ Ноћ скупља вијека" у сачуваном рукописном облику и критичком штампаном издању. Оба наслова, и поред резерви према усменом сведочењу о првом („Једна мјесечна ноћ") и евентуалном „туђем" дописивању у другом („Парис и Хелена"), пружају могућности да се текстолошки провери њена еротска природа посебно у односу на друге песме и тематско–мотивске везе с њима.

Најпре, она је трећа песма у чијем је наслову експлицитно именована „ноћ": њој су претходиле „Вјерни син *ноћи*, пјева похвалу мислима" и „Ода Сунцу, спјевата *ноћу* без мјесеца", обе из 1837. Ноћ је у тим песмама тамна подлога на којој су видљивији извори светлости. Они су предмет још низа песама о ноћи, заправо о „прозрачној бразди времена" између „простора мрака" и „простора свјетлости" у којој је човек „једна тачка" и „кратковиди ум" који не може да сагледа безгранични свет.[6] Реч је заправо о смени ноћи у знаку светлости Луне и звезда, највише Данице (Авроре) и дана у знаку светлости Сунца, „дугокосог Аполона." У песмама с одредницом „ноћ" у наслову, он у варијацијама говори о себи као „вјерном сину ноћи": „Такви људи, 'од Бога рођени', као засебне идеје од васионе замишљени, увек су више деца ноћи него деца дана. Зато што морају много бити у самоћи. Ноћу се отварају капије идеја и тајни за њих. Дању је простор света сужен, људи га испуњавају вревом и таштином, на небу царује једна звезда. (...). Ноћу, простор је страховит, обухвата безброј звезда, читко истиче тајну и лепоту космичког стваралаштва. Ноћ је вечност, дан је садашњост, и доиста, често скандал."[7] Зато он пева похвалу мислима, „свјетлу човјекове душе помрачене." Он је загледан у ноћне изворе светлости, Луну и звезде, симболе бесконачног макрокозма, чији одсјај види у лучама микрокозма, човековим мислима, и тако успоставља везу између Творца „општег", који свет твори делом, и „творца малог", песника, који свет твори „у идејам висколетећим."

И у песми „Ноћ скупља вијека" песник је „вјерни син ноћи", од почетка до краја загледан у „плави обруч Луне" и њено небеско „течење ведрим зраком" све док се на крају не изгуби у првом сунчевом светлу. За разумевање те слике водиља је Његошев запис да су светлосне зраке „струне његове „лире" („Струне моје лире – зраке сунчане и свијех свјетилах").[8] И тај запис

---

[6] Уп. *Луча Микрокозма*, нав. изд., 210–211.

[7] Исидора Секулић, *Његошу / књиге дубоке одановети*, Сабрана дела Исидоре Секулић, књига VI, Вук Караџић, Београд 1977, 13–14.

[8] П. П. Његош, *Проза*, нав. изд., 228.

упућује да је лирски субјект песник чија је струна „магическо свјетло Луне.“ У ранијој песми „Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима“ мисао је „лакокрила божествена шћер“[9]: она поставља „стубе“ у висину „како зраку сунца огњенога“; када душу „зажди ватра поезије“ његове мисли лете „око сунца и планетах“, а пошто су „у храму поете“, тј. „вјерног сина ноћи“, оне стварају „други свијет и биће природе.“[10] Тада је песник најближи своме Творцу.

Антитеза тим песмама је „Ода сунцу, спјевата ноћу без мјесеца“. У њој говори о мрклој ноћи без „свјетилах“ која добијају сјај од Сунца, „цара од свјетлости.“ Без његовог ноћног одсјаја свет би био у потпуној тами, а човек без светла мисли („умног творења“) слеп и глув, сличан живинчету, јер су „без очих сви свјетови мрачни.“ У „Ноћи скупљој вијека“ очи веже „магическо“ светло Луне. Поглед упрт у њен „плави круг“ чини видљивом мисао – зраку која га води у небеса и ствара имагинације, које се, како је певао у песми „Мисао“ (1844), јављају као „гомиле чудесах.“ Цела песма заснована је на релацији песник–Луна, па би јој управо одговарао првобитни наслов „Једна мјесечна ноћ“, јер с месецом „тече“ дуж небеског свода и песник: на почетку је „приковао“ поглед у „плави круг Луне“, средином песме „све њен в'јенац гледи(м) плави“, и тако све док га не изгуби у јутарњем сунчевом светлу. У интервалима између тих изјава о погледу „свезаном“ за Луну, разрађују се мотиви лирског доживљаја: „зраке магическе“ буде „чувства тајна нека“ која му „напајају душу“ лепотама садржаним у усклику: „Устав, Луно, бјела кола – продужи ми часе миле!“ Када на крају песме каже „свезала се два погледа магическом слатком силом / као сунце с својим ликом када лети над пучином“, стиче се утисак да је реч баш о релацији песник – Луна и њиховој немој ноћној комуникацији, све до јутра: „Луна бјежи с хоризонта и уступа Фебу владу, / тад *из вида* ја изгубим дивотницу моју младу!“ Та „дивотница“ била је његова „водиља“ све до „огњишта свјетлости“, самог Творца.[11] По томе је и „Ноћ скупља вијека“ химна Богу–Творцу, као и друге његове песме. Она је то и по дитирампском доживљају божанске природе.

3. „Син природе – поет“

„Ноћ скупља вијека“ започиње сликом идиличног пејзажа који лирски субјект, опчињен „магическом“ Луном, упија и чулом вида – одсјај небеских звезда у води, летње свице као „ројеве комета“, и чулом слуха – трепет крила и пој птица, и прскање цветних пупољака, „движенија на ливади“, и чулом додира – капање росе са влати траве, итд. Све сензације спољашњег света напајају његову душу: оне су „глас“ музе („Жубор листића и распуца-

[9] П. П. Његош, *Пјесме*, нав. изд., 119.

[10] Исто, 120.

[11] Уп. „Ти који божественом магическом вјештином вежеш зраке за свјетлости и сијеш зраке из свјетлости.“ (П. П. Његош, *Проза*, нав. изд., 234).

вање цвјетовах, хука мора и вјетровах су *гласъ моје музе*“).[12] Он је „син природе“, како сам каже у ранијој песми „Ко је оно на високу брду“,[13] јер је сва „прелесна природа“ Творчева „општа поезија“. Кад у песми „Ноћ скупља вијека“ каже да је „без свог трона божество неко мање“, онда одгонетку о којем се „божеству“ ради даје баш та његова ранија песма у којој је изричит да је то „Син природе – поет“: он „струнама деликатним“ („Ал су струне мога чувства деликатне“) „призире“ и невидљива „движенија“ као што су *радостꙋ* „рађања цвијета“ или *тꙋгꙋ* „паденија листа.“ У првом делу песме „Ноћ скупља вијека“ сва природа је у покрету („Слух и душа у надежди пливајући танко пазе // на ливади движенија – до њих хитро сви долазе!“), испуњена својим Творцем, па би и по томе била химна Богу, дитирамб, као и песма „Црногорац свемогућем Богу“ (1837) у којој „из ствари видимијех / Створитеља њина слави“:

Величанство свуд те видим
најмањи те цвјетак слави
ка највишег свјетлост Сунца.[14]

4. Музе

И експлицитни искази и имплицитне назнаке упућују да је у песми „Ноћ скупља вијека“ лирски субјект песник. Већ у наслову „Парис и Хелена /или/ Ноћ скупља вијека“ раставни везник „или“ изједначава Париса и Хелену са песником (лирски субјект) и „вилом–дивотницом.“ А то значи да „вилу–дивотницу“ треба видети као „светлосни зрак“ – јер је то и Хелена (кћи бога Хелија), али и *мисао*, „зраку“ оца небеског, тј. Музу–водиљу у Његошевој песми „Мисао“ и у „Лучи микрокозма.“ Према томе би и аналогија Парис – лирски субјект подразумевала њихове песничке функције. Парис је миљеник богиње лепоте и љубави, Афродите, која је, по миту, „лепом пастиру подарила лиру (симбол лирског песништва) на којој је научио дивно да свира“,[15] а потом му је подарила – кад је пресудио (мотив „Парисов суд“ у уметности) да је она најлепша од три божице (реч је о Хери, Атени и Афродити) – и Хелену, највећу земаљску лепоту, метафору љубавног песништва. Реч је, дакле, о младићу с лиром, класичном трубадуру који је по Овидијевој хероиди („Парис Хелени“) испевао Хелени љубавну посланицу.

---

[12] П. П. Његош, *Проза,* нав. изд., 228.

[13] „Он свуд очи веселе окреће, / тражи с њима, никад не престаје, / већа дјела творца великога / да у пјесне славу њему поју, / с тим се пита и весели душу, / Оно ти је син природе – поет, / творац мали најближи божеству“ (*Пјесме,* 56).

[14] П. П. Његош, *Пјесме,* нав. изд.

[15] Д. Срејовић–А. Цермановић, *Речник грчке и римске митологије,* СКЗ, Београд 1979, 320.

Његош је, опет, како сам пева, „љубимац“ богиње Авроре, „ранoранилац“ који је у „мрачној пустињи“, овоземаљском животу, „утјешен зракама свога створитеља“, тј. песничким позивом „те призире људе и судбину // како једно лажно сновидјење.“[16] И он често апострофира „лиру“ своје душе, само што његова лира није трубадурска, као Парисова, јер кроз чулну лепоту, предмет певања и највеће Божије уметничко дело,[17] разматра поетичка питања.

У песми он је и „вјерни син ноћи“ и „син природе – поет“ којем су „зраке“, „свјетила“, „вјетар“ и сва „движења“ у природи „гласови“ његове Музе. „Свезаним“ погледом за Луну, он је спојио емоцију („трејазна чувства“) и рефлексију (поглед „уз зрак“ за песника је „мисао“), „сношеније душе и небеса“ као „слатко чувствовање“[18] које још нема конкретан облик. У том тренутку њему долази („ка да лети“) његова „вила–дивотница“ коју он загрли „ка бог вели“ и уведе у шатор да испуни „свету жељу“ („уведем је под шатором к испуњењу светој жељи“). Према контексту, сусрели су се „божество неко мање“, песник, и „вила–дивотница“, коју су неки тумачи видели као поетску сублимацију стварног Његошевог доживљаја. Сличност са ранијом песмом „Црногорац заробљен од виле“ (1834) могла би да буде кључ за разумевање ове поетске визије. И у њој лирски јунак, у истоветном ноћном пејзажу, „предчувствује“ – „На росну се сјест повалим траву“ / ... / „Ништа нигђе ни чут ни видјети / ал некакву сладост оћутујем“ – као и лирски субјект у љубавној песми буђење „неких тајних чувстава.“ То је у обе песме предзнак доласка виле. У раној наративној, чији је лирски субјект гуслар, реч је о митском бићу („слеће пред мном жена са крилима“), док је у љубавној без крила, али „ходи ка да лети.“ Обе су прелепе: у наративној „нема пера љепоту јој казат / ни језика наките имена / шћело би се глас, перо славуја, / а мастило цвијетна росица / да јој облик право свијету каже“[19], што је пандан опису лепотице у љубавној песми: „огледало и мазње презиру јој черте фине / ... / ништа љепше нит је када нити од ње створит може!“ Разлика је само у томе што је у наративној релација миметичка, спољашња – вила се обраћа песнику именом и презименом („Драго Драговић“, тј. који му драго гуслар) и води га да види, као на позорници, слике из средњовековне српске историје, што је предмет епске поезије. Обраћа му се речима: „Мили(ји) си ми од очих мојијех“ и тиме потврђује предање о Музама које прискачу својим миљеницима, песницима, у помоћ при стварању. Индика-

[16] Уп. „Љетње купање на Перчању“.– П. П. Његош, *Пјесме*, нав. изд., 167.

[17] И он, попут ренесансних песничких апострофирања Творца, уметника (уп.: „Боже шта створи сам себи кад нама њу изда?“), изражава усхићење вилом–дивотницом: „Совршенство твореније, таинствене силе боже, // ништа љепше нит је када нити од ње створит може!“ Уп. и: Синиша Јелушић, „Појам лијепог у Његошевом пјесништву“, у: *Поетички облици*, Нови Сад 2002, 32–40.

[18] „Откуда проистичу ова подстреканија без нарјечја? Какво намјереније крију ови нијеми и бесчислени хорови? Ко возвишава ова восхишченија смртнијех?“ (П. П. Његош, *Проза*, нав. изд., 233)

[19] П. П. Његош, *Пјесме,* нав. изд, 87.

тивно је да му се она јавила након узалудног покушаја да запева уз гусле („Узмем гусли, начнем пјесну појат, / њу појући *чујем очи тешке*“). У субјективној љубавној песми релација је унутрашња, па „вила–дивотница“ не проговара, али се из еротског контекста потврђује да јој је „мили(ји) од очију.“ Она му долази „ка да лети“ баш у тренутку који назива „светим“ („Завидте ми сви бесмртни на тренутак овај свети“), тј. кад му је душу „заждио“ пламен поезије, а чувства надвладала мисли („Чувства су ми сад трејазна, а мисли се разлетиле“), кад је потребно да нађе прави израз за поетска надахнућа и „доживљај душе“ обасја „умним светлом.“ У „Ноћи скупљој вијека“ то је потреба да „чувствовање“ нејасних „гласова“ сопствене душе, оно „сношеније душе с небом“, преточи у артикулисани израз. У тзв. рефлексивним песмама које су претходиле философском спеву *Луча микрокозма*, а потом и у спеву који је непосредно претходио песми „Ноћ скупља вијека“, Муза је преображена у *мисао*, водиљу песникову по поетским просторима.[20] Песник апострофира *мисао* као „божествену шћер“, и говори о њој као Музи–посредници између великог и малог творца:

„Ти божанске с неба сносиш мисли
предајеш их земље жителъима,
од жителъах с земље мисли носиш
предајеш их свега владателју
и жителъма неба великога.“[21]

У *Лучи* ће у инвокацији призвати Мисао у форми класичне Музе: „Пој ми лиро, дакле, *бесамрт̄на т̄вари*“[22] или: „Устав полет, *искро божеств̄ена.*“[23] И она се појави кад је потребно надахнуће за стварање („Сину мени зрака пред очима“), и указује на своју функцију водиље:

Ја сам душе твоје помрачене
Зрака сјајна огња бесмртнога,[24]
(..... ...)
Водићу те к вјечноме огњишту
од којег сам и ја излећела;“[25]

„Ноћ скупља вијека“ настала је после наведених песама и *Луче микрокозма.* У њој се „дивотница“ јавља кад је душа обузета „ватром поезије“, и има сличности и са „женом са крилима“ у наративној песми, и „искром

[20] Уп.: Божидар Пејовић, *Проблемски огледи*, Свјетлост, Сарајево 1974.
[21] П. П. Његош, *Пјесме*, нав. изд., 119.
[22] *Луча микрокозма*, нав. изд., 183.
[23] Исто, 186.
[24] Исто, 183.
[25] Исто, 185.

божественом“ у рефлексивним песмама. Први њен атрибут је девичанска чистота. То потврђују њена поређења са три божице: с Дијаном, чији је атрибут „чиста“, јер је чедна, митска противница чулности, паганска пре-егзистенција хришћанске Девице; са Аврором, чедном светлошћу у којој се рађа нови дан, и Атеном, такође божицом чистоте и мудрости. За своју вилу каже да је „младолика“, што подразумева изглед али не и младост, јер с њом не би била у складу мудрост на коју наводи поређење с богињом Атеном. Младолика и мудра она је неко загонетно биће које се појављује у месечевом светлу „лаким кроком ко да лети“, а нестаје у јасном дневном светлу. Занимљиво је да је чулна имагинација лепотице јаснија при светлости Луне, симбола емотивног песничког доживљаја, док се губи у светлости Сунца, симбола рација. Утисак је да је његова „дивотница“ једно од оних „нијемих“ привиђења („нијемих и бесчислених хорова“) што „творе свету вољу“, а јављају се кад „искра“ „зажди душу ватром поезије.“ Он је одмах, као да је само њу чекао, „загрли ка Бог вели“ и уведе у шатор „да испуни свету жељу.“ Тешко да би један владика, после толико песама у којима је славио свог Творца, посебно после дубоко религиозне *Луче микрокозма*, испеване само неколико месеци раније у строгој аскестој исихастији, противно Божијој заповести „Не узимај узалуд имена Господњег“, за путени загрљај рекао „ка Бог вели“ а за еротску љубав, ма колико поетски сублимну, да је „света жеља“ („к испуњењу светој жељи“), поготово кад је у другим песмама тело називао „блатном“ и „мрачном гробницом“ духа. А то онда отвара и питање *семантике* шатора.

5. „Творењем освештани храм“

За одгонетање значења шатора, лирског хронотопа у Његошевој јединој љубавној песми, поред симболике Неба, коју нуди *Речник симбола*, потребно је укључити и друге његове поетске „референце.“ Из саме песме је уочљиво да је шатор сакрално место у које се улази „ка Бог вели“ да се изврше „свете жеље.“ На сакралност простора упућује и „свјећица запаљена“, једини детаљ у том ентеријеру.[26] О каквој се сакралности ради наговештава се у *Лучи микрокозма*, где је песнику водиља „луча“ од које у инвокацији тражи да га ослободи „метежа ничтожнога“, „распали пламом бесмртности“ и уведе „у поља блажена // *у творењем освештаном храму.*“[27] Из наведеног се види да су за Његоша песника „поља блажена“ у свету поезије, да је шатор „творењем освештен“ и да су услови да уђе у њега очишћење од грешних осећања („метежа ничтожнога“) и испуњеност племенитим осећањем, „пламом бесмртности“.

---

[26] Уп. „Храм је без лампе, или адска антикамара, душа без љубави“ (П. П. Његош, *Проза*, нав. изд., 234), и: „пут је дао сваком, / свијетњаку исто ка свијетлом сунцу.“ (П. П. Његош, *Пјесме*, нав. изд., 162)

[27] *Луча микрокозма*, нав. изд., 184.

У том контексту и „Ноћ скупља вијека“ добија нове конотације: „творац мали“ испред шатора био би „без свог трона божество неко мање“, а „шатор“ његов „трон“, место где он „идеално ствара“, јер не може „на дјело“ као Творац, дакле, „храм освештан творењем“ и „прелесни предео“, „свијетли дом вјечности“ у којем он, уз „свјећицу запаљену“, „призире људе и судбину.“

6. „Творење“ у храму

„Творење“ у шатору је и облик уживања са „бесамртним дусма“, плодовима имагинације коју ствара поезијом запаљена душа.[28] Једно од тих привиђења је и његова „дивотница“, такође „нема“ али спремна да „твори свету вољу“, кад иде с „творцем малим“ да у шатору „испуни свету жељу.“ Иако је пасивна, јер песник ствара, он је назива својом „владалицом“ („Јошт се ситан не нађубих владалице виле б’јеле,“), што подразумева да му је у стварању водиља (као песничко искуство) по „блаженим пољима“ у „творењем освештаном храму.“ Чулне слике љубави с „дивотницом“ илустрација су ероса стварања који има и своју хришћанску релацију. нпр. у речима Светог Павла.[29] Њена еротска слика само је „видело“ поетичког појма: „И ријеч постаде тијело и усели се у нас /тј. кроз њу/ пуно благодети и истине“ (Јн. 1: 14). Попут свога Творца и песник је своје „слово“ („искра“, „мисао“, „бесамртни дух“) обукао у *плош*[30] „дивотнице“, попут античких Муза поезије, хришћанске алегорије Софије (Премудрости)[31], ренесансних сликарских Грација и класицистичке Реторике. Све оне су чулне представе духовног стваралаштва.[32] Чулни опис његове дивотнице вуче асоцијације на ренесансне сликаре, посебно Рафаела (пред чијим је „Преображењем“ болесни Његош проводио сате),[33] и његову слику „Парисовог суда“ што опет призива наслов песме и сличности Грација у провидним веловима док играју с јабукама у

---

[28] „Међу њима станем и почнем их питат // Откуд су постале и ђе им је конац. // Али све нијемо мимо мене иде, // *твори свету вољу*, не даје отвјета.“ (П. П. Његош, *Пјесме*, нав. изд., 163).

[29] *Коринћанима посланица прва*, Светога апостола Павла. О љубави: 13; 1–2: „Ако језике човјечије и анђелске говорим *а љубави немам*, онда сам као звоно које звони, или прапорац који звечи. – И ако знам пророштва и знам све тајне и сва знања, и ако имам сву вјеру да и горе премјештам, *а љубави немам*, ништа сам.“

[30] Уп.: „Ја ћу слово своје возљубљено // у плот људску после облачити, // послати га да избави људе // ...“, *Луча микрокозма*, нав. изд., 244.

[31] „Ноћ скупља вијека“ може да се чита и као *хришћанска повест* о аскети: пред шатором, доба чедности о којој Његош пева у песми „Младост“; улазак у шатор, доба иницијације и пожуде за знањем о којем пева у песми „Просвештеније“, и доба љубави која долази са спознањем, о чему пева у песми „Добродетељ.“

[32] Слично је и у представама источњачких песника: крчма је поетски хронотоп попут шатора, хурије, о којима и Његош пева у *Горском вијенцу,* Музе–инспирације, а вино и опијање мистични занос, метафора песничког стварања.

[33] Уп.: Љубомир Ненадовић, *Писма из Италије*, едиција „Српска књижевност у 100 књига“, Матица српска – СКЗ, Нови Сад – Београд 1971, 145–149.

рукама са чулним детаљима његове „дивотнице“: „мала уста слатка“, „ангелски обрашчићи“, разигране груди од слоноваче испод спуштене „косе на валове“. Еротска слика[34] осветљена је „свјећицом запаљеном“ (што је чист просветитељски симбол), јер да би почетна „искра“, инспирација, „свјетлост породила“ потребно је да „творац мали“, попут свога Творца, *увеже* све пламене зраке у једну светлост, како то сугерише еротском сликом: „/... при свјећици *запаљеној* // *пламена* се споји душа ка душици *раскаљеној*“/. Уз „свјећицу“ су и еротске „јабуке“ симбол спознања, како оног старозаветног „кроз грех“ тако и хришћанског „кроз учење“, нпр. „Сисао си из обеју дојки, тј. познавалац си и Старог и Новог завета.“ У том „ватреном творењу“ и пољубац има симболично значење. По библијској симболици то је чин предавања садржаја душе,[35] овде Музиног искуства песнику миљенику. У песми то је дуг пољубац („Не мичу се уста с устах – цјелив један ноћи ц'јеле!“) којим је „творац мали“ упио садржину њене душе („Ах, цјеливи, божја мана, све прелести рајске лију! // Цјелителни балсам свети – најмирисни аромати // што је небо земљи дало – *на усне јој стах сисати*“). Врхунац „умног творења“ исказао је песник сликом потпуног поистовећења са својом „владалицом“, тј. песника са симболом поезије. То је исказао истоветношћу Сунца над пучином са његовим ликом у пучини.[36] Тако је, на крају, још једном успостављена веза са Творцем: прво аналогијом Сунца, великог Творца, и његове слике у пучини, „творац мали“), а онда и стапањем Луниног „магическог свјетла“, и песниковог „сновиђења“ са Фебовом светлошћу. Тиме је „зрака“ – „дивотница“ извршила своју функцију посреднице између житеља земаљских и небеских, а песник своју љубавну песму завршио у раније формулисаном „религиозном“ програму:

„Ја пођући идем проз мрачну гробницу
у предјеле св'јетле вјечите радости
да глас моје лире с гласовима слијем
лика бесмртнога код престола вишњег.“[37]

---

[34] Слична је слика „дивотнице“ у „сновиђењу“ Вука Мандушића: исти су детаљи амбијента, „ноћ је мјесечина“, „ватра гори“ као „свјећица упаљена“ у љубавној песми, „коса и прси“ су наглашени еротски детаљи („паде коса до ниже појаса; // поче косу низ прса чешљати“) , а „заносна“ тужбалица атрибут Музе. Одсјај ватре контрастно истиче сенку еротског лика и симболично представља „пламен поезије“ који је „дивотница“ својим изгледом и својом песмом „заждила“ у души епског јунака.

[35] О спиритуалном значењу пољупца видети: М. Ломпар, нав. дело, 183–184.

[36] Уп. Бодлерову мисао: „Човјече слободни, море ће ти увијек драго бит! / *Море је зрцало твоје, у њем душе своје мотриш слику.*“ (J. Chevalier –A. Gheerbrant, *Rječnik simbola,* Zagreb 1969, s.v. Pogled, 520–521).

[37] П. П. Његош, *Пјесме,* нав. изд., 165.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
94(=163.41)

Зоран Лакић

ЊЕГОШЕВ СРПСКИ НАРОД, ЦРНА ГОРА И ЦРНОГОРЦИ

Огроман је дијапазон Његошевог интересовања за Човјека и Свијет који га окружује; спољни и унутрашњи. То су запазили многи његошолози. Др Иво Андрић биљежи да нема области духовног стваралаштва које је непознато за „Пустињака црногорског“. Цитираћу *ad literam* запис проф. др Слободана Томовића – приређивања до сада једине Енциклопедије – *Његош*, која је објављена у Подгорици – прије десетак година:

„Његошево дјело има стотину аспеката. Нисам наишао ни на један битан филозофски појам, од Антике до класичне њемачке филозофије, а да га се Његош није дотакао... Контактирао је са неким од највећих умова – свога доба... Без сумње је свјетски мислилац.“

У свом саопштењу сам се ограничио на једно од тих многобројних питања, али не само Његовог интересовања, интересовања Његовог времена, него и овог нашег времена, дакле савременог доба. Апострофирана су три врло конкретна питања истакнута у наслову саопштења: *Његошев српски народ, Црна Гора и Црногорци*. Користећи се такозваним духовним вертикалама, прављена су упоређења са вриједностима Његовог и савременог доба. Тако се *via facti* долазило и долази до основног закључка да је Његошева мисао увијек изворна и савремена. Тако је била и првобитно пријављена тема за научни скуп. Дошло је, међутим, до измјене: прихватио сам сугестију да првобитно за вас пријављену тему – *Зашто је Његошева мисао увијек савремена*, преусмјерим за научни скуп који је одржан у ЦАНУ – октобра 2013. године, а да за ваш скуп преусмјерим ову тему, првобитно припремљену за научни скуп у Црној Гори.

Истакао сам у закључку да са Његошевим дјелом Црна Гора све види што је окружује. А без Његоша не види ни саму себе. И да данас Његоша својатају: да је њихов и ничији више. Узгред се због тога и посвађају са понеким у окружењу. А, понекад, игноришу свечаности, организоване Његошу у част. При томе Његошу не треба баш ништа – ни многобројни јубилеји који се одржавају; они су потребни савременој Црној Гори: да по добру свијет чује за њу.

Наш једини нобеловац Иво Андрић записао је да нема области духовног стваралаштва – непознатог црногорском Владици. И један од најбољих

савремених познавалаца Његоша, аутор Његошеве Енциклопедије, проф. др Слободан Томовић је записао:

„Његошево дјело има стотину аспеката. Нисам наишао ни на један битан филозофски појам – од Антике до Класичне њемачке филозофије а да га се Његош није дотакао.... Контактирао је са некима од највећих умова свога доба... *Без сумње је свјетски мислилац*“.

Услови да тај таленат и ту замисао реализује – били су веома тешки. Своју исповијест мученика записао је, умјесто посвете, на фотографији коју је поклонио једном енглеском лорду: „Кад год видите ову слику – сјетите се милиона хришћана, који су моја браћа, и који без икаквог права – пиште под нечовјечном турском руком, а ви те Турке браните... Кад дођете у Лондон кажите им... Срби су могли побиједити Турке, али... (Увијек то – Али..., којим се сакрива опортунизам силних).

Одиста је огроман дијапазон Његошевог стваралачког интересовања, упркос чињеници да је овај свијет напустио у 38. години живота. Те године живота ми данас сматрамо – младалачким. А он размишља и пише:

Тајна Чојку – Човјек је највиша или

Свијет жељи не зна уѓодити!

Дакле, опште универзалне теме, али и оне унутрашње – људске теме. Позива нас да размишљамо о њима. „Луча нас одсијеца од свакодневног живота – каже један филозоф – и баца у реалност имагинације, тражећи да слиједимо Пјесника, што није баш лако“.

Хиљаде и хиљаде људи прије нас бавило се Његошем. Превођен је на све језике европских народа. Ако је то важно – рећи ћу да сам лично познавао Јапанца Танаку, који је превео Његошев *Горски вијенац* на јапански језик. Устајао би увијек када би поменуо његово име. Када смо већ код тога податка још да кажем да је *Горски вијенац* доживио стотину издања. Ових јубиларних дана обиљежавања 200–годишњице Његошевог рођења 1813–2013. година саопштен је податак да има чак 37.000 библиографских јединица о Њему и Његовом дјелу. Уосталом његошологија се по том основу изједначава са, рецимо, шекспирологијом. И тај податак нам много говори.

Из грмена великога
Лафу трудно изаћ није
У великим народима
Генију се гнијездо вије.
Црна Гора – тако мала а толико велика!
О најмањи од народа
Крвави престоле слободе
Велика Црна Горо!

Изговарам стихове великог енглеског пјесника, које често цитирам и када говорим о Његошу и када говорим о Његовој и нашој Црној Гори.

*

Своју бесједу сам насловио: *Његошев српски народ, Црна Гора и Црногорци*. Конципирао сам је на начин да обухвати питања која су се, мимо Његове воље и послије Њега, отворила – да трају до наших дана. И да буду из године у годину све интензивнија. Када би, којим случајем, он и данас био са нама – не би се могао чуду начудити како се тумачи његова јасна мисао – О свему: о словенству и југословенству, па и о српском народу Црне Горе, Црној Гори и Црногорцима. Можда би га више занимало питање зашто га неки данас криво тумаче: из незнања или из зле намјере? Јер је он у свему био јасан. Чак врло јасан!

Био је добро обавијештен о свему што се дешавало са његовим српским народом, Црном Гором и Црногорцима. Знао је још боље ко су његови сусједи, ко су пријатељи његовог народа, а ко његови непријатељи. Ништа није посматрао једносмислено и једнозначно. Постојале су нијансе и он их је запажао. Никада, дакле, није био *pro* или *contra*. Тако су могли размишљати они склони површности и импровизацији. А његова мисао је била дубока, како бисмо то ми данас рекли: то су биле врло дубоке вертикале које су допирале до корјена наших предака.

Управо зато сам у наслову истакао одредницу *српски народ*. Ако га пажљиво читамо, запазићемо да је Његов српски народ Црне Горе – аутохтон на овим нашим просторима – није он дошао у Црну Гору – са стране, него се у Црној Гори формирао као народ, како су то чинили и остали народи Балкана. Ако је, пак, однекуда и дошао, дошао је са историјског Косова. Зна се и када. И зашто. Зато су сви Срби једнородан народ, као и његови најближи сусједи на „брдовитом Балкану“, и често врло немирном Балкану, па и данашњем Балкану – балканских народа, а не неких других силника, који се и даље понашају као да је Балкан „*ничија земља*“.

Мислим да га је тако читао и наш велики књижевник Јаков Игњатовић – када нам је оставио запис из 1862. године који ћу *ad literam* цитирати – мало потпуније, јер је и мање познат:

„*Богови су створили Црну Гору*... Зато и јесте другачија него ма која друга земља. Црногорци другачији него други људи... Висине што се до неба дижу, дубине што им дна не видиш... То ти је Црна Гора... коју само слободан човјек уживати може... *Србину је допала част да буде у Црној Гори – вечити узор слободе.* Српско Царство паде... само остаде Црна Гора, ова стена слободе... Када су Турци Србину све отели... Црногорски је мач српско поштење светио. Када је сатана Српству... (хтио) стару веру да сломи... да му име убије, тада је Црна Гора била света икона пред којом се српство часним именом крстило, и тако веру, душу и часно име спасило... *Црногорство је чисто српство, а Црногорац (камен) српства*... Дика је бити Црногорац а Црногорац је прави Србин... Што је Црногорац данас, то ће бити сваки Србин... Из Црне Горе процветаће Српство а Црна Гора остаће семе Српства... Црна

Гора ће остати оно што је и до данас била – *бранитељ права српског*; а тог би права тек онда нестало – када би Црногораца, нестало... Црна Гора... слава си српска свакојако".

И друга релевантна историјска документа, која нећу даље наводити – потврда су оваквог опажања Његошевог српског народа у Црној Гори. Добро су позната. Ми, дакле, ништа ново не откривамо. Него просто преносимо оно што се одавно зна. И оно што сви знају. Што народ и данас осјећа.

Тако објашњавајући српство народа Црне Горе и његово поријекло, Његош не негира српство осталих народа; сматрао их је браћом:

Брат је мио – које вјере био!
Знао је да су им свима исти – заједнички корјени,
језик, вјера и традиција.

*

Неспорно је да је Његош извршио снажан утицај на све своје сународнике, савременике и потомке да на исти начин виде и осјећају српство Црногораца и Црне Горе. При томе подсјећам на Данилов Законик из 1855, као највиши правни акт тадашње модерно правно уређене Црне Горе, и на његов члан 92. који јасно дефинише тадашњи народ Црне Горе и вјеру – коју вјерује. Цитирам: „*У Црној Гори живи српски народ православне вјере*". И тачка.

Подсјетићу такође и на нека друга историјски релевантна документа сличне садржине који не остављају никакву дилему у погледу српског народа Црне Горе – баш онако како га је Његош видио и описао. У том контексту видим и Посвету праху Оца Србије: „Диже народ, крсти земљу – и варварске ланце сруши – Дуну (удахну) живот српској души".

Поменућу још, примјера ради, уџбеничку литературу: Српски буквар, штампан 1836. године на Цетињу; затим, Земљопис Књажевине Црне Горе – Ђура Поповића и Јована Рогановића (Цетиње 1895), Српску граматику од Ђура Шпадијера (Цетиње 1900).

Прочитаћу кратак цитат из поглавља – Наша домовина – Књажевина Црна Гора:

„Сви људи који живе у нашој домовини – јесу Срби.. Осим нас у Црној Гори, има још Срба, који живе по другим српским земљама. Неки су као ми слободни, а неки нијесу – него су под туђином. Сваки Србин у Црној Гори дужан је познавати и љубити своју цјелокупну домовину – све српске земље, у којима живе наша ослобођена и неослобођена браћа Срби... Брат је мио – ма које вјере био, тешко брату без брата".

У вријеме када је почео организовани атак на српски народ Црне Горе, дакле у наше вријеме, декретима и другим правним актима, прво је брисано историјско српство народа Црне Горе, па онда и забрањивано, да би се промовисало црногорство тог истог народа. Дешавало се и десило да један те исти народ, чак и у истој генерацији, преко ноћи постаје оно што никада

није био: *национални Срби у Црној Гори постали су национални Црногорци – данас Монтенегрини*. Чак и упркос чињеници да је то тако записао родоначелник Црногорске нације – и појаснио на прихватљив начин: „Баш сам ја – каже М. Ђилас, понајприје позван својим положајем у области идеја и власти, извршио *неодржива* теоретска образлагања црногорске нације. Али ни тада нијесам мислио да Црногорци нијесу Срби, варијетет српске народности, као што и данас још мислим да је оправдана њихова административна посебност".

Управо зато упозоравам да видике често замагљује настојање да се мијешају: народ, вјера, држава и нација. Нијесу уважавани никакви опрези – рецимо, попут оног што га је у Колашину на засиједању Црногорског ратног парламента – изговорио један од првака КПЈ – Иван Милутиновић: – „Ко није добар Србин – не може бити ни добар Црногорац!" Иван Милутиновић је то овако образложио: „Ви знате, другови, да је Црна Гора до 1918. године била самостална држава... Данашњим одлукама, ви другови, стварате слободну Црну Гору у саставу Федеративне Југославије. Да ли нас та одлука обавезује да се ње заувијек држимо? Не! Она је само потпуно остварење нашег права... које у себи укључује... и потпуну демократску гаранцију да се наш народ сјутра, ако то жели, може слободно и добровољно ујединити са Србијом, или неком другом заједницом". Своје иступање је завршио ријечима: „Хоћемо слободну Црну Гору, укључену у Демократску Федеративну Југославију!" *Децидно јасно!*

Легендарни партизански командант – и данас популарни „друг Тито" прекорио је 1945. године Блажа Јовановића – од миља названог „потоњи Господар Црне Горе" – што се изјашњавао „*да је Србин из Црне Горе*".

А сада ћу начинити једну дигресију: Црна Гора у почетку није доживљавала комунизам као баук који кружи Европом, „баук комунизма" како је записао Карл Маркс у свом познатом дјелу – *Комунистички манифест,* који је постао „буквар комунизма". Много су љепше биле представе о њему у виђењу народа Црне Горе. Под утицајем жестоке партијске пропаганде која је све обећавала своме народу, комунизам је у његовој свијести био безмало као „цвјетни врт" – како га је описао Мирослав Крлежа – иначе, познати „писац са љевице" између два рата. Та политичка пропаганда „опила" је многе у Црној Гори – да за свој барјак истакну црвену заставу, чак са српом и чекићем, као знамењем. Било је наравно и других застава: црногорски ратни барјак, југословенска тробојка. Окупљао их је слоган: Смрт фашизму – Слобода народу! Црногорци су истицали и још један: Црвена армија је с нама – Побједа је наша!

* * *

На исти начин ћу елаборирати и друго питање – други појам истакнут насловом моје бесједе – *Његошево српство, Црна Гора и Црногорци*.

Сви Црногорци воле своју Црну Гору, како се свуда у свијету воли завичај, којем су сви вјечни дужници; то је Андрићева мисао. И Његош је Црну Гору волио баш тако! Баш тим жаром. Свој народ је видио као „момке дивне исто ко звијезде“. Многи његови записи свједоче о тој љубави. У елаборацији тога користићу се, управо, њима *via facti*. Писао је: „Црна Гора је посљедња искра српске независности... Камен који на сваки удар – огањ раћа... Хоћу да од Црне Горе створим – земљу за примјер.... Сад или никад. Никад или сад!“

А то вријеме је било вријеме револуционарне 1848. године у Европи; три године прије Његове смрти. То ће инспирисати Матију Бећковића да запише да је „Његошевом руком записано... све што је рекао српски народ Црне Горе“ и да су му вјечни духовни дужници „сви који говоре српским језиком“ макар се данас називали другим именима.

Његошева Црна Гора је била мала државица, да мања није могла бити. Четворонахијска са око 100.000 становника. И тек са покојим брдом – ослобођеним испод вишевјековног турског ропства. Дуго се она званично називала *Црна Гора и седморо брда,* при чему су једни имали један а други – други идентитет. Дакле, Црногорци и Брђани – два идентитета. А сви Срби, као и они у сусједној Херцеговини, које данас називамо Црногорцима (Србима) из Старе Херцеговине. Тада су били тако далеко од Црне Горе. А свуда око те малене Црне Горе – све провјерени њени непријатељи – на Истоку и на Западу. „*Арабијско све потопи море!*“ Знао је добро да му ни остали сусједи нису били наклоњени: *У ад ми се свијет претворио!*“ Неки од њих су пријетили да се Црна Гора – неће више тако звати, него Црвена Гора – јер ће је сву попалити.

У том контексту треба разумјети и његово опредјељење исказано, опет, познатим записом: „*Не питајте ме – ко сам и шта сам, не цијепајте ми ово мало образа на крпе, јесам Радивоје – Раде Томов с Његуша и Господар и нечесов пост несрећни, јесам Црногорац и Србин и Југословен и славјанин, јесам и мрва земноґа праха под овим звијездама и – све то кад скупиш у једну шаку, ако узмоґнеш, то сам ти ја.*“

Још више је Црна Гора волјела Његоша као духовника и пјесника – филозофа. Најмање као државника. Испричаћу један невјероватан детаљ: Каже ми један врстан интелектуалац да је чуо или прочитао да Његош на души има не мали број – непријатеља. Иако је знао да та борба може бити сурова – није му било мило што је тако сазнао да је многе противнике ликвидирао, или чак наручивао њихову ликвидацију – што се косило са традиционалним патријархалним моралом Црногораца.

Мислим да су се Црногорци поносили мудрошћу свога господара. И био је за понос. И он је то знао. И записао: *Благо томе ко довијек живи / имао се ращта и родити!*

Из те међусобне љубави доста се позитивног створило у личности Црногораца. Да поменемо само чојство и јунаштво, о чему пише Марко Миљанов. Али и ту морамо бити селективни, а то значи критични. Он истиче позитивне примјере чојства и јунаштва, како је и насловљена његова врло популарна књига. И не веже их само и једино за Црну Гору.

У склопу овог тематског блока морамо се одредити и према Његошу као геноцидном писцу – што се чини из необавијештености, из незнања или сасвим из зле намјере. Један наш велики глумац је баш ових његошевских дана записао: „Ето шта све данас не би дали у Црној Гори – само да нема Његоша, да их не подсјећа ко су и одакле су“. (П. Божовић – 4. XII 2013). Ако Његош припада својим прецима и своме народу, онда је оптужба за геноцид жеља охолих силника да своју кривицу пребаце на народ којем Његош припада – на српски народ, дакле на његово мјесто – у будућности. На исти начин управо ових дана, кривица за Први свјетски рат 1914–1918. године се приписује слободару српског народа – голобрадом Гаврилу Принципу, који се приказује као савремени терориста – типа Бин Ладена. Да би се преко њега – опет кривица пребацила на српски народ. Тако се, видјели смо, пред историјом – „оправдава“ брутално НАТО-разарање Србије и Црне Горе 1999. године. А кривица се, опет, преноси на српски народ. У питању је зато његова будућност. Јер ко контролише прошлост, биће и господар будућности.

Имао сам прилику да се лично упознам са професорицом српског језика Лејлом из Сарајева, која је промовисана у националног хероја о којој су састављане и композиције, које нису биле шлагер само једне сезоне. Рекла ми је да то има везе са њом – колико са било ким другим. Размишљам да ли то некоме одговара да је Његошев народ такав? При томе ислам не види као вјеру, него као идеологију. Идеологија ислама, а не вјера ислама, проговорила је ријечима турског премијера, који је изјавио да је *Балкан турска и да је Турска Балкан*. Само онако узгред обавјештавам да у ЦАНУ припремамо научну трибину *Турска и Балкан – некад и сад*, уз ангажман најпознатијих оријенталиста данас.

*

Коначно смо на крају бесједе: остаје нам још питање елаборације трећег дијела јединствене теме – *Његошев српски народ, Црна Гора и Црногорци*. То ћу урадити врло кратко, увјерен да је доста тога речено кроз елаборацију претходна два дијела. Као што Руси живе у Русији а у Италији – Италијани или у Њемачкој – Њемци, а у Француској – Французи – итд. тако у Црној Гори живе Црногорци – од када је Црне Горе. Ту заиста нема ништа спорно. А управо данашње спорење, иако само политичко – почиње питањем *Ко су Црногорци?* Одговор није тежак само треба видјети шта ко подазумијева под тим именом: народ, државу или историјску регију, све троје има свој историјски почетак. И то се не смије губити из вида. Неспорно је, тако-

ће, да се Црна Гора помиње од 15. вијека. Одавно је, дакле, познат *terminus eute quam non!* Од тога времена ваљда је све јасно. Четворонахијска Црна Гора се потом звала *Црна Гора и седморо брда.* Дуго је то био њен званични назив и у комуникацији са међународним субјектима.

Касније су јој припојени дјелови старе Херцеговине. Њен народ је био истовјетан са оним из Црне Горе. Ако није – поставило би се питање зашто се уједињује са Црном Гором а не са неким другим – ближим народом? Тако долазимо до одговора на питање зашто Његош тај васколики народ сматра и слови као јединствени српски народ, односно његовим дијелом. Или: зашто је краљ Никола претендовао да буде прва личност уједињеног српства, као што је Бизмарк то био у уједињеној Њемачкој. Никоме није падало на памет да тај чин квалификује као окупацију било кога. Знало се добро ко су окупатори а што значи – уједињене српства".

На сличан начин је 1813. године први пут извршено уједињење Црне Горе и Боке Которске. Оно је било камен-темељац будућег коначног уједињења из Другог свјетског рата, којем је претходило уједињење југословенских народа и земаља 1918. године. И тада, и касније, и сада, Бока Которска је била насељена истим народом. Зато се тај чин тако и објашњава у историјској науци. Њени становници су били православне вјере. Како се држава ширила – било је и припадника других вјера: мухамеданаца и католика. Неко је то тумачио на неприхватљив начин, па је знаколити Војвода Марко Миљанов реаговао познатим записом: Дијеле се Срби на комаде: један каже – ја сам Црногорац, други – Бокељ или Ерцеговац, трећи опет – да је Бошњак каже, Далматинац или Војвођанин, Србијанац или Старосрбин. *Сви смо ми ђеца – једне исте̄ мајке!*

Одмах ћу рећи да правим велику разлику између Његошевих Црногораца – као дијела Његошевог српства и такозваних Монтенегрина – данас. Као да су они посебан народ – далеко од српства и словенства и још даље од православног хришћанства. Али супротстављен Његошевом српству и свему што је српско и православно. По њима Срби су само Србијанци. Сви остали, дакле: Црногорци, Херцеговци, Косовци, Крајишници и сви Срби у расијању – по њима морају бити антисрби, што је, наравно, груби историјски фалсификат. То је најбоље објаснио професор Београдског универзитета др Мило Ломпар у својој (већ цитираној) студији *Дух самоо̄рицања*, која је доживјела четири издања, што је препоручује.

Само ћу још подсјетити да се данас производи прави хаос мијешањем појмова о народу, вјери, држави, националној свијести. Тим редом се одвијао историјски процес: прво је народ примио вјеру – хришћанску и православну, па је, затим, организовао своју државу – српску Црну Гору, која је тако и међународно призната, да би заштитио пробуђену националну свијест српску. Тим путем су пролазили сви европски народи. Није било никаквих разлога да Његошев српски народ Црне Горе – иде неким посебним и непознатим путем.

На крају бесједе рећи ћу да сам имао више трибина о Његошу. Читао сам и биљежио много тога о Његошу. Два кратка записа ћу вам прочитати:

Многе сам књиге читао и носио у школу. Само сам младог Његоша (увијек) држао на радном столу.

Увијек бих при себи имао – револвер, бомбу и *Горски вијенац.*

Најбоље би било да са овим мислима, које могу бити својина свих, па и вас, завршим своју бесједу о Његошу. Али желим да подвучем и значај моје струке – историчара и науке чији је задатак да открива и говори истину. И не само истину; ни мање, нити више од тога. Нагласио сам да су многе истине већ научно верификоване. Само их је требало преузети, презентирати и на њих подсјетити. Зато сам више отварао питања за расправу него што сам изводио закључке. То ни сада нећу чинити, него ћу вас просто упитати: Да ли је Његош гријешио када је на изложени начин видио *срӣски народ у Црној Гори, Црну Гору и Црноӯорце.* Или ми данас гријешимо када га другачије читамо и тумачимо?! Заиста се имао рашта и родити. То је Његошева мисао – провјерена кроз искуство генерација – од његовог до нашег времена. У праву је његова мајка када ни једну сузу није пустила над мртвим сином. Част и брука живе довијека.

Да се опет присјетимо оцјене са почетка ове бесједе: Широка је и преширока лепеза питања о којима се може говорити на тему Његош и Црна Гора. Ја сам се као професионални историчар – опредијелио за наведену тему: *Њеӯошев срӣски народ, Црна Гора и Црноӯорци*. Најближа је мојој струци. Изложено мишљење је брана да се Његош никада не фалсификује и кривотвори. Јер са Његошем је Црна Гора велика – значајан дио свијета; а без Његоша је мала да мања бити не може; и да ни сама себе не познаје.

Подгорица, 2. децембра 2013.

Zoran Lakić

NJEGOŠ AND HIS SERBIAN PEOPLE, MONTENEGRO AND MONTENEGRINS

S u m m a r y

There is an enormous range of Njegoš's interest in Man and the World that surrounds him – external and internal. It was noticed by many people dealing with Njegoš (Njegošolozi). Dr Ivo Andrić records that there are no areas of spiritual creativity unknown to the "Hermit of Montenegro". I will quote *ad literam* a writing of Prof. Dr Slobodan Tomović, an editor of the so far only encyclopedia of Njegoš, published in Podgorica ten years ago:

"Njegoš's work has hundreds of aspects. I have not encountered a single important philosophical concept, from ancient times to the classical German philosophy, that he did

not cover ... Njegoš communicated with some of the greatest minds of his time ... He is without a doubt a world thinker."

In my presentation I have confined myself to one of these aspects, which was interesting not only to Njegoš and his time, but also to our, modern time. Three very specific aspects are emphasized in the title of the presentation: Njegoš's Serbian people, Montenegro and Montenegrins. Using the so-called vertical aspects of spirituality, values of his time and of modern times are compared. Thus, via facti the conclusion were and are made that Njegoš's ideas are always original and modern. This was initially the topic for the scientific meeting. However, some changes occurred: I accepted the suggestion to redirect that topic − *Why Njegoš's thought is always contemporary* − to a scientific meeting held in MASA in October 2013, and here to present the topic initially prepared for the scientific meeting in Montenegro.

I pointed out in conclusion that Montenegro can see everything that surrounds it through Njegoš's work. Without Njegoš, it cannot see even itself. Today, they claim that Njegoš belongs to them and to no one else. They have even argued with some neighbors from the region about that. And, sometimes, they ignore the ceremonies organized in Njegoš's honor. At the same time, Njegoš does not need anything – even many jubilees held in his honour; but contemporary Montenegro needs them for the world to learn about its good reputation.

Podgorica, December 2nd, 2013

UDC 821.163.41-13.09 Petrović Njegoš P. II

Жарко Ђуровић

СВЕВРЕМЕНИ ЊЕГОШ

Иако је Горски вијенац творен на визијској основи, из њега извиру снажна врела живота. Због тога је ово дјело стекло статус непролазног трајања.

Рад је подијељен у три дијела. У првоме који је *Посвета* С. М. Сарајлији – Симеону Милутинову дат је увод и наговијештена тематика, а онда иду шест пјесама: први дио (I и II) који говори о путовању на небо и други дио (III, IV и V) који говори о сјећању на путовање. Пјесме IV и V имају јаку повезаност и V резултира из IV и представља њено тематско разливање. И на крају дође VI која је, практично, завршетак спјева и његове тематике.

Кључне ријечи: Луча микрокозма – свјетлост свијета; човјеково сазнање из Откровења; стара предања: јеврејска, библијска, дуалистичка, Плотин, неоплатонизам, Филон, кабала, Књига о Еноху, виђење Варухово, богумилство...

Иако је владичанским позивом био везан за вјеру и њене догме, Његош је највише полагао на освједочење људских и земаљских начела. Свијет је сагледавао кроз призму сталног прожимања и преплитања, обнове и раста. Те мијене су биле највећи изазов за пјесника, будући да свемир и душа немају краја. Преображаји су једнако присутни у природи и духу. Та преображавајућа снага свијета представља у ствари суштину очовјеченог бића. То је и разумљиво, пошто је човјеков живот саздан од сливања духа у вријеме. Паскал каже: *Све је једно. Све је различито.* И Његошева мисао има сличну потенцију: *Нове нужде рађу нове силе.*

Снага духа барометрира живот. Њоме се зазива смисао свијета и олакшавају удеси живота. Подарења су природе. Њеног свемоћног кретања и метаморфозе. Она се, дакако, настањују и у бићу човјекове персоналности као њена егзистентна саставница.

Промјене осадржавају вријеме. Њихово клатно додирује и преименује једну суштину другом. Изаткава просторности духа. Богати га. Духу даје мисао да досегне универзално и нуждено. Мисао за Његоша је чинитељ

свијета. Он је не рашчлањава. Своди је на удар, на есенцију. Тако су његове мисли вишезначне и дјелатне. Увијек способне да покрену на мобилност и немирење са постојећим свијетом. У питању је један снажан и свеобухватан полет духа, који једновремено остварује више рефлекса у бићу субјекта. Средишни је људскост. Он шири значење свијета, трагајући за његовим дубинама и непознатицама.

Његош вољу сматра узвишеним чином. Али оно што проистиче из ње дошло је путем различитих сензора, који, кад се удруже, окрилате стваралачку мисао. Мисао стоицизма, будући да је он жижа свеукупне човјекове вриједности.

Сложићемо се са чињеницом да Његош у „Горском вијенцу“ исказује различита осјећања и ставове. Битно је чију природу исказује – игумана Стефана, Вука Мандушића, владике Данила, Скендер аге или Мустај кадије.

Та разноврсност ликова (у њима је дат поглед на свијет) чини овај ненадмашни спјев позорницом историјске самосвијести. Јер, живот се, слично извору, завршава увиром. Увиром у неки већи и сложенији ток. И тако стално, док траје духа и природе. Његош је био свјестан да су живот и душа два незаобилазна знака, дијалектички условљена. Души је дато да хвата непознате стране свијета. Пронађе једно поље сазнања, а назру се њих више!

Нећемо погријешити ако кажемо да човјек себе ствара из властитих осјећања. Она су му духовни завичај. Тиме се не поричу божје узрочности, које су у ствари узрочности споја човјека и природе. Божја сфера је у суштини духовна сфера, а она има премоћ над свиме. Да је јача људска од божје мисли показује и Његошев боравак у цркви Сан Пјетро у Риму кад није хтио да цјелива познату хришћанску реликвију: *Црноґорци не љубе ланце*.

Бог је услован као све што је фикција, мада знамо да је и фикција свијет, посебно у сфери стваралачког чина, који на прави начин отвара живот и његове скривене дубине. Све је условно, што значи недовршиво. Отуда стална заокупљеност да се куца на двери непознатог, замишљеног свијета. Да се кроз лирски субјекат пројицира његова варљива дубина. Његош је схватио да је у природи пјесме да прераста из слутње у истину. Само тако може да се допре до жељеног значења. А значење је увијек у предворју нужде. А ми добро знамо да нужда рађа енергију. На тој подлози Његош је заснивао своју филозофску и пјесничку мисао, у сталном страху да се човјек не отуђи од себе и свијета. Његошев свијет је катарзични свијет. Отуда његово често незадовољство човјеком. Незадовољство добија облик пријекора: *шта је човјек а мора бити човјек*.

Живот је толико узвртложен да се питамо ваља ли се борити. А мора се борити, у име живота. Човјек је *сламка међу вихорове*, али је он и снага која може да мијења свијет. Нужда и воља узрокују то мијењање!

Ако Његошеву поезију сматрамо поезијом рвања човјека са животом, ми је уједно можемо сматрати поезијом пророштва. Визијом видовитости

раствара будућу стварност, у коју се сливају муке и много невидјела. Али и васкрснуће човјекове снаге и неуништивост људског духа: *Над свом овом грдном мјешавином / опет умна сила торжествује: не пушта се да је зло побједи*. Ако постоје снага и дух, а Његош смисао живота управља ка тим ознакама, онда постаје јасно да биће које располаже снагом заноса и дубином духа може себе да види у футурској егзистенцији. А у томе управо лежи сврха живљења. Дакле, занос је нужан да би се освијетлило *оно што ће доћи*. Једино чему се покорава Његошев дух је неумитност борбе за људске циљеве и за вјечност часног живљења. Тако се и ствара *покољење за пјесну створено*.

Та вјечност трајања у Његошевој поетској експозицији има сличности са Аристотеловим схватањем трајања. А шта би друго било настојање које доходи из прошлости у будућност, увијек држећи визију на узди моћи. А човјек може, ако је обдарен духом и страшћу, да управља судбином, а не да чека најаву бога, коју је и сам Његош, иако по наслеђу пастир вјере, стављао само у вербални план. Бог је замијењен човјековом слободом. То је оно величанствено што се занемарује. Религија хоће послушност и покајност, док Његош тражи борбу и слободу у најпунијем значењу. Нема опроста ако се на човјека насрне алом и зјалом: *Удри враг, не остав му трага*. Човјекова мука родила се прије религије. Религија ће заувијек остати њен хроми пратилац. Његош помјера вјеру у страну зарад потреба земље и слободе. То се види из многобројних примјера, посебно из грандиозног лика игумана Стефана. Он јесте позивом отеловљење вјере, али га Његош даје у позицији нарушавања строгих хришћанских норми.

Па и примјер Светог Петра Цетињског у много чему је поучан. Учествовањем у биткама мировало је митрополитско звање. Нужда је то условила, а ми морамо разумјети нужду, јер је слобода најсветија ствар. Или тачније речено: вјера је саката без слободе! Схватимо отуда гест црногорских свештеника што су масовно учествовали у биткама са Турцима. Крст је замијењен јатаганом, све док олуја турског пакла не прође. То је свјетски феномен. Нужда мијења правила живота. Његош осјећа било народне муке, па ће, не једном, окренути леђа религијским опсесијама: *Ове горе не трпе регуле*.

Ни лични Његошев живот није био хришћански беспрекоран. Ни кад је у питању владалац ни кад су у питању еротска осећања, снажно наглашена у најљепшој пјесми нашег језика „Ноћ скупља вијека“. Лице таквог црквеног ранга препустило се еротској кристализацији осјећања. Он је тако владичански „гријех“ претворио у неизбрисиву поетску врлину. Да би „спасили“ Његоша хришћанина од Његоша љубавног „развратника“, дрско је преиначен тај велелепни рукопис. Пјесма је из првог лица једнине „преведена“ у треће лице, чинећи је тако *неутралном*, бар са црквеног становишта. Професор Миодраг Поповић каже да се Његош нигдје није толико удаљио од хришћанства као у љубавној поезији. Његош је у машти волио другачије но хришћански пјесници, каже он.

Марсел Пруст дошао је до закључка да је љубав нешто што је јаче од човјека. Да је неко лудило које му је додато. Питање Његошевог односа према женама и даље је под велом мистерије. А зна се да су многе најљепше жене тога доба, једнако у Бечу, Трсту, Напуљу и Риму, уздисале за њим. Штета би било да су сви ти уздаси остали узалудни. Његош је био човјек слободних гестова, а црквену одежду носио је само кад је морао. Имун је био на пријекоре са стране, који су допирали до руског царског двора и до Светог синода Руске православне цркве.

Није му одиста било лако. Приговарано му је што је нередовно вршио богослужења, што је радо и често „прикивао" поглед за лица лијепих жена, да се превише зори у црногорској ношњи, да је склон трошку, да ужива у игри билијара, да се карта… Многе тужбе падале су на Његошеву главу. Све терет на терет. Једна мука замјењује другу. Владарска црквену. Лична и владарску и црквену.

Његош је у суштини био и дубоки песимист. Песимизам најприје укреше ватру у пјеснику. Отелотвори сложености живота. Његове судбинске импулсе. Како у несрећној земљи да буде друкчије. Црна Гора мора се стално опирати глади и насртајима Турака. Изнутра је једу злоба и братственичка нетрпељивост.

У животу се траже ова или она рјешења. Његош је најмање тражио божја. Тиме нећемо рећи да Његош није био религиозан. Јесте, али само у мјери да вјера не води сљеповидости. Зато се и окренуо поезији као „спаситељици духа". Она му је пружила могућност пуне слободе визионирања живота, па религиозно код њега бива успутно. Можда само да појача оне фреквенције које већ постоје у човјеку. Да их неком врстом унутрашње силе мобилише на јача кретања. Кад је нешто удружено – јаче је. Са тога становишта прекоријева великаше – узрочнике губитништва. За Његоша је пресудно каква осећања и страсти гаји човјек. Човјек је за њега све. Бог му је само декоративни атрибут. Да би се лакше заспало!

Немјерљиве силе рађају човјекову рањивост. Искушавају његову моћ и трпеност. Разастиру многе тајне и чудеса. У „Горском вијенцу" је кроз конкретну стварност, кроз суочење два свијета и двије вјере, истакнута потреба како да се бранимо од зле судбе. Од турског атака и личне зловоље. За Његоша је сила (он ту мисли на тиранску силу) несрећна кривуља безобзирја. Изричит је у њеном апострофирању: *Коме закон лежи у топузу, трагови му смрде нечовјештвом.*

Сила се обично заклања иза гордости, али је гордост гријех уколико је везан за силу. А сила је у свијету много. Ништи људску артикулацију. Његошевског човјека „трагически конац прати". Једини начин да одоли најезди силе и мрака је прихватање прометејства као животне одреднице. Не помиње се тек онако *борба непрестана* и не помиње се узалудно паклена негостољубивост свијета: *Св'јет је овај тиран тиранину, а камоли души благородној.*

Кроз игумана Стефана Његош даје човјека разапетог у муци и искушењу: *Нико срећан, а нико довољан, / нико миран, а нико спокојан*. Игуман Стефан је оличење мудрости, воље, трпености, снаге. Зна шта су љутња и пријекор.

Пјесник филозофски доводи у везу васиону и човјека. Тражи им подударности. Ако је васиона замишљена као ланац узрока и посљедица, није ли таква ствар и са човјеком. И њега карактерише стање зависности. Све је у свијету зависно и колебљиво – и душа у тијелу и стењујуће море и у мору небеса. Зависност је неотклоњива. Она је и слава и пораз човјека. Његош то стално акцентује кроз спјев.

Велики пјесник кроз лице туђина (Турака) не даје само оно што се збило. Он даје универзалне ознаке да је нужна борба са злом. За искорјењење тога зла не иште се божја милост, него се траже посједовни извори снаге: *Ал тирјанству стати ногом за врат, / довести га к познанију права, / то је људска дужност најсветија*.

Његош је стално у позицији да истиче пријекор као насушност живота. Пријекор се креће линијом сталне прогресије. Очигледно је да у пријекору има различитих тонова – благог и оштрог пријекора, алузивног пријекора. Ови тонови прелазе из чистог поетског стања у филозофску сферу, пунећи стих маштом и узбуђењем. Рећи ћемо да су Његошеве идеје тако темпиране и тако дубоко промишљене да дају одговор на сва питања живота.

Једно је непорециво: дух тражи лијек за људску главобољу, која неће престати, јер неће престати живот. Његош је изричит у маркирању нарави, искуства, памћења. Пјесник таквог формата добро зна шта су идеје живота, шта је њихова колотечност. Он их гледа у развојном процесу. Стално измјенљиве и стално богатије. По Његошу је све у знаку надовезаја. И дух и слух. И мук и громогласје. Под појмом живота подразумијева се све оно од чега се тка живот. Живот се у Његошевој поезији потврђује као супротност узајамности.

Вратимо се поново теми пријекора. Пријекор у „Горском вијенцу“ има логички слијед. И кад се призива сјећање не може се без удјела пријекора. Градња овог спјева не би била функционална кад се не би нивелисале истине и жестине пријекора. А оне се могу учинити таквима ако их фундира дубока поетска условљеност. Што је у спјеву дат облик драме треба тражити у стваралачевој далековидости. Поета је кроз уста многобројних ликова различитог карактерног значења свемоћно фиксирао муку живљења на ратовима опрљеној земљи, Црној Гори. Снага је у одолијевању тој муци, а она ће као аманет да дјелује за „далеко неко покољење“.

Тематски оквир „Горског вијенца“ је прошлост. Она је инкорпорирана у свагдашњи живот Црногораца. Прошлост је схваћена као извориште витештва, жртвовања за част и славу, правду и друге етичке постулате поносних црногорских племенштака. Па ипак, Његош се не либи да сав догодбени

живот стави под питалачки знак. Варничке искре пријекора. Прекоријева се „ученост“ попа Мића, прекоријевају се Црногорци – турски сватовњаци, прекоријевају се лажни сјај которске господе, женска превртљивост, турска пизма и надменост. Пјесник „Горског вијенца“ види живот као један огромни зјап који се не може избјећи а да у њега не потону многе људске жеље и снови. Оно што остане, оглође груба свакидашњица. Зато се призива дух, не би ли са грбина живота отјерао маглу неспокоја: *Нека буде борба непрестална, нека буде што бити не може.*

Природа је најпоузданији савезник препородитељском духу. Разумљиво је настојање човјека да јединство природе споји са јединством духа. Тако срасли постају јачи и стаменији. Његош стално потенцира нераскидивост те везе. Зато пријекор и воља овдје добијају дјелатни чин, не потирући живот. Са пријекором се испробавају човјекова несталност и човјеков виталитет. Ослушкују се њихова дејства. Казују гдје се и када се буди људска нужда. Да ли је нужда упила етичке принципе и у којој мјери?

Све што је велико и лијепо рађа се из спонтаности. Тако је и са мишљу, храброшћу, љубављу. Што се сазда у тренутку, кола духом као моторичка снага. Уосталом, човјек зна да је тек онда остварен ако је чврсто спојен са оним што воли. Вољење је константа живота. Његош у „Горском вијенцу“ маркира људску узвишеност, посебно мисао о љепоти, о храбрости. Прва је оличена у појави божанствене снахе бана Милоњића, а друга у светом односу према оружју: *А у руке Мандушића Вука биће свака пушка убојита.*

Оружје се слави само ако га је нужда условила да брани људскост и врлину. Свака друга алтернатива је сувишна. Његош је одређен у негирању јунаштва из обијести и злих намјера: *Јунаштво је цар зла свакојега.*

У „Горском вијенцу“ богу се не даје штићенички статус. Он је космичка, али не и земаљска мјера. Тај јеретички став произишао је из чињенице да је бог немоћан да успоставља ред у свијести човјека. Не би иначе допустио да га нападају рђа и зло. Бог наводи човјека на пасивност, а Његош га доводи у позицију да надјача невољу: *Небо нема без грома цијену*!

Варају се они који мисле да је свијет само оно што се види. Свијет је и оно што се замишља. Оно што оплоди машта и оживотвори имагинација. Његош та два чина ставља у равноправан однос, свјестан да и невидљиви облик нечега постаје видљив уз посредство имагинације.

Субјект је овдје покретан и даје на увид многоструке одбљеске визија и призора. Оне у овом дјелу имају складан оркестарски распоред и дубоку животну окосницу. Скоро сваки стих је синтеза једне животне суштине и значења, што је само у власти стваралаца генијалне креативности. Па и пријекор који смо узели као један од важних мотивацијских фактора код Његоша има најчешће морални корелатив. И смрт може бити човјеков одабир ако је узрокују витештво и слободарје. Свјетковање смрти није антиживотно, јер га покрећу дубоки етички принципи. Његош прекоријева слабиће

које је прва невоља раздробила. Није у питању само човјек сталежа него човјек уопште, мада је пјесник посебно „оцрнио“ великаше који су зарад мрачних калкулација изгубили образ и душу. Између зулумћара и измећара брзо се успоставља веза блискости и на њу се Његош обрушава свом силином. Пријекор је добио карактер оптужбе.

И као што најчешће облаци навјешћују кишу или олују, тако и велики пјесник најављује шта нам ваља радити. Пословичком тачношћу каже гдје и када треба истрајавати, како се понијети према злу и охолости. Ваљда на свијету нема пјесника који има тако обиман и разноврстан регистар поетских порука. Мисли просто гејзирају једна за другом, увијек у новој значењској констелацији и нијансама. Пријекор се настањује у мисли и у осјећања веома снажно, рекли бисмо до крешчендираног стања. Али су они редовно такви да их прати најопојнији занос. Поезију је теже увести у драмско обличје него је исказивати по већ примјењиваној шеми. Његош је преко драмске форме дошао до врхунца пјесничког израза, фаворизујући поетско-филозофску мисао кроз изворан народни језик.

Ваља истаћи да Његош не бира ријечи. Оне одабране постају кад их доживљај сам склопи. Такве ријечи не старе, јер их окрилаћују дух и сензибилитет. Кад је ријеч предата једном динамичком ритму и поетски прочишћеном изразу, онда је та ријеч вјерни одраз дубоког унутрашњег немира, који што се више истражује, постаје дубљи.

Кад се погледа „Горски вијенац“ као поетска творевина, постаје јасно да је он међаш нашег свеукупног духовног простора. Нигдје, ваљда, као у њему слика, звук и порука нијесу добили тако дубинска сагласја. И мука је код Његоша лијепа, ако наговјешћује разбистрење ситуације у којој ће човјек тријумфовати.

Његош исповиједа себе, друге, епоху. Он зна шта је усамљеност: *тужан сирак без игдје икога*. Код њега је мисао постављена у само биће егзистенцијалне драме. Постојати значи дјеловати духом. Дух преносити на заједницу, која мора имати своја уронућа не само у прошлост него и у будуће егзистенције: *Све природа снабдјева оружјем / против неке необуздне силе, / против нужде, против недовољства*.

Читава скала тематских тачака у „Горском вијенцу“ заталасана је снажним упливом имагинације. Зборовање људи, њихова потреба да се дијалошки откривају није нова (и код Хомера је налазимо), али је код Његоша добила завидну пјесничку маркацију. Психолошки миље видан је код сваког лика у овом дјелу, које је различито и по чулном и по осећајном виду, а и по природи историјског опредмећења. Игуман Стефан је центар умног живота. Његов духовни немир прелива се у историјску перспективу.

Живећи под влашћу песимистичког схватања живота: *У ад ми се живот претворио*. Његош је био увјерен да песимизам може пјесма надјачати. Његово дјело није само дјело мишљења него и судбине, па и властитог само-

сажаљења, које је умногоме проширило видокруг пјесникових духовних спознаја, али и скратило живот пјесника опчињујуће снаге.

Мисао код Његоша је мисао највећег домета, згуснута у изразу и смислена у виртуелности значења. Ријеч је о њеном унутрашњем склопу, који у истој равни држи и догађај и личности, имагинирајући све то дубоким пјесничким заносом и кодовима најузвишенијег бола и патње.

Његоша је убијала болест, али га је више убијала јака ријеч. Предајући се без остатка њеној омами, трошио се и изгорио, брзо. Понекад је пуцањ ријечи убојити од пуцња пушке!

Суштина филозофије, а тиме и поезије је да открива разлоге нашег постојања, сплет оних трансецентних сила које нас чине мислећима и увијек приправнима за суочење са животом. Ако то изостане, нијесмо Његошеву мисао на прави начин разумјели. А то је разумијевање данас потребније него икад, јер су врлину људскости затамниле многе порочности које су равне удесу.

Žarko Đurović

NJEGOŠ'S MESSAGES ABOUT HUMANITY

S u m m a r y

Although the author restricted himself in his text on few thematic circles, he engraved in each the message as the poetic reflection. The basic thought of Njegoš is reflected in the necessity of struggling "with the forces immeasurable", while apostrophizing the basic postulates of life: humanaity, courage, and other virtues which characterize the highand nature of Montenegrins.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
271.222(497.11)

Димитрије М. Калезић

ПИТАЊЕ ХЕТЕРОДОКСИЈЕ КОД ЊЕГОША

Ранији тумачи – а било их је више и овдје су многи именовани, посебно они најеминентнији – изражавали су мотиве *Луче* и њихово пуштање у полет ради сазнавања, а стварање свијета се и не помиње. Зато ово није свијет и простор преегзистенције, што сви сматрају/држе, него је ријеч о свијету идејноме и предумишљеном који је нетваран, а не о претпостојећему и преегзистентном, а то двоје није исто. Зато је досадашње схватање и тумачење Његоша овдје утолико измијењено да то представља његово ново читање и схватање. Сам Бог који је *сам по себи био* Творац је уређенога свијета, а не земље необдјелане, коју треба тек уређивати. Побуњеном Сатани пришао је Адам и они су потонули у ад из којег се никад нијесу вратили (ЛМ V, 499–500). Тек шеста пјесма приказује материјални свијет, али без чина стварања. Бог говори да ће поставити један шар (свијет) и назвати га Земља, гдје ће послати Адама ради казне. Предумишљени свијет сад ће да се (у шестој пјесми) оваплоти у ону ранију сферу коју тумачи именују изразом преегзистенција – тако и Николај Велимировић – коју можемо назвати предстварном или предумишљеном, јер је то и била, а никако тварно претпостојећом. Тек у шестој пјесми то се материјализује па имамо исихастичко утварно наднебесје и историјско тварно поднебесје, које се, каже крај епа, завршава оптимистично. Дакле, овдје је само исихазам и његова нетварна свјетлост решење епа, а никако стари митови, без обзира на констатоване сличности у детаљима са површине. Она сушта надтварна исихастичка свјетлост (СВАТЪ) и свјетлост створена и тварна (СВЂТЪ) нити су сличне, нити исте и не могу да се мијешају и идентификују.

Кључне ријечи: Луча микрокозма – свјетлост свијета; човјеково сазнање из Откровења; стара предања: јеврејска, библијска, дуалистичка, Плотин, неоплатонизам, Филон, кабала, Књига о Еноху, вијење Варухово, богумилство... Послије тога превладава приказ исихазма и приказ *Луче* у његовој сфери, садржаја.

Највећи пјесник српскога језика је митрополит црногорски Петар други Петровић Његош. То је веома плодан писац који је живио кратко, веома кратко – непуних тридесетосам година, а стварао је тако и толико интензивно и квалитетно да му у досадашњој историји Срба до данас нема ни приближнога, а камоли равног. Његове текстове, особито пјесмене, многи

су учили и знали напамет, као народне, што упућује на закључак да је своју високу мисао преводио на дух и дах близак народу. Из његова богатога и квалитетног опуса одликују се и издвајају три дјела – *Луча микрокозма*, *Горски вијенац* и *Шћепан Мали* – његова велика дјела – прво из метаисторијскога надвременога ареала и натпросторне свјетлости, а друга два из амбијента и равни историјске, прожете надтварном свјетлошћу; ту, око њих је ситуирано и неколико пјесама, такође прожетих зрацима нетварне свјетлости која улази у овај тварни свијет и прозрачује га; оне се већином тематски уливају у његову велику свјетлосну тему – *Луча микрокозма*, која је до данас остала најзакључаније његово дјело.

Овај дио његовога стваралаштва, односно ова компонента у њему која му даје други и виши квалитет, представља и виши и квалитетнији дио његове поезије и његова мислилаштва, па зато заокупља и анажује и нашу пажњу. У питању је мотив који у свијет његових стихова уноси други, виши квалитет који, сматрамо, није схваћен и цијењен како треба, него је био мотив спотицања тумачима Његошеве мисли – и пјесничке и религиозно-филозофске. Зато *Луча* захтијева шире, дубље и више разјашњење да би била схваћена како треба, и њена веза са *Горским вијенцем* и *Шћепаном Малим* је ту да њу, односно њено царство свјетлости, примакне и учини доступнијим. Ту је, у *Горскоме вијенцу*, маркантни лик игумана Стефана са његовом умном бистрином и богатством ријечи свјетлосне; а други игуман, Теодосије Мркојевић у *Шћепану Малом*, који се само кратко, једним стихом, везује за небо, тек толико да правилно схватимо квалитетом његову свјетлост – ту је да направи непосредну везу амбијента и садржаја овог дјела са небом. Тако су, значи, ова три дјела повезана свјетлошћу нетварном – од амбијента и сфере *Луче микрокозма*, преко лица и ријечи игумана Стефана у *Горском вијенцу* – до танке нити кроз један стих игумана Теодосија Мркојевића у *Шћепану Малом* и стварно чине органски повезану свјетлосну тријаду у амбијенту етноса и његове историје. Дакле, *Луча микрокозма* је висина царства небеског, а игуман Стефан оличава присуство *Луче микрокозма* у *Горском вијенцу*, а Теодосије Мркојевић у *Шћепану Малом*. Али прије но што пређемо на *Лучу микрокозма* и уђемо у њену сферу прозрачену нетварном свјетлошћу, ми смо у незаобилазној и неодложној обавези – да бисмо обезбиједили њено правилно поимање и схватање – да претходно аналитички растресемо, не тако опширно, али мора бити јасно, неке прелиминарне одреднице које су условиле и широки популус и Његошеве тумаче да о њему изнесу садржаје који у његову дјелу немају утемељења. Тако, раширено је мишљење да он учи погрешно – директно јеретички, заступајући преегзистенцију и апокатастасис; а кад премисама овог питања које, такве, из њега слиједе, поклонимо адекватну пажњу, ми ћемо из њих добити закључак који ће омогућити адекватно поимање и интерпретацију Његоша, потпуно друкчију од овога.

Најприје нас на том путу дочека питање славе или мишљења, схватања или живљења. У питању је унутрашњи садржај који је или правилно упућен или разрађен, разуђен, у Цркви као цјелини учења и мисли откровења, и човјек стваралац је у његову саставу и сагласности, па га поима, интерпретира и у њему стваралачки учествује, или је други и друкчији – и садржајем, и интерпретацијом и стварањем. Ово прво које представља прихватање откривене мисли и садржаја јесте ортодоксија или правомишље/православље, а онда и правоживље, а ово друго је хетеродоксија, која представља друкчију и особиту мисао и садржај; називи су грчкога поријекла: ορθοδοξος = правовјеран, правилан и αίρεσις = други (не други по реду, него остали), друкчији, ИНЪ, ИНЫЙ; а други дио сложенице ορθοδοξος је изведен из ријечи δόξα = слава, мишљење, а глагол δοκέω =држим, сматрам, мислим, вјерујем и то има значење дијељења, одвајања, секте, јереси.

Док су *Горски вијенац* и *Шћепан Мали* схватани као пјесмена, поетска дјела која обрађују тематику из амбијента историје и живота у њој, дотле је *Луча микрокозма*, свакако због узвишеног нивоа развијања теме и надтварнога и надвременог простора њене обраде високо изнад досега и домета сазнања, сматрана за надтварни свијет у простору надвременог безграничја; она је била надтварни простор високога безграничја, испуњен надтварном свјетлошћу.

Два поменута игумана, духовника, из листе лица ових дјела, представљају живу везу кроз коју ова свјетлост, надтварна и надвремена – донебесна, улази у историјски свијет и амбијент *Горскоѓа вијенца* и *Шћепана Малоѓ*; они – и ријечју и понашањем, зраче друкчије од других лица у том амбијенту, особито, односно много више, игуман Стефан који дјелује у своме историјском амбијенту духовно и мудрачки, као да је дошао из свијета исихастичкога свјетлосног наднебесја[1]. А игуман Теодосије Мркојевић је једним стихом посегнуо у наднебесје: кад говори шта је, како и гдје учио, рекао је да је учио „по звијездама и богословију“ (ШМ, IV, 90). Дакле, та зрака свјетлости је небеска и надтварна, нестворена а не створена, и потпуно одудара од тварне свјетлости која је предмет проучавања физике, односно њенога ужег подручја – оптике; надтварна, будући таква, високо је изнад домета сваке научне области, па и саме оптике.

Људи на Земљи и у временскоме потоку историје упознају кроз богословље – науку о Богу, божанску науку која резултира из натприроднога Божјег откровења и човјекова прихватања поука тог садржаја, и мишљења по томе. У том организму, небоземном, развија се Црква на Земљи, окренута и отворена према Богу: у питању је твар, тварна компонента и надтвар, садржај божанскога натприродног откровења које творевину и све створено искупљује, освећује. Његов простор није атмосфера и мрак, него простор

[1] Димитрије Калезић, *Лик Његошева игумана Стефана – Прилоѓ изради његова унутрашњеѓ портрета*, „Српски књижевни гласник“, IV, 1995, 8–9–10, 68–75.

неугасиве нестворене божанске свјетлости која транзитивно зрачи од Бога, односно његове светости, а та свјетлост није тварна – тварни СВЂТЪ, него изворна светост, односно светиња – свети (СВЂТІЙ) од које она води своје поријекло. Да ову разлику довољно јасно појмимо и разумијемо, ослонићемо се на рускога философа Симона Л. Франка који у књизи *Реальность и человек* (1966) изразом латинскога поријекла *реальность* означава вишу стварност човјекова бића, а изразом словенскога поријекла *тварность* – нижу, тварну стварност тог истог бића, а ови термини су толико блиски да представљају јединство – само, ово да се ипак направи разлика садржинских слојева у једноме истом бићу; у питању су виши и нижи ступањ постојања истог бића.

Свако учење које није између ова два неједнака полуса и не повезује их није ортодоксија или правомишље, него је хетеродоксија (друкчије, ино схватање и живот по њему). Црква је од раних вјекова ревносно чувала аутентичност свога учења, и над његовом чистотом и умно и животно бдила. Кад би се јавило неко одступање, то би било образложено и разложно оквалификовано као такво и званично, на сабору оквалификовано и осуђено као јерес или криво учење. На Петоме васељенском сабору (553) имамо – то знамо из историје Цркве – спор о трима поглављима: Теодора Мопсует(ij)ског, Иве Едеског и Теодорита Кирског која су била некохерентна са учењем Цркве; ти су ставови осуђени и одбачени, као и њихови зачетници, али који нијесу и осуђени, јер су већ били поумирали и изашли на најнадлежнији суд – Божји, па би њихова осуда била беспредметна и остала без адекватних ефеката.

У средини треће деценије двадесетога вијека појавио се и остао непримљен и игнорисан синтетички писани текст о Његошу и епископу Николају као јеретицима.[2] И поред тачности у квалификацији погрешнога учења и синтетичне учености максимално заступљене, текст је остао непримијећен и нерегистрован у научној литератури: није био упућен никаквоме надлежном форуму, они нијесу надлежно оквалификовани као јеретици, поготово што се не виде њихови следбеници и тај чланак је био типичан пуцањ у празно, усамљен глас у пустињи за који се не зна коме је упућен осим широкога популуса као обавјештење које није имало никаква одјека, управо као глас у пустињи и писмо без адресе. У питању је, значи, хетеродоксија, то јест други стил мишљења који је остао без надлежне квалификације и оба одјека – и прихватања и осуде.

Сад је, ради пуније уласка у унутрашњи свијет и амбијент *Луче,* неопходно да се њени читаоци – и особито истраживачи – одобровоље и отворе за примање и адекватно поимање садржаја њене исихастичке надтварне свјетлости, тишине, климе, топлине... садржаја како би преображењска надтварна свјетлост (и њена вриједност) била у амбијенту њене унутрашњости

---

[2] др Димитрије Кириловић, *Јеретици Цркве (Његош и Николај)*, „Нова Европа“, књ. XIV, бр. 12, децембар 1926, 100–106.

што присутнија и омогућила адекватно схватање као философско-теолошкога дјела, датога у виду литерарних узлета у натпростор другога и друкчијег – надтварнога свијета.

Није у питању празна ријеч, нити садржај који је постојао и у првобитној постојбини човјека – не тварни, него благодатни садржај који је тварнонадтварној творевини, човјеку, давао виши смисао и представљао основу за усличавање слике – човјека своме Оригиналу – Богу. То је била надтварна, а не тварна благодатна виша реалност, а поготово не природна стварност којом је био обдарен Адам у рају, али је, падом у гријех, то изгубио. То је обновио у својој слици, човјеку, оваплоћени Бог, па је видљиви почетак те обнове Христово преображење на Тавору (Мт 17, 1–9; Мр 9,2–8; II Кор 3,18; Фил 3,21). Присутни ученици, свједоци преображења, нијесу могли да гледају преображајну нетварну свјетлост, него су попадали ничице и лица заклонили, јер су били неспремни да то гледају. Ова свјетлост изражава божанску природу Светога Духа[3].

Човјекова окренутост овоме и припремање за тај доживљај и унутрашњу обнову у Цркви води поријекло из првих вјекова Цркве – откад и монаштво: вазда је било оних који су тежили вишему домету и квалитетнијем усавршавању. Томе су се одавали у тишини (ησυχία = тиховање, молчаније, ћутање) и умном напору, молећи се без ријечи, јер су у томе у активноме и садржајном ћутању ријечи потрвене и превазиђене, пажња концентрисана – молитвено усмјерена. Исихастичку психологију упознавања себе и сазнавања описао је у XI вијеку монах ксерокарскога манастира у Цариграду Симеон; али док исихасти, најмногобројнији у Светој Гори, нијесу изашли на видјело у трећој и четвртој деценији XIV вијека, кад је дошао Варлаам Калабријски из јужне Италије, Грк поријеклом и римокатолички свештеник који је прешао у православље, у Грчкој широке масе вјерника нијесу много знале о садржају тиховања. Варлаам је дошао у Грчку да боље упозна грчки језик, психологију ћутања и њене теолошке резултате; наиме, он је исихастима пришао са западном теолошком културом и психологијом, посебно молитвеном, и дошао са њима у неизбјежну несугласицу која је прешла у отворени сукоб: саборски је осуђен, вратио се у Италију и прешао у римокатоличко свештенство, а онда је награђен избором и посвећењем у чин бискупа. Све је то било до 1348. године, кад је преминуо из овога свијета, а овај његов проблем остао отворен.

Григорије Палама је био теолошка глава светогорских исихаста: био је теолошки учен, а молитвено дубоко укоријењен у традицију православне исихастичке мистике. Био је епископ веријски, па је пао у ропство Турака одакле га је откупио једном литром злата српски цар Душан, а касније је постао митрополит солунски до 1359, кад је скончао. Његова огромна ученост и велика и префињена молитвеност опредметиле су се и обликовале у

[3] Слободан Томовић, *Философија откровења*, „Побједа“, Подгорица 1996, 237.

његовима богословским дјелима у којима је образлагао и бранио исихасте. Цио његов богословски и молитвени опус обједињен је и издат у три тома која је на наш савремени језик превео Станимир Јакшић, а издала „Беседа“ – Издавачка кућа Православне епархије бачке у Новом Саду (2012). А књига која садржи практична молитвена упутства у тај тип подвига, *Лесӣвица*, дјело светога Јована Лествичника, код нас је превођена двојако: и раније нашим старим језиком и у минуломе вијеку на савремени наш језик, а и писано је неколико студија са дужном пажњом и удубљивањем у њен смисао, такође у прошломе (XX) вијеку; ту су најбољи и најтананији текстови из пера академика Димитрија Богдановића.

Варлаам није интимно поимао исихастичко схватање да је Бог један, а да има многе енергије. Међу њима је и благодат Божја и божанствено озарење. Управо то – нетварно а постојеће, и реално својом вишом реалношћу, треба видјети као сферу и амбијент Његошеве *Луче* и цијелога њеног свијета. То је ἑλλαμψις, изведено од ἑλ – λάμπω – сјати, сијати, што је имао Адам у рају до пада. Из Христова преображења људи су – сви који су практиковали тај тип молитвености и удубљивања, а онда су то ширили другима, сазнали шта су били и шта ће бити. Тим озрачјем човјек се усавршава према своме узору и оригиналу Богу – он, слика Божја. Боготворећа благодат је самобитна свјетлост коју Бог даје достојнима; она је „храна анђелима“, слава Божје природе и љепота Божјега вијека. Њу је могуће видјети тјелесним очима, јер је предметна, иако није тварна.[4]

Ово је кратак поглед на укупан исихазам; а поглед на исихазам у традицији Срба Његошу је, макар мало, био изближе познат: савез светога Саве па његов наставак под Немањићима, затим косовско опредјељење кнеза Лазара и наставак те традиције под Лазаревићима и Бранковићима све до самога Његоша и његовог схватања и обраде косовскога завјета. Ту сву свјетлост чини онај горњи слој који је опредјељење за царство небеско и његов прихват, а историјска догађања и збивања су текла испод њега; а и сам избор кнеза Лазара био је за вишу вриједност – Царство небеско, а не за једну од двије једнаке вриједности, дуалистичке онтолошке основе.

Потребно је нагласити да је на обалама Скадарског језера било, нарочито у ранијим вјековима, исихастичких подвижника за које се знало у народу, али због њиховога перманентнога подвига пустињачке осаме они нијесу били присутни и познати у народу. Међутим, била је позната велика испосница Јелена Балшић, супруга Балше II, а мајка Балше III, кћерка кнеза Лазара а васпитаница монахиње-пјесникиње Јефимије, и њен духовник Никон (у завјету монашке схиме Никандар) Јерусалимац који је био странац, Грк, и врло учен човјек, написао је више књижевних састава: један зборник се чува у манастиру Савина и могуће је да га је Његош видио кад је био ђак у Савини код свога учитеља игумана Јосифа Троповића; један се, *Горички*

[4] *Христианство*, I, Москва 1995, 625.

зборник, писан управо за Јелену, чува у Библиотеци САНУ у Београду (Стара збирка, бр. 446), а поред тога постоје и препис Посланица Јелениних и други списи... Значи, за ту традицију се макар нешто знало у народу. Његош свакако ово није проучавао, али није био ни без појма о томе.[5] Иначе, врло учену студију Кипријана Керна *Антропология св. Григория Паламы* (YMCA PRESS, Париж 1950) имамо приказану у нашој литератури.[6]

Код главних проучавалаца *Луче* врло је примијетна – особито код неких – велика окренутост старим источњачким изворима: предања – библијска, оријентална, кабала, дуалистичка, садржаји *Књиге о Еноху*, *Виђење Варухово*, шестодневска књижевност, старозавјетни апокрифи, Плотин, неоплатоници, богумилски мотиви... затим хришћански аутори: Ориген, па Филон Александријски, затим кабала, манихејство, нововјековна физика.[7]

У питању је њихово познавање текстова – и њихових и *Луче микрокозма* – и педантно упоређивање њихово са *Лучом*, особито извјесних детаља, чак и препознавање до идентификације, и њихових најблеђих сличности; овамо иду, најприје Аница Савић-Ребац, затим Перо Слијепчевић, па Алојз Шмаус, Бранислав Петронијевић, Исидора Секулић и други, а нарочито је богат са навођењем грађе из тога подручја обрађенога кроз неколико написа др Фрањо Баришић. Суптилна размишљања даје и др Вуко Павићевић. Понеки од њих помене, особито Перо Слијепчевић, понеко дјело из хришћанске литературе, па и Аница Савић-Ребац: Дантеа, Милтона, Ламартина... али – оно што је Његошу било ту: нешто је знао из традиције, а нешто назирао дубоко и не баш довољно дефинисано, мистику исихазма – тај кључни и темељни, сушти појам и садржај нико ни да помене[8]. Очигледно, било им је ван сфере интересовања и далеко, предалеко и потпуно на другој страни, од подручја проучавања. А то је, рекли бисмо, била сфера, и нетварног простора подлога, идејни натпростор *Луче микрокозма,* његове литургијске поеме идејног претпостојећег садржаја и најмилијега дјела као и пјесничке и религијско-философске цјелине, која је – по Флашару, митологем(а) и философем(а). Ово је Његошев путопис фабуларни, теоријско-философски и митолошки. У питању су три његова свјетлосна вијенца: *Луча микрокозма* – небески, и

---

[5] *Leksikon pisaca Jugoslavije,* IV, Matica srpska, Novi Sad 1996, 725–726.

[6] види: Димитрије М. Калезић, у „Годишњаку“ (Фоча), II, 2003, 2,150–160.

[7] Јован Деретић, *Његош*, цитирано по Миру Вуксановићу, *Његош два века*, Београд, октобар 2013, 381.

[8] Истина је да исихазам – најсадржајнији израз овога значења и име овога садржаја – Соња Томовић Шундић и не помиње, али је исто тако истина да се приближује овоме садржају у своме раду *Његошева свјетлосна метафизика*, „Стварање“, 2001, 56, 10–12, 35–51. употребљавајући споредније изразе, као не-тварна (божанска) и тварна (створена) свјетлост па нестворена, апофатичка и слично. Она даје неколико навода из Симеона Новог Богослова, Дионисија Псеудоареопагита и других, као и један цитат Георгија Флоровског. Све у свему, она се примакла прагу теме, и с обзиром на њено интересовање, младе године и вријеме које је пред њом, врло је разложно очекивати да у следећих неколико радова ове оријентације она уђе дубоко и адекватно укорачи у тему којој се примакла и отворила је.

Горски вијенац и *Шћепан Мали* – земаљски; у њима се, особито у *Лучи,* он винуо високо, у сфере гдје нема ничега осим свјетлости – разумије се, оне нетварне. Тако, ово је његов визионарски свјетлосни путопис из свјетлосне надтварне сфере и амбијента, из космографије прва геоцентрична слика свемира, али само литерарне природе у сфери саме нетварне свјетлости. Овдје већина његових проучавалаца види учење о његовој преегзистенцији и анамнези, а два стварања – једно у свијету нематеријалних „идеја" и „умова" и друго у свијету материјалном.

Дакле, како год окренемо, у исихастички простор не можемо ући до мисаоно, маштом, осјећањем, јер је то *пред*осјећај, *пред*умишљај, *прет*постојање[9]. Ми владичину исихастичку *Лучу* не можемо да схватимо ни друкчије ни примјереније, односно адекватније, до као дејство божанске енергије и озареност и преображеност човјекове индивидуе појмом завјета. Поређење са сличним мотивима и изворима у литератури, гдје их је остало код компаратиста и неидентификованих, упућују на то да „морамо рачунати са нама непознатом литературом",[10] дају нам могућности и чак као да немуште упућује да се окренемо правоме исихазму, мада то ова ауторка не каже изричито – да ли за ову праксу и тему није знала, да ли јој није дошло на ум повезивање с њоме? Зато је од прије потребе да сагледамо да је исихазам зачет на Истоку – Египат, Сирија, Палестина, Синај – али се нарочито испољио на Атосу и Балкану: Исусова молитва му је била најдубљи и најинтимнији доживљај. Биће подвижника се обожује Божјим бићем – не суштином Божјом, него његовим нетварним енергијама. Овдје се већ осјећа синтеза божанскога и човјечанског, за разлику од западне тенденције – секуларизације. За исихастичку екстазу и усхођење знају и старе српске биографије: сихастирија или молчалница Св. Саве у Кареји је конкретан податак о томе од почетка XIII вијека, а *Типик карејски* је упутство за практично држање тог подвига и његова правила. У питању је вид монашкога живота који захтијева мировање, усамљеност и молитвено спокојство, активно и садржајно тиховање без ријечи. Та пракса и њена вјежба првенствено се од-

---

[9] У нашој литератури нема, рекло би се, много дјела из исихазма, било да су у питању преводи, било интерпретације. Али то је само да се чини, да изгледа, јер то убједљиво демантује наша савременица Весна Ристић својим радом *Исихазам у Србији*, Центар за црквене студије, Ниш 2006. године. Ово је типична библиографија много шира и обухватнија но што смо ми мислили, имајући увид у нашу литературу. Читалац ће да се зачуди кад види колико има само имена, па чијих – не само српских, него и из ранијега времена, оних општесловенских подвижника којима је исихастично усмјереље и образовање било главно, па касније други наши аутори који су додиривали исихастичка питања, особито у књижевности и историји културе. Дакле, пажљиво проучити исихастичку библиографију код Срба веома учене и обавијештене ауторке Ристић и прошириће се хоризонти и обогатити садржаји и увид у ову тематику, и то из много ранијега времена но што се стиче утисак кад се читају само новија дјела наше литературе о овом питању.

[10] Аница Савић-Ребац, *Луча микрокозма од Петра Петровића Његоша* – цитирано по Вуксановићу, 151.

носе на умно молитвено дјеловање човјекова срца које је средиште личности. Подвижник кроз ово доживљава своје лично обожење као почетак преображаја, и других људи и свијета.[11]

За овакву сабраност какву је најлакше постићи у вријеме поста, кад је подвижник већ усмјерен у том правцу, кад је молитвеност интензивирана, веома је и тематски и климатски, у духовноме смислу најадекватније вријеме за силажење у себе, препород и преображај у себи. То је вријеме за облагодаћење. Управо у вријеме часнога поста Његош је писао *Лучу микрокозма*.[12] Медаковић из прве руке говори и пише: „Дјело *Луче микрокозма* беше владици најмилије. На овом дјелу радио је уз часни пост за шест нећеља не пуштајући никога к себи до мене. Он бјеше удубљен у своју поезију и радо читаше све оне пјесме које имаху узвишеног поетског полета". Ово вријеме и његова главна преокупација представљају *Лучино* мотивисање и празник Васкрса којем је пост усмјерен, па се и пост и *Луча* завршавају Васкрсењем које је прослављење обогочовјечења и намјенски циљ поста. Вјера у бесмртност душе, поред вјере у Бога – то је главни стуб Његошеве религије.[13]

Оваква *Луча* је свакако најближа исихастичкој клими и тематици, унутрашњему богатству израженом кроз ријечи и визије – тако да тварни садржај њу небески развијену, у сфери нетварне свјетлости – и топлине и топлоте – и њенога безграничја, и безвременских ритмова, најближе поима и најадекватније приказује та сфера и молитвена преокупација – односно, њен свијет, идеје, поуке... Њени подвижници, исихасти и њихови проучаваоци који то интимно воле – такође и радо практикују пишући о том искуству и о дубини и тананости његова доживљаја. Њен амбијент је у високоме *над*небесју и *над*твари (која је у *пред*времену); она је, даље, *пред*тварна и *не*тварна и њена порука и поука тиме није потамњена, него, напротив, блиста – пријатно и топло.

Свијет и концепт *Луче микрокозма* је више научника – философа и пјесника – проучавало изнутра гледајући његове ритмове и њихову свјетлосну нематеријалност. Сви они у њој виде увод и два дијела: увод је *Посвета Симу Сарајлији – Симеону Милутинову,* то је њена философска пролегомена; затим дође I дио (I и II пјесма) који говори о небескоме тражитељском путовању на небо, док не дође до јасногa сјећања, а онда дође II дио (III, IV и V пјесма) који говори о сјећању на своје пјесничко тражитељско путовање на небо, а VI пјесма говори – али у форми футура о Земљи и човјеку на њој.[14] Иначе, о развијању теме, односно визије, има спектакуларних драмских призора, али који се одвијају у *без*граничју и *над*твари. Пјесма V је најопсежнија: у њој је спектакуларно приказан велик бој анђелских легиона, вјерних

---

[11] *Енциклопедија православља*, II, „Савремена администрација", Београд 2002, 800–801.
[12] Милорад Медаковић, *Петар Петровић Његош*, у Новом Саду 1882, VIII.
[13] Шмаус, исто, цит. по Вуксановићу, 207.
[14] др Николај Велимировић, *Религија Његошева*, Београд 1911.

Богу, и побуњених анђела, присталица Сатане[15]. И кад се у завршној пјесми (VI, 20 и даље) помиње стварање свијета, то је у футуру, и даље до самога краја епа – тако да стварање тварнога, материјалног свијета уопште није пуна, тварна реалност, него само план далеке, недогледне будућности. У ствари, он је створен али није приказан. Речено је да „Адам пређе небеску границу“ (ЛМ VI, 201) а не да је створен, па је он надтварни сишао у тварност.

Садржински преглед *Луче микрокозма*

Посвета

Увод у Његошеву *Лучу микрокозма* је практично њена *Посвета:* ту је наговијештена њена тематика. То није само зато што је она на почетку спјева, него зато што садржи и изражава – макар кратке назнаке – њену тематику размишљања. Ту је, испред осталих, и питање које већ сто и више година квалификује Његоша као хетеродоксног мислиоца, јасније и отворено речено као јеретика – питање преегзистенције овога тварног свијета или егзистенције Бога Творца који претходи својој творевини, свијету, и има план о њему и реализовао га је, или је то – како је то мишљење ухватило коријена и влада већ стотину година – преегзистенција овога тварног свијета, *а шшо уоūшше није шако*, јер замишљено и остварено, односно откривено и приказано, није исто.

Е, то је питање које захтијева уношење логике и хронолошког поретка у градиво које се проучава и излаже; додуше, пошто је ту ријеч о свијету прије његова стварања, односно приказивања, као идеји и није у питању толико логика колико поредак постојања у надтварној сфери свјетлости и поезије, онда је цијело питање окренуто.

Из двадесетак строфа програмског почетка не види се ништа конкретно и тварно што претходи стварању. Говори се о свијету који је био само Божја мисао у пресретњем блаженству, а не о тварној творевини јер се она не види. Оно што човјека интересује је „највиша таина“ (ЛМ, Посвета, 28) које су „у гробу кључеви“ (ЛМ, Посвета 30) и до њих се не долази, што значи да је она недосежна и недознајна. Прије свега, то је *над*твар која претходи створеној твари, свему створеном. А у „временом и бурном жилишту / човјеку је срећа непозната“ (ЛМ, Посвета, 91–92) – та, свакако, предтварна, а о тварној нема још ни помисли ни помена, јер ње још нема у сфери космоса, макрокосмоса, него само у његовој *Лучи микрокозма* која је Његошева и дубинска и висинска претпочетна преокупација.

Бог ће тек да створи тварни свијет и у њему човјека, своју тварцу изабрану (ЛМ, Посвета 134), и учествује у Божјој благодати узетој у цјелини. Зато је човјек изабрана твар творца (ЛМ, Посвета 134) и тајна највећа (ЛМ,

[15] Дерета, исто, цит. по Вуксановићу, 377.

Посвета 133) човјеку. Он има бесмртну душу која ће ући Божјим удахом у тварно тијело и тиме ће човјек постати душа жива (I M 2,7). Живи човјек из чије позиције пјева Његош је само идеја, искра у прашини која ће тек да буде створена – он је луча или зрака, тамом обузета, а не реално тродимензионално тијело. У човјеку као таквом огледаће се свјетло искре или луче Божје. Слаби човјек је толико и тако слаб да не постиже Божја дјела, а Божја искра је скочила са небескога огњишта. Свемогући Бог шапти „само души пламена поете“ (ЛМ, Посвета 170). Све у свијету је мало и ништавно у поређењу са општим оцем поезије, стварања. Зато такав зна – али не сам од себе, него од Бога – више и дубље од осталих. Позив поете је свештени, јер је његов глас утицај неба – луче која је у човјеку руководитељ, а дијалект му је величанство творца (ЛМ, Посвета, 180).

1

Простор радње и разговора је „бескрајни океан воздушни“ (ЛМ, I, 4) у којем су сунца само свијетле капље – толики су ту размјери и димензије.

Једне ноћи кад је бура била добро разјечана, сину човјеку зрака пред очима и он зачу глас као глас анђела – значи, вијест је одозго; а та вијест, односно, вјесник, каже да је он сјајна зрака бесмртнога (неугаслога, неугасивог!) огња човјекове помрачене душе. Њим се сјећа – дакле, типична анамнеза – што је изгубио (ЛМ I, 36). Све је друго, сви вијенци узалудни, јер, каже да он једини зраке, а то значи: препреке, завјесе, засторе, прониче „и допире на небесна врата“ (ЛМ I, 39–40).

Човјек треба да збаци са себе теготни оков физически (ЛМ I,95–96), тијело, које није ништа друго до „ручак гада пузећега“ (ЛМ I, 98). Дакле, Његошево схватање тијела је бесцјење у односу на лучу која је небескога поријекла. *Луча* је изнад свега тварног, јер је она од Оца превјечнога који је „старијʼ начала и конца“ (ЛМ IV, 30).

Винут у горње сфере, човјек чује „гласе небесне музике“ (ЛМ I, 156). Тада га је неко пренуо и за руку ухватио да се дигне и наслађује погледе, гледајући предивне Божје творевине, предјеле. Висока воља, а то је Божја воља, назначила је анђела човјеку за вјесника и чувара. Он је почео да га прати и пази откако је прешао сферу метежа и вјечности и провео га кроз гомиле громова. То је човјеку потребно, јер све што „блатној земљи принадлежи (припада), / то о небу појатија (појма) нема“ (ЛМ I, 197–198). Дух небески провео је човјека и показао му као што мајка пажљиво води уплашено дијете и показује му правац и пут док га не утјеши и врати себи.

Ужасни свијет зове се ад, а цар му је Сатана, мрачна душа и мрзитељ, којем је једина утјеха зло. Он је лишио светога блаженства небеске војске и повукао их у мрачна царства на бескрајне муке. И ад (као простор) и његов цар Сатана, бесмртни су, али нити су свемоћни, нити ће бити уништени,

враћени у ништа – тачније: ни у шта. Зато ад није – нити ће бити – пустош, понор, празнина: тамо су „паклени духови“ (ГВ 42).

2

Као што Сунце баци своје зраке на гору Чамалара (Хималаја), тако трену бесмртни ангел на сјајноме небу вишњега, и мене унесе у небесни предио. Дошли смо на извор чудеса, у царство свјетлости, на валовима земаљским, огњем освештане љубави. Овдје је крај нашим силама. Умјесто очију да се појаве два сунца и да читав вијек прате владаоца неба, њихови погледи не би могли погледати величанство небеске љепоте. Ја обратим небеске погледе у просторе небеске равнине. Погледи се топе, а језик мрзне. Ко ће те, Творче, разумјети? То су могли бесмртни духови. Премудрост је вјечна сачинила својом вјештом руком план небеса. Свештени ред царује на свему. Средином широких поља тече ријека бесмртности. Таласи су јој бесмртне луче, ток бесмртна идеја а обале су од чиста рубина. На свакоме лицу анђелском блиста савршенство Створитеља (ЛМ II, 105–106). Ова тајна високог промисла остаје непостижна и за бесмртне створове. На врху горе су трон и палата превјечнога цара. Бог је сам себе вјенчао над вјечношћу и над временима (ЛМ II, 151–153). Из понора ништавила свјетови, позвани из хаоса необдјеланога, лете ројевима те се крсте и надоје луча и постају ваздушна свјетила. Сад си задовољан када ти је Творац допустио да му погледаш свијетли престо и љепоте свештенога раја. Овај који говори је из легиона архангела Михаила. Он му је рекао: „Ту ти сједи и воде се напиј / са бистрога твога источника“ (ЛМ II, 304–305), он ће ти накнадно открити „страшну судбу твога паденија“ (ЛМ I, 42). Послије дугога путовања тајна му је откривена, али кад се тек напио воде са извора, и сазнао је то тако

ка предмете што за собом видиш
у свијетлом лицу огледала
(ЛМ II, 319–320)

– ретроспективно, без окретања назад. Значи, апофатичка теологија садржи и испољава мистичну дубину коју и какву немају ни једно подручје и простор људскога духа. А то је тако зато што је живот шири од знања, а вјера од доказа разума: њен је простор безграничан – иде докле сеже.

3

Свемогући на трону сједијаше (ЛМ III, 11). Према његовом престолу свјетови изницаху из мрачнога царства. Његов пресвијетли ум блиста ства-

ралачком поезијом. Ја сам – говори Господ – један (једини) који могу да стварам и који сам вјенчан свемогућством (ЛМ III, 45–46), мени је једноме покорно све у просторима и под просторима; да мене нема остало би безброј свјетова испод облака хаоса. Да одступим од свете дужности царство мрака би остало вјечно (ЛМ III, 49–50). Остао би непознати број својстава под хаосним облацима, у мрачности, никоме познат до мени. Колико сам имао посла док сам вријеме отео мраку из његових услова, пустио га да лети слободно по вјечности и по царству дана?

Једно грдно мрачно царство је било раширило своју владу. Њихови наказни хорови улажаху у поља небесна, и то грдило нико не зна описати осим мене, али се све што не гори, мом трону не смијаше примаћи, јер их моји погледи сатираху.

Вријеме ће доћи ка томе циљу да се мрачне бездне освијетле. Ја сам зажегао пламене буре у предјелима ноћи и хаоса. Начелниче густих редова, кад праменови зрака свијетлих зажде својим пламом ноћну масу и њено лице и расплачу га у свијетле зраке, кад мрачне тачке нигдје не буде, до граница и изнад њих, кад јој гнусни облик погине, кад сви крајеви запламте свјетлошћу – тада ће општи творац починути и испунити свој свети завјет. Тада ће и моја отаџбинска душа лако притећи свјетскоме миру и погледати са задовољством радо окруњене (крунисане) своје ствари.

Ја сам, каже, сам по себи био и ништа друго не може бити (постати) само собом и само по себи и од себе, јер је против закона природе која печат мој носи на своме лицу (ЛМ III, 142–143). Кога сам вјенчао на бесмртност тренутак су му милиони вјекова (ЛМ III, 147–148). Моји су кораци божанствени. Само ја то могу назвати простором.

Архангел Михаил говори: простор је једноме теби, Боже, познат; ево како ја мислим о свему: сјај престолодржног неба је најсјајнији и највећи, зна се: он је средина свега простора, замишљам да су оно око њега милиони кола (кругова). Даља кола обузимају ближа као што мали шар (свијет) обузима већи. Зато је доње коло веће и са више шарова. Из овога што сам казао ја допирем до границе мрака, а њих мећем колико свјетлости – тако разумијем простор.

Архангеле високога ума (ЛМ III, 180) чиниш част твоме створитељу. Творац му одговара да не зна значење простора. Да се оба ова простора, мрака и свјетлости, слију у један свијетли простор зрака, преобрате и правилно слију, и да се овај свијет пружи право у најтању жицу преко равна простора, овај би простор био само једна тачка. Ум је само један без границе, а сви други умови су краткоуми (ЛМ III, 199–200).

Светиониче, крунисан правдом (ЛМ III, 211–212), рече Гаврил оцу превјечноме: Сатана је остао на своме престолу међу својим хоровима. Тај свијет остаје вјечно, али наопакога усмјерења и дејства.

Бог говори: Архангели првопрестолници, ја ћу сад нешто учинити што ће усколебати ваше душе: горда се душа Сатанина обукла у црну хаљину,

хоће да поколеба свијет и да га баци у вјечну погибију, и себе и своје пукове. Само ова горда и пакосна душа узела је и зачела у себи име зла и развила „знаме страданија“ (ЛМ III, 231–232), то јест знамен, знак страдања, али је његова неблагородност према Оцу највећа погрешка.

Ову горду појаву усколебале су мрачне буре, али га није моја рука попела на горњи трон и да он тамо наставља нови круг небески. Зар се боји да мене поштује који сам већи (велики) шар утврдио на лаком ваздуху, који сам (ваздух) окајан насијао сјајним острвима, и вјенчао их светим магнетизмом, те погледом држи један други.

Закони су општега поретка: мој аманет је живот природе. Да их почну сви свјетови рушити моја би се рука на њих дигла с ужасним гњевом. Ја бих их све раздробио у комаде, сагнао у поноре, па бих друге свјетове васкрсао из мртвога крила.

Али зли дух је окренуо Адама, а његова горда лаковјерност бациће их у плачевно стање.

Моје свевидеће око види Сатанине намјере: намислио је да заметне буру на равнима неба широкога, да ће вас побиједити а мислећи – престо ће прекинути ланац који то држи и то ће све пасти у мрак.

Ослијепљена душа Сатанина мисли са мном владу да дијели (ЛМ III, 293–295), и да смо послије скупа миротворци. Обећаје Адаму почаст на небу. Арханђели једногласно: Ах, пресилни Оче, чудо да нас не смрзоше у кристалне ступце те двије крајности: твоје свемогућство и сљепило Сатанино.

Бог рече: отровношћу надојена душа и запаљена завишћу пут истине никад видјети неће нити окусити бесмртне среће. Сатана је лишен светиње обратио Творца на страшни гњев (срџбу) и злу вјечноме подигао катедру (ЛМ III, 328–330). Он је дошао мишљу до глупости да је миродржни ланац везан за алмазне небројене ступце. Не зна да је то свемогуће слово ствритеља које простор пуни свјетовима, а свјетове анђелима.

4

На почетку ове (IV) пјесме појављују се Сатана и архангел Михаило који говори Сатани: зар си се ријешио да сурваш у погибију себе и легионе који су ти подвлашћени; зар смијеш да се назовеш непријатељем Оца свога и Оца свијета који те је из једнога атома претворио у вјечнога духа и крунисао небеском круном? Ах Сатано, обрати поглед па види престо превјечнога Оца: он је старији и од почетка и од краја (ЛМ IV, 28–30) – вјечан је и ретроспективно и перспективно. Позива затим Сатану, душу изгубљену, да се обрати, али он одбија, називајући Михаила подобним по чину (ЛМ IV, 44), можда и мало нижим, што ће рећи – сличним, а не једнаким, настављајући даље да има свој план и да су му горка сва блаженства неба док сам не постигне небо. Иначе, каже даље, ради чега ме је Бог будио из вјечнога сна?

Из овога излази да је Сатана више волио да је остао у мраку него што је изашао на свјетлост. Па даље прича да га је и – као и све остало – Бог створио, ријечима: „Тајни случај наш је отац био“ (ЛМ IV, 81) и створио нас је „да правило бићу начинимо / и гордости метнемо границу“ (ЛМ IV, 85–87). Даље говори о паду првих небеса и о наставку космичке катаклизме када „бездне гладне отворише уста“ (ЛМ IV, 120). Само за тренутак ока попадаше сва божанства са престола и стрмоглавише се свјетови. Не може се умом представити како је изгледало кад су хитали на погреб свјетова. Настала је катаклизма свјетова, само је један остао на некаквој слијепој судбини. Камо среће да је и он пао у гробницу (осталих) свјетова и да је царство ноћи свуда погасило зрак свјетлости.

Из хаоса здробљених небеса небески владалац поче да ствара мале свјетове и да их пуни (насељава, настањује) слабим житељима како би му све било покорно. Сатана тражи да са Богом подијели владу на широким небеским равницама и подигну пала небеса. Тад се куне да ће он и његови испунити намјеру. Густи легиони се колебају као зрела жита у пољу. Сатанини злоумишљеници иду к њему ради договора; па их набраја пишући им имена наопако: Алззенк – кнез зла, Илзхуд – дух зли, Ноелопан – Наполенон, Аскела – Алекса (Александар Велики)... они се куну Сатани да ће му бити дружина вјечна, само да одржи своју ријеч – да их крунише самодржављем, свакога на по једном свијету. Сви злоумишљеници Сатанини су историјски реална лица, али – свјетски завојевачи самога врха, са именима наопако исписаним. Ово већ довољно јасно говори о наопакоме усмјерењу и Сатане, и његових сарадника и спроводника, и о наопакоме, негативном значењу тога царства.

5

Тихи покој неба претворио се у страшно позориште/призор. Двојица војвода припремају легионе за напад: ређају се на великим пољанама с обје стране напоредо, а други стоје припремљени за бој. Такав изглед представљају двије страшне војске, припремајући се за крваву борбу. Због тога затутњаше двије страшне војске силном јеком страшне војне музике. Бој наста међу бесмртнима; у пуној свирепости надгорњавају се војводе који ће већу свирепост показати. Опијени злобом дигли су бој против Свемогућег. Поломљене санте леда иду у комадима низ воду као што видиш у небесној борби изломљене штитове и оружје. Јаросни бој траје два дана свијетла и двије ноћи сјајне. С обје стране су многи војници погинули и огрезли у ранама. Два дана и двије ноћи траје жестоки бој. Онај који је погинуо, напије се воде бесмртности, мало путује па одмах оздрави. Трећега јутра одступа Адам са покајањем у души, а на њега се жалостиво љуте Ноелопан, Разец и Аскела што је издајством помрачио част свога бунтовног легиона. Адам се повраћа / одустаје од устајања против Творца. Упознао је касно своју грдну

погрешку и шта значи име Свемогуће. Сан га стиже на огњеној колесници у којој је видио страшно разгњевљеног Творца. То га је ужаснуло и уплашило. Послије тога су легиони двојице војвода потјерали збуњеног Сатану и његову изгубљену војску и дотјерали их до границе неба, а онда их утјерали у несити бездан, разбуктао смрдљивом стихијом. Богомрски цар са својом војском потону у ту распламсалу стихију. Праведни бич свемогуће руке врати нас на границе вјечне погибије. Тада нас све оковаше легиони који су били вјерни небу и упутише нас на неки шар (свијет) да носимо ланце. – Небески непријатељ са јарошћу продужује битку, све жешћу и очајнију. Тешко је било савладати отпадника неба и његове пукове у крвавој бици. Трећи дан је прошао, а увече се два војводе представише Творцу пред престолом. Они умољавају премилосног Оца да да оружје једне и друге војске и наоштри смртоносним ударом, јер су их већ бацила у смртоносно очајање хуљења Сатанина. Бог то одбија, јер каже шта је једном вјенчао бесмртношћу, неће смрт доживјети (ЛМ III, 147–148). Чекао је покајане непријатеље опијене злобом. Мислио је да ће се они сјетити његовога дара вјечног блаженства, али они се на то и не окрећу.

Неправда Сатанине душе је црни свијет зла излила у свијет твари. То је ад, мучилиште злога цара. У питању је поголеми шар (свијет). То је маса црна и плачевна (тужна). Ту су стид и огањ разљућени највишом крајношћу. Описује даље адске муке и неприлике између двије супротне стихије. Сјутра ће гранути дан четврти и чуће сјутра удар свемогући. Неправда Сатанине душе је извела у ваздух црни шар зла. Даље је ријеч о злу.

Свемогући је свршио своју ријеч и објавио вјерним војводама страшну казну и вјечну погибију непријатеља бића и његових сапутника. Арханђели са побожношћу одоше од вишњега престола међу вјерне небеске пукове који су водили борбу са царем ада, да и они уђу у бој хучни. „Хуче страшно адски урагани, / а вулканска мрачна грла јече“ (ЛМ V, 322–323).

Показа се дан четврти на небу са највишом бојном жестином. Горда глава Сатанина већ је мислила да је побједник, не знајући да је препунио чашу своје судбине црним отровом. Свемогући је сједио на трону наоружан свемогућством страшним и његови пламени погледи сијеваху са ужасном љутошћу/љутином. Свијет се ствара из хаоса, вољом Свевишњег постадоше небески курири (комете). Побједитељ баци стријелу на Сатану, отпадника неба, и тиме порази невјерне пукове.

Двојица врховних вођа окренуше велике пукове да тјерају отпадника неба из предјела блаженога живота у тартарску мрачну владу на њихова вјечита мучења. Послије велике муке падаху пукови Сатанини у жвала тартарова, и тартар дрхтећи јечаше, грдну жртву радосно ждераше. Њихове рехабилитације више нема, ни помена о њој (ЛМ V, 499–500; ЛМ VI, 498–500). Најзад је заурлао Цербер из дубине: да је стадо у своју торину и да стражи врата од тартара (ЛМ V, 508–510). Али исто тако:

„Забуњена погнаше Сатану
и његову изгубљену војску,
на границе неба дођераше“
(ЛМ V, 114–116)

Дакле, Сатана је остао жив, али моћ му је минимизирана, и царство његово адско наставља своје трајање, испуњено злом непоправљивим.

6

Док је *Посвета* врста увода, ова (VI) пјесма је врста закључка. Двије посебне цјелине (I: прва и друга пјесма; II: трећа, четврта и пета пјесма) чине два основна дијела, а ова (по реду шеста) пјесма је, практично, завршетак. Лако пада у очи да су прве двије пјесме писане у првом лицу једнине, а друге три – у трећем.

Побједа над Сатаном је завршена. Стекло се велико сабрање, па архангели, херувими и серафими благодаре свемогућем Творцу (ЛМ VI, 1–10). А Свемогући на општем скупу јавља Адамову казну како ће поставити један свијет недалеко од ада ради временога тешког заточења Адамова. Овај ће свијет назвати Земља (ЛМ VI, 21). То је тварни свијет. На њему ће бити воде, биља и другога; биће ту свега, чак и „отровна гада пузећега“ (ЛМ VI, 30). Као што је Бог оставио цару ада и његову легиону спомен живи неба блаженога, тако данас лишава Адама и његов бунтовни легион спомена блаженог живота и да му у души не остане ни трага на то сјећање – као да небо нијесу ни гледали (ЛМ VI, 40). Његови се потомци осуђују на кратки вијек да га проведу у оковима блатне тјелесине и нека пренесу ланце с бурама немира кроз долину плача у горкоме стењању. Нека се хране биљем, са плачем ће долазити на Земљу, плачем ће се враћати (из времена) у вјечност (ЛМ VI, 51–60); извешћу смрт из мрачне тамнице и пустити је на Земљу – на њих, нека трчи између њих, чинећи страшна пустошења. Она ће их ослобађати од страшнога јарма и враћати у живот духовни. Смрт ће их свуда претицати и њихове погледе према будућности. Човјек остаје и даље цар Земље, иако у ропству. Остаје даље слободне воље као и сви други бесмртни духови (ЛМ V, 91–92). – Дакле, душе личне и слободнога опредјељења није лишен. Душевна таблица човјекова биће исцртана/исписана с обје стране: с једне стране биће закон правде, а на другој страни ће се црњети закони свакога зла. То ће бити адски спомен савеза са Сатаном. Кад човјек посвети своје мисли правди Божјој моћи ће ова два закона да разликује без икакве муке, али ће га адско проклетство чешће плијенити. Ова ће борба бити штампана човјеку на души да му ропство чини горчим и да га колеба. Са првим покољењем Адам ће пострадати од Сатане душегубитеља. Глупост ће повести Адама да похули на небеску свјетлост и да мрачно име обожава. Пагубне мраке Сатане засли-

јепиће очи Адамове. То ниско људско осљепљење биће злоба душе Сатанине. Божанствену душу Божју забољеће судбина људска (ЛМ VI, 144–145). Затим наговјештава оваплоћење Сина Божјега (ЛМ VI, 146–150).

Бог држи људе и даље у својој пажњи и милости. Зато кад Адам са својим легионом пређе своје сужањство и прође кроз долину плача, смртни оков тешкога ропства збациће следбеници закона Божјега и враћаће се у прво блаженство, а следбеници закона цара опакога иду у ад (ЛМ VI, 151–160). Послије тога ће огањ божанске правде сажећи Земљу својим свештеним пламом у једном тренутку (ЛМ VI, 167–170).

Послије тога се радују срећни начелници легиона и уз огњене колеснице одоше у веселе зраке на небеса да светкују у љубави пад противника неба и рођење новога легиона који је Свемогући извео из бездана да надокнади изгубљену војску (ЛМ VI, 171–180). Настала је Земља здувама четири вјетра (ЛМ VI, 182) и то за тренуће ока лаганога. Из Земљине утробе изаврше многобројни извори на површину Земље. Послије тога Адам отуд изађе и пређе небеску границу са својим жалосним збором, ту је он, идејно постојећи, оваплоћен и ставише их пред врата вјечности (ЛМ VI, 201–204). Онда се Адам појављује обучен у тијело са супругом у пољима едемским. Он погледује сјајне луче Сунца, сјајну (лијепу) сапутницу, едемску красоту, благодари небу на милости (ЛМ VI, 205–210).

Оплакујући своју тешку, тешким злом обузету судбу, видио је мраке владаоца претворене у преварну змију. Он указа многе облике кајања, али бадава – завјет је нарушен! Касније је видио прву дјецу, први плод божанствене љубави, премилу утјеху родитеља, алудирајући на братоубиство које је упрљало Земљу. Долази братоубиство (ЛМ VI, 226–228) па се онечистила/упрљала Земља крвљу безаконе руке Каинове, јер је њега првога убојицу видјело Сунце (ЛМ VI, 231–240). Проклетство првих родитеља излило се на првога сина. Његови потомци испунише Земљу сваким злом. Њихов гријех је дизао зло под горама, али им злоћа искру не угаси. Људи су видјели на Земљи разна зла и наказе и видјели су да безумна сљепост обожава змије и крокодиле. Синови природе су били прекрасни синови природе до рођења свјетлости истините. Људи су вјерни синови; њих свјетила луча животворних носе Творцу, извору луча. „Луч им жртву у небо узводи“ и „луч им Творца освјетљава душу“ (ЛМ VI, 258–260).

„Гле дивнога сада видјенија!
Сунце правде и Земљу огрија,
храм се мрачни засја источниках,
Робовима олакшаше ланци:
Син достојни Оца превјечнога,
обука се у человјечество (оваплотио се у човјека),
наоружан оружијем правде
и стр’јелама светог просвјештења,

попирући злобу и тирјанство
добродјетељ у храм освештава“
(ЛМ VI, 261–270)

А завршна строфа, и пјесме (VI) и спјева као цјелине је тријумфовање оваплоћеногa Бога, побједа његова васкрсења над смрћу, одјек хвале небом и слављење Земље – а то значи, све твари, свега створеног што је Творац дао. Сатана и његови грешници су побијеђени. Божја побједа доминира, јер је смрт поражена и мрак ишчезао. Адам сад није створен, него је само прешао небеску границу (ЛМ VI, 201) и тиме ушао у тварни свијет, и оваплотио се. Сунце правде је обасјало Земљу и достојни Син превечнога Оца се обукао у *человјечество,* очовјечио се (ЛМ VI, 266), и од његова свештенога хода су срушени богохулни олтари. Својим васкрсењем он је смрт поразио (ЛМ VI, 278) па његовом хвалом одјекују и небо и Земља, у радости, слави свога Спаситеља. Дакле, спасење није само даровано, него је резултирало из побједе над овом немани наопаке оријентације и велике негативне снаге, усмјерења, акције... Спаситељ је васкрсао и тиме смрт поразио, небо одјекује његовом хвалом и Земља слави свога Спаситеља. Побједа добра над злом је коначна, али зло није уништено; Сатана – такође. Од многобројних напомена о овоме питању у помоћној богословској литератури, ово мјесто изгледа најпоимљивије: „Нема ни подлоге претпоставци да ће „бачени у пакао“ (а то су Сатана и други) њега икад напустити и библијски текстови су суздржани у вези са питањем судбине коначно осуђених“[16].

Садржинска основа и значење епа

Прошли смо низ ток *Луче микрокозма* како би читалац био у прилици да прати, макар испрекидано, пјесниково излагање. Лако пада у очи да последња пјесма *Луче* није само последња у низу, него представља завршетак њеног натпростора и надвремене историје, односно историјске радње која се догађа у амбијенту исихастичкога наднебесја и његове надтварне свјетлости. Истина, нити је почетак кренуо из беспочетка, нити је крај ударио у крајњи зид и пао у понор, јер се тешко „у полет давати“, али на поимање питања почетка, односно претпочетка – одакле се отискује да би се пуштало у полет – значи, радња *Луче микрокозма* почиње у предвременој вјечности и иде даље; она и иде у бесконачну вјечност, јер се не види крај него тек почиње на крају шесте пјесме вијест о тварноме егзистирању претходно умишљеног. А кад буде свијет створен и живио свој вијек, отвара се један нови еон – тварно постојећи. У самој ствари није у питању стварање нове реалности, него силажење из наднебесја исихије у приземље историјске и

[16] Енциклопедија православља, 3, 1412.

тварне стварности. Већ мисаоно постојећи Адам се не ствара ни из чега, него се оваплоћава: он само „пређе небесну границу“ (ЛМ VI, 201).

У почетку је тематика чији ни почетак ни крај нису опипљиви, али ни она као цјелина. Зато овакав приказ свијета *Луче* који се не да ни видјети физичким оком ни опипати, ни измјерити, јасно води у ванграничје твари; она је поднебесје и наднебесје или нешто нетварно и у границе мјере твари несводиво. Живот је шири од знања, а вјера од уских разумских доказа, катафатичких, а нијесу далеко ни апофатички бескрајни. Њој је, у самоме почетку (I M 1,1: *У почетку Бог створи небо и земљу*) слична књига Владимира Н. Иљина *Шест дней творения,* YMCA PRESS, Париж 1930, која се бави питањем библијског шестоднева, али друкчије од књига на које (и какве) смо навикли, као и од великих епова које помињу тумачи, посебно Милтон у своме *Изгубљеном рају.* У овој књизи је јасно да је *дело творения* било у вјечности, а то је садржај који нам открива и саопштава сам почетак *Библије* (I M 1,1), док даље излагање описује даљи ток стварања; а кад се раздвоје свјетлост и мрак и створе услови дана и ноћи, односно днев и ноћ, почиње шестоднев (I M 1, 3–31). Међутим, у питању је осам сцена стварања, сведених у шест дана, а први реални дан од двадесетчетири часа могао је да буде тек четврти, јер су се стекли услови – створена су небеска свјетила, Сунце и Мјесец и, тиме, услови за астрономски дан и ноћ. Тога (IV) и последњега (VI) дана су биле по двије сцене стварања – тако да је остао седми дан слободан од рада (стварања) – субота (одмор, јеврејски сабат). Ово дјело у времену је *дело украшения*.

Само садржај стварања (творения) одговара амбијенту и простору *Луче*, јер је беспочетан и неуобличен, али детаљи и поредак су друкчији, разликују се у појединостима. О тварноме свијету нема ни помена до самога краја шесте пјесме *Луче микрокозма.* А човјек се најприје јавља у почетку *Луче* као дух, и тек на крају и као тијело: „Син достојни Оца превјечнога / обука се у человјечество“ (ЛМ VI, 265–266). У *Лучи микрокозма* се зна ад, али он није бесконачан, него је као мјера ограничен, али траје непрестано.

Колико је *Луча микрокозма* оптимистична и свијетла довољно нас упућује у њену исихастичку сферу мноштво назива које аутор употребљава. То је за њега безграничје духовно – оно што стари антички философ Платон назива идејом. За Његоша ту постоји у употреби читав речник истога или веома сличног значења; она је и „душа пламена поете“ (ЛМ, *Посвета* 170) и „луча св’јетла“ (ЛМ II, 179), „зрака сјајна огња бесмртнога“ (ЛМ I, 34), „искра у смртну прашину“ (ЛМ II, 139), „луча тамом обузета“ (ЛМ II, 140), „искра божествена“ (ЛМ I. 61), „искра бесмртна“ (ЛМ I, 91 и 92), „кћи небесна“ (ЛМ I, 147) и низ термина сличнога израза и још сличнијега значења, а у њима је оно суштo и сржно – боголика лична душа у човјеку која га и чини човјеком, јер чини бит његове човјечности. На ово указују својим значењем и квалитетом многа мјеста у спјеву. Тематика *Лучиноѓа* излагања је пред-

времена и извјечна – исконска, беспочетна, а не претпостојећа; она је предисторијска, а то ће даље да значи: и *наш*просторна и *над*димензионална – *без*димензионална.

Кад је пјесник урањао у те и такве дубине, финоће, тананости нама је најдубље појмљива и јасна ријеч Љ. П. Ненадовића о њему кад је рекао да је „он био побожан својом узвишеном побожношћу“,[17] не надисторијском и натфолклорном, него исихастичком и суштом. Ово је потпуно јасно из најдубљих основа, из саме ријечи Бога, који је за себе рекао да је самобитан и беспочетан – да је „сам по себи био“ (ЛМ III, 142) и један јединствен, али се Логос приказује двојако: хришћанско значење вјечнога и наднебесног поријекла од самога себе, и он сам по себи, али – њега, слово своје возљубљено, послаће Бог Отац да се оваплоти и избави људе (ЛМ VI, 146–150). Ово је њена, односно његова изразито значењска хришћанска верзија, али прије тога (ЛМ III, 330–338) овај израз има и космолошко значење и означава силу која држи у јединству кроз повезаност створено дјело Божје, творевину. Дакле, Бог је био „сам по себи“, а тек његовим дејством ни из чега постаје свијет, уређена природа а није поменута материја као прва, једноставна и неуређена појава, односно твар, него свијет као феномен укупне цјелине који ће у шестодневу библијскоме да се уређује (украшава). То је почетна појава која ће тек да се детаљисањем приводи пуном изгледу. Религијско осјећање у овоме спјеву је тако велико и дубоко да чини најпозитивнији изузетак у историји наше умјетничке и философске, и уопште писане ријечи. Оваква каква је, *Луча микрокозма* је дубоко антрополошки спјев са широко и дубоко разуђеном тематиком.

Ријеч самога Бога да је „сам по себи био“ (ЛМ III, 142) врло је јака, јасна и садржајна. Прије свега овдје није ријеч о постанку Бога, него о његовоме беспочетном постајању, и то самог од себе, без ичијега узрока, дејства, почетка – било споља, било изнутра; е то је значење ријечи „сам по себи“ или, речено обичнијим језиком – сам од себе, без ичега и без икога спољњег, и особито без икаквога додатног дејства. Она садржи низ тачака са којих полазе размишљања. Тако, на примјер, уопште није јасно шта је мислио Кириловић, полазећи од мисли да је Бог „сам по себи био“ кад је рекао да је Бог био у самоћи у којој није могао да опстане, па је зато створио свијет, и то – по морању. Он није могао а да га не створи, не због потребе, него сасвим слободно, по својој доброј вољи. Он држи да су све човјечје душе створене у преегзистенцији, у претпочетку свега, наједанпут, и онда је створен овај свијет за њихово испаштање, и оне су послате у човјечја тијела да испаштају своје гријехе и очисте се[18].

Код Његошеве формулације ове мисли не виде се никаква ни принуда ни притисак на Бога да створи људе, нити икакав потисак изнутра па да

---

[17] *Целокупна дела* Љ. П. Ненадовића, X, св. 17 и 18, Београд 1923, 110.
[18] Кириловић, *Исто,* 401.

ствара из нужде, него Бог, једноставно, ствара човјека по своме хтјењу и вољи, у својој надлежности, па уз то и – боголиким.

Није спорно питање преегзистенције само код Кириловића, него то и други напомињу, али нико тако заинтересовано и наглашено као он. Његош и Николај су се – по њему – разишли са учењем Цркве код овога питања, а оно је било и код Оригена чије је учење 553. године на Петоме васељенском сабору оквалификовано и осуђено као јеретичко; а Српска црква није ни прогласила ни осудила ни Његоша ни Николаја, него су, каже, они сами себе искључили из Цркве, кад сама Црква то није учинила[19]. Гријех је, каже Шмаус[20], био у преегзистенцији, и тиме је изнио једно нецрквено схватање божанства[21]; али и обрнуто, у неким тачкама – као на примјер о спајању вишега свијета са нижом природом Његош се не удаљава од хришћанске вјере, јасно каже Шмаус[22]. Иначе, питање дуализма је старије од хришћанства, па га Кириловић налази чак и у *пред*стварању и у *пре*егзистенцији; земља је, сматра, циљно створена да би грешник из преегзистенције имао гдје да испашта гријех који је њега више снашао но што га је он изабрао, још док је човјек био нематеријално биће[23]. Ови хетеродоксни, односно јеретички иступи су, по Кириловићу, више сметали свјетовнима него црквеним људима па су их и више примјећивали и поклањали им одговарајућу пажњу.

Његошева болест је, сматра Шмаус[24], створила једно психичко стање за које су карактеристичне двије крајности у расположењу: очајање и егзалтација. Као што из првога стања код Његоша – а тако би било и код других – потичу песимистичке мисли у животу, тако је егзалтација полазиште за његово религијско мишљење које, видјели смо, каквих има особина и домета[25]. Философска мисао у Његошевој *Лучи* је космички наглашена, па је она по томе и космологија и космогонија. На многим мјестима, свакако под утицајем измјена ових различитих стања – очајања и егзалтације – наглашена су ова колебања која могу да прећу и у отворене разлазе, па и супротности, па већини тумача Његоша изгледа да је прије овога данашњега свијета постојао неки други, преегзистентни свијет.

А ово учење које је оптимистички постављено и засновано и односи се на спасење свих почело је знатно прије хришћанства, још у антици, потиче од Платона и преузео га је Ориген, „најученији човјек свога времена“.[26] По њему све ће се повратити Богу[27]. То учење је кренуло од Платона а касније

---

[19] Исто, 404.

[20] Шмаус, Исто – цит. по Вуксановићу, 119.

[21] Аница Савић-Ребац, Исто – цит. по Вуксановићу, 126.

[22] Шмаус, Исто – цит. по Вуксановићу, 205.

[23] Кириловић, Исто, 402.

[24] Шмаус, Исто – цит. по Вуксановићу, 203.

[25] Шмаус, Исто – цит. по Вуксановићу, 203.

[26] Г. Р. Константиновић, *Ориген*, Зборник Православног богословског факултета, II, Београд 1951, 518.

[27] Исто, 523.

је прихватио и развио Ориген, оно нашло своје присталице, али и противнике који су га, без његова разрађивача Оригена, као и учења других зачетника хетеродоксних учења – осудили, а њих – као и Оригена – оставили по страни, јер су – рекли смо већ – они, будући упокојени већ били изашли на суд самога Бога.

Ова два погрешна учења – то је мало рећи, него паралелно јеретичка – која смо изложили мултипликативно, о преегзистенцији и о апокатастазису – захтијевају од нас одговор, колико зато што су погрешна, још више зато што дискредитују – свакако без разлога – два најелитнија мислиоца из наше културе и духовности, двојицу епископа – Његоша и Николаја, од којих је један, овај други, недавно прибројан збору светих. Ово је потребно посебно зато да читаоци, и послије толико година, не остану без одговора и у колебању. Посебно је питање што су њихова дјела типично сапијенцијална (мудрачка) а не просјечна литература и као тема и као стил, и посебно је ту утицај који ће као необјашњен да дјелује и негативно и дезинформативно.

Ријеч самога Бога да је „сам по себи“ (ЛМ III, 142) врло је садржајна. Она садржи низ тачака од којих полази мрежа многобројних размишљања. Тако, на примјер, уопште није јасно шта је мислио Кириловић полазећи од мисли да је Бог „сам по себи био“ и да ништа друго не може тако само собом и само по себи и само од себе – бити, постати. Он је рекао да је Бог био у самоћи у којој није могао да опстане, па је створио свијет и то – по морању. Он, значи, није могао а да га не створи – не ради потребе, нити због немогућности да га заустави, него сасвим слободно, по својој доброј вољи. Он држи да су све човјечје душе створене у преегзистенцији, у почетку свега, најједном, а онда је створен овај свијет за њихово испаштање, и оне су послате у људска тијела да испаштају своје гријехе и очисте се[28].

Код Његошеве формулације ове мисли не види се никаква – ни принуда ни притисак споља на Бога да створи људе, а исто тако ни потисак изнутра па да их ствара из принуде, односно нужде – него он, једноставно, ствара човјека по своме хтјењу и вољи у својој надлежности, речено језиком савремене правне администрације, и то га ствара сличним себи – боголиким.

Питање преегзистенције не налази и истиче само Кириловић, него га и неки други коментатори спомињу, али нико тако заинтересовано као он. Његош и Николај су се, по њему, разишли са учењем Цркве на овоме питању, а оно је далеким поријеклом Платоново, па га је прихватио од њега најучењи хришћански мислилац Ориген, у своје вријеме глава и мозак Богословске школе Александријске, али је ово учење због тога негативно оквалификовано и осуђено на Петоме васељенском сабору (553), а Српска црква, каже он, није ни оквалификовала ни осудила као јеретике ни Његоша ни Николаја, него су, каже, они сами себе искључили из црквене заједнице[29]. Гријех

[28] Исто, 401.
[29] Исто, 404.

је, каже Шмаус[30], био у преегзистенцији, изнијевши тиме једно нецрквено схватање божанства[31]; али и обрнуто у неким тачкама, као на примјер у спајању вишега садржаја са нижом природом. Његош се не удаљава од хришћанске вјере код овога питања, јасно каже Шмаус[32]. Иначе, питање дуализма је знатно старије од хришћанства па га Кириловић „налази“ чак и у предстварању и преегзистенцији или претпостојању, и Земља је створена да би грешник из преегзистенције имао – сматрао је Кириловић – мјеста за испаштање својих грехова који су њега више снашли но што је он њих изабрао (и заслужио), док је био нематеријализовано биће[33]. Тако су, мишљења је Кириловић, више свјетовни него црквени људи регистровали и критиковали ове девијације и деформације. Али то је у Цркви било игнорисано, одбацивано, држано по страни и сматрано хетеродоксијом која није имала прихват од Цркве.

Дакле, чињеница да Његош у *Лучи микрокозма* уопште не поставља питање постанка свијета из најдубљега основа, па му, према томе, не приступа решавању, а говори о њему као о постојећој стварности, али не из вјечности беспочетне – довољан је податак да њега не тангира космогонија, него само почетак сазнања о већ постојећем свијету: говори о тежини пуштања „у бескрајни океан воздушни“, дакле у сферу постојања (ЛМ I, 1–10), тражи заштиту од олуја (ЛМ I, 6) – значи, тражи исихастички свијетли мир и најдубље знање које он омогућује. Тако почиње радња *Луче* која тече до краја спјева, често узбуркана из најдубљих дубина, и завршава се оптимизмом, у литератури непознатим: поразом смрти васкрсењем, одјеком неба, хвалом и слављењем Земље свога Створитеља (ЛМ VI, 278–280).

Значи, питање преегзистенције је код Његоша ријешено тако и тиме да ту нема ни мјеста за помисао о њему, него се само зна – и поставља питање – за предумишљај предстојеће космичке стварности која још не постоји, него се само замишља. А то двоје: претпостојање и предумишљај никад нијесу били једно, и између њих никад није био знак једнакости (=), него само знак неједнакости (=/=). Никад нико није поставио знак једнакости између замисли и њене стварне конкретизације. То је као кад и ми нешто замишљамо у мислима или машти, али док га не скицирамо, исцртамо, направимо и тиме опредметимо – оно није ствар, видљива и опипљива, него само нетварна замисао. А кад се опредмети и то буде видљиво и опипљиво – тварно, то је већ друго.

Свијет и амбијент *Луче* је мирно и свијетло сазнајно тиховање, а не питање стварања и њему претходећег стања. Кад се у почетку *Луче* говори о пуштању „у бескрајни океан воздушни“ (ЛМ I, 1), док га буре гоне у мрачно

---

[30] Шмаус, Исто – цит. по Вуксановићу, 119.
[31] Аница Савић-Ребац, Исто – цит. по Вуксановићу, 126.
[32] Шмаус, Исто – цит. по Вуксановићу, 205.
[33] Кириловић, Исто, 402.

жилиште (ЛМ I, 9), види се да су то двије крајње одреднице и да је он између њих – са предње, а вијести да је Син достојни, тај преблаги тихи учитељ (ЛМ VI, 274) – са задње стране; он је васкрсењем смрт поразио, небо његовом хвалом одјекује и Земља слави свога Створитеља (ЛМ VI, 278–280). Ове двије одреднице су почетак и крај тематике *Луче микрокозма*.

Друго питање које нас је тангирало – питање Његошеве хетеродоксије – остало је да му посебно поклонимо пажњу, али само толико колико је неопходно, јер је оно горњим питањем и његовим одговором, практично, и ријешено.

Наиме, има мјеста за бескрај пакла и Сатане што се приписује Његошу у *Лучи микрокозма* из чиста разлога што *Луча микрокозма* не поставља ни питање претпостојања ни питање бесконачне вјечности – ни зна ли то Сатана, јер ни један ни други од ова два чиниоца није ни вјечан ни самобитан. Овоме питању Николај поклања пажњу у својој *Религији Његошевој*, посебно у поглављу *Изгубљени рај,* особито у његовој другој половини, гдје – по њему – постоји простор за рај послије раја. Рај први може да буде рај који је човјек имао само у нестварноме или нетварном исихастичкоме свијету *Луче* гдје присуствује исихастичка свјетлост и садржајна тишина мистична, а рај послије раја може бити само рај који може доћи само послије њега, односно завршетка човјекова живљења на Земљи, а о томе онако отворено говори сам крај *Луче микрокозма.* Код првога питања о преегзистенцији Николај није био толико супротстављен и супротан, него га изричито помиње, свакако не прихватајући га[34], а ово друго питање о апокатастазису решава друкчије. Кратко и сведено речено: свијет *Луче* је наднебески и свијетли који преко два игумана – Стефана у *Горском вијенцу* и Теодосија Мркојевића у *Шћепану Малом* – улази у два дјела и она, заједно са *Лучом* која је главни извор, чини Његошеву свјетлосну трилогију исихастичкога поријекла, односно самога исихазма.

Дакле, *Луча микрокозма* је колико религиозна и философска, толико – чак и више – естетска и етичка, мистична и оптимистичка отворена лектира; а религијска и философска, и поетска са психолошким садржајем, и етичка и онтолошка... а теолошка и свеобухватна у крајњој линији својим догматима. Она тако, свеобухватна, превазилази овај тварни свијет и претходи му на извјестан начин и њени тумачи који то нијесу појмили како треба од ње праве етапу преегзистенције, не постављајући питање тварнога постојања, односно непостојања свијета неегзистирајућег о којем говоре као да је егзистирао.

А што се тиче питања раја послије раја, то може да буде схваћено само у смислу да је први рај онај из сфере нетварне свјетлости који *Луча* свјетлосно обасјава и њен аутор описује из свога надтварнога исихастичког искуства и доживљаја, а други – онај који душа задобије послије упокојења тијела.

[34] Николај Велимировић, *Религија Његошева*, 87.

Иначе, Његош је врло, врло увјерен у постојање загробног живота, и то је јасно – то њежно и јасно истиче други пасус у његовом *Тестаменту*, писан у мају 1850. године, али је његов поглед на есхатолошку будућност и њен концепт веома оптимистичан – безгранично висок изнад реализма хришћанскога вјерника. Он не негира пакао, али га и не помиње, јер му се не нада, па га и не очекује и по томе је надреално оптимистичан. У самој ствари, он изражава своју вјеру у будући вијек и његов свијет, и активну – да иде у вјечне хорове, и присутношћу изражену – да иде у топло лоно (крило) Божје, гдје је такође угодно и пријатно, а на пакао не рачуна, иако је он неуништив, па и даље постоји. Он није предмет његове – ни вјере, ни наде, ни очекивања. Тај пасус гласи: „Ја са надеждом ступам к твојему светилишту божественоме, кога сам свијетлу сјенку назирао још̑те с бријега, којега су моји смртни кораци мјерили. Ја на твој позив смирено идем: или под твојим лоном да вјечити сан боравим или у хорове бесмртне да те вјечно славим“. – У једноме и другом смислу он не рачуна на пакао и његове муке него на снагу свога кајања и њене благотворне резултате, на доброту Божју и побједу над Сатаном и – изнад свега – на неизмјерну милост Божју. Таквим оптимизмом он завршава трајање тварнога свијета и продужетак исихастичкога предумишљаја који, ево, наставља и послије истека трајања тварнога свијета. Оптимизам завршне пјесме *Луче* се наставља у недоглед, у вјечност... Очигледно, милост Божја је превазишла људске гријехе, зла, невоље и њено добро све надгорњава. У томе је Његошева вјера и отворени бескрајни оптимизам који резултира из пораза смрти васкрсењем: тартар „грдну жертву радосно ждераше“ (ЛМ V, 500). То је у питању недосежни оптимизам, исказан „вјечним огњем свештене љубави“ (ЛМ II, 18). Нетварна свјетлост није од Бога створена; то је облик у којем се Бог приказује људима, што не изражава његову суштину, него њену форму. Ово је духовна свјетлост, али не у смислу и дохвату човјековога интелекта. Пошто та свјетлост није Бог, нити је од Бога створена, онда је то облик приказивања Бога људима; она не изражава Божанску суштину, него њену форму и енергије/дејства. Она изражава божанствену природу Светога Духа[35]. Ова свјетлост није подложна само органу вида, него зрачи кроз цјелокупну душу, па је то њен унутрашњи доживљај. Ово је јасно из ријечи: „свјетлошћу ми вид очи поражен / величеством његовијем чувства“ (ЛМ I, 150–151) – значи, она је свеобухватна и свепрожимајућа. Значи, ова је свјетлост – светост. То је лако разликовати на нашему старом језику. Свјетлост божанска је ријеч изведена из старословенскога СВАТЇЙ – свети, светли, невидљиви а сијајући, јер је надтварна, а свјетлост тварна је изведена, односно њено име, назив, из старословенскога СВѢТЇЙ које је у старословенском читано светиј, а у црквенословенском свјетиј. Она прва означава светост (СВАТЇЙ – свя̑тїй, свети), а ова друга – свјетлост тварну, физичку, створену. Зато ову другу проучава физика, односно оптика, и

[35] Слободан Томовић, Исто.

значи свјетлост, свемир, галаксија, а може и да се производи из материје, твари, јер је створена, а нестворена свјетлост – светост је нестворена и непроизводива – она се само транзицијом шири и не исцрпљује, не проучава и не производи из твари – она је надтварна: њу не досеже смрт, та „тирјанства царица“ (ЛМ VI, 66), а човјек „свађер умно остаје створење“ (ЛМ VI, 99), слободне воље (ЛМ VI, 91).

Занимљиво је навести Николајево мишљење које, биће, није довољно јасно: он рајем сматра Адамов живот онај из *Лучине* сфере исихије која је била владајућа прије но што *Адам пређе небеску ѓраницу* (ЛМ VI, 201) – дакле, из времена предтјелесности, односно предтварности, а други рај који ће да се стекне у периоду тјелеснога живота и да се настави послије истека земаљскога рока, он изричито именује изразом „Поново Задобијени Рај“[36]. Ни овај израз ни његово мјесто нема ни довољно јасно ни одређено догматско утемељење, за разлику од његова догматски исправнога става и израза у *Лучи микрокозма* који јасно каже:

„Ја сам отац и свјетило правде!
Када Адам с легионом својим
осуђено изврше сужанство
и пренесу чрез јудол плачевну
смртни оков теготнога ропства,
мог закона последователји
враћају се у прво блаженство;
а закона цара злочестога
у ад иду сл’јепи привржени
у мракама вјечног риданија“
(ЛМ VI, 151–160).

Ове завршне ријечи искључују сваки облик хетеродоксије код Његоша – о савлађивању пакла, а неоснованост преегзистенције је напријед јасно изведена на чистину. Потпуно је јасан његов исказ послије биолошке смрти Адамове, а то значи: свакога појединца. Људи настављају да живе надбиолошки – тако што се, каже, сљедбеници Божјега закона враћају у прво блаженство, а то је онај свијет светости, исихастичке свјетлости, надтварне, а сљедбеници „закона цара нечаснога“ иду у ад, у мраке вјечнога риданија, плача неутјешног (в. ЛМ VI,155–160). Овдје је отворено и јасно: та се два свијета – прво блаженство и мраке вјечног риданија – не спајају, не мире, не сједињују. Овдје, то је свакоме јасно, нема ни ускога мјеста ни широкога простора за враћање свих – апокатастасис, јер нема мјеста апокатастатичарима. То се може унеколико објаснити поређењем свјетлости из нашега старог језика: надтварне (СВАТЪ, СВАТЇЙ..., светао, свијетао – свет, који није

[36] Николај Велимировић, Исто, 109.

предмет проучавања оптике, научне дисциплине која проучава тварну свјетлост, иманентну дрвету, камену, води... и испуњава сав свијет – свемир, свесвијет (СВЂТЪ), што се присуство и дејство нетварне свјетлости само констатује и из ње је изведена именица придјевскога поријекла – светост која је недосежна оптици и њеним методима; прије свега она није створена у шест дана *украшения,* него им претходи и надилази их. Грчко оригеновско исказивање ἀποκαταστασις των παντων (= враћање свега/свих у првобитно стање) не може никако доћи у обзир из свјетлости тварне – израза изведеног од СВЂТЪ (свјетлост произведена, природна) а свјетлост – израз изведен из коријена СВАТЪ је својство исихастичке климе, сфере, мира... светости и блаженства.

Наведени пасуси из Његошева *Тестамента,* као и наведена децима из *Луче* (VI, 151–160), јасно говоре о његовој пуној увјерености у загробни живот. По завршеној страници *Житија великога жупана Стефана Немање – преподобнога Симеона Мироточивог,* пером Светога Саве, записане су посљедње ријечи преподобнога старца, монаха Симеона, који тражи икону пресвете Богородице, јер к њој иде. Он, види се, испуњен је пуним сазнањем о тој свијести и иде к светој Богородици у пуну извјесност. Наш Његош, послије толико година – од почетка XII до средине XIX вијека – иде са пуном увјереношћу у реалност другога, загробног свијета који је перспективно и бесконачно вјечан, али оптимистичан: он уопште не рачуна у *Тестаменту* на пакао и паклене муке, него се сигурно нада на милост Божју, па иде – или у вјечне хорове да Бога вјечно слави или у његово топло лоно (крило) да вјечити сан борави. У овоме питању је он оптимистички окренут учењу Цркве којој је служио, и ријечи – Цркве коју је навела његова *Луча микрокозма* (ЛМ VI, 151–160). Овај толико јасни и оптимистични став о крају смртном и животу посмртном је у сагласју са Црквом, али испољава наду да се врате у „прво блаженство" последователи (следбеници) Божјега закона. То није његова хетеродоксија, него пуно увјерење у рајско усељење, па или у активно стање – даљи наставак славе Божје, опет у горњим сферама и хоровима, или у мирни боравак у топломе крилу Бога који је љубав која је искупила све створено, сву твар, па се нада у пуни оптимизам вјере, јер сматра, није био привржeник „цара злочеснога". Значи, нада се ономе што именује, а не „мракама вјечног риданија" – дакле, ни овдје нема хетеродоксије, ни спасења свих, ни нестанка пакла, пред којим су „вјеках милиони". Значи, реализам, оптимизам, гарантија постојања („вјеках милиони"), ништа не ишчезава ни у шта. Дакле, у Његошевој религиозној поезији нема ништа произвољно и неосновано, маштовито и недогматично, пропадљиво... али ни умртвљено. Адски и сатански „вјеках милиони" нијесу пустош и окамењеност, него – врло је вјероватно – и тамо има кретања у неопходном правцу, јер статике и окамењености нема ни у поразу, јер су жива лична бића и тамо жива бића, у аду који је вјечан, али – под Сатаном.

* * *

Овдје ће бити на свој начин занимљиво да истакнемо једну Његошеву другу особину: његов је лик, посебно на сликама датим из полупрофила, каква је нарочито она што је радио (1834) Јозеф Томинц у Трсту, толико иконичан, то јест иконоидан да изгледа виђен са полупрофила сличан ликовима анђела, виђених такође из полупрофила, присутних на Тајној вечери, гдје стоје изнад или између апостола, учесника на Вечери са својим божанским Учитељем. Читаоче, ово види, поклони му пажњу и упореди.

Dimitrije M. Kalezić

THE QUESTION OF HETERODOXY IN NJEGOŠ'S WORK

S u m m a r y

The paper is divided into three parts. In the first part, which is a *Dedication* to S. M. Sarajlija – Simeon of Milutin, an introduction was given and theme implied; then six poems followed: the first part (I and II), which is about traveling to heaven, and the second part (III, IV and V) speaking about memories of the trip. Poems IV and V are strongly connected; V comes out of IV and represents its thematic diffusion. And finally comes VI, which is actually the completion of the poem and its themes.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
94(497.11)

Милан Радуловић

СТВАРАЛАЧКИ ПРЕОБРАЖАЈИ СРПСКИХ КУЛТУРНИХ ОБРАЗАЦА У ЊЕГОШЕВОМ ПЕСНИШТВУ

Песништво Петра Петровића Његоша анализовано је у културолошкој и теолошкој перспективи. Његош је приказан као песник класичне (црквене и патријархално-хришћанске) културе; његова поезија показује се као велика културна синтеза класичних културних образаца и као духовна вертикала српске историје и народне егзистенције. Посматрано у теолошкој перспективи, Његошево песништво је приказано као нов и оригиналан израз зрелости српске црквене културе; иако је отворен према разнородним теолошким, философским и поетским системима, Његош није ни песник еклектичар, ни песник оригиналних духовних визија, него прворазредан православни стваралац који у модерном добу следи и (ре)канонизује духовност црквене културе, односно афирмише православну космологију и антропологију.

Кључне речи: Његош, српска историја, црквена култура, српска патријархално-хришћанска култура, модерна цивилизација

Дубље и пуније но било који српски песник у новом веку, Петар Петровић Његош је стваралац свестан „вододелнице култура“ на којој се српски народ стално налази у својој историји. На књижевном плану он је отворен и окренут према народном стваралаштву, класицизму 18. века и романтизму свога времена. На философском плану надахњивао се идејама хеленских философа и астронома, визијама Светих Отаца, древних хришћанских мистика и мистичких песника 17. века, познавао је космологије нових философа природе, међу којима је у његовом добу најпознатија и најпризнатија била Кант-Лапласова теорија. Са свим тим духовним световима и покретима Његош је био у стваралачком односу и дијалогу, али ни једноме није припадао. Разнородне духовне традиције које су се кристализовале у даљој прошлости и разносмерна културна, интелектуална и социјална опредељења и стремљења у новом добу – само су грађа и подстицај за велику и оригиналну културну синтезу која је поетски уобличена у Његошевом делу. У

његовом песништву укрштају се и огледају три српска културна обрасца: црквени, патријархални и модерни. Ти обрасци се у Његошевој поезији међусобно преплићу, стваралачки надграђују и сублимишу. Прва два обрасца (црквени и патријархални), који представљају националну класику на хронолошком плану и у вредносном смислу, у Његошевом песништву се испољавају и творачки дејствују у изворном виду, и тако његово дело показују као плод и израз духовне и културне зрелости српског народа, односно као круну националне класичне традиције. Националну класику Његош реафирмише, преображава, стваралачки надграђује, и једновремено је потврђује, оверава личним песничким печатом и канонизује је индивидуалним песничким генијем. Модерни културни образац у његовом песништву огледа се превасходно у песничкој антиципацији унутрашњих потенцијала тог обрасца, али и у далековидом, готово пророчанском увиду у унутрашње антиномије модерне цивилизације. Посматрано у оваквој културолошкој перспективи, која обухвата историјске и теолошке димензије и садржаје поезије, Његошево песништво објављује се као ингениозна стваралачка синтеза разнородних културних образаца који се рефлектују у српској књижевности, односно открива се као српска културна вертикала.

Луча микрокозма је песничка сублимација српске црквене културе, а *Горски вијенац* је, како каже Перо Слијепчевић, „најсавршенија слика наше патријархалне културе“. И један и други културни образац Његош афирмише, заступа и брани у времену у којем снажно и агресивно наступају модерни културни модели који настоје да аутентичну и класичну српску културу сублимисану у тим обрасцима потисну у што даљу прошлост и да народ усмере у историјску и културну прогресију и будућност. То је „вододелница култура“ на којој се налази и стоји Петар Петровић Његош. Којим путем је он кренуо са те раскрснице?

На индивидуалном плану Његош је био отворен не само према поетским и интелектуалним стремљењима него и према историјским и политичким пројектима свога доба (нпр. према идеологији југословенства). Али он није само ни превасходно песник-индивидуалиста. Он је изнад свега медијум и оваплоћење културне прошлости и културне зрелости свога народа. Он је песник културе и песник колективне егзистенције, а не песник личних визија и доживљаја. Његош не пева само о идејама, симболима, мотивима и тежњама српске црквене и српске патријархално-хришћанске културе, како су то чинили многи српски песници и пре и после њега, до данас. Кроз Његоша пева сама есенција целокупне српске духовне културе. Као песник културне зрелости српског народа, он се у свом времену опредељује за оно што је духовно пуније и смисленије, што је на животном плану човечније, достојније и узвишеније и што је егзистенцијално и историјски поузданије, а не за оно што је модерније, изазовније и заносније. Другим речима, он воли Бога, Цркву, српски род и народну историју сублимисану

у Косовском завету, а не блесак социјалних утопија које су просветитељи исповедали као модерну спаситељску веру. Туђа му је човекова површна жудња за индивидуалном срећом у овом свету, а блиско човеково прворођно, Богом назначено духовно достојанство, човечно жртвовање за веру, за Божију правду и за остварење Божјих планова на Земљи. Духовно достојанство личности Његош види у човечној жудњи за Другим светом и у мирном подношењу овоземаљске судбине, у покоравању Богу и у сарадњи са Његовом добротом и љубављу за човека, а не у апсолутној индивидуалној слободи и „природним правима", како проповедају просвећени умови његовог доба.

* * *

Модерна начела и модерне идеале у *Лучи* излаже и заступа Сатана, у *Вијенцу* домаћи Турци.

Сатана сматра да је Творац власт у космосу приграбио на превару, захваљујући несрећном случају у којем су сви светови осим оног којим је управљао Бог нестали у непредвиђеној катастрофи. (То је типично гностичко учење.) Сатана има своју верзију о постању света и о првом закону природе. Космос је по њему вишеобразан, а не један и хармоничан. Зато се залаже и бори за поделу власти у космосу, за више светова и за сувереност владалаца сваког од тих светова. Противи се „свемогућству" односно апсолутној власти Бога Сведржитеља. *„На ошширне небесне равнине / ишшем владу да йодијелимо / и небеса йала воздвигнемо, / йрви закон да йрироди дамо, / нек се сваки са врховном влашћу / на свом небу горди и велича!"* (Луча, 155–160). Сатана мисли и осећа да је виши од других анђела јер је његова душа, како сам каже, *„благородном гордошћу заждена"*; он одбија покајање и опроштај јер је уверен да *„благородна моја намјерења / небо чује, а знаће мирови!"* (4, 48–50). Гнев, гордост и самопоуздање, борба за апсолутну слободу, па и слободу од Бога, заслепљена и неопоколебљива посвећеност револуционарном преврату – ово није само сатанска него и људска позиција и људска перспектива у новом веку.

Из Божије перспективе, међутим, те тежње изгледају потпуно другачије. *„Сашанине мрачне намишљаје / види моје свевидеће око"* (3, 281–282). *„Ослијепљена душа злочесшијем / и вјечишом својом йогибијом, / мисли са мном владу дијелиши, / дијелиши свемогућсшво са мном, / йосље скуйа мирошворци да смо. / Адаму је йочасш обећао / йосље нас два највишу на небо; / војника је од обадва лика / обећао сваког окруниши / йо над једним великијем миром."* (3, 290–300). *„До какве је он доша глуйосши: / да йрекине ланац миродржни!"* (3, 331–332).

Адамова позиција на Небу, односно човекова ситуација на Земљи, централни је мотив *Луче*. На Небу Његош трага за узроком и тајном човекове тегобне судбине на Земљи. У време кад се Његош бави овим питањем, у нововековној култури доминира антропоцентрични хуманизам. По таквим

схватањима, човек је у средишту света, своју судбину он сам слободно креира. Људско друштво и историја су основне и једине координате и једини простори у којима се човекова егзистенција догађа. У Његошевој визији, међутим, анђео Адам на Небу (будући човек на Земљи) само је један од учесника космичке драме, никако једини и ни по чему главни. Напротив, у космичкој драми, односно у сукобу Сатане са Богом, он има епизодну улогу. У космичкој егзистенцији и Сатана и Адам као слободна духовна бића испољавају неке особине потоњих људи: гордост, властољубивост, апсолутну слободољубивост, сујету; Сатана испољава још и самоувереност у своје представе и у своју правду и спремност да се за њу жртвује, а Адам показује лакомисленост и колебљивост...

Антропоцентричном хуманизму Његош противставља космоцентрични, односно Богоцентрични хуманизам. Да би разумео себе, своју душу и егзистенцију, своју трагику и своју слободу на Земљи, човек ваља да пође за духовном светлошћу која трепери у његовом материјалном бићу; та светлост-луча му помаже да разуме своју првотну космичку позицију и потоњу ситуацију. Хришћанска космологија и православна антропологија за Његоша су једина истинита перспектива из које могу да се разумеју човекова природа, душа, дух и његова судбина. Иако то не чини отворено него посредно, он као илузију и заблуду одбацује оне нове и модерне антрополошке, психолошке и социолошке теорије које су у доба рационализма и просветитељства постале доминантне у секуларној култури. Жели да у секуларној цивилизацији оснажи и одбрани истину о човеку и о смислу живота коју открива и носи хришћанство. Али Његош не излаже хришћанске догмате у поетском руху, него даје индивидуалну поетску визију хришћанске Истине. У тој визији он донекле мења односно надграђује и конкретизује хришћанску космологију и православну антропологију.

Нпр. према хришћанској космологији, Бог је свет створио за шест дана из ничега, по Његошу Бог свет непрестано ствара из хаоса, односно из мрака праматерије. По Старом Завету, први човек Адам је згрешио у Едену кад није поштовао Божју заповест да не једе плода са дрвета спознања добра и зла; први Адам је у рају неравноправан у борби са Сатаном; по Његошу Адам је равноправан свим другим духовним бићима у космосу и он није згрешио односно привремено стао на страну Сатане из наивности него из слободне воље коју је уживао као духовно биће које је Бог призвао у постојање. „Његош преноси првобитни грех у царство чистих једнаких духова и ту је његов најгенијалнији изум“, каже Перо Слијепчевић. Његош је познавао теорије Природе настале у 18. и 19. веку, али је у својој космологији одбацио и осудио сваки материјализам, како онај који су заступали неки грчки философи, тако и онај нововековни; несагласан је и са Кантовим тврђењем да Бог ствара само праматерију која има одређени потенцијал да се даље сама развија, без Божије енергије и Божијег учешћа. У иновацијама које је унео у хришћанску

космологију и у модерне теорије природе и космоса, тумачи Његошевог дела су откривали одјеке платонизма, новоплатонизма, гностицизма и манихејства, богумилства и кабализма. Али и поред несумњиве оригиналности Његошеве космологије и антропологије и упркос свим иновацијама и одјецима разнородних философија у његовом делу, Његош је ортодоксан хришћански песник и верник. Како каже Богољуб Шијаковић, „Насупрот свим *-измима* – Његош стоји у хришћанском предању: јеванђелском, апостолском, светоотачком, и у живом искуствовању Бога.“

Суште егзистенцијалне мотиве, сублимисане у тријади Бог-свет-човек, Његош песнички тумачи и интерпретира у изворном православном духу. Однос Бог-свет-човек он доживљава као симбиозу у којој је садржана сва мистерија постојања, а исказује те односе као динамичну, драматичну, заносну, мистичну и величанствену духовну реалност.

Бога Његош доживљава као законодавца, као преданог и занесеног песника и као оца који живи за своју децу, који је блажен кад их призове у „слатко битије“.

Као законодавац Бог је недоступан и несхватљив како човеку тако и арханђелима и свим духовним бићима. Он једини поуздано зна и види шта је и колики космички простор и какво је космичко време; анђели и простор и време у којима бивствују могу, као и човек, само да замишљају. Свет који Бог непрестано ствара почива на тајанственим законима и на „светом магнетизму“ који све сфере држи у хармонији и у међусобном општењу.

Космички светови које Бог ствара из хаоса и мрака су царство светлости, извори чудеса; ти светови трепере запаљени *„огњом бесмртнијем / вјечним огњом свештене љубови“*. Иако у *Лучи* описује небесне сфере и светове, па и сам Божји престо, Његош осећа да су људска душа и песников језик немоћни да дочарају и појме величанствену лепоту и тајну света који Бог ствара. *„Мјесто очих да два сунца никну / и идеју један вијек смртни / да по царству небовлаца праће, / не би њини свијетли погледи / величества небесне прелести / свеколике могли прегледати; / ти л се, слаба, усуђујеш руко / да опишеш пољах небеснијех / величество и красоту дивну / и анђелска вјечна наслаждења?“* (2, 20–30). Космичким простором лете у савршеном реду милиони светова на којима је Божја рука *„различите извезла планове, / побиједе и весеља неба, / са бојама разним украшене, / те у прозрак весело блистаху.“* (2, 286–290). Исто као у простору, Божји свет се и у времену непрестано повећава, обогаћује новим чудесима лепоте и блаженства. *„Ах, честити створитеља сине, / чудесноја овоја виђења!“ / „Сваки вечер – хранитељ ми каже – / нове, дивне, бесмртне идеје / у нашу се сферу свијетљају, / и дан сваки неба свештеноја / нас честита новим наслађењем, / нови гласи бесмртне музике / наша китна поља потресају / новом славом творца могућеја!“* (2, 290–300).

Описима космичких светова, њихове лепоте и унутрашње динамике, Његош посредно сугерише да је Творац највиши уметник, песник. Али Његош Бога и непосредно доживљава и схвата као уметника занетог поезијом стварања. Његов стваралачки занос трајаће све док и најмањи простор хаоса не уведе у савршен космички поредак и док и најмањи призрак таме не уведе из небића у биће, у животодавну светлост, у светлост радосног и блаженог бивствовања. Овај свој завет и план Бог открива архангелу Гаврилу: *„Началниче ѓустијех редовах, / сјајно сунце међу бесмртнима! / Кад пламови зраках свијетлијех / ноћне масе и њезино лице / сажде огњем својим свијетлијем / и расплачу у свијетле зраке, / мрачне точке кад ниѓђе не буде / до предјелах ниши за предјеле, / кад јој облик прегнусни поѓине, / кад сви краји запламте свјетлошћу, / два војводе, небесни првјенци, / тад ће општи творац починути / и свој свети завјет испунити; / тад ће мири и простори страшни / слаткогласном ѓрмјеш армонијом / вјечне среће и вјечне љубави; / тад ће моја отеческа душа / радо притеч слаткоме покоју / и бесмртном ѓледаш довољношћу / срећом своје твари окруњене.“* (3, 110–130).

Но и поред тога што архангелима открива своје законе и своје планове, ни анђели, а камоли човек, не могу схватити ни Божије законе ни законе његовог твораштва, не могу га до краја познати и разумети ни као законодавца ни као ствараоца; могу се једино дивити створеном свету и славити творца света и бивствовања. Али га могу познати као Оца. При крају *Луче* Бог проговара не више само као тајанствени законодавац и свемоћни творац космоса него као патијархални отац којег боли душа за децом на Земљи. *„Божествену моју душу њежну / забољеће судба човјеческа: / ја ћу слово моје возљубљено / у плош људску послије облачити, / послаши ѓа да избави људе / и законом свеше моје правде / помрачене освјетли умове. / Ја сам отац и свјетило правде! / Када Адам с легионом својим / осуђено изврше сужанство / и пренесу чрез јудол плачевну / смртни оков теѓотноѓа ропства, / моѓ закона посљедоваше љи / враћају се у прво блаженство; / а закона цара злочестоѓа / у ад иду слијеши приверженци / у мракама вјечноѓ риданија.“* (6, 144–160).

Луча почиње човековим вапајем да спозна узроке и крајње исходе своје тегобне судбине на Земљи. Завршава се човековим упознавањем са Оцем и Сином Искупитељем. Човек и познаје Бога превасходно као Оца; као Оца га може потпуно не само волети и дивити му се него га може и разумети, може са Њим живети и може следовањем Сина којег Бог шаље да човека ослободи, већ на Земљи учествовати у остваривању Очевих планова на Небу. Спознавши узрок своје несрећне судбине на Земљи у Божијој правди („свете правде строги су закони“, 3, 230), открившии и прихватившии Оца као законодавца и ствараоца и заволевши Сина као свог Спаситеља, трагедија и патхос човековог бивствовања на Земљи преображавају се у достојанствено, храбро, вољно, спокојно и ведро издржавање привременог сужањства. Јер, и у привременом робовању на Земљи човек није лишен права и могућности

да учествује у остваривању планова Бога Оца на Небу. Као и Бог на Небу, тако и човек на Земљи води борбу против зла, мрака и хаоса. Бори се за Христову веру. Пошто је овоземаљска судбина човекова узрокована збивањима у космосу а крајњи исход човечне судбине зависан од Христа Спаситеља, Његошева антропологија је сва утемељена у православну космологију и у христологију. *Луча* се завршава апотеозом Христу, *Горски вијенац* апотеозом човековој борби за веру, борби за право да на Земљи и у историји буде одан Богу Законодавцу, Свемогућем Творцу и Оцу. О човечној борби да са Богом на Небесима буде и током своје земаљске историје Његош пева у *Горском вијенцу.*

* * *

Горски вијенац је висока песничка сублимација и огледало српске патријархално-хришћанске културе. Цела српска народна култура је у основи патријархално-хришћанска. Овај аутентично српски културни образац најпуније је исказан у Његошевом спеву. *Горски вијенац* је велика поетска синтеза епске поезије и православне духовности. Архаична епска и митотворна свест овде је христијанизовна. Као и у *Лучи*, Његош је и у *Вијенцу* песник аутентичне и аутохтоне српске културе, а не песник личних доживљаја, визија и ставова.

У *Горском вијенцу* драматизован је однос између вере, слободе и државе. Тријада вера-слобода-самостална држава у *Вијенцу*, односно Бог-светчовек у *Лучи,* дочарана је као нераздељива егзистенцијално-метафизичка и културно-историјска симбиоза. Без те симбиозе за јунаке *Вијенца* нема ни живота. Али Црногорци су суочени са појавом да неки њихови сународници остављају православну веру а прихватају ислам. (*„Виђи посла цара опакога, / кога ђаво о свачему учи: / Црну Гору покорит не могу / ма никако да је сасвим моја; / с њима треба овако радити... / па им поче демонски месија / лажне вјере пружат послашице:“* (68–73). Тиме се животна и духовна симбиоза вере и слободе разара. Црногорски владика, који је и духовни и световни вођа народа, двоуми се да ли је модерно начело једноплемености без разлике вере у народу важније од православне вере, а та вера је она енергија која чува и унутрашњу слободу човекову и самосталну државу. Остали главари и народ немају такву дилему.

У стању кад се споља разара симбиоза између вере, слободе и самосталне државе, пред црногорским главарима, који представљају специфичну народну аристократију, отварају се два избора. Пред њима је стално отворена понижавајућа понуда да сви прихвате ислам јер је то у конкретним историјским приликама снажнија и распрострањенија вера но православље. У преговорима са Црногорцима Скендер-ага овако говори: *„Ја се чудим, лијепе ми вјере, / какав даваш приговор, владико! / Видиље ли суда од два пића, / али капе за по двије главе? / Мањи поток у вишши увире, / код увора своје*

име губи, / а на бријег морски обојица.“ (790–797). А Мустај-кадија овако: *„Мало људство, што си заслијепило? / Не познаје чистог раја сласти, / а бориш се с богом и с људима / без надања живиш и умиреш,- / крсту служиш, а Милошем живиш.“* (888–893). Не само са становишта експанзивног и прагматичног ислама него и са становишта социјалног устројства модерних друштава и модерних историјских схватања, Црногорци заиста изгледају као људи изван времена, који живе и умиру без наде. Али Црногорци знају да живе једино вером и да за њу радосно умиру. То је домаћим Турцима, једнако колико и просвећеним и практичним умовима, несхватљиво опредељење.

У спору о слободи вере домаћи Турци не заступају само исламски прозелитизам него и модерно начело верске толеранције. Неискрено нуде православнима да у име истонародности прихвате миран суживот са сународницима који су са разних разлога примили ислам – тако би њихова малена држава чију су самосталност сачували постала двоверна. Скендер-ага подсећа Црногорце да су са домаћим Турцима браћа по крви: *„Шта је ово, браћо Црногорци? / Ко је овај пламен распалио? / Откуд дође та несрећна миса / о превјери нашој да се збори? / Нијесмо ли браћа и без тога, / у бојеве јесмо ли заједно? / Зло и добро братски дијелимо.“* (963–970).

После преговора са домаћим Турцима Црногорци одлучују да у својој држави искорене и обесхрабре прозелитизам тако што ће уништити сународнике који га заступају и практикују као привидно толерантну модерну социјалну идеологију која угрожава не само веру него и слободу и државну самосталност православног народа. На острвцу на којем је сачувана православна вера у мору исламске цивилизације не може бити ислама, па макар он долазио изнутра, од самих једноплеменика који живе на том острву слободе. *„Шта ће ђаво у крштену земљу? / Што гојимо змију у њедрима? / Каква браћа, ако бога знате, / када газе образ црногорски, / када јавно на крст часни пљују.“* (305–310). Црногорци ступају у борбу да одбране образ, човечно достојанство и веру. Тиме се наново васпоставља пуна симбиоза између вере, слободе и самосталне државе. У *Горском вијенцу* не слави се борба православља против изворног ислама него против исламског прозелитизма који угрожава верску слободу и државну самосталност православног народа. Поисламљену браћу Црногорци кроз беседу војводе Батрића позивају да бране веру, национално достојанство и слободу. *„Турци браћо, – у кам ударило!- / што ћемо ви крити у кучине? / Земља мала, отсвуд стијешњена, / с муком један у њој остат може / какве силе пут ње зијевају, / за двострукост ни мислит не треба? / Но примајте вјеру прађедовску, / да бранимо образ отачаства. / Ђуд лисичја не треба курјаку! / Што јастребу оће наочали? / Но ломите мунар и џамију, / па бадњаке српске налагајте / и шарајте ускрсова јаја, / часне двоје постах да постите; / за остало како вам је драго! / Не чујете ли послушат Батрића, / кунем ви се вјером Обилића*

/ и оружјем, мојијем уздањем, / у крв ће нам вјере запливати, / биће боља која не потоне!“ (850–870). Схватање да у једној држави може да постоји само једна права вера, да је држава дужна да ту веру чува, јер је, у ствари, држава у служби вере а не вера у служби реалних социјалних и политичких интереса државе – овакво схватање изгледа страним модерној култури, али оно је дубоко укорењено у старије слојеве хришћанске традиције, па утолико представља наслеђе готово свих хришћанских култура и држава.

За разлику од просветитеља и од српских романтичара (његових савременика), Његош верску слободу схвата и слави у изворном теолошком смислу, у духу Црквеног предања и у духу византијске, а не нововековне европске културе. По тим схватањима, вера је залога човековог достојанства у овоземаљским просторима и у историјском времену. Чувањем праве вере човек на Земљи сарађује са Божјим плановима на Небу; вером се човек бори против зла у себи и у свету. У тој борби нису пожељни и нису могући никакви компромиси. Одустајањем од вере и од борбе за њу човек унижава своје достојанство и изневерава Божији план да човека ослободи из привремене земаљске тамнице и врати га у свет светлости у којем бивствују сва духовна бића а којима припада и сам овоземаљски човек. Неспоразум Његошевих јунака са духом модерног доба у основи је антрополошки а не само теолошки. Модерна, просветитељска и рационалистичка антропологија човечну егзистенцију целу смешта у простор људског друштва и у временски оквир људске историје. У таквим координатама човек другачије поима сопствено достојанство и другачије но у религиозној култури доживљава смисао сопственог постојања.

У *Горском вијенцу* Његош је изложио сажет а свеобухватан и живописан приказ цивилизацијских разлика између српске хришћанско-патријархалне културе и модерне западњачке цивилизације. Разлике су управо у разумевању простора и времена људске егзистенције, а тиме и у доживљавању човечне личности и човечног достојанства у историји. О томе, о патријархално-хришћанском поимању човечности и о положају човека у модерној цивилизацији, казује Драшко кад се вратио из Млетака. Иако су и једни и други обичаји и схватања приказани у ведром, делимично и хуморном тону, а не једино у патетичној и драматичној атмосфери, у том сучељавању два културна модела ипак у први план избијају међусобне дубоке и непомирљиве разлике. Но, то нису разлике између римокатоличке и православне варијанте хришћанства, него управо разлике између два схватања живота и два разнородна социјална устројства, односно између два културна обрасца.

Вративши се из Млетака војвода Драшко казује црногорским главарима шта је тамо видео и какво је опште људско и културно стање у тој републици. Војвода Драшко Млетке гледа из перспективе и у хоризонту патријархалне демократске културе у чијим је темељима аристократски морал. У тој култури нема великих разлика у материјалном статусу људи, па самим

тим ни класа; у тој култури поштује се свако као личност, брат у Богу, укратко поштују се човек и његово првородно, Богом подарено достојанство. Стога је Драшко саблажњен људима који *„од богатства бјеху полуђели / ђетињаху исто као бебе“*. На другој страни су људи који *„мучаху се, да им очи прсну, / да одеру кору леба суха“*; да би се прехранили и преживели, раде не само тешке него и смешне и понижавајуће послове: *„не боје се чести ни поштењу“*. Куће су у Млетака спољa *„на свијет дивота“,* али су унутра мрачне и загушљиве. Осим хлеба, другу храну Драшко осећа као *„некакве преслачке“*; чудна му је и дужина обеда: *„по три уре лижи докле ручај“*. На улицама је свагда граја и шаренило као на карневалима; али ту нико никога не познаје, не сачекује и не поздравља, док у Црној Гори човек неће проћи мимо човека без поздрава, упознавања и људског разговора. Више но ове појавне, спољне разлике између два света Драшка и Црногорце који слушају његов извештај саблажњава статус човека у богатом друштву. Судови су им *„да те Бог сачува, / мало бољи него у Турчина“*. Ако је осуђен на присилан рад, човек је сужањ који напољу живи као животиња, без икакве заштите од природних непогода; ако је у тамници, живи у тамним јамама: *„човјек пашче ту свезат не ћаше, а камоли чојка несретњега“*. Невољника, „чојка несретњега“, ту нико јавно не сме сажаљевати (*„не смије се овде право зборит“*). У том царству материјалног богатства, привидне и лажљиве углађености свако се свакога боји, свако свакога држи *„за тајнога жбира и шпијуна“*, свако сваког пред судом опањкава, свако се своје сени боји јер су људи *„међу собом вјеру изгубили“*. У култури из које Драшко говори људи се, напротив, држе једино вером: вером у Бога, у човека, у себе, у част и поштење, у искрену, отворену и истиниту реч. Таква реч у Млецима нема никакву вредност. Драшка је лепо примио принцип, распитао се о Црногорцима, похвалио их, о Бошњацима и Арбанасима изрекао предрасуду да су људождери који једу заробљене Црногорце (што Драшка силно изненади и зачуди: *„Ће изјести, ако Бога знадеш / ка човјек изјести човјека“*), обећао помоћ Црногорцима (*„обећа ми и што му не исках!“*), али није држао до своје речи и датог обећања (*„Кад послијед, све оно излиња, / ка да ништа ни зборено није. / И посад му не бих вјеровао / млијеко је да рече бијело“*). Иако се чуде, саблажњавају и смеју пред призорима које им својим казивањем дочарава војвода Драшко, Црногорци ни на који начин у тим призорима не виде католички верски образац него само искривљење сваке вере и човечности. И управо то је оно што војводу Драшка доводи до тврдог уверења *„да су Божју грдно преступили / и да ће им царство погинути, и бољима у руке уљести“*.

У духу религиозне културе, Његош тврдо верује да се на овом свету могу одржати само она држава и она култура које су засноване на Божијим законима и које поштују човекову Богом даровану слободу и духовно достојанство личности, које се заснивају на непоколебљивом знању да је Бог врховни законодавац, Творац света и добри и праведни Отац сваком човеку,

како је откривено у *Лучи*. Културе и друштва који то забораве па се заснују на произвољним социјалним теоријама и прогресивистичким историјским пројекцијама, немају значаја ни вредности у остваривању Божијих космичких планова, па су привидне и варљиве ма колико привремено изгледале моћне, фасцинантне, надежне и трајне. Модерна секуларна цивилизација какву је упознао Његош преступила је Божију вољу и Божије законе: не поштује достојанство личности, не држи до речи, части и поштења него до интереса, богатства и моћи, не види у другом човеку брата него противника... И у Млецима и међу Турцима, показује се у *Вијенцу*, нема чојства ни аристократског морала зато што нема вере.

* * *

Његош је живо осећао да највишу и трајну суштину културе, живота, човека, друштва и државе чува и преноси православље. Стога је он и у модерном добу, које је открило и отворило другачији пут људског живљења, афирмисао и бранио оно што је у животу и култури трајно и истинито. Најнеправеднија похвала која се о Његошу може рећи јесте да је његово песништво модерно у смислу да заступа и поетски афирмише модерна схватања човека и живота. Напротив, Његош је у новом добу песник изворне религиозне инспирације, песник православне вере, песник српске аутеничне Црквене културе; он је генијалан зато што је дубоко религиозан, а не само побожан, како је показао млади Николај Велимировић. Он припада српској црквеној и патријархално-хришћанској, а не српској модерној култури. Модерни културни образац, који су у српски народ донели Доситеј и његови следбеници, Његош својим делом усмерава унапред, у прошлост и вечност, и диже навише. Велику песничку синтезу српске црквене и народне (патријархално-хришћанске) културе Његош је изградио у времену у којем се чинило да тај културни образац трајно одлази у историју човечанства а да наступа ново доба у којем ће превладати човекова вера у самог себе, у природну доброту човека, у савршено друштво које ће просвећени умови изградити као рај на Земљи, без Божије помоћи. Његошу су ова нова вера и ново схватање човековог позвања на Земљи били потпуно страни. Он је тврдо веровао у хришћанску космологију, у хришћанско учење о постању света, у хришћанско учење о људској природи, у хришћанско разумевање достојанства личности и смисла човечне егзистенције. Човекова егзистенција није само овоземаљска него је и небеска, космичка реалност. Стога се и крајњи смисао човековог живота не остварује у овом него у Другом, вишем и бољем свету. Наравно, већина људи и већина песника у Његошевом времену, као и данас, исповедају исту веру као и он. Али само је Његош своју православну веру увео у модерну поезију и у модерну културу. При том он није модернизовао дух српске класичне културе него је ту културу представио у изворном виду и увео је у модерно доба као трајан оријентир и поуздан ослонац у историјској

и културној егзистенцији српског народа. Његош је изван и изнад и свог и нашег времена зато што је дубоко урођен у религиозну, сакралну културу као трајну и вечну алтернативу свим културним обрасцима и свим пролазним и недостатним вредностима оствареним у модерној секуларној цивилизацији.

Milan Radulović

CREATIVE TRANSFORMATIONS OF SERBIAN CULTURAL PATTERNS IN THE POETRY OF NJEGOŠ

S u m m a r y

The poetry of Petar Petrović Njegoš is analyzed from the perspective of culture and theology. Njegoš was a poet of classical (ecclesiastical and patriarchal-Christian) culture; his poetry appears as a major cultural synthesis of classical cultural forms and as a vertical spirituality of Serbian history and national existence. Observed from a theological perspective, Njegoš's poetry is presented as a new and original expression of the maturity of Serbian ecclesiastical culture. Although he is open to various theological, philosophical and poetic systems, Njegoš is neither an eclectic poet, nor a poet of original spiritual visions, but a superb Orthodox author who follows and (re)canonizes spirituality of ecclesiastical culture and promotes Orthodox cosmology and anthropology in modern times. Both in poetry and in life Njegoš strongly believed in Christian cosmology, in Christian teaching about creation of the world, in Christian views of human nature, in Christian understanding of personal dignity and the meaning of humane existence. He does not belong to Serbian modern culture but Serbian ecclesiastical and patriarchal-Christian culture. In modern times, Njegoš is a poet of original religious inspiration, a poet of the Orthodox Christian faith, and a poet of Serbian authentic ecclesiastical culture. He is brilliant because he is deeply religious, and not just pious, as it was shown by young Nikolaj Velimirović.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
821.163.41-14.09

Душан Иванић

ЊЕГОШЕВИ АУТОПОЕТИЧКИ ИСКАЗИ У ОКВИРИМА СРПСКЕ ПЈЕСНИЧКЕ ТРАДИЦИЈЕ

Појмом *аутопоетички исказ* обухвата се круг исказа које је неки аутор саопштио о природи сопствене поетике у свим својим текстовима (пјесма, есеј, аутобиографија, дневник, писмо...). Вриједност тих исказа треба процјењивати с обзиром на форму у коју су укључени или лице које их казује (пјесма, драма, писмо). Његошево дјело одражава поетичке фазе кроз које је пјесник прошао (народна пјесма, класицизам, романтизам) и поимање поезије као споне небеског (божанског) и земаљског (људског). По неким елементима уклапа се у ранију српску пјесничку традицију (Соларић, Мушицки, народна пјесма), а по другима излази из ње. Његошево дјело је у процесу напуштања класицистичких пјесничких реквизита и постепеног усвајања романтичарско-фолклорног круга.

Кључне ријечи: Његош, аутопоетички исказ, поезија, традиција, класицизам, романтизам

Појам-синтагма *аутопоетички исказ* је широка и у основи јасна. Може да обухвати све што је аутор написао о сопственом дјелу, али и о природи пјесништва (књижевне ријечи) уопште и свом односу према њему. Такав се исказ може обликовати и у прози и у поезији; може бити непосредан и посредан (фигуративан). Дакле, предмет овог излагања узима начелно као грађу цјелокупно Његошево дјело. Треба, међутим, разликовати статус таквог исказа у пјесничком дјелу од исказа у прозном коментару, писму, предговору, есеју, студији. Овај први се подређује пјесничкој форми (стих, рима, жанр), други одговарају мјесту, околностима објављивања, личности којој су намијењени. Што је такав исказ ближи пјесничкој форми, то је више укључен у њену функцију, губећи самосталност и референтност за рачун цјелине у којој се нашао. У епским и драмским дјелима ови искази су, међутим, у већој мјери повезани с концепцијом лика који говори и онога коме се обраћа. (Ни тада не треба искључивати одређен степен поклапања са ауторовим мишљењем.)

У чувеном писму Лудвигу Аугусту Франклу, ни мјесец дана прије смрти, Његош као да сабира и сажима ставове које је расуо по пјесничким сликама. Овдје су саопштени изричито, док у пјесмама имају флуидност онога што Његош назива „сновидјењем“, „привидним творенијем“ необавезном свијету стварности. Томе свијету привида није, међутим, обавезан ни информативан исказ, пошто може понављати слике-идеје из пјесама. У овом писму Његош потврђује расјелину (а често јој се враћао) између „земне катедре“, с које се поезија сматра „вјетреним наступом“, и позиције кад се „попне више себе самог“, те постаје „жрец олтара свесвјетија“ (свемира, васионе), „крик смртнога с бурнога нашега бријега, ... глас вопијућега у пустињи“, кад „сања о бесмртију... и за њим се топи“; „он силом воображенија изводи из блатне земље клицу небеснога живота – трулину боготвори“; па додаје, за свој положај, да је „за границом просвештенога свијета“ и закључује: „Човјеку је готово, кад му дође, слатко плакати као пјевати. Ја овако нашу пјесну разумијем.“ (*Писма*, 210–211).

Тешко је у исказима наших пјесника старијих времена наћи тако концентрисан спој основних порива на којима се заснива њихов опус: издвојеност (осамљеност), сакралност, имагинативност (воображеније), жудња за бесмртношћу, обоготворење/одуховљење. У срећним тренуцима усредсређености овом се циљу приближавао Лаза Костић (полемике и филозофско-естетичка уопштавања у прелазима ка анализи, особито у *Одговору на Мњење о Костићевој „Беседи“*, чувеној полемици са својим критичарима). (Лесковац, 1960: 381–386)

У Његошевом дјелу *поезија* је и твораштво људског ума, и твораштво Господа Бога (стварање свијета, васионе за Његоша је „општега оца поезија“, ЛМ, 172–76). Перо Слијепчевић мисли да је Његош овим ставом учинио умјетности комплимент „већи него ико икада“ (СДПС, 3: 130); може се, међутим, додати да је идеја о Богу као ствараоцу/аутору прастара, библијска, уграђена у прве реченице свете књиге. „Општега оца поезија“ је стварни, видљиви свијет, откинут Божјом вољом од мрака непостојања, а пјесничко дјело пјесника је сведено на ријечи, на њихов смисао и ефекат који производе у читаоцу / слушаоцу („но привидна њина творенија / бјежаху им од слабога вида, / ка што куле сновидјења бјеже“). Постоји такође и „весело царство поезије“ у ГВ (993–995), небеска поезија вјечности, поезија душа које су се узнијеле на небо; а постоји и „ватра поезије“, стање пјесничке обузетости, стање у којем се опажају чуда свијета, али се не добија одговор на питања о њиховом почетку и крају (*Пј*, 161: 108–110).

Ова значењска гама не изненађује. Питање кохерентности или досљедности смисла извјесног појма у пјесничком дјелу треба разматрати на нивоу жанра, теме и повода. Осим тога, у пјесника новог вијека не очекује се понављање ставова, него прије прилагођавање, варирање и проширивање у извјесном кругу мотива. Постављајући овакве Његошеве исказе у оквире

српске пјесничке традиције, потребно их је груписати, овог пута без намјере да се то изведе потпуно (уколико би таква намјера била и остварљива). Додајмо да Његош улази у српску поезију док она још једва да има опуса који би се могли поставити као обрасци. И што их има, расути су, непознати и тешко приступачни. Индикатор таквих веза су несумњиво Његошеви погледи на друге српске пјеснике и њихове поетике, не помињући овом приликом друге традиције и друге националне књижевности као што су античке, руска или француска књижевност (уп. Флашар, *Његош и антика*). О народним пјесмама ће, нпр., рећи: „Српски је Хомер у народној поезији" (*Писма*, 204), оне су „историја јуначка, епопеја народна" (*Писма*, 210). Мушицког ће назвати и зазвати „гениј рода", „орај крилати, житељ надоблачни, високолетећи",„рода свјетилниче, напрсниче Феба". Упркос пригодности, у томе су и улога и природа поезије какве су врло блиске Његошу. О личном односу према свом учитељу, Сими Милутиновићу, Његош је писао/пјевао у више прилика и овдје то нећемо понављати ни резимирати, осим да издвојимо моменте утицаја (и подстицаја) на Његошеве пјесничке теме и поимање свијета/космоса, и ставове о природи (танана осјетљивост) и положају пјесника/генија „међ' незнанством". Биће да се успоставља хомологија између пјесничког ја и пјесника којег је однијела смрт и та околност и универзализује и персонализује Његошеву мисао у „Спроводу праху С. Милутиновића". Кад Бранка види подобног лептиру који иде од цвијета до цвијета, то није, мислим, дистанца, него став да је Бранкова поезија отворена веза између пјесника и природе.

С обзиром на тему овог излагања, посвета Сими Милутиновићу (у ЛМ) говори рјечито о Његошевом аутопоетичком ставу у кругу српске пјесничке традиције. Тврдње („Свемогућство светом тајном шапти / само души пламена поете"), питања није ли космос шта друго „до општега оца поезија?", или закључци („Званије је свештено поете, / глас је његов неба влијаније, / луча свјетла руководитељ му, / дијалект му величество творца"), радикално напуштају класицистичке, паганске фигуре (музе, лира, Аполон) и смјењује их хришћанскима; пјесма је истовремено и медиј и апологија „величества Творца". С друге стране, у *Лучи* се, у више махова, појављују реминисценције на трагове класицистичке поетике („лађица", „кормило", „море", „руковођа").

Насупрот класицистичким фигурама израњају обрасци (у пјесмама Павла Соларића) који ће водити у сентиментализам и романтизам. Против класицистичког митологисања изричито пише Сава Мркаљ, док школа Лукијана Мушицког (ако се тако може назвати), првих деценија 19. вијека, обнавља класицистичке поступке, „враћа" не само фигуру музе него и цијели систем класицистичке реторике и версификације, насупрот Дошеновићу, Соларићу и Мркаљу и ауторима религиозних епова предромантизма. (Упоред. Иванић, 2011) Соларић почиње да пјесме усредсређује око лирског ја

(Т. Јовићевић, 1997: 96–97): пјесма настаје уобличавањем емотивног стања или доживљаја, из срца, како ће говорити романтичари. Уколико се чувају извјесни класицистички оквири, у њих се умјесто музе смјешта домаћа вила (Сава Мркаљ). Много већи значај за развој и динамизацију српске лирике има што се инспирација, ослоњена на спољашњи, божански ауторитет, пресељава у интиму, у душу и срце, који се персонализују и персонификују. Наравно, она је и раније долазила из бића пјесника, али се заклањала иза божанских сила, као да би пјесника ослобађала одговорности (и заслуга) за сопствену ријеч!

У Соларића то *ја* се објективизује и универзализује као животно ја, укључено у савремено друштво: пјеснички, лирски субјект је носилац, актер једног стања. Нарочито у пјесми *Љубов*, с богатом сликом љубавних мука и изоштреном осјетљивошћу за чулне утиске („Журчаније поточића, пјеније славуја, / Зефирово шептаније, мени су олуја“). Његош, можда подстакнут Соларићевим стихом, ову изоштрену осјетљивост приписује такође субјекту љубави у пјесми *Ноћ скупља вијека* („Распрсне ли пупуљ цв'јетни али кане роса с струка / – Све то слуху оштром грми, код мене је страшна хука“, *Пј*, 168).

У пјесмама Симе Милутиновића Сарајлије *душа*, а не *муза* или *вила*, постаје извор поезије и опјевавања славних дјела антике и хришћанства: „Њина л' дјела мном су опјевана“) (*На питање шта све сам радим, одговор*, 1899: 47). Душа саопштава пјеснику да му је намијењена улога отворена непознатој будућности („Бог од тебе особито нешто / Ал' што иште – то ти казат' не смем“). То што душа не смије казати пјеснику, неће ни пјесник казати нама: он поље имагинације (и пјесничке судбине) оставља слободним или неизвјесним као што је неизвјесна и будућност пјесничке инспирације. Иако се чини да је душа дошла намјесто муза (у први мах има исту улогу у уоквиравању пјесничког дјела), она је у бићу пјесника, посредник између пјесникова ума и божанске моћи и воље. Душа је гласник и унутарњих (пјесникових) и спољашњих (божанских) сила. Формално, оквирно, у улози музе, душа нема њених атрибута ни њеног декора, те постаје супстанца саме поезије.

Овај прелаз између класицистичке традиције и ранороматичарских мотива у Његошевој поезији остаје дуго отворен. У пјесми „Црногорац к свемогућем богу“ (1834) учестале су фигуре скромности, слабости, немоћи да се суочи с великом темом; „пловац без весалах“ на океану је једна од аутопоетичких слика. Та мјеста класицистичке пјесничке реторике додирују се и мијешају с хришћанским елементима: пјесник, „земље цар“, свуда види божје – „величаство... / свуд те видим свемогућа“, „ко се равнит с тобом може“. Као и други пјесници тога доба, Његош усваја постојеће обрасце или их замјењује новим обрасцима, који се такође укључују у извјестан поетички систем. (Такав став се не односи само на нашу тему: Павле Поповић је, уз доста преувеличавања, написао да је *Горски вијенац* преобликовање посљедње радње Милутиновићеве *Дике црногорске*.) Процес је нарочито видан у

Свободијади, насталој прерадом *Гласа каменштака* (ЦД, 1974 / 2): обнавља се српска историја (пјесничка, фолклорна) уз позив небесној кћери, „која ув'јек свезу храниш / међу малим чојка умом / и високим неба духом / распусти ми крила умна / да с' у ове стихе моје / види дара вишња сила, / величаство душе твоје“ (1: 3–9). Ко је та небесна кћи? Биће да је – муза поезије! Она иста коју је већ Сарајлија замијенио душом као водитељком! Мотив азијатства, косовске погибије, исламизације, побуне (за владике Данила), „јунаштва ...в'јенци“ (1: 418); у 10–ој пјесми поново се обраћа „богињи пјеснопјења“, подручници Аполона.... Учесталост класицистичких фигура поезије слаби у Његоша с годинама, али тај процес нема равномјеран ритам, него се диференцира жанровски.

Доста трагова овог процеса остало је и у *Лучи*: испрва активне старе музе сада се помињу као фигуре за одбацивање, док душа постаје водиља пјесникове имагинације или знања. Могло би се тврдити да неки од класицистичких идеала посредно обликују и представу о космичком поретку (у варијацијама ријечи „правило“, „правилно“: Бог поставља правила и ређа новостворени свијет у правилним поредима); топос немоћи пјесничке ријечи да каже нешто о величини божјој такође припада класицистичком насљеђу („да у једно перо слију / силу мисли највишијех, / не би знале черте повући / нити р'јечи уписати / о твојему величанству“).

Без његошевског интензитета, саопштене у прозном облику, мисли о природи поезије нашле су се већ у предговору збирци *Лирическа пјенија* (1809) Јована Дошеновића, првој књизи српске лирике у 19. вијеку. Ту се као пјесничке теме набрајају „славословије Создатеља, величество добродјетелеј, славопјеније храбрости и мужества, милородно серца услажденије, и красоте јестества разновидно посејате“ (Дошеновић, 2005: 141). Добрим дијелом се Његошева поезија налази у овим распонима.

У пригодници „Мојему друштву на Петровдан“ (из 1837. године) као да се Његош опрашта од старих конвенција: „Не, ја више на Олимпу нећу, / већ се крила к њему ми не крећу, / већ предметом поезије моје – / најсветије мојој души што је – / човјек добар, душе благородне, / који има дарове природне, / биће вазда почетак и дика, / Моја дика и слава велика.“ Ауторско самоодрицање се обликује слободном, пригодном вољом да буде другачија него што је била. У форми изрицања, у самом помињању класицистичких фигура, међутим, чува се чврста веза с традицијом.

Таква одрицања пјесника не обавезују на досљедност: Његош истих година пише пјесме пуне општих класицистичких орнамената. Идеја о хомогености ауторских опусā је, уопште узев, спорна чим се помисли на њихов жанровски, морфолошки, тематско-мотивски и смисаони распон и на њихов историјскопоетички оквир. У истом периоду кад се опростио од Олимпа, пјесник пише оду „Кнезу Метерниху“: Муза, лире жице, Феб, Аполон, „вјешта рука Хорација и Пиндара“ дио су провјереног поетичког поретка. (И „Ода

ступљења на престол Фердинанда I“, писана нешто раније, 1835. године, има исте поетичке реквизите: Олимп, Јупитер, његових „девет шћери“ наводе природу, све умно, да заплаче на смрт Франца Првог, а да се потом развесели на устоличење његовог насљедника.) Те су пјесме пуне општих класицистичких мотива, потврђујући везу са пјесничким кругом Лукијана Мушицког. Не изненађује што се Његош у посмртници Мушицком, „Нелажни знак памети праху народољупца“ (*Пј*, 1837), од првог стиха обраћа музама, укључује Аполона, Јупитера, Феба... Очита је тенденција да у пригодним пјесмама искоришћава старе обрасце, који одсуству интиме дају општији, традиционални ауторитет или појачавају свечан, често званичан тон. У посмртници Мушицком пак може се говорити о сродности са поетиком овога пјесника на више равни, у исказима који откривају мотиве, теме и функције пјесме у Његошевој поетици.

Међу првим Његошевим пјесмама врло одређених (ауто)поетичких исказа је ненасловљена, с почетним стихом „Ко је оно на високом брду“. Пронађена у Његошевим хартијама (из 1833, али је могуће и њено касније постање), објављена је тек 1926. године (Д. Вуксан, ПКЈИФ, 6 / 2). Пјесник с високе литице баца поглед „пут пучине мора кипућега“ и „пут престола свемогућег творца“ (тражи „већа дјела творца великога / да у пјесне славу њему поју, / са тим пита и весели душу“, Његош, 1967: 56). Та два плана издвајају двије крупне теме пјесничког стварања (природу и Бога) и обухватају суштину пјесништва и пјесничког бића. Пјесник је „творац мали најближи божеству“, „јер он може саздати свјетове / у идејам’ високолетећим“ (док Бог ријечима ствара стварни свијет). У српској поезији је тешко наћи веће узношење пјесника, његовог дјела и његове мисије.

Узгред да додамо, раскол између пјесничког свијета (фикције) и стварног свијета постојања (космоса) има у Његошевом дјелу велик круг иначица, и у ја-исказу и у исказу јунака епско-драмских дјела. Караман–паша у *Лажном цару Шћепану Малом* пита Мулу Хасана:

За вас те сте наши књижевници,
Је л’ на срцу ка на језик вама,
Вјерујете л’ томе што зборите,
Али само дубару бацате (=подвала, варка),
Да бјешите безумну фукару. (=омамљујете)

Мула Хасан одговара: „Лијечимо себе и остале, / А без тога што би инсан био?“

Аутопоетички сегмент је укључен и у општију тему пјесме „Мисао“ (1844); она, по мотивима, садржи језгро Његошевог пјесничког дјела (с *Лучом*, и са посветом С. М. Сарајлији уз *Лучу*): „Кад ми заждиш душу ватром поезије, / тад у гимне славе к своме створитељу / душа ми се топи и заигра лира; тад ми се појаве гомиле чудесах, / међу њима станем и почнем их питат / откуд су постале и ђе им је конац. / Али све нијемо мимо мене иде, /

твори свету вољу, не даје отвјета.“ Та „ватра поезије“ је она иста из које се читају велике космолошко-религиозне идеје Његошевих пјесама и *Луче*. Готово као каталог пјесничких тема, наћи ће се у пјесми „Тројица вас насамо, један другог не гледа“ (1844) *природа* у њеном промјенљивом годишњем опсегу, *љубав*, осјећајност / танана *сензибилност*, *химне Господу* („да глас моје лире с гласовима слијем / лика бемртнога код престола вишњег“). У „Спроводу праху Симе Милутиновића“ мисао о природи пјесничке сензибилности биће предочена необично јасним поређењем: „Појетина душа што је? Што и жива у кристалу; / степеном се спушта, диже и премјену ћути малу.“

У пјесми „Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима“ (*Пј*, 1837) обраћање мисли је заправо евокација људске моћи памћења, знања и маште (фантазије), са неочекиваним искључивањем свих других вјештина и умјетности, јер каже – „Само кад си у храму поете“ (*Пј*, 121: 60), несумњив знак апологије и глорификације пјесничког чина, бића пјесника и пјесничке мисије! Касније ће, међутим, додати: „Ти си мати свакога заната, / све науке и свег просвјештења“ (121: 76–78). Као да те мисли дозива, пола вијека касније, Љубомир П. Ненадовић: „Питајте телеграф, телефон, ваздушни балон, фотографију и хиљаде других вештина и проналазака, и сви ће вам одговорити: Ми смо деца поезије.“ (Ненадовић, 1939, 2: 908)

Глорификација пјесничког чина, пјесника и пјесме врло је снажно заступљена у пјесмама Лукијана Мушицког, док је повезивање космичког ткања и пјесничког дјела једна од крупних тема Павла Соларића. И за Соларића је човјек – „име малог мира“, а васиона хомологна поретку пјесме: „Јест свуд њеко грјаденије у вселене вешчма, / К'о у пјесне сличне гласу и сплетеним речма“; и код Соларића је душа „с неба по порјеклу“ („Пјесма о гозби“, Соларић, 21: 127).“ Једна Соларићева пјесма о еротским радостима у сну („Сан“) увелико дотиче Његошеву „Ноћ скупља вијека“.

Класицистичке пјесничке фигуре смјењују се у *Лучи* новијим, хришћанским (ЛМ, 1: 37–40), у основи романтичарским фигурама, које ће махом губити религиозни оквир, или га барем неће стављати у први план. „Бадава ти ватрене поете / сатварају и кличу богиње: / ја једина мраке проницавам / и допирем на небесна врата“; наредни стихови су обраћање души да опјева свој пад („Пој ми дакле, бесамртна твари / страшно твоје с неба паденије“ и своје „времено заточење“). Поред мале аутополемике са класицистичком традицијом, враћа се једном од њених честих средстава, инвокацији као мотивацији за концепцију дјела. Шаљив коментар тривијалних или чак здраворазумских представа о поезији („Будалама кад би вјеровали, / Поете су покољење лудо“), завршиће узношењем пјесника („Свемогућство светом тајном шапти / Само души пламена поете“), 161–162, 169–170) и поезије као космичког начела (свемир није ништа друго, „до општега оца поезија“, 176). То је одлучно мјесто Његошевог поимања пјесника и поезије.

С друге стране, извјесни класицистички оквири опстају, само што се попуњавају националним елементима. И у Његоша се појављује *вила* као носилац, персонификација, а можда би боље било рећи – метафора пјесничког стварања или пјесме („Виле ће се грабит у в'јекове / Да вам в'јенце достојне саплету"). Лукијан Мушицки је, међутим, био међу првима који је пустио да „мудра вила" прориче устаничке побједе и славу јунака: „У предходницам Сербијаде / Уз гусле певаће с' име ваше" (Мушицки, 1938: 51). Пјесма је и за њега и за Сарајлију облик колективног памћења и средство очувања славе. Обојица су прихватила потврде које је дала народна поезија, памћење јунака посредством пјесме. Лукијан у оди Вуку Караџићу, у наведеним стиховима, наговјештава развој ауторске поезије на подлози народних пјесама.

С Мушицким је, међутим, пјеснички позив постао прст судбине: он је писање пјесама изједначио са смислом властитог постојања. Висока сфера моралности, дужности, одговорности појединца пред друштвом (нација, потомство, здрав разум, општа корист), карактеристична за просвјетитељску традицију, код Мушицког се персонализује, постаје *лична*, док поезију уздиже ка престолу савремене националне духовности. Видећи у Мушицком генија рода, храм српских муза, у његовој поезији силни умни електризам, учитеља родољубља (учио је „вјештим гасом лире како род љубити", каже у пјесми), млади Његош је назначавао и језгро своје пјесничке ријечи: и патос, величину поезије, и патос жртве за слободу, коју чекају пјеснички вијенци славе и рајског боравишта. Ако је на једној страни баштињених подстицаја био Мушицки (посебно као пјесник родољубља), на другој је био Његошев учитељ Симеон Милутиновић, не само тиме што га је увео, како свједочи, у зрачне просторе, него и тиме што је пјесничкој ријечи дао свештени смисао повезивања генерација и обоготворења смртника. У *Сербијанки* је писао: „Пјеснам' крећу с' позни нараштаји, / Кано тјема што с' данашњи диче, / И у срца прељевају с' крви; / Пјеснопјевцам' приклањајмо слухе, / Браћо Срби! незалуд су дари / Узображат ишчезњива уму, / Ил' предличат божественост дјел'ма, / И смртника Вјечну сприцјепљати". (Милутиновић Сарајлија, 69:73–80) Сарајлија се прикључио афирмацији поезије (књижевности уопште) као високој или највишој вриједности националне културе, процесу који своје снажне коријене има и у Дошеновићевом предговору *Лирическим ѣјенијима* (1809) и у великом броју пјесама Лукијана Мушицког. Али тек ће широко популарна дјела, пјесници елите и пјесници пука, како је Скерлић рекао за Његоша, том процесу дати пун смисао.

ЛИТЕРАТУРА

Дошеновић, Јован, 2005. – Лирическа пјенија, приредио Д. Иванић, Београд.
Иванић, Душан, 2011. – Ка генези српске поезије, Београд.

Јовићевић, Татјана, 1997. – Љубавно песништво Павла Соларића // Књижевно насљеђе Српске Крајине, зборник, Н. Сад.
Лесковац, Младен, 1960. – Лаза Костић, приредио М. Лесковац, Београд.
Милутиновић Сарајлија, Симо, 1993. – Сербијанка, прир. Д. Иванић, Београд.
Мушицки, Лукијан, 1938. – Одабрани стихови, приредио Васа Стајић, Београд.
Ненадовић, Љубомир П., 1939. – Целокупна дела, 1–2, прир. Т. Ђукић, Београд.
Петровић Његош, Петар II, 1967. – ГВ: Горски вијенац; ЛМ: Луча микрокозма, ЛЦШМ: Лажни цар Шћепан Мали, Пј: Пјесме; Писма: Изабрана писма, Бг – Цетиње – Сарајево.
Поповић, Павле, 2000. – О Горском вијенцу, Бг. Сабрана дела П. Поповића, књ. 8; Београд.
Слијепчевић, Перо, 1980. – Сабрана дела, 1–3, Сарајево.
Соларић, Павле, 1999. – Гозба: сабране пјесме, приредио З. Крстановић, Београд.
Флашар, Мирон, 1997. – Његош и антика, Подгорица.

Dušan Ivanić

NJEGOŠ'S AUTOPOETIC STATEMENTS WITHIN SERBIAN POETIC TRADITION

S u m m a r y

The author defines the scope of meaning of the term *poetic statement* (a circle of statements that an author gave in his writings on the nature of his own poetics). The value and meaning of these statements are assessed in relation to the form in which they are involved or the person who tells them (poem, play, letter), and also according to the poetic stages the poet passed through (from folk songs to classicism and romanticism) and a more general concept of poetry as a link between the heavenly (divine) and the earthly (human). Njegoš's autopoetics by some elements fits into previous Serbian poetic tradition (P. Solarić, L. Mušicki, folk song), and by other elements emerges from it as a new degree of that tradition. Njegoš's work is in the process of leaving the classicistic poetic devices and gradually adopting the romantic-folk circle.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
811.163.41(091)
811.163.41'282

Милош М. Ковачевић

ЊЕГОШЕВ ОДНОС ПРЕМА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се издвајају и анализирају Његошеви непосредни и посредни, најчешће поетски обликовани, ставови како према српскоме језику, тако и критеријумима што их је у темељ српскога језика уградио Вук Стеф. Караџић. Даје се поређење Вукових и Његошевих ставова о критеријумима вјере и језика као национално идентитетским критеријумима. Показује се да је Његош готово безрезервно био на путу Вукових рјешења о српском књижевном језику.

Кључне ријечи: Његош, српски језик, српски народ, Вук Караџић, штокавско нарјечје, вјера, Срби три вјере

1. Од основношколских до факултетских уџбеника и приручника српскога језика ниједнога нема у којем се не констатује да је година 1847. година Вукове побједе, година у којој је побиједила Вукова идеја о српском народном као књижевном језику. А оно што је ту годину учинило прекретничком, побједничком, јесу четири за српски књижевни Вуков(ски) језик врло значајне књиге штампане управо те 1847. године. То је најприје Вуков превод *Новога завјета,* потом филолошка књига Ђуре Даничића *Рат за српски језик и правопис*, затим на чистом народном језику написане *Песме* Бранка Радичевића, и на крају – мада би у свакој другој класификацији била на почетку – најзнаменитија пјесничка књига српскога језика уопште – *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша.

1.1. У србистици је већ констатовано, мада не и општеприхваћено, да Петар II Петровић Његош, уз Вука и Саву Мркаља, чини трећи темељни камен српскога књижевног језика. „Трећи (и највиши) темељ српског књижевног језика представља пјесничко дјело Петра II Петровића Његоша најприје – зато што је то дјело пјесничка легитимација новог књижевног језика: мјера његове висине и дубине, узлета и распона. Стварајући своје величанствено пјесничко дјело на укрштању фолклорне и књижевне традиције, народне и црквенославенске културе Његош је, као и Пушкин у рускоj књижевности, проширио оквире књижевног језика, показујући његове творачке потенцијале.

Најважнији српски фолклорни облик, српски епски десетерац, кроз Његоша је постао факат умјетничке књижевности и потврда животворности новог књижевног језика. Пјесничко дјело Његошево је потом – ризница књижевних могућности Вуковог (и вуковског) књижевног језика, његове потенцијалне стилистичке стратификације и реалних домета на њему засноване нове српске културе на старим и чврстим темељима. Стилска разуђеност Његошевог пјесничког дјела свакако је шира од могућности које су реализоване у даљем развоју књижевног језика, али се тиме не умањује значај камена темељца који је наш пјесник поставио“ (Маројевић 2000: 305).

2. Овдје се, међутим, нећемо бавити Његошевим тешко достижним, или боље речено: непревазиђеним доприносима изражајним „дубинама“ и „висинама“ Вуков(ск)ог српског књижевног језика, него Његошевим непосредним и посредним ставовима како према српскоме језику и критеријумима што му их у темељ угради Вук Стеф. Караџић.

2.1. У обимном Његошевом дјелу – сам термин „српски језик“ готово да се и не спомиње. Његош је један једини пут експлицитно именовао српски језик. И то када је „на календару *Даница,* уз посвету епископу ужичком Никифору Максимовићу о Ђурђевдану на Ловћену љета 1833. г. ставио умјесто потписа следеће стихове:

Име ми је Вјерољуб,
Презиме ми Родољуб
Црну Гору, родну груду
Камен паше одасвуду.
Срӣски ӣишем и зборим
Сваком громко говорим:
Народност ми Србинска,
Ум и душа Славјанска.“ (Маркуш ред. 2011:11).

2.2. То спомињање српскога језика пада у годину 1833, годину прилично удаљену од године 1847, од које се одбројава побједнички ход Вуковог српског језика. Чини се зато да су Његошеви посредни ставови о српскоме језику у ствари ставови сагласни Вуковим критеријумима избрушеним управо ту око средине деветнаестог вијека, али који су Његошу, очигледно, били познати одраније. Међу тим ставовима без сумње је најбитнији Његошево – с Вуковим нераскидиво повезано – мишљење о етноидентитетским критеријумима српскога језика.

2.2.1. Да би се ти Његошеви ставови исправно протумачили, и показала њихова веза с Вуковима, неопходно је најприје се с тим критеријумима упознати преко Вукових текстова, који су, истина, по правилу штампани доцније неголи текстови у којима Његош објелодањује своје ставове. Не треба, међутим, сметнути с ума да су Вукове идеје о тим критеријумима без

сумње претходиле Његошевима – и биле, мада несистематизоване, нашироко познате и прије њихове кристализације у тексту „Срби сви и свуда“ из 1849. године и каснијим тим текстом проузрокованим и с тим текстом повезаним Вуковим оглашавањима о статусу и етничком идентитету српскога књижевног језика.

Узимајући језик као темељни критеријум националног диференцирања јужнословенских народа, Вук ће устврдити „да се јужни Словени сви осим Бугара по језику дијеле на троје: прво су *Срби*, који говоре *што* или *шта* (и по томе се према *Чакавцима* и *Кекавцима* могу звати *Штокавци*), и на крају слогова имају *о* мјесто *л*; други су Хрвати, који мјесто *што* или *шта* говоре *ча* (по чему се зову и *Чакавци*) и на крају слогова не промјењују *л* у *о*, а у осталоме се врло мало разликују од Срба; трећи су *Словенци*, или како их ми зовемо *Крањци*, који мјесто *што* говоре *кај* (по чему их наши и *Кекавцима* зову), који се и од Срба и од Хрвата по језику много више разликују него Срби и Хрвати између себе, али су опет међу њима ближи него и једноме другом Словенскоме народу“ (Караџић 1997:138). Сви Срби као штокавци „говоре јединим језиком, али се по закону (религији) дијеле на троје“: Србе „закона Грчкога“, Србе „закона Римскога“ и Србе „закона Турскога“. При том – наставља Вук – само први, они „закона Грчкога“, „зову се данас *Срби* или *Србљи*, а остали овога имена не ће да приме, него они закона Турскога мисле да су *прави Турци*, и тако се зову, премда ни од стотине један, не зна Турски, а они закона Римскога *сами себе* или зову по мјестима у којима живе, н.п. Славонци, Босанци (или Бошњаци), Далматинци, Дубровчани и.т.д., или као што особито чине књижевници, старинскијем али Бог зна чијим именом, *Илири* или *Илирци*; они пак први зову их у бачкој *Буњевцима,* у Славонији и у Хрватској *Шокцима*, а око Дубровника и по Боци *Латинима*“ (Караџић 1997:125–126).

Уочавајући да неће сви Срби Србима да се зову, и да то име користе само православци, тј. Срби „грчкога закона“, Вук указује на ирелевантност религиозног критеријума у националном опредјељењу код других вјерски раздијељених, али национално хомогених народа. Кад – пореди Вук – „човјек помисли нпр. да Мађара има и Римскога и Калвинскога закона, па се сви зову Мађари; или Нијемаца има и Римскога и Лутеранскога и Калвинскога закона, па се опет сви зову Нијемци, мора се чудити како се барем сви Срби закона Римскога неће Срби да зову“ (Караџић 1997:126). Јер – наставља Вук – ако они „неће да су Срби, они немају никаквог народнога имена. [...] Да реку да су *Хрвати,* ја бих рекао да ово име по правди *припада* најприје *само Чакавцима“* (Караџић 1997:128). И Вук показује да је религиозна подијељеност разлог „за што је код нас мимо остале народе (а особито мимо Арнауте) могла у овоме догађају постати оваква мрзост, да народ и на своје име омрзне“ (Караџић 1997:126).

Одговарајући десетак година касније (1861) на полемички текст Богослава Шулека (из 1856. године), Вук ће написати да на питање „које су *Срби* које ли *Хрвати,* ја другачије не знам казати него овако:

Хрвати по правди могу се звати: 1) Сви Чакавци; 2) Кекавци у краљевини Хрватској који су се на то име већ обикли.

Срби по правди могу се звати сви Штокавци макар које вјере били и макар гдје становали; и они се, осим мањијех разлика, од Хрвата разликују тијем: 1) што не говоре ни *ча* ни *кај* него *што* или *ита,* а 2) што на крају слогова *л* претварају у *о,* н. п. мјесто *котал, казал, жетелци,* говоре *котао, казао, жетеоци* и т. д.

Ако Хрватски родољупци не пристају на ову на разуму основану диобу, онда се за сад у овоме ништа друго не може учинити него да се подијелимо по *закону* или *вјери:* ко је год закона Грчкога или источнога онај се макар гдје становао неће одрећи Српскога имена, а од онијех који су закона Римскога нека каже да је *Хрват* који год хоће. Истина да би се иностранци могли насмијати овакоме нашему дијељењу народа у данашње вријеме, али шта ћемо кад смо несрећни људи те се другачије не може“ (Караџић 1997а: 149). Годину дана пред смрт (1863) Вук ће поновити да сматра „да су Срби само они који говоре српскијем језиком без разлике вјерозакона и мјеста становања“ (Караџић 1997б:150).

Не уважавајући критеријум „вјерозакона“, Вук у Србе, како се види, није убрајао само оне „закона Римскога“ него и Србе мухамеданце, тј. оне „закона Турскога“, констатујући да „од оних пак Турскога закона не може се још ни искати да мисле што о овоме сродству; али како се међу њима школе подигну, макар и на турскоме језику, и они ће одмах дознати и признати да нису Турци него Срби“ (Караџић 1997: 129).

2.2.2. И Његош ће попут Вука, или пак под његовим (а можда и Доситејевим) утицајем – узимајући језички за основни критеријум националног идентитета – понајприје у својим пјесничким текстовима искључити религиозни као национално идентитетски критеријум. Најприје, без сумње, у пјесми „Србин Србима на части захваљује“ (из 1833), гдје каже „мишљах презрен ка и крвник бити / ради *вјере – свијета неслоге*“, односно:

> Српствуј ђелом, вјеруј што вјерујеш;
> *лактом вјере глупости чојка мјери,*
> а озбиљност ђелом и врлином! (Пјесме, 54–55).

Вјеру, како се види, Његош сматра „свијета неслогом“ и критеријумом „глупости“ уколико се он примјењује на одређење „српствовања“, тј. (не) припадности српскоме роду. Вјерски, религијски критеријум Његош ће из критеријума националног одређења најексплицитније искључити у пјесми „Поздрав роду: Из Беча 1847“, и то стиховима:

Не пита се, ко се како крсти;
но чија му крвца грије душу,
чије га је мл'јеко задојило. (Пјесме, 240).

У овој пјесми Његош ће вјеру као „вопрос светога символа" окарактерисати као „адско сјеме братскога раздора", сматрајући да је вјера („ко се како крсти") небитнија од националне припадности („чија му крвца грије душу"). Религија, дакле, не смије, као у прошлости, бити злоупотребљавана за сијање раздора међу браћом, када су се због религије презирали народност и народни језик. Као да наведеном пјесмом Његош жели да поручи и то да његово вријеме показује како су вјерске предрасуде превазиђене.

Због тога се Његош, попут Вука – а ријечима игумана Теодосије Мркојевића у *Шћепану Малом* (1851) – опомиње српскога усуда, гдје код Срба, за разлику од других народа, језички као обједињавајући национални критеријум бива подређен и поништен вјерским критеријумом:

Вјеровања Срби истражише.
Ми смо Срби народ најнесрећни:
сваки Србин који се превјери –
просто вјеру што загрли другу,
но му просто не било пред богом
што оцрни образ пред свијетом,
те се звати Србином не хоће.
Ово ти је Србе искобило,
робовима туђим учинило. (Шћепан Мали, 146).

2.2.2.1. Међу онима који су се „превјерили", који су „вјеру загрлили другу" па се „звати Србином не хоће" – Његош најприје и најчешће издваја Вукове Србе „турскога закона", тј. потурице. Не случајно, ако се зна шта су главне или пратилачке теме *Горскоѓа вијенца* и *Лажноѓ цара Шћепана Малоѓ*. Тако ће игуман Теодосија у *Шћепану Малом* рећи да „Бошњаци, наша родна браћа, / слијепи су те не виде ништа?", јер:

О слободи и о народности
у њих нико појатија нејма;
у гроб су их обје сахранили. (Шћепан Мали, 145).[37]

Теодосијини политички погледи готово су – како је у литератури већ примијећено (Поповић 2013: 334; Обен 2013: 260) – идентични с Његошевим изнесеним у писму скадарском везиру Осман-паши Скопљаку, Србину по

[37] Исту идеју Његош ће изнијети и у *Горском вијенцу*, ријечима игумана Стефана:
Шта је Босна и по Арбаније?
Ваша браћа од оца и мајке (Горски вијенац, 109).

поријеклу, које је Његош писао 5. октобра 1847, у вријеме када је већ радио на *Шћепану Малом.* Као и у *Шћепану Малом,* Његош у писму инсистира на српском поријеклу Бошњака, разликујући муслимана као „Турчина-Бошњака“ од правог Турчина као „Турчина-Азијатина“, прије свега по томе што се „Турци осуђују као угњетачи нације, а муслимани што су неверни националној идеји“ (Обен 2013:271). У том писму Осман-паши Скопљаку Његош ће најексплицитније изнијети свој став о „Турцима-Бошњацима“ као дијелу српскога народа, обједињеног језичким као темељним идентитетским критеријумом.

„Бог сами знаде“ – вели Његош – „када ће се они [потурице] своје славе споменути и до када ће се ова моја браћа од своје рођене браће туђити и називати се Азијатима и до када ће за туђу корист робовати не сјећајући се себе ни својега! Од онога несрећнога дана откако је Азијатин наше царство разгњавио, са којим се ова шака горштаках за опште поштење и име нашега народа бори? Све са својом рођеном браћом истурченом. Брат брата бије, брат брата сијече, развалине су нашега царства у нашу крв огрезле. – Ево опште наше несреће! [...] Ја бих волио но ишта на свијету виђети слогу међу браћом у којима једна крв кипи, коју је једно млијеко одгојило и једна колијевка одњихала. [...] Ја бих рад да сам се мало доцније родио, јер бих видио своју браћу ће су се себе и својијех споменули и ће јавно пред свијетом казали да су они праунуци и потомци старијех витезовах нашега народа. Када се ова света ријеч изговори, благо цијелом нашем племену, онда ће име црногорско босански и прочи витезови српскога народа како свети талисман (аманет, запис) чествовати и у њедрима носити. [...] Када са мном говориш како мој брат Бошњак, ја сам твој брат, твој пријатељ, али када говориш као туђин, како Азијатин, како непријатељ нашега племена и имена, мени је то противно и свакоме би благородно мислећему човјеку противно било“ (Писма, 152–153).

2.2.2.2. Његош, као што се види, домаће муслимане сматра „потомцима старијех витезовах нашега народа“, односно „витезовима српскога народа“.

Ријеч *нација* не јавља се у *Горском вијенцу* (а ни у другим Његошевим дјелима). „Обично се говори о *народу, о племену, о роду.* Проблем је за нас да дознамо које је заправо то велико *племе* због чије пасивности владика Данило [у Горскоме вијенцу] жали већ на почетку спева:

Моје племе сном мртвијем спава.

Очевидно, није реч о Црногорцима, пошто су они, напротив, једини спремни на акцију“ (Обен 2013:275). У то племе, српски род, српски народ, Његош – како смо видјели – укључује браћу „Бошњаке“, не узимајући њихову мухамеданску вјеру за релевантан, искључујући критеријум. У српски род, у браћу по крви и језику, што их само вјера као идентитетски нереле-

вантан критеријум раздваја, Његош уз „Бошњаке“ или Вукове „Србе турскога закона“ укључује и Хрвате или Вукове „Србе римскога закона“. Тако ће у *Горскоме вијенцу* војвода Драшко жалити што су Млеци „домамили“ и „похватали“:

> јадну нашу браћу соколове
> Далматинце и *храбре Хрвате* (Горски вијенац, 70).

Баш као што ће у писму Осман-паши Скопљаку „Бошњаке“ назвати браћом, тако ће ево у *Горском вијенцу* Његош браћом сматрати и Хрвате. Да Његош Хрвате сматра дијелом нашега, српскога рода и народа, чак више од наведене Драшкове изјаве потврђују ријечи игумана Стефана, изречене при крају *Горскоѓа вијенца,* гдје он каже: „Хоћу спомен да чиним душама / витезовах нашега народа“, којима ће, због истраге потурица „данас најмилије бити / од Косова нигда као данас“. Списак тих историјских личности, како је то уочио М. Обен (2013:276), може послужити као добар критеријум омеђења Његошевога „нашега“ илити „српскога рода и племена“. На датоме мјесту *Горскоѓ вијенца* игуман Стефан, наиме, евоцира успомену на сљедеће знамените личности „српскога рода и племена“:

> непобједног младога Душана,
> Обилића, Кастриота Ђура,
> Зриновића, Ивана, Милана,
> Страхинића, Рељу Крилатога,
> Црновића Ива и Уроша,
> Цмиљанића, војводу Момчила,
> Јанковића, девет Југовићах
> и Новака поради халака,
> и остале наше витезове. (Горски вијенац, 124–125)

На игумановом списку, како се види, од српских јунака што потпадају под Вукове Србе грчкога закона, ту су цар Душан, и косовски јунаци Милош Обилић, Иван Косанчић, Милан Топлица, Страхињић Бан и деветорица Југовића, затим легендарни јунаци српских народних пјесама из различитих српских крајева – Црне Горе, Далмације, Босне: Иван-бег Црнојевић и брат му Урош, војвода Момчило, Илија Смиљанић, Стојан Јанковић, Реља Крилатица и старина Новак. Уз те се јунаке на игумановом списку налазе и двојица оних који не потпадају под Вукове Србе грчкога закона: албански кнез Ђорђе Кастриот Скендербег и хрватски бан Никола Зрињски.

Присуство Ђорђа Кастриота Скендербега на игумановом списку може се, како то закључује и М. Обен, објаснити његовим родбинским везама са српским племством, будући да му је „мајка, Воислава, била Српкиња“, а и „Стефан Црнојевић, Иван-бегов отац, био је зет Скендербегов“, па није никакво

чудо што Његош, „у *Лажном цару Шћепану Малом,* говори о Скендербегу више као о Србину него као о Албанцу“ (Обен 2013:277).

„Присуство Николе Зрињског у списку игумана Стефана не може се пак објаснити некаквим родбинским везама између Црногораца и хрватског бана. Јуначка погибија Николе Зрињског при опсади Сигета 1566. имала је великог одјека. Славиле су је народне песме, а Андрија Качић-Миошић јој је посветио једну од најдужих песама своје збирке. Доба Илирског покрета створило је од Зрињског, у Хрватској, националног јунака. Народне песме, Качић-Миошић, па чак и илирска поезија називају га, као и *Горски вијенац,* Зриновић. Игуман Стефан наводи Зрињског на четвртом месту, одмах после Душана, Обилића и Скендербега. Он, дакле, заузима почасно место у томе списку“ (Обен 2013:277). Укључујући Николу Зринског у „витезове нашега народа“, Његош заправо омеђује српски народ границама српскога језика. Он под тим народом подразумијева Вукове Србе сва три вјерозакона: и Србе православце, и Србе римокатолике и Србе мухамеданце (муслимане). На основу наведеног није тешко закључити да се код Његоша – исто као и код Вука – језик, а не вјера, јавља јединим национално идентитетским критеријумом, односно јединим критеријумом који национално обједињује све Србе. Друкчије речено, код Његоша се баш као и код Вука идеја о јединству народа заснива на језику као основном етноидентитетском критеријуму.

2.3. А шта Његош сматра српским језиком? Управо штокавски дијалекат као основицу Вуковог српског књижевног језика. То Његош експлицитно наводи у већ помињаној пјесми „Поздрав роду на ново љето“, односно „Поздрав роду: Из Беча 1847“, и то стиховима:

> Лепо, липо, љепо и лијепо
> било, бјело, бело и бијело –
> листићи су једнога цвијета,
> у пупољ се један одњихали. (Пјесме, 174, 240)

Наводећи различите изговоре штокавског дијалекта – и то екавски (*лепо, бело*), икавски (*липо, било*) и два ијекавска (*лијепо, љепо, бијело, бјело*) – као диференцијалне дијалекатске црте унутар штокавског нарјечја, Његош – слиједећи Вука – српским језиком сматра сав штокавски дијалекат. Будући да је, како смо видјели, и код Његоша језик темељни национално идентитетски критеријум, логично слиједи закључак да је Његош, попут Вука, Србима такође сматрао све оне који говоре српским језиком, тј. све штокавце.

Послије наведених стихова у верзији пјесме насловљеној „Поздрав роду: Из Беча 1847“ слиједе стихови:

> Вријеме је мајсторско решето,
> пречистиће оно ове ствари. (Пјесме, 240)

Ти Његошеви стихови као да антиципирају Вуков приједлог рјешења изговорног штокавског „шаренила“ датог у знаменитом „Књижевном договору“ из Беча 1850. године, гдје се у тачки првој каже да су потписници „једногласице признали, да не ваља мијешајући нарјечја градити ново, којега у народу нема, него да је боље од народнијех нарјечја изабрати једно, да буде књижевни језик“, а у тачки другој: „једногласице смо признали, да је најправије и најбоље примити јужно нарјечје да буде књижевно“ (Караџић 1969: 229).

Као да је Његош ставом да ће вријеме „пречистити ове ствари“, самом чињеницом да је навео обје књижевне варијанте јужнога изговора (јекавску и ијекавску) имплицитно дао предност јужноме нарјечју, баш као што су потписници Бечког књижевног договора сматрали да је потребно у књижевном језику уједначити изговорну неподударност, и предложили да се то учини избором јужнога нарјечја.

3. Тако се Његош имплицитно датом предношћу јужноме нарјечју сагласно нашао на путу Вукових тада још необзнањених идеја о рјешењима изговорне неуједначености српског књижевног језика. Баш као што је, како смо видјели, био потпуно сагласан с Вуковим идејама о обиму српскога језика и његовом национално идентитетском карактеру, као и у томе да критеријум „вјерозакона“ не смије бити критеријум националне диференцијације српског народа.

Још у једном, врло битном питању, Његош се слагао с Вуком. А то је однос и конкретна подршка Вуковој ортографској реформи. Познато је, наиме, да је Његош у у штампарији Јерменског манастира 1850. штампао књижицу *Кула Ђурића и Чардак Алексића 1847. го̄дине у Бечу* – новим, Вуковим правописом (Пјесме, 329), као и то да је тршћански трговац Андрија Стојковић 1851. године Његошевог *Лажно̄г ца̄ра Шћепа̄на Мало̄г* штампао такође – Вуковим правописом (Шћепан Мали, 282). Ако се зна да је Вукова правописна реформа у Србији званично прихваћена тек 1868. године, дакле четири године послије Вукове смрти, може се само претпоставити колики је значај имала чињеница да је Његош нека од својих дјела на готово двадесет година раније штампао Вуковим правописом. Све то показује да је Његош био не само сагласан с Вуковим идејама српскога књижевног језика, него је те идеје проводио у живот, конкретно их подржавајући. Из тих разлога Његош се мора сматрати једним од најзначајнијих не само поборника него и „верификатора“ Вуковог српског књижевног језика.

ИЗВОРИ

Пјесме – П. П. Његош, *Пјесме,* Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, V издање, Књига прва, Београд: Просвета, Цетиње: Обод, 1977.

Горски вијенац – П. П. Његош, *Горски вијенац – Луча микрокозма,* Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, V издање, Књига трећа, Београд: Просвета, Цетиње: Обод, 1977.

Шћепан Мали – П. П. Његош, *Шћепан Мали – Проза – Преводи,* Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, V издање, Књига четврта, Београд: Просвета, Цетиње: Обод, 1977.

Писма – П. П. Његош, *Изабрана писма,* Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, V издање, Књига шеста, Београд: Просвета, Цетиње: Обод, 1977.

ЛИТЕРАТУРА

Караџић 1969: Вук Стеф. Караџић, „Књижевни договор“, у: *О језику и књижевности, (изабрани списи),* Београд: Просвета, 1969, 229–231.

Караџић 1977: Вук Стеф. Караџић, „Срби сви и свуда“, у: *Срби и њихов језик: хрестоматија,* приредио Петар Милосављевић, Приштина: Народна и универзитетска библиотека, 1997, 125–141.

Караџић 1997а: Вук Стеф. Караџић, „Срби и Хрвати“, у: *Срби и њихов језик: хрестоматија,* приредио Петар Милосављевић, Приштина: Народна и универзитетска библиотека, 1997, 146–149.

Караџић 1997б: Вук Стеф. Караџић, „Очитовање“, у: *Срби и њихов језик: хрестоматија,* приредио Петар Милосављевић, Приштина: Народна и универзитетска библиотека, 1997, 150.

Ковачевић 1999: Милош Ковачевић, *У одбрану језика српскога – и даље,* Београд: Требник, 1999.

Маркуш (ур.) 2011: *Црногорски идентитет: Зборник докумената о језику, народу и вјери*, приредио Јован Б. Маркуш, Подгорица: ИИЦ Народне странке, ИИЦ Народне странке, Народна мисао, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2011.

Марojевић 2000: Радмило Марojевић, „Мркаљ, Вук и Његош – три темеља српског књижевног језика“, у: *Српски језик данас*, Београд: ЗИПС, Српска радикална странка, 2000, 296–306.

Обен 2013: Мишел Обен, „Горски вијенац“, у: *Књига о Његошу,* избор Мило Ломпар, Београд: СКЗ, 2013, 204–284.

Поповић 2013: Миодраг Поповић, „Комично-трагични колоплет“, у: *Књига о Његошу*, избор Мило Ломпар, Београд: СКЗ, 2013, 329–352.

Miloš M. Kovačević

NJEGOŠ’S ATTITUDE TOWARDS SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

In Njegoš’s work, entirely written in Serbian language, Serbian language as such is mentioned only once in the almanac “Danica” from 1833. Within his patriotic ideas of South Slavic unity, Njegoš suggests, not only in his literary texts, the unifying national identity role of Serbian language. Njegoš completely supports the romantic ideas of Vuk

Stef. Karadžić that language is the basic criteria of the national identity, while the aspect of religion should not be taken as a criterion of national differentiation of the Serbs.

This paper shows how and when Njegoš applied Vuk's idea of the Serbs as religiously fragmented, but liguistically indivisible nation. It also shows what was Njegoš's attitude towards the „colourfulness" of idiom and articulation of Štokavian as the only Serbian and Serbian only dialect.

UDC 821.163.41-14.09 Petrović Njegoš P. II
82:81'38

Милоје М. Ракочевић

ЊЕГОШЕВЕ УНИВЕРЗАЛНЕ ПОЕТСКЕ СТРУКТУРЕ

У раду се предочавају идеје о *универзалном лого̄су* и *универзалном коду*, и начин на који оне кореспондирају са Његошевим поимањем *со̄гласија о̄пшто̄г*, кроз разумевање најдубље суштине природне математике и природне науке. Предочавају се Његошеве универзалне поетске структуре, кореспондентне са структурама оних природних система (попут периодног система хемијских елемената и гентског кода), који су детерминисани најбољом могућом хармонијом, симетријом и пропорцијом, то јест *злато̄ним о̄пресеком*. Предочене су и кореспонденције Његошевих поетских структура са Хомеровим и Дантеовим, а све тројице, са структурама генетског кода, Дарвиновог дијаграма и Мендељејевљевог периодног система, једног и другог у форми хиперкоцке.

Кључне речи: Његош, Хомер, Данте, поезија, проза, поетске структуре, поетске композиције, универзум, пропорција, симетрија, хармонија, златни пресек, посредна каузалност, генетски код, универзални код

1. Увод

Припремајући се за своје прво путовање у Русију, 1833. године, Његош је био одлучио да напише једну повећу песму, како би се представио као потпуно оформљен песник, па је почетком управо те, путу намењене, 1833. године, спевао *Глас каменшто̄ака*, са 1546 стихова; у њему су опевана „јуначка дјела Црне Горе" у периоду 1711–1813. године. Увидом у садржај песме (преко превода на италијански) аустријска цензура није одобрила штампање, и Његош је без ње отпутовао у Русију. Песма иначе никада није штампана у оригиналу, изгубљена је, и данас постоји само у форми повратног превода са италијанског.[1] Две године касније (1835) била је довршена и *Свободијада*

[1] О судбини *Гласа каменшто̄ака*, о томе како је био изгубљен, па нађен у италијанском преводу (Петар Сентић), и преведен натраг (прозно) на српски језик (Франо Накић Војновић), и то све коректно и тачно – стих за стих – видети у другом тому наше књиге о Његошу, *Ње̄го̄шев исконски ло̄го̄с*, Интерпрес, Београд 2003, стр. 21).

(са укупно 6668 стихова у десет песама, у осмерцу) у којој су опевани исти они догађаји из *Гласа Каменштака*, као што ће исте те догађаје песник још једном опевати у седморо кола поетског драмског дела *Лажни цар Шћепан Мали*, али и у значајном броју песама *Огледала српског* (што Његошевих, што народних). Очигледно, Његош се држи принципа „поновити исто то, само мало друкчије“, иначе тако честог у српској народној поезији; и, како ћемо видети, не само овде, него и у каснијим својим делима.

Запажено је да је овај Његошев веома интензиван и плодни рад у поетском стваралаштву, од 1833. до 1837. године, замењен „стваралачком паузом“ од читавих седам година. Али, ако је то заиста била „пауза“ остаје непознато како су, у веома кратком периоду, који ће уследити, за само две године (1845–1847) могла бити написана Његошева три најзначајнија, у свему грандиозна дела: *Луча микрокозма,* величанствена химна свеопштој хармонији Универзума (1845), *Горски вијенац*, грандиозни еп о оваплоћењу космичког слова у слово човека (почетком 1847) и *Лажни цар Шћепан Мали*, свевремено људско сведочење о великој игри позиција и утицаја (написан до средине 1847. године, мада објављен тек 1851, само неколико месеци пре песникове смрти).[2]

Држећи се принципа „исто то, само мало друкчије“, кључне идеје које ће до савршенства развити у овом свом, другом по реду, *тријптиху* (*Лучи, Вијенцу* и *Шћепану*),[3] Његош је најпре исказао у појединим својим песмама, као што су *Црногорац свемогућем Богу, Заробљен Црногорац од виле, Ода сунцу, сјевана ноћу без Мјесеца, Мисао*, као и у неколико других.

Да је Његош заиста унапред пројектовао, не само поетске садржаје и филозофске суштине, него и структуре, композиције и форме, има (додуше, скривених) доказа напретек. Тако је *за Лучу микрокозма* строго одредио и број страница на којима дело треба да буде штампано („Нек буде у октаву печатано, по двадесет стихова на свакојему образу“). Штампање, пак, *Горског вијенца* непосредно је надгледао током четири месеца боравка у Бечу („Владика сам држаше друго поправљање и потоње прегледање“ – сведочи Његошев секретар Милорад Медаковић). У рукописној верзији *Горског вијенца* писаној руком песника на 33 дугачке странице (потпуно самосталној верзији, која досеже само до 1528. стиха), кола су поређана тако да прво коло пева о нашим поразима и погибијама, па два кола о победама и слави; поново два кола о погибијама и поразима и, на крају, једно о победи и слави. У штампаној верзији, пак, прва три кола певају о поразима, а преостала три о победама и слави. При томе, у штампаној верзији казивање једне личности

---

[2] Пре ће бити да је управо у овим годинама „ћутања“, током тих седам година, Његош „пројектовао“, и практично створио, ова своја три најважнија дела. О Његошевом стваралаштву, детаљније и у другим нашим радовима: *Књижевност*, 6/1989; *Српски књижевни гласник* – у даљем тексту *Гласник*, 3/1992; 2/1993; 6/1993; *Његошев исконски логос*, Интерпрес, Београд, I том 2000, II том 2003.

[3] Први триптих: *Глас каменштака*, *Свободијада*, *Огледало српско*; и други триптих: *Луча микрокозма*, *Горски вијенац* и *Лажни цар Шћепан Мали*.

може да се протегне на две, или три, до највише четири странице, док је у рукописној верзији допуштено највише по једно преношење на следећу страницу. Уз све то, парне странице написане су згуснуто, а непарне проређено (са мање стихова).

Први је Милан Решетар запазио различит редослед кола у рукописној и штампаној верзији *Вијенца*, али, нажалост, олако закључио да се „песник у последњем тренутку, пред штампање, предомислио". Као да се може тек тако „премештати" поетско ткиво?! Једна дубља анализа, међутим, показује да се разлози за ово „премештање" налазе у Његошевој потреби да успостави сагласност свог поетског универзума са универзумом – светом, уводећи вишеструке „раскрснице" и вишезначност у казивању, па и вишезначност самих језичких израза. У ту сврху су и накнадно додати стихови, што је резултирало тиме да се рукописна и штампана верзија *Вијенца* значајно разликују.

Смисао вишезначја исказаног у *Горском вијенцу*, и *Горским вијенцем*, лакше је разумети кад се сазна да је Његош, пре *Горскоī вијенца* и *Свободијаду* дао у две верзије, мада са минималним разликама: верзију која се и данас чува, у рукопису, у Петроградској библиотеци, и ову штампану, коју је први објавио Љуба Ненадовић, а на Његошеву молбу.[4]

Занимљив случај су и редови тачкица у Посвети (Карађорђу), датој на почетку *Горскоī вијенца*. Смисао тих „редова тачкица" први је покушао да протумачи Стјепан Митров Љубиша у коментарима *Горскоī вијенца*; било је то пето по реду издање, прво латинично, а догодило се у Задру. И, било је то први пут да неко коментарише садржај. За редове тачкица Љубиша каже да је то последица „угасне аустријске цензуре", чему се успротивио Вук Врчевић (у књизи „Живот Петра II Петровића Његоша, владике црногорскога"), сведочећи да је њему „сâм Владика" говорио о томе, у смислу да, кад се дух песника замори, и дигне се пут Неба да се одмори, рука остане „сама да пише" и исписује те „врсте тачкица." На сличан начин Његош се нашалио са Врчевићем и код објашњавања зашто је своје једино прозно дело (ако се изузме веома кратка цртица „Сан на Божић), „Житије Мрђена Несретњиковића, њим самим списано", завршио са „ова четири слова: Н ... или Н ... Н ... Н ..." На Врчевићево питање шта му то значи, Његош је одговорио: „Новци, Новци, Новци!" А Његош се заправо бавио сасвим другим стварима – питањима вишезначја и „недозначја", тачније – питањима устројства универзалног „слова", стварања универзалних поетских структура (путем једног скривеног универзалног кода), при чему под појмом универзалне поетске структуре подразумевамо структуре кореспондентне са структурама

[4] Као што се у време штампања *Вијенца* био преселио у Беч на четири месеца, тако се и у време преписивања *Свободијаде* Његош био преселио у манастир Мајине, на месец дана, заједно са Вуком Врчевићем, који је педантно обавио посао преписивања, уз Његошево надзирање целине посла, и, посебно, уз истрајавање на нијансирању разлика једне и друге верзије.

оних природних система,[5] који су детерминисани најбољом могућом хармонијом, симетријом и пропорцијом, то јест *златним пресеком*.

2. ЛОГИКА ЊЕГОШЕВОГ СТВАРАЛАШТВА

Када је Његош послао у Београд рукопис *Луче микрокозма* свом некадашњем учитељу Сими Милутиновићу Сарајлији, да је дâ „напечатати у тамошњу дивну печатњу“, приложио је и писмо које садржи и следећу програмску реченицу: „И ја, како твар умна Створитеља, треба согласију општем да подражавам“.[6] Његошево је опредељење, дакле, да, путем једног скривеног кодирања, створи поетске структуре које би биле изграђене на истим принципима на којима је и цео универзум саздан. Отуда и наслов овог саопштења, у којем ће бити показано да се Његош, у својој намери, само придружује оним класицима књижевности, попут Хомера, Дантеа, Гетеа и Шекспира, који су исту ту идеју уградили у своја дела.

То надаље значи да Његошев план стварања није био обичан план, у смислу опредељивања за ове или оне естетске категорије, овакве или другачије структуре и композиције, које су више или мање већ познате, него је то у исто време био план Универзума, *согласија општег*, план реализације складног односа целине и делова; таквих односа да делови у оквиру целине буду у најбољој могућој кохеренцији, другим речима, у најбољој могућој симетрији, пропорцији и хармонији, у чијој основи је *златни пресек*. Како је то учинио, показаћемо на примерима који следе.

Своја три најзначајнија дела Његош је и формално ујединио у једно дело, и то тако што је „удесио“ да број стихова *испред* и *иза* строго утврђене „референтне тачке“ (где се, мада на известан начин скривено, наводе разлози за главну одлуку у спеву, и износи оправдање за њу) буде у непосредној релацији са првим савршеним бројем, са бројем шест (табела 1; коментар 1), као и у (посредној) релацији са *Златним пресеком*.[7] Том „референтном тачком“ истовремено је реализовао и логику: *празно-полу-пуно*. У *Лучи*,

---

[5] Такви системи су, на пример, периодни систем хемијских елемената и гентски код, говорни језик и сл.

[6] Цео пасус у том писму гласи: „Мрави, позвати на биће Творцем састављају своја искуствена мравишта, и пчеле великољепне своје палате. И ја, како твар умна Створитеља, треба согласију општем да подражавам“ (П. П. Његош, *Целокупна дела*, Просвета-Београд и Ободска-Цетиње, седмо издање, књига VI, стр. 124).

[7] Посредно, преко Фибоначијевог низа, који се налази у строгој релацији са златним пресеком, а код Његоша следи, на пример у *Лучи*, из броја стихова у три пара песама, како је показано у: ММР, *Његошев исконски логос*, I, 2000, стр. 71. Оваквом структуром Његош је реализовао и аристотеловско јединство форме и суштине, у следећем смислу: у првој песми, песников дух се креће ка лепотама Божјег престола, а у четвртој ка жестокој борби, ка борби са Сатаном; у другој песми се стигло до лепота Божјег престола, а у петој – до жестоке битке са Сатаном; у трећој песми је наговештај борбе („Он је буну зажећ наумио“), а шеста песма почиње стихом: „По побједи страшној над Сатаном“ (упоредити фусноту 27).

п̄разно место је недостајући 950. стих, то јест 280. стих III песме (који је Сима Милутиновић дописао на своју руку; курзивни стих у доле наведеној строфи); у *Вијенцу* полустих, као 2235. стих по реду („а од тога .....“), и у *Шћепану* као *п̄ун* стих, 1997. стих по реду, то јест 278. стих III чина („док све наше силе изломимо“). [*Коменш̄ар* 1: Евентуално Његошево угледање на библијски “Шестоднев“ (на шта су указивали неки његошолози)[8] не противуречи угледању и на савршенство броја шест, јер, да парафразирамо Светог Августина, није број шест савршен због тога што је Бог створио свет за шест дана, него обрнуто: Бог је створио свет за шест дана, због тога што је број шест савршен.[9]]

Наведени формализам доведен је у везу са суштином поетског садржаја, са поводом и разлогом његовог стварања. Тако, ако већ постоји „Адамова лаковјерност грдна“ и „непостојност лика“, а осим тога Бог својим „свевидећим оком“ види и „Сатанине мрачне намишљаје“, јер „он је буну зажећ наумио“, јасно је каква (оправдана) кључна одлука мора бити у *Лучи* – повести „страшну и крваву борбу“ са Сатаном. У *Горском вијенцу*, цивилизација ораха и цивилизација бројаница не могу заједно, „крст и луна нека се ударе, / коме прсне чело, куку њему.“ Отуда (оправдана) одлука[10] мора бити – „Удри за крст, за образ јуначки.“ Коначно, упркос томе што Његош Шћепана Малог, у предговору, назива „лажом и скитницом“ одлуку о томе да он „јесте цар“ доноси народ, по некој својој интуитивној логици.

Посматрајмо сада табелу 1. Непосредно је очигледно да је формализацију Његош урадио преко броја Св. Јована Богослова,[11] преко броја 666; тачније, преко система бројева који се генеришу умножавањем броја 666, као и умножавањем, у претходним корацима, броја 66, и броја 6, најсавршенијег од свих савршених бројева (1+2+3 = 6 и 1 x 2 x 3 = 6).[12] У *Лучи*, испред

---

[8] Шест је песама у *Лучи*, шесторо кола у *Вијенцу*, 6+1 Црногораца у *Вијенцу* са именом Вук (шест активних личности и један неми лик: Вук Бориловић); такође и 6+1 Турака (шест поглавица турских и Сват Турчин); „шест нељеља, сијекући Турке“ итд. Видети: „Објашњења уз Лучу микрокозма“ у: П. П. Његош, *Целокуп̄на дела*, Просвета-Београд и Обод-Цетиње, седмо издање, књига III, стр. 351, где је речено да је Никола Банашевић још 1954. године изнео хипотезу, да тако често присуство броја шест код Његоша, долази, можда, отуда што је број шест савршен број.]

[9] Наведено према: Аурелије Аугустин, *Држава Божја*, ЦИД, Подгорица 2004, стр. 473. Како видимо, по Св. Августину, и Бог дела по „општим законима“, баш тако како и Његош каже: „Закони су општега поретка / мој аманет а живот природе“ (*Луча микрокозма*: III, 261–262).

[10] „Логички и стварно, основна тема *Горскоѓа вијенца* није истрага Потурица – него родољубље, тежња да се отаџбина одбрани по сваку цену од непријатеља“ (Светислав Алексин Павићевић, *Њеѓошологија*, Интерпрес, Београд 2013).

[11] *Отк̄ривење* (13:18): „Овдје је мудрост. Ко има ум нека израчуна број звијери: јер је број човјеков и број његов, шест стотина и шездесет и шест.“

[12] Пре двадесет година, поводом Његошевих 180 година, предочили смо комплетну Таблицу умножавања бројева, кореспондентних броју Св. Јована Богослова, у три колоне: 666, 777 и 037; од 1 x 037 = 037, па редом, до 27 x 037 = 999. (Научни скупови ЦАНУ, књига 35; Одјељење умјетности ЦАНУ, књига 12, стр. 245–265). Овде сада дајемо проширену Таблицу (табела 2) и додатно објашњење. Појава броја 037 у трећој колони постаје разумљива,

референтног стиха има 949 стихова, а иза њега – исто толико, плус 111. Слично је и код *Шћепана Малог*: референтни стих је 1997-ми, што значи да испред њега има 1996 стихова, а иза њега исто толико, 1996, плус 111. У *Горском вијенцу*, у односу на референтни стих, 2235-и, испред њега има 2234 стиха, а до краја преостаје још 2234 – 1650 = 0584 стиха. Разлика, 1650, кореспондира са системом умножака бројева 66 и 666, како то проистиче из табеле 2, јер је број 1650 25–ти по реду случај, у систему умножака броја 66, док је број **0**584 бинарни парњак броја **1**584, који је 24-и случај у истом систему. [*Коментар 2*: Карактеристичан случај је множење бројева 66 и 666 бројем 11 и 111, преко којих се успоставља њихова целобројна веза (ред „С“ у табели 1 и придодати ред, на дну, у табели 2). Ту лежи и разлог зашто Св. Јован Богослов број 666 сматра и бројем човека, и бројем звери (6660 + 0666 = 7326 = 11 x 666), односно зашто Његош за човека каже да „гледа мајмун себе у зрцало“ (*Вијенац*, 2520).]

СТИХОВИ У РЕЛАЦИЈИ СА РЕФЕРЕНТНИМ СТИХОМ:

Луча (III, 274–283)

Адама је на зло превластио...
и легион његов многобројни.
Адамова лаковјерност грдна
и његова непостојност лика
бациће их у плачевно стање,
што и нарав ни у сну не снила.[13]

Сатанине мрачне намишљаје
види моје свевидеће око:
он је буну зажећ намислио.“

Вијенац (2230–2239)

Тишина је; игуман броји бројанице.

КНЕЗ ЈАНКО
А бројиш ли све тако, игумне?

ИГУМАН СТЕФАН
Бројим, синко, не престајем нигда.

кад се размотре и два претходећа корака, у јединству са трећим: (6, 7, и 1/3), (66, 77, и 11/3), (666, 777, и 111/3). Број 3 је половина од 6, што је услов за симетрију (фуснота 15), и разлог за формирање треће колоне.

[13] „У овој строфи десетога стиха нејма, и овај сам ја додао, који ако не ваља и не приличује, то да се мени припише, а ја молим за опроштење, тко зна боље, широко му поље. – Свуд и вазда, па и овди сада. С. М. С.“

КНЕЗ ЈАНКО
Доиста се мислиш набројити,
да ли ти се оче, не додије?[14]

А од т̄ог̄а.....
ја би воли сад гривну орахах
да је једном по нашки избројим
но стотину тијех бројаницах
да пребирам прстима за фајду.

Шћепан (III, 275–278)

НАРОД (из гласа)

Држаћемо, а цар је, видимо
нек стоструке падну на нас муке,
пуштати га ни издат нећемо,
док све наш̲т̄е силе изломимо.

3. ПОИМАЊЕ ЛОГОСА И КÔДА

У савременој информационој науци, кибернетици и теорији система, под кодирањем се подразумева процес повезивања алфабета-1 са алфабетом-2. Корак даље у уопштавању и дефинисању кôда јесте разумевање кода као кореспонденције, по одређеном правилу и/или закону, свака два подсистема (као делова) унутар једног природног система (као целине). Ако је при томе реч о системима чија је организација делова у оквиру целине таква да су они у најбољем могућем складу,[15] и, истовремено постоји кореспонденција структуре система са структуром низа природних бројева, тада има смисла рећи да је реч о универзалном коду, као најзначајнијем аспекту универзалног логоса (закона).

Кључно питање, међутим, у оквиру ових разматрања, јесте – како је Његош могао да досегне и појми тај и такав логос (*сог̄ласије оп̄ш̲т̄е*), кроз разумевање најдубље суштине природне математике и природне науке, кад није имао редовно школовање, односно образовање (у данашњем смислу) и наводно је био „самоук“? Уз све знано о малобројним Његошевим учитељима,

---

[14] У оригиналу, знак питања је тачно овде, а приређивачи *Горског̄ вијенца* најчешће га преместе тако да буде на крају наведеног полустиха, чиме се потпуно губе смисао и намера казивања.

[15] Најбољи могући склад (кохеренција) подразумева односе најбоље могуће симетрије, сведене на поделу дужи на два једнака дела [S. Marcus, Symmetry in the Simplest Case: the Real Line, *Computers Math. Applic.* 17 (1989), pp. 103–115]; такође и односе најбоље могуће хармоније, изражене преко хармонијске средине система (сведеног на јединичну дуж) и златног пресека, који представља и односе најбоље могуће пропорције.

о Његошевој библиотеци и библиотеци његовог стрица Петра I Петровића Његоша, о могућим утицајима Ломоносова и Бифона (чија је сабрана дела поседовао), кад је реч о формирању погледа на свет, подсећамо овде и на речи епископа Николаја Велимировића на трагу одгонетања Његоша: „загонетка природе је прва пред којом се човек нађе, кад протре очи и обазре се по овом великом свету“; загонетка, која је инспирисала и Његошеву идеју о „сагласију општем.“

4. РЕЛАЦИЈЕ СА ГЕНЕТСКИМ КОДОМ

Логика распореда 64 речи (хексаграма) на шестобитном бинарном дрвету у кинеској књизи *Ји Ђинг̄* (старој пет хиљада година) стопроцентно кореспондира са распоредом 64 речи (кодона) на бинарним дрвету генетског кода (како смо показали у књизи *Logic of genetic code*, Научна књига, Београд 1994). При томе, у оба случаја, „речи“ су трословне, генерисане из четворословне азбуке; у генетском коду четворословну азбуку представљају четири нуклеотидна молекула, два једноставна (једнострука), пиримидинска – урацил и цитозин; и два сложена (двострука), пуринска – аденин и гуанин; у систему „Ји Ђинг“, два једноставна знака (мали Јин и мали Јанг) и два сложена (велики Јин и велики Јанг). Али у генетском коду постоји још и 20-словна „азбука“, 20 аминокиселинских молекула. Веза између 64 кодона и 20 аминокиселина управо је и дата генетским кодом. Међутим, поставља се питање, колико има теоријских могућности придруживања речи прве азбуке словима друге азбуке, и израчунато је да их има 1741630 (милион седамсто четрдесет и једна хиљада шест стотина и тридесет).[16]

Реч је о свим могућностима (кроз сва могућа варирања) придруживања 64 кодона, свакој појединој од 20 аминокиселина колико је посредовано генетским кодом. Кад се посматра кинески четворословни алфабет (мањи и већи *јин*, и мањи и већи *јанг̄*), из којег се генеришу 64 шестобитне „речи“, непосредно се не види да је присутна и свест о неминовности и другог, 20-словног алфабета. (Посредно се, ипак, та веза види, али је то ствар посебног рада – у припреми.)

4.1. Његошеве и Хомерове кодовне структуре

Његошев резултат, истоветан са Хомеровим, сведочи о присуству свести код обојице аутора о специфичности и уникатности везе између две горе предочене азбуке – четворословне и двадесетословне (слика 2 у релацији са сликом 3). Осим тога, видимо да је, у слици 1, тако „удешено“ да све буде сведено на равнотежни ниво („202020“), кореспондентно и аналогно са

[16] Alvager et al., 1989, *Biosystems*, 22, p. 191: “The number of all distributions in the set of 64 codons is 1741630.”

бинарном секвенцом највеће промене на бинарном дрвету „101010“ (двострука линија на слици 1). Стављајући секвенцу „202020“ у операцијску везу са цифарским записом „11111“, Његош је реализовао и крајњу секвенцу (запис) на бинарно-кодном дрвету (слика 1),[17] али је истовремено реализовао и број 1741630 који је, како смо видели, битна детерминанта генетског кода. Оно што је, међутим, посебно значајно, са аспекта ове анализе, јесте чињеница да исти тај број следи и из дистрибуције броја стихова у 24 песме *Илијаде* и 24 песме *Одисеје* (кад се ставе у однос: 12 првих и 12 других; 12 на непарним и 12 на парним позицијама) (слика 3).

Оно што, међутим, изненађује, јесте чињеница да постоји и једна још непосреднија кореспонденција између Хомерових и Његошевих поетских структура, поново у релацији и са генетским кодом. Реч је о бинарном низу (геометријској прогресији са количником 2) 2^n (2 exp n), (n = 0, 1, 2, 3, ...), из које следи низ бројева: 1, 2, 4, 8, итд. (слика 4). А, сада има смисла поставити следећи задатак: да из секвенце 1-2-4-8-16-32- ..., итд. узмемо 3 пута по 5 бројева, али тако да буду у најбољем могућем симетрично-пропорционално-хармоничном односу.[18] Кључ решења је палиндром [11011] – [00100] – [11011], а са́мо решење: [1-2-(4)-8-16] – [(32-64)-128-(256-512)] – [1024-2048-(4096)-8192-16384], како је и предочено на слици 4. Ако се саберу сви подвучени бројеви (изван малих заграда), добија се број 27803, што је тачно збир броја стихова Хомерове *Илијаде* и *Одисеје*. Ако се, пак, саберу сви неподвучени бројеви (у малим заградама), добија се укупан „простор“ Његошевог *Горскōг вијенца* (укупан простор: број стихова, број личности, број страница, итд., како је наведено у легенди слике 4. Оно што Хомер није изабрао, изабрао је Његош. Ако се саберу Хомеров (27803) и Његошев број (4964) добија се број 32767, који у окталном бројевном систему (q = 8) износи 77777, што представља својеврсну равнотежу и признање Његошу у напору да своје поетске и просторне структуре стриктно доведе у везу са Хомеровим.

4.2. Његошеве и Дантеове кодовне структуре

Са сазнањем да се на почетку низа природних бројева налази „тројка“ бројева (1–2–3), која представља чиниоце првог савршеног броја, броја шест,

---

[17] Ако се питамо шта је смисао оваквог Његошевог избора, одговор је следећи. На бинарном дрвету смо у бинарним просторима, а изван њега у не-бинарним („у просторе и за просторима“). У односу на кључну бинарну секвенцу, 101010, „излазак“ у не-бинарност (преко „границе“ 111111) иде путем секвенци: 202020, 303030, 404040 итд. Парадоксално, не-бинарност поново започиње (једном другачијом) бинарношћу: 202020!? Како видимо, Његош је на свој (кодогено-скривалачки) начин предочио постојање овог парадокса.

[18] Кључна детерминанта *Таблице множења*, у декадном бројевном систему, са аспекта логике остваривања симетрије и најбољег могућег склада, јесте множење са половином бројевне основе, q = 10, дакле са бројем 5. Множењем броја 5 са 1 и са 2 још увек се не прелази граница основе бројевног система, q = 10. Тек множењем са 3, имамо први случај „прелаза преко границе“. Према томе, кључна детерминанта за Таблицу множења у декадном бројевном систему јесте „три пута пет једнако петнаест.“

и која се преклапа са једином (у низу) Питагорином тројком (3-4-5)[19] неминовно је појмити да се низ природних бројева мора прочитати и као низ троуглова, и то на два начина: 1-2-3, 4-5-6, 7-8-9, 10-11-12 ..., и 0-1-2, 3-4-5, 6-7-8, 9-10-11 итд. (табела 3). При томе, у овом другом случају, сви троуглови, геометријски прочитани у Буловом простору, јесу заиста Питагорини, док је у аритметичком читању само један Питагорин (3-4-5). Ако, међутим, посматрамо само средишња „темена" ових троуглова, тада се добија следећи низ бројева: 1, 4, 7, 10, 13, 16 итд. Бројевни системи који за основу q имају бројеве из овог низа (осим броја 1) имају специфична својства. Тако, у декадном бројевном систему (q = 10) број 037 је једини од двоцифрених бројева (прочитаних тропозиционо) који је у стању да генерише пуну цикличност по модулу 9. Тако, 1 x 037 = 037, 10 x 037 = 370 и 19 x 037 = 703; 2 x 037 = 074, 11 x 037 = 407 и 20 x 037 = 740 итд.[20] Све то што може број 037 у бројевном систему са q = 10 могу и одговарајући бројеви у бројевним системима са основама 4,7, (10), 13, 16, итд. [У кватернерном бројевном систему аналогон броја 37 је број који има форму „13", а сви заједно сачињавају следећи низ: 13(**4**), 25(**7**), 37(**10**), 49(**13**), 5B(16), 6D(19), 7F(21) итд. (видети средишњи блок бројева, десно, у табели 3).] Да је то тако први је предочио Владимир Шчербак (Shcherbak) 1993–1994. године.[21]

Шчербаков је увид, дакле, да то тако може број 037 у декадном и његови аналогони, генерисани у бројевним системима са померањем за три корака. Наш је увид, међутим, да се ти бројевни системи генеришу и из система троуглова у низу природних бројева. Али, нашим увидом се такође предочава да је све то, пре свих нас, увидео Данте Алигијери (Dante Alighieri) и до крајње прецизности исказао у својој *Божанственој комедији* (*La divina commedia*). Како је то урадио? Учинио је тако да број стихова у било којој од 100 песама може бити само број чији збир цифара износи 4,7,10 или 13, што је заправо реализација средишњих цифара из прва три троугла горе поменутог низа. Одговор на питање зашто се Данте зауставио код броја 13 данас не можемо знати, али можемо да предочимо законитост која се протеже управо до тог броја. Низ аналогона броја 037(10) за горе дате бројевне основе јесте овај: 013(4), 025(7), 037(10), 049(13), 05B(16), 06D(19) ... Видимо

---

[19] У *Његошевој биљежници* (Историјски институт – Цетиње 1956), на стр. 128, налазимо да је Његош изабрао тачно оне звонике, чије висине се исказују бројевима, са цифрама које представљају искључиво Питагорину тројку.

[20] Цикличност пермутација у два корака достиже сваки (тропозиционо читани) двоцифрени број, док у трећем кораку цикличност, то јест очуваност све три цифре, постиже једино број 037. Већ следећи број 038 то не може да постигне. Наиме, 1 x 038 = 038 и 10 x 038 = 380, али већ у следећем модуларном циклусу нестају све три цифре јер је 19 x 038 = 722, а не 803 како би се на основу правила очекивало.

[21] V. I. Shcherbak, Sixty-four triplets and 20 canonical amino acids of the genetic code: the arithmetical regularities. Part II. *J Theor. Biol.* 166 (1994), pp. 475–477.

да декадни бројевни систем „даје“ цифре само до броја 13, а надаље их морамо позајмити из хексадекадног и виших бројевних система.[22]

Португалски математичар Л. де Фрајтас (L. de Freitas) предочио је (1989. године) да неколико стихова Дантеове *Божанствене комедије* имају форму палиндрома. Тако се трећи том [*Paradiso* (*Paj*)] завршава стихом који у оригиналу (на староиталијанском) гласи: „En giro torte sol ciclos et rotor igne“, у савременом италијанском: „L'amor che move il sole e l'altre stele“, а у слободном преводу на српски: „та љубав, која сунце и све друге звезде ротира.“ У близини тог стиха налази се још један палиндром: „In girum imus nocte et consumimur igni.“[23] Мало је било Дантеу што казује о ротирању, него је направио и форму стиха која ротира; реализовао је јединство форме и садржаја, како би се то и очекивало у аристотеловској логици. Његош је урадио то исто, али на другачији начин (фуснота 7).

Стијепо Кастрапели, познати истраживач Његошевог дела, с краја деветнаестог и почетка двадесетог века, тврди да је Његош читао и изучавао *Божанствену комедију* заједно са својим учитељем Симом Милутиновићем Сарајлијом. Може ли, онда, бити да је управо под утицајем ових Дантеових обртаја (палиндрома), Његош учинио „исто то, само мало друкчије“: имена свих оних који су наопакостима задужили човечанство, или га перманентно задужују, написао је наопако. Ту су сви они, редом (у *Лучи*): Наполеон, Цезар, Алекса, Кнез зла, Дух зли, Глава зла итд. („Сатанини злоумишљеници иду к њему с општег договора ... Алзженк, Илзхуд и Алзавалг Горди, Обенизрем и Яобаз злобни ... Ево Адам, ево Ноелопан, ево Разец и ево Аскела“). Наш одговор на ово питање је афирмативан.

5. РЕЛАЦИЈЕ СА МЕНДЕЉЕЈЕВИМ И ДАРВИНОМ

У другом тому наше књиге *Његошев исконски логос* (Интерпрес, Београд 2003, стр. 194), показали смо да бројевна секвенца 11–12–13–14 представља специфичан логички квадрат са јединственим аритметичким законом [(2 x 12 = 24/42 = 21 x 2), (2 x 13 = 26/62 = 31 x 2) итд.]. С друге стране, у првом тому исте те књиге (Интерпрес, Београд 2000, стр. 72, слика $3.5a_1$) показали смо да је Његош број стихова у пет чинова *Шћепана Малог* изабрао тако да је „одиграо“ управо ову секвенцу: 1. 877 (**22**), 2. 842 (**14**), 3. 850 (**13**), 4. 912 (**12**), 5. 623 (**11**). Тада, међутим, још увек нисмо били одгонетнули зашто је цикличност остварио са 11–22, што овде, надаље, објашњавамо (табела 3).

Како видимо, Његош је, у цифру тачно, „одиграо“ почетни низ бројева (11–12–13–14, са придруживањем последњег броја, броја 22) крајње колоне

---

[22] У хексадекадном бројевном систему, једноцифрени бројеви већи од 9 означавају се словима абецеде: 10(A), 11(B), 12(C), 13(D), 14(E), 15(F).

[23] L. de Freitas, 515 – a symmetric number in Dante, *Computers Math. Applic.* 17 (1989), pp. 887–897.

у табели 3. То тако јесте у *Шћепану Малом*, а у Дарвиновом (једином) дијаграму, систем еволуционих нивоа састоји се од два дела, 0-10 и 11-14, где је други део надодат на први. Истовремено, свеукупан систем, 0-14, у потпуности одговара Мендељејевљевом периодном систему „дугих периода“, а, заправо, моделу хиперкоцке са 16 темена, при чему улогу последњег темена „игра“ теме број „1“, у једном цикличном затварању. [С друге стране, систем „кратких периода“ кореспондира са моделом коцке, где улогу последњег темена „игра“ нулто теме, такође у цикличном затварању.][24]

6. ЗАКЉУЧАК

На основу свега изложеног, може се закључити да се Његошева намера да оствари „согласије опште“, као израза универзалног закона (логоса), заиста односи на кореспонденцију поетских структура са структурама природних система. Начин на који је то остварио неочекиван је и непознат у науци о књижевности, као и у науци уопште. Најпре је своје поетске структуре усагласио са поетским структурама класика књижевности, својих претеча, какви су Хомер и Данте, а затим и са структурама природних система, какви су периодни систем хемијских елемената и генетски код, не губећи, притом, ништа од уметничког и естетског у исказу и изразу; напротив, подижући их на још виши ниво.

Miloje M. Rakočević

NJEGOŠ’S UNIVERSAL POETIC STRUCTURES

S u m m a r y

In this paper is presented the idea of universal logos and universal code, and how they correspond with Njegosh’s understanding of a general accord, the understanding of the deepest essence of mathematics and natural science. Also are presented Njegosh’s universal poetic structures correspondent with the structures of those existing within natural systems (such as the periodic system of chemical elements and gentskog code), which are determined by the best possible harmony, symmetry and proportion, that is by the golden mean. In addition, it is shown how Njegosh’s poetic structures correspond with those in Homer’s as well as Dante’s works; and all three, with the structures of the genetic code, Darwin’s diagram and Mendeleev’s periodic system, both in the form of a hypercube.

Key words: Njegosh, Homer, Dante, poetry, prose, poetic structure, poetic composition, the universe, proportions, symmetry, harmony, the golden section, indirect causation, genetic code, a universal code

---

[24] Ова анализа је наша, на основу чињеница датих у: Б. М. Кедров, *Прогнозы Д. И. Менделеева в атомистике*, Атомиздат, Москва 1977, стр. 128, фотокопија XII, где се види да су елементи прве групе, Cu, Ag, Au, поново написани на крају таблице; затим стр. 183 и 188.

ЊЕГОШЕВЕ УНИВЕРЗАЛНЕ ПОЕТСКЕ СТРУКТУРЕ
(ИЛУСТРАЦИЈЕ)

	Испред	Иза	Разлика	A
Луча	949+000	949 + 111	111	
Шћепан	1996+000	1996 + 111	111	
Вијенац	2234-000	2234 - 1650	1650	
166650 = 6666 + (2 x 79992) 16650 = 666 + (2 x 7992) 1650 = 66 + (2 x 792)				B
111 x 66 = (1 x 7326) 111 x 666 = (1 x 73926) 111 x 6666 = (1 x 739926)				C

Табела 1. Број стихова у три Његошева дела, у релацији са „референтном“ тачком (објашњење у тексту) (Према: ММР, *Њего̄шев исконски ло̄гос*, II том, стр. 175).

27	162	189	27/3	9	1782	2079	297/3	99	17982	20979	2997/3	999
26	156	182	26/3		1716	2002	286/3		17316	20202	2886/3	962
25	150	175	25/3		1650	1925	275/3		16650	20202	2886/3	962
24	144	168	24/3	8	1584	1848	264/3	88	15984	18648	2664/3	888
–	–	–	–	–	–	–	–		–	–	–	–
15	90	105	15/3	5	990	1155	165/3	55	9990	11655	1665/3	555
14	84	98	14/3		924	1078	154/3		9324	10878	1554/3	518
13	78	81	13/3		858	1001	143/3		8658	10101	1443/3	481
12	72	84	12/3	4	792	924	132/3	44	7992	9324	1332/3	444
11	66	77	11/3		726	847	121/3		7326	8547	1221/3	407
10	60	70	10/3		660	770	110/3		6660	7770	1110/3	370
9	54	63	9/3	3	594	693	99/3	33	5994	6993	999/3	333
8	48	56	8/3		528	616	88/3		5328	6216	888/3	296
7	42	49	7/3		462	539	77/3		4662	5439	777/3	259
6	36	42	6/3	2	396	462	66/3	22	3996	4662	666/3	222
5	30	35	5/3		330	385	55/3		3330	3885	555/3	185
4	24	28	4/3		264	308	44/3		2664	3108	444/3	148
3	18	21	3/3	1	198	231	33/3	11	1998	2331	333/3	111
2	12	14	2/3		132	154	22/3		1332	1554	222/3	074
1	6	7	1/3		66	77	11/3		666	777	111/3	037

(7326 : 66 = 111) (8547 : 77 = 111) (6660 + 0666 = 7326)

Табела 2. Релације са бројем Св. Јована Богослова, бројем 666 (објашњење у тексту).

0-1-2 1-2-3 2-3-4	3-4-5 4-5-6 5-6-7	6-7-8 7-8-9 8-9-10	9-10-**11** 10-11-12 11-12-13	**01, 02, 03,..., 09, 10, 11** **12, 13, 14,..., 20, 21, 22** 23, 24, 25,..., 31, 32, 33 34, 35, 36,..., 42, 43, 44 45, 46, 47,..., 53, 54, 55 56, 57, 58,..., 64, 65, 66 67, 68, 69,..., 75, 76, 77 78, 79, 80,..., 86, 87, 88 89, 90, 91,..., 97, 98, 99
3-4-5 4-5-6 5-6-7	6-7-8 7-8-9 8-9-10	9-10-11 10-11-12 11-12-13	12-13-14 13-14-15 14-15-16	
6-7-8 7-8-9 8-9-10	9-10-11 10-11-12 11-12-13	12-13-14 13-14-15 14-15-16	15-16-17 16-17-18 17-18-19	13_4, 25_7, 37_{10}, 49_{13}, $5B_{16}$, $6D_{19}$, $7F_{21}$, ...
9-10-11 10-11-12 11-12-13	12-13-14 13-14-15 14-15-16	15-16-17 16-17-18 17-18-19	18-19-20 19-20-21 20-21-**22**	1 10 19 037, 370, 703 038, 380, 722

Табела 3. Аранжман низа природних бројева, сагласан са принципом континуитета и принципом минимума промене (промена за јединицу по хоризонтали и по вертикали). У десном горњем блоку дат је редослед појединачних бројева, док је у левом (обједињеном) блоку дат редослед бројевних „тројки“. У десном средишњем и доњем блоку дати су Шчербакови, односно Дантеови, бројеви (објашњење у тексту).

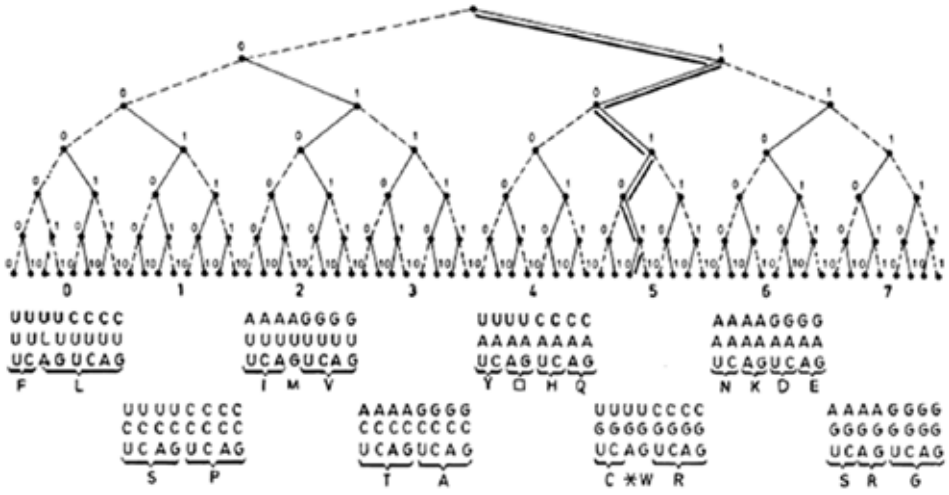

Слика 1. Шестобитно бинарно дрво генетског кода, са распоредом 64 трословне „речи“ (кодона), генерисаних из четворословне азбуке (U, C, A, G), од почетне, то јест нулте, UUU (000000), преко „хармонијске“ (у позицији хармонијске средине), са највећом променом, UGA 101010, до последње, на позицији 63 (111111). [Према: M. M. Rakočević, BioSystems 46 (1998) 283–291.]

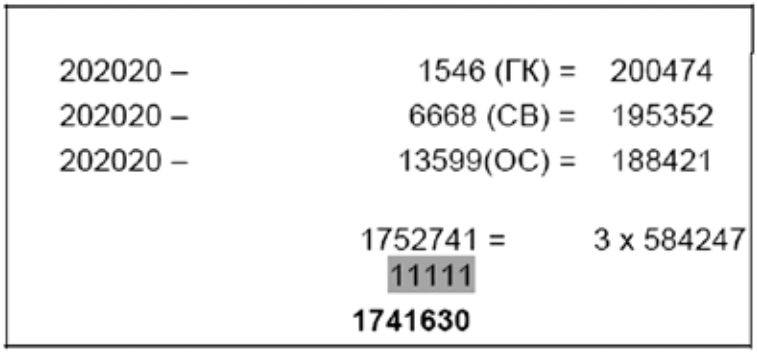

Слика 2. Број стихова у три Његошева дела, у релацији са „референтном“ тачком. (Према: ММР, *Његошев исконски логос*, II том, стр. 60).

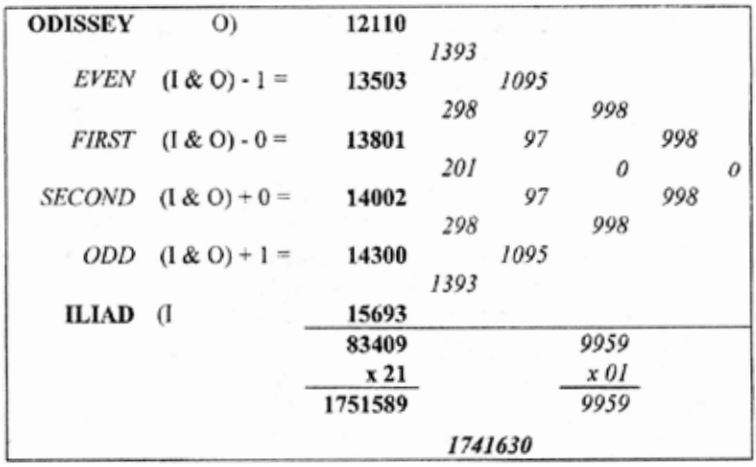

Слика 3. Број стихова у *Илијади* и *Одисеји*, исказан кроз битне (питагорејске) дистинкције. Главни резултат (1741630) одговара броју дистрибуција у генетском коду (Према: ММР, *Његошев исконски логос*, II том, стр. 60).

d	c	b	a	e	f
				.	**1**
1	0	1	**00001**	2	9
1	0	1	**00002**		
1	1	0	00004	1	**1**
1	0	1	**00008**	2	12
1	0	1	**00016**		
1	1	0	00032	2	**3**
1	1	0	00064		
1	0	1	**00128**	1	M
1	1	0	00256	2	**3**
0	1	0	00512		
1	0	1	**01024**	**2**	12
1	0	1	**02048**		
0	1	0	04096	1	**1**
0	0	1	**08192**	**2**	9
0	0	1	**16384**		
				.	**1**

Слика 4. Сједињени Хомеров и Његошев систем у форми просторног низа, $N=2^n$: (a) Бинарна секвенца чија сума је $2^{15}–1=32767$ (2 exp. 15); (b) Хомеров избор: $27803_{10} = 66233_8 = 110110010011011_2$ (број стихова *Илијаде* и *Одисеје* заједно); (c) Његошев избор: $4964_{10} = 11544_8 = 001001101100100_2$. *Горски вијенац*, штампана верзија: 2819 стихова, плус 318 сцена (ситуација са појавом сваке следеће личности на сцени), плус 116 штампаних страница = 3253; *Горски вијенац*, рукописна верзија: 1528 стихова, плус 150 сцена, плус 33 рукописне странице = 1711; све заједно даје укупни „простор“ *Вијенца*: 3253 + 1711 = 4964; Хомеров плус Његошев систем: $66233_8 + 11544_8 = 77777_8$; (d) Хомеров избор: $3583_{10} = 6777_8 = 000110111111111_2$. Број 3583 представља разлику броја стихова *Илијаде* и *Одисеје*: 15693 – 12110 = 3583; (e) Број Хомерових избора (подвучено) / неизбора (неподвучено): 0, 2, 1, 2, 2, 1, 2, 2, 1, 2, ø; (f) У књижевничкој науци познати композициони след у *Илијади* (у односу на средишњу тачку, коју представља Мисија Ахилеју): 1 дан пун догађаја, 9 дана без догађаја итд., где догађања одговарају неизборима и обрнуто. (Напомена: нула на почетку одговара стварној нули на почетку низа природних бројева, а прецртана нула на крају одговара неизбору бројева који следе изван Хомерове тро-петорке.)

UDC 821.163.41-13.09 Petrović Njegoš P. II

Љиљана Пешикан-Љушшановић

„ПОШЉЕДЊЕ ВРИЈЕМЕ“ И КОСОВСКО ПРЕДАЊЕ КОД СТАРЦА РАШКА И У *ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ**

У Његошевом виђењу пропасти српских средњовековних држава садржан је, несумњиво, и рефлекс песама Старца Рашка и великог усменог предања и певања о „пошљедњем времену“. Ову тврдњу понављали су и доказивали многи, али, истовремено, природа тога односа остаје и даље слојевита и загонетна. Ово би се могло проширити на много тога што се тиче односа Његошевог дела и народне књижевности: рефлекси свакако постоје, али суштинско питање остаје колико је реч о непосредном преузимању тема, мотива, па и значења, а колико о суштинском преобликовању импулса усмене књижевности и традиционалне културе.

Широко је прихваћено особено културноисторијско предање о потенцијалној колективности *Горскоī вијенца*, које се огледа у предању о његовом настајању. Владика је, наводно, ово дело писао сакупљајући виђене људе, читајући им делове текста и разговарајући о ономе што би најбоље одговарало потребама заједнице. Ово предање постало је, временом, део романтичарске мистификације односа кнеза–песника и његовог народа, иако, истовремено, није лишено ни елемената историјске заснованости.[25] Суштински важно, ипак, остаје питање колико су ти контакти могли утицати на генезу и природу *Горскоī вијенца*, што се, у крајњој линији, може заоштрити до опозиције између песничког дела – на чији настанак утичу многи чиниоци, али је оно *суштински индивидуално* и *дубоко самосвојно* – и дела усменог постања, колективног по свом духу и природи, заснованог на формулативном

---

* Предавање је одржано у уторак, 14. маја 2013. године, у 12 часова, Свечана сала Матице српске.

[25] Сваки старији Трешњевац знао је, пре неких тридесетак година, да покаже место на пољу, близу цркве и гробља, где је владика подизао свој шатор под којим је, седећи у столовачу, окупљао цуцке племенске главаре и водио с њима разговоре о племенским и државним пословима.

надиндивидуалном језику, устаљеном фонду тема, мотива, ликова и, најзад, на „превентивној цензури заједнице“, која суштински обележева фолклор као *нарочити облик стваралаштва*.

Визија „пошљедњег времена“ обликује се у *Горском вијенцу* као једно од суштинских тематских и значењских упоришта дела, као призма кроз коју се преламају национална прошлост и будућност. У овоме лежи несумњива сличност између српске усмене епике, историјског и есхатолошког предања и Његошевог дела. Оне се, пре свега, заснивају на митизацији националне историје и судбине, односно на давању космичких, есхатолошких размера слому српске средњовековне државе, а тиме, што је једнако битно иако се често заборавља, и непосредном историјском делању јунака *Горскоґ вијенца*, па и Његошевих савременика. Среће се и низ заједничких или слично обрађених мотива у *Горском вијенцу* и усменој књижевности, као и сличности на плану значења, пре свега у поимању времена.

Тако се, нарочито у народној песми, али и код Његоша, с једне стране, обликује специфична „кружна космологија“, у чијој основи лежи веровање да свет мора периодично страдати – због људских грехова, али и због властите оронулости. Свет, као све живо, стари и тоши се и мора бити уништен, не само за казну него и зато да би се његови животни и плодотворни потенцијали обновили и оснажили. То обнављање истовремено значи поновно успостављање нарушеног завета Богу.[26] Пропаст света, дакле, претпоставља и његово обнављање. С друге стране, код Његоша, а можда и у Вишњићевој песми *Почетак буне против дахија*, слути се и једно другачије јудео-хришћанско поимање времена, према којем ће крај света, као и његово стварање, бити једнократан. Према овом поимању време је стрела, а не круг, оно је линеарно и неповратно, усмерено ка другом доласку Христовом и према коначности Небеског Јерусалима.

Мотиви везани за Косовски бој и његове јунаке, које Његош преузима из народног певања и приповедања, имају у *Горском вијенцу* изузетно важну улогу у оцртавању и карактерисању духовног профила целог народа и у пројектовању песничке визије националне будућности. Обликујући овај аспект свог дела, Његош преузима и продубљује и представу о косовском поразу и пропасти српске средњовековне државе као о „пошљедњем времену“. Сама синтагма „пошљедње вријеме“ формулисана је у песмама о збивањима која непосредно претходе Косовском боју. То су Рашкове песме *Женидба кнеза Лазара* и *Зидање Раванице* и песма *Опет зидање Раванице*, коју је Вуку певао неименовани сељак из Рудничке нахије. У овим песмама извршена је специфична „митологизација историје“, али, истовремено, и специфично „превођење“ збивања из космичких у социјалне оквире и конкретизовање митске приче.

---

[26] Овакву представу садржи, рецимо, универзално распрострањени мит о потопу, који се јавља као асирски, месопотамски, кинески, индијски, грчки, а своје најутицајније обликовање налази у *Старом завету*.

Иако мање очито, на Његошеву визију усудне пропасти утицале су и оне песме у којима се „пошљедње вријеме“ смешта *in illo tempore,* у митско време праствараља и мотивише људским огрешењима. Тако се кршење закона у првој песми кола градира као огрешење о сродство и владарске дужности, као изокретање система вредности („за правило лудост изабраше“), неверност и издаја. Први погажени закон и први смртни грех предака представљају сукоби унутар породице:

Наши цари закон погазише,
почеше се крвнички гонити,
један другом вадит очи живе...

И у обликовању историјског предања о издаји Станише Црнојевића, у трећој песми кола, огрешење о сродничке везе примарни је грех који води у проклетство:

Љута клетва паде на изрода!
Прокле мати од невоље сина,
те кнегиња Иванбеговица,
прокле Мара свог сина Станишу.
Прогризе јој сису у посање,
рајско пиће просу у њедрима.

Метафора „рајско пиће“ у значењу мајчино млеко могла би овде оличавати првотну чистоту и невиност одојчета и мајчино наручје као рајски врт, али она, несумњиво, указује и на опште распрострањене представе о светости мајчиног млека и прсију. Тиме се успоставља снажна асоцијативна веза с веровањима у моћ мајчиног млека, које је и моћна заштита, и могући основ проклињања. Сегмент црногорске историје 16. века, судбина најмлађег Иван-беговог сина Станише Црнојевића, који је примио ислам и под именом Скендер-бег управљао Црном Гором од 1514. до 1528, повезује се овде с кобношћу огрешења о властиту крв.[1]

Ово непосредно асоцира на две варијанте песме о подели светачких домена и кажњавању људских грехова, с почетка друге књиге *Срӣских народних ӣесама* Вука Стефановића Караџића. У обе песме (*Свеци благо дијеле* и *Опеш што, али друкчије*), опису пропасти претходе описи „тешког безакоња“ које изазива неумољиву Божју казну. Као и код Његоша, у песми *Свеци благо дијеле* примарни су нарушавање хијерархије унутар породице и различити облици огрешења о крвно и духовно сродство:

[1] Обука се у вјеру крвничку
и брацке је крви ожеднио.

не поштује млађи старијега,
не слушају ђеца родитеља;
родитељи пород погазили
кум свог кума на судове ћера,
(...)
а брат брата на мејдан зазива,
ђевер снаси о срамоти ради,
а брат сестру сестром не дозива.

Овде се непосредно суочавамо и са једном од битних разлика између усмене песме и Његошевог дела. Огрешење о сродство за усменог певача представља највећи од свих грехова, из којег извиру сви други. Управо по томе ове песме у извесној мери одступају и од старозаветног поимања греха, где су најтежи греси идолопоклонство и незнабоштво. У Старом завету из огрешења о Бога произлазе сва друга: убиство, инцест, блуд, непослушност, неверност... За народног певача, давно лишеног властите државе, породица је постала оличење људске, космичке и божје хармоније, тако да се свако огрешење о њу изједначава са нарушавањем божјег поретка и уништењем највеће светиње.

За коло, као и за народну песму, први грех јесте огрешење о властиту крв, и ту несумњиво проговара снажни културни код племенске заједнице, у којој „свој својега никад пуштат неће". Ипак, за Његоша и његове јунаке у самом врху градације смртних грехова, који воде до „пошљедњег времена" и опште пропасти, стоје неслога и издаја рода, што као појам надилази и породицу и племе.[2] Ово је, свакако, мотивисано и природом *Горскоѓ вијенца*, као дела које подстиче и прославља национално буђење („Бјежи, грдна клетво, с рода – завјет Срби испунише!"), и особеним историјским искуством. Песник, уз то, слободно спаја токове који у усменом песништву[3] углавном остају раздвојени – онај у којем је тежиште на природи греха и онај који је, превасходно, базиран на историзованим последицама пропасти, а, сем тога, васпоставља хијерархију смртних грехова у којој је издаја рода највише и најтеже сагрешење.

Када је о обликовању времена реч, најуочљивији аспект представљу особени хронотопи Његошеве драмске поеме. *Горски вијенац* почиње у глуво доба ноћи, на Ловћену „уочи Тројичина дне". Време је двоструко онеобичено:

---

[2] У градацији сагрешења у другој Вуковој варијанти историјски се конкретизују неслога и парничење међу браћом:

Ће брат брата по судовим' ћера
И мучи га муках пред Турцима.

Ово, ипак, не досеже општост Његошеве визије издаје властитог рода, него остаје чврсто везано за оквире породице.

[3] Пре свега у песмама Вукових збирки које су овде одабране као најутицајније и временски најближе Његошевом стварању.

Оно непосредно претходи једном од највећих народних празника, у којем се хришћанско празновање силаска Светог духа на апостоле повезује с древним пролећно/летњим земљорадничким обредима плодности и Духовским или Тројичким задушницама, као предачким празником. Овој особеној кумулацији светог придружује се глуво доба по традиционалним веровањима период када нечиста сила влада на земљи. Сем тога, ови двоструко гранични сегменти времена (ноћ, празник) повезују се и с изразитом издвојеношћу простора. Ловћен се, у исказу Сердара Радоње, описује као простор ближи небу него земљи, „вршина“ с које се „под собом“ гледају муње и облаци.[4] Овако обликован хронотоп, с једне стране, наглашава важност, па и потенцијалну светост будућих збивања, али, с друге, истовремено даје моћан импулс карактеризацији лика Владике Данила и оцртавању његове особене, дубоко усамљеничке позиције у свету који се „у ад... претворио“. Слике смака и пропасти постају тако, у исти мах, и израз личне патње „благородне душе“, одјек ужаса који прожима оног „ко на брдо, ак’ и мало, стоји“. Свет и космос смањени пред џиновским освајачем носе јасан есхатолошки призвук:

Сан паклени окруни Османа,
дарова му луну ка јабуку.
(Његош, 1983, 9–10).

Овај „сан паклени“ успоставља сугестивно сагласје са добом дана у којем се о њему говори: У „глухо доба ноћи, свак спава“, а Владика Данило „сам собом“ суочава се с врагом „су седам бињишах, / су два мача, а су двије круне“, и у потресним апокалиптичним визијама сагледава судбину „по свијета“, Црне Горе и властиту. Поређење освајачке најезде с природном стихијом: „ка скакавац поља што опусти“[5], и неситим ждрелом пакла: „Мален свијет за адова жвала“, конкретизује се у Владичиној дубоко потресној личној визији, која обједињује опште и индивидуално на начин сасвим нетипичан за усмено стваралаштво:

у ад ми се свијет претворио,
а сви људи паклени духови.
(Његош, 1983, 41–42)

---

[4] Спасовска песма из Будве, каже:
Виша је гора од горе,
Највиша Ловћен планина
У њој је трње и грабље,
У њој су сњези и мрази
У свако доба годишта;
виленски у њој станови...

[5] У *Другој књизи Мојсијевој* Господ кажњава фараона дајући Мојсију моћ да пусти скакавце на поља.

И скупштина на Цетињу одвија се на празник „о маломе Госпођину дне“, током дана, ноћи и у зору наредног дана, уз наглашену мешавину црногорске свакодневице и елемената оностраног, нуминозног. „Под видом да се мире неке главе“ сабирају се главари. Извештаји с окупљања Озринића и Никшићана преплићу се с оштро супротстављеним визијама прошлости и будућности у исказима хришћана и муслимана. Обичајно-обредна пракса огледа се у свадби и покајању. Коло пева. Приповеда се о себи и другима. При том, манир веродостојности, иначе типичан за усмено предање, и комплексно сагледавање обичаја и веровања колектива, обликују сложен и слојевит колективни лик народа. Истовремено, у пророчким сновима главара – Обрада, Сердара Јанка и Сердара Вукоте – наговештава се обнављање нарушеног завета с Богом и историјски преокрет, будућа пропаст Турског царства заснованог на неправди и тиранској узурпацији. Ови снови и знамења, у односу на време збивања дела, представљају „приче о садашњости“, али и пророчке визије, наговештај важног догађаја који треба да се одигра у будућности. Истовремено, снови главара су својом садржином јасно повезани и с предањима о далекој прошлости, па тиме указују на нераскидиву везу између предачких узора и подвига потомака.

Збивања која ови снови слуте затварају круг отпочет сагрешењем и косовском пропашћу и наговештавају нови почетак. У њима се, попут народне прошлости, садашњости и будућности, стапају хришћански симболи са древним архетипским представама и симболима старе вере. Обједињени истом слутњом преврата преплићу се тако: успон на гору; јабука; златни крст који сија „ка на гори сунце“; свадба и покрштење; митски предак који налаже да се гради црква..., кулминирајући заједничким сном о Обилићу, који на белом коњу пролеће Цетињским пољем. У лику Обилића и значењима које он добија у *Горском вијенцу* јављају се, несумњиво, елементи легенди и митова о боговима и херојима, али реч је о миту који своју пуноћу достиже, пре свега, као резултат Његошеве самосвојне поетске визије.

Горски вијенац окончавају Бадње вече, Божић и „Ново љето“, као стварни и симболички почетак новог доба. Предачки празник повезује се са испуњавањем предачког завета. У помену „витезовах нашега народа“ Његош свесно окупља историјске личности и јунаке песме:

непобједног младога Душана,
Обилића, Кастриота Ђура,
Зриновића, Ивана, Милана,
Страхинића, Рељу Крилатога,
Црновиће Ива и Уроша,
Цмиљанића, војводу Момчила,
Јанковића, девет Југовићах,
и Новака – поради халака...

Ипак склад предака и потомака пројектован у блиставој белини и озарењу предачких душа и Цетињског поља под њима:

Како су се душе прађедовске,
над Цетињем данас узвијале!
како јата дивних лабудовах
кад се небом ведријем играју
над образом свијетла језера

бива у извесној мери засенчен управо проблематизовањем традиционалног односа према времену. Игуман Стефан, седећи поред огњишта премишља о почетку Нове године који се управо прославља:

па се чудим за нову годину
што је данас ошћела људима.
Рашта није с почетком прољећа,
кад се сунце са југа поврати
и кад почну дневи напредоват,
кад се земља обуче зелењу
и ствар свака кад на њој добије
нови живот и вид сасвим нови?

Владика на ову запитаност одговара двоструко – истичући условност људске периодизације времена и позивајући се на ауторитет предака:

Све једнако, тада али данас;
вријеме ће својим током ходит,
а ово су стари уредили.

што Игуман неопозиво одбацује: „Ко је да је, није угодио“, чиме се расправа окончава без разрешења.

Је ли овде реч о тренутној ћуди слепог старца који „пречишћа свијет на решето“ и, у часу привременог затишја, гласно казује своје мисли? Баца ли Игуманова сумња сенку само на место новогодишњег празника у годишњем циклусу, а тиме и на традиционално поимање временских токова на којем овакво сегментирање године почива, или се њоме наговештава и то да ни „нови живот и вид сасвим нови“, отпочет освајањем слободе, није лишен властите сенке и слутње пропасти? Или се Игуман супротставља древној представи о цикличном току времена као хришћанин који прихвата новозаветну представу о нецикличном временском току, о суштинском раскидању круга? Јер *Јеванђеље по Матеју* и *Откровење Јованово,* казујући о другом доласку Христовом, говоре одиста о последњем времену – о крају историје. Реч је о неповратном чину, о коначној хармонизацији и преобликовању света, после

којег више није могуће нарушавање структуре космоса: „И ноћи тамо неће бити и неће потребовати видјела од жишка, ни видјела сунчанога, јер ће их обасјавати господ Бог; и цароваће ва вијек вијека.“

По слутњи новог судбинског преврата, који ће суштински променити нагрђено лице поробљеног света, Његошева визија може се довести у везу са визијом слепог певача и великог песника Првог српског устанка Филипа Вишњића. Као што се у *Горском вијенцу* тиранством и безакоњем турске власти раскида круг пропасти отпочет грехом предака, тако и Вишњићеви дахије, из „књига инџијела“ – јеванђеља – читају властиту пропаст. Циклус зачет прорицањем из књига староставних окончава се новим пророчанством – опет из светих књига – „инџијела“, које слуте катастрофу царства на власти и отпочињање новог циклуса.

Сличност Вишњићеве и Његошеве визије „пошљеднјег времена“ може се тражити и у непосредном рефлектовању *Светог̄ писма*, пре свега *Јеванђеља по Матеју.* Управо из њега су, у великој мери, потекле оне „чудне прилике“, које наговештавају преврат у Вишњићевој песми *Почетак буне против дахија,* али и „чудо и знамење“, до тад невиђени крст од живог огња, који Обрад гледа са ловћенске „вршине“.[6] Међутим, овде се може васпоставити и једна од битних разлика између Његошевог дела и народне песме. Неписмени народни певач сигурно обликује слике смака под утицајем *Светог̄ писма*, било да га зна преко проповеди и читања у цркви (тако га је најпре могао упознати слепи Вишњић), било да представе о Страшном суду стиче преко црквеног сликарства, било посредством есхатолошког усменог предања. Рефлекси *Светог̄ писма*, непосредни или посредни, многобројни су у усменом песништву. Запечаћених седам небеса, трогодишња суша од које пуца земља, помрачење небеских светила, огањ с небеса, муње и громови, који се јављају у песмама, уобичајене су казне за нарушавање завета с Богом. Исто важи и за болести, као и за пропадање сваког берићета, како земаљског – вина и пшенице тако и оног у стоци – са света нестају овце и пчеле. Пропадање вина и пшенице и у *Светом писму* може оличавати последње време, а једнако је развијена и симболика жита и хлеба. У нашим песмама пропасти усева следи изумирање стоке, посебно оваца, а исти мотив се у неколико наврата јавља и у *Старом завету.* У *Женидби Кнеза Лазара* и у обе варијанте *Зидања Раванице* основне слике смака јесу губитак царства и падање под турску власт, насиље, рушење задужбина и градова, што такође

---

[6] Најава поновног Христовог доласка и краја света у *Јеванђељу по Матеју* овако се обликује:

„27. Јер као што муња излази од истока и показује се до запада, таки ће бити долазак сина човјечјега.

(...)

29. И одмах ће по невољи дана тијех сунце помрачати, и мјесец своју свјетлост изгубити, и звијезде с неба спасти, и силе небеске покренути се.“

има пандан у *Светом писму*, као и мотив сребра и злата који губе своју примарну вредност и функцију.

Међутим, Његошев однос према *Светом писму* много је сложенији и комплекснији и знатно богатији асоцијацијама, што је логична последица суштинске разлике у познавању библијског текста. И код Његоша се јављају есхатолошке визије непосредно подстакнуте сликама из *Светог писма*. Коло Божји гнев отеловљује у слици седмоглаве аждаје:

> Седмоглава изиде аждаја
> И сатрије Србство свеколико

која се непосредно подудара с *Откровењем Јовановим*: „И показа се други знак на небу, и гле, велика црвена аждаха, која имаше седам глава...“ (Откровење, 12, 3). Уз то, о Косову као о Армагедону, за оне који су у њему учествовали и за њихове потомке, непосредно сведоче и метафоре типа „грдно судилиште“ или „гробница“. Потресање земље и крвави месец („Излази мјесец крвав и би велики потрес“) у ноћи пред полагање заклетве поново асоцирају на *Јеванђеље по Матеју*: „И одмах ће по невољи дана тијех сунце помрачати, и мјесец своју свијетлост изгубити, и звијезде с неба спасти, и силе небеске покренути се“ и, још непосредније, на *Откровење Јованово*: „...Затресе се земља врло, и сунце поста црно као врећа од кострјети и мјесец поста као крв...“.

Рефлекси *Светог писма* у Његошевом делу готово су неизбројиви и свакако су непосреднији, сложенији и знатно многобројнији од оних у народној песми. Истовремено, Његош универзални симболички потенцијал ових слика често прожима и повезује с фрагментима народних веровања. Тако се, на пример, висока симболика пророчких снова понавља, унеколико хуморно растерећена, у гатањима из плећа, која ће се такође обистинити. Небеска знамења и снови овиме се потврђују и на плану ближем народној свакодневици дајући делу животност и пуноћу.

Његошева визија „пошљедњег времена“ унеколико се одваја од оне у усменој поезији и предању и по знатно разуђенијим историјским и географским конкретизацијама времена и простора, какве у народној песми углавном изостају. У песмама које смак смештају у свето време праствараља, када се деобом светачких домена гради *наш* свет, простор је обликован веома уопштено, пре свега као контраст *горњег*, светог, небеског простора, који је извор силе, моћи и правде и *доњег* грехом ослабљеног земаљског простора, који се претвара у простор божје казне и људске патње, али и у простор покајања. Именовани простори јављају се и у овим песмама, али је њихова функција превасходно симболична. У песми *Свеци благо дијеле* то је Инђија „земља проклета“, у коју попуцалу од суше „живи пропадаше људи“. У варијанти „из Црне Горе“ то су „Сријем мјесто жупно“, и бела црква

у њему, као једини чисти земаљски пандан светом и моћном горњем простору „небеских врата“. Ту се молитвом и покорношћу обнавља нарушени завет с Господом.

Обликовање простора у песмама које митизују пропаст српске средњовековне државе обележено је типичним односом традиоционалне културе према свету. То је простор престонице – „у Призрену граду бијеломе“, „у Крушевцу шанцу шареноме“, или само „у Крушевцу“ – који се потом сконцентрише на златне царске столове и царску столицу, или на „совру“ поседнуту „по господству и по старјешинству“, „редом“, за којом почиње разговор о будућности. У песмама о зидању Раванице следи побрајање локалитета на којима су „млоги намастири“, простори отеловљене светости. Сељак из Рудничке нахије, додаје томе и „два мајдана златна“, као основ економске моћи која наводи Лазара на разметљиву тврдњу: „од свијех ћу боље начинити“, али и зачудни, истанчани опис локалитета будуће светиње:

Виђео сам доље у Ресави,
У Ресави твојој државини,
Под Кучајом, високом планином,
Један лијеп, царе, заравањак,
Гради ноћу Раваницу цркву,

На крају, у песму улази и сажети рефлекс етиолошког предања о настанку Царевог бупила, на месту где је, заслепљен чудесним сјајем своје задужбине, цар пао с коња.

Сви ови простори јасно откривају опозицију између *нашег̄* – светлог, шареног, белог, светог – и непознатог и неодређеног *т̄уђег̄* простора. Према оваквом поимању „наш свет“ је космос, док је туђи свет нека врста „другог света“, страни, туђи, хаотични простор. Унеколико се разликује обликовање простора у Вишњићевој песми *Почет̄ак буне прот̄ив дахија,* која у двоструком кључу „пошљеднјег времена“, пева и о времену пре „пет стотин година, / Кад је српско пропануло царство“ и о почетку пропасти Турског царства и обнови националне слободе. Простор се код Вишњића гради на најопштијој вертикали која се успоставља између „земље Србије“ и горњих сфера, где „виш’ Србије по небу ведроме“ свеци међу „различне прилике“ позивајући на побуну и преврат. С просторном вертикалом укршта се временска оса која повезује певачево доба са судбоносном прошлошћу:

Кад су ‘наке бивале прилике
Виш’ Србије по небу ведроме,
Ев’од онда пет стотин’ година,
Тад је Српско погинуло царство,
Ми [дахије, нап. Љ.П.Љ.] смо онда царство задобили...

Поред ових високо апстрактних, симболичних простора, у песму улази и низ реалних топонима: београдски град, са кулом Небојшом и Дунавом у њеном подножју, и многобројна станишта „српских поглавица“ лепа, мала, питома, поносита села, хајдучка гнезда из којих се затварају градови, читав један микрокосмос *своī* света суоченог са крвљу, која је „из земље проврела“ и неизбежним ратом. Поред *својих* простора Вишњић пророчки сагледава и туђинске градове – Шам и Медину, али и потенцијално савезнички Беч и Варадин. Цариград је у песми и свој, као простор некадашње погибије цара Константина, али и туђи, као султанска престоница. У Шаму и Медини, прориче слепи песник, трава ће пронићи из огњишта освајача, а богомоље ће „попаст паучина“. Свет се код Вишњића усложњава и грана, прелази и проширује границе *своī* простора, као што се и временски обухват шири и постаје сложенији.

Ипак, Његошеви хронотопи много су разуђенији и сложенији од хронотопа народне песме. У *Горском вијенцу* укрштају се и допуњавају разнородне визуре: Слика света за племенске главаре и четовође блиска је по својој исконској једноставности оној обликованој у народној песми и доследно остаје у границама супротности своје (добро) – туђе (лоше). Игуман Стефан приповеда о далеким просторима, он је видео: „најсветије небесне храмове“, али и унижене светиње, попут Свете Софије претворене у коњушницу. Простори предачких страдања и тријумфа отварају се у историјским хронотопима кола. Најзад, ту је и сложена, драматична у основи модерна визура Владике Данила.

На вредносно наглашеној супротности своје – туђе, заснива се бескомпромисна самосвест главара, али и могући комички избоји. Рецимо, Војводи Драшку и његовим слушаоцима, који не познају и не признају „игру без гусалах“, призори вампира и гладног курјака ближи су и лакше разумљиви него слика позоришне сцене и глумаца на њој:

Истрештили очи као тенци,
а зинули ка курјаци гладни

Ипак, супротстављање два различита типа културе има у Драшковом приповедању о Млецима и своју озбиљну страну. Тамнице смештене у самом срцу раскоши, „под дворове ће дужде стојаше“, откривају тамно, нељудско наличје млетачке државе и наговештавају њену пропаст, управо са становишта једне више, моралне и хумане визије будућности засноване на Божјој правди:

познао сам на оне тамнице
да су Божју грдно преступили,
и да ће им царство погинути
и бољима у руке уљести

За Игумана Стефана, који је „више у царство духовах“ *своје* је оно што је свето. Слике разарања светиња, за њега су сведочанства последњег времена, којем се мора супротставити „покољење за пјесну створено“, без обзира на цену, пошто без смрти нема васкрсења. Игуман духовним очима сагледава будућност као поновно очишћење обесвећеног света:

Већ вас виђу под сјајним покровом,
чест, народност ђе је васкреснула
и ђе олтар на исток окренут,
ђе у њему чисти тамјан дими.

Коло призива и повезује „развале царства јуначкога“ и стара разбојишта – „Каруче, на крају Црмнице“ (Његош, 1983, 596), Љешкопоље, Вртијељку, Нови Град – с безименим ратиштима „тврде постојбине“. Ову изразито историзовану визију простора и времена с древним есхатолошким митом повезује наглашена свест о моралној телеологији борбе, о њеном вишем историјском и религијском смислу који се претаче у потенцијалну светост. Погинули у борбама за слободу у визији кола јесу „красне жертве“, које приноси митизовани старац („Б'јеле власи низ плећа просуо, / б'јела брада вије до појаса“), или мученици на чијој ђе се гробници „луча [...] вазда призирати“. Ова светост коначно кулминира у светлој и освештаној игри предачких душа над пољем цетињским.

Далеко најсложенији јесу хронотопи који се обликују у монолозима и репликама Владике Данила. Они остварују наглашену поетску и значењску динамику, сугестивно кретање од „земље мале, одсвуд стијешњене“, преко широког утемељења у просторима и историји Европе и Азије, до најопштије визије хришћанског космоса:

Боже драги, који све управљаш,
који сједиш на престол небесни
те могућим зажижеш погледом
сва свијетла кола у простору;
ти који си развија прашину
испод твога трона свијетлога
и назва је твојим мировима...,

која се онда поново сведе на простор „више Горе Црне“. Владика артикулише властиту стрепњу у исконским представама непријатеља као демонских бића, али је његова визија света знатно сложенија и противречнија. По готово неразмрсивом преплету просторних и историјских асоцијација и по значењима која из њих црпи Владика Данило је модерни интелектуалац, вероватно ближи Његошу него свом историјском прототипу.

Историјско и геополитичко утемељење приче о пропасти Српског царства и падању „по свијета“ у „адова жвала“, помера код Његоша есхатолошку причу у метафорички и алегоријски домен, она постаје песничко рухо једне потенцијално хегелијанске визије историје као сукоба непомирљивих супротности. Ипак, у једном сегменту есхатолошки мит се потпуније обликује у *Горском вијенцу* него у народним песмама које опевају историзовано „пошљедње вријеме“ косовског слома. Реч је о одређењу греха, које у овим песмама мање-више изостаје. Смаку у њима не претходи експлицитно формулисано огрешење. Парничење кумова и борба међу браћом, у песми *Женидба кнеза Лазара*, нису узрок настајања пошљедњег времена него његова манифестација. Могуће сагрешење може се слутити у спремности Југовића да због породичног поноса и великашке охолости погубе цара, али то се само посредно наговештава у Богдановој опомени синовима да ће на њима, ако то учине, остати клетва. Можда се смртни грех који повлачи Божју казну може тражити у Рашковој песми *Урош и Мрњавчевићи*, која иначе не припада песмама о „пошљедњем времену“, и то у завади и грабежљивости господе, која „међу се се хоће да поморе“ и чији се сукоб не окончава ни онда када се по књигама староставним пресуди „на коме је царство“. Вукашин у овој песми, покушавајући да убије сина, удара мачем по црквеним вратима и тако „погуби божјега анђела“, али и ово је пре индивидуални грех који ће бити кажњен погибијом и губитком краљевине, него огрешење које се мора пренети на целу заједницу и условити општу пропаст. Могуће сагрешење у *Зидању Раванице* формулише се као гомилање блага које се не троши на зидање задужбина и потврђивање завета с богом, него на материјална добра, оличена у хиперболисаној раскоши царичине одеће. Ипак, ова раскош и сјај пре треба да издвоје и обележе гласницу која изриче опомену цару, доводећи тако ствари у ред: цар одлучује да зида задужбину и тиме отклања могуће огрешење. Југовићи у другој варијанти ове песме проневеравају „цареву хазну“ , али за то бивају непосредно кажњени.

У суштини, нема у овим песмама греха који би својом тежином оправдао наступање пошљедњих времена, уколико га накнадно не ишчитамо из целине преткосовског и косовског циклуса песама, што се не чини оправданим. Певач, по свему судећи, није изоставио грех предака због своје песничке невештине него свесном одлуком. Смак се овде не јавља ни као старозаветна „негативна теофанија“, ни као новозаветни страшни суд и крај времена, него, рекло би се, зато да би Лазар и његови витезови мучеништвом досегли царство небеско и да би се властитом страдању придао виши смисао. Сем тога, у времену устанка певачи, вероватно, нису хтели да затамне узорну слику предака и њихове некадашње силе и сјаја приписавши им смртни грех и кривицу за наступање „пошљедњег времена“.

Само се Вишњићева песма *Почетак буне против дахија* издваја управо постојањем јасно формулисаног сагрешења, истина турског. Хоџе и ваизи

ишчитавају дахијама објаву последњег времена из „књига инџијела“, мотивишући смак непоштовањем завета умирућег цара и насиљем над рајом супротним његовом аманету. Пропаст царства, погибије, пожари и пустош, рушење богомоља, порази и расејање – у основи представљају историјску конкретизацију катастрофе којом се завршава један временски циклус – епоха турске владавине – а Срби поново „узимају царство“.

За разлику од народне песме, Његош управо у великашком сукобу налази оно огрешење које условљава и мотивише трагичну судбину српског царства.

Великаши, проклете им душе,
на комаде раздробише царство,
српске силе грдно сатријеше;
великаши, траг им се утро
распре сјеме посијаше грко
те с њим племе српско отроваше;
великаши, грдне кукавице,
постадоше рода издајице.

Коло не штеди ни цареве који се крвнички гоне, ни њихове неверне слуге окупане „царском крвљу“. Косовска вечера се проклиње као поприште неслоге и клевете, па и само Лазарево мученишто бива унеколико потиснуто васпостављањем јуначког култа, који блиста на фону неслоге и издаје:

На развале царства јуначкога
засја света Милошева правда,
окруни се слава вјековјечно
Милошева оба побратима
и лијепеките Југовићах.

У суштини, и када је реч о рефлексима есхатолошког мита показује се да Његош јесте сакупио мноштво народних веровања, обичаја, књижевних облика, али је, истовремено, ту грађу битно стваралачки преобликовао и уклопио у своје дело и у потпуности је прилагодио његовим естетским, значењским, па и идеолошким функцијама. Многобројне асоцијације на усмену традицију у *Горском вијенцу* немају „етнографску“ улогу него (уз остало) постају основ једног новог и суштински самосвојног песничког језика и сложене, слојевите по много чему загонетне визије света и филозофије историје. У овом Његошевом делу реализује се модерна визија субјективног поимања историје упоредо са слојевима који из визуре колектива баштине и обнављају древни есхатолошки мит. У том споју рађа се значењска полифоничност која *Горски вијенац* помера ка дотад неслућеним поетским дубинама. Онај „велики грмен“ за којим је тако чезнуо, за Петра Петровића Његоша били су усмено стваралаштво и народна традиција.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
821.163.41-84.09:398

Сте̄ван Кордић

СРЕЋА ПЈЕВАЧКА ИЛИ ЊЕГОШ И ПОСЛОВИЦА

У овом се спису покушава сагледати мјесто пословица у Његошевом дјелу, те напоредо с тим мјесто односно одсуство пословица у нашој усменој пјеванији, превасходно пословица иако ово промишљање нужно прелази на мудростно уопште.

Мудростно пословиштво и пјесма усмена, као да су били и остали потпуно одвојени свјетови, па Његош као сљедбеник и настављач усменог пјесништва биће управо тај који ће срећно спојити лудостност јуначког пјесништва и мудростност пословишта, чему, највјероватније, уз друге неке разлоге односно збирове, има се захвалити његов несравњиви пјеснички успјех.

То нису једина два добра, у начелу неспојива, која је овај пјесник успјешно саставио, па је ту исто тако успјешан спој приповједног и проповједног, повијестног и приповијестног, датог и задатог.

И као владар и као пјесник, Његош је покушавао да исправи и преусмјери своје племе јер су на извјестан начин били залутали и његов етос и његов епос.

Иако је то за постављени задатак овога списа бочна тема, овдје се овлашно наводе и примјери тих залута, као и поредба истих јунака у народној пјесми и у пјесми Његошевој, са нагласком на преврату који је над затеченим стањем пјесник извршио.

Будући многостран а не једностран, пјесник збира а не бира, збира мудрост, човјечност и јунаштво (што имали смо негда и у усменом епском пјесништву, али што је касније било затурено), те проналази заједничке коријене или чак међусобну замјењивост многих вредности, па закључак овог списа и јесте да је управо спој мудростне и јуначке теме, те даље, проповједног и приповједног, и много чега другог, у начелу тешко спојивог, да је све то овом пјеснику успјело и тај успјех, спрам стајаћег епског израза *срећа јуначка*, заслужено носи назив – *срећа пје̄вачка*.

Кључне ријечи: пословица, лудостност и мудростност, добро и зло, игра ријечи и збиља ријечи, задатак и *занета̄к*, срећа јуначка – срећа пјевачка, опијеност – тријезност, проповједно и приповједно, повијестно и приповијестно, јунаштво и човјечност

Два добра не састави
Народна

Чак и на сасвим уску тему каква је ова, говорити о Његошу а избјећи такозвана општа мјеста, скоро да је немогућ задатак јер се у опасности понављаштва налазе подједнако и они који претходне расправе о овом пјеснику добро знају, још више они који их намјерно или ненамјерно превиђају.

Његош и пословица, то је задатак који неће моћи заобићи више и шире поље – *Његош и мудрост* – што скоро да је већ поље и највише и најшире.

И сам пјесник мисаоних општих мјеста, Његош та општа мјеста тако успјешно *изопштава* и другачије саопштава (*Обрадом добром и банална тема заблиста* – вели, по одвећ слободном нашем преводу, стари добри Хорације), па ако узмемо за поуздану одредбу циља пјесништва формулу Малармеову – *дати ријечима племена значење јасније* – онда је Његош тај посао обавио на најбољи могући начин тако да он се више зна напамет и наводи неголи што се чита, па његове књиге, а *Вијенац* прије свих, као да су се вратиле у Језик (у оба значења те ријечи, и језик као народ и језик као говор), одакле су и потекле.

Да Његош извире из усменог пјесништва, да је почео јуначким пјесмама *на народну*, нешто је што не треба понављати.

Оно што се пак о том усменом пјесништву мање зна и што се и не наглашава, чак и међу изучаваоцима његовим, јесте изненађујуће тврда *својеврсност* тога пјесништва у којему је више него ријетко, још рјеђе успјешно мијешање врста, па су јуначке пјесме само јуначке, и скоро све друге, *по врстама њиховијем*, очекивано, другачије, а *заједничко свим врстама јесте то што ријетко (ако и икад), укључују у себе мудрост односно пословиштво* којим као посебном, чак и изврсном врстом наше усмене духовности, можемо бити више него задовољни, штавише и поносни.

Управо и зачуђује то што мудростно односно пословично скоро да подједнако одсуствује и из других пјесничких врста усмених, колико и из јуначке поезије гдје се и могло најмање очекивати, све то по нашој пословици – *Луди бој бију а мудри вино пију* – иако је, зна се то добро, наша јуначка пјесма покушала превазићи ту раздиобу тиме што њени јунаци скоро редовно и бој бију и вино пију, па као и да не знају за неку трећу срећу или и за какву средину.

(Истина, ваља признати да се у црногорским пјесмама за које још тврдо стоји Вукова пресуда да је у њима више историје него поезије, најрјеђе и пије вино, па између осталога и зато су оне и најтрезније, и најсувље, и најмање поетске, мада треба посумњати и у њину историчност).

Могло би се очекивати да када већ тако срећно у нашим јуначким пјесмама имамо сабрано оно што раде луди и мудри, када већ имамо збир јунаштва и вина (када се не јуначе, јунаци, у пјесмама бар, само пију вино, скоро ништа друго не чине иако вино може да се узме и за замјеницу тога другог),

очекивали бисмо да ћемо наћи и збир лудости и мудрости, но то је нешто што је изостало, што је било празнина коју је, видјећемо, тако срећно запосјео Његош који, ако вино као замјеницу и именицу мудрости није сасвим избацио, јесте потиснуо, у прву раван ставив мудровање, тако да нимало случајно његове *пјесме*, све па и *Вијенац*, биће више него тријезне, па ако тамо опијености и има, то биће општа опијеност слободом, те нешто даље и рјеђе имаћемо наличје те опијености – опијеност крвљу.

Најлакше је властите тврдње поткријепити неком библијском формулом, то увијек и најудобније је, било дословном, било њеном лаком преинаком.

Свему има вријеме, и сваком послу под небом има вријеме – дотле дословно, а одатле, за овдање потребе преиначено или примијењено – има вријеме кад се јуначи и вријеме када се тумачи, а ово друго зато што овдје намећу се двије чувене мисли, једна од Стрица (*Ви чините оно што знате, но не знате што чините*), те друга, ништа мање славна, од Синовца – *још не знате што сте урадили / док чујете од вјешта гуслара*.

Скоро да је ту сувишно питање које као да само поставља се, *могу ли чин и свијест заједно*, или заоштреније, *могу ли заједно лудоснот јуначка и мудроснот*, било каква и чија било.

Настављам још тренутак примјену библијске формуле: вријеме кад се бој бије и вријеме када се вино пије, када се бој бије и вријеме када се о бој пјева, када се властито чињење разумијева.

Вријеме када се чини оно што се зна, и вријеме када се разазнаје шта се учинило (поготову што – *потоња прву не стиже*), када дознаје се то *од вјешта гуслара*.

Вријеме када се лудује и вријеме када се мудрује, и нећемо даље тим трагом.

Не може се бити на два мјеста у исто вријеме, тако гласи једна полупословица-полузакон, шта ли, толико примјенљива на нашу овдању тему, па наша јуначка пјесма, иако са промјенљивим успјехом, сабирала винско и јуначко, а када је у питању мудростност и лудостност, ту није сабирала него бирала опредјељујућ се за лудостност бојовништва, или макар само за чистоту или сувоћу његову, све иако у самим пјесмама сасвим ријетко уз наше јунаке иду изрази – *нагнута делија*, *пустахија* или *лудаија*, изрази који би изричито нагласили лудостност њихову.

Нешто слично овој полупословици казује и једно добро знано вајкање свакодневно – *Два добра не саставе* – вајкање које смо узели и за мото овога списа, не да бисмо га потврдили него да бисмо га, Његошем, оповргнули.

Знамо, пословице некада пренагљују јер јесу и морају бити пријеки судови.

Опет пословица – *луди бој бију а мудри вино пију* – те поново закључак како је наша јуначка пјесма сабрала бој и вино, али само то јер мудрост и лудост није ни покушавала сабирати, па чињеница је да таквога збира нема и

нема, тако да имамо на једној страни мудростност, имамо више него богато и дубоко пословиштво, но и оно као да је ницало у неком ограђеном простору или у посебним приликама, па нема га и нема у јуначким пјесмама, чак ни у било којим другим пјесмама, као да је наш човјек или лудовао, или јадовао-радовао, или мудровао (једно по једно, никад заједно), као да је одвећ ријетко два добра састављао.

Свакога ко се темељно зачита у усмено пјесништво српско, изненадиће чињеница да су скоро све усмене пјесничке врсте строго ограђени свјетови, да мало има мијешаних врста, па је чудно то да пјеванија сељачка, да је сељак, по самој својој природи више од других људи *цио човјек*, да био тако и толико пјеснички подијељен, толико да је прелазак из Вукове прве књиге у којој су *различне женске пјесме* (не баш досљедно разврстане, и никако све женске), у другу књигу гдје су мушке или јуначке, тај прелазак јесте прелазак у један сасвим други свијет.

Као да их није пјевао исти народ и на истом језику, и никако најмање важно – у исто вријеме, па у првој књизи гдје су *различне женске пјесме* скоро да нема Турака, а у другима има само њих.

За нас овдје најважније изненађење тек долази, јер ни у првој ни у другим пјесничким књигама нема пословица нити било чега мудростног, као да смо паметовали и мудровали, као да смо пословичили у сасвим посебним приликама, као да мудростима, тој најчешће накнадној памети (*поменуло се, не повратило се*), није било мјеста међу лудоријама пјесничким разноразним (*потоња прву не стиже*), а *Његош, за разлику од народног пјеснишшва, Његош јесше пјесник шолико недосшајућег збира, пјесник који ће покушаши сабраши* ***пошоњу*** *и* ***прву****, прву одлуку и пошоњу памеш*.

Пословице се не дају сабрати, јер се оне искључују (свака прилика има своју слику) – *Боље једна промишљена него стотину учињенијех*, то на једној страни, те на другој – *Ко разгађа, не погађа*, па пјесник *Вијенца* ће хтјети промишљено погодити, и разгађати и погађати.

Као да смо били подијељени и одијељени, сад овакви, ондје онакви, па нам је био толико потребан пјесник који ће нас сагледати цијеле, који ће свести јуначку тему, и повијесну и приповијесну, који ће дубоко, дубље, најдубље промислити српску тему, и не само тему него и, на жалост, није игра ријечи, него и тему и таму која је данас гушћа него икад (иако – *пас свакоји своје бреме носи*), који ће се макар овлашно надњијети и над загонетку човјека уопште, од чега нека буду поменуте двије десетерачке вртоглавице, као и скоро сви Његошеви стихови, добро знане – *Што је човјек, а мора бити човјек* и *Човјек чојку тајна је највиша* – изреке које нису народне него пјесникове, па иако донекле у праву су они који тврде да и то нису друго до општа мјеста, то што за таква мјеста најчешће и не тражимо други израз, то значи да је пјесник та питања тако изоштрио, *казао их заувијек на изузетно срећно*

озвученом десетерцу који је језик језика српскога, нешто чему се враћамо када више немамо куд, јер – *ко се топи, хвата се за пјену* – и дословно, и преносно – за пјену стихова.

Често у Његоша јесте важно и видно само ***шта***, пред којим смо тако склони да превидимо и пречујемо свакакво *како* (за које најбоље је када се и не примијети, када се наметне само мета), па Његошево стиховље тежило пословичном, све иако врло често пјесник не казује нам нешто што не знамо, али доноси нешто што не морамо казивати другачије до тако, па можемо само понављати – *Богъ велики и његова сила*.

Два добра не састави – још једном.

Да саставимо са овом још двије овдје већ потрзане пословице, ако већ не можемо добра, а обје говоре о потоњој памети, о нужно потоњој памети.

Једна је – *Поменуло се, не повратило се*.

Друга – *Потоња прву не стиже*.

Његошев пјеснички и повијесни задатак (у чему је он само настављач дјела свога стрица), био је да од непослушних или самовољних племеника, да од хајдука или хајдуштва као, по признању саме пјесме, *лоша заната*, створи прави вијенац јунаштва и мудрости, па *Вијенац* јесте, само другим средствима, *милом а не силом*, нека врста наставка *Стеге* његова стрица, нека врста колико пјесничког, толико бар и државотворног подухвата до којега пут водио преко моралног преображаја али и повесног освешћења, јер Његошеви племеници, заузети међусобним чаркама, или чаркама са Турцима, од дрвећа нису видели шуму којој се окренуо Његош који ће мање бити песник вести а више повести.

Вијенац је један идеалистички пројекат, казано Аристотеловим изразима, ту су Црногорци приказани какви би требало да буду, не какви јесу, не због тога, или *не само због тога што је пјесник лагао, него много више због тога што је одлучно или строго налагао*, па може то да се провјери и на једном једином стиху (као и на мноштву примјера), једном исказу Вука Мићуновића:

Ја сам хајдук те гоним хајдуке

што је дугорочни повијесни задатак који само приказан као остварење, но како је то изгледало у стварности, добро зна се, па једва да треба подсјећати на из повјеснице одвећ познату чињеницу како прије Петра Првога и Његоша није било срамота красти, још мање отимати, па најбоље стиховано свједочанство о том обичају долази нам из ускочких пјесама, не из црногорских (*Све сам што, ништ' украо нисам*).

(Сличан разлаз повијесног и приповијесног имамо у Веселиновићеву роману *Хајдук Станко*, опет једној од најчитанијих књига у српству)?????

Како је изгледала црногорска хајдучија (Вук Мићуновић каже – *гласнија је моја хајдучина*), како је изгледала у вријеме повијеснога владике

Данила, или само нешто мало прије његова завладичења, ево једнога записа, добро знаног иако још боље прећуткиваног, из Манастира Пивског (тада у турској Херцеговини), гдје записивач, *грешни Симеон* биљежи како – *ми црнци бијасмо остали сами у пустини и велми страдамо и гледамо сваки дан су две стране, како овце вука: једно од Мухамедова умета, а друго от проклете Црне Горе* – па додаје како и ове своје ријечи пише – *зебући од црногорских ајдука, и херцеговачких Турака* – те гдје се дословно у исти кош трпају турски поробљивачи и црногорски слободари (извор – Панић-Суреп: *Кад су живи завидели мртвима*).

(Слично, само са супротне, хајдучке а не стране жртава, у пјесми *Стари Вујадин* у исти кош трпају се – *Турци и трговци*).

Зачудо, у усменој пјеванији српској, мотив наличја црногорског јунаштва против којега су се свим снагама борили и Петар Први и Његош, тај мотив није оставио много трага, иако га јесте оставио, па имамо на ту тему чудесну, скоро чудовишну Подруговићеву пјесму *Вук Којривица и пој Црногорац*, те само један мотив из пјесме *Перовић Батрић* где ће извјесни *од Тупана Панто* (повијесно, из братства Килибарда), који ће Батрића и убити, прије тога осликати његово *јунаштво* (толико увеличано у *Вијенцу*), но ту је и црња и гора, ту је најгора пјесма *Опет Перовић Батрић* чији ће јунак бити Вук Мићуновић (онај који у *Вијенцу – и због и твори*, те за којега се каже – *Српкиња га још рађала није*, но који ће, што је најгоре, чак и без трага осуде од стране пјевача (*нашла вреда закрпу* односно лажијунак жалипјевача), поступити на начин који није за причу, а камоли за пјесму која је и сама, као и бојовништво које је славила-словила, била залутала, па ће *Његошева улога над таквим затеченим повијесним и приповијесним стањем* (*тешко оном ко о вама брижи*) *бити двострука, не само да поправља и преусмјерава јуначке повијесне задатке него и пјесничке* ***занетке*** који (*Опет Перовић Батрић*), понекада као да нијесу разликовали подвиг и јунаштво од најподлијег убиства и пуке крвожеђи.

Ту и такву хајдучију, ту нимало свијетлу страницу црногорске повијести (а кад се нешто добро освијетли, врло често свакога свјетла нестане), требало је из темеља преокренути, па још једном, *Стричева* ***Стега*** *силом а* ***Вијенац*** *милом*, предузели су да идеал остваре, и нашли се на истом повијесном задатку.

(Нимало случајно, творци црногорског мита у Српству били су, како је то неко добро примијетио, мислим Црњански, махом Војвођани но најдаље од њега били херцеговачки писци који, ако и нису рушили тај мит, јесу остали врло уздржани тако да за ослик овог стицаја околности морамо потргнути једну Вукову пословицу – *далеко од очију, далеко од срца*, но да би она и овдје важила, треба је извртнути – далеко од очију, близу срца, јер, наставимо са пословицама – *ко их не зна, скупо би их платио*).

Мало смо се удаљили од пословичног и ушли нехтјено у словично и *славично*.

Његошев пјеснички и владарски циљ био је, превасходно, да своје залутало племе врати основном повијесном задатку, борби против Турака а не само борби (сјетимо се шта пјесник каже у *Шћепану – При смутњама нашим домаћијем / ствар је турска нама као свадба*), но у исто вријеме да и залуталу пјесму врати том истом задатку (*Још не знате што сте урадили / док чујете од вјешта гуслара*), па треба се као примјера злосрећне залуталости поново сјетити пјесме *Опет Перовић Батрић* гдје (касније, у *Вијенцу* преузорни Вук Мићуновић), убиће свог побратима а да ни он, ни невјешти гуслар који подвиг опјева, не примјећују да ту ништа није како ваља, ни догађај ни пјесма, па *Његош ће управо бити тај који ће поправљати и своје племе и његову пјесму, а пут ка остварењу тога задатка, између осталога, водио је и преко збира јуначког и мудросног, јуначног и човјечног, јер свака тврда једностраност, застрањење је*.

ЗБОР И БОРБА

И данас, несравњиви пјеснички успјех Његошев јесте тешко објашњиво чудо, јер њему се десило оно што није ниједном пјеснику на овом језику, што се дешавало мало којем пјеснику на било ком језику, да се из *књижевности* врати у усменост и да ту остане.

Или је тај догађај-угођај сам своје објашњење, јер овај пјесник из усменога пјесништва и долази, па је и право, ако не и очекивано да се тамо и врати.

Он одавно слови међу нама као мудрац и филозоф, иако добро зна се да су и његове мудрости и његова умља највећим дијелом преузета, па ако се припитамо зашто их онда толико цијенимо, доћи ћемо до два могућна одговора: зато што су оне за нас нове, што ни по нас ни по пјесника неће бити баш најповољнији суд, или, што је много битније или добитније, што су казане тако непоречиво и пресудително, са стајалишта праоца који се може само беспоговорно слушати и слиједити, а што ће најсрећније рећи други пјесник (Бећковић)

Да онако није заграмио
Могли бисмо муцати испочетка

Његова су умља махом преузета, било из народне мудрости, било из словесности; било да је за изворе знао, било да није.

Преузета су и његова најдубља умља (*и цијели ови беспореци / по поретку некоме слиједују*) што можемо да читамо стиховано и сликовано још у Поупа (*All partial evil, universal good*), но ако нам је за утјеху, од Поупа можемо, сврађајућ или не сврађајућ успут, ка Хераклиту, што нас враћа старом закључку

да вриједност једнога пјесника не чини дубина мисли него снага израза, најбоље – та два добра састављена.

И други велики филозоф Његошев, Игуман Теодосија, биће понављач, па његову мудрост

самоук сам, ако шт̄ог̄од знадем:
п̄о буквици учио сам књиг̄у,
п̄о људима учио сам свијет̄,
п̄о звјездама и бог̄ословију

ту мудрост, скоро дословце, можемо да нађемо у светог Бернарда.

Има пјесника који нису ни позвани, ни послати, да нешто битно ново донесу, него само да сажму и згусну старо и расуто, да заврше и саврше нешто што су други почели а што се њима није до краја посрећило, што није било зрело и што је другима у прави час допало и припало.

Такав је био, кажу зналци, и *п̄рви видовит̄и, краљ п̄јесника, п̄рави бог̄* – Бодлер који је, то лако и радо превиђамо, савременик Вишњићев и Његошев.

Знамо како је јуначка пјеванија имала два божанства, самог Бога и срећу јуначку (*Ако Бог̄ да и срећа јуначка*), па би се по том обрасцу, што шаљиво, што озбиљно, дао сковати и појам – ***срећа п̄јевачка***.

Уз Његошеве пјесме као миљенице среће пјевачке треба поменути, поред Качића-Миошића и његов *Разг̄овор уг̄одни*, који је био скоро један вијек најутицајнија књига; треба поменути и Милутиновићеву *Сербијанку*, те спјев Јоксима Новића Оточанина *Лазарица*, објављен исте године када и *Вијенац*, те који је во времја оно био читан и цијењен скоро колико и *Вијенац*, но да је и срећа пјевачка превртљива колико и јуначка, доказ је то што одавно *Разг̄овор уг̄одни* скоро нико не чита, *Сербијанку*, уз напор и отпор читају само још филолози, Јоксима Новића баш нико, док и самог Његоша (као и Милош – сам да Његош *ост̄а на сриједу*) као да читамо слабо или ријетко, но то и тако само зато што смо примили га у Језик, те што га знамо напамет, и ми њега, и он нас још боље (и горе).

Добро се зна у каквом је расутом стању била наша јуначка поезија, са два основна круга – Косовом и Марком, па успјех *Вијенца*, највише управо тог од свих дјела Његошевих, има се објаснити тим одзивом народној јуначкој пјеванији, тим сазивом јуначких мотива, њиховим *изош̲т̄рењем до језичке убит̄ачност̄и, т̄ако да су се п̄јесма и п̄овијест̄ међусобно п̄роизводиле*, јер је мјесто пјесме или мјесто у пјесми било небо прије неба, јер је требало имати са чим – *изаћ п̄ред Милоша*.

Пословично у Његоша звуче чак и стихови који нису никакве пословице, који су само срећни сроков, упоредиви са заслепљујућом мућом и заглушујућим громом.

Пословица и изрека, два су израза која се највећим дијелом значењски преклапају, с тим што од ријечи *пословица* лако правимо придјев и прилог, од *изреке* баш и не, па као што кажемо *пословичан*, *пословично*, тешко да са истом лакоћом, и примљивошћу, тешко да можемо казати *изречан* и *изречно*, иако ту је блиска ријеч – *изричит*, *изричито*, која Његошу такође срећно пристаје, но која је и знатно другачијега значења.

Ипак, устреба ли, можемо их раздвојити, пословицу као усмену или народну, изреку као личну и најчешће књижевну, ма колико та подјела била слабо или никако одржива.

Као пословице слушамо и стихове који то нису (али јесу тврди налози и разлози), па призовимо увод за *Лучу* гдје се пјесник обраћа свом учитељу Сими Сарајлији, и гдје га моли да учини оно што ће најбоље он, ученик, учинити и што је чинио:

Да прогрмиш хулом страховитом
На Вујицу, Вука, Вукашина

те гдје ће кључна ријеч (а без кључева тумачи не могу, и без обијача), гдје ће кључна бити ријеч *прогрмјети*, јер једино грмљавину, овакви какви смо били и какви још јесмо, чујемо *на Вујицу, Вука, Вукашина* – и данас када више него игда имамо родомрзаца и отпадника, па бисмо можда ми пустили и напустили Његоша, можда бисмо се радо окренули нечему другом и битно другачијем, али *неће да пусти он нас, па за нас има наде док смо год у гравитационом пољу или чак страховлади његових пресуда и расуда*.

Када то не би одвећ вукло у страну, било би занимљиво спустити се у етимолошке претраге најважнијих *језичких* глагола: *словити*, *зборити*, *говорити*, јер би свјетло које бисмо тамо пронашли могло бити драгоцјено, иако, знамо, етимолошка ископавања ријетко су извјесна.

Вриједјело би знати шта нам се чинило да чинимо када словимо, када зборимо, говоримо.

Словити (те њему блиско *ловити*) јесте, вјероватно, глагол најстарији (отуда смо, извјесно, и *Словени*), док је *зборити* глагол средњи (*зборити* и *борити*), а *говорити* је, највјероватније, глагол најмлађи, иако, зачудо, и најмутнији и најразнозначнији.

Најнедужнији али и најјаснији били би неки бочни глаголи ван овога тројства – *казивати*, *приповиједати* и његова одавно напуштена гола основа – *ведати* (као празбир, као праизвор два значајна глагола – *видјети* и *водити*), те и неки други, који, то је значајно, нису превладали, иако постоји још један битни иако поодавно ишчезли глагол који у основном виду више не постоји него само са предлозима, глагол и његова именица који би могли бити сродници или чак наследници грчкога *логоса*, који се, да ли слу-

чајно и да ли само гласовним промјенама приближио глаголу *лаг̄ати – налаг̄ати, разлаг̄ати* (те *налог̄*, *разлог̄*).

Да ли могућност ових етимолошких претрага овдје уводимо случајно?

Нипошто, јер збор и борба јесу у основи Његошева пјесничког подухвата, гдје на много начина надмећу се – *луна и крст̄, два стр̄ашна символа* – па тамо, и у *Вијенцу* и у *Шћепану малом* имамо надговарање као вид борбе, само што ће бојовничко надвикивање бити замијењено надмудривањем.

Његош је пословице сатјеривао у стегу десетерца или од њих правио неку врсту бјелинама неодвојених дистиха, нешто као питање и одговор, или гром и одјек, па је занимљиво да је то смјер којим ће кренути постњегошевска српска јуначка пјеванија која ће сликовање и ликовање стављати у први план, иако је та тежња и од Његоша много старија па је имамо у *Разг̄овору уг̄одном* Качића-Миошића, те и скоро сваком пјевању *на народну.*

Српска народна пословица десетерцу није, нимало случајно, тежила по сваку цијену (пословица није јуначка а десетерац јесте претежно јуначки стих), па чак као да је понекада избјегавала тај и такав стих.

У Вуковој збирци пословица број оних које су случајно или намјерно десетерачке (тј. имају тачно десет слогова, иако десет слогова не дају нужно десетерац), није већи од броја оних са слогом-два мање или више.

Још је Вук неке пословице биљежио двојако – *Два љ̄ешника ораху (су) војска* – што се, очито, користило и као понесени десетерац, и као тријезна проза.

Убацивањем или испуштањем слогова, Његош је пословице уклапао у десетерце, па у Вука имамо – *Ко разг̄ађа, не п̄ог̄ађа*, у Његоша – *Ко разг̄ађа, у нас не п̄ог̄ађа*, гдје је пјесников додатак скоро ништа више до сатјеривање пословице у стегу метра, јер ни пословица Вукова не мисли ни на Њемце ни на Турке него на нас, само на нас у злој средини.

Број тих подесетерчених пословица врло је велик, па ево још једне поредбе Вукове и Његошеве варијанте – *Забада тр̄н у здраву ног̄у*, што у Његоша налазимо као – *Трн у здраву ног̄у забадат̄е*, што је преинака сасвим допустива јер за пословице важи што и за *словице*, да су оне подложне лаком прилагођавању приликама и пригодама.

Зна се како пуких десет слогова не морају дати десетерац, да тај стих поставља и друге неке захтјеве, па имамо и његошевске преинаке већ постојећих десетосложних пословица: *Ко се т̄оп̄и, хват̄а се за п̄јену* која се обично чује са нешто другачијим редом ријечи.

Његоша је народна пјесма наговјештавала (као што је *Ст̄ари завј̄ет̄* најављивао *Нови*), па ипак је његов пјеснички оглас био темељан преокрет, не само по томе што је пјесник *Вијенца* донио освјешћење повијесне судбине и повијесног задатка српског, мада јесте и то и тако, него и по томе што је до-

нио изједначавање чина и ријечи, борбе и збора, и то је, чини се, наглашеније, и разрађеније (и разрадованије) у *Шћепану малом* неголи у *Вијенцу*.

ЈЕДНА КОЛА МУДРОСТИ
двоја кола лудости

Значајно је по Његошев подухват, али и занимљиво по себи питање зашто јуначка пјесма, зашто скоро свеколико српско усмено пјесништво слабо или никако зна за мудростно, баш као да је пјесничко поље предодређено за сваковрстно лудостно или за нешто треће, за радостно или, најчешће, за јадостно.

И у Хомера који је био пјесник рата, израз – *крилате ријечи* – као да је био везан за ријечи мудростне, иако је окрилатити знала и понека друга рјечитост, јер није важно само *шта* него и *како*.

Ријечи мудростне нису биле искључене чак ни из бајки *1001 ноћи*, па у тој књизи цар-слушалац признаје, на свој начин сабирајућ два добра, како нема веће среће него – *слушати ријечи мудре што их говоре дјевице лијепе*.

Останимо само на јуначкој теми, па се чини како је пословица од јуначења одвраћала, како чуварила, па за кључну (опет) пословицу на ову тему можемо узети управо ону од које смо и пошли – ***Луди бој бију а мудри вино пију***, јер та пословица као да одвраћа од лудостног јунаштва за највећу вриједност проглашавајућ сам живот.

Поновимо: *скоро да нема јуначких пословица, нема јер је јунаштво опијеност а пословица тријезност*, па колико само ту не важи пословица – *што пијан говори, то тријезан мисли* (*in vino veritas* старих Латина).

Није никаква јуначка пословица упозорење које се понекада даје јунаку који полази на неки скоро немогући задатак – *Иди мудро, не погини лудо* – јер су ту упарени *мудро* и *лудо* више ради сликовања, и подизања напетости, па је *мудрост* ту употријебљена у једном слободнијем значењу).

(Много има пословица које од јунаштва одвраћају – *два лоша убише Милоша*, или исто то само мало другачије – *два љешника, ораху војска*; па приложимо овдје само још једну – *Стојанова мајка плаче, Бежанова пева*; скоро да нема оних које на јунаштво наводе, осим привидно или поспрдно, као у Бећковића – *Ђе си јачи, покажи се јунак*)

Но пословица има сваковрсних, па и оних које, једнако као и од јунаштва, одвраћају и од мудровања, не од мудрости, које, као и празно јуначење, такође може бити залут и губитак вриједности највише, самог живота, па најјача на ту тему, вриједна библијских порука и препорука (и врло слична неким полазишним Проповједниковим закључцима), јесте – ***Док се мудри намудроваше, луди се наживоваше*** (језик нам срећно нуди разликовање мудрости и мудровања, јунаштва и јуначења).

Само из ових неколико примјера јасно је зашто пословице никада нису подупрле јунаштво, и зашто су пјесме заобилазиле пословице, јер су то два непомирљива свијета, но *Његош је био тај који их је покушао помирити, који је у иста кола упрегнуо мудрости и јуначку тему*, који је појачао оне ријетке мисли штоно су у неком стидљивом облику постојале овдје-ондје у народним пјесмама.

(Метафора *кола* није овдје упала случајно, јер имамо је у пословици – *Једна кола мудрости, двоја кола лудости*)

Када јунаци усмене пјесме умују, а чине то и ријетко и на мало коју тему, они ће некада доћи до извјесне рачунице која овдје-ондје појавиће се, а што казано је разложно али млако:

Једном ваља мријети свакојако

а што ће Његош срочити и *наложно* и јако, па ће ту стидљиву јуначку рачуницу, као и свугдје скоро, пјесник појачати и преселити у заповијест, *од рачунице за заборав добићемо гласну* ***реч-уницу*** *за памћење*:

Славно мрите, кад мријети морате

па то и јесте оно што Његош чини, подиже до налога нешто што дотад једва да је знало за разлог, што је било тек млаки прилог.

Из потуљеног грма огласиће се грмљавином (као што – *Пјесна добра спава у слијепца*), не зна се да ли гласнијом када хули – *На Вујицу, Вука, Вукашина* – или када у бој хрли увијек са Милошем, *чудом витезова* пред очима, те када призива и *остале српске витезове*, све па – *И Новака поради халака* – што никако није пука слик-арија, јер је Новак, зна се, најгласовитији (у дословном значењу) српски јунак.

Као што је пословица утицала на Његоша, тако је и Његош, само у мањој мјери, утицао узвратно на пословицу, па тек понекада, и особито тамо гдје имамо верзије, можемо и у пословици да осјетимо појачану тежњу ка десетерцу, па чујемо како се каже и *Врана врани очи не вади*, и са свих десет или округло како је већ наравнио Његош – *Врана врани очи не извади*.

Чини се како, можда баш под Његошевим утицајем који никако није могао бити мали (и на оно што чинили смо, као и на оно како смо говорили), да се јавила тежња ка *превођењу* пословица на десетерце или макар само на сликове, па ево још двају примјера из Вукове збирке, које сам слушао, у наше вријеме већ, као устиховане или усликоване:

Питали курјака: кад је највећа зима? – а он одговорио: кад се сунце рађа – што је пословица-питалица коју сам слушао у десетерцима – *Када ти је најхладније, вуче? / Од зорице док огрије сунце.*

У Вука стоји – *Рука руку пере, а образ обадвије* – што сам опет уживо слушао скоро искључиво у стихованом и сликованом облику – *Рука руку мије, образ обадвије.*

То што је књижевник Његош постао и остао усменим пјесником, то није остало без посљедица по његове стихове које најчешће знамо и наво-

димо својевољно, па наводити Његоша по сјећању јесте непоуздано јер се при скоро свим провјерама освједочавамо како смо га и колико смо га изневјерили односно препустили раду и радости усмености.

Да Његош извире из народне пјесме, да је наставља и своди, казано је много пута, па сличности његошевске пјесме и народне пјеванијe нећемо овдје више истицати, јер је, чини се, упутније подвући разлике које ће понајбоље осивјетлити зашто се Његошево дјело толико примило поставши и само најважнији дио усмене духовности српске, при чему, треба ли и рећи, чисто пјеснички разлози нијесу једини, некада чак ни најважнији.

Пјесма народна *Срӣски бадњи вече* и *Вијенац*, два су вида истога, али и до непрепознавања различнога, па док усмена пјесма опјева тек један по један догађај, Његош промишља свеколико догађање, па по ширини захвата сличан Његошу, донекле и у понечему макар само, од усмених пјевача био је једино Вишњић.

Још једном, наша усмена пјесма, једнако *мушка* као и *женска*, скоро никада не умује, што се опет не би могло сматрати за очекивано ако се зна за толико богато и тако дубоко пословиштво које је расло свуда около.

Пјесма се мушка бори и збори, женска воли и боли, тако бар ако пристанемо на олако свођење и упрошћење.

Разговара се, то да, па у јуначким се пјесмама (*ко о чему, баба о ушӣипӣима*), разговара о јунаштву (*о добријем коњма и јунаӣим*'), у пјеванији женској, примјерице – *ӣри девојке збор зборише*, *шӣа би која највољела*; у пјесми мушкој три сужња разговарају уочи погубљења – *шӣа је коме данас најжалије*.

У пјесмама старијих времена јунаци су били махом властела, пјевачи пак увијек људи из народа, најчешће слијепци, па то по много чему била два свијета, но пјевачи као да и нису знали о чему су властела могла разговарати него се одока за то некада каже – *и ӣосӣодску ријеч бесједаху*.

Тек спорадично, слави се памет (као у пјесми *Смрӣ војводе Кајице*) гдје се млађима остављају *вика и скакање*, а старијима – *мудра ӣамеӣ да ӣамеӣујемо*.

У нашој јуначкој пјеванији скоро да нема пословица, чак ни стихова који би се запословичили, што изненађује, али што је и објашњиво – *јер мудросӣ је заклон*, вели Проповједник, као и кућа, а јунак се не заклања (ни мудрошћу, ни кућом, јер – *да је кућа добра, и вук би је им'о*), јунак се прси и прдуси попут глумца који своју игру игра некада и један једини пут – *није шала, двије војске ӣледе*.

Скоро да се на прсте могу избројати пословичне мудрости које срећемо у јуначкој пјеванији, иако смо понекада брзоплето склони мудростним пословицама сматрати стајаћа мјеста, што она најчешће нису, нису изреке него само језичка готовина, па и нису никада пословични него пресловични стајаћи стихови – *Ако Боӣ да и срећа јуначка*, или – *Сан је лажа а Боӣ је исӣина*.

Скоро да се на прсте једне руке могу избројати епски десетерци који су се одвојили од пјесама и запословичили се, па ево и примјера, ево савјета Јевросиме мајке све непослушнијем Марку – *Јер зло добра донијети неће*, па чак и за тих неколико стихова није јасно да ли су стихови који су се запословичили, или пословице које су се устиховале.

Ево и примјера најчудеснијег, на жалост и најудеснијег, најгорчег парадокса цјелокупне наше усмености – *Не бојте се, добра бити неће* (чује се и као дистих – *Не бој ми се, мио побратиме / Не бој ми се, добра бити неће*), што је прије неголи пословица, што је *стих-самац*, брат рођени другог једног злог парадокса, тако честог у употреби – *јаду се надати* (слично, и *о јаду се забавити*), што су живе слике израза као излаза из пораза, најбољег из најгорег или најбољег из најболнијег.

Један једини пут се у цјелокупној нашој јуначкој певанији дословно наводи пословица (*Женидба Ива Сењанина*), и то на начин како се заиста уводила у говору:

Ваља да си од старијех чуо:
За хајдуком у гору не иди

Не само да по мудрости Његошева пјесма одскаче од усмене пјеваније него и по извјесној поетској заоштрености, па ако у Његоша није тешко наћи много стихова или цијелих мјеста која народски звуче, на другој страни, у усменој пјеванији, тешко је или скоро немогуће наћи стихове или опет цијела мјеста која његошевски звуче, па ево и примјера, ево опет једног јединог, иако их овога пута има више:

А кадар сам стићи и утећи,
и на страшну мјесту постојати

У некима од јеванђеља Христос проповиједа и приповиједа, много више проповиједа него што приповиједа, али ипак, овдје-ондје потргне неку причу, скоро искључиво параболу.

Чак и то је његовим ученицима предуго и обилазно, јер они би хтјели право и здраво, јер жедна је душа њихова Бога, па више пута притрчавају свом Учитељу прекоријевајућ га врло оштро, поучавајућ га чему да их поучи – *Зашто им говориш у причама*.

И Његош рјеђе или мање гласно говори у причама, а много чешће у изрекама и ***пророкама****, па је то, уз често више него срећну звучност његових стихова, најважнији разлог толике и такве његове прихваћености.*

Многе су се коцкице сложиле да Његош у народу српском постане и остане то што јесте, а прије свега то што је он творац једног пјесничког дјела које није само поезија, него је та поезија, највећим дијелом, покушала да буде и мудростна, не само изразна него и излазна.

То је поезија која је и повијестна и приповијестна, која је носилац једног повијестног задатка, мал не и владарско средство.

Можемо се против Његоша бунити као што се бунимо против строгих пресуда или неразумљивих предрасуда, можемо покушавати да га истиснемо из свог видокруга, и да мислимо, и владамо се, изнова и мимо њега, али залуд, што га више истискујемо, он се одлучније и лакше враћа, долази сам, као давно изречена али још важећа пресуда, као нека врста готовине у нашем духовном сиромаштву, и у нашем повијесном удесу, ништа мање важно.

Слично и, за разлику од других умотворина пјесничких, пословице не знамо него оне знају нас, не знамо да их знамо, па негдје из меса, из крви, из петних жила изроне и не дају нам потонути, јер њих смо наслиједили као налог или талог крви, као језик, као *језик језика*.

Главним разлогом огромног пјесничког успјеха Његошева, његова *поусмењавања* (нечег највишег што једном пјесничком подухвату може да се деси, да се одвоји од хартије и постане памћење, и памет, да као дијете свога језика, у оба значења те ријечи, постане и његов отац), чини ми се дух његове синтезе или састава многих добара, па он је у стиховима извукао нешто као филозофију нашег јуначког епоса и етоса, како повијестнога тако и приповијестнога.

На другој страни имамо у његову пјесништву спој дјелатног и мудростног, што ни раније ни касније нисмо имали, па су јуначка пјесма и мудростна пословица, видјесмо, биле два удаљена свијета, док су код њега обједињена, и треба ли уопште рећи – срећно обједињена, па имамо јуначење или мачевање пословицама или мудростима, што такође није ништа ново али што је у нашој јуначкој или јуначностној поезији велики помак.

Момчад у *Вијенцу* која вјежба – *силу мишицах и брзину ногах*, у исто вријеме вјежба и хитрину језика, и снагу мудрости (*mens sana in corpore sano*), па све то личи на мачевање, које имамо и као надмудривање и надговарање самих јунака, али и нарочито силовито као српско-турско надмудривање, и у *Вијенцу*, и у *Шћепану малом* подједнако.

Чини се са овога стајалишта како је огромни Његошев пјеснички успјех и утицај који није спласнуо ни до данашњег дана, *како је тај огромни успјех могао ничи на силној празнини која је постојала у десетерцу или јуначкој пјевању у цјелости* како се велик Његошев успјех понајприје да објаснити тиме што је многа добра саставио (опет у позадини пословица наша јадајућа која такво што проглашава за немогуће – *два добра не стави*), што је јуначки стих учинио и мудростним стихом, што је *пјесник* ***Вијенца*** *успјешно спојио пропјевједно и припјевједно*.

Није тога било, а сад је одједном тога било и одвише, па не чуди успјех Његошев код неуких, код истих оних којима се обраћала и народна пјесма,

него и код учених који су лако могли разабрати поријекло и неизворност највећег дијела умовања Његошевих (и других пјесника, ништа рјеђе), па тако мудрост Игумана Стефана којој се толико неумјерено дивимо јесте само десетерачки препјев умовања далеко старијег по којем свијет овај није друго до – *bellum omnium contra omnes* (и од истога писца – *homo homini lupus est*), па све тамо до много старијег Хераклита који у основу свијета ставља рат.

Његош је и бирао, разабирао, и сабирао много шта, а овдје смо ставили нагласак на збир мудрости и лудости које не морају бити обојене и раздвојене као добро и зло, како је то већ учинила наша пословица (*Луди бој бију а мудри вино пију*), нити пак као грдна мјешавина (*Једна кола мудрости, двоја кола лудости*) него као хераклитовски срећна истовјетност, и корјенски дубље – ***истом-ведност***, па у Хераклита читамо – *Богъ је: дан – ноћ, зима – љето, рат – мир, ситост – глад.*

Низ који је лако настављив па и за Његоша – мудрост и лудост.

Мудростно и лудостно у Његошевој филозофији-поезији јесу не само збирљиви него и замјенљиви, па и тај збир и та замјенљивост остали би из овог угла неодређени-недорећени, када се не би призвало и оно што пјесник о томе непосредно каже, када се, за крај, не бисмо присјетили једног добро знаног али и мутног мјеста из монолога Игумана Стефана који је и сам ниска општих мјеста, тек са понеким искоком:

Време земно и судбина људска
Два образа највише лудости

Нећемо се овдје још једном подробно упуштати у тумачење овог толико различито тумаченог мјеста (оно је јасно све док се не почне објашњавати, што је тајна Језика, и тајна тајне поезије, како је већ ту необјашњивост заувијек објаснио свети Августин – *Ако ме не питате, знам; ако ме питате, не знам*), него и сами, за крај, нагласићемо баш ту *највишу лудост* која је исто што и најдубља мудрост, још једна срећна слога пјесникова – *без поретка најдубља наука*, јер је и он наслутио да се у науци најдубљој мудрост и лудост сабирају а не бирају и противстављају, што такође није ново и чему је на трагу био много ко, и источна мудрост (у Зену се велики мудрац назива *великом лудом*), и античка филозофија, те, на извјестан начин, и наша пословица.

Није ново али јесте срећно пресађено и посађено у језик српски, још један пјесников састав два пословична и пресловична добра какав имамо овдје-ондје под различитим именима, понајприје, спрам Августиновог разабира, нешто као Упанишадски збир – *знање и незнање скупа*.

Потопимо, за крај, потопимо свога пјесника у још једну пословицу – *ако сам рекао, нијесам посјекао* – пословицу која као да потцјењује ријеч, или јој одређује право мјесто (имамо повише сличних – *зови ме, лонче, само ме немој разбити*).

Пјесник, владика, владар, Његош ће посегнути за ријечима које сабирају *рећи* и *п̄осјећи*, па његови стихови носиће и одлучност и *долучност̄* (није игра ријечи него *збиља ријечи*, као мало гдје – збиља ријечи).

Пјесник, владика, владар, Његош као да је био Богом дан да и у поезији сабере нешто што се дотад само бирало или разабирало, те да још једном, као на самом почетку пјевања, дође до поезије која није само поезија, која је, опет збирови, *и п̄оезија као циљ и п̄оезија као средст̄во, т̄е усп̄јешан залаз у п̄реп̄оет̄ско и п̄оп̄оет̄ско.*

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II

Војислав Јелић

ЊЕГОШ И POETA DOCTUS

Рад је посвећен трагању за могућим изворима Његошеве белешке о *периоду*, једном важном термину из античке реторике и поетике. Латинска одредница у наслову указује на улогу учитеља, школе и књиге и трагове који нам откривају могуће изворе за ову Његошеву занимљиву белешку.

Кључне речи: Период, Његош, књига, школа, учитељ

Овако насловљено саопштење, чини нам се, захтева да латинску синтагму из наслова још и додатно образложимо. Позивамо се на меродавне приручнике какав је и *Речник књижевних термина*. У њему читамо следеће: „Poeta doctus, lat. (učeni pesnik) – Karakteristika gr. pesnika aleksandrijske škole i uopšte helenističke epohe, zatim i nekih predstavnika rimske poezije. Poezija takvog pesnika je briljantna i virtuozna po formi i po tehničkim detaljima, puna je mitoloških aluzija i paralela, citata, neologizama i, uopšte, eruditska; ona je suprotna shvatanju pesnika kao genija ili bogomdanog, nadahnutog proroka.“[1]

Лако уочавамо да латинска синтагма означава, не само римске, него пре свега њихове старије грчке узоре, учене песнике хеленистичког периода. Колико нам је познато, не постоји одговарајући термин у грчком језику за ову занимљиву културолошку и књижевну појаву. Али није непозната чињеница, управо у области књижевне теорије, да су неке жанровске одреднице, којих није било у античкој поетици, ретроспективно примењиване на текстове из старе књижевности – роман, на пример. За нашу даљу расправу довољно је још рећи, а и то је разумљиво и познато, да поменута латинска синтагма свакако укључује и појмове књига и школа. Управо стога одмах указујемо на траг који нас је одвео на ова странпутичарења о Његошевом књижевном стваралаштву. У књизи под метафоричким насловом *Небош*, налазимо занимљиву белешку која гласи: „Тачка полаже се на концу периода и когдацијела мисал наша без доданија других реченица разумјети се може на примјер

[1] *Rečnik književnih termina*, Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Nolit, Beograd 1985. s.v. *poeta doctus*; Ернст Роберт Курцијус, *Европска књижевност и латински средњи век*, СКЗ Београд 1996, 498.

јавас молим, да бисте сјутра к мени дошли, ово је цијел смисл, зато се послије дошли полаже точка...писа раде петровић Његош 1828."[2] Ова белешка је привукла нашу пажњу барем са два разлога. Са једне стране на једноставан и јасан начин указује на основно значење термина *ѣериод* (грч. περίοδος, лат. *ambitus*) који има важну улогу у широкој области реторике и поетике.[3] А са друге стране намеће се одмах и питање не указује ли управо таква јасна дефиниција за овај сложени поетички појам на неки школски траг код Његоша? У овоме, као и у многим другим случајевима, школу не треба схватати првенствено као институцију у модерном значењу те речи. На ово занимљиво питање још ћемо се вратити. А сада на књигу ваља обратити пажњу. Знамо да је Његош у својој библиотеци имао много књига различитих по садржају, а таквих које су биле незаобилазно штиво или приручници у најстаријим школама, па и онима из његова времена. Али пре него што укажемо на такве примере, да погледамо како су поменути термин *ѣериод* дефинисали наши реторичари – Јован Рајић, Аврам Мразовић, Јован Стерија Поповић и Ђорђе Малетић. Најстарији Рајић у своме приручнику за реторику, састављену на латинском језику, овако одређује појам период: „Период је исказ који је потпун и заокружен у погледу смисаоне целовитости." А у истоме приручнику на питање: „Шта је основа периода?" одговор гласи: „Премиса коју чине субјекат и предикат."[4] Ево како исти појам дефинише Аврам Мразовић: „По Цицерону, Период је слово (исказ) или представљање које је састављено из делова повезаних и зависних међусобно, које не може имати савршени и пуни смисао, уколико им није придодат и последњи део."[5] Знамо да је нашем Мразовићу узор и предложак био приручник из пера угарског професора Јожефа Григеља, састављен на латинском језику. Ево како Григељ одређује овај појам: „Periodus ex voce graeca περίοδος latine a Cicerone vocantur ambitus, circuitus, comprehensio etc. Periodus vero definiri potest: *Oratio, quae constat partibus ita inter se connexio atque a se invicem pendentibus, ut non sit sensus absolutus et perfectus, nisi ultima pars accedit."*[6] Ако упоредимо наведене дефиниције примећујемо да Мразовић у своме преводу изоставља само уводну Григељеву реченицу која казује да *ѣериод* потиче из грчког и да га Цицерон на латински преводи терминима ambitus, circuitus, comprehensio. У даљем тексту Мразовић верно следи Григеља. Јован Стерија Поповић у својој *Ретторици*, која је за његова живота остала у рукопису, овако одређује појам период: „Период по значењу речи јест округла беседа, тако размерена, да различите

---

[2] Матија Бећковић, Небош, НИН, Београд 2001, 22–23.

[3] Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München 1960.

[4] Јован Рајић, *Приручник из ретторике*, аутограф идентификовао, критичко издање текста приредио, превео и уводном студијом и коментаром пропратио Ненад Ристовић, Завод за уџбенике, Београд 2013, 151.

[5] Аврам Мразовић, *Руководство к славенскому красноречију*, Будим 1821, 163. Текст је наведен према преводу у рукопису који је сачинио прота Миливој Мијатов.

[6] Josephus Grigely, *Institutiones oratoriae*, Budae 1809, 320.

мисли једно цело издају, и све частице као чланци овога целог сматрати се могу."[7] Напокон, Ђорђе Малетић у својој *Ритторици* о периоду казује овако: „Тешко је, точно определити, шта је период (περίοδος, *ambitus, orbis verborum*), почем се ритори и граматици у опредељивању не саглашавају. Неки под именом периода разуму свако сајужавање предложења; други само онаква сајужавања у којима међу предидућим и последујућим предложењем постоји нека равномерност, како у смотрењу простора и следовања поједини частиј, тако и у смотрењу благогласног двизања; трећи опет само оно сајужавање у ком се више предложења око једног средоточија скупљају."[8] Ако сада поглед свратимо поново на наведене дефиниције примећујемо да су оне углавном сагласне у одређивању кључног појма *ттериод*. Мразовић, па потом Стерија и Малетић, опширно излажу и све дилеме и несагласности које су постојале међу реторима и граматичарима који су о периоду расправљали. Овде смо се ограничили само на основне дефиниције за *ттериод* које су аутори забележили у својим приручницима. Чини нам се, ипак, да од понуђених дефиниција две заслужују нашу даљу пажњу – по својој једноставности и јасноћи: Рајићева и Стеријина. Његошева одредница за *ттериод* као да је преузета од Рајића или Стерије, али није и без трагова који се могу препознати и у дефиницијама Мразовићевој и Малетићевој. Разуме се, такве дефиниције често су само преузимане из старијих приручника, без обзира на којем су језику састављане. На месту је овде и питање школовања Његошевог као и књига које је имао у својој библиотеци. Када је реч о књигама које су нашем песнику биле доступне, упућујемо читаоца на исцрпни списак који је у својој књизи *Њеѓош и антика* сачинио М. Флашар. За нашу расправу важно је и посебно указати на два наслова: *О красноречији* (перевод из Лагарпа), *Собраније сочинениј и ттереводов Адмирала Шишкова III*; *Предуѓоттовленије к красноречију* древнаго софисте Автонија.[9] Оба приручника већ својим насловима упућују на могућност да је у њима Његош могао наћи дефиницију за одредницу *ттериод*. Овај други приручник занимљив је још и стога што представља превод једног од најстаријих и најпознатијих приручника за припремне беседничке вежбе из пера грчког реторичара Афтонија. Приручник, чији је основни текст у Тојбнеровом издању само на 50, временом је увећан и досегао је обим до 538 страница. Настао крајем 4. и почетком 5. столећа наше ере, овај приручник, према свему судећи, био је у школској употреби све до првих деценија 19. столећа. У току векова допуњаван је различитим илустративним примерима из националних књижевности. Отуда је и разумљиво што је својим обимом вишеструко надмашио оригинал.

Када је у питању школа, поновићемо оно са почетка излагања, да она није увек институција у савременом значењу те речи, или, како је разумевају

---

[7] Јован Стерија Поповић, *Ретторика*, Зборник историје књижевности САНУ, књ. 9, Београд 1974, ркп. 125, & 70, 587.

[8] Ђорђе Малетић, *Ритторика*, Београд 1855, 144–145.

[9] Предуготовленије.

људи нашега времена. У старини, али не само тада, школа је могла да буде оличена у једноме човеку – учитељу. Знамо да је Његошу учитељ био песник Сима Милутиновић Сарајлија. А Сарајлија је, и то је познато, темељна и сваковрсна знања добио у српско-латинској школи у Карловцима.[10] Колики је и какав значај учитеља за развој и образовање младог човека сведоче нам текстови аутора, како оних из старијих времена, тако и оних наших савременика. Навешћемо само неке, према нашем мишљењу најзанимљивије, судове о улози и месту учитеља и школе. У позноантичко доба хришћани су дошли на идеју да отварају школе по угледу на оне грчко-римске, али Црква је на њих гледала с подозрењем бојећи се да оне не повреде чистоту јеванђеља. Ево како о школама и учитељима тога времена говори Алексеј Лебедев: „Најпростији тип хришћанских школа у II и III веку представљају уобичајени религиозни разговори епископа како са лицима која су се обраћала у хришћанство, тако и са онима који су желели уопште да боље и подробније изуче хришћанско учење. Скуп таквих слушалаца око епископа назива се дијатриба и он несумњиво представља прву хришћанску школу. Грчка реч διατριβή означава уопште свако дуже општење с лицем достојним поверења, а посебно општење ученика са учитељем.“[11] Однос школе и учитеља с једне и ученика с друге стране, предмет је занимања стручњака из различитих области. За ову и овако насловљену расправу занимљиви су текстови посвећени овим проблемима, а потичу из пера наших најугледнијих неуропсихијатара и психотерапеута. Указујемо на књигу Светомира Бојанина *Школа као болест,* која и својим насловом сликовито указује на тешкоће које млади морају да савладају притешњени између школе и учитеља с једне и родитеља с друге стране.[12] И у горе наведеном примеру Алексеја Лебедева о најстаријим хришћанским школама, видели смо како се непрестано преплићу улоге школе и учитеља. Навешћемо сада још једно новије сведочанство о истој појави из пера Владете Јеротића: „Када је реч о У(у)читељу, вредно је споменути устаљену, вишевековну праксу у османлијском царству и просвети да је за образовање султановог наследника (а то вреди и за све изабране у вишој војнодипломатској хијерархији царства) најважнији учитељ, а не школа. Иако је ова педагошка пракса негована нарочито у турском царству смело бих рекао да је и са хришћанског, и са ширег педагошко-психолошког становишта, сваком младом човеку који сазрева, без обзира на веру и народност, много значајнији учитељ него школа. Ова истина почива на признатој психолошкој чињеници идентификације детета са родитељем, мушког детета у првом реду са оцем (после успешно извршене сепарације од мајке). Није потребно, наравно, вештачки раздвајати учитеља од школе, али ми се чини да што је мање било, у току протеклих векова, и

[10] Мирон Флашар, *Његош и антика*, Подгорица 1977, 13–18.
[11] Алексеј Лебедев, *Свештенство древне васељенске цркве*, стр. 276.
[12] Светомир Бојанин, *Школа као болест*, Београд.

нарочито данас, стварних ауторитета (ауторитативно све се чешће замењивало ауторитарним понашањем) постојало је од прворазредног значаја завршити неку школу и стећи диплому, све се мање питајући какви људи предају у школама.[13] Из наведенога је јасно да је у османлијском царству улога учитеља поистовећена са школом. По прилици онако како данас говоримо о школовању на академијама за музику или сликарство. Није само уобичајено, него је и обавезно да се наведе име професора у чијој је класи неко завршио поменуте академије.

Све до сада речено, чини нам се, упућује на могућност да је Његош своју белешку о периоду, могао сачинити или према расположивим приручницима из реторике које је имао у својој библиотеци, или према усменом казивању свога учитеља Симе Милутиновића Сарајлије.

Vojislav Jelić

NJEGOŠ AND POETA DOCTUS

S u m m a r y

Njegoš's note about *period*, one of the most important terms in the field of rhetoric and poetics, stands out mainly because it is simple, clear and brief. According to these qualities it completely corresponds to the definitions of the same term given by our rhetoricians Jovan Rajić and Jovan Sterija Popović. Rajić's *Rhetoric* was written in Latin, and has only recently been translated and published and Sterija's *Rhetoric* remained in manuscript until 1974. Njegoš, therefore, could not have used these handbooks. But he had in his library some handbooks of rhetoric from which he could have taken the abovementioned note. Such is a handbook with the title *Predugotovlenije k krasnorečiju (Progymnasmata)*, which was used as a text-book in European schools from the end of the 4th to the first decades of the 19th century. Apart from books and school text-books he could have gained a lot of knowledge about rhetoric and poetics from his teacher Sima Milutinović Sarajlija.

[13] Владета Јеротић, *Србија и Срби између изазова и одговора*, Београд 2014, 75.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
801.73

Радослав Љ. Ераковић

ЛИК САТАНЕ У ЊЕГОШЕВОЈ *ЛУЧИ МИКРОКОЗМА* И РЕЛИГИОЗНИМ ЕПОВИМА СРПСКИХ ПРЕДРОМАНТИЧАРА

У овом раду биће представљене, до сада недовољно проучене, тематско-мотивске линије додира између Његошеве *Луче микрокозма* и религиозних епова Константина Маринковића (1784–1844), Викентија Ракића (1750–1818) и Гаврила Ковачевића (1765–1832). Резултати истраживања требало би да потврде иницијалну тезу о српским предромантичарима као легитимним зачетницима поетско-епског жанра, који је у српској књижевности достигао свој врхунац управо са Његошевом *Лучом микрокозма*. Посебна пажња биће посвећена упоредној анализи статуса главног негативног јунака, односно многобројним подударностима у поступку карактеризације једног од кључних учесника космогонијског сукоба Светлости и Таме.

Кључне речи: Петар II Петровић Његош, Константин Маринковић, Викентије Ракић, Гаврило Ковачевић, Џон Милтон, Свето писмо, књижевно наслеђе, предромантизам, романтизам, жанр, религиозни епови, херменеутика, Сатана, негативни јунак

Ослањање на општеприхваћено уверење о отворености *Луче микрокозма* (1845) за нова тумачења, понекад нас може одвести у сасвим неочекиваном правцу. На пример, дијахронијски пресек досадашњих релевантних анализа Његошевог религиозно-филозофског спева, представља један од најбољих доказа о маргинализацији предромантичарског епског песништва у српској књижевној историографији. Поред тога што су припадали кругу српских писаца који су стекли велику наклоност читалачке публике управо захваљујући поетско-епским остварењима са религиозном тематиком, Викентије Ракић (1750–1818), Константин Маринковић (1784–1844) и Гаврило Ковачевић (1765–1832) били су савременици Његошевог славног претходника, Петра I Петровића (1748–1830). Према томе, веома је тешко поверовати да је временска дистанца од свега неколико деценија могла створити непремостив „генерацијски“ јаз између аутора *Луче микрокозма* и његових (заборављених) претходника, нарочито ако се узме у обзир да су *житија во*

стихи била радо читана и прештампавана све до краја 19. века. Обимни спискови претплатника несумњиво представљају снажан доказ о популарности предромантичарских религиозних епова, посебно крајем 18. и почетком 19. века (ЕРАКОВИЋ 2008: 266–271). Међутим, о великом угледу писаца попут Викентија Ракића могле су врло лако да посведоче и особе из Његошевог најближег окружења, попут Симе Милутиновића Сарајлије (1791–1848). Наиме, Његошев *драги наставник* је у *Сербианки* (1826) навео име родољубивог тршћанског пароха одмах поред Доситејевог, посебно истичућу његову улогу у оснивању београдске Богословије (МИЛУТИНОВИЋ САРАЈЛИЈА 1993: 336–337). Скроман број поузданих података о писцима и делима из личне библиотеке Петра I Петровића, коју је преузео и обогатио његов млади наследник (ВУКСАН 1927: 192–219), могао би бити условно означен као основни разлог због чега донедавно није поклањана адекватна пажња тематским линијама додира између предромантичарских религиозних епова и *Луче микрокозма*. Међутим, ограничена сазнања о списку песникове лектире нису спречила настанак широког спектра теорија о филозофским идејама и теолошким учењима, која су (наводно) одиграла значајну улогу у настанку Његошеве поетске визије космогонијског сукоба Светлости и Таме. Као репрезентативан пример можемо навести тумачења Анице Савић Ребац (1892–1953), једне од најпажљивијих читатељки *Луче микрокозма*, која је у потпуности била свесна да је свака потрага за релевантним сведочанствима о Његошевој приватној библиотеци мукотрпан посао са неизвесним исходом.[1] Као што је познато, њена луцидна анализа Његошевог религиозно-филозофског спева – заснована на претпоставци о траговима неоманихејства, богомилства и кабале у тематској структури *Луче микрокозма* – оставила је дубок траг у српској књижевној историографији (САВИЋ РЕБАЦ 2004). Ипак, веома је тешко разумети због чега је, на пример, промишљање утицаја иранског зороастризма на Његошево стваралаштво, поседовало већи научноистраживачки легитимитет од идеје да је аутор *Луче микрокозма* био баштиник песничке заоставштине српских предромантичара. Оправданост наше недоумице долази до пуног изражаја ако узмемо у обзир инсистирање Анице Савић Ребац на Његошевој *подсвесној* вези са старобалканским наслеђем, од староорфичких замисли о предживотном огрешењу душе до средњовековног богомилства (САВИЋ РЕБАЦ 2004: 91), што је претпоставка коју би вероватно лакше прихватио Карл Г. Јунг (1875–1961) него творац *Луче микрокозма*. Управо због тога ћемо упоредну анализу започети ишчитавањем фрагмената Његошевог спева, који су тумачени као потврда теори-

[1] „И тако нам је Његошево интелектуално доживљавање остало премало познато; једино што нас с њиме упознаје, то је делимични списак његове библиотеке на Цетињу. Па и он је проблематичан: у њега су доспеле неке књиге које вероватно нису припадале Његошу, а испале друге за које случајно знамо да их је имао, и то баш најважнија дела, на пример оно руско издање Милтона са својеручним белешкама владичиним о коме знамо да је постојало и које би нам толико открило о утицају *Изгубљеног раја* на *Лучу*.“ (САВИЋ РЕБАЦ 2004: 79)

је о ауторовој упућености у древне дуалистичке визије космичког поретка (ФЛАШАР 2004: 18–20). Потпуно је разумљиво због чега одређени стихови из *Луче,* у којима Бог разоткрива Сатанину намеру да постане равноправни творац нових светова (ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ 2010: 168–171), могу бити означени као доказ да је Његошев антихерој обликован по угледу на гностичка веровања о демијургу који (безуспешно) подражава Врховно биће. Међутим, описивање Палог анђела као господара материјалног света представља једно од општих тематских обележја предромантичарског епског песништва, о чему на репрезентативан начин сведочи Сатанаилов уводни монолог у делу Константина Маринковића *Плач Рахили или избијеније младенцев на повеленије Ирода цара јудејскаго*:

Ја не марим, что на небу нисам,
Кад свим светом руком мојом владам,
Сва Азија, Европа, Африка,
Које држи силна рука римска,
Слуша моје совете и речи,
Сватко баца на ме сладко очи.
(МАРИНКОВИЋ 1808: 10–11)

Као што се може наслутити из наслова, наведени религиозни еп инспирисан је *Јеванђељем по Матеју*, у којем је забележена приповест о масовном убиству новорођенчади у Витлејему, извршеном по налогу немилосрдног Ирода Великог (НОВИ ЗАВЈЕТ 2003: 13). За разлику од библијског предлошка, лик јудејског цара у делу Константина Маринковића представљен је као параноични извршилац наредбе свог господара Сатанаила, чије интересе у свету поводљивих Адамових потомака заступа фурија Алекто. Сатанаилова верна следбеница без сваке сумње припада кругу најупечатљивијих женских ликова у књижевности српског предромантизма и романтизма, а њене макијавелистичке вештине могу се мерити са онима које поседује фатална супруга климактеричног Ђурђа Црнојевића из драме Ђуре Јакшића *Јелисавета, књегиња црногорска* (1868). Нажалост, упоредно проучавање статуса женских ликова не би било сврсисходно, јер су у Његошевом делу маргинализоване све потенцијалне *протагонисткиње* великог сукоба Добра и Зла. На пример, невеселој судбини прародитељке Еве посвећено је само неколико „инкриминишућих“ стихова у епилогу *Луче микрокозма* (ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ 2010: 200). Ипак, никако не би требало занемарити чињеницу да је лик фурије Алекто створен под снажним утицајем античке књижевне традиције, односно многобројних приповести о опскурним бићима која су настањивала Хад. Управо наведени тематски аспект открива присуство још једне релевантне линије додира између Његошевог религиозно-филозофског спева и *библическе повести во стихи* Константина Маринковића. Бизарна шароликост античког бестијаријума, којим је Његош „населио“ вечну тамницу

пораженог Отпадника (ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ 2010: 187), континуирано је тумачена као необорив доказ о многобројним интертекстуалним везама са Вергилијевом *Енеидом*, Тасовим *Ослобођеним Јерусалимом* и Милтоновим *Изгубљеним рајем* (ФЛАШАР 2004: 416–417). Умни Владика је без сваке сумње заслужио да буде слављен као достојни наследник тројице великих песника. Међутим, дубоко смо уверени како је (пре)наглашено инсистирање на европском контексту углавном било проузроковано недовољном упућеношћу проучавалаца *Луче* у основна жанровска и тематска обележја српског предромантичарског песништва. Како бисмо потврдили оправданост наше сумње, издвојићемо исказ једног од најпознатијих тумача Његошевог дела, Алојза Шмауса (1901–1970), који је приликом свеобухватне анализе *Луче микрокозма* нагласио да је религиозна епика у 19. веку представљала изумрли жанр (ŠMAUS 1971: 99). Можемо претпоставити да је промишљање немачког слависте било проузроковано ограниченим вредносним и рецепцијским дометима Клопштоковог *Месије* (1748–1773), поетско-епског дела надахнутог Исусовим животом, које је већ почетком 19. века било препуштено забораву. У сваком случају, наведена вредносна генерализација мора бити оспорена јер Алојз Шмаус није узео у обзир хоризонт очекивања (веома знатне!) читалачке публике, којој су се обраћали аутори попут Константина Маринковића, Викентија Ракића и Гаврила Ковачевића. Наиме, захваљујући резултатима нових читања нашег предромантичарског песништва (ПАВИЋ 1985; ДАМЈАНОВ 1988; ПАВИЋ 1991; ДАМЈАНОВ 2002; ЕРАКОВИЋ 2008; ЕРАКОВИЋ 2009; ДАМЈАНОВ 2011), недвосмислено је утврђено да су епови са библијском тематиком били један од најпопуларнијих жанрова у српској књижевности, посебно у периоду који обухвата крај 18. и прву половину 19. века. На основу свега претходно наведеног, могли бисмо наслутити да би старије генерације проучавалаца Његошевог дела биле изненађене резултатима упоредне анализе, односно закључком да је врло тешко уочити разлику између хтонских бића из *Луче микрокозма* и застрашујућих фурија, еуменида и парки из дела „анонимног“ новосадског свештеника:

Что те мучи, о царју државниј!
И зашто се једиш ти всесилниј?
По целом ћу Тартару летити,
Всјуду помоћ теби истражити,
От мог звука Ад сав мора с’ трести,
И камење и дрво пуцати,
Еумениде моје содружнице,
Прате мене, и љубе ми лице,
Кога отров мој само додирне,
Онај таки в магновенији умре,
Са паркама грозним ја живим,
Једна другој на всегда помажем;

Сад что желиш царју, кажи мени?
И сву тугу и жалост ослони
Па фурије твоје једну верност,
И презјелну ко тебе искреност.
(МАРИНКОВИЋ 1808: 17)

Самоувереност Сатанаилових следбеница у *Плачу Рахили*, које се на почетку (нове) битке против Неба без оклевања придружују свом господару, омогућава нам да укажемо на још једну тематско-мотивску линију додира између стваралаштва Петра II Петровића Његоша и српских предромантичара. Као што је познато, Његошевом Адаму припала је улога јединог колебљивца у великој отпадничкој војсци, која је спремна да насрне чак и на доносиоце Творчевог упозорења, архангеле Михаила и Гаврила (ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ 2010: 177). Управо нас је пркосни став Сатаниних многобројних следбеника навео да потражимо исходишта (пре)великог самопоуздања побуњеника, међу којима се по ратоборности посебно истичу предводници Адамових легиона, Ноелопан, Разец и Аскела (ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ 2010: 177). Дубоко смо уверени како није нужно поклањати додатни херменеутички значај (много пута поновљеном) закључку да се Владика интенционално „поиграо“ са именима највећих војсковођа у историји западне цивилизације (Наполеон Бонапарта, Јулије Цезар и Александар Македонски). Уместо тога, много је важније размотрити прави узрок њихове високе мотивације, која их је навела да се упусте у веома ризичан подухват, какав је рат против Сведржитеља. Упркос Сатаниној аргументованој одбрани сопствене побуне, пажљиво ишчитавање *Луче микрокозма* не пружа довољно доказа о томе да су се његове присталице определиле за борбу због драматичне спознаје о разочаравајуће скромној улози Свевишњег у стварању васионе (ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ 2010: 175). Прецизније, за предводнике мрачних легиона је војна сила којом располажу, оличена у Сатанином *свијетлом оружју* и *штиту непобиједном* (ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ 2010: 176), главни аргумент у борби за нову и „равноправнију“ поделу власти. Користољубиве војводе не подстиче на акцију идеалистичка вера у праведност заједничког циља, него конквистадорска опседнутост обећаном наградом, којом је *Вожд погубни* купио њихову оданост (ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ 2010: 178). С обзиром на проблемску основу нашег рада, сматрамо да би истакнуто место међу Сатаниним надменим генералима морало припасти једном од кључних протагониста религиозног епа *Јудит мечем Олоферну главу усекнувши тем Јудеју ослободивши.* За разлику од популарног старозаветног предлошка – који у источнохришћанској и протестантској традицији има статус деутерокanonског/апокрифног текста – Холофернов лик у делу Гаврила Ковачевића потпуно је демонизован (ЕРАКОВИЋ 2008: 161–165). Због тога не би требало да нас изненади што је библијски запис о асирској опсади јеврејске Ветулије, преобликован у надахнуту поетску визију сукоба Светлости и Таме, која

очигледно превазилази оквире изворне приповести о неплаћеним порезима и катастрофалном избору савезника у рату против старовековне империје.[2] Прецизније, прави Холофернов непријатељ нису непослушни јеврејски вазали него њихов необични Бог, чије постојање угрожава ауторитет живог божанства, немилосрдног *Навуходоносора* (цар Набукодоносор):

Који другиј Бог их может бити?
И кто ће их од нас избавити?
Аште Навуходоносор није?
Који всех их поразити абије.
Каково је их избављеније?
И кто может дат им спасеније?
Кад ћемо ми всех њих победити,
И от лица земљи истребити,
Земљу њину кровју напојити,
И мертвим поља наполнити.
(КОВАЧЕВИЋ 1808: 19)

Песниково инсистирање на бласфемичном карактеру асирског војног похода против Јехове, довело је до тога да срећном избављењу Изабраног народа буде посвећено мање стихова него опису Холофернове понижавајуће смрти, нимало достојне његове ратничке репутације. Присуство великог броја типских негативаца у делима Константина Маринковића, Гаврила Ковачевића и Викентија Ракића – попут паклених фурија, сурових асирских ратника, па чак и демона који вребају хришћане из паганских гробница – несумњиво је остварило снажан утицај на сижејну динамичност претходно наведених религиозних епова. Међутим, наша иницијална претпоставка о књижевноисторијској релевантности упоредне анализе проистекла је из чињенице да су српски *сочинитељи* успели да уобличе застрашујуће портрете Антитворца, који немају ништа заједничко са ликом приглупог и лаковерног ђавола из наших народних приповедака (*Свети Сава и ђаво, Ђаво и његов шегрт, Зла жена* и др.). Прецизније, пажња коју су наши предромантичари посвећивали опчињавајућој природи Зла много више приближава њихове антихероје Бајроновом Луциферу (*Каин*, 1821) него хромим сеоским преварантима из усмене традиције. Коначно, неподношљива лакоћа с којом

[2] Важно је нагласити како није могуће одредити веродостојни историјски оквир популарне старозаветне приповести о Јудити. Претпоставља се да је дело настало између V и II века пре нове ере, при чему су анонимни аутори-редактори Септуагинте (LXX) измешали историју три велике старовековне државе (Асирија, Вавилон и Персија). Набукодоносор није био асирски него вавилонски владар, а управо је Вавилон уништио моћно асирско царство (609 п.н.е). Традиционално смештање приче о Јудитином подвигу у период након вавилонског ропства (586–539 п.н.е.), није утемељено на историјским чињеницама јер је уместо пораженог Вавилона на историјску позорницу тада ступила нова војна и политичка суперсила античког света, Персија (539 п. н. е). (Р. Е.)

Његошев Сатана игра улогу недужне жртве *гордог Владаоца*, чиме је његова побуна стекла привид мученичке борбе за истину и правду (ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ 2010: 173–174), омогућава нам да истражимо још једну тематску линију додира између *Луче микрокозма* и *житија во стихи*. Издвојићемо дело *Песма о Еладију* Викентија Ракића, које представља најпознатије и најпопуларније поглавље његовог религиозног епа *Житије иже во свјатих отца нашего Василија Великаго* (РАКИЋ 1808). Доминантан статус фаустовског мотива у *Песми о Еладију*, пружио је крајем 20. века снажан подстицај савременој реафирмацији и ревалоризацији готово заборављеног стваралачког опуса тршћанског пароха (ДАМЈАНОВ 1988). Стихована приповест о слуги римског сенатора Протерија, који је због неузвраћене љубави продао душу ђаволу, поседује изузетан књижевноисторијски и интертекстуални потенцијал, посебно када се узме у обзир податак да је исте године објављен и Гетеов *Фауст* (1808). Ипак, примарна проблемска нит нашег истраживања навела нас је да посебну пажњу посветимо бурној расправи о легитимности уговора, склопљеног између заљубљеног младића и Нечастивог. Током драматичног суочавања са кападокијским епископом Василијем Великим, елоквентни Сатана не пропушта прилику да истакне како је посрнули Адамов потомак својевољно пристао на погодбу:

Сви усердно моле Бога,
Да г‘ избави Бог от врага.
Ал безстидно дијавол дође,
Отимати силно пође.
Ах не дај ме господине,
Хоће дијавол да ме узме.
Василиј га добро држи,
Да га дијавол не оторже.
Пак говори он проклетиј:
Ја се нећу преварити.
Сам је к мени овај дош‘о,
К њему нисам ја сам иш‘о.
Пак хартију показује,
Криво чиниш Василије.
На Суд страшни донети ћу,
И с овиме сапрети ћу.
Неће људи руке пустит‘
Свјатиј рече, нити престат‘;
Док хартију ти не пустиш,
И у бездно не отидеш.
(РАКИЋ 1808: 15-16)

На основу наведених стихова могао би се извести (погрешан) закључак о оправданости Сатаниног незадовољства Василијевом егзорцистичком

интервенцијом, посебно ако се узме у обзир да је зловољни *advocatus diaboli* (у буквалном значењу овог термина!) испунио свој део погодбе, тако што је навео лепу и богату сенаторову кћер да се заљуби у неугледног и сиромашног слугу. Као врхунац расправе између заступника Неба и Подземља требало би издвојити блесфемичну Сатанину претњу да ће, ако буде потребно, сатисфакцију потражити пред Творчевим Страшним судом, што показује с каквом хазардерском спретношћу Господар лажи игра улогу обесправљене жртве. Посматрано из савремене књижевноисторијске перспективе, Викентије Ракић је изненађујуће вешто скицирао портрет модерног романтичарског антихероја, који је много ближи лику јаросног Отпадника из *Луче микрокозма* него карикатуралном противнику ранохришћанског светитеља из хагиографске традиције. Уместо уобичајеног закључка – заснованог на ретроспективном прегледу резултата упоредне анализе – определили смо се за једноставну књижевноисторијску аналогију, која објашњава због чега смо толико уверени у тематску и жанровску сродност *Луче микрокозма* са *житијима во стихи* српских предромантичара. Да подсетимо, упркос многобројним поетичким и стилским разликама између стваралаштва Милована Видаковића (1780–1841) и српских реалиста попут Јакова Игњатовића (1822–1889) и Светолика Ранковића (1863–1899), аутор *Љубомира у Јелисијуму* је, сасвим заслужено, именован за родоначелника модерног српског романа. Осим тога, било би веома тешко пронаћи савременог проучаваоца српске књижевности 19. века, који би се одважио да констатује како поезија Бранка Радичевића (1824–1853) нема ништа заједничко са љубавном лириком Јована Пачића (1771–1849). Према томе, потпуно је нејасно због чега би (само) аутори религиозних епова требало да трпе последице скерлићевских вредносних „тријажа“, које су створиле вештачку баријеру између два тока српског књижевног наслеђа. Због тога ћемо наш рад привести крају закључком да заборављеним српским предромантичарима попут Константина Маринковића, Викентија Ракића и Гаврила Ковачевића, сасвим заслужено припада статус зачетника поетско-епског жанра, који је свој врхунац достигао управо са Његошевом *Лучом микрокозма*.

ИЗВОРИ

Ковачевић, Гаврило. *Јудиѳ мечем Олоферну ѓлаву усекнувши ѳем Јудеју ослободивши*. Будим: Славено-сербска печатња краљевског всеучилишта венгерскаго, 1808.

Маринковић, Константин. *Плач Рахили или избијеније младенцев на повеленије Ирода цара јудејскаѓо.* Будим: Славено-сербска печатња краљевског всеучилишта венгерскаго, 1808.

Петровић Његош, Петар II. *Петар II Петровић Њеѓош*. Миро Вуксановић (прир.). Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2010.

Ракић, Викентије. *Житије иже во свјаѳих оѳца нашеѓо Василија Великаѓо*. Венеција: Штампарија Пани Теодосија, 1808.

Свето писмо: Нови завјеѳ Господа нашеѓ Исуса Христа. Превод Комисије Светог архијерејског синода Српске православне цркве. Београд: Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке, 2003.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Вуксан, Душан. *Цетиње и Црна Гора*. Београд: Књижарница Рајковића и Ћуковића, 1927.

Дамјанов, Сава. *Корени модерне српске фантастике*. Нови Сад: Матица српска, 1988.

Дамјанов, Сава. *Ново читање традиције*. Нови Сад: Дневник, 2002.

Дамјанов, Сава. *Вртови нестварног: огледи о српској фантастици*. Београд: Службени гласник, 2011.

Ераковић, Радослав. *Религиозни ей српског предромантизма*. Нови Сад: Матица српска, 2008.

Ераковић, Радослав. *Скице рубних простора књижевног наслеђа*. Београд: Службени гласник, 2009.

Милутиновић Сарајлија, Сима. *Сербијанка*. Душан Иванић (прир.). Београд: Српска књижевна задруга, 1993.

Павић, Милорад. *Историја, сталеж и стил*. Нови Сад: Матица српска, 1985.

Павић, Милорад. *Предромантизам*. Београд: Научна књига, 1991.

Савић Ребац, Аница. *Хеленски видици*. Панчево: Мали Немо, 2004.

Флашар, Мирон. Његошева Луча микрокозма. Петар II Петровић Његош, *Луча микрокозма*. Александар Младеновић, Мирон Флашар (прир.). Подгорица: ЦАНУ, 2004, 7–103.

Флашар, Мирон. Објашњења уз Лучу микрокозма. Петар II Петровић Његош, *Луча микрокозма*. Александар Младеновић, Мирон Флашар (прир.). Подгорица: ЦАНУ, 2004, 337–426.

Šmaus, Alojz. Njegoševa Luča mikrokozma: prilog proučavanju Njegoševog religioznog pesništva. *Sabrane slavističke i balkanološke rasprave III*, Muenchen: Rudolf Trofnik, 1971.

Radoslav Lj. Eraković

THE CHARACTER OF SATAN IN NJEGOŠ' *THE RAY OF MICROCOSM* AND RELIGIOUS EPICS OF SERBIAN PRE-ROMANTICS

S u m m a r y

This study focuses on insufficiently-studied topical similarities between Njegoš' *The Ray of Microcosm* (1845) and religious epics of Konstantin Marinković (1784–1844), Vikentije Rakić (1750–1818) and Gavrilo Kovačević (1765–1832). The results should confirm the initial thesis on Serbian pre-romantics as initiators of poetic-epic genre which reached its climax in the Serbian literature with the very work of Njegoš *The Ray of Microcosm*. Special attention shall be paid to the comparative analysis of the main negative hero's status, i.e. on numerous similarities in the characterisation of the one of key participants to the cosmogonic conflict between Light and Darkness.

Key words: Petar II Petrović Njegoš, Konstantin Marinković, Vikentije Rakić, Gavrilo Kovačević, John Milton, Bible, literary heritage, pre-romanticism, romanticism, genre, religious epics, hermeneutics, Satan, negative hero

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II

Сава Дамјанов

ЊЕГОШ КАО ПРИПОВЕДАЧ[1]

У раду се анализира Његошева *Луча микрокозма* као дело превасходно наративне структуре, најближе романтичарском жанру „романа у стиховима“, чиме се откривају његови нови потенцијали модерности.

Кључне речи: Петар II Петровић Његош, „Луча микрокозма“, роман у стиховима

Проза свакако не заузима најважније место у богатом књижевном опусу Петра II Петровића Његоша, али тешко би се могло рећи да у њој нема изузетних и на много начина изазовних места (епистолографија, *Биљежница*, две сачуване алегоријске приповетке). Недавно је откривена и „Његошева скривена приповетка“ у оквиру *Горскоѓ вијенца*[2], а ако бисмо направили корак даље у истраживању – уважавајући сазнања савремене наратологије и постмодерне теорије жанрова! – могли бисмо говорити и о *наративима* у владичиним најзначајнијим спевовима, од којих би неки могли да се третирају и као „кратке приче“ у стиховима, или као својеврстан низ мањих приповедних целина који је повезан у једну већу: „новелистичку“, односно „романескну“ – уз додатни аргумент да је *роман у стиховима* као ексклузивну романтичарску врсту афирмисао управо Његошев савременик Пушкин (у *Евѓенију Оњеѓину*). Уосталом, модерни антологичари – од Васка Попе, преко Миодрага Павловића, па до Милорада Павића – показали су релативност жанровских конвенција у старијим епохама „преображавајући“ поетске целине записане на начин данашње прозе у стихове (и обрнуто), али и третирајући одговарајуће, естетски заокружене фрагменте из већих дела као самосталне целине.[3]

---

[1] Рад је резултат истраживања на пројекту 178005 под насловом „Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности“ који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (руководилац пројекта: проф. др Горана Раичевић).

[2] *Петар II Петровић Њеѓош*, (приредио Миро Вуксановић), Нови Сад 2010, стр. 257–261.

[3] У овом контексту, најжешће полемике везане су за Павићево приређивање рукописа Гаврила Стефановића Венцловића (*Црни биво у срцу*, Београд 1966), међутим очито је да оспоравања поменутих приређивачких принципа нису уродила плодом пошто је Венцловићево дело у наредним деценијама наставило да живи и академски и рецепцијски и на сцени управо онако како је публиковано те 1966. (или у другом издању, 1996).

Када се у претходно назначеној перспективи размотри *Луча микрокозма*, песниково најхерметичније али филозофски, теолошки, па и антрополошки најосмишљеније дело, лако се уочава колико је његова *наратȉвност* важна, чак изразитија него у *Горском вијенцу* (који је ипак драмско-епска врста, писан у дијалозима!). Најпре, нарација сама по себи олакшава рецепцијску „проходност“ полисемичног и смисаоно „затамњеног“ текста: олакшава јер су приповедање и прича садржани у самом бићу уметности језика, што је Његошу као истинском ерудити и те како било знано (рецимо, антички *мȉтос* – а баш антика је била једна од његових опсесија! – означава „свету *ȑичу*“). Наизглед једноставна и пријемчива форма десетерца, у којој је *Луча микрокозма* испевана (или испричана?!), има исту рецепцијску функцију, тим пре још је реч о стиху који је општеприхваћен као стих српске усменопоетске епике и такав живи у традицији много пре овога спева. Неко се може запитати није ли, сходно наведеним тезама, сва стиховна епика наративна? Одговор на то питање сложенији је но што се испрва чини, али у најкраћем би гласио: донекле јесте, али не на ИСТИ начин и не са истом релевантношћу приповедачког у њој! Да ли би онда било исувише смело ако се и пре анализе која следи изнесе став да је *Луча микрокозма* особена *ȑоетско-наратȉвна*, или „песничко-приповедачка“ врста, слично како је и *Горски вијенац* драмско-епска, или *Безимена* Бранка Радичевића покушај (бриљантан, али недовршен покушај!) српског романа у стиховима са нескривеним интертекстуалним везивањима за самог Пушкина?!

Прво певање *Луче микрокозма* представља добро осмишљен пролог за есхатолошко-космогонијску *ȑичу* која ће уследити и асоцира неким битним мотивским елементима на увод и контекст Његошеве алегоријске приповетке *Сан на Божић*. Душа (и Дух) уснулог наратора уздижу се у небеса, само што је у спеву то путовање неупоредиво комплексније него у алегоријској прози: оно се не одиграва само у простору него и у времену, тако да му истинских граница нема, што је и природно ако се приповеда о онтолошкој генези и њеном метафизичком оквиру (који није само теолошке природе!). Анђео-водич кроз небеске сфере, који се у *Лучи микрокозма* појављује још на почетку „путовања“, даје покриће потоњем просторно-временском „путопису“, како овај приповедачки не би деловао претерано неодређено (апстрактно). Пошто је, међутим, у његовој основи један од најстаријих наративних модела („извештај о догађајима“), тај „путопис“ наративнији је и фабулативно-сижејно динамичнији од краткога *Сна на Божић* који је изворно написан у прози, али који је суштински лишен дубље фабулативно-сижејне конструкције! Да је прво певање као својеврстан пролог даљој *ȑовести* изврсно осмишљено, сведочи и то што су већ у њему представљени основни хронотопи (Творчева светлосна пространства и насупрот њима мрачни Ад као царство Сатане) и то кроз упечатљиву кроки-*дескрȉпцију*: такође је већ на самом почетку текстура успостављена као *наратȉвно-рефлексивна* (у стиху!), што би према

модерној теорији прозе било најближе „роману-есеју“ или „филозофском роману“.

Наредно, друго певање читаоца још више приближава главној теми дела, која ће се на његовом крају и отворити (али не и ОТКРИТИ!) – у најбољој традицији књижевне фантастике и романтичарске мистерије. Наратив је сада чистији и доминантнији, нижу се дескрипције „предјела небесних“ где наратора – који (видећемо ускоро!) није главни јунак повести – доводи „бесамртни ангел“. То су заправо рајски предели – боравиште самог Творца и његових анђеоских легиона, чији је егзалтирани опис прожет повременим дигресијама, тачније – асоцијацијама на драматична збивања о којима ће се даље говорити, приповедати, „извештавати“. Последњи термин употребио сам да скренем пажњу на чињеницу како Његош улазећи IN MEDIAS RES (тј. прелазећи на главну тему и уводећи у дубинске слојеве дела!) и даље користи древну наративну технику којом се постиже илузија објективности и веродостојности, а то је „извештај о догађајима“. С друге стране, дескриптивни потенцијали овог певања (поглавља?) не исцрпљују се само у детаљним описима задивљујућих призора (божје палате, круне, трона, и т. д.): сваки детаљ има и додатни смисао, ширу значењску мрежу, на крају крајева – својеврсну оностарану и метафизичку суштину. „Слатко вјековање“ као начин обитавања у Рају подразумева Вечност, али и недокучиву поезију Творца кроз коју он истовремено ствара и отеловљује сопствене визије и идеје: овде ће се поново (у модификованом, НЕ-ЗЕМАЉСКОМ виду!) појавити сан, то тајанствено подручје најмоћнијих, најузвишенијих и најслободнијих спознајних и имагинативних путешествија. У светлом окупаној „кули сновиђења“ – која се (по речима анђела-водича) сваке вечери када дође време „отдиха“ и овде појављује! – рађају се „нове, дивне, бесмртне идеје“; оне, поред осталог, отварају двери Знања до којег је немогуће другачије доћи. Тако и наратор долази до „једнога источника малог“, са којег ће се (следећи савет свог небеског водича!) напити воде и осамљен стићи до визије сопственог усуда, тј. до визије есхатолошке трагедије Човека: до истине о „страшној судби“ људског пада у материјални свет – до истине о ИЗГУБЉЕНОМ РАЈУ...

...Овако прочитана уводна певања *Луче микрокозма* сведоче да ту није реч о „скривеној приповеци“, него обрнуто – о сувереном, веома експлицитном приповедном проседеу који песник даје у стиховној форми (како је то управо за епоху романтизма било пожељно!), а не би ништа изгубио ни да је све то изнео у прозном облику. *Луча микрокозма* као новела или кратки роман? Можда таква претпоставка делује превише изазовно, на први поглед: али, запитајмо се коју би форму за овакву тематику изабрао Његош да се родио неколико деценија касније, или да је живео средином 20. века? Теорија и историја књижевности доказале су да је писање у оном облику који ми данас називамо *сти̑х* релативно нова конвенција која није преовладавала све до краја средњег века; напротив, чак су и изразито поетска дела записивана

у форми коју бисмо данас назвали „прозном“. Наравно, то не значи да су сва та дела у себи садржала *прозни дискурс* (на пример, литургијско песништво свакако није!), али Његошево ремек-дело садржи низ елемената карактеристичних за приповедне жанрове и сигурно би деловало аутентично и да је у таквој (прозној) форми написано....

У прилог овој тези најбоље говори даљи ток фабулативно-сижејне конструкције *Луче микрокозма*: на самом крају II певања – које бисмо слободно могли назвати и *поглављем* тог својеврсног поетског романа – аутор уводи мотив познат из фантастичке књижевне традиције, када му се после испијања чудотворне воде кристално јасно отварају визије као „у свијетлом лицу огледала“. Визија којом почиње III певање Његошевог *романа у стиховима* – иако би му се, с правом, могли доделити и другачији жанровски епитети (попут општеприхваћеног „религиозно-филозофски еп“)! – карактеристична је за његову целокупну поетику: Свемогући седи на свом тајанственом трону „творителном зањат поезијом“. За нашега песника, стваралачко-уметнички чин није само естетичке него и метафизичке, космогонијске, па и есхатолошке природе: поредак васељене и њене метаморфозе заправо су производи Божје креације која се може поредити са песничком креацијом; ипак, то се само делимично може довести у везу са познатом концепцијом поете као демијурга сличног Богу, иако су им простори деловања различити (првом је то његов интимни микрокосмос, а другом свеукупност макрокосмоса). Сходно наведеним идејама, приповедач прави наративно-временску дигресију и враћа се у искон: сам Творац преузима улогу наратора подсећајући придошле анђеле на оно што је било (и како је било!) пре збивања о којима „извештава“ *Луча микрокозма.* Творац у ствари прича причу о првобитном Хаосу кроз прастару *бајковно-приповедну* формулу („беше једном...“): победивши својим дејством трагично и мрачно стање, он је – доследно бајковном наративу – успоставио хармонију, дакле све оно што би било довољно за истински, безвремени и вечни, „хепиенд“ и благостање (усмени приповедач би завршио формулом: „после су живели дуго и срећно“, или неком сличном!). Драматичан обрт који динамизује фабулативно-сижејну конструкцију *Луче микрокозма* и удаљава је од модела бајке, отвара се у моменту Творчевог наговештаја Сатанине побуне у коју је увучен и прачовек, Адам, заједно са својом врстом. С обзиром да се из интонације дијалога са архангелима – али и из „узгредних“ алузија! – може наслутити какав ће бити исход ове драме и какву ће казну добити побуњеници против божанског поретка (тј. против васељенског Савршенства које је у самом бићу Природе!), наратор нас неосетно из приповедачког перфекта и презента уводи у приповедачки футур, који ће у следећим поглављима (певањима) постати сам презент нарације.

Може се рећи да у даљем току текста Његош мајсторски одлаже древно реторичко-стилистичко правило IN MEDIAS RES, плетући неколико дигресијских увода попут највећих представника модерне прозе: поред оста-

лог, он тако максимализује и рецепцијску напетост јер се већ од првих реченица очекују важни догађаји и прича о њима, али без чвршћих индиција да ли ће се то до краја и остварити или ћемо доживети ефекат „изнevереног очекивања“ (такође примерен модерној уметничкој прози). Оваква *наративна стратегија* (како би то именовала савремена наратологија), доводи главног јунака *Луче микрокозма*, Сатану, директно пред читаоца тек у IV певању (поглављу), дакле када је половина текстуре већ минула. Међутим, ни тада он не покреће базичне нити фабулативно-сижејне конструкције него такође дигресијски кружи око фундаменталне теме: човековог изгона из небеског царства и трагичког пада у материјално. Још једном се потврђује чињеница да је Петар II Петровић Његош у овом делу и песник и приповедач у исти мах: овај други моменат је израженији јер поетска епика као жанр не би могла егзистирати (и не егзистира, у својој богатој традицији!) кроз перманентна „одлагања“ и скретања са главних токова; проза модерног сензибилитета, напротив, управо на таквим темељима гради своју структуру.

Овај одељак Његошевог романа у стиховима битан је и због тога што предочава Сатанину филозофију, у многим димензијама – од етичке, поетичке и политичке, преко космогонијске, па све до религиозне и есхатолошке. Он првобитни Хаос види као својеврсни Рај, као истинско Царство Слободе, као најприродније и најсавршеније васељенско стање: његова пропаст и успостављање новог (божанског, Творчевог) поретка у оваквој интерпретацији доживљени су као онтолошка трагедија. Штавише, он сматра да Свемогући крије праву истину о суштини Бившег и Садашњег, те да је његова (Сатанина) мисија – разоткривање тајни и успостављање нове, срећније и потпуније Будућности! Заиста, Сатанино разумевање васељене и њеног смисла, као и свеопштег Смисла, суштински је различито од онога које предочава његов непријатељ, „горди Владац неба“ (како га – не без ироније! – назива): наивно би било помислити да се овде сукобљавају само Зло и Добро – симплификована теологија удаљава *Лучу микрокозма* од њених најизазовнијих значења и најрелевантнијих домета... Значења и домета који су овде дати више као рефлексивне дилеме и питања него као недвосмислене тезе или одговори: можда најдрагоценија божанска искра у читаоцу (али и Човеку као Бићу) подразумева баш могућност избора између Царства Слободе и царства Нужности, између идеја Хармоније и Хаоса као аутентичног Поретка, између монофонијског и полифонијског Света, између Једног и Мноштва, између кохерентног и дисперзивног Идентитета... Тачније, између широког спектра *могућности* садржаних у простору који наведени (и ненаведени) опозитни полови оцртавају: избор нечега можда не искључује Оно Друго, уколико сам тај избор не сагледава апсолутну Стварност у црно-белој техници, тј. уколико није површно-искључив?!

Наравно, таква врста избора не може се очекивати када је реч о судбоносном боју Бога и Сатане (V певање), чији су духовни оквири и дубински,

космогонијски смисао наговештени у претходним поглављима. Опис битке овде је дат детаљно, епска нарација усредсређена је на њене финесе, али не занемарују се ни остали аспекти – посебно они везани за Адама (тј. Човека) и његову егзистенцијалну драму, детерминисану управо описаним догађајем. Колебљива природа људског бића, тј. његова несталност и перманентне сумње, представљене су кроз слику Адамовог повлачења са попришта трећег дана битке и искреног покајања што је – поверовавши Сатани – устао против свемогућег Творца. Казна коју ће људски род понети наизглед је блажа од оне на коју ће бити осуђени они који су до краја остали верни Сатани: уместо вечног пребивања у Аду (Паклу), Адамов род биће бачен „на шар мрачни необдјелан неки... ђе блаженства спомен ишчезава", окован ланцима материје и телесне егзистенције. Двосмисленост овакве божје „милости" отвара се већ самом чињеницом да сећање на небеско „блаженство" у том новом облику постојања ишчезава: да ли је онда пад на Земљу и у живот какав се тамо живи ЗАИСТА спасење из Пакла, или управо један другачији Пакао сачињен од ужаса Материје и (под)свесне чежње за Небом, тј. за духовним битком и сопственом преегзистенцијом?!

Из Његошеве перспективе такав развој је неминован и он представља својеврсно искушење Човеково, али и наду на искупљење у Вечности – ако је заслужи: „што сам једном вјенча бесмртијем / смртну косу испитати неће", каже у V певању „премилосни Отац"! Иако је опис оностране битке овде готово хомеровски „стваран", очита је и њена метафизичка позадина: нису сукобљени само божји и демонски легиони него Смрт и Бесмртност, Време и Вечност, Тело и Душа, физичко и астрално, детерминисано и бескрајно... Отуда тако детаљни описи Ада у којем ће занавек бити заточени Сатана и његови поклоници, отуда и крај битке четвртога дана није обележен химничним слављем победника него указивањем на вечне страхоте и мрачне пределе који представљају онтолошку коб поражених. Епски опис битке у наведеном поглављу *Луче микрокозма* везује за наративну технику важну димензију симбологије и филозофске рефлексије, која делује сродније модерном роману-есеју или пак интертекстуалној постмодерној прози него традиционалним приповедним или епско-поетским парадигмама (ако прихватимо да је Његош остварио свој генијални спев као *роман у стиховима*!). Последње (VI) поглавље, које би се могло назвати ПОЕНТОМ, најочигледније доказује претходно речено: оно је у знаку дугог монолога, где се Свевишњи обраћа скупу својих савезника након победе – међутим, тај монолог сличнији је „унутрашњем монологу" не само као прозном проседеу него и као општем интроспективном, ауторефлексивном начелу.

У средишту наведеног монолога је Човекова трагедија, његов онтолошки удес за који сам сноси одговорност: слободна воља интелигентних бића и могућност сопствених избора (сагласно тој вољи!) јесте божји закон и космолошка премиса, те казна коју је људски род добио због подршке Сатани

у почетку делује и превелика и премала у исти мах (у контексту истинске слободе Адамовог избора!)... Питање да ли је гора казна читавог демонског соја предвођеног Сатаном (вечно бивствовање у Паклу) или она коју задобија људски род – такође вечним! – падом у материју и бивствовањем на Земљи, остаје без јасног одговора. Управо стога, овако конципирана човекова егзистенција слути на оно што ће се деценијама после Његоша промовисати *романом апсурда*: идеја да се тек путем смрти ослобађамо и враћамо свом правом Бићу, подразумева да је овоземаљски живот ипак Сизифов труд – проживео се боље или лошије, свеједно. Ако је тело само гробница душе, ако су Адамови потомци лишени сећања на своје есхатолошко порекло („ка да небо нијесу гледали“), ако је Творац довео Смрт на Земљу да би се сваки појединац једном вратио „у живот духовни“, онда то значи и да је слободна воља људи ограничена управо њиховом двоструком природом која је одраз праисконске небеске битке, тематизоване у *Лучи микрокозма*. „Али адско проклетије духа / човјека ће чешће пљенивати“, каже Његош при крају овога певања-епилога, чиме само потцртава апсурдност нашега овоземаљског битисања, али и трагање за Добротом и Правдом у њему: додуше, такво трагање има оностране сврху на коју нас је Свевишњи подсетио (и вазда подсећа!) оваплоћењем Исуса Христа и његовом мисијом на овом свету. Космологија Његошевог романа у стиховима тако се заокружује, нудећи након хаотичног почетка и трагичног средишта – суштински хармоничан крај и наду на Вечност... Земља као „ужаса катедра“ и „гњездилиште човјечке несреће“ указује се као пролазна станица на Путу који нас коначно води Почетној Тачки: или, како је то записао велики поетски алхемичар Ђорђе Марковић Кодер, „ОДАКЛЕ СИ, ОНАМО ЋЕШ ПОЋИ...“!

Да ли се песник-приповедач *Луче микрокозма* оваквим разрешењем драме која је тема његовог дела указује више као традиционални (додуше, неканонски!) хришћански теолог или као модерни филозофски мислилац? Да ли антропологију и космологију Његошевог романа у стиховима можемо сагледати превасходно у религиозном контексту или она отвара врата слободоумнијих егзистенцијалних и егзистенцијалистичких дилема? Најзад, да ли текстура *Луче микрокозма* савременом читаоцу делује више као „поезис“ или као *наратив* – „роман у стиховима“ (или „стихована повест“, како је нерetко Викентије Ракић називао своје десетерачке религиозне епове које је наш владика-песник познавао)? Ово последње питање није детерминисано једино жанровским и стилско-поетичким нијансама, него задире у биће уметности језика уопште: јер, само највећа дела могу успешно функционисати мимо литерарних и осталих конвенција које су важиле у време њиховог настајања... Релативизујмо, дакле, и тему мог огледа, апсолутизујући на тај начин аксиолошки статус *Луче микрокозма*: Петар II Петровић Његош овде је и приповедач и песник, попут Црњанског у *Сеобама* (наравно у инверзији доминантних жанровских ознака!), тим пре што естетски потенцијали овога дела омогућују да их сваки нови рецепцијски хоризонт изнова реинтерпретира...

Sava Damjanov

NJEGOŠ AS NARRATOR

S u m m a r y

Njegosh's *Light of Microcosm* can be seen in its original form, as an epic work in verse, but also as an act which is approaching its distinctive narrative prose discourse. In the era of romanticism is just a "novel in verse" – thanks to Pushkin – was the ideal form of storytelling that will leave the realm of poetry and will also consolidate two different dimensions of language's art. In the context of contemporary literature, such overgenres status text is very topical, as our poet to that today looks modern – as well as allow him to philosophical and other semantic nuances of this masterpiece.

Key words: Petar II Petrović Njegoš, *Light of Microcosm*, novel in verse

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
050.488(497.113 Novi Sad) LETOPIS MATICE SRPSKE „1831/1852”

Иван Негришорац

РЕЦЕПЦИЈА ЊЕГОШЕВОГ ДЕЛА НА СТРАНИЦАМА МАТИЧИНОГ *ЛЕТОПИСА* (1831–1852): ПРИЛОЗИ ТЕОДОРА ПАВЛОВИЋА И ЈОВАНА СУБОТИЋА

Аутор испитује облике рецепције Његошевог дела на страницама *Летописа* у периоду од 1831. до 1852. године, а посебну пажњу посвећује текстовима Теодора Павловића и Јована Суботића. Поводом прве ауторске књиге *Пустињак цетињски* Павловић је 1834. године јасно истакао Његошеву српску националну самосвест и романтичарску основу његове поетике, чиме је започета прва озбиљнија књижевнокритичка валоризација његовог дела. Потом је током 1837. и 1838. године, за време Павловићевог уредничког рада, Његош објављивао своје текстове у *Летопису*, али после тога то више није чинио. У том каснијем периоду *Летопис* је, међутим, објављивао библиографске белешке о Његошевим књигама. Године 1845. Његош се, уплативши прилог од 100 форинти, уписао за члана Матице српске, а 1847. је Библиотеци Матице српске послао 1 примерак *Луче микрокозма* и 5 примерака *Горског вијенца*. Године 1852. у *Летопису* је објављена комеморативна беседа коју је, поводом Његошеве смрти, у Бечу одржао тадашњи уредник часописа Јован Суботић. У овом тексту је први пут дата заокружена оцена о Његошу владару, владики и песнику, а тиме су постављени основи за развој Његошевог култа у српској књижевности и култури, као и култа Црне Горе као Српске Спарте. Допринос *Летописа* и Матице српске, као и њених делатника Теодора Павловића и Јована Суботића, у процесу установљавања вредносног система и адекватне српске културе сећања је од највећег могућег значаја.

Кључне речи: Петар II Петровић Његош, Теодор Павловић, Јован Суботић, српска књижевност, романтизам, предромантизам, класицизам, рецепција, књижевна критика, култура, култура сећања, Црна Гора

Матица српска је место где се свест о вредности и значају Његошевог дела систематски неговала. Није, при том, реч само о општем стању духа које су, нарочито, креирали припадници покрета Уједињена омладина српска[1]

[1] У свом тексту „Значај и задатак српске омладине“, објављеном у *Застави* 18. VII 1866. бр 46, Светозар Милетић је указао на значај иницијативе бечке Задруге младих Србаља

око којег се од средине 60-их година XIX века, у највећој мери, обликовао свет српског романтизма, а у његовом склопу и читав култ Његоша и његовог дела, као и култ Црне Горе. Тај покрет, Милетићев и милетићевски,[2] присутан на много начина у Матици српској, учинио је да се представа о Црној Гори као Српској Спарти утврди управо онако како су о Црној Гори мислили најбољи међу Црногорцима, а пре свих сам Његош и читава владарска породица Петровић. Такво опште стање духа несумњиво је утицало на то да се лакше створи поменути култ, те да све оно што је о Његошу било изрицано, на разним странама где се ширила српска штампана реч, па и у Матици и њеним публикацијама, да све то падне на плодно тло и да се вишеструко прими и умножи.[3]

Начин на који су Црна Гора и цело српство разумевали малену, али херојску Српску Спарту, несумњиво је представљао кључну претпоставку за изградњу не само култа Црногораца него и култа самога Његоша. Ипак,

---

„Зора“, а посебно у контексту народа „који је у више држава раскомадан“. Указујући на то да „живот целине иште прилога – жртве појединих“, а „живот народа, тј. скуп свију поколења, иште жртве појединих поколења“, он закључује да „народ српски треба дакле људи који су у свакој струци грађанског и јавног живота на свом месту, али и таки људи који неће своје умне силе закопати, или ји само за себе и своју породицу употребити, него који ће хтети исте и на општу народну корист са жртвом свога времена, труда, своје моралне и материјалне снаге употребити.“ Такав покрет препорађања је неопходан „ако желимо да народ наш будућности има“, а тако нешто могуће је извести једино „с младим нараштајем, с будућим поколењем народа, с предстражом узвишенији народни мисли, жеља и тежња“. Истичући да за тако нешто „нужна је култура срца и ума, чувства и карактера, која се не добија толико у школским скамијама, и у књигама, него у великој школи живота, у јавности, у друштвима и скупштинама, живим саучешћем у јавном животу и саобраћајем живе речи“, Милетић вели да је за тако нешто неопходно „удруживање омладине“. Јер, „тек се у друштву отварају млада срца међусобно с поверењем, међусобно се упознају, жеље и наде народа своја међусобно саопштавају, и разгрева се у њима онај пламен родољубија и одушевљења, који је услов да се млади науче и навикну, умне и моралне силе своје, кад у живот ступе, не само себи, него и народу посветити.“ Видети: Светозар Милетић, *О српском питању*, избор и предговор Чедомир Попов, Орфеус – Градска библиотека, Нови Сад 2001, стр. 166–171.

[2] Василије Ђ. Крестић указује на то да је група конзервативних политичара водила оштру борбу против Милетића и његове политике, али да није имала виднијих успеха, нарочито кад је реч о омладини. „Клерикалних и конзервативних схватања, свесни да су малобројни и са слабијом подршком у народу, били су принуђени да се додворавају час Бечу, час Будимпешти, како би уз њихову помоћ што успешније водили борбу против српске опозиције. Они су се борили за свако место, за сваку установу у свим подручјима јавног живота Срба. Због тога су 1867, на другој скупштини Уједињене омладине српске, покушали свој *Најредак* да наметну српској омладини у Аустроугарској као службени орган. Износећи тај предлог, тврдили су да је *Најредак* „достојанствени представник српске журналистике“, да није као *Застава* „лајбжурнал“, странчарски, једностран и пристрасан лист. Стојећи чврсто уз политику Милетића и његове *Заставе*, скупштина је тај предлог одбацила, па је *Застава* све до забране рада Уједињене омладине српске заступала интересе њеног најбројнијег либерално-демократског крила.“ Видети: Василије Ђ. Крестић, *Срби у Угарској 1790–1918*, Матица српска, Нови Сад 2013, стр. 279–280.

[3] Релевантне прилоге о овој теми, објављене на страницама *Летописа*, приредио је Божидар Ковачек у књизи „фототипског колажа“ *Црногорске и приморске теме у првих сто бројева Летописа Матице српске*, Матица српска, Нови Сад 2003.

чињенице пресудне за рецепцију Његоша не налазе се у домену колективитета него у самом Његошу и његовом делу: то дело је колико јако, изричито и јасно толико и рафинирано у разумевању света, богато у сплетовима значења и плодно у затамњивању превише јасних места. Јединственост и непоновљивост Његоша као уметника учиниле су да он постане и остане највећа и најстабилнија вредност српске књижевности. Како време одмиче и како се умножавају начини злоћудног читања овог песника, постаје све очигледније колико је он, измичући разним облицима манипулације и насилног читања, створио дела која остају непревазиђена, аутентична и сурово оригинална, бар онолико колико је исти такав и живот народа који он описује.

Његош песник, владика и владар праћен је у Матици српској веома живо, а мноштво прилога у дугом временском низу све до наших дана јасно сведоче о томе како је степен интензитета са којим је оцењивано његово дело постепено растао, али и исказивао карактеристичне успоне и падове. Матичин *Летопис* је, без сумње, кључна публикација у српској култури која је јавности скренула пажњу на Петра II Петровића Његоша и о његовом делу почела активно да сведочи. Штавише, Матица српска, тачније њен централни књижевни часопис је наговестио његову појаву пре него што је млади Радивој Раде Петровић постао владика Петар II Петровић Његош. Године 1831. *Летопис*,[4] под уредништвом Јована Хаџића / Милоша Светића и његовог помоћника Павла Стаматовића,[5] донео је „жалостну вест" (непотписану), да „многозаслужниј владика Црне Горе" Петар Петровић от Његуш „преселио се у вечност 18. октобра 1830. године", а вест се завршава питањем: „Тко ће му у добродетељи и држави достојниј наследник бити?" За Јована Хаџића, тј. Милоша Светића, аутора овог текста, назначено питање било је веома драматично јер није било ни мало лако наследити таквог једног мудрог и заслужног владику као што је то био Петар I. А о томе колико је за Црногорце и Црну Гору то било тешко питање постоји довољно историјских података и сведочанстава: сви они говоре о томе како, упркос јасном тестаменту преминулог митрополита Петра I, нови владика није изабран без извесних сумњи, отпора и оспоравања.[6]

---

[4] *Сербскиј летопис*, год. VII, 24, 1, 1831, стр. 136.

[5] О томе видети текст „Хаџић-Стаматовићев *Летопис*", у: Живан Милисавац, *Историја Матице српске 1826–1864*, Матица српска, Нови Сад 1986, стр. 233–246. Хаџићево ауторство над текстом „жалостне вести" потврђује и Матичин библиограф Марко Малетин; видети његову књигу *Садржај Летописа Матице српске 1825–1950*, Матица српска, Нови Сад 1968, стр. 318.

[6] Петар I умро је 18/ 30. октобра 1830, а већ 20. октобра, тј. 1. новембра по новом календару, црногорски и брдски главари су, упркос постојању другачијих предлога, Рада Томовог признали за поглавара Црне Горе. О томе видети: Јефто Миловић, *Његош у слици и ријечи*, Графички завод, Титоград 1974, стр. 19–27.

1. Теодор Павловић о младом Његошу

Три године касније, опет на страницама *Летописа*, појавили су се први писани коментари о песничким делима наследника светог Петра Цетињског. У Матичином *Летопису* који је уређивао Теодор Павловић, 1834. године, у четвртој свесци за ту годину, а поводом изласка из штампе збирке *Пустињак цетињски* (Цетиње 1834), у рубрици „Смесице" појавио се први критички приказ неког Његошевог дела. Помен Његошев у литератури јавља се од 1830. године, али све до овог Павловићевог текста реч је махом о бележењу Његошевог имена у оквиру спискова пренумераната на понеку књигу или у оквиру каквих путописа, те историјско-политичких или географских расправа, новинарских извештаја и репортажа и сл. Текст у *Летопису* није ауторски потписан, али је његов аутор, без сумње, тадашњи уредник часописа Теодор Павловић.[7]

О Теодору Павловићу и његовим заслугама за српску културу писано је у више наврата. Занимљиво је, међутим, осмотрити како су га видели његови савременици. У својој беседи на Свечаној седници Матице српске, односно у тексту под насловом „Тодор Павловић и његов положај у животу нашега народа", Јован Суботић је истицао Павловићеве заслуге за очување и уређивање *Летописа*, за обнављање Матице, покретање и уређивање листова *Сербски народни лист*, *Сербске народне новине* и *Драгољуб*, за новинарску делатност, те укључивање многих људи у Матицу, а посебно Саве Текелије. Суботић истиче да „његовим посредовањем приступили су Матици српској" многи заслужници, а међу њима је и „Петар црногорски владика".[8] У својој *Автобиографији* Јован Суботић је о Теодору Павловићу, између осталог, написао и следеће похвалне редове: „Павловић је био особита природа; фактор у нашем литерарном и политичком животу врло знаменит. Без дубљег знанственог изображења, осећао је дубоко све лепо и виспрено у уметностима, и све потребе нашега народа."[9]

У српској књижевној историографији о Теодору Павловићу се, такорећи, и не говори кад је реч о историји српске књижевне критике, па отуда његових текстова нема у елитној библиотеци „Српска књижевна критика" у 25 књига, односно у другој књизи тог низа *Заснивање националне критике* (прир. Драгиша Живковић, Матица српска – Институт за књижевност и уметност, Нови Сад – Београд 1983). Најчешће се помиње Павловићева делатност

---

[7] Његошев библиограф Љубомир Дурковић Јакшић текст у *Летопису* сврстава међу анонимне прилоге, али *Летописов* библиограф Марко Малетин нема сумње око тога да је Теодор Павловић аутор поменутог критичког приказа. О томе видети: Љубомир Дурковић Јакшић, *Библиографија о Његошу*, Просвета, Београд 1951, стр. 14; Марко Малетин, нав. дело, стр. 193.

[8] *Летопис Матице српске*, 1872, књ. 114, стр. 212.

[9] Јован Суботић, *Автобиографија. Први део: Идила*, приредио Тихомир Остојић, припремио за штампу Сава Дамјанов, Градска библиотека, Нови Сад 2009, стр. 149.

у Матици српској, а ту нема никакве дилеме да је он не само једна од најважнијих особа у пештанском периоду развоја установе него је и особа која је најзаслужнија за утемељење неких трајних облика Матичине делатности (пре свега Матичине Библиотеке и Музеума). Отуда историчар установе Живан Милисавац истиче: „Павловић, први Матичин професионални секретар, настојао је да од Матице начини живи центар културног живота Срба у Угарској. У томе је у не малој мери и успео. Он је, уз то, имао да издржи налете десног, конзервативно-клерикалног, крила тадашње српске буржоазије, потпомогнутог од самих црквених врхова, и у тој борби је успео да Матицу одржи у курсу какав су желели не само најнапреднији грађански слојеви код Срба, него како се схватала борба за национални идентитет и код осталих поробљених словенских народа у Аустрији.“[10] Уобичајено је мишљење да Павловићев најважнији допринос јесте уреднички, публицистички и журналистички, па је у историји српске штампе истицана његова благотворна мисија. Отуда Петар В. Крестић оцењује: „основни задатак његовог књижевно-публицистичког и практичног рада био је да укаже на оно што је нездраво и слабо у српском друштву, који су његови горући проблеми, и да истовремено понуди могуће и корисне одговоре како та питања разрешити или превазићи.“[11]

Упркос оваквим општим оценама, књижевнокритичка важност Павловићевог текста о Његошевој првој књизи веома је велика. У том тексту је млади стихотворац, којем је тада тек 21 година, оцењен изванредно високо, а њему је посвећен текст који, жанровски посматрано, није само пример критичког приказа него и пример јасно стилизоване свечане беседе. После података о делу, о томе где је оно написано („Списао у Црној Гори на Цетињу 1833. године“) и где објављено („Цетиње у Штампарији Црногорској 1834“), уследиће прави беседнички излив радости што се десило оно што је предмет ове расправе. Павловића усхићава чињеница да се штампарија поново појављује у Црној Гори: „Дакле опет и у Црној Гори штампара сербска! О! како ми сладчајше чувство радости душу ублажава што Србљем ту вест сообштити могу.“[12] Павловић не каже то изричито, али је очигледно да на уму има чињеницу да је почетак српске штампане књиге везан управо за Црну Гору, за град Обод, на којем је Ђурађ Црнојевић 1492. године објавио неколико важних богослужбених књига, а међу њима пре свега *Октоих*. Обнављање штампарије важно је не само за Црну Гору него и за цело срп-

---

[10] Живан Милисавац, нав. дело, стр. 911–912.

[11] Петар В. Крестић, „Предговор“, у: *Изабрани текстови Теодора Павловића*, Историјски институт, Београд 2007, стр. 19. О Павловићевом значају за развој српске штампе видети: Василије Ђ. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској 1791–1914*, Матица српска, Нови Сад 1980; Петар В. Крестић, *Пречани и Шумадинци: Теодор Павловић и „Сербске народне новине“ о Кнежевини Србији*, Историјски институ САНУ – Матица српска, Београд – Нови Сад 1996.

[12] *Сербскиј летопис*, 1834, год. X, 39, 4, стр. 140–141.

ство; то није само локалан догађај него догађај од општенационалног значаја. Отуда и разлози за овако изразито беседничко подизање тона.

Други разлог за радост јесте чињеница да се дело песничког духа најзад појављује и у Црној Гори. „Музе дакле и Црну Гору поздравише!“,[13] вели Павловић, а при том је, очигледно, сматрао да разна списатељска дела и његови аутори (за које је тог тренутка он могао знати) више припадају историји писмености него што јесу дар Муза, тј. Поезија у правом смислу речи. Зато је он, не баш без разлога, у Његошу препознао први песнички израз на тлу Црне Горе. Наравно, каснија истраживања показаће да то није баш сасвим тако, те да постоји традиција још од *Летописа попа Дукљанина*, Јелене Балшић, Ђурђа Црнојевића, Божидара Вуковића, преко барокних песника из Боке Которске попут Вицка Болице Кокољића, Андрије Змајевића, Ивана Антуна Ненадића, преко Будвана Стјепана Зановића, Антуна Којовића, Крста Ивановића, владикā Данила, Василија Петровића, па све до непосредног Његошевог претходника Петра I Петровића Његоша.[14] Ипак, једно је неоспорно тачно: тек од Његоша се песничка реч на простору старе Црне Горе (четири нахије: Катунска, Ријечка, Љешанска и Црмничка) артикулише са пуном самосвешћу и са аутономијом ове делатности у односу на црквену књижевност или практичну делатност (богослужбена поезија, молитве, посланице, беседе и сл.).

У свему томе Павловић препознаје дејство несумњивог Божјег промисла, Божје милости, светих просвећења, па и наде за будућност. Зато он са радошћу и великим ишчекивањима и завршава овај уводни, беседнички крајње понесени део своје расправе: „Божји је ово о роду сербском промисл! Светозарно ово запаљено светило просвештенија светиј је неизречене милости Божје: Бог ће дати, браћо, пак ће добро бити!“[15] Очекивања да српском народу буде добро од једног владике као Божјег заступника на земљи сасвим је природно; али очекивати тако нешто од песника, па макар он био и владика, већ је знак који сведочи о подигнутој беседничкој температури коју је писац приказа јасно исказао.

У наредном, другом сегменту Павловићевог текста приступило се опису саме књиге. Критичар пре свега истиче посвету читавој збирци, а ту посвету наводи у целини: „Србин србском роду своме / Ово делце посвећује, / Његово је ситно цвеће / По ливади правог србства / И узрасло и побрато, / И у венац роду дато.“[16] Саму посвету Павловић не коментарише, али се

---

[13] Нав. дело, стр. 141.

[14] О томе видети: Нико Мартиновић, Ристо Ковијанић, Славко Мијушковић, Чедо Вуковић, *Предњеѓошевско доба*, Графички завод, Титоград 1966; Мирослав Пантић, *Књижевносш на шлу Црне Горе и Боке Которске*, Српска књижевна задруга, Београд 1990; као и едицију „Књижевност на тлу Црне Горе од XII до XIX вијека“ у 20 књига која је, у издању цетињског Обода, изашла 1996.

[15] Нав. дело, стр. 141.

[16] Нав. дело, стр. 141.

неке мисли и закључци сами по себи намећу. Пре свега, очигледно је да песник исказује јасан облик сопственог националног саморазумевања: он себе сматра Србином и то исказује без икакве задршке и оклевања. Овакав изричит тон не оставља никакве могућности да се око тога може нешто проблематизовати или релативизовати: Његош напросто зна шта он то јесте, а томе се, ни тада а ни убудуће, нема ништа ни додати ни одузети. Његови декларативни искази, у погледу идентитетске самосвести и елементарне народносне, језичке и културне припадности, више су него јасни.

Да би исказе сопственог народносног идентитета још јаче поткрепио, Његош је у посвети своје збирке изразито нагласио каквом читаоцу намењује своје дело. Зато он, без икаквих нејасноћа вели: „српском роду“; односно: „Србин српском роду своме / ово делце посвећује“. Колика је Његошева јасност у овом погледу додатно говоре појединости његових вербалних формулација. Није му, наиме, довољно што каже да „Србин српском роду“ посвећује то дело него још наглашава „српском роду своме“. Дакле, он истиче да нико не сме и не може имати никаквих дилема у погледу његове припадности српском роду: зато он такав однос појачава речју „своме“, тј. присвојном заменицом за сва лица. Додуше, он је уместо ове заменице могао ставити разне друге речи, па и епитете који би појачали стилотворне учинке ових стихова. Да је, примера ради, ставио двосложнице попут: „целом“, „милом“, „храбром“, „силном“ и сл., Његош би украсио своје стихове, али би их учинио мање изричитим у погледу народносног идентитета његовог творца. Песник, парадоксално, жртвује за тренутак лепоту својих стихова, али зато појачава снагу сопствене идентитетске декларације. Очигледно је да му је снага те декларације била важнија од једног детаља у естетској реализацији ове уводне, аутопоетичке песме.

У оквиру другог тематског сегмента Павловићевог текста уследио је, потом, опис садржаја Његошеве збирке: ту Павловић наводи свих девет наслова, од песме „Црногорац свемогућем Богу“ и „Оде на дан рођења сверусијског императора Николаја I“ па до песме „Заробљен Црногорац од виле“ и „Оде султану турскоме“. Из самих наслова јасно је да изразито доминира жанр оде: назив жанра се изричито помиње у три наслова, али се индиректно тон оде или сродних похвалних жанрова може препознати у готово свим осталим насловима ове збирке. Ова чињеница о жанровском раслојавању и о свеприсутности оде довољно јасно говори колико је класицизам оставио трага на Његошевој поетици.

У трећем делу Павловићевог текста нешто конкретније се проговара управо о традицији коју је песник актуелизовао. Већ у првом исказу овог тематског сегмента јасно је указано на то која песничка традиција и који то песник представљају најважнији и најизразитији традицијски основ Његошевог раног певања. Та реченица гласи: „Све у стихови и то десетосложни, по начину народњи наши песама, духом г. Симе Милутиновича списано.“[17]

[17] Нав. дело, стр. 141–142.

Дакле, народна поезија, и то десетерачка, јесте поетички темељ на којем је Његош градио свој чин певања, а томе је посебно додат дух Симе Милутиновића Сарајлије, Његошевог учитеља који га је уводио у свет књижевности, писмености и културе. Наравно, Његошеви поетички и традицијски видици су далеко шири, што су показала и многа каснија истраживања, али тог тренутка, када се млади писац појавио својим првим делом, изречена констатација била је потпуно тачна и за почетна критичка процењивања сасвим довољна.

Уз поменуту констатацију изречена је и једна општија оцена која се тиче песникове природе и специфичности његовог стваралачког чина, а та оцена гласи: „Чувство народности, силна фантазија у духу, који школским правилима себе ограничити не да, но више природновиспрена своја осећања следује и тихобурно твори и раствара, карактеризирају стихотворенија ова.“[18] Једна једина реченица, не претерано синтаксички сложена, садржи пет поетичких поставки које су отвориле јасне књижевноисторијске видике релевантне за дело младога песника, а ти су видици сви одреда дефинисани романтичарским концептом књижевности и културе.

1. „Чувство народности“ указује на то да глобалну традицијску основу Његош види у народној традицији, а не у традицији школско-образовног система са коренима у антици. У том смислу њему ће природно блиски и темељно важни бити културолошки концепти и нови филолошки видици једног Хердера, браће Грим, Јана Колара, Вука Караџића, па и Симе Милутиновића Сарајлије, а не концепти традиционалне, античке поетике, реторике и филологије. Народ и народни дух јесу полазне основе на којима Његош гради сложеност својих књижевних светова.

2. „Силна фантазија у духу“ указује на то да код Његоша не треба препознавати рационалистичке концепте стваралачког чина него слободни, неспутани рад маште који не жели да се подвргне никаквим, унапред припремљеним нормативним оквирима. Слобода, фантазија (машта) и снага духа стоје насупрот норми, рационалности и контролисаном стваралачком чину. Овакав антитетички, трочлани низ треба да нагласи како је млади Његош наступио као део побуне против оквира задатих класицистичким поетикама, а да је романтичарски концепт и у овом погледу за њега од суштинске важности. Наравно, дубљи поглед у структуру Његошевог дела показаће да су на много места своју важност огласили и чиниоци класицистичке поетике, али су њихово место, значај и функција ипак сведени на деловање унутар глобалних романтичарских поетичких оквира.

3. Оцена да Његош „школским правилима себе ограничити не да“ указује на то да је песников стваралачки дух усмерен ка слободама које се не

[18] Нав. дело, стр. 142.

подвргавају ономе што је могуће било стећи у тадашњем школском и образовном систему. Сам Његош, дакако, није имао никакво уређено школовање, осим оног школовања у Цетињском манастиру (код калуђера Мисаила и учитеља Јакова Цека), у манастиру Савина (код пароха Јосифа Троповића) и онога што је научио од Димитрија Милаковића, Симе Милутиновића Сарајлије, Француза Жана и других који су повремено боравили на Цетињу.[19] Томе би требало додати још и чин самообразовања, као и учења или стицања непосредних искустава више страних језика (руски и француски, пре свега, али и немачки, италијански, турски, грчки и др.), па би се на тај начин лакше сагледао песников образовни хоризонт. Чињеница је, међутим, да је Његош био далеко ширих видика од оних које је искључиво школовањем могао стећи. Ти шири видици последица су његовог песничког генија и поноpног сагледања хришћанске мисли и српске народне културе, уз тек понеки отворени видик према новијим појавама европске културе. Чудесност његовог песничког ума омогућила му је да досегне много тога за шта су обичном уму биле потребне године и године дисциплинованог школовања, па да ипак остане сасвим неизвестан коначан исход.

4. Оцена да Његош „природновиспрена своја осећања следује“ указује на то да песник нема склоности ка стварању вештачких ситуација човековог живота него да опева природност његовог света и аутентичност доживљаја на којем тај свет почива. Његошева песничка визија потиче из социјалне и историјске стварности Црне Горе и целог српског народа: та визија у себи нема ничег измишљеног него садржи чиниоце који воде ка узвишености увида и ка духовним висинама које се у народном памћењу чувају. Ти духовни увиди су, неоспорно, од конститутивне важности за целу народну културу, а да би то одиста били, они не смеју садржавати ништа вештачко и лажно него само оно што је природно и истинито.

5. Оцена да Његош „тихобурно твори и раствара“ указује на то да песник стваралачки чин изводи на начин који обједињује антитетичке супротности. Он, дакле, ствара: колико тихо толико и бурно, као што твори и раствара истовремено. Очигледно је да критичар сматра, а да Његош у том погледу јесте потпуна потврда тог начелног става, да стваралаштво обједињује потпуно супротне менталне чиниоце и да рачуна са супротстављеним аспектима бића. То, дакле, није хладна мисао која тихо ствара оно што се сложило током времена него је и бурна емоција / страст која раствара оно што су створиле претходне генерације. Све се то чини како би се пронашле неке нове перспективе у којима се прошлост и садашњост могу сукобити и објединити унутар некакве будућности која ће тек доћи.

---

[19] О томе видети: Вук Врчевић, *Живот Петра II Петровића Његоша, владике црногорског* (1914), Октоих, Подгорица 2003, стр. 28–33; Јефто Миловић, нав. дело, стр. 18.

Завршни, четврти сегмент Павловићевог текста вратиће у средиште пажње реторичке поступке којима се утврђује представа о вредности дела младога песника. Критичар/ретор, при том, истиче да је *Пустињак цетињски* „паметодостојно дело“, а да за то постоји неколико разлога. Пре свега, то је „прва књига у Црној Гори печатана“; друго, „стихотворац двадесет прву годину тек свог возраста броји и толика за стихотворство дарованија показује“; треће, код песника је очигледно „да не само талент поетически, него и славедостојна љубов к роду, и ревност и брижљиво попеченије о просвешченију и сваком благом напретку његовом“; четврто, његова заузетост владичанским пословима, јер је „још у јуношеству своме да му се епископском митром глава увенча заслужио.“[20] Дакле, обнова штампарског подухвата, младост песникова и његова даровитост, његово родољубље и брига за народно просвећење и напредак, као и епископска дужност и обавеза, све то чини да пажња српске културне јавности мора бити усмерена на младога песника који је тек почео да наступа. Очекивати од таквог песника велике резултате, сасвим је природно, па Павловић свој критички приказ, прожет елементима свечане беседе, завршава погледом усмереним ка будућности у којој ће добра дела тек уследити: „Тако да просветитсја свет твој пред человеки, ако да видјат добраја дела твоја.“[21] Започевши тоном свечане беседе, критичар је тако и окончао свој текст.

Очигледно је, дакле, да Павловић Његоша сагледава кроз историјско-поетичке видике романтизма, сведочећи да су ти оквири заиста релевантни за младога песника.[22] Тако је већ први критички приказ Његошевог дела дао важне увиде у особене поетичке карактеристике, али и општије културолошке оквире за разумевање песниковог дела. Детаљнија разматрања показаће касније и доприносе других стилских формација и културолошких традиција, али почетна оцена да је Његош романтичар неће и не може бити озбиљније доведена у питање. Истина, он је романтичар на особен начин који подразумева непосредовано посезање за искуством фолклорне поезије, тако да се његово дело сагледава као директни наставак усмене традиције. Отуда Миодраг Поповић, у оквиру својих типолошких сагледавања појавних облика српског романтизма, с правом говори о романтизму „патријархално-херојског доба“, а у ту етапу у развоју ове стилске формације он, осим Његоша, уврштава дело Вука Караџића, проте Матеје Ненадовића, Симе

---

[20] Нав. дело, стр. 142.

[21] Нав. дело, стр. 142.

[22] Добро су познате везе Теодора Павловића са романтичарским погледом на свет, те одговарајућим разумевањем културе и књижевности. Тако је Јован Скерлић указивао на његове блиске везе, чак и пријатељство са Јаном Коларом, али и Људевитом Штуром, као и блискост са ширим контекстом европског романтизма. О томе видети: Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност (1848–1871). Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба*, Напредак, Београд 1925, стр. 9–11 и даље.

Милутиновића Сарајлије и др.[23] Слично поетичко искуство налазимо касније и код Стефана Митрова Љубише, Марка Миљанова и других.

Основни поетички и културолошки оквир важан за разумевање Његошевог дела понуђен је српској културној јавности веома брзо по његовом уласку у књижевност: збило се то, дакле, већ у првом критичком тексту насталом поводом прве Његошеве збирке *Пустињак цетињски*. Тачност и утемељеност критичких квалификација које је изрекао Теодор Павловић чини неопходним да се не само јасно мора сагледати значај овог текста за развој тадашњег песника у настајању, него се на другачији начин него до сада мора сагледати и Павловићев допринос развоју српске књижевнокритичке мисли. Тај допринос није баш тако неважан како се уобичајено мисли.[244] Истина, Павловићев текст није строго критички по карактеру него пре историјско-поетички: он је, наиме, јасно ситуирао Његошево дело у поетички контекст који ће песников развој касније само потврдити. У том смислу је Павловићева оцена садржавала понешто од добро оријентисане књижевнокритичке прогностике која је не само ваљано констатовала досегнуте поетичке хоризонте него је и назначила развојне токове који ће тек уследити. То наводи на закључак да је Павловић, по свему судећи, имао развијено критичко чуло које га је усмеравало ка сагледавању и неких будућих исхода.

2. Његошева сарадња са Матицом српском

Захваљујући управо Теодору Павловићу, *Летопис*, а и Матица српска, успоставили су веома блиске односе са Петром II Петровићем Његошем. Непуне три године после Павловићевог критичког приказа уследиће и почетак Његошеве непосредне сарадње са Матичиним гласилом. Временска разлика између Павловићевог приказа и првог Његошевог прилога у *Летопису* може, међутим, да завара, па да се помисли како је Његош, из неког разлога, одуговлачио са успостављањем сарадње са Матицом. То сасвим сигурно није случај, јер је после часописног броја у којем се појавио Павловићев приказ, већ у првом наредном броју, али тек 1837. године, изашла је и једна Његошева песма: посмртна ода „Нелажњи знак памети праху народо-

---

[23] Миодраг Поповић, *Романтизам 1*, Нолит, Београд 1975, стр. 28–36.

[24] У свом тексту „Заснивање националне књижевне критике“ Драгиша Живковић сведочи о Павловићу као пријатељу Јована Суботића и човеку који је заузимао средњу позицију у односу на основну поларизацију снага у српском романтизму изведену око питања: За и против Вука. Отуда он за Павловића вели да „иако је припадао противницима Вука Караџића и често објављивао чланке уперене против Вука, имао је за народну поезију и уопште за фолклор особито интересовање и љубав.“ Та оцена довољно говори да је његова позиција обележена предромантичарским поетичким програмом, који дакако Павловић није успевао да потпуније артикулише. Видети: Драгиша Живковић (прир.), *Заснивање националне критике*, Матица српска – Институт за књижевност и уметност, Нови Сад – Београд 1983, стр. 12.

љупца“, написана поводом смрти Лукијана Мушицког (*Новиј сербскиј лѣтопис*, 1837, год. XI, књ. 40, част 1, стр. 34–35). До тог застоја у излажењу *Лѣтописа* дошло је због укупног застоја у раду Матице српске, будући да су године 1835. и 1836. прошле у борби челника Матице, а пре свега Теодора Павловића, да се одупру покушајима Угарске владе да српску културну установу забране. Повод за овакав покушај нађен је у извесним административним потешкоћама око регистровања установе, али је прави разлог садржан првенствено у томе што је Угарска државна власт у то време настојала да елиминише сваки облик националне самосвести мањинских народа како би они, прихвативши теорију о постојању само једног политичког народа на тлу Угарске, постали лак плен за процесе асимилације.[25]

Од Његошевих текстова у наредном бројевима *Лѣтописа*, а све за време уредниковања Теодора Павловића, објављени су: алегоријска новела „Сан на Божић“, преузета из „Певаније“ Симе Милутиновића Сарајлије (1838, год. XII, књ. 43, част 2, стр. 81–83) и песма „Вечерња молитва“, чије ауторство је непоуздано (1838, год. XII, књ. 44, част 3, стр. 65–70). Ни један од ова два текста није био потписан Његошевим именом. За време Павловићевог уредниковања објављена су и два текста посвећена Његошу: песма Родољуба Зденчанина (што је псеудоним за славонског илирца Мата Топаловића) „Поздрав високопреосвештеноме Господину Петру Петровићу Његошу II, митрополиту и владици црногорском и брдском“ (1838, год. XII, књ. 42, част 1, стр. 94–96) и текст „Матица, Летопис, пчела: Критически погледи. Заключеније“ Павла С. Поповића, у којем је један кратки фрагмент ове критичке расправе посвећен алегоријској прози „Сан на Божић“ (1840, год. XIV, књ. 53, част 4, стр. 121).

Његош је своје прилоге слао у *Лѣтопис* само за време уредничке делатности Теодора Павловића. Касније, док је часопис уређивао Јован Суботић, Његошевих прилога нема, али има библиографских бележака о његовом делу. Тако, на пример, Александар Андрић шаље допунске податке за библиографију „Списак сербски књига“ коју је објавио Јован Суботић, а у тим допунама налазимо и податак о Његошевој књизи *Лек противъ јарости турске*, објављеној на Цетињу 1834. године (*Сербскиј лѣтопис*, 1844, год. XVIII, књ. 65, част 2, стр. 127). Сам Суботић ће у оквиру библиографских пописа регистровати појаве кључних Његошевих књига: *Горскоѓ вијенца* (1847, год. XXI, књ. 78, част 3, стр. 126), *Луче микрокозма* и *Огледала сербскоѓ* (1847, год. XXI, књ. 79, част 4, стр. 123). Упркос томе што су Суботић и Његош имали прилике да се упознају и разговарају, до ближе сарадње на страницама *Лѣтописа* ипак није дошло.

Захваљујући Павловићевој блискости са Његошем, дошло је и до озваничења Његошевог статуса у најстаријој српској културној установи. Године 1845. Петар II Петровић Његош је, уплативши прилог од 100 форинти, постао

[25] О томе видети: Живан Милисавац, нав. дело, стр. 282–294.

члан Матице српске, а о томе је на првом заседању Матице српске 5. јануара 1846. известио секретар установе Теодор Павловић.[26] Да би се ова обострана блискост и поштовање између Матице и Његоша потврдила и утврдила, године 1847. владика Петар II Петровић Његош је Библиотеци Матице српске на дар послао 1 примерак *Луче микромозма* и 5 примерака *Горскоѓ вијенца*. О томе је на заседању Матице српске 22. децембра 1947. известио надзиратељ Субота Младеновић.[27]

Године 1846. члан Матице постао је и кнез Александар Карађорђевић, а још 1826. године у Матицу се учланио кнез Милош Обреновић, заједно са својим братом Јевремом. Три династије из две српске државе дале су, дакле, своје прилоге најстаријој културној установи у Срба. На тај начин, а пре свега општим опредељењем и основном идејом која је Матицу конституисала, ова установа се, заједно са Српском православном црквом, дефинисала као саборно место помирења свих разлика које српски народ цепају и деле. То је, дакле, место на којем морамо, зарад општих циљева, заборавити све оно што нас одваја и супротставља, па на тај начин ваља градити заједничко поље деловања у складу са неспорним идеалима. Зато у Матици, као и у цркви, постоји отворени позив сваком појединцу, свакој пчели-радилици у области културе, да теже да постану мање егоистични и посвећенији раду од опште користи.

3. Комеморативна беседа Јована Суботића

Ако је Матичин *Лет̄опис* пажљиво обележио тренутак појаве младога Петра II Петровића Његоша на српској књижевној сцени, часопис је обележио и тужни тренутак његове преране смрти: у *Лет̄опису* из 1852, частица 1, који је уређивао Јован Суботић, појавило се дуго некролошко слово из уредниковог пера. Реч је, заправо, о Суботићевом говору на парастосу у Бечу 1851. године, парастосу који је дао кнез Михаило Обреновић, а одржан је „у грчкој цркви турских поданика, који су у Бечу становали. Људства је било много: сви министри аустријански и друге знамените личности присуствовали, које из поштовања према упокојеном, ког су по највећем делу лично познавали, које из уважења напрема кнезу Михаилу, који је био омиљена личност код бечког двора.“[28]

У својој *Авт̄обиоѓрафији* Суботић описује и своје познанство са Његошем. Суботић не наводи када се то тачно десило, али се на основу напомене „то је било неколико само година пред његову смрт“,[29] може закључити да

---

[26] Записник Матице српске за 1846. годину, Рукописно одељење Матице српске (РОМС).

[27] Записник Матице српске за 1847. годину, РОМС.

[28] Јован Суботић, *Авт̄обиоѓрафија. Другѓи део: Пролеће*, Нови Сад 2009, стр. 148.

[29] Јован Суботић, нав. дело стр. 147.

се највероватније збило током Његошевог боравка у Бечу од октобра 1846. до фебруара 1847. године. С обзиром да је у последњој деценији свога живота Његош у Бечу боравио 1844, 1846–47, 1850. и 1851. године,[30] чини се да би временска одредба „неколико само година пред његову смрт“ највише одговарала управо периоду 1846–47. То што Суботић не помиње важност 1847. године, па ни излазак из штампе *Горскоѓ вијенца*, као некакву оријентациону временску тачку, познаваоца књижевноисторијских прилика неће зачудити: Суботић, наиме, години 1847. није придавао онакав пресудни значај какав су му придавали следбеници вуковске оријентације и доследни романтичари. Уосталом, истицање важности 1847. године значи истовремено умањивање књижевног значаја самога Суботића и његовог дела.

Занимљив је, међутим, Суботићев опис тог сусрета са Његошем. До сусрета је, дакако, дошло на тражење самог Суботића, који је тада био млади доктор филозофије и права, адвокат и уредник *Летописа*. Разговор је кратко трајао, а Суботић је био просто фасциниран висином и лепотом Његошевом, као што се томе „дивио и сав Беч, а у Бечу се доиста виђа којеоткуд много лепих људи у сваком погледу.“[31]

Суботићева некролошка беседа појавила се у *Летопису* под насловом „Слово Петру II Петровићу Његошу, господару Црне Горе и Брда“. Жанровски посматрано, реч је о свечаној, посмртној беседи која је изложена не само по свим реторичким правилима него и, што је много важније, уз суштинско и дубинско познавање историјских заслуга преминулог владике. Отуда је овај текст изванредан пример како се Његошево дело већ јасно почиње сагледавати sub spetiae aeternitatis.

Суботић своју беседу започиње констатацијом о смрти младога владике, а тој чињеници као контрапункт он поставља Његошево јунаштво и његову лепоту. Обе вредности повезане су са кратковеким телесним постојањем, али су оне истовремено биле и назнаке како истрајавања у времену тако и изразите Божје милости: „Дакле Петар владатељ Црне Горе, умрео! – Оно јуначко тело, које се за столећа створено чинило, у земљу паде! Оно красно тело, које је створитељ у часу особите милости за узор лепоте свету представио, труне.“[32] Тим двоструким истицањем беседник је нагласио изненадност смрти која је прерано дошла по владику Петра II.

Следи потом читав композициони одељак ове беседе у којој је изложена начелна медитација о смрти као егзистенцијалној и метафизичкој чињеници. Не постоји ништа, „ни господство, ни сила“, „ни красота, ни младост“ што би од смрти могло да одбрани или откупи: „ко се родио, мора умрети!“ Ни људи најзначајнијег дела, дела „од кога срећа милиона зависи, које читавом столећу темељ полаже: ниси од смрти сигуран.“ Неумитност смрти Суботић

[30] Видети: Јефто Миловић, нав. дело, стр. 194–195, 203–206, 215–222, 241–245.
[31] Јован Суботић, нав. дело, стр. 147.
[32] *Сербскиј летопис*, 1852, год. XXVI, књ. 85, 1, стр. 387.

поетски сагледава уз помоћ алегорије о неумитној косачици која без милост обавља свој посао: „У сред посла зашушти њена све једнаком мером подсецајућа коса, и ти, радост садашњости, и надежда будућности, падаш равно оном цветку на ливади, који косач покоси!“[33]

У оквиру овакве медитације, а сасвим по беседничким правилима која подразумевају употребу фигуре егземплума, тј. навођење примера у корист онога о чему се говори, Суботић истиче четири карактеристична и памтљива случаја. Користећи фигуру непосредног обраћања и апострофирајући разне типове страдалника, Суботић као светле а трагичне примере истиче неколико важних личности које је смрт прекинула на важним задацима. Првог помиње међу делатницима којима је дато да граде Војводовину у Буни 1848: „грдна рана наша, војвода Стефан Витез у сред подизања војводовине Србије“[34] започео је да гради будућност свог народа, али је пред смрћу „клонуо“. Други пример јесу велики јунаци попут Краљевића Марка, пред којим су стрепели „земље и градови“, са којим су били „хиљада најизабранијих јунака, готових на миг твој у ватру, у воду скочити, и за тебе до једнога изгинути“; такав је извор јунаштва и снаге био и велики цар Душан, који је „пао, без душе у наручја твојих јунака“. Трећи је „свештеник истине“, попут Доситеја, чија мисао узлеће „у недокучне другом оку висине причина“, а спушта се „у недозорне другом оку дубљине суштества“. Четврти је пример оног човека који је свој живот „светој лепоти посветио“, који посматра „лик небесне Уранијe“ и слуша „глас сфера“, као што је то чинио Мушицки.[35]

Сви ови изванредни делатници у различитим доменима људске посвећености нису страшној смрти умакли, али и нико други није у стању да јој измакне. Ипак, своју медитацију о смрти Суботић завршава не крајње песимистичким закључцима нити хришћанском поуком о спасењу него истицањем античке вере у важност памћења људских дела: „Силна је смрт, и страшна је смрт: али и она има победитеља! Велика и славна дела не даду човеку сасвим умрети; у великим и славним делима живи човек и после смрти!“[36] Ту се Суботић исказује као, пре свега, наследник античке мудрости и поуке која је, примера ради, уграђена у Хорацијеве стихове „Exegi monumentum“, вариране у Пушкиновој песми „Я памятник воздвиг себя нерукотворний“, а одјека има и у песмама Мушицког, Стерије, Његоша и других. Својим делима, дакле, човек сам себи подиже споменик, он великим, вредним делима гради сопствено посмртно трајање.[37]

---

[33] Сви цитати, нав. дело, стр. 20.

[34] Нав. дело, стр. 20. Суботић, очигледно, мисли на Стевана Шупљикца, који је на Мајској скупштини у Сремским Карловцима изабран за војводу, али је преминуо исте, 1848. године.

[35] Сви цитати, нав. дело, стр. 21.

[36] Нав. дело, стр. 21.

[37] О овом песничком мотиву видети: Милан Будимир, Мирон Флашар, *Прегled римске књижевности*. *De auctoribus romanis*, Универзитет у Београду, Београд 1996, стр. 368–373.

Занимљиво је, пак, да одмах после овакве, изразито класицистичке реминисценције, Суботић додаје и стихове народног певача који не истиче само „велика и славна дела“ него, чак, сва дела која се памте, укључујући и она лоша: „Свак је рођен да по једном умре: / Част и брука живе довијека.“[38] Између ова два става, оног античког, хорацијевског и овог фолклорног, гусларевог, има доста сличности, али и веома јасних разлика. Суботић не улази у претресање тих разлика, јер није ни прилика за тако нешто, али је њему, сасвим у складу са предромантичарском поетиком у коју верује, стало да очува обе ове традиције, како античку тако и националну.

Он ће, уз то, на самом крају уводног дела своје беседе, у одељку посвећеном начелној расправи о природи смрти, унети још један карактеристичан и важан детаљ који се тиче начина на који мртви великани постоје у памћењу народа којем припадају. Као што се Краљевић Марко „некуд у неприступне пећине скрио и тамо – спава“, тако је и сваки велики човек само привремено одсутан из живота колектива који је својом делатношћу обликовао: „Смрт великог човека заиста и није друго, него дугачак, дугачак сан!“[39]

За владику Петра II Петровића Његоша могу се употребити све назначене аналогије, па их беседник није увео без јаког разлога: „Оснивајући будућност свога народа као војвода Стефан; силан и красан телом као Душан, и окружен јунацима, који су стотине хиљада љуте Малесије побеђивати научили; учитељ свога народа као Доситије; песник као Мушицки: и опет паде, – паде у најбољем цвету свом.“ Попут свих поменутих великана, и Његош остаје да живи и после смрти, а „као Краљевић Марко отишао је и он некуда у неприступне пећине ломне своје Црне Горе, и легао је – спавати.“ Борба са усудом смрти и тежња ка бесмртности јесте „благодетељна мисао“ која „уздигла је многе племенитије духове, и навела их је да почине дела којима се свет диви и чуди.“ По тој идеји је „упокојениј владика Петар живот управљао; она му је жар и силу улила која нас у његовим бесмртним делима усхићава!“[40]

Да је то тако, за беседника је доказ и парастос на којем он говори: „Стотине миља разстављају Црну Гору од Беча; тело његово већ се у црној земљи одмара; – пак ево данас у Бечу даје се њему, ако и тужно торжество; не од отца, не од брата, не од сродника, него од оних који су га у свом веку само један или другиј пут видели, само један или другиј пут с њим говорили; а многи га ни познавали нису: – многи ће га данас тек, а многи боље нег док је жив био познати.“ За Јована Суботића „упокојениј Владика био је један од најзнатнијих, од највећих мужева народа српског“, па би његово посмртно слово требало управо о томе да посведочи.[41]

---

[38] Нав. дело, стр. 21.
[39] Нав. дело, стр. 22.
[40] Сви цитати, нав. дело, стр. 22 и 23.
[41] Сви цитати, нав. дело, стр. 22–23.

Други композициони одељак Суботићеве беседе односи се на Његошев животопис. У том животопису беседник препознаје трагове Божје воље и више, судбинске предодређености. Верујући да „ништа на овом свету без вишег опредељења не бива“, он ће истаћи да су се непредвиђене околности дешавале двојици потенцијалних наследника светог Петра Цетињског: први кандидат Димитрије је произведен за архимандрита манастира Стањевића и проглашен за наследника владичанског трона, али је потом умро; други кандидат Ђурађ је послат у Русију на школовање, али тамо „добије таку ватрену наклоност к војеном животу да се нипошто није могао склонити на то да се закалуђери.“ У оба та догађаја Суботић препознаје Божју промисао и то изричито каже: „Промисао Петра за владатеља Црне Горе определио био, и Димитрије је морао – умрети“; „Али је промисао Петра за владатеља Црне Горе определио био“, па су му и Димитрије и Ђурађ морали уступити право првенства. Тек у трећем одлучивању је, са становишта Божјих намера, донета једино исправна одлука: „Сад светиј владика с лаким срцем остави престол свој ономе ком га је очевидно сам вишиј промисао определио, и даде му свој благослов, и – своје име.“[42]

Толико учестало понављање речи ‘промисао’ требало је код слушалаца и читалаца да утврди, по Суботићу једино исправну, оцену да је Његош избор Бога самога. Такву оцену је он појачао још једним детаљем који, наизглед, не представља саму суштину Божјег промисла, али јесте њен саставни чинилац: реч је о срећи. Млади Његош је, наиме, отишао у Русију да се завладичи, али се десило, срећним стицајем околности, „да је, кад су га за владику посвећивали, цела царска породица присуствовала.“ То је изгледало као његова, Његошева лична срећа, али је беседник вешто указао на то да код владара које је Божја промисао одабрала, све што је срећни лични догађај, постаје врло брзо и извор среће читавог народа. Јер, „његова срећа постаје срећом земље, којом он управља.“[43]

Трећи композициони одељак већ разматра оно што је Његош урадио као владар Црне Горе. Одмах по повратку из Русије, Петар II је увидео „да га она судбина која га је на престол довела није на мекан душек посадила, него на тврду, од камена црногорског изсечену столицу, да га она није подигла да се одмара него да ради, да га није узвисила да њему него да народу послужи.“ Он се током своје владавине суочио са два крупна проблема: једно су крвави бојеви са Турцима, а друго је проблем крвне освете међу Црногорцима. Те две чињенице, по Суботићу, нису биле неповезане, а ту везу је он образложио увидом у природу колективног менталитета изграђеног у специфичним околностима непрестаног ратовања: „Крвави бојеви, у којима су се непрестано Црногорци са Турцима налазили, начинили су истина

[42] Сви цитати, нав. дело, стр. 24–25. За Суботића реч ’промисао’ је, очигледно, мушког рода.

[43] Сви цитати, стр. 25 и 26.

из слободних обитатеља Црне Горе јунаке душманину страшне, али њихов душманин био је свакој ко их увреди, па ма му и брат рођенији био.“ Одмах потом додаје да „стародревнији обичај крвне освете, није нигде тако беснити могао, као код слободних, поноситих, јуначких и силовитих синова Црне Горе.“ Он оцењује да су све то „били црви, који су и само биће Црне Горе подгризали“,[44] па су они доприносили ретким великим поразима које су Црногорци доживљавали у бојевима с Турцима, када се дешавало да Турци стигну чак и до самог Цетиња: Ћупрелић 1714. и Бушатлија 1785. године. Истовремено Суботић се присећа више великих победа Црногораца у таквим бојевима: победа над Арслан-пашом 1613, над Ахмет-пашом 1712, над војском босанског везира 1750, војском три везира 1768, војском Бушатлије 1774.[45]

Суботић нарочито истиче значај Његошевог претходника, Светог Петра Цетињског, који се с истим проблемима суочавао, а решавао их је највише снагом свога ауторитета: Црногорци „су се свагда само њему за љубав мирили, а закон је за њи био мртав. Владика је истина на светог Луку 1798. закон донети дао: Али није ту радост ни после 30 година дочекао, да је овај закон у срцу његових Црногораца оживио.“ Тако и његов наследник, владика Петар II, чим је ступио на престо, са својих 17 година, „имао је те хале а не људе укротити“ и „имао је закон у живот увести у народу“.[46] Колико је то тежак задатак види се и из сведочанства о Лучинданској скупштини 1830. године, коју је заказао владика Петар I, али је пре њеног почетка преминуо, па су се на самој скупштини одмах појавили гласови који су стремили да наставе крвну освету: „Нестало је онога који нам је бранио да се не покољемо: сад да се осветимо један другом без сваке запријеке, што је који коме дужан!“[47] Ово сведочанство приказује типичну ситуацију на темељу које је Матија Бећковић могао да изведе карактеристичан мотив свеопштег међусобног „ћерања“ и сталног поклича „ћераћемо се још!“

У даљем току свог некролошког текста Јован Суботић је доста пажљиво описао како унутрашњу тако и спољашњу политику Петра II Петровића Његоша. У унутрашњој политици владика је од почетка знао „да овај народ од јунака гвоздену руку треба, која ће му врат под закон савити. Праведна строгост владатеља најбољиј је пријатељ закона.“ Та гвоздена рука је неопходна јер „горском јунаку, кога силе тако ређи распињу указује се љубав као слабост; он само може поштовати вољу, која се сломити не да; он се поклања само сили и правди кад ове спарене пред њега стану.“ Познајући народ

---

[44] Сви цитати, нав. дело, стр. 26.

[45] Мисли се на Нуман-пашу Ћуприлића, те Махмут-пашу Бушатлију, који је касније пао у бици на Крусима 1796. Све ове податке Суботић је, очигледно, преузео из књиге Милорада Медаковића *Повести̑ница Црне Горе од најсти̑ријег̑ времена до 1830*, Земун 1850, стр. 38, 45, 46–47, 48–49, 67, 72.

[46] Сви цитати, нав. дело, стр. 29.

[47] Нав. дело, стр. 28. Ту анегдоту бележи Медаковић, нав. дело, стр. 219.

којим треба да влада, Његош је знао да мора обавити потпуну концентрацију власти, тј. „врховну власт једном, целом и нераздељеном учинити.“[48]

У том циљу Његош је предузео неколико важних корака усмерених ка реформи унутрашњег државног устројства, а Суботић посебно истиче три такве промене. Прво, он је укинуо гувернадурство као институцију коју су увели Млечани, а која је, настојећи да ограничи власт цетињског владике, у држави уводила елементе двовлашћа. Суботић вели да „зато је морало достоинство Губернатора престати“, а „Радоњић који се у губернаторству застао, морао је ићи у изгнанство; а покушење Вукотића имало се угушити.“[49]

Друго, у циљу утврђења, обезбеђења и заштите законског поретка у држави, морало се увести „јако правитељство“. Јер, вели Суботић, „јак закон без јакога правитељства и помислити се не да.“ У ту сврху Његош „распусти старо правитељство св. Петра и састави ново под именом Сенат“: Сенат је замишљен као представничко тело, у њему је било представника народа које је Његош позвао, за Црну Гору осам, а за Брда четири. Сенаторима је дао плате да би водили општу политику у интересу државне целине, а не у интересу неких парцијалних група: „Ови да могу свагда без обзира само оно чинити што им памет и савест као добро за државу предлаже, да могу закон у свакој прилики одржати, и кад овај против једног или другог племена устаје морали су од народа независнима учињени бити.“ Као централни колективни орган за вођење државне политике, Сенат је морао бити осигуран и у погледу инструмената за спровођење његових одлука, па је Његош установио 40 перјаника „који су својом силом гласу Сената потпуну тек важност давали.“[50]

Трећи чинилац државног устројства представљао је систем органа власти у локалним срединама, а о томе Суботић каже да Његош „у провинцијама одузме власт природним племена главарима, и постави 14 капетана а сваком даде гвардију по 7–10 људи.“ На тај начин је обезбедио да се државне одлуке спроводе у свим, па и најзабаченијим деловима државног простора. О тим реформама државне власти Суботић је имао веома високо мишљење, а посебно хвали чињеницу да су се државна организација и поштовање закона по први пут укоренили међу Црногорцима. Тако Његош „доживи ту радост да је по оној земљи, по којој пре њега рођенић њен син слободно пролазити није смео, ма који туђин у подне, поноћи, посред шума, крај најдубљих провалија, као ма у којој од најуређенијих европејских држава ходити могао.“[51] По Суботићу, реч је о темељној промени: крвна освета престаде, племенски сукоби нестадоше, а „идеја државе зазори у главах Црногораца, и они се

[48] Сви цитати, нав. дело, стр. 29–30.
[49] Нав. дело, стр. 30.
[50] Сви цитати, нав. дело, стр. 30, 31.
[51] Сви цитати, нав. дело, стр. 31.

почну осећати као грађани један наспрам свију, и сви наспрам једног, док су се пређе само наспрам Турчина као Црногорци осећали, а између себе као Бјелопавлићи, и Братоножићи, и Пипери и Дрекаловићи итд. живили.“[52] Његош је, међутим, увео такав ред „да је могао државу на дуже времена саму без себе оставити, па се државна машина није пореметила.“[53] Држећи да је Његош изузетно успешно водио унутрашњу политику, Суботић закључује: „он је Црну Гору управо у број устројених држава увео.“[54]

Ништа мање добре оцене изрекао је Суботић и о Његошевој спољашњој политици, држећи да „са једнаким тактом управљао је Петар повереном себи државом наспрам страних сила.“ Сматрајући да „ратови су за сваку државу зло: а за малу су права затрица“, беседник истиче да се Његош „од великих ратова чувао“, те да „са Турцима је само два рата имао“.[55] Први пут се то десило на почетку његове владавине када је Намик-паша ударио на Црну Гору, али су се Црногорци успешно одбранили. Други пут се то десило 1842. кад је Али-паша Стоћевић кренуо да узме Грахово, али је сукоб решен без много крви, споразумом о томе да Грахово остане неутрално; Његош је ипак представнике Грахова узео у Сенат, а Турцима се морао плаћати известан данак.

Било је још неколико, како их Суботић зове, „крвавих случајева“, али они нису били размера великог сукоба са читавом турском силом. Тако је 1839. године синовац Мехмет-аге Бушатлије, Бећир-ага, са 6000 „љутих Арбанаса“ и 4000 низама напао Брђане, али је доживео пораз, па и сам погинуо. Године 1840. три турска сердара су са 7000 Малисора напали Жупу, али су се, поражени на бојном пољу, затворили у град Жабљак. Зато Суботић истиче да „под Петром II никад није опасност Црној Гори претила, као она кад су пређашњих година по 50 000–100 000 Турака на њу нападали“: он је „умео своју државу од подобних опасностиј сачувати“, па „године његовог владања могу се годинама мира за Црну Гору нарећи.“[56] Упркос томе, Његош је Црну Гору тако добро наоружао да она „никад боље за бој преправљена није била, и опет никад мање бојева имала није.“[57] Суботић подсећа на тешке случајеве када је Црногорцима 1750. и 1768. године у одбрани од Турака нестало пушчанога праха, али под Петром II тако нешто се више није могло десити. Отуда беседник закључује: „Јер премда је Петар II то за главно начело имао, са суседима у миру живити, без особите користи бој не почињати, а лако не дати, да до нужде дође, бранити се: то је он ипак своју Црну Гору средствама за бој тако снабдео, како никада снабдевена није била.“[58]

---

[52] Нав. дело, стр. 31–32.
[53] Нав. дело, стр. 31.
[54] Нав. дело, стр. 32.
[55] Нав. дело, стр. 32.
[56] Нав. дело, стр. 33.
[57] Нав. дело, стр. 33–34.
[58] Нав. дело, стр. 34.

Јован Суботић веома хвали и Његошеву политику према суседној Аустрији. Негујући са том државом „мир и пријатељство“, он је „врло добро проникнуо шта велика, изображена Аустрија његовом отачеству бити може, кад политику своју природном свом на Истоку задатку сходно устрои“, па је – по Суботићу – његова заветна порука била: „Чувајте мир и пријатељство са Аустријом.“ Као држављанин Аустрије, који уз то говори на парастосу у престоници Хабзбуршког царства, Суботић изричито наглашава да садашњост и будућност налажу Црној Гори добре односе са Аустријом. Када, међутим, говори о односима Црне Горе и Русије, он је знатно суздржанији, посвећујући том односу несразмерно мало места у свом излагању, тако да само једном једином реченицом, а на простору петоструко мањем од образлагања односа са Аустријом, он истиче да веза са Русијом долази као налог предака: „Пријатељство Русије сачувао је као драгоцејнији аманет својих предкова, и предаје га цело и неповређено своме наследнику.“[59] Другим речима, Суботић је, по свему судећи, сматрао да блиске везе са Русијом јесу ствар прошлости, а да односима са Аустријом припадају садашњост и будућност.

Мада то није детаљније образлагао, Суботић је, очигледно, држао да ће у будућности нужно уследити много снажнија политика Аустрије усмерена према Истоку, а све то у склопу великог међународног процеса познатог под називом Источно питање. О том питању ће српска политичка елита у Хабзбуршком царству помно расправљати, а та тема је поготово за Светозара Милетића и Михаила Полита Десанчића представљала веома важну проблематику.[60] Године 1851, када је одржана ова посмртна беседа посвећена Његошу, аустријска политика према Истоку још није била јасније дефинисана, али Суботић очигледно наслућује нужност њеног дефинисања. Нејасно је колико Суботић, у то време, успева да сагледа сву погубност по српски народ и по његове интересе, сву погубност аустријске политике у склопу Источног питања, али је евидентно да он јасно види колико ће положај Срба и њихови национални, политички интереси непосредно зависити баш од начина на који ће се у будућности Аустријско царство односити према Истоку, посебно према Балкану.

Очигледно је и нескривено да о Његошу као владару Јован Суботић мисли све у самим суперлативима. Другим речима, Његош је са изванредном вештином, са пуним ауторитетом, као и великом љубављу читавог народа ка своме владару, средио како унутрашње стање у Црној Гори тако и њене спољашње односе са другим државама. Унутрашње прилике су тако биле уређене да је Његош могао на дуже време одлазити из Црне Горе, а том

---

[59] Сви цитати, нав. дело, стр. 35.

[60] Милетић је у својој расправи „Источно питање“, објављеној на страницама *Српскоī дневника* током 1863. године, указао на опасности које овај велики империјални процес може имати по српски народ, као и на задатке стварања националне државе и уређење њеног односа са државама Бугара, Грка и Румуна. О томе видети: Светозар Милетић, нав. дело, стр. 77–114.

приликом живот и државни послови су се редовно одвијали. У прилог томе, беседник износи једно непосредно сведочење из Црне Горе: „Лепо ми је један Црногорац љубов народа к владики описао овим речма: Кад је господар из земље куда отишао био, ту се нигдје ни једнога гласка чуло није; а кад се он у своје Горе вратио, онда су се хорила брда од пјесана.“[61] Сопствену државу је Његош тако водио да је мало ратовао, али да је ипак обезбедио проширење државног простора. „Под овим владатељем – вели Суботић – разширила је Црна Гора понешто своје границе. Год. 1831. придруже се Црној Гори Кучи; а и Грахово има своје представнике у црногорском Сенату.“[62]

Највише оцене Његошевих државничких заслуга Јован Суботић је допунио још двема додатним заслугама којима он придаје велику важност, али о којима није баш детаљно расправљао. Пре свега, Његош као песник заслужује највише могуће оцене, а о томе ће Суботић проговорити на непуне две стране свога текста показујући зашто је Његош „великиј Песник србскиј“. Он посебно истиче три Његошева главна дела. *Луча микрокозма*, по њему, јесте дело које „представља његов собствениј живот у митосу: борбу начела величества са противници, борбу закона са самовољом, борбу светлости са тамом, борбу сталности са променителношћу.“ И премда препознаје несвестан дотицај песника *Изгубљеног раја*, тј. Милтона, Суботић закључује да висине овога песника Његош ипак не досеже: „Премда песник *Луче микрокосма* несвест наводећу висину песника *Изгубљеног раја*, с којим се на овом пољу састаје, не достиже: али сваким повлаком свога песничког образа показује да се Мелпомена на њега у колевци већ насмејала.“.[63] Суботић, дакле, *Лучу* чита као дело дословног и аутобиографског, алегоријског и моралистичког значења, али неће препознати више, метафизичке слојеве који Његошево дело уводе у сферу анагогијског значења и у круг мистичке традиције.[64]

Занимљиво је Суботићево основно разумевање Његошевог песничког талента, а нарочито однос према могућностима алегоријског израза. Очигледно је да он сматра да Његошев божански дар води песника не према алегоријском него према историјско-политичком значењу књижевне речи, па у овој другој сфери препознаје оно специфично што ниједан други писац неће моћи да напише тако убедљиво како он то чини: „Које је перо позвано да напише ’Војводу Драшка’, ’Вука Мићуновића’, ’Вука Мандушића’, ’Игумана Теодосија’, за кога право вели војвода Драго: ’Броје људи у сву Црну

---

[61] Нав. дело, стр. 34–35.

[62] Нав. дело, стр. 35.

[63] Сви цитати, нав. дело, стр. 35, 36.

[64] О разним аспектима традиционално схваћене вишезначности књижевног дела које се овде има на уму видети: Умберто Еко, *Отворено дело*, превео Ника Милићевић, „Веселин Маслеша“, Сарајево 1965, стр. 36 и даље. О мистичкој димензији Његошевог дела, а и српског романтизма уопште видети: Душко Бабић, *Мистика српског романтизма*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево 2004.

Гору / Да имаде по оке памети, / А у тебе толико самога.', за оно нису облаци и магле, рај и пакао, анђели и ђаволи да их описује, него Црна Гора, и њени јунаци и њихов живот, па да што напише што ће редко који другиј моћи.“ Отуда Суботић изразиту вредносну оцену приписује пре свега *Горском вијенцу* и *Лажном цару Шћепану Малом*, јер „ова ће два дела живити док је Црне Горе, и док се по њених пећинах српски гласи хорили буду“, јер „редко који народ да има подобно које дело“ и јер „оба ова дела принадлеже у број најизврстнијега што је дух људскиј ма где у свету произвео!“[65]

Овим делима Суботић одређује и нешто ближи жанровски контекст, указујући на то да нису у питању обичне драме него гетеовски схваћена драма за читање: „Само не треба у овим делима обичне драме тражити: ко то узради тај ће се тако исто преварити, као што се вара кад у Фаусту Гетеовом обичну драму тражи!“ Све ово могао је, по Суботићевом мишљењу, да створи само стваралац изванредног дара и велики стваралачки дух који је све поменуто „сам собом учинио, сам из себе изцрпио, јер треба знати да Петар II нигде изван Црне Горе штудирао није, а у Црној Гори нема Академија, ни Университета.“[66] Реч је, дакле, о потпуно самородном твораоцу, оном за којег се обично користи термин геније, термин који је романтичарска теорија радо користила. Суботић није у овом контексту тај термин искористио, али га је очигледно имао на уму.

Завршни део свог некролошког текста Јован Суботић је искористио да укаже на то колико је Петар II Петровић Његош типични представник Црне Горе и Црногораца. У Његошевом мишљењу, ставу и понашању беседник препознаје: „упокојенић владика био је скрожђу Црногорац; он се за узор Црногорца узети може.“ Занимљива су, уз то, и Суботићева опажања о томе како се Његош односио према идентитетским особинама Црногораца, те како је сагледавао развојне процесе са којима се црногорска држава, у токовима сопствене европеизације, морала суочити. У том смислу се констатује напор да се сачувају све идентитетске карактеристике, али да се оне оплемене како би био омогућен напредак. Зато Суботић записује: „И премда је он на то ишао да своју земљу као европејску једну државу устрои, да своје Црногорце европејском изображењу ближе приведе: али је он при том као на очи у глави на то пазио да својственост црногорску у њима сачува: он је на то ишао да они остану који су, само да буду бољи и већи.“[67] У садашњим временима глобализације и радикалног насиља над традиционалним менталитетом и историјским наслеђем Црногораца које врши сама црногорска држава, ово Његошево искуство и сјајно Суботићево опажање чине се више него поучнима. Та формула, уосталом, треба да важи не само за Црногорце него и за све остале Србе: остати свој, али напредовати у сваком погледу, те постати бољи и већи.

---

[65] Сви цитати, нав. дело, стр. 36, 37.
[66] Сви цитати, нав. дело, стр. 37.
[67] Сви цитати, нав. дело, стр. 37.

И мада то није изричито речено, али је очигледно да Суботић сматра да управо овакав став представља разуман однос владара према наслеђу и према менталитетским особинама сопственог народа. Само такав став може учинити да цео народ здушно учествује у пројекту изградње и снажења сопствене државе, па отуда он наводи читав низ успеха које је Његош са својим Црногорцима успео да постигне. У том погледу он нарочито истиче храброст као врлину коју су Црногорци неговали вековима. Помиње, тако, херојски подвиг кад је 12 Црногораца узело цео град Жабљак, а потом је 300 Црногораца успело да град одбрани од напада 3000 Турака. Помиње, такође, да је Његош на красну мисао дошао да установи медаљу Обилића да подстиче храброст и неустрашивост као врлину: „Намеравајући чувство чисте војничке чести у срца својих Црногораца улити, установи 1847. медаљу Милоша Обилића, којом је јунаке своје, кад се који особито јуначки показао, украшавао. Милош Обилић узор је најузвишенијег, најчистијег и најплеменитијег јуначства: красна је дакле то мисао била садашњим јунацима образ овога најузвишенијег јунака велике српске прошлости на прси и пред очи ставити.“[68]

И самога Његоша красиле су те особине храбрости и неустрашивости. Суботић наводи два примера. Тако при нападу на Подгорицу спасао је неког Ивановића којег Турци жива само што нису ухватили, али га је Његош на коњу, позвавши и своје момке, „сам собом избавио“.[69] Други пример збио се при нападу на Лесендро када је турски топ опалио ђуле које је прошло тик поред његове главе, а на повике упозорења на непријатељско зрно, он је само мало макнуо главу у страну: ђуле је њега промашило, али је погодило неко „сиротo момче“ које се машило „да га пољуби у руку“.[70] Тако се сам по себи намеће закључак да је Његош могао бити успешан владар јер је владао храбрим народом, а и сам је био узорно храбар човек којег су његови сународници веома поштовали.

У свом некролошком тексту Јован Суботић говори и о Његошевој смрти, описујући начин на који је Његош умро. Из тог описа се јасно види да је реч о плућној болести: „Јашећи једанпут захлади се, добије болест у прсима и после дужег боловања премине 19. окт. ове године, у 9 сати ујутру.“ Истичући да „он је умрео као што се јунаку и великом песнику пристоји“, писац некролога детаљније описује и Његошев растанак са ближњима: „Један сат пред смрт устане и заповеди како да му се кревет намести, пак онда очита неке молитве и каже да ће тај час умрети. На ово седне и даде присуствујућим последње своје савете, налоге и завете, наслони се на одар и – усни.“[71] Суботић

---

[68] Нав. дело, стр. 38.

[69] Нав. дело, стр. 38. Ивановић којег Суботић помиње је, очигледно, амбициозна придошлица из Русије која је, поред живог владике Петра II, хтео да постане кнез Црне Горе, а заједно са владиком је учествовао и у походу на Подгорицу у јесен 1834. године, кад се збио поменути догађај. О томе видети: Вук Врчевић, нав. дело, стр. 90–98.

[70] Нав. дело, стр. 38–39.

[71] Сви цитати, нав. дело, стр. 39.

то не каже изричито, али у оваквом предсмртном понашању можемо препознати Његошеву прозорљивост, по којој је он у суочењу са сопственом смрћу унапред знао шта ће се и када десити.

У Суботићевом некролошком тексту се говори и о Његошевом тестаменту, у којем је црногорски владика за наследника оставио свог синовца Данила. Наследника је упутио на школовање у Петроград, а овај „није се још из Беча кренуо кад му глас стигне да му је љубљени стриц и господар умрео.“ Умревши у 38–ој години, Његош „у најбољој снаги духа мораде у земљу лећи! Но – истиче Суботић – нека се одмара оболело тело у матери својој земљи: дух његов живи у бољем свету.“[72]

Подсећајући на Његошеве стихове о антитетичким релацијама на којима почива овај свет, Суботић за Његоша вели: „живот је његов и био пун борбе и муке“. Одмах потом писац некролога даје и укупну оцену његових прегнућа и борби: „Он се мучио, истина је; али је задатак свој свршио и ми њему можемо рећи што игуман Стефан јунацима: ‘Тежак вијенац – ал је воће слатко. / Воскресења не бива без смрти’; / ‘Виле ће се грабит у вијекове, / Да ти вијенце достојне саплету! / Твој ће примјер учити пјевача, / Како треба с безсмртношћу зборит!’“. Величином свога дела Његош заузима веома јасно и уочљиво место у историји Црне Горе и целога српскога народа. Истичући владике Данила, Петра и Петра Песника као „три најсјајније звезде на небу црногорском“, Суботић вели: „Данило је Црну Гору обновио, Св. Петар одржао, а Петар Песник државом учинио.“ Другим речима, прави настанак црногорске државе, са свим атрибутима озбиљне унутрашње и спољашње политике, треба правасходно везати за Његошево име и дело. Због тих државних и народних, али и због песничких заслуга Суботић наглашава да „спомен ће његов живити док је србства и српске повестнице.“[73]

Некролошки текст Јована Суботића неоспорно представља чврсто и темељно упориште за изградњу Његошевог култа не само у српској култури него и у укупној историји српског народа. Осветливши Његошев живот и његово дело, Суботић је највишим оценама вредновао све оно чиме се црногорски владика бавио. С обзиром на изречене оцене, али и с обзиром на то ко је то изрекао (један од најобразованијих и колико књижевно толико и политички најкомпетентнијих људи тога доба) и с обзиром на то на каквом месту је то речено (на парастосу пред највећим угледницима као што је претходни и будући кнез Србије Михајло Обреновић, представници аустријске државе и др.; у часопису тада најугледнијем у српској култури), овај текст је обележио тренутак формулисања оцене која ће, и у наступајућим временима, остати трајном и стабилном.

---

[72] Сви цитати, нав. дело, стр. 41.

[73] Сви цитати, нав. дело, стр. 40–41, 42.

4. Његош и српска култура сећања

У погледу конкретних ефеката рецепције Његошевог дела у српској култури *Летопис* је био од највећег могућег значаја. На страницама овог часописа је са текстом Теодора Павловића започела прва озбиљнија књижевнокритичка валоризација Његошевог дела, а са текстом Јована Суботића је изведено прво потпуно и заокружено сагледавање Његошевог живота и рада, а тиме и постављање чврстог темеља за развој читавог култа великог песника, владике и владара. Управо ови прилози у *Летопису* представљали су најснажнији основ не само за успостављање Његошевог култа него и култа Црне Горе који је са Његошевим ликом и делом, као и целом династијом Петровића, најсуштинскије повезан.

Два поменута текста најприсније су пратила настанак култа Црне Горе и његово стабилизовање у оквиру национално-романтичког концепта српске културе. Настанак култа Црне Горе могао би се највише везати за деловање Вука Караџића, а посебно за излазак његове књиге *Montenegro und die Montenegriner. Ein Beitrag zur Kentniss der europäischen Türkei und des serbischen Volkes* (1837), књиге која је првобитно објављена на немачком, а многим српским интелектуалцима који су живели и радили у Хабзбуршком царству била доступна. Тој књизи је претходио Павловићев критички приказ Његошевог дела (објављен у завршној, четвртој частици часописа за 1834. годину), као што је претходио, или у најмању руку догађао се истовремено са Вуковим боравком у Црној Гори, када су 18. октобра 1834. откопани нетленени земни остаци Петра I Петровића Његоша и кад је он, у непосредно Вуковом присуству, проглашен за свеца.[74]

Настанак пуног култа Црне Горе тек ће уследити у годинама после Велике буне 1848. године. Јован Скерлић пресудан развој тог култа везује за два „омладинска нараштаја, и оног од 1848. и оног од 1860.“ Он вели да „педесетих година тај култ Црне Горе осваја. 1850. наилази Милорада Медаковића *Повестница Црне Горе, од најстаријег времена до 1830. год.*, а 1856. *Историја Црне Горе* од Д. Милаковића. Српски родољуби онога времена неправични су према Србији, која им је изгледала сувише мирна, обична у њеном прозаичном раду и тихом напретку. Њихове романтичарске симпатије ишле су поетској, кршној Црној Гори, увек под оружјем, увек у бојевима.“ Надаље, Скерлић указује на то да „око 1860. и 1862. тај култ Црне Горе отишао је до врхунца. У свим рукама била је књига Милорада Медаковића *Живот и обичаји Црногораца*, која је изишла 1860. године.“[75]

Због свега тога значај два *Летописова* текста, Павловићевог и Суботићевог, не треба посматрати само унутар строгих и уских оквира српске књи-

---

[74] Видети: Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*, Макарије, Београд – Земун 1924, стр. 410–412.

[75] Сви цитати, Јован Скерлић, нав. дело, стр. 182–185.

жевне критике него их треба разматрати у ширем културолошком контексту. Та два текста су, наиме, веома значајни показатељи успостављања система српских књижевних вредности и адекватне културе сећања у XIX веку, система који је осмишљено и посвећено грађен управо током тога века, а на темељу критеријума националног идеолошког програма.[76] У том грађењу наглашену, чак најважнију улогу у српској култури имали су Матичин *Летопис* и Матица српска, као и њени важни делатници какви су били Теодор Павловић и Јован Суботић.

Ivan Negrišorac

THE RECEPTION OF NJEGOŠ`S WORK IN THE MATICA SRPSKA *CHRONICLE* (1831–1852): ARTICLES OF TEODOR PAVLOVIĆ AND JOVAN SUBOTIĆ

Summary

The author examines the reception of Njegoš's work in the Matica Srpska *Letopis* (*Chronicle*) in the period from 1831 to 1852, with special attention to the texts of Teodor Pavlović and Jovan Subotić. Regarding Njegoš's first original work *Pustinjak cetinjski* (*The Hermit of Cetinje*) Pavlović clearly emphasized in 1834 Serbian national consciousness and romantic basis of Njegoš's poetics, which marked the beginning of a serious literary critical evaluation of his work. Then in 1837 and 1838, when Pavlović was an editor, Njegoš published his texts in *Letopis*, but did not continue with it afterwards. However, in that later period bibliographic notes about Njegoš's books were published in *Letopis*. In 1845, Njegoš became a member of the Matica Srpska paying the fee of 100 forints, and in 1847 he sent one copy of *Luča mikrokozma* (*The Ray of the Microcosm*) and 5 copies of *Gorski vijenac* (*The Mountain Wreath*) to the Matica Srpska Library. A sermon commemorative of the death of Njegoš given by the then editor Jovan Subotić in Vienna was published in *Letopis* in 1852. In this text was given for the first time a completed assessment of Njegoš as a ruler, bishop and poet, and thus the bases were set for the development of Njegoš's cult in Serbian literature and culture, as well as the cult of Montenegro as Serbian Sparta. The contribution of the Matica Srpska *Letopis* and its contributors Teodor Pavlović and Jovan Subotić in the process of establishing the value system and related Serbian cultural memory is of greatest importance.

[76] О томе видети: Ненад Макуљевић, *Уметност и национална идеја у* XIX веку, Завод за уџбенике, Београд 2006.

UDC 821.163.41-14.09 Petrović Njegoš P. II
801.6

Борис Лазић

ПРИЛОГ РАЗУМЕВАЊУ РАЗВИТКА ПОИМАЊА *СВЕТЛОСНЕ МИСЛИ* НА ПРИМЕРУ РАНОГ ЊЕГОШЕВОГ ПЕСНИШТВА (ЦИКЛУС ПЕСАМА ИЗ *ГРЛИЦЕ* ЗА 1837. ГОДИНУ)

Песме штампане у *Грлици* представљају књижевни манифест. Циклус је брижно компонован с циљем да осветли Његошева песничка и метафизичка схватања. Он, такође, представља рану, формалну, тематску и лексичку лабораторију из које касније произрастају дела зреле доби. Рад има циљ да укаже на те споне, као и на инхерентне вредности самих песама, које стоје на граници класицизма (који делом поетички превреднују и премашају) и романтизма (којем Његош припада у целини).

Кључне речи: стих, метар, мисао, светлост, разум, закон, врлина, просвећеност, божанско

Као што „Црногорац заробљен од виле“ уписује заокупљеност историјом и похвалу јунаштву у мит, те тако врши крајње програматско, митско читање историје – процес започет *Свободијадом* и крунисан *Горским вијенцем* – исто тако постоји песнички и стилски развој у циклусу песама изразитијег теолошког садржаја које се, такође, сливају у доминантни ток Његошевог певања, дајући му једно дубље и обухватније филозофско, метафизичко, упориште. Јасно је да су оба циклуса нераздвојна, да чине једну целину будући да се у срцу оба развија *поетика светлости*. Међутим, док је историјски циклус заокупљен идентитетом датог колектива, човечанства суоченог са злом опредмећеним у људској повесници, дотле рефлексивни, теолошки циклус настоји да успостави везу – као и природу те везе – између људског и божанског. Штавише, оба циклуса имају уједначен и паралелан ток. Ту тенденцију свог певања – као и напор саморазумевања – Његош јасно истиче одабиром песама и њиховом унутрашњом организацијом за часопис „Грлица“.

Више вредних песама претходи међашној поеми „Мисао“, као кључном, парадигматичном и програматском тексту, својеврсној увертири делима зрелости. Међу таквима, две су изразито битне како на формалном, тако и

на тематском плану. То су: „Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима“ као и: „Ода сунцу, спјевата ноћу без мјесеца“. На пољу форме, те две песме скоро па једнаке дужине (прва има 90 стихова, друга 80), подељене на строфе од по десет десетераца свака, представљају рани образац касније композиције *Луче микрокозма*. Избор десетерца, јуначкога стиха, одговара идеји борбе која, код Његоша, лежи у основи свега и чија се поетска апотеоза (крунска артикулација песникових схватања) налази у монологу Игумана Стефана, у *Горскоме вијенцу*. Занемаривши га, у корист дванаестерца (стих подесан за елаборацију нијансиране, рефлексивне мисли), при композицији поеме *Мисао*, Његош опет преузима тај стих при стварању религијског спева *Луча микрокозма*.

Прва од двеју песама је ода посвећена мисли, мишљењу, духу, односно свести, док је друга посвећена светлости. Формална конкорданса подразумева и другу, тематску. Идеје које песник развија у првој аналогне су онима из друге. Ода сунцу се усредсређује на добробит светлости и врхуни у похвали Аполону. Реч је, у ствари, о варијацији на исту тему, преузетој и раширеној, најпре у „Мисли“, а затим у *Лучи мокрокозма*, о светлости као путу спасења.

У обе песме се Његош користи изразом „Без тебе“ у облику паралелизма како би изразио и развијао мисао о отуђењу које прети човеку и природи лишеној духа, светлости. Без светлости би се све предало „плачу“, и било би „мртво“, „тужно“, „глухо“, „хад“, „жалост и плач“[1]. Целокупна би се природа предала апатији, равнодушности. Животворна, сунчева светлост је извор сваке радости. Апотеоза песме, односно химна Аполону (редовно се сусрећемо са класицистичким мотивима у Његошевој раној поезији), богсунце, успоставља идентификацију између светлости и божанства. Овој нужној паралели претходи мотив хада, где у тами бораве немирни демони жељни да Створитеља збаце са престола[2]. Тако Његош, још од оде сунцу, успоставља своје основне, опсесивне теме. Финална апотеоза, рађање зоре, буђење у нови живот на који Аполон позива бића на својим пламеним колесницама, то је префигурација Христа из шестог певања *Луче микрокозма*, то је позив на литургички препород васцелог бића, све васељене васкрсле у Христу и кроз њега.

Оди сунцу претходи песма „Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима“. Треба нагласити да ове две песме припадају циклусу од осам песама објављених у часопису *Грлица* за 1837. годину. Реч је о следећим насловима: „Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима“, „Добродјетељ“, „Просвештеније“, „Младост“, „Задовољство“, „Ода сунцу, спјевата ноћу без мјесеца“, „Мојему друштву на Петровдан“, „Син отачаства“. Реч је о највећем броју штампаних песама, у облику кохерентне целине, у периодичном часопису, за песникова

[1] П. П. Његош, *Пјесме*, Обод-Цетиње, Просвета-Београд, 1981, стр. 129-131.
[2] Исто, стр. 131.

живота. Како на стилском, тако и на тематском плану, ове песме чине једну јединствену грађевину. Сама чињеница да их је аутор одабрао између више расположивих песама говори у прилог томе да је овде реч о циклусу који је грађен са пажњом и да је песник имао у виду његову целовитост и унутрашњу, мотивску, кохезију. Уосталом, композиција великих дела и брижност са којом је Његош прилазио њиховом штампању такође сведоче о томе. Његош је увек поклањао пажњу унутрашњој организацији својих дела као и самом објављивању истих.

У песмама из *Грлице*, личне и метафизичке теме творе целину младалачке поезије у којој се већ обликују мотиви и поступци из каснијих, великих дела. Реч је о текстовима који чине праву тематску, стилску и лексичку лабораторију. „Вечерња молитва“[3], хронолошки вероватно нешто касније дело, стигло нам је у непотпуном или делом – туђом, уредничком, руком – лексички преиначеном облику[4]. Отуда је тешко, односно незахвално, на њој вршити текстолошку анализу, иако постоји могућност да доиста припада Његошевом песничком корпусу. Подвучимо, међутим, да се аутор текста на формалном плану у њој изражава осмерцима, кроз строфе од по осам стихова („Црногорац свемогућем Богу“ је компонован у осмерцима, песма је подељена на строфе од по десет стихова; „Вечерња молитва“ садржи 160. стихова, „Црногорац свемогућем Богу“ такође). Рана дела тако представљају лабораторију помоћу које Његош развија идеје, теме, врши стилска и формална испитивања која ће свој коначни вид да задобију у поеми „Мисао“, у *Лучи микрокозма* и *Горскоме вијенцу*. То наравно не значи да су рана дела лишена вредности и значаја по себи, напротив. Уколико је дело, с временом, сазревало и усложњавало се, уколико је постајало богатије и комплексније, рана дела се истичу одређеном лакоћом, свежином, ведрином мисли и осећања, шаљивошћу које се јасно разликују од гдекад горке ироније, опорости дела зрелости.

Међу наведеним делима, оно које, напоредо са одом сунцу, показује највише сличности с каснијом поемом „Мисао“, јесте „Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима“. Прегледности ради, наводимо је у целини:

„*ВЈЕРНИ СИН НОЋИ ПЈЕВА ПОХВАЛУ МИСЛИМА*

Лакокрила божествена шћери,
престижнице дјела свакојега,
преставнице ума високога,
огледало људске ваљатности,
основнице великијех ђелах, 5

[3] Песма је штампана у *Летопису* за годину 1838.

[4] Видети, тим поводом, анализу песму у: „Белешке и објашњења“, in: П. П. Његош, *Пјесме*, Обод-Цетиње, Просвета-Београд, 1981, стр. 265-267.

уздижнице високог Олимпа,
породнице Сатурна и Реје
и њихова умнога порода,
која даде у рукама Зевсу
свемогуће владателство св'јета

и огњене стр'јеле и громове, –
без тебе би у мраку плакала
породница мудрости Минерва!
Славна ђела Јунонина сина
без тебе би у незнаност била,
мрачна би их р'јека занијела.
Твоје хитре и крилате руке
уграбише стр'јеле огњевите
и огњене луке и тетиве
баш из руках грозна Јупитера,

да не иду куд их он пошаље,
већ ће речеш и ће им наречеш –
онђен хитру силу да разбију.
Ти си лака хитра посредница
међу људством и међу божеством;
ти божеске с неба сносиш мисли,
предајеш их земље жителима,
а житељах с земље мисли носиш,
предајеш их свега владјетељу
и житељма неба високога.

Ти си вргла стубу како зраку,
како зраку сунца огњенога,
која с земље на небо досеже,
тер се низ њу сноси и износи
оца кр'јепког брига о синовма
а синовах к оцу благодарност.
Ти највише завјес мрачну дижеш
и испод ње мож назријет мало
божествену силу и могућство
и красоту небеснијех странах.

Каткад твоме хитроме полету
преузан је простор океана
и дубине мрачност преплитахна;
чак до кола летиш сунчанога
уз његове сјајне и шиљасте

из чела му излазеће зраке;
у бистру му круну загледиваш,
па отолен по простору летиш
и наводиш велика свјетила
те спавају под завјес Фебову.

Теб' се дневи, ноћи равно види,
не може те ништ' обично смести –
мрачне ноћи, мрази, ни сњегови,
ни грмњава грома огњенога.
Тебе свагда сунце умно сјаје,
путе твоје зраке освјетљају.
Ти у тренућ често основајеш
други свијет и биће природе
и течење стварих видимијех,
само кад си у храму поете.

Ти надежду рађаш и подижеш,
Са њом живот људски продужајеш,
А катkад је здражиш и подигнеш
И заплетеш у беспосличење,
Да рањена једва на крај дође
И у бездну пане тугујући.
Ал је још ти брзо исправиш
И дадеш јој ново препитање
Ал је свеђер шећеш и колебаш
Како вјетар на гори младику.

Ти с љубављу владаш и управљаш;
куд год иде, ти си њојзи вођа,
прави папир њезина своиства
у који су уписате право
све каквости и њезине жеље.
Ти си маши свакога заната,
све науке и свег просвјешћења;
без тебе би мртво људство било
и живјело ка друга животна,
не би ове имало цијене.

Твоје силе премјењују вољу
у човјеку часа свакојега;
часом поје, игра, весели се,
часом плаче, кука, јадикује;
часом чиниш те му проштијече

мирно врјече краткога живота,
а часом га сметеш и колебаш
ка вјетрови сиње океане,
и бачиш га јадна и сметена
како море жива топјеника.“[5] *90*

Ода мисли и ода сунцу су песме близнакиње и представљају две варијације на задату тему. По њима, по њиховом месту унутар циклуса песама из *Грлице*, може се чак рећи да Његош, у свом раном делу, прибегава музичким композицијским средствима. Варијација на задату тему је једно од њих. Једно од најлепших, будући да омогућава усложњавање, путем аналогног дискурса – средства која изравно погодују песничком говору. На пољу идеја, јасно, превагу односи ода мисли. Она је комплекснија, идеја саодноса који мисао одржава са Творцем упућује на разноврсне интерпретативне могућности, од којих млади песник не бежи. С друге пак стране, „Добродјетељ“, „Просвештеније“, „Младост“, „Задовољство“ развијају, свака понаособ етичке вредности везане за сиже прве оде и уграђују се између двеју ода близнакиња. Композиција је, дакле, следећа: ода мисли поставља теме које затим преузимају и развијају, тумаче четири следеће песме. Ода сунцу се пак враћа првоме ставу како би све поставила у изравну везу и упутила их, у облику апотеозе, путем нуминозне екстазе, на лик Аполона. Мисао и нарав, интелектуална стремљења као и стремљења младости, теме које су посебно обрађиване у свакој од претходних, појединачних песама, преузете су кроз слику зоре у којој Аполон буди свет за светлост, што је аналогија која упућује на буђење самосвести, односно на позив за потврду и развитак сопства, које се корени у Творцу.

Те ране песме, тај изразито пажљиво грађени циклус који се доима и као инстински књижевни манифест, представља и камен темељац за разумевање Његошеве метафизике. Суштина те мисли је следећа: биле оне моралне или интелектуалне вредности, те вредности су дело духа. Шта је онда дух? „Добродјетељ“, „Просвештеније“, „Младост“, трилогију песама моралистичког карактера – као уосталом и циклус у целини – чине шестерци чија форма твори успели контраст са формалним облицима почетне и завршне оде. Скоро једнаке дужине („Добродјетељ“ има 51 стих, „Просвештеније“ 46 стихова, „Младост“ 44), две прве песме обрађују тему моралног ћудоређа почетне оде и развијају, кроз облик паралелизма, кроз употребу истоветне конструкције „Без тебе“, општеприсутне у целокупном циклусу, студију моралног и друштвеног отуђења. Трећа песма представља жал за младост, која је прошла.

„Добродјетељ“ и „Просвештеније“ стоје једна наспрам друге као одраз у огледалу, уосталом слично ономе како једна наспрам друге стоје оде. До-

[5] П. П. Његош, *Пјесме*, Обод-Цетиње, Просвета-Београд, 1981, стр. 119–121.

бродетељ је божанско створење[6], без ње би, вели песник, човек био сличан зверима. Иста мисао је на истоветан начин изражена и појачана поводом просвећености. Без ње, човек не да би био сличан зверима него би чак био гори од њих[7]. „Просвештеније“ инсистира на идејама реда, закона, хармоније без којих би човечанство нестало. Смисао света јесте у томе да буде појмљив: божанска искра није друго до инструмент спознаје (света). Тако већ у стиховима 13-16. из „Добродјетељи“ Његош поставља везу између светлости и духа: дух, или свест, самосвест, је луча, или лучоноша, душе. Дух је тај који пружа могућност да се води уредан живот у складу с природом и да се умре и почива у земљи као што се почива у крилу мајке[8]. Даље: морална луч води ка интелектуалној, рефлексивној, спознајној. Његош сам појам етике развија тако што у првој песми ставља нагласак на личној етици, док у другој етичке императиве шири на раван заједнице, колектива (мотивом патриотизма – пре него скепсе коју поједини критичари откривају у претпоследњој песми – склапа и целокупни циклус). Упознати свет исто је што и упознати и разумети своје место у свету, у општем поретку ствари.

Уколико је песма „Младост“ (и иначе једнаке формалне фактуре као две претходне), елегија над изгубљеним добом безбрижности, весеља, „Задовољство“, поема о грубој стварности живота (спевана, што је индикативно, у десетерцу), представља врсту лека против бољки зрелости, добу одговорности. Бити задовољан собом, живети у складу са собом јесте основна поставка те кратке песме која преузима једну од тема драгих класицистима. Стремљење ка спокојству (ка *спокојној жизњи* изванредног Везилића), којом одише та песма (уметнута, што није случај, одмах иза елегичног осећања о изгубљеним данима дечаштва и безбрижности) представља последњи од моралних императива у овој свити моралистичких песама.

Све те мисли представљају наставак и развијање постулата које песник поставља у оди „Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима“, песми која се и иначе снажно ослања на наслеђе просветитељства и класицизма двеју претходних генерација српских књижевника са прелаза векова. Прва строфа ове инаугуралне поеме циклуса уводи квалитете мисли, њене карактеристике и повезује их са олимпијским божанствима. Његош, међутим, раскида са овим класицистичким, конвенционалним, формалним проседеом идиле како би у први план ставио не Зевса, него његову мисао, не богове Олимпа, него њихов разум. Прва строфа набраја квалитете мисли као што јуначка песма набраја одећу у јунака: мисао је весница и основица за сва јуначка дела, огледало вредности људске[9], похвала Олимпа (као божанског, идеалног света), роди-

---

[6] „Шћери божествена, / даре превисоки...“, исто, стр. 122.

[7] „А душом је гори, / злобни и јаросни / од […] тигра. “ исто, стр. 124.

[8] Исто, стр. 123.

[9] То је и смисао наслова Његошеве антологије јуначких песама *Огледало српско.* Сврха је збирке да рефлектује јуначка дела и моралну постојаност јунака који се боре против иностраног завојевача.

тељка божанстава плодности, извор Зевсовог ауторитета и владе. Мисао је извориште јунаштва и реда, владе и стваралаштва. Четврта и пета строфа развијају идеју посредовања: мисао посредује између човека и Бога. Слика стуба подсећа на слику Јаковљевих лестви из Књиге Постања (28, 10-12): „А Јаков отиде од Вирсавеје идући у Харана. И дође на једно мјесто, и ондје заноћи, јер сунце бјеше зашло; и узе камен на оном мјесту, и метну га себи под главу, и заспа на оном мјесту. И усни, а то љестве стајаху на земљи а врхом тицаху у небо, и гле, анђели Божји по њима се пењаху и слажаху[10]“. У библијском тексту се даље приповеда о Јаковљевом сну – о поруци коју му Бог упућује – и о Јаковљевом одговору. Анђели – чије само име значи „весници“ – јунаку преносе Божију вољу. Његош преузима старозаветну слику али анђелима претпоставља мисао. Када се зна да је за Његоша мисао везана за душу и да представља есенцију људскога бића, светлосну есенцију божанског порекла[11], дакле спону између Бога и створења (доцније и сведок ангелског порекла човечанства у преегзистенцији), закључујемо да је природа анђела и људске светлосне есенције, за песника, истоветна. Управо та мисао, у каснијим делима, цепа непрозирни вео смрти и доводи човека у везу са вечношћу. Тему полетања мисли песник опет преузима у поеми „Мисао“ и спеву *Лучи микрокозма*, као што поновно актуелизује и усложњава идеју креативности. Ова последња – божански атрибут par excellence – постаје људска посредством песничког стваралаштва. Мисао је и овде та која настањује храм поезије (никад и ништа није ирационално код Његоша и увек и свагда је све плод разума и разумљиво је – ту укључујем и прибегавање елипси као песничком проседеу). Божански атрибути дати у *Лучи микрокозма* управо инсистирају на појму о Богу као песнику: јер, док човек (као и анђели) ствара и његов се дух креће у идеалном, те његове фигуре не долазе до опредмећења, дотле Бог отелотворује своја дела, у њих удахњује сам живот, у стварност. Претпоследња строфа закључује: мисао је „папир“, односно „документ“ бића; знак његове вредности, исто колико и знак његове муке. Целокупну ову – метафоричко-појмовну, но пре свега песничку, надасве флуидну лексичку и семантичку грађу – Његош преузима и варира, најпре у „Мисли“, затим и у *Лучи микрокозма*, пре свега у посвети Сими Милутиновићу.

Ваља истаћи још један битан рефлексивни елеменат који наступа на крају оде. Осенчен снажном емоцијом која је овде носилац скепсе, реч је о осећању празнине који долази одмах након мистичкога заноса. Тај елеменат меланхолије, којим врхуни песников спекулативни напор, рани је траг и оваквих стихова с краја Првог певања *Луче микрокозма*:

---

[10] *Библија или Свето писмо Старога и новога завјета* (превео стари завјет Ђура Даничић), Београд, Издање Библијског друштва, 1995, стр. 26.

[11] Мисао коју ће беспрестано да експлицитује и варира кроз своје песме.

„Како море иза страшне буре,
присуствијем духа остављено,
уморено силнијем напрегом
прескачући природну границу,
утрућено истегне се леђи
у пјешчану своју колијевку,
тако исто моја слаба душа
занешена творца чудесима
за границе воображенија,
у дубоко падне унинијe;

крилатога лишена мечтања,
мрачне јој се отворе пропасти,
са ужасом да је гладне прождру;
уплашена страшнијем вићењем,
устрепета ка свештена птица
пођерата смртнијем крицима
нарушника мира воздушнога;
на крај бјеше дошла паденија,
но хранитељ крилах снијежнијех
свештеним је магнетизмом спасе.[12]“

За разлику од краја Првог певања *Луче микрокозма*, последњи стихови оде мисли немају срећан исход. Екстатички полет првих стихова, непрекидна глорификација првих строфа се нагло стишава и окончава у осећању пораза. Та глорификација, која представља напор разумевања, осветљавања тајни васионе и бића света и која, амплифицирана из строфе у строфу, достиже до пароксизма у претпоследњој, та похвала идејама реда, љубави, науке, нагло се прекида схвативши двојну природу свести. Јер мисао је, свест, самосвест, истовремено извор филозофске ведрине колико и метафизичке зебње. Мистична екстаза тако сврша у егзистенцијалној зебњи, неверици. Управо су том осећању зебње, неверице упућене мисли по којима „Бог зна за све“ из поеме „Мисао“, док се целокупна мисаона и метафоричка конструкција касније *Луче микрокозма* (изнашавши темељно упориште за спекулативно певање у идеји анамнезе), осврће, између осталог, и на разоткривања разлога Божијег ћутања, односно разлога човечије онтолошке неутемељености.

(Овај рад представља прерађени и допуњени, преведени одломак из докторске дисертације под насловом *La relation de tempset del'éternité dans l'œuvre poétique de P. P. Njegoš [Однос времена и вечности у Његошевом песничком делу]*. Докторат одбрањен на Сорбони октобра 2009. године уз врхунску

[12] P. P. Njegoš, *La lumière du microcosme*, édition bilingue, préface, notes et traduction du serbe par Boris Lazić, L'Age d'Homme, Lausanne 2010, p. 66.

оцену и похвалу жирија. Председник комисије Франсис Конт, чланови комисије и ментори: Антоан Нивјер, Јован Попов...).

БИБЛИОГРАФИЈА

Библија или Свето̄ пӣсмо Ста̄рога и Новога завјета̄ (превео стари завјет Ђура Даничић), Београд, Издање Библијског друштва, 1995.

П. П. Његош, *Пјесме*, Обод-Цетиње, Просвета-Београд, 1981.

P. P. Njegoš, *La lumière du microcosme*, édition bilingue, préface, notes et traduction du serbe par Boris Lazić, L'Age d'Homme, Lausanne 2010.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
821.163.41-14„19”

Славко Гордић

ЊЕГОШЕВИ ТРАГОВИ У СРПСКОМ ПЕСНИШТВУ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

У овом чланку се оцртавају неки од тематских и поетичких знакова Његошевог присуства у поезији три таласа српског модернизма XX века, као и дискурзивни осврти неких од песника тих раздобља на Његошеву личност и дело.

Кључне речи: Петар II Петровић Његош, српска поезија, двадесети век

Висина! Висина је прва реч и представа која нам блесне у свести при помену Његошевог имена. „Свако има своју висину и своју муку“, каже у песми о Његошу Миодраг Павловић.[1] „Млади владика Раде, само је твоја младост ове две старости могла извести данас на ову висину!“ Тако пак гласи заједнички запис хеленисте Милоша Ђурића и песника Вељка Петровића у књизи долазника на Ловћен у данима прославе стогодишњице *Горског вијенца*.[2] „Висок је био, висок, највиши, још и данас, међу нашим људима. И стасом је надмашио све своје савременике. (...) И све мисли и осећања његова, и сав његов кратки земаљски живот, све је то било узвишено, трагично, као да је прошао, непопрашен и неокрзнут, мимо баналне свакодневице и ситне беде своје скучене околине.“[3] Тако је поменути Петровић почео своју беседу приликом приказивања извесних призора из *Горског вијенца*, које је изводило 1933. г. Удружење Црногораца у београдском Народном позоришту, да би је у последњој реченици овако поентирао: „Назвали су га Прометејем, несрећним светлотворним титаном (...). Назвали су га Аполоном међу варварима и Адонисом, болним од своје душевне и телесне лепоте. А, уистини, он је био наша отелотворена трагична, косовска лепота.“[4]

---

[1] Миодраг Павловић, „Ловћен Његошу“, *Хододарје*, Нолит, Београд 1971, стр. 56-57.

[2] Видети: Момир Војводић, *Усјековање Ловћена*, Књижевна задруга Српског националног вијећа, Подгорица 2011, стр. 4.

[3] Вељко Петровић, „Његош“, *О књижевности и књижевницима*, Сабрана дела, VI, Матица српска, Нови Сад 1958, стр. 252.

[4] Исто, стр. 261.

Као што сви знамо, две године потом Иво Андрић пише знаменити есеј о Његошу као трагичном јунаку косовске мисли, о чијој висини и лепоти је срочио десет надахнутих и умних штива, међу њима и оно у којем пословично затворени и закопчани Андрић признаје да му је у најтежим тренуцима живота и стварања управо Његош био ослонац и путоказ. Рецимо сад и оно што се ретко, можда никад, не помиње: има и у раног Андрића изразито његошевских места. Као да управо Његош води руку младом а мудром песнику док исписује прве реченице трећег записа својих *Немира*: „Све што постоји овдје, проклето је на борбу до краја, Море и крш, сјеме и земља и вјетар и животиње заједно с људима.“ Као да се ови искази одазивају оном, опет његошевском, из *Ex Ponta*: „ ... тешко је бити човјек, Господе.“[5]

Сврха ових неколико насумично узетих примера треба само да наговести како је Његош у двадесетом веку – упркос свеколикој временској и поетичкој раздаљини – и висинска и дубинска духовна интима наших песника. Тај недавно минули век – у новијој историји најкраћи, по Ерику Хобсбауму, и најгори, по општем мишљењу – беше столеће неслободе, прогона и логора, а тек у понеком нушићевско-винаверском тренутку и „одмор од епопеје“. Ма колико висок, или баш стога, Његош никоме није далек. Црњанског више заокупља као личност неголи као стваралац.[6] Владан Десница, полиграф, који је писао и стихове, већ у младости гради луцидно вртоглаву паралелу између Доситеја и Његоша: „Доситеј: рационалиста, не мистик – по вјеровању и идејама је човјек од овога свијета. Ипак – идеалиста. Његош: козмички филозоф, мистик, по вјеровању и идејама, човјек од неког вишег свијета. И ипак – није идеалиста.“[7] Поменути Вељко Петровић у позним својим песмама, уз повремен повратак усменој поезији и јекавском наречју, има и његошевских космичко-визионарских акцената о тајни времена и простора, „двобитној немани“, те о свемирском „обиму без обима“.

Бирам намерно *рубне* призоре, јер оне магистралне расветљавају или тек ваља да расветле систематичнији књижевни историчари. Тако, само да подсетимо, по Деретићевом и Палавестрином виђењу, има његошевских одјека у поетици, мотивици и интонацији А. Шантића,[8] М. Дединца[9] и Вита Марковића,[10] дакле у сва три таласа модернизма дведесетог века. Да и не

---

[5] Видети: Славко Гордић, „Три лица једног писца“, предговор књизи *Иво Андрић III*, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад 2012, стр. 15.

[6] Видети: Милош Црњански, „Размишљања о Његошу“, *Есеји и прикази*, изабрали и приредили Бошко Петровић и Стојан Трећаков, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1991, стр. 83-87.

[7] Владан Десница, „Један поглед на личност Доситејеву“, *Есеји, критике, погледи*, Сабрана дјела Владана Деснице, у редакцији Станка Кораћа, књига IV, Просвјета, Загреб 1975, стр. 23.

[8] Видети: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Нолит, Београд 1983, стр. 444.

[9] Исто, стр. 580.

[10] Видети: Предраг Палавестра, *Послератна српска књижевност 1945-1970. и њена историја*, Службени гласник, Београд 2012, стр. 232.

спомињемо Матију Бећковића, о чијој поезији и поетици недавно објављен зборник најчешће призива управо Његошево име, чешће неголи, узете заједно, Светог Саву, Вука Караџића и Васка Попу.[11] Да се Његошево свеприсуство не види изблиза и одмах, посведочује и пре две године објављена и углавном прећутана замашна књига *Усјековање Ловћена* Момира Војводића, српског песника из Црне Горе (рођеног у Метохији), чијих двадесетак првих песама пева о Светом Петру Цетињском а наредних осамдесет пет о Његошу, ловћенском каменштаку и дивотнику.[12]

Да је Његош песничка легенда дубља и разностранија од неких добро нам знаних – Бајронове, Пушкинове, Петефијеве, или Лоркине, на пример – као да је наслутио и давнашњи сонет Петра Прерадовића у којем је Његош узвеличан као *човек, владар, пјесник и небесник*. Отуд ни самим песницима творац *Луче* и *Вијенца* није искључиво песничка и поетичка преокупација. Отуд он – као мотив, лирски јунак или адресат песме – бива у модерним временима опеван и промишљан у све четири Прерадовићеве димензије, од којих последња, *небесник*, поред религијских укључује и шире импликације.

То се посебно добро види у књизи коју је ових дана у Београду објавио Миро Вуксановић.[13] Поред једанаест репрезентативних прилога Његошевих тумача, српских и страних историчара књижевности, компаратиста, филозофа и теолога, у књизи *Његош, два века* читамо и песме двадесет осам значајних песника, заокупљених Његошевом личношћу и стваралаштвом, његовим порукама и прекорима, животним и постхумним страдалништвом, његовом величином и нашом, готово закономерном пометеношћу, маловерношћу и недоследношћу. Јер, како каже већ наведени Павловићев стих, „свако има своју висину и своју муку“. Био би, чини ми се, грех не поменути сваког од тих Његошевих поклоника на великом хронолошком и поетичком растојању од херојско-патријархалне фазе нашег романтизма до ововремене модерне и постмодерне поезије. Тако су се, дакле, у овој необичној и лепој споменици и песничкој читанци нашли на окупу С. М. Сарајлија, П. Прерадовић, Б. Радичевић, М. Стојадиновић Српкиња, Л. Костић, сви из 19. века, те из двадесетог Вл. Назор, Трифун Ђукић, М. Црњански, Божидар Ковачевић, Скендер Куленовић, Александар Ивановић, Душан Костић, Васко Попа, Душан Радовић, Ристо Тошовић, Бранко В. Радичевић, М. Павловић, С. Раичковић, Милорад Павић, Иван В. Лалић, Б. Миљковић, Љубомир Симовић, Бранислав Петровић, Матија Бећковић, Момир Војводић, М. Комненић и Сл. Ракитић.

У овом песничком полилогу посвећеном Његошу нижу се, смењују и преплићу, дакако, различити тоналитети, чују се и буднице и тужаљке, и

---

[11] *О пјесмама, поемама и поетици Матије Бећковића*, зборник радова, уредници Јован Делић и Драган Хамовић, Институт за књижевност и уметност, Учитељски факултет Универзитета у Београду, Дучићеве вечери поезије, Београд – Требиње 2012.

[12] М. Војводић, навед. дело, стр. 35-143.

[13] *Његош, два века*, приредио Миро Вуксановић, Vukotić media, Београд 2013.

бунтом устрептале строфе, као и оне тихе, рефлексивне, његошевски загледане у свевремену тајну света и човека. Рвање с језиком и борба за израз, уз све разлике, бивају упоредиви у песничким случајевима Симе Сарајлије, у првој половини деветнаестог, и Миљковића и Комненића, у другој половини двадесетог века. У најближем суседству затамњеног, херметичног говора налазимо, међутим, и идиом наше свакодневице, исказе свеже и узбуњене, које као да смо чули овог јутра у градском аутобусу. Таква је, понајпре, песма Душана Радовића „Већи гроб за нову смрт“, написана свима нама знаним поводом: „Његоша подмићују / нуде му нову смрт и већи гроб / маме га у своју раку, у казамат, / да га ставе под свој камен и своје страже / да једино они буду надлежни за његов случај / да нам једино они могу препричавати његове / праве мисли / да није мислио оно што је мислио / и да није написао оно што је написао / и да је одувек мислио оно што они мисле.“[14] Исто то, а мало друкчије, казује и шампион комуникативности Љубомир Симовић у песми „Васкрс Његошев“, која – у маниру тзв. лирике маске и улоге – даје реч самом песнику, „из гроба прогнаном“: „Отварам очи, а имам и шта видети. / Стонога гуја пије мајчино млеко / у коме нам је име записано, / птица се крије под земљом, жаба раширила крила, / у безубом небу полако нестаје Ловћен. // Којим језиком да молим да ми се смилују, / да ме у каменом оставе гробу, / да ме и мртвог не гоне кроз тај мрак, / кроз студен гору од зиме?“[15]

Оно што би био заједнички духовни и песнички садржилац толико међусобно различитих песника и песама здружених међу корицама ове књиге указује се као непретргнута и растућа фасцинација Његошем, привржeнички топао и дубок *са̄трепе̄т̄* (да узмемо лепу Винаверову реч) са делом, мишљу и заветом великог претходника. Чињеница да и немамо, после Његоша, виших и умнијих од оних који му се диве, требало би ваљда да призове памети оне друкчије, херостратски настројене опадаче, ругаче и преправљаче његовог дела, опијене својим наопаким и ниским читањем по мери једног посувраћеног света, у којем се птица крије под земљом док жаба шири крила. Зар им ништа, рецимо, не значи факат да је Иво Андрић – у свету прихваћен, свеприсутан, преведен на педесет језика – онолико и онако писао о Његошу, за којег на једном месту каже да је себи и своме народу поставио циљ *бӣти кул̄туран, али свој*? Или данас култура, слобода и идентитет нужно подразумевају подешавање до самопорицања?

Књига о Његошу коју је сачинио Миро Вуксановић није ни хтела ни могла да открије и испрати све трагове највећег српског песника у нашој књижевности. Књижевни историчари, како рекосмо, откривају и откриваће и нове, различите његошевске одјеке. Циљ хрестоматије *Ње̄го̄ш̱, два века* јесте подсећање и указивање на кључни, највиши гребен мишљења и певања

[14] Душан Радовић, „Већи гроб за нову смрт“, навед. дело, стр. 437.
[15] Љубомир Симовић, „Васкрс Његошев“, навед. дело, стр. 447.

о Његошу, при чему се на обе стваралачке путање фиксирају коте *изричитог* говора о песнику и разговора с песником, што не значи, дакако, да се Његошево присуство не може разазнавати и изучавати и у друкчијим, рецимо посредним, алузивним и сличним интертекстуалним додирима нових следбеника и саговорника с великим претечом.

Ваља нам, на самом крају, још само рећи да се не види крај предочавању и расветљавању природе, околности и трагова Његошевог чудесног подвига. Јер, све су прилике, чудо се и не да расветлити!

Казано у Матици српској,
19. децембра 2013. године

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
821.163.41.09 Bećković M.

Јован Делић

МАТИЈА БЕЋКОВИЋ И ЊЕГОШ
– Скица за једно поређење –

У раду се трага за експлицитним Бећковићевим исказима – најчешће у бесједама и есејима – о Његошу, али се има у виду његових седам пјесама о Његошу, а почесто и Бећковићево и Његошево сабрано дјело. Рад је схваћен као отварање једне велике поредбене теме између два пјесника који су битно обиљежили деветнаести и двадесети вијек српске поезије.

Кључне ријечи: еп и драмски спјев, епски свијет, мисаоност, хумор, мит, језик, традиција, средњовјековна књижевност, народна књижевност, романтизам, савремена српска поезија, стих, рецепција, рукопис, процес стваралаштва

Тема коју отварамо готово да је неисцрпна, утолико прије што је жива и што нараста. Бећковићево дјело је отворено, још увијек у настајању. Однос Бећковића према Његошу је процес који траје и желимо му да што дуже потраје.

Тема није нова; већ је била предмет озбиљног академског истраживања. О њој је писао професор Филозофског факултета у Никшићу Стеван Кордић у књизи *Њего̲ш и Ма̄тија* која је прихваћена као докторска дисертација на наведеном факултету.

Академски ред налаже да Кордићеву књигу укратко прикажемо. Књига *Њего̲ш и Ма̄тија* има поднаслов: *Траго̄дија и комедија исто̄г или једно цело*. Из поднаслова се већ слути да је Кордић видио Његошево и Бећковићево пјесничко дјело као два супротна, али међусобно комплементарна опуса о „истом“ и да та два опуса заједнички граде „једно цело“. Његошево дјело је у знаку трагедије, односно трагичног, што ће рећи – у знаку озбиљности и мисаоности; Бећковићево је у знаку комедије, односно комичног, смијешног, а ми ћемо додати – често и гротескног. Просторно сагледано, Његошево дјело вуче на *го̄ре*, на планину, на Ловћен и на небо; Бећковићево дјело вуче према долини и низији. Али тек заједно ова два опуса граде „једно цело“.

Отуда и три навода као три мота књиге као цјелине. Први је Хераклитов: „Пут навише и пут наниже исти је пут“, што ће рећи да су Његошев и

Бећковићев пут исти, али да су им смјерови различити. Галилео Галилеј види *истости* на плану трагедије и комедије, а Кордић његов исказ аплицира на Његошево и Бећковићево дјело: „Кад се осећа, живот је трагедија; кад се мисли, живот је комедија“. Најзад, ту је и реченица Љубе Ненадовића која такође трагедију и комедију доводи у блиску везу: „Весела игра ожалостила ме; жалосној игри смејао сам се.“

Кордић тврди да је Бећковићев однос према Његошу „битно двојан“: када као предавач и тумач говори о Његошу, „заузима положај захвалног потомка који свога претка обожава“, а када сам пјева, он „је већ у улози побуњеника који ће двосмисленом поспрду изложити очеве светиње“. И пред тумачем и пред пјесником поставља се питање дистанце према Његошу: „Како процењивати стихове за које је погинуло толико поколења?“ – пита се Бећковић. Кордић закључује и подвлачи:

„Матију није могуће читати без Његоша. Ни Његоша више неће бити могућно читати без Матије. (...) супротности се надопуњују дајући једно цело.“

Његош је прије свега пјесник Косовског завјета. До Његоша су епске косовске пјесме биле у различитим комадима; Његош је Косовском завјету дао цјелину *Горским вијенцем* чија радња иде од ноћи и пада до новогодишње зоре, свитања и јутра. Кордић се позива на Пера Слијепчевића који је уочио да „радња *Горског вијенца* почиње у поноћ, а завршава се у зору, баш као што предуга српска епопеја почиње падом у таму ропства, а завршава се слободом“.

Као три кључне карике српског епа Кордић види „песму народну, песму Његошеву и песму Матијину“. Прве двије су у знаку трагике и патетике; трећа је претежно у знаку смијеха. Отуда у Бећковића и велик удио пародије и гротеске. Народна пјесма и Његош гледају из *сада*; Бећковић гледа *унатраг*, послије петовјековног боја, при чему се трагично и комично често стапају. Хумор, комика и пародија обиљежја су савремености и природно је да иду уз Бећковића.

И Његошу и Бећковићу блиско је учење да је свијет књига, а све је језик и у њему је суштина свијета, пјевања и пјесме. Кордић говори о Бећковићевом мистицизму језика, о томе да је говор најбољи када је језик ослобођен; када крене спонтана језичка лавина и стихија.

Кордић, наравно, зна за Његошев смијех, комику, па и сатиру, сатиричну алегорију, односно басну, као што зна и за патетичне и трагичне Бећковићеве стихове. То га, међутим, неће пољуљати у његовим оносвним увјерењима о односу Његоша и Бећковића као и двјема „песмама“ које граде „једно цело“.

Од Кордићеве књиге је прошло доста времена. Бећковић је у међувремену бесједио и писао о Његошу више пута. Недавно се појавила и књига *Служба пустињаку четњском* која је већ сада помало анахронична – недостају јој неколике нове Бећковићеве бесједе и погледи на Његоша. То даље значи да је истраживач дужан да у будућности изврши поредбену анализу

Његошевог и Бећковићевог дјела у цјелини. Треба ли напомињати да се из године у годину појављују нове Бећковићеве пјесме и књиге, слова и бесједе. Овога пута ћемо се ограничити на доступне Бећковићеве огледе и бесједе, као и на пјесме о Његошу. Овако ограничено истраживање мора бити касније допуњено, када се појаве новонастале бесједе и есеји.

Наслов Бећковићеве књиге *Служба Пустињаку цетињском* вишеструко је индикативан и необичан за наше вријеме и прилике. Из њега је видљив Бећковићев однос према старим српсковизантијским жанровима као живим (служба), али и однос према Његошу као свецу.

Да су стари средњовјековни српсковизантијски жанрови живи, у то нема никакве сумње. Жанр молитве је толико природан и распрострањен у српској поезији послије Другог свјетског рата да чак не примјећујемо да је стар, него те пјесме доживљавамо као иновативне и модерне, а каткад чак ни не примјећујемо да су молитве (рецимо Раичковићева пјесма „Руке бола“, па и Ногова „Нек пада снијег, Господе“). С Бећковићевим пјесмама је другачије, и њих није мало: одмах је уочљива та веза са дубоком традицијом нашег средњовјековног пјесништва, иако је истовремено ријеч и о снажном отклону од те традиције, па и о модерној актуелној тематици провученој кроз молитву (пјесме Тројеручици, „Парусија за Веру Павлодољску“, „Господе, помилуј“). То несумњиво указује на дубљу везу поезије Матије Бећковића са нашом светом књижевношћу, па и са Његошем.

По Бећковићевој оцјени, Петар II Петровић Његош најзначајнији је владика Српске православне цркве послије Светога Саве и највећи пјесник српског језика од Светог Саве до данас.

Наше компетенције су знатно скромније и наш приступ је превасходно приступ једног филолога, односно књижевног истраживача који се – по природи свога посла – бави рецепцијом Његоша и његове поезије у српској књижевности XX вијека. Пјеснику, наравно, приличи да слави и боготвори. Књижевни тумач, историчар књижевности, дужан је да, и када слави, говори критички, свјестан ограниченог домета свога приступа и својих ријечи, а нарочито своје компетенције. Књижевни тумач, наиме, није увјерљив када изриче опште историјске и црквеноисторијске судове, те ћемо се од њих уздржавати.

С осјећањем зависти застали смо већ на првој страници Бећковићеве *Службе*, пред пјесниковим сажимањем Његошеве рецепције у српској књижевности XX вијека – сажетије, а боље и прецизније тешко да се могло рећи:

„’Пустињак цетињски’ – како је звао себе; ’трагични јунак косовске мисли’ – како га је назвао Иво Андрић; ’који је народну судбину доживљавао као свој лични доживљај’ – како је написао Слободан Јовановић; ’најјачи и најдубљи дух међу српским писцима’ – како га је оценио Јован Скерлић; ’тако да до данас цело Српство нема два Његоша’ – како је казала Исидора Секулић; ’песник који би и да сав наш народ изумре, јасно и горостасно сачувао

његов лик међу народима' – како је тврдио Милош Црњански; 'сев муња наше у човечанству, у Космосу' – како се изрази Милован Ђилас; 'чија појава остаје изван објашњења' – како је закључио један савремени песник."

Тај „савремени песник" је лично Матија Бећковић.

Све је стало у цигло једну развијену сложену реченицу која као да је обухватила стољеће. Ако се томе дода и оцјена Павла Поповића да је у лику Владике Данила и његовим монолозима Његош челом дотакао небо, односно Црњанскова да „у Владичином темпераменту, тајанственим разлогом мутно сјаји неиспуњено биће Сарајлије" – а Бећковић те судове касније цитира – онда се слика Његошеве рецепције употпуњава.

Инсистирањем на Његошевом великомученишту и религиозности Бећковић ће, у својој сажетој слици рецепције Његоша, повлашћено мјесто дати светом владики Николају Велимировићу:

„У новијој српској историји нема личности која би се, у погледу своје религиозности, могла издалека равнати са Његошем. (...) Кад би се, календарским језиком, карактерисала његова природа, он би се могао назвати Његош Великомученик."

Бећковић цитира и оно мјесто у владике Николаја о рвању с Богом:

„Праотац Јаков рвао се с Богом једну ноћ, а Владика Раде, рвао се са свим силама овога света не једну ноћ, него цели један век", па Бећковић ово Његошево рвање продужава „до данашњег дана". Привидно упокојени владика се послије смрти више рвао са злим и нечастивим силама него за живота.

Свети владика Николај Велимировић је, још у младости, имао Његоша за свог узора и учитеља, недостижног на плану поезије, а по Велимировићевом увјерењу, и на плану религије. Ако је Петар II Петровић Његош био недостижан узор једном владики и свецу, онда је природно да и тај недостижни идеал буде канонизован од исте своје Српске православне цркве, сугерише нам Бећковић и ту своју сугестију претвара у чврст став који више пута провлачи кроз своје бесједе и текстове, односно кроз своју *Службу Пустињаку цетињском*.

Нама је Бећковић најближи тамо гдје се извињава Господару и Владики Црне Горе што му *завирује иза пера и чита преко рамена*; тамо гдје је над Његошевим рукописом или пјесничким текстом; гдје је изванредан и изванредно оштроуман читалац и тумач Његоша. У свом читању рукописа *Горског вијенца* пјесник се спушта у пјесникову радионицу – Бећковић у Његошеву – слиједећи Његошеве исправке наслова, појединих ријечи или стихова и пратећи пјеснички стваралачки процес.

Све је ту узбудљиво до усијања: свеска „формата школског дневника, или каквог великог светског атласа" – „сва је прилика да ју је купио" пјесник, судећи према једном „поверљивом извештају аустријских шпијуна" у којем се на важно мјесто јавља „да је Владика набавио врло лијепе хартије у Котору" – муке пјесникове с првим листом – „образом" – на којем не би смјело бити

мрље ни грешке, а он је сав у грешкама и у знаку стварања наслова. Бећковић суди да је нађено најбоље име за спјев, превасходно због вишезначности: „Је ли то *вијенац ѓори*, или је од горе, или је нешто треће? Ако тежиште није на *вијенац*, него на *Горски* – није ли то најпре вијенац *ЦрноГорски*? Или, понајпре, све троје – и још нешто.“

Видљива су и дирљива Његошева окапања над појединим стиховима и ријечима, па је дирљив и Бећковићев жал за једним напуштеним и одбаченим стихом, достојним сваке луче и свакој вијенца, стихом жртвом:

Мука каже цијену јунаку.

Владика је дао предност познатој варијанти која се памти и цитира као мудрост, пословица или афоризам:

На муци се ѿознају јунаци.

На муци се познају и пјесници: на муци рађања пјесничке ријечи, стихова, дјелова и цјелине пјесничког дјела:

„Мука рађања писане речи, обичност и људскост Његошевих слабости, испуњава нас радошћу да за свакога има наде. И небесници зе, значи, двоуме и сричу!“

На основу рукописа *Горскоѓ вијенца* могућно је закључити да је „славни почетак *Горскоѓ вијенца* накнадно дописан“ и да су честе исправке и доправке „у томе шта је доцније додато“. Његош је *Вијенац* био започео стихом прикладним тужбалици:

Црни дане, а црна судбино,

односно јадиковком за кукавним српством угашеним, па је доцније дописао „увод који је нашу заветну муку сместио у оквире судбине Европе“, односно историје свијета.

„Мука писања“ и пјевања највидљивија је на „најспонтанијим стиховима, који су део наше свести и које је, као да су клесани у камену, немогуће другачије замислити“:

Ево враѓа су седам кабаницах

звучи не само аритмично и недесетерачки, него и пародијско-ругалачки у односу на славни први стих *Горскоѓ вијенца*:

Виђи враѓа су седам бињишах.

Бећковић наводи одбачене варијанте и пореди их са коначнима:

„Пре него што је написао: 'праунука Туркова с Кораном' као да је морао да покуша и са 'унук', 'унука Туркова с кораном у руке'. Пре стихова: 'Су чим ћете изаћ пред Милоша / и пред друге српске витезове' – маломоћни ум и малокорисна рука је написала: 'и пред друге бесмртне Србове!' Код стиха: 'олтар прави на камен крвави' застајем са страхом да је место 'крвави' могло остати, 'кукавни'."

Није писање само мука с ријечима и са стиховима, него је и мука са јунацима. Милош Обилић је као „светиња јуначка" рођен у *Горском вијенцу*, сматра Бећковић, и његово „родно место" је „уписано са стране" Његошевом руком:

Паде Милош, чудо витезовах,
Жертвом на трон бича свијетскога.
Гордо лежи велики војвода
Под кључевима крви благородне,
Ка малопред што гордо иђаше,
Страшном мишљу прсих надутијех,
Кроз дивјачке тмуше азијатске,
Гутајућ их ватреним очима (...)
Презирући људско ништавило
И плетење безумне скупштине.

Славни стих 'страшном мишљу прсих надутијех' једва да је настао; а место *надутијех* писало је, изгледа, *разједених*."

Мучио се, изгледа, владика Раде и са ријечима и са стиховима, и са јунацима. За Милоша Обилића, „светињу јуначку", „за највећег јунака потребан је и највећи песник", афористички ће Бећковић. Свом највећем јунаку Његош тражи и налази највећу мјеру поредећи га са највећим добровољним жртвама Грка и Рима – са краљем Леонидом, који је својом главом затворио Термопилски кланац, и са Муцијем Сцеволом, који је своју десницу наложио на ватру да изгори. Обилић се, својом жртвом и убиством турског цара, уздигао изнад највећих античких јунака:

Шта Леонид оће и Сцевола
кад Обилић стане на поприште.

Он је једним ударом срушио престо и уздрмао *тартар*, само сједиште пакла. Он је испунио најсветију људску дужност доводећи цара тиранина и освајача „к познанију права", остваривши Његошев стих-лозинку:

Нека буде што бити не може.

Тога стиха, међутим, у сачуваном рукопису нема. Његош је радио на спјеву и у процесу штампања, па је, изгледа, најславнији Његошев стих створен у посљедњи час.

Бећковићу није промакло да је у првом издању *Горског вијенца* испод Његошеве слике потписан Владика Данило, али му је та идентификација повод да скрене пажњу на естетички феномен уживљавања и уосјећивања у другога, односно у свога главног књижевног јунака, до идентификације. И то не само у Владику Данила, чији монолози о том уживљавању и идентификацији много казују, него и у Турке:

„Песник Турцима позајмљује сву своју памет и најјаче аргументе на које се чини да нема одговора.

Као да је оно што је сам мислио о подсвету и пучини свога народа дао да изговоре Турци.

Шћепан је 'лажа и скитница', али говори његошевски:

Плијенище народи Римљане,
Утопи се Грчка у баснама...“

Његош је, дакле, имао снаге и талента да се уздигне изнад непријатељства с Турцима и да створи мудраца Мустај кадију, па и да, из кадијине перспективе, испјева најљепше стихове о Стамболу као рају на земљи; стихове каквих је мало и у турској поезији. Он је умио да контролише своје „психолошке факторе“ и негативне емоције према Шћепану Малом зарад пуног поетског учинка. Уживљавањем у своје јунаке „преузимао“ је њихову перспективу и говор, њихову идеологију и поглед на свијет, стварајући врхунске и увјерљиве ликове и стихове. Управо се ту види велики пјесник.

Тако изгледа пјесничка стваралачка драма када је сагледава други велики пјесник, без текстолошких амбиција, с једним циљем – да осјети и опише ту драму настанка стихова, ријечи и јунака највећега пјесника. И ту је Бећковић узбудљивији од сваког текстолога. Та Његошева стваралачка драма дубоко је људска, ма колико и Његош и Бећковић видјели пјесника као богонадахнутог, као онога који „изводи клицу небеског, трулину боготвори“.

Његош је, у сагласности са српсковизантијском традицијом, и са својим владичанским чином, тврдио „званије је свештено поете“, а стихови су „пламтеће врсте“. Васељена је „општега оце поезија“, а Његошев Творац каже:

Ја сам један који стварат могу.

Али:

Свемогућство светом тајном шапти
само души пламена поете.

Добра пјесма је шапат тајном Свемогућства души пламена поете.

Слично схватање поезије наћи ћемо и у Бећковића. У пјесми молитви „Парусија за Веру Павлодољску“ поента има управо то значење. Љубављу и молитвом, односно васкресењем кроз поезију, успоставља се смрћу нарушена космичка равнотежа. Вољена жена постаје „звук“, пјесма, као код Бранка Радичевића, а љубав добија космичке размјере и успоставља се космичка хармонија, као у Лазе Костића, при чему је Бог пјесник, као у Његоша. Завршна Бећковићева строфа је и својеврсни пјеснички сабор великих и водећих српских пјесника:

Реч на почетку поста звук на крају
Што слави само жизн бесконачнају
Јединају, чистају и непорочнају
Јер ње више нема откад само сија
Речи су ноте – језик мелодија
Само Богъ је пјесник – другъи су копија
А над поезијом блиста поезија!

Молитвено је, поновимо, снажно присутно у неколиким Бећковићевим пјесмама и поемама; то је један од пјесничких рукаваца који овога пјесника везују са српсковизантијском традицијом и са Његошем. Том рукавцу, поред „Парусије за Веру Павлодољску“, припадају и три пјесме о Тројеручици и, нарочито, посебно објављена као пјесничка плакета, пјесма молитва испјевана пред страхом од катаклизме: „Господе, помилуј“.

Није овдје ријеч о пуком преузимању средњовјековних жанрова, него о њиховом преиначењу и модернизовању. Наши савремени пјесници мијењају функцију *службе* и *молитве* обогаћујући жанровско сазвежђе савремене поезије: црквени жанрови постају свјетовни. Тиме се успостављају поетски континуитети са нашом старом књижевношћу; жанрови се иновирају и модернизују, а жанровски систем савремене српске поезије обогаћује се и проширује. Традиција се показује као неисцрпан живи депо жанрова који се у новим околностима мијењају и актуализују. Ко је могао претпоставити да ће канон заблистати пуним сјајем крајем XX стољећа?!

Његошева веза са нашом старом књижевношћу, толико пута порицана, осјећа се већ у првом стиху, у првој слици спјева:

Вићи враґа су седам бињишах.

Тим стихом почиње Његошево грађење књижевноисторијског контекста у који смјешта „историческо собитије при свршетку XVII вијека“, догађај који опјева; започиње застрашујућа слика освајања и гутања народа:

дан и народ како ћуку шица.

Врагъ је друга ријеч у спјеву. Визија историје као зла гради се на присуству и удјелу ђавола у тој историји, што је одавно и дубоко укоријењено у српској традицији. Још је свети краљ Стефан Првовјенчани мотивисао зло у историјским догађањима удјелом ђавола. Само у првом, уводном монологу Владике Данила *ђаво* се јавља четири пута – као *врагъ* (*Виђи врага су седам бињишах*), *вражје племе* (*вражје племе позоба народе*), *ђаво* (*Виђи посла цара опакога, / кога ђаво о свачему учи*), *демонски месија* (*Па им поче демонски месија / лажне вјере пружат посластице*).

Његошева слика скакаваца – слика „јата проклетога кота“ која наступају за праунуком Турковим с Кораном

Да опусте земљу свуколику,
ка скакавац што поље опусти! –

има свога претечу у Константина Филозофа. Његош је несумњиво био дух синтезе који је спајао нашу стару, свету књижевност са народном и новом. Такав напор је видљив код српских пјесника XX вијека: код Момчила Настасијевића, Васка Попе и Миодрага Павловића, па код Ивана В. Лалића, Љубомира Симовића и Матије Бећковића, а онда код Рајка Петрова Нога, нарочито у лирским спјевовима *Недремано око* и *Не тикај у ме*, и Милосава Тешића, посебно у *Седмици*.

Бећковић нам скреће пажњу да је Његош пјесник *бића*; да је биће једна од најчешћих ријечи у његовој поезији (Бог, Косово, Обилић/Милош). Тако је то од пјесама „Црногорац к свемогућем Богу“ и „Ко је оно на високом брду“, па до *Луче* и *Горскога вијенца*. То је природно, јер је, по Његошу, пјесник најближи Творцу; он у себи и својој души носи дио божанског и стоји на високом брду, изнад осталих људи. Самим тим он даље и дубље види; прониче до самога бића. Одговарајући на питање постављено у наслову „Ко је оно на високом брду“, Његош пјева:

Оно ти је син природе – поет,
творац мали најближи божеству
од другије свије умни твари
он најближе са могућим творцем
има својство те га са њим зближа...

Можда у овим стиховима треба тражити поријекло и оних познатијих, из уста Владике Данила:

Ко на брду, ак и мало, стоји
више види негъ онај под брдом –
ја повише нешто од вас видим,
то је срећа дала ал' несрећа.

Владика упозорава да боље, даље и више виђење не мора бити срећа; то може дати срећа или несрећа. Ма колико у *Горском вијенцу* контекст ријечи Владике Данила био другачији него у пјесми „Ко је оно на високо брдо“, слике су несумњиво сродне. Не треба сметнути с ума да је Његош потписао Владику Данила испод своје слике у *Горском вијенцу.*

А у пјесми „Црногорац к свемогућем Богу“, лирски субјекат је са Богом у присном односу, „на ти“, а уз то се пред њим чак и *г̄орди* што са њим има *својс̄тво.* Господ му дође као нека блиска и моћна својта од које нешто *сјаје* и у Црногорчевој души:

Ја се надам не̲ш̄то т̄воје
да у ду̲ш̄и мојој сјаје;
неизвјес̄тан, ал се г̄ордим
̲ш̄то са т̄обом својс̄тво имам.

Запањујућа снага Његошеве пјесничке имагинације тријумфује у *Лучи микрокозма*, у том космолошком, религиозном епу о човјековом паду и о борби Бога и Сатане – уобразиља (уображење) је Његошева романтичарска, самосвјесна, поетичка категорија.

Принцип борбе је принцип настајања, чувања и опстајања свјетова на небу и на земљи. То је, по правилу, дуалистички схваћена борба – борба између два свијета, свијетлог и тамног, божанског и сатанског, горњег и доњег, на земљи као и на небу. Борба је вид испољавања бића и његове воље, или принципа. Борба је принцип бића.

За Бећковића, биће је у језику: преко десет пута се Бећковић враћа питању језика у *Служби Пус̄тињаку це̄тињском*.

Бећковић види Црну Гору као „Нојев ковчег испливао из косовског потопа“ и „после триста година пристао под корен Ловћена“. Док је „у Нојевом ковчегу од свега живог било по двоје“, у Црну Гору је „могло стати само једно“, а то „једно је био језик, а у језику је било све: и Косово, и Косовска мисао“.

У језику је, дакле, све: и мит, и историја, и колективно и индивидуално памћење, и поезија, и религија, и народна свијест. У језику живи Косово и Косовски завјет. Својим памћењем и знањем језик је Црну Гору и њено камење претворио у идеју: „Црна Гора је идеја, а не камење“. Језик је сачувао све што је пострадало, а што је требало запамтити. „Нестао је народ, али није свест. Пострадали верници, али није вера. Посечен је Лазар, али није истина. Остали су Турци, али се у сну и на облаку појављује Обилић. Косово је стварност. Његош је ’трагични јунак косовске мисли’.“

„Тајна опстанка и спаса“ малих народа је „у скривници језика“ и у њиховој великој поезији, а та скривница језика је опстала и „претекла јер је невидљива“, што је Бећковић већ рекао у стиховима:

Језик је наша невидљива црква,
Још нeподељена и неразорена;
Свака реч је у њој самосвојна икона,
Ради нашега спаса објављена.

Из таквог језика, који је био „богатији од живота“, и из Косовског завјета који је у том језику сачуван, могла је „постати књига кутија, у којој се чува пуноћа бића нашега језика и континуитет слободе“.

У бесједи приликом уручења Његошеве награде на Цетињу, на Велики уторак, 1988. године, Бећковић вели да је тамо доспио „без сопствених заслуга, правдом и добротом матерњег језика“. Језик је био онај „што се не шће у ланце везати“ у времену ропства и угрожености слободе; он је симбол „Духа светога“, па је зато стварност великог књижевног дјела већа од сваке стварности, „јер је стварност песничког дела истинитија и дубља и стварнија“. Према Бећковићу „песник нема обавеза сем обавезе према језику, па ни других судија осим језика“, поготово велики, или највећи пјесник, какав је Његош. Језик је једина пјесникова одбрана: „Опстао је, и своје постојање оправдао, једино онај ко има себе у своме језику“.

И Његошев и Бећковићев језик је дијалекатски обиљежен. Разлози су различити. Његош је, подстакнут Вуком и духом времена, усмјерен на народни језик и у говору Катунске нахије тражи норму. Када је ријеч о апстрактној, интелектуалној и философској лексици, Његош је отворен према црквенословенском језику и његовом насљеђу. Управо због тог богатства лексике за апстрактно, интелектуално, па и емотивно Његош и његов језик били су традицијско упориште Меше Селимовића. Селимовићева књига *За и против Вука* могла би с једнако права носити наслов – за Његоша.

Како разумјети Бећковићеву строфу из поеме „Лелек мене“ која пјева о Његошевом језику:

Само челник има шта да каже,
Онда када све тек треба рећи,
Српокрилим првим ријечима,
Прволиком невином првином,
На наречју љепшем од живота,
На коме је Господ свијет стваро,
Док немаше другога језика
На коме је то боље речено!

Прво, ова строфа је, као и свака добра поезија, вишезначна. Најпоједностављеније и најједностраније би било рећи да је то похвала говору Катунске нахије на којем је *Горски вијенац* испјеван. Али да ли је то само говор Катунске нахије, или је *Горски вијенац* пустио своје језичке коријене до саме језичке првине – до трагова библијског „језика“ у црквенословенској

традицији. Није ли право чудо да су се тако рано, на тек реформисаном језику, појавили тако мисаоно моћни епови какви су *Луча* и *Горски вијенац*? За њих је радила цијела историја српског језика и духовности, односно српске културе, све до времена када је српски био четврти свети језик. Биће да је *наречје љепше од живота* цио српски језик са својом историјом и *срполиким првим ријечима*.

У овој строфи су имплицитно садржани високи Бећковићеви судови о Вуковим преводима *Старог* и *Новог завјета*. Мало је језика на којима тако чаробно бруји „Пјесма над пјесмама" и болно трепери *Књига о Јову* као што је то на српском. Бећковић се диви Његошевом језику, али и језичком памћењу које Његош баштини и уграђује у своје дјело, и мелодијским и емотивним учинцима српске синтаксе.

Нијесмо склони да Бећковићев стих *Што ће ново ако имаш старо* протумачимо као естетички конзервативизам, него као напор за успостављање система вриједности и поштовања највиших домета, али и за успостављање континуитета и веза са прецима, односно традицијског низа. Највише вриједности не морају припадати, и најчешће не припадају, нашем времену и оне морају бити традицијски оријентири:

Шта ће ново ако имаш старо
Прије себе и нас написано,
Које ти је свак напамет знао,
Те се можеш придружит прецима
Исте пјесме истим ријечима
И сузама на истим мјестима!

Ослањање на претке гаранција је очувања културног идентитета, останка у свом народу, језику и култури. Мијењање идентитета је опасна ствар, често и погубна, и први је услов дезоријентације и губљења у историји. Ништа није тако страшно као изгубити своје мртве. Без њих, без ослонца и оријентира у традицији, човјек је поколебано биће без себе, без идентитета и без будућности; биће које не зна *шта ли ће још бити* и постати:

Ко је једно а сада је друго
Нико не зна шта ли ће још бити
И своје је мртве изгубио!

Зато је придруживање прецима питање опстанка и идентитета, а то придруживање је најпоузданије преко језика и поезије и преко суза над истим стиховима „на истим мјестима". Човјек доживљава велику поезију као и његови мртви; такорећи – плаче с њима. Велика је ствар поновити сузе својих мртвих. То је знак живота и најдубље везе с традицијом.

Његошев језик је охрабрење и наук долазећим генерацијама пјесника и људи – не муцају испочетка нови пјесници, што би без Његоша морали:

Да онако није заѓрмио,
Моѓли бисмо муцаш испочешка!

Овако ми разумијемо „конзервативне“ Бећковићеве строфе. Ни издалека нијесу ни локалистичке, ни конзервативне. Напротив, усмјерене су на цјелину српског језика, и то по дубини, по временској вертикали, и на вриједности у традицији које чувају идентитет.

Бећковићево усмјерење на дијалекат дошло је до израза у „ровачким поемама“, нарочито раним. Временом је та тенденција сплашњавала, док није сасвим ишчезла. Бећковић дочарава један свијет у нестајању, па и његов језик у нестајању, не само аутентичности ради. Пјесник се бави својеврсном археологијом језика; тежи за старијим језичким слојевима с увјерењем да ће доспјети до митских слојева у језику. Отуда код њега право богатство фразеологизама, али и гнома, изрека, пословица, афоризама, што је одлика и Његошевог језика. Код Његоша је то често сигнал мисаоности његове поезије и тежње за мисаоном густином текста. Код Бећковића та тежња понекад долази и од ритмичких разлога. Бећковић често пјева у слободном стиху, а тај стих у поемама тежи илузији усмености, причања, казивања. Стих тежи говорном ритму; опонаша усмену фразу. Дијалогичност је природно својство Његошевог језика, јер су ликови у говору усмјерени један на другога – у дијалогу су. Зато се ритам Његошевих стихова разликује зависно од тога да ли је ријеч о дијалогу, односно говору јунака, о пјесми Кола или о некој другој пјесми.

Обично се каже да је *Горски вијенац* испјеван у асиметричном, „епском“, десетерцу, што није сасвим тачно. Тужбалица Сестре Батрићеве испјевана је у „тужбаличком стиху“, у трочланом чланковитом дванаестерцу (4+4+4) (*Куда си ми // улеѓио // мој соколе*). Мустај-кадијина сватовска пјесма је у деветерцима (4+5) (*Фаѓима је // сѓруком дивоѓа*). Поп Мићо „чита писмо“ у трима једносложницама у стиху (... ум... дам ...ам ... / ... би ...ну...но... / ... на... ша ...ра ...). Кнез Роган „шапти кнезу Јанку“ чисту прозу, молећи га да не наговара заосталога Вука Мандушића да открива у сну тајне свога срца: *Не ѓиѓај ѓа аманаѓи, за ѓакве сѓвари, док се није ш̲ѓа изблеја!*

Сам асиметрични десетерац је различит у зависности од тога да ли га пјева Коло или га казују јунаци спјева. У Колу је регуларнији, са досљедном квантитативном клаузулом, а у дијалогу девети слог је неријетко под кратким акцентом, док је сугласнички завршетак стиха веома чест. (Раз)говорни десетерац, и Његошев и Бећковићев, другачији је од фолклорног.

Сви ови Његошеви ритмички „прекршаји“ данас дјелују изузетно модерно и чине асиметрични десетерац знатно флексибилнијим стихом. То је Бећковић несумњиво осјећао и препознавао.

И Његош и Бећковић су пјесници Косовског завјета и Косовске мисли; Његош чак толико да га је Иво Андрић назвао „трагични јунак Косовске мисли“. Косовска битка у Црној Гори није престајала, па Бећковић пише:

„Кад се родио Радивоје Томов, у Црној Гори је већ четири стотине двадесет и четврту годину трајала Косовска битка. У њему је Али-паша Сточевић – кунући се Богом и диком – одмах препознао онога правога српскога бана са Косова.“

А већ цитирани кратки запис „Нојев ковчег“ Бећковић поентира овим пасусом:

„Никада није било мањега света да је био важнији. Име Црне Горе је ускрснуло са косовске гробнице. ’Ту је скочила искра из гомила пепела величине Душанове, што није умрла ђе се огњиште српско утулило, него се припела на гору те бјеска и довикује на себе громове злобе и зависти, како златна игла потресне стријеле облачне.’ Нојева голубица је после четрдесет дана, а Лазарева кукавица после четири века нашла суво да спусти ногу.“

Његошев и Бећковићев однос према Косовском завјету може бити предмет једне посебне књиге; овдје само назначујемо њихово заједничко интертекстуално и поетско поље. Косовски завјет није нешто што припада прошлости, нешто мртво, него изазива старе духове на нове напоре и личне прилоге. И Његош и Бећковић су дали свој огроман лични прилог и биљег Косовском завјету и Косовској мисли. Једино је са њима поредив Иво Андрић, та усамљена, величанствена фигура српске књижевности XX вијека. Нико се толико колико Иво Андрић није безрезервно приклонио Његошу; он, који је према свему имао отклон и резерву.

У складу са својим схватањем борбе као космичког и земаљског начела, а борбе против тирана и освајача као врхунског етичког и јуначког начела, Његош је од Милоша Обилића створио највећег косовског јунака, јуначку мјеру и светињу, али и етички образац свете самосвјесне жртве која доводи тиранина „к познанију права“.

У свом уводном монологу Владика Данило оспорава легитимитет освајачке власти, а самим тим и силу као легитимно средство за узимање туђег престола; крвави скиптар је неправи и нелегитимни скиптар:

Мала ли је жертва сва Србија
од Дунава до мора Синьега?
На трон сједиш неправо узети,
поносиш се скиптром крвавијем;
хулиш Бога с светога олтара,
мунар дуби на крст раздробљени!

За Бећковића је Косово „полутар српске планете“ и „најважнија мисао, најкрупнија замисао, најсложеније заумље српске културе“:

„Косово је полутар српске планете. Кров доњег и темељ горњег света. Ту се свест српског народа пресекла на оно до и оно после Косова. Косово је посрбљена прича о потопу. Српски Нови завет. (...)

Косово је најважнија мисао, и најкрупнија замисао, најсложеније заумљење српске културе. Име за оно највредније што смо дали хришћанској цивилизацији. Косово је престоница српског уметничког царства. Оставштина и завештање српске уметности и духовности човечанству. Легенда уз коју расте и српски народ.“

Његошеви спјевови су оличење и највиши израз Косовске мисли и Косовског завјета. Они су „настајали у шкрипцу, кад није било другог излаза, а *Горски вијенац* у самом ропцу – кад су се суша, глад и Осман-паша удружили да угасе црногорску варницу и кад се право на постојање под својим именом могло одбранити још само *Горским вијенцем*“. Тако ова књига потврђује саму себе и сопствене стихове:

нове нужде рађу нове силе,
дјеисшвија напрежу духове,
сшјесненија сламају громове;
удар нађе искру у камену,
без њега би у кам очајала.

Горски вијенац је – судећи по многобројним, домаћим и страним, критикама Косовског завјета и Косовског мита – у посљедње неколике деценије најмање читана књига. Критичари Косовског завјета и Косовског мита могли су се обавијестити о најбољој критици, најсажетијој и најдосљеднијој, најефектнијој и естетски најљепшој која је написана, управо из *Горског вијенца*, односно у *Горском вијенцу*. Његош је далековидо прочитао своје будуће критичаре и критичаре Косовског завјета који ће доћи вијек и по послије њега, па је дао своме изванредно обликованом и мудром јунаку, „Турчину“, Мустај-кадији, да те идеје прегнантно и бриљантно изложи. Критика Косовског завјета, изгледа, једва да је нешто млађа од самога Завјета, и она је долазила и долази баш са становишта рационалног „политичког реализма“, као критика митске свијести. Ту критику су, са просветитељским амбицијама, упућивали они који су нас од Косова до данас наговарали да превјеримо.

Знао је Његош да тако астрално висока вриједност какав је Косовски завјет мора бити пљувана и нападана кад год је нападнут народ који га је изњедрио. То се током цијелога двадесетог стољећа претворило у континуирану и перманентну критику упућивану са потпуно различитих идеолошких позиција. Мустај-кадија и Скендер-ага су велики ликови *Горског вијенца*, маестрална Његошева остварења. Они су изнијели своје најувјерљивије и најреалније могућне аргументе против Косовског завјета, да би на њих дошао астрални одговор Владике Данила, који је, изледа, дошао у посљедњи час у раду на *Горском вијенцу*; стих обавезује за сва времена:

Нека буде што бити не може.

Бећковићу то никако није могло промаћи:

„Оно што говоре Црногорци остало је у поезији и то цитирају њени верници и подвижници *Горског вијенца*, док је оно што говоре Турци владајућа логика данашњега света и то понављају све велике силе, новине, радио и телевизија. Може ли се данас чути нешто актуелније од ондашњих речи Мустај-кадије:

Мало људство, што си заспало?
Не познаје чистог раја сласти,
а бори се с Богом и људима, –
без надања живи и умире, –
крсту служи, а Милошем живи!
Крст је ријеч једна сухопарна,
Милош баца у несвијест људе
ал' у пијанство неко пређерано...“

Нема боље критике Косовског завјета, на којем је утемељен читав *Горски вијенац*, од ове у самом *Вијенцу*. Она је и религијска, и реално-политичка, и прагматична, и идеолошка, и антимитолошка. Све како је данас најпожељније.

Црна Гора је, прво, „мало људство“; „мало људство“ нема баш велике изгледе ни на дуг опстанак, нити на историјску побједу над великим народима, над Богом и људима. Зато је, с реално-политичког и прагматичног становишта, односно са становишта мудрог и лукавог Мустај-кадије, потпуно бесмислено што се то „мало људство“ бори „с Богом и с људима“. Бог је овдје Муста-кадијин Бог – Алах – а борба с Алахом је унапријед изгубљена. „Мало људство“ гријеши, јер је заслијепљено митом и својом митском свијешћу, јер *Крсту служи* – дакле, погрешном Богу – *а Милошем живи,* иако је тај Милош, ако га је у историји икад било, у том часу мртав преко три вијека. Не зна се шта је од тог двога бесмисленије, са кадијиног становишта: крст је само *ријеч једна сухопарна*, а Милош, будући да живи у миту и завјету, само *баца у несвијест људе*; заноси их и одваја од крваве стварности; заслепљује их и води у илузију. Има ли ишта погубније за „мало људство“? Мит је *пијанство*, занос. „Мало људство“ је осуђено на пропаст у свом завјетном пијанству, и то „пређераном“.

Једини „разуман“ излаз за *мало људство* јесте да се одрекне крста и Милоша, православља и Косовског завјета, односно Светога Саве и Видовдана. И да се, наравно, приклони Алаху и чистој вјери, у којој је, „Богу шућур“, Мустај-кадија већ (или тек) „двјести годинах“.

Мустај-кадија се, дакле, јавља као спасилац за мало људство које је не само пред истребљењем, него се налази у колективном митском лудилу.

Нијесу штап и шаргарепу измислили наши савременици – одувијек се то знало. Вратимо се који стих уназад, па ћемо видјети да Мустај-кадија не заборавља ни аргуменат силе. А сила је у топузу свеца Мухамеда и у оштрини витога челика, пред којима слаби и меки липов крст нема чему да се нада:

Што ће слабо раскршће липово
пред остротом витога челика?
Свећац прави махне ли топузом,
од удара заигра му земља
како празна поврх воде тиква.

Први кадијин аргумент је, ипак, сила: вити челик и свечев топуз. Потом се разара Косовски завјет уз грађење слике раја на земљи као алтернативе „сухопарном“ крсту. Невоље малог и заслијепљеног људства долазе од непознавања „чистог раја сласти“. Отуда је други дио излагања Мустај-кадијиног у знаку похвале сласти и Стамбола као центра исламске моћи и љепоте. Такву похвалу испјевану Стамболу ми не познајемо:

О Стамболе, земаљско весеље,
купо меда, гоpo од шећера,
бањо слатка људскога живота,
ће се виле у шербет купају;
О Стамболе, свечева палато,
источниче силе и светиње,
Бог из тебе само бегениште
чрез Пророка са земљом владати;
Што ће мене од тебе одбити?
Сто путах сам у мојој младости
из миндера у зору хитао
на твој поток бистри и чудесни,
над којијем огледујеш лице
љепше сунца, зоре и мјесеца.

У небу сам, у мору, гледао
твоје куле и остре мунаре,
с којих су се к небу подизали
у свануће, у дивну тишину,
хиљадама свештени гласови,
гласећ небу име свемогуће,
земљи име страшнога Пророка.
Каква вјера да се с овом мјери,
какав олтар ближе неба стоји?

Бесједа Мустај-кадијина је савршено смишљена и компонована. Али ништа не помаже пред крилатим, наизглед апсурдним, застрашујућим стихом Владике Данила:

Нека буде што бити не може.

Тај стих апсурдне, ирационалне наде подразумијева и ад и Сатану (*нек ад прождре, покоси сатана!*), и жртве и гробље, и утолико је страшнији, моћнији и увјерљивији. Оно што *бити не може* супротставља се прагматичким очигледностима и *чистог раја сласти*. И побјеђује.

Посебна, готово „повлашћена", Бећковићева тема – пјесничка и есејистичка – јесте Његошева капела на Ловћену и њена судбина. Пјесме „Гроб на Ловћену", „Цетиње", па и „Небош" и „Једино место" окренуте су тој тематици, а у цјелини и есеј „Сумрак Ловћена", сачињен од десет фрагмената, и једним дијелом и есеј „Његош је Небош" који кореспондира са пјесмом „Небош".

Бећковићев наслов есеја, сачињеног од десет фрагмената, „Сумрак Ловћена", јесте цитат: преузет је од великог сликара, рођеног Цетињанина, Петра Лубарде – он је тако назвао рушење капеле и постављање маузолеја.

Бећковић суди да „није срушена капела него Ловћен. Срушен и разњегошен". Будући да је Ловћен с капелом био синоним Црне Горе, срушена је и разњегошена његошевска Црна Гора. То се данас много јасније види него што се видјело 1971. године. Бећковић види сам Ловћен као „споменик чије је постоље у мору", а капела на њему „израсла из сурог ловћенског камена", била је природан завршетак као стремљење у небо и уздизање планине. С капелом на Ловћену, по Бећковићу, Цетиње је било „Кареја, Савина – Хиландар, Ловћен – Атос", а без капеле – све троје губе свој суштински идентитет или дио њега.

Рушењем капеле и постављањем маузолеја промјенио се и смјер планине. Пробијањем тунела на врху Ловћена, са Ловћена „више не почиње небо него се силази у подземље". Умјесто астралног, небеског уздизања навише, сада је на дјелу хтонско спуштање у подземље. Ловћен је био природна пирамида у пустињи. Сада је пирамида зарубљена, посјечена, а остала је само пустиња.

Црква на Ловћену је постојала за Његошева живота. Како би владика желио да се сахрани „у ону цркву на Ловћену" да је није било. Изгледа да ју је – судећи по *Српским новинама* из јула 1845 – сам Његош подигао „на гори Ловћену, баш уз аустријску границу". На Црквини, која се спомиње у *Горском вијенцу*, морала је и раније, још прије владике Данила, бити црква. Његошева капела је, све су прилике, имала дугу предисторију, о чему свједочи и сам *Горски вијенац*.

Одлуком да буде сахрањен „у ону цркву на Ловћену", Његош је свој гроб истурио опасностима, потврдивши и својим животом и својом смрћу, и сахраном свој стих: *Нека буде борба непрестана*; „хтео је да се и мртав бори са онима са којима се жив борио". Разуром и уклањањем капеле и њеном замјеном маузолејем, проблематизован је идентитет Црне Горе и Црногорца, па „највеће унижење Црне Горе није обурдавање капеле, него расправа шта су Црногорци" којом су Црногорци кренули „да провјеравају уназад", да релативизују своје симболе, попут црногорске капе, да их мијењају и да их

се одричу. Рушење капеле и подизање маузолеја дубоко је политички чин промјене симбола и идентитета. Поштујући Ивана Мештровића као великог скулптора – Матија Бећковић налази да је и сам Мештровић „жртва овога зулума“ – Бећковић предлаже да би маузолеј „требало поставити негде другде“, пошто му не одговара „само једно место. Оно где је сада.“

У *Post scriptum*-у – у десетом фрагменту – наш пјесник пореди Ловћен са Врачаром и разарање капеле са спаљивањем моштију Светога Саве, а нешто касније и са минирањем цркве Христа Спаситеља у Москви.

„Без капеле Ловћен није запамћен“ – поентира Бећковић; „он је на наше очи посечен и преверен“, те је Петар Лубарда с пуним правом говорио о сумраку Ловћена.

Издвојено је, по заслузи, једно часно име – Исо Махмутбеговић је одбио да руши „влашку светињу“. Тим витешким чином Исо Махмутбеговић се часно уписао у историју Ловћена, капеле и Црне Горе, и у причу о Његошу.

На крају, Бећковић говори о Његошевој данашњој актуелности; о Његошу као нашем савременику. Наводећи низ стихова, који као да говоре нама данас о нама данас, Бећковић илуструје и доказује ову своју идеју.

Његошев гроб на Ловћену је „гроб јединац“, што је, барем нама, до Бећковића непознат спој ријечи у синтагми, очито грађеној према *син јединац*. У другом дистиху – а пјесма „Гроб на Ловћену“ састављена је из пет дистиха – овај спој је већ најављен:

А сирак тужни, утреник, владика,
Гроб нам остави за свог наследника.

Гроб је једини владичин насљедник, а насљедник је у патријархалном свијету син. Пошто је један гроб, онда је *гроб јединац*, јединствен и најистакнутији међу свим гробовима; гроб, црква и планина; гроб Ловћен са капелом. На том гробу ће „племе“ пронаћи утјеху и наду, ублажити изгуб и пронаћи ослонац:

И наше племе изгуб да ублажи
На гробу јединцу ослонац потражи.

Зато ће се *наш Род* држати на *врху тог гроба* све док тога гроба буде било. Зато ће губитак тога гроба и његово разваљивање бити и крај једног Рода и Племена; губитак ослонца и осовине:

И до дан-данас, све од тога доба,
Наш род се држи на врху тог гроба.

Ал кад дирне пијук и у основ свети,
Како ћемо тај дан преживети?

Род и племе – из дана у дан се то показује – нијесу исти прије и послије разура светиње на Ловћену, и Ловћена самог.

Пјесма „Цетиње“ – састављена из седам дистиха – као да је „допуна“ пјесме „Гроб на Ловћену“ и одговор на њу. У прва три дистиха говори се о томе шта су Ловћен и Цетиње значили лирском субјекту прије разура капеле: Цетиње је град из дјетињих снова, утопијско историјско мјесто за којим се чезне и са којим се лирски субјекат идентификује, а гроб на Ловћену је животни оријентир:

Ја имам једну представу детињу
Да сам живео некад на Цетињу.

Памтим свако лице што сам тамо срео
И гроб коме сам се у ведри дан пео.

И свако јутро чим бих прогледао
Прво бих томе гробу погледао.

У четвртој строфи – у дистиху симетрали – долази до преокрета у пјесми. Нестанком гроба на Ловћену, Цетиње је престало бити утопијско мјесто и престало је да значи лирском субјекту оно што је значило. Као да је дошло до великог суноврата: биће се преокренуло у небиће; нестанком капеле као да је нестало не само Цетиње, него и лирски субјекат, и његове светиње. Умјесто сигурног оријентира на Ловћену, наступа губитак оријентира и светиња; наступају празнина и дезоријентација које доводе у питање и живот, и простор, и град, и њихов смисао.

Пјесма је, дакле, грађена на принципу антитезе: у првом дијелу се пјева о односу лирског субјекта према Цетињу и Ловћену до рушења, а од четвртог дистиха – о стању лирског субјекта послије рушења капеле, при чему је средишња, четврта строфа, строфа преокрета из светиње у празнину.

На принципу антитезе испјевана је и пјесма „Једино место“ преко које су очи критичара углавном преклизавале. Пјесма се може подијелити на два, приближно једнака дијела: први, са петнаест стихова, који говори о мјесту на којем је одржан састанак народних главара и потурчењака на врху Ловћена, и други, са четрнаест стихова, о данашњем стању, послије нестанка цркве и зарубљивања Ловћена. Први дио се завршава тростихом као поентом; други – дистихом. Само је стих разлике између првога и другога дијела, и то стих из поенте: друга поента је за стих сажетија.

Нашу пажњу посебно је привукла прва „строфа“ са својих дванаест стихова. У њој је сажета Бећковићева „поетика простора“, барем када је ријеч о Ловћену и *Горском вијенцу*. Насловом „Једино место“ тај простор о којем ће се пјевати издвојен је као јединствен на планети. Бећковић га, од самог почетка, наглашено симболизује, дајући му не само атрибуте, него и

суштину изузетности. Тај простор је *свети простор*, и то *вишеструко свети простор*. Он је, прво, *црква*, дакле – *светиња*, и то црква која је *гранична*, јер спаја небо и земљу. Небо њоме почиње, а планина се завршава. То је црква *на врху планине* којом је та планина закорачила у небо и постала за цркву више од себе саме. Зато је то Бећковићево, и Његошево, једино мјесто – *Код највишег крста / Где Ловћен држи, Небо на три прста*. Ријеч је о православној цркви и планини. Та планина је својеврсна оса свијета (*axis mundi*) израсла из мора, а њен врх је – црква која се налази *На измаку земље / Надомак облака*. Састанак челних људи *двију вјера* сазвао је архијерej, првосвештеник, *владика*, и то у *свето вријеме – На сам дан бадњака*. Тема тога састанка прва је и основна, *гранична* – разговор и евентуални *договор Око народног опстанка*; око најважније ствари на свијету.

Веома је тешко у обесвећеном времену, на размеђу другог и трећег миленијума, пјевати увјерљиво о светом простору. Бећковићу је то пошло за руком опјевајући јединствено *Једино место*, цркву на Ловћену. Тај свој опис, и догађај у њему, пјесник документује „записником“ са тога састанка, а тај „записник“ је ништа мање него *Горски вијенац*, чиме се први дио пјесме и поентира:

„Вијенац“ је
Записник
Са тога састанка.

Прва ријеч у другом, контрастном дијелу пјесме јесте прилог за вријеме, кратка ријеч *сад*, која нас враћа у наше доба и у обесвећену стварност, а друга је глагол негације – *нема* – којим се светиња простора и времена негира и пориче:

Сад нема ни цркве
Ни главе Ловћена
Ту је само сабља
Којом је посечена.

Обесвећени су и простор и вријеме. Прва два стиха су *негација светости*. Планина не стреми у небо и облак, него је *посечена* и обезглављена, умањена не само за цркву, него и за своју главу; срубљена, снижена и унижена. Нестало је оно *једино мјесто* на којем се могло говорити о опстанку народа, *О истој муци / Са новим људима*. Будући да га нема у спољњем свијету, ваља га пронаћи у себи, у својој глави, односно *у разуму*, и *у грудима*, односно у срцу. *Једино мјесто* је једино сачувано у самом човјеку, односно у оном његовом дијелу којим се може допријети до светости.

По нашем мишљењу, ова Бећковићева рефлексивна пјесма заслуживала је више критичке пажње. Она је кондензовала и сажела Бећковићеву идеју

о поетици простора и времена у *Горском вијенцу*, провучену кроз више есеја, а посебно наглашену у бесједи приликом уручења Његошеве награде. Бећковић је пјесничком интуицијом осјетио оно што би семиотичари појмовно исказали. Скупштина на врху Ловћена морала је бити само ту. А Тројичиндан и Бадњи дан се у Бећковића каткад „рокирају". Бадњак и Бадњи дан имају огроман значењски митски и религијски потенцијал. А Тројичиндан је дан силаска Светога Духа на апостоле. Свети Дух силази *пламеним језицима*, што је у самом срцу Бећковићеве поетике: језик је, за њега, биће пјесме, пјесника и народа; језик је црква, култура и памћење.

Ово је једно од оних мјеста гдје је Бећковић као тумач *Горског вијенца* и као пјесник достигао изузетну дубину и оригиналност успоставивши веома плодно и узбудљиво интертекстуално поље са Његошем, односно са *Горским вијенцем*, али и са *Новим завјетом*.

Ову идеју налазимо и у есеју „Његош је Небош", занимљивом због блискости и са пјесмом „Небош". Бавећи се тајном имена Његош, Бећковић доводи у везу планину Његош у Херцеговини са врхом Небош на планини Јелици, па ту идеју развија и разиграва у пјесми градећи сопствено квази етиолошко предање према моделу народног предања. Бећковић, прво, успоставља тон предања и илузију митског времена (*У оно доба кад су цркве летеле / С планине на планину*). Догађај из „предања" збио се *у оно доба*, у далеко, старо и неодређено вријеме, када су се дешавала чуда као природне појаве; када су летјеле цркве, брда, планине и њихови врхови и када се збила велика сеоба *из доњег у горњи свијет*. Тако је и врх Небош с планине Јелице одлетио у Херцеговину и постао Његош, пошто се слово *Н* најело камења и постало *Њ*.

Бећковићу би и Лаза Костић могао позавидети на језичкој имагинацији и грађењу различитих ријечи исте основе. Тако настаје Бећковићева игра ријечима:

Небесит и небодан
Небогладан и небожедан
Небостањивао се Небош
До на врх Неба
Тражећи по небесју
Очеву камену кућу.

Овом низу неболиких ријечи Бећковић у наредној строфи додаје и ријеч *неболом* (према *каменолом*):

Из неболома се одламао камен
Камен од камена
И претворио је ситно камено семе
Које је сипило из облака
У њиве на Његуше.

Тако почиње предање у предању – квази предање о настанку Ловћена из небеског каменог сјемена:

Из каменог̄ семена
Порасло је брдо
И п̄ост̄ало п̄ланина
Планина над п̄ланинама
Која је имала
Цркву мест̄о г̄лаве.

Пјеснику је стало да у квази предању доведе у везу *камен* са *Њег̄ош̱ем* и *Небош̱ем*, са небом и неболомом, због доцнијег Његошевог светог владичанског имена и исто тако каменог презимена – Петар II Петровић. Та ће се веза разоткрити и објелоданити у поенти:

На оба свет̄а
Камен
Камен од камена
Камен Каменовић
Пет̄ар Друг̄и
Пет̄ровић
Небош̱.

У есеју „Његош је Небош“ постоје реченице које упозоравају на симболику простора на почетку *Горског̄ вијенца* који „почиње скупштином уочи Тројичина дне на Ловћену, а потом се крсти износе с Ловћена на Црквину“. А на Црквини је – име свједочи – била црква. Црква и планина су повезане растом: *Та п̄ланина и т̄а црква / Нису п̄рест̄ајале да раст̄у*, вели пјесма. Док нијесу порушене, односно посјечене.

Нијесмо сигурни да су Његош и Бећковић комплементарне супротности које граде једно. Тачно је да ћемо теже читати Бећковића без Његоша, као и Његоша без Бећковића, али и без Ива Андрића. Ријеч је о изразитим индивидуалностима. Нити је Његош само у знаку трагедије, нити Бећковић једино у знаку комедије. Трагедија и комедија нијесу њима одговарајући термини. И један и други имају цијела заједничка тематска и мисаона поља. Обојица имају врло широко стилско и емотивно клатно: од хумора и сатире, код Бећковића још и ругалице и гротеске, до молитве, хероике и патетике, па чак и до тужбалице код обојице, а код Бећковића још до лелека. Тачно је да је Бећковић један од наших највећих смјехотвораца, али није само то. Смјехотворац је и Његош, и сатиричар уз то: сјетимо се пјесме „Орао и свиња“, па многобројних сцена из Шћепана Малог с елементима политичке комедије, до *Горског̄ вијенца*, Војводе Драшка, Кнеза Рогана, Бабе – да не набрајамо већ школске примјере. Биће да је тачно да су наша епика, Његош и Бећковић

три можда пресудне тачке у времену у развоју Косовског завјета и Косовске мисли. И Андрић, и Андрић. А не бисмо смјели олако занемарити ни *Велику Скитњу* Миодрага Павловића нити *Усправну земљу* Васка Попе. Све је то и наше, и велико.

Тачно је, међутим, да народни пјесник и Његош говоре из срца херојског времена и епског свијета. Матија Бећковић налази тај свијет у расулу и дезинтеграцији. Остаје му да бива све млађи. И још млађи. То је главно и средишње мјесто разликовања. О томе млади људи све више пишу налазећи у Бећковића дезинтеграцију херојског и епског модела свијета.

Бећковић је – као тумач Његоша и као пјесник – изванредно осјетио значење и симболику простора и времена у *Горском вијенцу*. У тој тачки је дао свој допринос тумачењу Његоша, а у пјесми „Једино место" успоставио је плодно и сугестивно интертекстуално поље са *Горским вијенцем*.

Jovan Delić

MATIJA BEĆKOVIĆ AND NJEGOŠ
– a comparison sketch –

S u m m a r y

This paper analyzes speeches and essays of Matija Bećković about Njegoš, certain Njegoš's poetic fragments and several Bečković's poems with the intent to specify intertextual fields and relations between works of Njegoš and Bećković. The analyses showed that Bećković's ideas expressed in his essays and speeches highly correspond to the ideas in his poems. Both Njegoš and Bećković relied on Serbian Byzantine tradition, folk poetry and Kosovo testament, and especially on the depth of linguistic memory, but also on humor creation, satirical focus and thematization of the evil on Earth, and the necessity of resisting evil and tyranny. The differences come from the nature of individual talent, but chiefly from the fact that Njegoš sings from the very heart of the heroic epic world and his own value system, while Bećković sees the world in decay, dissolution and disintegration.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
81'373.612.2

Богољуб Шијаковић

ИСТИНА И МЕТАФОРА
Превођење метафорике у метафизику као кључ за тумачење Његошевог мишљења

I

Генијално и значењски отворено Његошево дјело с једне стране, а непрегледна и разноврсна литература о њему („његошологија“) с друге стране – главни су разлог сталном питању који приступ Његошу би био адекватан и херменеутички плодан.* Овај проблем увећава то што је Његош заиста сложена личност у заиста сложеном времену, а нису мање сложена ни времена рецепције Његошевог дјела. Наиме, Његошево дјело, које се значењски реализује у комплексном контексту, има рецепцију која и сама има свој комплексни контекст садржан у идејно и струковно веома разноликим приступима. Управо због тога што смисаони склопови Његошевог дјела рефлектују оновремене аспекте историјске судбине српског народа, као што ће се касније такви аспекти историјске стварности огледати у разноликим интерпретацијама Његошевог дјела, Његошев текст садржи позив на учествовање у истини која се догађа и која се свједочи, па тиме садржи могућност *нашег* свједочења универзалне истине.

Његошу се међутим приступа и тако што се идејни садржај његових стихова помјера у други план да би се као оно најважније нагласила *поетизација*, за коју је сваки садржај само предмет слободне и суверене пјесничке обраде. Но управо треба да разазнамо шта је у Његошевој поетској творевини поетизација а шта његово увјерење тј. вјера, – да бисмо добили тачку ослонца у интерпретацији. Његошев текст је *еминентни текст* (у смислу философске херменеутике, која тексту признаје аутономију и потенцијалну

* Рад у оквиру пројекта бр. 179064 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Предавање у Матици српској у Подгорици 2. децембра 2013, потом у Српском филозофском друштву, Филозофски факултет, Београд, 21. децембра 2013.

усмјереност на универзалну истину), наиме текст који садржи *захтјев за истином*, оном истином у којој посредством тумачења можемо учествовати. Стога треба разлучити на једној страни пјесникову образованост, разна знања и идејне мотиве као материјал пјесмотворења, а на првој страни Владичину вјеру, његово лично искуство Бога и хришћанско искуство историје, и наравно: *литургијско* искуство једног архијереја. Његош настоји да саопшти 'истину', до које је њему видљиво стало. Та истина је уједно његова лична истина и колективна истина народног генија, истовремено истина његовог историјског времена и универзална свевремена истина, то је истина људског разума (природне свјетлости у нама, луче микрокозма) и такође истина коју нам открива божански ум (натприродна свјетлост). Ако учествовање у Његошевој истини треба да буде дјелотворно *за нас*, онда отвореност Његошевог дјела за интерпретацију није безгранична, у смислу отворености за било какав интерпретативни поступак (који се иначе може практиковати као манир самодовољности и самодопадљивости, када *тумачење* не мора да буде и *разумијевање*). Ако је сврха тумачења Његоша *учествовање у истини*, онда приступ Његошу треба дакле да укључи *библијску* и *христолошку* перспективу.[1]

У многим приступима Његошу са становишта историје идеја, теорије рецепције и историје утицаја, или пак компаративистичких истраживања, управо се потискује и чак превиђа хришћански дух његове пјесничке творевине а наглашавају и домишљају најразличитији нехришћански мотиви и утицаји. У радовима овог типа (неки од њих су веома учени и доносе обиље сазнања и увида важних за разумијевање Његошевог дјела) остварује се намјера да се у пјесниковим стиховима (из)нађу идеје нпр. новоплатонизма и гностицизма, манихејства и богумилства, па чак и кабализма, а да се надахнуће библијским мотивима притом затури. Насупрот свим *-измима* – Његош стоји у хришћанском предању: јеванђелском, апостолском, светоотачком, и у живом искуствовању Бога. Његов поглед на свијет је библијски, и старозавјетни и новозавјетни. Унеколико су *Горски вијенац* (1847) и *Луча микрокозма* (1845) као Стари и Нови Завјет Његошев. И на општем плану (Божија правда и закон освете наспрам Божије љубави и милости спасења) и у важним појединостима (игуман Стефан као старозавјетни пророк и химна Христу као јеванђелски текст којим завршава *Луча*), што би могла да покаже једна компаративна и структурална анализа присуства и улоге библијских идеја и цитата у Његошевом дјелу.

Оставимо пострани оне приступе у којима се Његош некритички велича и слави као самоникли књижевни и философски геније који богонадахнуто и слободоумно износи своја најдубља увјерења као суште истине, приступе

---

[1] Нешто више о томе писао сам у чланку „Христос у Његошевом дјелу", *Његошев зборник Матице српске* 1 (2010) 43-47; прештампано у: Б. Шијаковић, *Присутност трансценденције: Хеленство, Хришћанство, Философија историје*, Београд: Службени гласник, ПБФ 2013, 302-306.

које одликује апсолутно повјерење у verbatim експресије Пјесникове, што коначно резултује одустајањем од мисаоног сусретања с Његошем. Сасвим насупрот томе, постоји склоност да се тврди како Његош нема задовољавајуће ни теолошко образовање, па су његови погледи неусаглашени са догматиком, а понекад су неправославни и чак нехришћански (редовно и радо се наводи његов исказ, ипак поетски, о преегзистенцији душе[2]). Тако Милош Црњански (1893-1977) у импресионистичком тексту „Размишљања о Његошу“ доводи у питање Пјесникову везу са хришћанством (мада величину Његошеву језгровито одређује: „са њим смо изашли пред Бога“)[3]; Исидора Секулић (1877-1958) у гласовитом дјелу *Његошу књига дубоке одановсти* проблематизује Владичину припадност вјери и склоност теологији[4]; Лазо М. Костић (1897-1979) види код Његоша мноштво антихришћанских елемената[5]. Поред ових ставова без лоше намјере, постоје дакако још радикалнија настојања у овом правцу, са нескривеним идеолошким предрасудама. Као одговор на овакве приступе предузима се оправдавање Његоша да је он прије свега пјесник а не аутор расправа из филозофије и теологије, да је *Луча микрокозма* дјело неограничене пјесничке слободе и маште а не трактат професора догматике и теолошке систематике; додаје се да тако ни у питањима филозофије Његош није градитељ неког конзистентног филозофског система него природно надарен мисаони човјек.[6] Но питање је да ли је самом Његошу уопште потребна оваква заштита, ма како добродошла у литератури о њему. Јасно је да Његоша карактерише слободо-умност у постављању како дубоких и универзалних филозофских тако и тешких и узнемирујућих теолошких питања. Притом се он не поставља струковно филозофски и(ли) теолошки него као егзистенцијално укоријењен *хришћански мислилац*.

II

У надахнутој и симпатетичкој књизи о Његошевој религији тада свештеномонах и суплент београдске богословије др Николај Велимировић (1880-1956) истицао је, између осталог, да Његош није био просто побожан него дубоко религиозан.[7] Своју дубоку религиозност Његош је изражавао

---

[2] Упор. о томе новији рад, писан обазриво и упућено: Кирило Бојовић, „Предегзистенција и дуализам код Његоша. Да или не?“, у: *Дани Његошеви 2008/2009*, Никшић 2010, 67-90.

[3] Милош Црњански, „Размишљања о Његошу“, *Српски књижевни гласник*, књ. XVI, бр. 7 (1925) 568-572.

[4] Исидора Секулић, *Његошу књига дубоке одановсти*, Београд 1951.

[5] Лазо М. Костић, *Из Његошевих дела: Анализе и интерпретације*, Chicago 1952.

[6] Као успјешан примјер овог настојања наводим књигу писану са широком упућеношћу и великим сензибилитетом: Жика Рад. Првуловић, *Његошева религиозна филозофија*, Први део: *Тајна Бога и тајна света*, Бермингам 1991; претходно: Žika. Rad. Prvulovich, *Religious Philosophy of Prince-Bishop Njegosh of Montenegro (1813-1851)*, Birmingham 1984.

[7] Николај Велимировић, *Религија Његошева*, Београд 1911.

користећи се својим чувством и људске и пјесничке слободе. Али то не значи да је он у својој религиозности био мање консеквентан. Понекад се за Његоша каже да је *теологију учио по звијездама*, каже се наиме оно што у његовом „историческом збитију" *Лажни цар Шћепан Мали* (1851) говори за себе игуман Теодосије (IV 86-89):

„самоук сам, ако штогод знадем:
по буквици учио сам књигу,
по људима учио сам свијет,
по звјездама и богословију".[8]

Ово се често тривијализује у том смислу да Његош није имао теолошко образовање тј. знање, а истовремено се тврди да јесте имао знања о много чему другоме: о грчким философима, чак и о кабали. То да је Његош теологију учио по звијездама значи међутим да је схватао теологију не само као људски говор о Богу (λόγος περὶ τοῦ Θεοῦ) него и као говор самога Бога (λόγος τοῦ Θεοῦ) тј. самооткривање Бога човјеку. Читава творевина је *теофанија* – наиме јављање/појављивање Бога нама, откривање Бога нама. У том смислу читава творевина је тео-логија. Његош и каже у *Лучи микрокозма* (Посв. 171-176):

„Све дивоте неба и небесах,
све што цвјета лучам свештенијем,
мирови ли ал' умови били,
све прелести смртне и бесмртне –
што је скупа ово свеколико
до општега Оца поезија?"[9]

Или (*Луча микрокозма* II 70):

„ред свештени на свему царује".

Итд. – Одговор на питање шта значи то што је Његош теологију учио по звијездама, а ради се наиме о једној пјесничкој метафори која потребује превођење да би се открио њен смисао, може нам сугерисати једна друга чувена метафора – философска метафора Имануела Канта (1724-1804):

„Двије ствари испуњавају чувство увијек новим и растућим удивљењем и страхопоштовањем што се чешће и устрајније размишљање њима бави: *звјездано небо нада мном и морални закон у мени*." (Zwei Dinge erfüllen das

[8] Петар II Петровић Његош, *Шћепан Мали* (Целокупна дела, књига четврта), Београд 1975.

[9] Петар II Петровић Његош, *Луча микрокозма*, критичко издање прир. Ал. Младеновић, Подгорица: ЦАНУ 2004.

Gemüt mit immer neuer und zunehmenden Bewunderung und Ehrfurcht, je öfter und anhaltender sich das Nachdenken damit beschäftigt: *Der bestirnte Himmel über mir, und das moralische Gesetz in mir.*)[10]

Дакле на једној страни поредак и уређеност ствари у природи (што су Грци назвали κόσμος), наиме каузалитет природне нужности и законитости природног догађања, а на другој страни морално биће човјеково, које карактерише способност да се каузалитет произведе из слободе. Удивљење/чуђење (τὸ θαυμάζειν, Bewunderung) извор је филозофије за Платона (*Theaitetos* 155d) и Аристотела (*Metaphysica* A 2. 982^{b} 12-18), а ево и за Канта, па зашто онда не би било извор теологије за Његоша? Већ је Шелинг (1775-1854), у кантовском духу, филозофију природе (која треба да мисаоно изложи, у идеалитету, сва знања природних наука) схватио као наше уздизање природе на ранг умности, што би се могло подржати Његошевим стиховима (*Горски вијенац* 2311-2312):

> „Над свом овом грдном мјешавином
> опет умна сила торжествује“.[11]

За Шелинга је природа видљиви дух а дух невидљива природа[12], природа је Бог у актуелној стварности, природа је самооткривење (Selbstoffenbarung) Бога[13].

Звијезде, сунце, свјетлост, луча, искра, зрака – то је за Његоша језик којим Бог открива себе човјеку. И то не само као идеја-метафора ’textus libri naturae’ код ренесансних мистичара и природословаца (нпр. код Парацелсуса [1493-1541]), мада Његош користи метафору ’књига природе’ (у ненасловљеној пјесми „Филозоф, астроном и поета“ [1844]) стављајући је у стихове из уста поете (ст. 61-63),

> „Ја сам предан слуга матере природе;
> њезина је књига, таине пунана,
> ради мога ока вјечно отворена.“[14]

---

[10] Immanuel Kant, *Kritik der praktischen Vernunft* (1788), Werke in zwölf Bänden, Frankfurt am Main 1977, Bd. 7, 300. – О овој Кантовој метафори видјети: Предраг Чичовачки, *Звездано небо и морални закон: Есеји о Кантовој филозофији*, Београд, Никшић 2004, нарочито уводни текст „Кроз огледало метафоре: Рефлексија о актуелности Кантове филозофије“ (11-19); упор. мој приказ: Б. Шијаковић, *Огледање у контексту*, Београд ^{2}2011, 1039-1042.

[11] Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*, критичко издање прир. Ал. Младеновић, Подгорица: ЦАНУ 2005.

[12] F. W. J. Schelling, *Ideen zu einer Philosophie der Natur als Einleitung in das Studium dieser Wissenschaft* (1797).

[13] F. W. J. Schelling, „Darlegung des wahren Verhältnisses der Naturphilosophie zu der verbesserten Fichteschen Lehre“ (1806), у: *Ausgewählte Schriften*, Frankfurt/M 1985, Bd. 3, 620.

[14] Петар II Петровић Његош, *Пјесме* (Целокупна дела, књига прва), Београд 1975, 163-165.

нити пак само као идеја 'deus in rebus' (нпр. код Ђордана Бруна [1548-1600], у смислу да се Бог налази у стварима као у својој творевини, па кад сазнајемо ствари истовремено сазнајемо Бога), идеја иначе присутна код Његоша. Штавише, код Његоша се пјесничка *метафорика свјетлости* прелива у филозофско-теолошку *метафизику свјетлости*. Свјетлост је за њега не само услов могућности да се свијет појави за нас, било као освијетљен за наша чула било као освијетљен тј. сазнат нашим разумом тј. лучом микрокозма, која је природна свјетлост у нама, lumen naturale, чији је извор у натприродној свјетлости Творца, у lumen supranaturale; свјетлост је за Његоша такође услов постојања свеколике творевине. Да бисмо освијетлили Његошеву метафизику свјетлости – треба да увидимо *епистемички статус метафоре*, треба да предузмемо превођење метафорике у концептуални језик филозофије и теологије. Тада ће бити јасније да то што је Његош теологију учио по звијездама заправо значи да је за њега теологија читава Божја творевина као језик којим Бог говори човјеку о Себи, језик којим се Бог објелодањује човјеку, наиме теофанија или самооткривење Бога.

Све је то видљиво у *Лучи микрокозма*, наиме и Његошева филозофско-теолошка метафизика свјетлости и Његошева упућеност у теологију, тј. христологију као њено средиште, о чему свједочи крај *Луче* (VI 251 и даље) и нарочито химна Христу Спаситељу (VI 262-280) којом спјев добија савршетак:

„О невини синови природе,
о мудрости проста најсјајнија!
До рођења свјета истинога,
ви пресретни поклоници сунца!
Ви сте вјерни небесни синови,
вас свјетила луче животворне
носе к Творцу, лучах источнику;
луч је сјајна богословија вам,
луч вам жертву у небо уводи,
луч вам Творца освјетљава душу!
Гле дивнога сада видјенија!
Сунце Правде и земљу огрија,
храм се мрачни засја заточниках,
робовима олакшаше ланци:
Син достојни Оца превјечнога
обукâ се у человјечество,
наоружан оружијем правде
и стрјелама светог просвјештења,
попирући злобу и тирјанство,
добродјетељ у храм освештава...
О преблаги, тихи Учитељу,
слатка ли је света бистра вода

с источника твога бесмртнога!
Од твога су свјетлога погледа
уплашене мраке ишчезнуле,
од твога су хода свештенога
богохулни срушени олтари;
воскресењем смрт си поразио,
небо твојом хвалом одјекује,
земља слави свога Спаситеља!“

(Очигледно је да овдје Христос нема превасходно улогу да се Бог обрати човјеку; поред свега што је Бог у том погледу учинио, то би било сувишно; Христова улога је – спасење.[15])

III

Језик је референцијалан: језик упућује на нешто изван и изнад себе. И метафора је израз нечега и израз за нешто. То није једини разлог што је метафора конститутивни принцип језика; наиме, према познатој Ричардсовој (1893-1979) формулацији: „метафора је свеприсутни принцип језика“ (metaphor is the omnipresent principle of language)[16]. Управо се на живој метафорици језика заснива природно обликовање појмова које се догађа у језику.[17] Инструментална природа појма редукује семантички потенцијал метафоре, па де(кон)струкција метафизичке појмовности отуда повратно освјетљава значењско претпоље појма као жртвовану метафоричност. Уосталом, анализа појмова не може бити ограничена на појмовност, као што тумачење метафора прекорачује поље метафоричког, самим тим што се користи аналитичким појмовима. Појам и метафора се не искључују нити потиру – него стоје у продуктивном односу међусобног допуњавања.

Метафора нема функцију именовања него епистемичко-семантичког провизоријума, као привремено помоћно и изнуђено рјешење које се у превођењу замјењује бољим и трајнијим рјешењем.[18] Примјена метафоре захтијева нашу сарадњу, наиме *реализацију референције*. На мјесто онога што није или не може да буде именовано метафора поставља нешто друго – слику,

---

[15] Више и компетентно о томе: Атанасије Јевтић, „Његош и Патристика“, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 18/2: Његошево дело, Београд: МСЦ 1990, 481-491; Мило Ломпар, *Његошево песништво*, Београд: СКЗ 2010, 398-416.

[16] Ivor Armstrong Richards, *The Philosophy of Rhetoric*, New York 1936 (1965), 92.

[17] Упор.: Hans-Georg Gadamer, Gesammelte Werke Bd. 1: Hermeneutik I: *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik* (1960), Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) [5]1986, 1990, 432-442: „Sprache und Begriffsbildung“.

[18] Уз ово упор.: Ralf Konersmann, „Metapher“, у: Christian Bermes, Ulrich Dierse, Hg., *Schlüsselbegriffe der Philosophie des 20. Jahrhunderts*, Archiv für Begriffsgeschichte, Sonderheft 6, Hamburg: Meiner 2010, 267-278.

симбол, знак, што се онда семантички реализује у једном разумијевајућем саучествовању, у којем нам се нуде смисаоне могућности и оставља простор личног доживљајно-сазнајног става. Осим тога, у метафорама су депоноване оне чињенице једне културе које су у стању да активирају контексте знања̄ и представа̄ неопходне за актуелну реализацију дате културе. Ови контексти нису статични и једном заувијек дати него су динамични, а метафоре у њима функционишу као начини дјелања и разумијевања, као форме понашања и знања. Отуд и метафоре, као и појмови, имају своју историју.

Човјеков однос према стварности је конститутивно метафорички, па је у том смислу метафора један антропологуменон. У спису *Парадиг̄ме за једну мет̄афорологӣју* (1960), фундаменталном за метафорологију и теорију непојмовности (Unbegrifflichkeit), Ханс Блуменберг (1920-1996) истиче да човјек, настојећи да се оријентише у свијету и да га (про)тумачи, ствара слике свијета тј. метафоре, које функционишу у историјском дискурсу о стварности.[19] За Блуменберга постоје метафоре које су израз једне иредуцибилне мисаоне форме (које се наиме не могу свести на појмовност) и које имагинативно наговјештавају и чак предодређују појам. Као „апсолутне метафоре“ оне имају самосвојни значењски садржај, а као „основне компоненте философског језика“ (Grundbestände der philosophischen Sprache) оне имају један изражајно-проширујући, непојмовни сопствени смисао и постављају најважнија и неизбјежна питања људске егзистенције (стр. 14). Онда

> „метафорологија настоји да докучи субструктуру мишљења, подлогу, хранљиви раствор систематских кристализација, али она жели такође да учини схватљивим са којом ’храброшћу’ дух у својим сликама представља себе и како се у храбрости за наслућивање скицира његова историја“ (die Metaphorologie sucht an die Substruktur des Denkens heranzukommen, an den Untergrund, die Nährlösung der systematischen Kristallisationen, aber sie will auch faßbar machen, mit welchem ’Mut’ sich der Geist in seinen Bildern selbst voraus ist und wie sich im Mut zur Vermutung seine Geschichte entwirft). (стр. 16-17)

Апсолутне метафоре предочавају тоталитет стварности, а функционишу као обрасци оријентације и изражавају вредновања у којима се огледају човјекове тежње и очекивања, чежње и разочарења, дјелања и трпљења.

Превођење метафорике у метафизику начелно се може ослонити на Хајдегеров (1889-1976) став да „оно метафоричко постоји само унутар метафизике“ (Das Metaphorische gibt es nur innerhalb der Metaphysik.)[20]. Блуменберг на мјесто традиционалне метафизике ставља апсолутне метафоре. Тако *мет̄а-*

---

[19] У наредном се ослањам на: Hans Blumenberg, „Paradigmen zu einer Metaphorologie“, *Archiv für Begriffsgeschichte* 6 (1960) 7-142 = H. Blumenberg, *Paradigmen zu einer Metaphorologie*, Kommentar von Anselm Haverkamp unter Mitarbeit von Dirk Mende und Mariele Nientied, Frankfurt/M: Suhrkamp 2013, 7-190.

[20] Martin Heidegger, *Der Satz vom Grund* (1955-1956), hg. v. P. Jaeger, Gesamtausgabe Bd. 10, Frankfurt/M 1997, 72.

фора свјетлости, као апсолутна метафора која се не може разријешити у чисту појмовност, као метафора тоталитета стварности и оријентације, жели да учини казивим оно неказиво и да разумијевајући укаже на оно што трансцендује појмљивост и доказивост.[21] Метафора свјетлости, као метафора свијета, егзистенције и истине, може да изложи митске, религијске и метафизичке перспективе и смисаоне хоризонте у њиховим историјским метаморфозама и да покаже свијет смисла који посједује вриједност.

IV

Код Његоша се не ради само о пјесничкој *метафорици и симболици свјетлости*[22]*; њено превођење на концептуални језик философије и теологије показује Пјесникову философско-теолошку метафизику свјетлости*. Ако бисмо схоластичку формулацију 'ens et bonum convertuntur' (*биће* и *добро* су замјењиви управо реално, а не концептуално) изразили његошевски, онда би она гласила: lux/lumen et ens (bonum, pulchrum, verum) convertuntur, наиме *свјетлост* и *биће* (*добро*, *лијепо*, *истинито*) су реално замјењиви; свјетлост је исто што и биће, а такође исто што и добро, лијепо, истинито. Свјетлост као апсолутна и универзална метафора ступа на мјесто најопштијег појма (као универзални означитељ) у онтологији, гносеологији, антропологији, етици, естетици.[23] Са овог полазишта, наиме из једне метафизике свјетлости, могла би се испоставити Његошева онтологија (онтофанија), као и гносеологија (гносеофанија), антропологија, етика (агатофанија), естетика (калофанија) у њиховом онтолошком и теолошком утемељењу.

Свјетлост је за Његоша услов постојања свеколике творевине већ и самим тим што је Бог као Творац, као нестворена Свјетлост, такав да

> „свети Творац величеством сјаје
> у искрама како у сунцама,
> у смртнима кâ у божествама" (*ЛМ* I 117-119).

---

[21] Свјетлости као апсолутној метафори Блуменберг је посветио посебну студију: H. Blumenberg, „Licht als Metapher der Wahrheit: Im Vorfeld der philosophischen Begriffsbildung", *Studium Generale* 10 (1957) 432-447 = „Свјетлост као метафора истине: У пред-пољу обликовања философских појмова", прев. Б. Шијаковић, *Луча* I/1 (1984) 17-41; засебно, редиговано издање: Никшић/Подгорица 1999.

[22] Разне аспекте Његошеве метафорике и симболике свјетлости, њене платонистичко-хришћанске инспирације и занимљиву вишестрану рецепцију код Његоша, узорно је обрадио у подробној студији Мирон Флашар, „Светлост као terminus technicus: О средишњој метафори *Луче микрокозма*", *Луча* I/1 (1984) 80-148.

[23] О овим дисциплинарним аспектима метафизике свјетлости с обзиром на хеленско-хришћанско духовно предање писао сам у чланку „Проблемски сноп метафизике свјетлости" (1984), сада у: Б. Шијаковић, *Присутност трансценденције: Хеленство, Хришћанство, Философија историје*, Београд: Службени гласник, ПБФ 2013, 254-271.

И божански престо, наиме свјетлосно небо је такво да

„Из њега се луче бесамртне
На све стране рјекама сипаху.
. . . . . .
тако теку изобилно луче
са добротом својом бесамртном
у просторе опширнога бића“ (*ЛМ* I 241-242, 248-250).

Као Миросијатељ тј. Онај који је посијао/створио свјетове, Бог је „у свјетлост биће окупао“ (*ЛМ* I 224-225). И не само да је творевина обасјана свјетлошћу Творца, него је сунчана свјетлост – храна и извор живота за природу:

„Природа се свеколика пи̏тâ
сунчанијем чистијем млијеком“ (*ГВ* 2282-2283).

Могло би се рећи да се за Његоша у појави бића (онтофанија) у ствари појављује свјетлост (фотофанија), па би се знање о бићу (*онтологија*) могло изложити као знање о свјетлости (фотологија).

Ова метафизика свјетлости има код Његоша и *гносеолошки* аспект: услов могућности сазнања је свјетлост, луча микрокозма, људски разум као природна свјетлост у нама, lumen naturale, чији је извор у натприродној свјетлости Творца, у lumen supranaturale. Изричитих текстуалних потврда има у изобиљу:

„О свевишњи Творче непостижни!
У човјека искра беспредјелног
ума твога огледа се свјетла“ (*ЛМ* Посв. 141-143).
„Ја сам душе твоје помрачене
зрака сјајна огња несмртнога“ (*ЛМ* I 34-35).

И људска мисао је свјетлосна искра чије крајње родитељство је у Творцу:

„Ах, мисли свештена, слатка пиштo душе,
ти ме увјераваш, увјераваш јако
да частица јеси огња бесмртнога,
да имадеш својство са оцем свијетах.“ (*Мисао* 128-131)[24]

А свјетлост је и знање о божанским стварима:

„луч је сјајна богословија вам“ (ЛМ VI 258).

[24] Петар II Петровић Његош, *Пјесме*, Београд 1975, 158-162: „Мисао“ (1844).

Међутим, божанска свјетлост у нама нема само когнитивни смисао. Како читамо у пјесми *Добродјетељ* (13-16), без врлине човјекова душа не би посједовала свјетлост (раз)ума, која омогућава човјеку да буде морално биће, – и то је оно што га разликује од животиње:

„Без теб' не би свјетлост,
душа ум имала,
већ би човјек био
звијеру подобан."[25]

Овај *етички* аспект метафизике свјетлости на посебан и утемељујући начин посвједочује код Његоша Христос као „Сунце Правде" (*ЛМ* VI 262). Онда би знање о врлини (аретологија) и знање о добру (агатологија) могло да се изрази као знање о човјековој просвијетљености.

Овдје наговијештени *антрополошки* аспект метафизике свјетлости има свој експлицитни израз у Његошевој свјетлосној антропологији, по којој су за људску егзистенцијалну ситуацију одређујуће психолошка динамика и онтолошка дијалектика свјетлости и таме:

„С точке сваке погледај човјека,
како хоћеш суди о човјеку –
тајна чојку човјек је највиша.
Твар је Творца човјек изабрана!
Ако исток сунце свјетло рађа,
ако биће ври у луче сјајне,
ако земља привиђење није,
душа људска јесте бесамртна,
ми смо искра у смртну прашину,
ми смо луча тамом обузета." (*ЛМ* Посв. 131-140)

*

Изложена скица превођења Његошеве метафорике и симболике свјетлости у метафизику свјетлости претпоставља намјеру да се у Његошевом тексту ослушне позив на универзалну истину у којој посредством тумачења можемо учествовати. То дакако подразумијева способност да учествујемо у Његошевом комплексном личном и историјском контексту. Тада можемо да боље видимо како су све наше људске и народне драме записане код Његоша. Његова истина је неодвојива од трагике страдања и дара васкрсења. Његова истина је животна а не ставна истина, историјска а не логичка, истина као догађај у којем се може учествовати и о којем се онда може свједочити. Као што је то учинио један од најважнијих учесника у Његошевој истини

[25] Петар II Петровић Његош, *Пјесме*, Београд 1975, 122-123: „Добродјетељ" (1837).

– Иво Андрић (1892-1975) кад је резонантно предавање „Његош као трагични јунак косовске мисли“ отворио реченицом: „Ова је драма почела на Косову.“[26]

Bogoljub Šijaković

WAHRHEIT UND METAPHER
Übertragung der Metaphorik in die Metaphysik als Schlüssel
für die Deutung des Denkens von Petar II Petrović Njegoš

Z u s a m m e n f a s s u n g

Bei Petar II Petrović Njegoš (1813–1851) schillert die poetische *Lichtmetaphorik* und -*symbolik* in die philosophisch-theologische*Lichtmetaphysik*.Begriff und Metapher ausschließen sich nicht miteinander, sonderndiese in einer produktiven Beziehung gegenseitiger Ergänzung stehen. Um Njegoš' Lichtmetaphysik zu beleuchten, sollten wir *den epistemischen Status der Metapher*einsehen undeine Übertragungder Metaphorik in dieBegriffssprache der Philosophie und Theologie unternehmen. Licht ist bei Njegoš nicht nur die Möglichkeitsbedingung der Erscheinung der Weltfür uns, entweder diese für unsere Sinne belichtet wird odersie mit unserem Verstand dh. mit der „Fackel des Mikrokosmos“ belichtet dh. erkannt wird, die das natürliche Licht (*lumen naturale*) in uns ist, dessen Quelle im übernatürlichen Licht (*lumen supranaturale*) des Schöpfers ist; Licht ist bei Njegoš auch die Daseinsbedingung der gesamten Schöpfung. Das *Licht* und das *Sein* (das *Gute*, das *Schöne*, das *Wahre*) sind real austauschbar; das Licht ist gleich als dasSein, und auch gleich alsdas Gute, das Schöne, das Wahre. Licht als absolute und universale Metapher tritt an die Stelle des allgemeinsten Begriff (als universale Bezeichnung) in der Ontologie, Erkenntnistheorie, Anthropologie, Ethik, Ästhetik.

Schlüsselwörter: Petar II Petrović Njegoš, Wahrheit, Metapher, Lichtmetaphysik, das Licht und das Sein, das Gute, das Schöne, das Wahre

[26] Иво Андрић, *Његош као трагични јунак косовске мисли*, Библиотека Коларчевог народног универзитета, књ. 12, Београд 1935. Предавање на Коларчевом народном универзитету у Београду одржано је 24. децембра 1934. у корист подизања Његошевог споменика. – О Његошевом посмртном страданију, о капели, маузолеју, споменицима, видјети документовани зборник: Слободан Кљакић, Ратко Пековић, *Седам Његошевих сахрана: Ка Његошевом коначном почивалишту*, Београд: Јасен 2013.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II

Јово Радош

БОРБА КАО СУШТАСТВО СВЕТА У ЊЕГОШЕВОМ ПЕСНИШТВУ

Уводне назнаке

Постоји мноштво разноликих приступа у изучавању Његошевог поетског стваралаштва. Њихова тематска усмерења захватају теоретска подручја филозофије, педагогије, психологије, религије, лингвистике, етике, естетике, права, историје, политике, психоанализе, поетике... Осим мултидисциплинарног, ти предочени садржаји често имају и интердисциплинарни карактер, јер се, по природи ствари, међусобно проблемски прожимају са садржајима сродних и граничних дисциплина. При томе, знатан број написаних радова углавном претендује да испољи и покаже своју такозвану „објективну исправност", држећи се стандардизованих метода, у којима превладавају аналитичка размишљања и материјалистичко-рационалистички путеви утврђивања истине. Због тога, у њима (не ретко) изостаје „метафизичка будност" и занемарује се, пре свега, богословски метод, као фундаментално полазиште и неопходан спој у повезивању невидљивог и недоступног са оним што је видљиво и доступно у песниковим гносеолошким хтењима и богословско-филозофским спекулацијама. Ваља приметити да постоји мали број аутора који су успели да отворе врата и уђу у саму онтологију Његошевог епског и лирског исказа, који је превасходно и истински утемељен у вери у Бога, одакле се, у највећој мери, рефлектују и сва остала његова размишљања и уверења.

Међутим, једна од давно утврђених и неоспорних полазних позиција у изучавању Његоша – да је он био, истовремено, и владика (народски назив архијереја) и владар Црне Горе, то јест да је у његовим рукама била и црквена и световна власт – временом је (сугестивно и неоправдано) све више померана ка овој другој, владарској страни. Додуше, и даље се наставило говорити о разумљивом и неизбежном сучељавању и преплитању мисаоних уверења „цетињског пустињака" са његовим свакодневним државничким проблемима и искушењима, али је наглашавање Његошеве световне улоге,

као примарне, све више добијало на замаху. Чак и они који су покушавали да остану на терену филозофско-критичке „објективности“, нагињали су (свесно или несвесно) ка томе да утање Његошеву владичанску упућеност ка Богу, користећи се контроверзном синтагмом „недогматски владика“.[1] У сагласју са тиме, нарочито је истицан његов прометејски дух, или се (на том трагу) ишло још даље, па су му приписивани и одређени јеретички ставови.[2] Има се утисак да су готово сасвим превладала уверења да је Његош у филозофском, песничком и крајње духовном смислу већи и бољи, оноликo колико се као слободан мислилац (читај: онај који се не боји неба), наводно, удаљује од јеванђељских истина. Тако су његова „жарка љубопитства“[3] неоправдано стављана на супротну страну од његових верских осећања.

Следствено напред изнетим ставовима мислимо да ствари треба поново поставити на њихово право место. Не сме се заборавити древна истина да је дух онтолошки и вредносно „старији“ од тела, па је увек потребно дати примат ономе што долази одозго (свише), од Бога живога, над оним што је земаљско и пролазно. Његош, као српски православни владика, који је, истовремено, свим својим бићем саживљен са косовским заветом,[4] не може се никако изопштити из те истине. Додуше, земаљски живот често није у складу са Божијом речју и Христовом науком. Самим тим, Његошева борба да усклади обе своје дужности (духовну и световну) сигурно је била тешка и пуна искушења.[5] Зато он није заборављао да се, поред обављања државничких послова, подвргава и подвизима неумољиве аскезе и исихазма (молитва, пост и бдење),[6] усмеравајући душу ка милосрђу и истини, а ум ка умозрењу и општењу са Богом (да се приближи Богу и открије апофатички (скривајући) смисао Његовог пројављивања. Он зна да је Бог човека створио слободног: “*Човјек воље остаје свободне*“[7] и зато се труди да његова мисао буде живо, стваралачко следовање за Светим оцима и лично приопштење у пуноћи

---

[1] Видети: Драган Јеремић, *О филозофији код Срба*, Плато, Београд 1997, стр. 27.

[2] Радомир В. Ивановић говори (поред осталог) и о „толико пјесникових симпатија за побуњеника Сатану у Лучи микрокозма“. Видети у његовој књизи: *Његошева психологија и филозофија стварања*, Градска библиотека, Нови Сад 1997. стр. 60.

[3] П. П. Његош, *Луча микрокозма,* стих 49, Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, Просвета, Београд 1974. (Сви наведени Његошеви стихови у раду преузети су из овог издања.)

[4] „*Земаљско је за мала царство*,
а небеско увек и довека.“
Видети епску народну песму: *Пропаст царства српскога*
Ово упориште и сам Његош поткрепљује својим стиховима:
„*Духовни је живот на небеси,*
материја – у царству гњилости“ (*Л. м*., стих I 199-200)

[5] Овде се извесна аналогија може успоставити са царем Марком Аурелијем (живео од 121. до 180. год.), једним од најистакнутијих припадника стоичке филозофије, који је у *Разговорима са самим собом* оставио сведочанства о тешкоћама у усклађивању својих филозофских начела са свакодневним државничким пословима.

6 Познато је да је Његош писао *Лучу микрокозма* у време Часног поста (1845), када се сасвим осамио и предао монашком подвигу и песничком стваралаштву.

[7] П. П. Његош, *Луча микрокозма*, стих VI 91.

Божанства. Али, он зна и то да се човекова слобода суочава „*с два сасвијем противна закона*“[8] (законом правде и законом зла) и да је свако одговоран за своја дела. Дакако, у тој борби добра и зла може доћи (па, и код монаха) до посустајања и колебања, односно до испољавања мањих или већих слабости (западање у униније),[9] то јест у клонулост, умор и раслабљеност духа и душе (а код Његоша се не сме заборавити ни његова болест). Али, он је свестан да се без борбе и муке[10] не може ништа постићи ни на космичком ни на људском плану. Уосталом, по Његошу, борба је једна од фундаменталних и категоријалних одредница света. Она, уз то, има многа своја станишта и разноврсне видове испољавања, које песник, својом прозорљивошћу, проналази у шароликом битисању свега постојећег.

А да би се та Његошева виђења борбе могла сагледавати у свом истинском значењу и пуноћи, ваљало би се, најпре, подсетити релевантних филозофско-богословских исказа и ставова о овој проблематици.

Онтологија борбе у окриљу филозофско-богословског познања

Мисао о борби као супстрату космичке стварности (како физичке, тако и историјске), формирала се најпре у окриљу митско-поетског, а потом и филозофско-рационалног поимања света код старих Грка. Агонистички[11] израз хеленског духа и карактера назире се већ код Хесиода (крај VIII века п.н.е.), да би код Хераклита (V и VI век п.н.е.) добио своју пуну, класичну формулацију. Тако у делу Послови и дани (стих 11-24) Хесиод, за разлику од Хомера, који познаје само једну Ериду (митску богињу раздора, неслоге и свађе, услед чије је злотворне зависти изазван Тројански рат), говори и о доброј Ериди, као изразу прегалаштва и здравог надметања и огледања. Хесиодове две Ериде (рђава и добра) јесу, у ствари, алегоријско-митско одређење непрестане борбе добра и зла за превласт над светом[12]. И док се код Хомера агон испољава као сурова жеља за самопотврђивањем, након такмичења, које се по легенди десило између њега и Хесиода[13] (на којем је по-

---

У познатим филозофским споревима детерминиста и индетерминиста о питањима слободе воље, становиште хришћанске православне етике јесте да морална слобода човека може да има стваран смисао само при условима постојања слободе уопште.

[8] Исто, стих 95.

[9] Св. Јован Лествичник говори о томе у својој *Лествици,* Хиландар 2000, стр. 93.

[10] *„Без муке се ништа не испоја,*
без муке се сабља не сакова!...“
Погледати: *Горски вијенац,* стих 603-604.

[11] Агон, грч. = борба, утакмица, такмичење.

[12] И код Емпедокла се може наћи став да Љубав и Мржња, односно Склад и Завада, управљају светом.

[13] Зачеће хеленских агонских активности обично се везује за игре у част покојника с култном потком, а касније и за велике народне празнике. Хесиод у делу *Послови и дани* (стих 654-662) говори о свом такмичењу са Хомером, које су приредили Амфидамантови

бедио Хесиод), јавља се настојање да се надметања очисте од хомеровских атрибута суровости и слепог јунаштва и да им се да облагорођени и оплемењени карактер. Тиме агонска свест и активност добијају један нови правац, који се испољава и негује у гимнастичким, стадионским, хиподромским, музичким и другим такмичењима о разним народним свечаностима.

Код Хераклита, „најагонистичкијег" мислиоца хеленског, налазимо пуно „повасионьивање" старогрчког агонског нагона. Еридску активност он преноси у свемир, у космичку борбу супротности. Без сукобљавања и надметања тих супротности нестало би развитка. Њихово сударање, у ствари, и чини суштину свег постојања[14]: „Рат је отац свему и цар свему"[15]; једне је учинио боговима, друге људима, једне робовима, друге слободнима (фраг. 80). Из борбе и рвања супротности произилази најлепша хармонија, па је борба космичка правда. Ову своју похвалу борби Хераклит је изрекао „на срца целе Хеладе, јер је Хеленима агонски живот био друго дисање"[16]. Све се надмеће: и богови[17] и људи и животиње и елементарне силе у природи. Хелени су умирали са вером да ће у загробном животу гледати надметања и сами се надметати.

У складу са оваквом животном филозофијом воде се и атлетски и духовни мегдани и развијају се сви родови уметности: песништво (епско, лирско и драмско), вајарство, сликарство, музика и орхестика, затим политика и филозофија, а често избијају и прави ратни сукоби. Карл Јоел у свом делу *Историја античке филозофије* (Тибинген 1921, стр. 105/6) о томе каже: „Надметање краљева доводи до рата, и победа се опет слави у бојним играма, а победнике у њима величају и песници и пластичари, који се опет надмећу једни с другима. И тако непрестано све даље све духовније, један агон изазива други. Борбе у оружју живе и даље у сећању, и продужују се у уметничкој фантазији, митолошкој, епској и пластичној. Пластика ствара борбене групе и поезија разбија своје лирско јединство и развија се у надметање фигура у драми, којим се опет песници надмећу једни са другима пред својим судијама. И као мртви јунаци боре се њихови мртви песници као Ајант

синови у помен очеве смрти. Том приликом Хесиод је опевавао ред, мир, правду и правичност, а Хомер је рецитовао ратничке стихове из *Илијаде*.

[14] О борби као суштаству бивствовања света говорио је и Његош у *Горском вијенцу:*
/Свјет је овај тиран тиранину/

[15] Хобс у *Левијатану* каже: Bellum omnium contra omnes est vita hominus (Рат свију против свих је живот човеков).

[16] М. Ђурић, *Историја хеленске етике*, Завод за издавање уџбеника, Београд 1961, стр. 142.

[17] Бог Посидон и богиња Атина, за владе Кекропове надметали су се и отимали за град Атину. Свој примат требало је да докажу већом корисћу коју ће граду донети. Посидон својим трозупцем отвори у пећини извор воде, а Атина у истој пећини засади маслину, Кекроп и Атињани као судије изјаве да маслина доноси већу корист. Тако је град припао Атини и по њој добио име. Позната је и прича да је Аполон одрао живог сатира Марсију, када се овај усудио да се са њим такмичи у свирању на фрули.

и Одисеј, боре се Хомер и Хесиод, па Есхил и Еурипид, у других песника и беседника, а ови се опет између себе надмећу у сјајним беседама и говорима на суду и постају учитељи парламентарне и јуристичке вештине у расправљању. А са беседницима и песницима опет се надмећу филозофи[18]…

У јелинском свету рађа се (као уосталом и само хришћанство)[19] богословско-филозофска спекулација отаца Цркве која, у својој основи, такође говори о борби добра и зла, односно Бога и Сатане, о човековом паду и могућностима његовог избављења. Наиме, по Новом завету ђаво, који се назива „зао дух или сатана", јесте онај који је родоначелник или виновник греха и који привремено поседује власт над смрћу (Јев. 2,14). „Ради тога се јави Син Божији да разори дела ђавола" (Јов. 3,8:). Иако зло нема своје онтолошко постојање, оно (као грех) има своје постојање у извољењу. Јер, Бог је човека саздао слободног и самовласног и ставио га пред избор добра и зла. А за добро ће се изборити ако се определи да служи Правди и пребива у Истини. За то је потребно, пре свега, да води сталну борбу са самим собом и да савлада самога себе.

Борба са самим собом

У трагању за правом етиком живота и истинским људским врлинама, врло рано се јавила мисао о аскези као покретачкој борби против зла у свим облицима и против свих искушења. Аскеза је саставни део разних филозофских и религијских учења и праваца: ђаинизма, кинизма, стоицизма, хришћанства.

Монашко подвижништво православних хришћана јесте, пре свега, тешка и мукотрпна борба са самим собом. Монах је борац, подвижник, који проводи живот у подвигу душе и тела. Он себе сматра атлетом против самог себе. Св. Апостол Павле је био први који је овај напор за достизање савршенства упоредио са борбом на тркалишту. У *Првој посланици Коринћанима* (24) он каже: „Не знате ли да они што трче на тркалишту, сви трче, а један награду добије? Тако трчите да је добијете (25). Сви који се на утакмицама боре уздржавају се од многих ствари, и они то чине да добију распадљив венац; а ми да чинимо то за венац нераспадљив (26). Ја дакле тако трчим, не као на непоуздано, и тако се борим, а не као онај који ветар бије (27) него

---

[18] Упор.: М. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства СР Србије, Београд 1972, стр. 138-139.

[19] Овде ваља истаћи да појаву хришћанства не би требало схватати као синтезу извесних предосећања, наговештаја и токова који су му претходили. Историчари и други истраживачи, каже Лав П. Карсавин, углавном падају у својеврсну замку, јер се тако прикривено одричу његовог апсолутног значаја, то јест његове богооткривености. Треба подсетити да су и будућност и прошлост одређени хришћанством (оно је нешто апсолутно ново). Видети: Лав П. Карсавин, *Свети оци и учитељи цркве*, Златна грана, Сомбор 1997.

морим тело своје и уздржавам га, да не будем ја сам избачен пошто сам другима проповедао".

Један од највећих подвижника био је Св. Јован Лествичник, игуман Синајски, који је 40 година водио усамљенички живот у жаркој љубави, запаљеној ватром божанске љубави, и о томе оставио своје писано сведочење под називом *Лествица*.

Да је та унутрашња битка, битка са самим собом, најважнија (и тек кад ту битку добијемо добићемо и ону против својих противника) види се из речи које је изрекао наш Св. Сава Немањић: „...Боримо се, претрпимо, поднесимо храбро, присилимо мало себе... Јер нико ленив није никада постигао победу, нити је когод спавајући и сањајући победио свога ратног непријатеља; оних су победни венци који добро трче који се труде, који се боре, који издрже трудове од борби. Кроз многе невоље, каже нам Господ, ваља нам ући у царство небеско... Што сте чули и научили не одступајте то да чините".[20]

Његошево поимање бића борбе

Пажљиво ишчитавање Његошевих поетских остварења показује нам да он борбу види као суштинску одредницу тоталитета света. Она је свугде присутна: у сферама метафизичког и онтолошког (у онострaности, у васељени и природи као божијој творевини); затим на антрополошко-егзистенцијалном подручју бивствовања (борба за правду и слободан живот); на пољу етике (борба да се буде човек у узвишеном смислу, упркос разним негативним околностима и слабостима), као и на терену оплемењене агонистике (народно и витешко надметање, међусобна борба идејама и речима). Све своје изречене мисли о борби, које је уткао у стихове (већих или мањих целина), Његош шире везује и преплиће са тематско-појмовним детерминантама разних природних и животних феномена: светлости и таме, добра и зла, љубави и мржње, гнева праведнога, побуне, рата, силе, правде и неправде, пораза и победе, мира, страдања, смрти и васкрсења. Међу њима владају стални узрочно-последични односи и међусобна смењивања, па је стварно или потенцијално присуство борбе суштаствена одлика свега постојећег. Дакле, код Његоша се могу наћи сви познати ставови о борби, који су одраније присутни у филозофским и богословским промишљањима, али им он даје један нови, особен израз и печат сопственог индивидуално-личносног поимања и доживљавања.

У сагледавању Његошевих мисаоних ставова о бићу борбе може се кретати са различитих полазишта. Али, да би неки од тих приступа имао

---

[20] Из Посланице упућене игуману и монасима манастира Хиландара; преузето из књиге Предрага Милошевића, *Свети ратници*, Дечје новине – Горњи Милановац, Јединство – Приштина, 1989, стр. 43.

пуну гносеолошку ваљаност, он, пре свега, треба да се ослања на дедуктивни метод, то јест на мисаони ход од најопштијих утврђених премиса ка посебним закључцима који из њих следе. У складу са тиме, било би добро, најпре, поћи од Његошеве богословско-метафизичке удубљености и усредсређености на ово питање, али није погрешно ни да се одговарајућа важна сагледавања прво направе са његове филозофско-поетске осматрачнице.[21] Свакако, за целовит увид у наведену проблематику најбоље је када се успостави примерено комбиновање оба ова пута.

Обично, већини истраживача, најпре, пада у очи песников филозофско-хераклитовски начин у доживљавању света, као свеобухватног и трајног рата, где се, пре свега, имају у виду познати стихови из *Горског вијенца*:

„*Св'јет је овај тиран тиранину*

_ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
у њ ратује душа са тијелом,
*у њ ратује море с брегови*ма,
у њ ратује зима и топлина,
у њ ратују вјетри с вјетровима,
у њ ратује живина с живином,
у њ ратује народ са народом,
у њ ратује човјек са човјеком,
у њ ратују дневи са ноћима,
у њ ратују дуси с небесима.“
(стихови 2499-2510)

Ове лепо поређане поетске слике казују нам, на изразит и сугестиван начин, да се све што постоји налази у вечитом сукобљавању. Ради се о сталној и неизбежној борби супротности, где је увек *„бити једно или друго“* (635). Кратко речено, Његош свет доживљава као једно велико бојиште, у којем /“*Нема тога ко с' не боји чега“/* исто,1503), и у којем све врви од нападача и бранитеља, па зато:

„*Све природа снабд'јева оружјем*

_ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
Остро осје одбрањује класје,
трње ружу брани очупати,

_ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
зубовах је туште изострила
а роговах туште зашиљила;”
(исто, 2301-2307)

[21] Познато је да је Његош био упућен у јелинску филозофију и да се (углавном преко руских превода) упознавао са филозофским размишљањима Питагоре, Платона, Епикура и других.

Али, поред међусобне и непрекидне борбе, свуда постоји и својеврсно јединство тих супротности:[22]

„*Чашу меда јошт нико не попи,*
што је чашом жучи не загрчи,
чаша жучи иште чашу меда,
смијешане најлакше се пију.“
(исто, 563-566)

Чак и кад наизглед владају мир и хармонија (и у природи и у друштву), увек је присутно прикривено одмеравање снага међу противстављеним странама: /*„Море се је зајосало, упире се с бреговима“*/, (*Ш. м.*, 347-348) или се, пак, ради о наговештавању нових судара: /*„Приправља се док одједном пукне“*, (*Г. в.*, 1891)

У противтежи рата и мира, мир је само привидан застој и затишје пред нове сукобе, пошто је немогуће трајније стање у којем би могле егзистирати неспојиве супротности, па да „*уједно*“ буду и „*овце и курјаци*“. Јер, ако би стално владао мир, поставља се и наизглед парадоксално питање: „*како би смо без рата живјели*“ (*Ш. м.*, 355). Овај њихов специфичан међуоднос се објашњава и на следећи начин: /*„Мир без рата, ствар је од подруге“*. (исто, 332)

Његош, поред осталог, даје и сопствено образложење и (оправдање) постојања борбе (као свеприсутног феномена), кроз истицање појма *контраста*, што се у идејно-теоријском смислу може подвести под једну врсту теодикеје:[23]

„*Без остријех зуба ледне зиме*
би л' топлине благост познавали“
(*Л. м.*, 165-166)

Сагласно томе, он нас подсећа да борба може имати и своју препородилачку улогу:

„*Иза туче ведрије је небо*
иза туге бистрија је душа
иза плача веселије појеш.“
(*Г. в.*, 778-780)

---

[22] У Хераклитовом фрагменату 88, тематски посвећеном јединству супротности каже се: *„Једно исто пребива у нама, живо и мртво, будно и оно што спава, младо и старо, јер је то кад се промени оно, а оно кад се промени то“*.

[23] У Лајбницовој *Теодикеји*, где се успостављају четири основне релације о односима добра и зла, поред *целине, релативне мере* и *мотива за усавршавање*, говори се и о *контрасту*. Ово је стари аргумент који налазимо и код Платона и Августина.

Коначно, из борбе супротности рађа се хармонија света, па Његош исказује своју захвалност Творцу за *„све дивоте неба и небесах“* (*Л. м., 171)* и за све лепоте природе, која обухвата непрегледне просторе, који су засејани *„св'јетлим шаровима како капља бистре“* (*Мисао*, 51) и где је све у савршеном складу.

Наведени Његошеви перцептивни и филозофско-контемплативни искази о борби као свеопштој појави у бивствовању света не могу се појмити у свом целовитом значењу, ако се не наслоне на песникову богословско-метафизичку визију крваве „*борбе небесне*“ између Бога и Сатане, из које следи много других посебних и изведених истина. Спев *Луча микрокозма* је у целини посвећен теми Сатаниног насртања на Бога и метафоричном сукобљавању зла и добра, правде и неправде. Пошто Сатана не признаје никаква правила борбе: /*„Зло је њему једина утјеха*“ (I, 293)/, Бог, који је „*правдом окруњен*“ (III, 211) и који, као своје оружје, користи „*гњев праведни*“ (230) показује се надмоћнијим од Сатане : /*„Ко да с тобом, оче, силу мјери*“ (308)/ и побеђује његове легионе демона у борби „*што је небо три дни колебала*“. (VI, 107)

Може се закључити да је ова борба, по Његошу, основа укупне човекове борбе, јер Бог, путем правде, која је „*руком творца освештана*“ (I, 11), увек обезбеђује коначну победу праведника. Другим речима, од правде нема ништа јаче:

„*Све су силе мртве и ништаве*
за онога који право мисли“
(Ш. м., дјејствије II, 345)

Дакако, Божија сила (која је у сагласју са Божијом правдом) јесте најјача:

„*Божја сила сваштa смрвит може*
и добити оно чеса нејма“
(исто, 320)
Јаке су, такође, и природне силе:
„*Страшна вода када узбијесни,*
кад надвиси највишу брежину,
превали је и пустош учини“
(исто, 532)

Свакако, у односу на њих, људске су *„доста силе слабе“* (исто, 320). Али, у људском друштву (као и међу животињама) присутна је једна посебна врста силе, која се манифестује тако да снажнији владају над слабијима /*„Кад је виши нека је и јачи“/* (Г. в., 1209), односно да се право јачега (искључујући, при том, човечна начела) сматра регуларним природним правом.[24]

[24] Софист Каликле је говорио о „праву јачега“ и био заступник „етике силе“.

„*Вук на овцу своје право има*
ка' тирјанин на слаба човјека“
(исто, 616)

Међутим, где год *„умна сила торжествује“*, (исто 2312) утемељена на Божијој правди, она зна да:

„*Коме закон лежи у топузу*
трагови му смрде нечовјештвом“
(исто, 1155-1156)

На крају, након оваквих предочених исказа, следи Његошев убедљив закључни став, који треба да представља упориште сваке праведне борбе:

„*ал тирјанству стати ногом за врат*
довести га к познанију права,
то је људска дужност најсветија!“
(исто, 618-620)

У складу са тиме, није необично да се борба за правду и слободу доживљава као „светковање“ (Вук Мићуновић). А, ако човек у тој праведној борби „заслужи име часно“, он је испунио свој задатак.

Борба је, наравно, повезана са страдањем и смрћу. Али од када је Исус Христос „*васкрсењем смрт поразио*“ (Л. м., VI, 278), онда је, самим тим, и страдање „*крста добродјетељ*“ (Г. в., 2324) за свакога ко страда за правду и истину. Јер, на послетку, ни „*васкрсења не бива без смрти*“ (исто, 2351).

Са борбом су тесно повезани и победа и пораз. Емпирија живљења нам показује да онај који победи установљава правила која њему одговарају: */ „Куд претегне, нек ради што може“/,* (Ш. м., II, 89) односно та правила се често и подразумевају и добијају опште важење, које се метафорички изражава кроз исказ: */„јаје здраво добије сломљено!“/.* (Г. в., 939). Али, ако победи зло, које је увек */„адски сјомен свезе са Сатаном“/* (Л. м., VI, 100), онда се са њиме никада не треба мирити, него треба стати уз Онога ко је *„Син достојни оца превјечнога“* (исто, 265), који сатире сваку „*злобу и тирјанство“* (исто, 165) и који је „победник у свим борбама и биткама до краја времена“.[25]

Додуше, некада зло, само по себи може да буде и покретач добра (може да изазове добро):

„Удар нађе искру у камену,
без њега би у кам очајала.“
(Г. в., 2322-2323)

---

[25] Погледати: Николај Велимировић, *Посланица Хришћанској омладинској конференцији у Амстердаму 1939*, стр. 99-101.

У ствари, сва Његошева етика и јесте немирење са злом, док год постоји стање у којем је /*„Вражја сила одсвуд оклопила“*/ (исто, 646)) и док год ту силу „*луда слепост води*“ (Полазак Помпеја 28). Истовремено, тако изражен етос подразумева и немирење са издајством, подлошћу и кукавичлуком (као пратиоцима зла). Када се све то има у виду онда је сасвим разумљиво што из оваквог гледишта произлази чувено и одлучно опредељење владике Данила (након тешке мисаоне борбе са самим собом), које је исказано у *Горском вијенцу* речима: „*Нека буде борба непрестана“* (658), па и по цену „*страдања*“ и великих жртава „*пред олтаром цркве и племена“* (655).

Најкраће, може се рећи да су Његошева етичка опредељења сва прожета богољубљем, правдољубљем, родољубљем и врлинољубљем. Највећи морални узор борбе за слободу је Милош Обилић. Зато се Његош, кроз личност владике Данила, и обраћа Црногорцима речима које увек треба имати на уму:

„*Су чим ћете изић пред Милоша*
и пред друге српске витезове.“
(Г. в., 76-77)

Ове речи имају циљ да подсете на то да поред тога што свако „у онај дан“ треба да да добар одговор „пред Господом, праведним судијом“ (Тим. II, 4. 7), то треба да учини и пред Милошем, као симболом подвига, јунаштва и страдалништва.

С друге стране, свако треба да пази да га не спопадне *„брука Бранковића“* (Г. в., 2423), па да му се (као) ка тој *„невјерној кући“* траг *„по прсту кажује“* (исто, 1053–1054).

Сродно старогрчкој агонистици, Његош, такође, говори и о борби у њеном оплемењеном, такмичарском смислу, као начину витешког и људског надметања, у снази, брзини и вештини, чиме се проверавају способности које су неопходне и у рату и у миру:

„*Способности своје да кушају,*
силу мишице и брзину ногах,
стријељањем да се надмашују
и сјечењем у окладу плећах“;
(исто, 98-101)

Из предочених стихова (као и оних који следе) можемо да се обавестимо о неким тадашњим врстама надметања (такмичарским дисциплинама), односно самим резултатским дометима оних који се надмећу.

„*скочи с мјеста четрнаест ногах,*
а из трке двадест и четири;
по три коња загона прескочи.“
(исто, 1976-1978)

Саживљавајући се са борбом у свеобухватном смислу, Његош се, поред осврта на разне врсте „мегдана“ (у природи и у друштву), својски бави и сучељавањима која се тичу „дивана“ и борбе речима. Јер, */„причање је души пословица“* (Ш. м., II, 557), чиме се, кроз разговор и сукоб мишљења */„А с часа се то мало свадисте“?/* (Г. в., 357), најбоље просејавају идеје и долази до одговарајућих решења важних за људско битисање. Зато није необично да је он и *Горски вијенац и Шћепана малог* писао у дијалошкој форми, уводећи у разговор различите ликове, чије својеврсно вербално „мачевање“ доприноси постизању и драматуршког и духовног набоја у овим поетским творевинама.

Дакле, на крају, можемо закључити да Његош своју онтологију, гносеологију и етику борбе за слободу гради и развија на универзалним јеванђељским и филозофским константама, сагледавајући их кроз оптику народне мудрости и традиције, али и у складу са начелима проистеклим из сопствене духовне глади и упитаности, као и из пророчких дарова од Бога добијених.

ЛИТЕРАТУРА

Аурелије, Марко; *Мисли* (*самоме себи)*, Моно и Мањана, Београд 2006.

Велимировић, Николај; *Религија Његошева,* Београд 1921.

Велимировић, Николај; *Посланица хришћанској омладинској конференцији у Амстердаму 1939.*

Ђурић, Милош; *Историја хеленске етике*, Завод за издавање уџбеника, Београд 1961.

Ђурић, Милош; *Историја хеленске књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства СР Србије, Београд 1972.

Ивановић, В. Радомир; *Његошева психологија и филозофија стварања,* Градска библиотека, Нови Сад 1997.

Јеремић, Драган; *О филозофији код Срба,* Плато, Београд 1997.

Карсавин, П. Лав; *Свети оци и учитељи цркве,* Златна грана, Сомбор 1997.

Лајбниц, Г. Вилхелм; *Теодикеја*, Плато, Београд 1993.

Лествичник, Св. Јован; *Лествица,* Хиландар 2000.

Немањић, Св. Сава; *Посланица игуману и монасима манастира Хиландара,* у књизи: Милошевић, П., *Свети ратници,* Г. Милановац, Приштина 1989.

Петровић, П. Његош; *Целокупна дела*, Просвета, Београд 1974.

Радош, Јово; *Ontology of Competition*, International Conference on Philosophy of sport, Ljubljana 2004.

Стари и Нови Завет; (Превод Ђ. Даничића и В. С. Караџића)

Татакис, Василије; *Историја византијске философије,* Врњачка Бања 1996.

Хесиод; *Послови и дани*, Нови Сад 1994.

Хобс, Томас; *Левијатан,* Градина, Ниш 1991.

Jovo Radoš

FIGHT AS THE ESSENCE OF THE WORLD IN NJEGOŠ'S POETRY

S u m m a r y

Theological-metaphysical and philosophical-ontological insight into Njegoš's poetic works shows that he sees fight as the essential element of the totality of the world. The fight is omnipresent: beyond reality, in the universe and nature as God's creations; in the anthropological and existential field of existence (fight for justice and freedom in life); in the field of ethics (fight to be human in the ultimate sense despite various negative circumstances and weaknesses); then in the field of refined agonisticism (people's and knightly tournament); as well as in dialectical ‚fencing' with ideas and words.

All thoughts and conceptions of the essence of fight Njegoš developed according to the universal evangelical and philosophical truths, viewing them through the lens of folk wisdom and traditions, but also in accordance with the principles derived from his own spiritual hunger and questioning, as well as from all-seeing gifts of God.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
323.15(=163.41)

Часлав Д. Копривица

ЊЕГОШ КАО МИСЛИЛАЦ СРПСКЕ СИТУАЦИЈЕ И СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА*

Намјера овога текста јесте давање подстицаја освјетљавању значаја књижевно-философског дјела Петра Петровића Његоша за разумијевање повијесног положаја и животно-духовне ситуације српског народа у вријеме турског ропства, односно борбе за ослобођење од њега. Теза коју овдје желимо да заступамо јесте да је својом књижевном рефлексијом наше предмодерне ситуације Његош суштински допринио „искивању“ нашег модерног идентитета. То је омогућено преузимањем митолошке свијести из српске епике, најважнијег свједочанства српског разумијевања сопственог живота под Турцима, коју је Његош надишао, а тиме уједно и очувао, доводећи је до нивоа модерне историјске самоосвијешћености.

Кључне ријечи: Његош, идентитет, ситуација, модерност, историја, епика, мит

Зашто је Његош велик? Зато што је писац-мислилац нашег идентитета – и у смислу *genitivusobiectuvus*-а и смислу *genitivussubiecvitus*-а. Он, дакле, није само писао о нашем идентитету, него га је успоставио, својим писањем изнова исковао. Он је укинуо нашу, мјерено европским повијесним часовником, „раномодерну“ идентитетску „празнину“, премостио насилну цезуру наше повијести коју је изазвао турски, подједнако погубни упад у наше земље и у нашу свијест, те, на одређени начин, покушао да „повеже“ српску савременост својега доба са магловито-искиданим сјећањем на наш средњи вијек. Његош није само препознавањем и довођењем до ријечи наше судбине изнова дао тек једно „виђење“ *нас*, него је био и онај који нам је то у мисао и осјећање улио – и утолико уобличио дотад сирову повијесну грађу нашег бића.

А мрачним отоманским стољећима, све до Његоша, упркос непролазном значају Немањиног и Савиног прегнућа на утемељењу српске народносне

* Ова студија резултат је ауторовог рада на пројекту *Историја српске философије* (ев бр. 179064) Министарства науке и технологије Републике Србије за 2013.

свијести, нас *као* нас више, односно још нема. Како? У вријеме Цетињског владике наше повијесно искуство стајало је у знаку патње и нијемости пред срамотом, ужасом, бесмислом турског ропства.[1] У таквој ситуацији, перцепција будућности не постоји, хоризонт повијесног очекивања је празан – ако не рачунамо „вјечну“, на крају есхатологизовану наду да ће непрекидне буне и устанци против Турака једном уродити плодом, што се, као што знамо, на крају и десило. Турци су извршили брисање трагова присутности српског средњег вијека – не толико интенционално, а то су, без сумње, увелико радили, колико осјећајем неподношљивости искуства ропства под иновјерцима друге расе, те несамјерљивости тренутног стања са оним што бијаше прије Османлија. Ипак, то наше преткосовско *ми* није много допирало до покосовске народне свијести, будући да у њој није било „племићког сјећања“, јер племство је, уз свјештенство, у средњем вијеку било једино које је могло бити носилац сјећања, а оно је из српских земаља најприје нестало.[2] Зато, у дугим вијековима ропства једино што смо „имали“ јесте било сјећање на „златни“ средњи вијек, који је био „златан“ самим тиме што није био „турски“, што је био другачији од „турске“ садашњости.

Али колективне, траумом живота под Турцима посредоване мемораби-лије нијесу, јасно, биле аутентични наставак живљења и сјећања оних који су предводили друштвени и духовни живот у српском средњем вијеку, него је то била накнадна реконструкција прошлости из визуре чемерне садашњости. Ако бисмо то мјерили данашњим мјерилима, то би се могло назвати „учитавањем“ у прошлост нечега чега у њој није било – за „потребе“ садашњости. Међутим, ово, условно казано, „кривотворење“ то једноставно није могло бити, јер о нечему таквоме може се говорити уколико је успостављен *културни референтни оквир* унутар којега је могуће установљавати (не) аутентичност тумачења. Када је ријеч о народској митској свијести српске епике, то није био случај, будући да је она оваквим митским сјећањима тек била успостављана, а тиме и нека (етничка) „слика свијета“, унутар којег је накнадно могло да се појави питање о примјерености ли непримјерености, односно о „истини“ и „измишљотини“.

А Његош, који је дошао након времена у којем је у нашој *ми*-свијести постојала само епика, представљао је *истину* (у Хегеловом [G. W. F. Hegel] смислу) нашег митског сјећања – наиме, зато што је митску свијест, која не разликује себе и реалност, која своја тумачења не види као тумачења, а још

---

[1] О томе видјети у по много чему и даље мјеродавном Андрићевом докторату из 1924: *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*, Београд 2009, стр. 25/26 и 50.

[2] Постоји мит, а мит је неколико стољећа био готово једина истина коју смо имали, да се дио племства из старе Црне Горе повукао у планине, помијешао с народом, постао социјално невидљив – што је било важно, јер је то био начин да се заштите од Турака, који су нарочито обраћали „пажњу“ на њих. Могуће је да је то „невидљиво племство“ у цетињским брдима и разгорјело дух отпора и поновног ослобођења.

мање као *своја* – довео до *ст̄ава саморефлексије*. Он је српско повијесно држање себе несвјесне, трауматичне свијести о прошлости и садашњости довео до става *т̄рагичне п̄овијесне самосвијест̄и*. Зато је Андрић у праву када каже да је Његош „трагични јунак косовске мисли“, дакле живи саучесник духом и дјелом, а не само њен накнадни опјевалац.

А како се митска свијест уопште могла појавити у вријеме када јој, мјерено културноповијесним временом (Европе), није био тренутак? Мит је, знамо, прича о почетку заједнице која се приповиједа када она треба да отпочне своје повијесно постојање или, као што је код нас случај, када јој се биће и искуство, усљед колосалне трауме, „испразни“ и када треба почети испочетка. То је, с једне стране, повијесна аномалија, али с друге стране духовна драгоцјеност која је спасла од изумирања нас као Србе – у своме памћењу. Народна, дољегошевска митска свијест Срба била је *ист̄иниц̄а*, не зато што је она одговарала историјским чињеницама, јер, као што данас знамо, то понекад није био случај, него зато што је она уопште успоставила референтни оквир искуства свијета, након чега се тек може говорити о истинитости. Прије митске свијести *за човјека* нема ничега, па ни разлике између истине и неистине.[3] Она тек успоставља почетак након којег је уопште могуће говорити о тој разлици. Али да би се она уопште могла подвргнути научној апаратури, потребно је да најприје дође до самосвијести, да се избави у утонулости у предметни свијет који је, као несвјесна себе, сама успоставила. Заслуга за то припада бесмртном Његошу.

Митска свијест изискује одређене социо-психолошке форме у којима она може успијевати и цвјетати, а под Турцима њих је заиста било, будући да је падом под турску власт и брисањем аутохтоне социјалне структуре дошло до далекосежне реархаизације. Она је, ако можда није била неизбјежна, свакако била разумљива – као начин да се под новим условима, као заједница, преживи.[4] Надирањем Турака ми смо „избачени“ из сопствене повијести, и зато је једини начин опстајања било враћање на почетне, изворне, унеколико претповијесне форме опстајања, јер какво-такво прибјежиште из изложености владајућим силама текуће повијести могао је да понуди само повратак у претповијесну архаичност – и у духовном и у социјалном смислу, из које се, на тада „несавремени“ начин, живјело против текуће, *т̄уркоцен-т̄ричне п̄овијест̄и*.[5] Архаичност, епика – то је био начин да се преживи пред

---

[3] О овоме, на више мјеста, видјети код Паточке [Jan Patočka], *Избор из философских сп̄иса*, Нови Сад 2013.

[4] Одатле ретрибализовање у Црној Гори, поновно посезање за гуслама и слично.

[5] Срби који су превјерили на ислам, посматрано из овога угла, били су они који су заправо прихватили „повијесну реалност“ – као што се и данас тражи прихватање косовске „реалности“. Отуда није ни чудо да се усред савремене повијесне ситауције прибјежиште неријетко поново тражи у миту; мит је наш много пута искушани образац преживљавања под спољашњим, „немогућим“ оконостима, под условима у којима се од нас траже „немогући избори“, тако да се увијек изнова праве диобе на „трезвене“, „реалисте“, на оне који „мисле на будућност“, и на вјерне заклетви, насљеђу, „митомане“...

неподношљивошћу повијесног тренутка који су диктирали Турци. У вријеме окупације, када се губи веза са *својом* прошлошћу, мит је једино прибјежиште и једина прихватљива, истинска реалност. Српска епика под Турцима, као жељени образац живота, то је живљење у повијести у сталном бјекству од ње, тачније од њеног текућег стања, и припрема враћања у *другāчију* повијест, ону и онакву која ће бити прихватљива за живљење, у којој неће бити Турака. Епика јесте, дакле одбијајући, поричући, негативни *modus existendi* у условима неподношљиве повијесности, али је уједно и припремање преокрета повијести, сопственог враћања у њу.

То значи да је архајско-епски образац живота унапријед био орочен и да је он морао да почне да бива превазилажен када отпочне враћање у повијест. То је, како смо видјели, значило ослобађање свијести од архајске судбинске нужности, као дожвљаја неумитности ропства, несреће и патње, а затим и ослобађање од „реалних" Турака. Притом је важно нагласити – и то је други, „савремени" момент епике – да је у настојањима на ослобађању од завојевача инспирација црпљена управо из духа неодустајања од борбе о којем је свједочила епика. Но српска епика, која одише ванвременошћу одупирања повијести, из које је одсутан сваки повијесни угођај (ако не рачунамо до митских архетипова „залеђену повијест" свагдашњег тлачења, понижавања и убијања, те отпора томе) – будући да је њен метафизички смисао суспензија неприхватљивог епохалног времена – морала је почети да постаје застарјела онога тренутка када смо почели да живимо своју повијест. Дакле, стварни успјеси у борби за самоослобођење који су били надахњивани једним аспектом епике – њу као такву, а не само у једном њеном дијелу – почели су чинити превазиђеном. Међутим, врло је важно на који начин се извршава и испуњава то застаријевање у преузимајућем ставу према епици и епском обрасцу живота; да ли се то ради на начин на који чини Његош, који је преузима, издиже на вишу разину и доводи до истине, којом уједно тај образац, као превладан, бива уграђен у будућу, модерну српску повијесну свијест, или се то ради напросто одбацивањем и заборавом епскогā и епике. Први образац је аутентичан, а други није.

Прије Његоша, наша епика, упркос свој својој „умјетничкој" и „духовној" величини – а „умјетност", „дух" и слично нијесу координате у којима се она *за себе* кретала, него јесу накнадна виђења (или „учитавања") – представља непрекидно понављање непрерађеног искуства трауме, с којим се наше колективно сјећање и искуство задуго нијесу били изборили. С Његошем, наша колективна свијест уздиже се на виши ниво, у раван свијести о себи и својој ситуацији, те о њеној генези кроз мрачна стољећа турског „непамтила". Утолико, он је, да тако кажемо, „феноменолог" фактичности повијесне ситуације ропства и борбе за слободу. Наше саморефлектовано *ми* успостављено је ријечју и дјелом једнога човјека, што га и међу генијима

сврстава у малобројне, јер ријетко је када је један човјек својим дјелом читавом једном народу „казао“ – ко јесте тај народ. За разлику од безброј мученика из српске прошлости који су стољећима пригушено и нијемо патили и подносили, или устајали, истрајавали и гинули, Његош нам је *предочио* шта смо радили, како смо бивали, коначно и шта смо били. Он је нашој борби дао смисао, не тако што је својом мишљу „телеолошки“ засновао наше самоослободилачке напоре, него зато што је својим књижевним дјелом свим устаницима и ратницима прошлих стољећа накнадно прибавио интелигибилно-симболичко обличје, а још више тиме што је својим савременицима, којима је убрзо, и у миру и у рату, изашао на усне, „усадио“ то ко јесу и шта раде, учинивши од њих *самосвјесне вођине*, а не оне који само инстиктивно, због неподношљивости турског јарма, устају на оружје.

Треба још једном нагласити да је Његош народску митску свијест довео до истине не тиме што ју је критички преиспитивао – јер он то није радио, нити је, типолошки-историјски, уопште и могао радити – него поглавито стога што ју је уздигао на разину самоодносности, дакле превео у онај елемент у којем постоји ја као ја и у којем се тек може поставити питање о предметној истини о свијету. Коначно, тиме нас је Његош, не само оружјем, него и духом, ријечју, *поново* уписао у ред „историјских народа“, ако оставимо по страни идеолошке наплавине ове Хегелове концептуалне конструкције.

* * *

Његош, иако пјесник вјечности и надвременскогā, јесте и *мислилац ситуације*. Штавише, до првога долази само полазећи од другога. Он се стално мисаоно обазире, мотрећи на своје мјесто међу својим сународницима, на мјесто Црне Горе у њеном окружењу и на укупну, повијесну и метафизичку ситуацију свога доба. Његове сложене прилике, чије је осврешћење од њега и направило тако сложену личност, често се, и то с разлогом, мијешају у његовим ситуативно-пјесничко-мислилачким реминисценцијама, тако да понекад не знамо да ли он пише/пјева/мисли о себи, о Црногорцима/Србима или људима уопште. Ево једног таквог примјера из *Луче*:

Ја сам – каже – сам по себе био,
Бит по себе већ ништа не може

На појединачном плану, Његош је посве самоникла фигура у српској духовној повијести. Он се напросто извинуо из нијеме пустиње анонимних стољећа бездржавља. Његов настанак је чудо, њега ништа и нико није проузроковао, јер никаква духовна и „културна клима“ у маленој и убогој Црној Гори првих деценија 19. стољећа није могла погодовати појави оваквога генија. *Његош се напросто десио.* Али он није био толико израз неке „позитивне“ *садржине* нашег тадашњег бића, онога што је пребивало *у* нама, будући да је то турском најездом напросто „обрисано“, тако да су на страни онога што бијасмо била преостала само два момента: епско сјећање и тегобно

искуство садашњости – дакле искуство сопствене ситуације – која је својим ужасом утјеривала у ћутање о свему другоме. Он је, ослањајући се од свега затеченога само на епско памћење, дао генијални од-јецај наше *ситуације*, дакле онога гдје и како смо били, пустио је појачки крик над, „антрополошки“ гледано, *не-могућношћу* повијесног и егзистенцијалног стања својих сународника. Његови сународници, прије свега они које је гледао око себе, живјели су свакодневно у ономе што је немогуће, неодрживо – а што је ипак некако опстајало. Његош је изразио ту, да тако кажемо, „садржину без садржине“ нашег раномодерног бића – и трауматично сјећање и мучну ситуацију. Епско сјећање је довео до митско-свјетотворне истине, а нашој повијесној-антрополошкој ситуацији прибавио је непролазну, канонску форму, чиме је положио темеље нашег *модерног* идентитета.

Да није било Његоша, ми данас можда не бисмо знали ко смо, јер смо то што бијасмо у средњем вијеку били престали да будемо, а ономе што смо и како смо били бивали у освит модернога доба, што нас је тако бољело – о томе смо, све до Његоша, или ћутали, или једнолико нарицали. Да он није проговорио, да нашем бићу није прибавио *логос*, ми бисмо можда потонули, бесмислена патња би нам можда угушила свако сјећање, и нас, *као Срба*, могуће, не би ни било.[6] Он је разорно изразио, тј, парадоксално, разорио *ћуко* пањеништво онога што је опијевао, и утолико раскинуо са тупом муком, „излијечио нас“ од нијемости и бесплодне патње која не „подучава“, као у античкој трагедији, и тиме отворио *национални* хоризонт смисла.

Његош, то је глас који се проломио из и усред притиснутости силом и неправдом, и стољетним ћутањем. Његова видилачка експресија ситуације нашем је бићу поново прибавила садржину – тако што је оно што јесмо саконституисао оним како на себе – његовим очима – *ћро*гледасмо. Тиме није залијечен фактички прекид са заборављеним средњим вијеком, него је он надомјештен тако што је на мјесто континуитета са прошлим дошао израз наше послијесредњовјековне фактичке повијесне ситуације, чиме је наше биће, сасвим модерно, засновано *нашом*, а не споља индукованом самосвијешћу.

Но Његош, који се тако изнебуха случио, без икакве културне подлоге и претпоставки – ако изузмемо патњу и гусле – био је као цвијет на замрзлој ледини. Оно што се тако деси, без икакве припреме и без погодног окружења,

---

[6] Срби из Војводине и Војне крајине, који нијесу живјели под турским ропством, него у доста бољим приликама, такође су живјели под туђинском влашћу, за које је њихов вјерски идентитет, познато је, био споран. Они су се налазили стално под латентним, а повремено отвореним притиском на вјерску конверзију, која је, као што знамо из историја, била увод и у националну, тј. у претапање у један други, истојезични, сусједни народ. За те Србе, стварање српске државе, које се могло десити само избављењем њихових сународника од турског ропства, било је императив који би дао снагу у вјерско-националном отпору притиску којем су били изложени у Аустро-Угарској, прибављајући му утолико смисао. Није зато фраза да су слободна Србија и Црна Гора биле „свјетионик“ за Србе у Аустро-Угарској. Да се то свјетло није било „упалило“, њихов *идентитетски отпор*, воља на истрајавању у своме српству прије или касније би вјероватно престала.

то обично увене или не дâ плодове какве би могло дати – да се појавило у погоднијој средини. Можда би Његош духовно увенуо да вољом невјероватног случаја, истог онога који га је обдарио духовном конституцијом која се рађа једном у двјесто година, није постао господар Црне Горе. И парадоксално, оно што му је као човјеку и умјетнику било терет – који он, и поред повремених малодушности, вјероватно не би предао никоме другоме – то је уједно било оно што му је омогућило да својим духовним искуствима дâ трајно обличје. Као владика, Његош је био тај ко је могао нешто да поради на томе да се за оно до чега је долазио својим духовним искуствима у средини у којој је живио створи колико-толико подношљиво окружење. Зато, за Црногорце, он је био данонoћни *бдитељ* опстанка и просвјетитељ опстајања, а сам је, као мислилац и личност, стално морао искусивати самоћу.

Са друге стране, српски отпор, најприје у виду самоослобађања Црне Горе, такође је био нешто самоникло, нешто што је настало ни из чега, из ништавила готово потпуне збрисаности сваке доотоманске друштвене структуре, на културној пустоши коју су код нашег народа оставиле Османлије. Ипак, „бит по себе“, како рече Његош, успјело је и Црногорцима у турском мору, али и продуховљеном Његошу међу самим Црногорцима који, усред стољетне борбе за опстанак, нијесу ни могли имати слуха за његове духовне дилеме. Но Његош је знао да самоникли отпор, све док не оствари коначну, не само војничку него и духовну побједу у борби за опстанак, док се народ који се борио да остане и духовно не утврди, може бити пролазан. Вишестољетно свакодневно одупирање, одлажење у бојеве од којих су многи били одсудни, у којима се морало побиједити[7] – или једноставно нестати, антрополошки је неподношљиво, јер је тешко стољећима живјети са сталном свијешћу радикалне привремености, *перманентне граничне ситауције*, да сјутра, једног не тако далеког сјутра, *нас као нас*, *овдје* више можда неће бити. Црногорско повијесно искуство јесте искуство *радикалне контингентности* живота, пролазности, неважности свега свакидашњегā и садашњегā, осим онога што служи голом опстанку.

Његошу, као саискусиоцу овог јединственог угођаја црногорскога вишестољетног опстајања у повијести с осјећајем привремености од почетка побуне до коначног ослобођења, дакле од краја 16. стољећа, непуних сто година након пада Обода 1496, па све до 1878, који је овоме дао неупоредиви израз, више него икоме другоме било је јасно колико је трошно ово радикално контингентно „бивање по себе“, опстајање у повијести против свега што нам из ње придолази, колико мало недостаје да се ово свакодневно самонадмашујуће бивање од (тегобнога) данас до (неизвјеснога) сјутра на сталном рубу пропасти утрен распрши. Зато је, насупрот „бивању по себе“, потребно обезбиједити темељ опстајања, склонити се са ивице урвине, што нам, видимо,

[7] Зато слоган *Слобода или смрт!* није пука, емфатична парола, него непатворени израз суштине устаничке ситуације Срба под Турцима.

ни до данас није пошло за руком. Оно што је „само по себе“ не може задуго опстајати на ивици понора, као оно што ипак пркоси околностима, као оно што је некако настало иако – заправо, *реалисшично гледано* – „бити није [ни] могло“, као што се десило са самооослобођеним Србима из црногорских брда.

Chaslav D. Koprivitsa

NJEGOSH AS A THINKER OF SERBIAN SITUATION AND SERBIAN IDENTITY

S u m m a r y

The purpose of this paper is togive impetus to highlighting the importance of literary and philosophical oeuvre of Petar Petrovich Njegosh for understanding the historical position and the spiritual situation of the Serbian people during the Turkish occupation, and the struggle for liberation. The thesis we want to present is that by literary reflection of our basic pre-modern situation Njegosh gave a substantial contribution to "forging" of our modern identity. This is made possible by taking mythological consciousness of Serbian epic poetry, the most important testimony of Serbian understanding of own own life under the Turks, which Njegosh transcended, and thus at the same time preserved, bringing it to the level of modern historical self-awareness.

Key words: Njegosh, identity, situation, modernity, history, epic, myth

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II

Милутин Мићовић

ОКУПАЦИЈА И СЛОБОДА У ЊЕГОШЕВОМ ДЈЕЛУ

Његош је пјесник унутрашње слободе у којој се човјек ослобађа и од оне прве, метафизичке окупације и смртног заборава. Егзистенцијална силина заложена у овом пјесничком дјелу непосредно разоткрива тај први темељ из којег се пјесников дух покретао. Та херменеутичка перспектива открива онај вјечно обнављајући смисао Његошевог дјела, који надахњује на слободу, не само у реално-историјском времену, него и у оном духовно-сазнајном двигу којим разоткривамо прве тајне.

Кључне ријечи: Бог, земља, небо, искра бесмртна, огањ, борба, окупација, искушења, адске силе, Сатана, супротности, полемика, побједа, слобода, торжество, вјечност, свјетлост

1.

Двјестогодишњица рођења Петра II Петровића Његоша обиљежава се с осјећањем не само пуне актуелности, значаја и значења тог дјела и у нашем времену него и с осјећањем да ће оно имати такав значај и у будућности.

Његово пјесништво, сабирајући у себи многе духовне, културолошке и историјске слојеве, с наглашеном религијском и философском димензијом, и данас се прихвата и чита као дјело које је високо надишло вријеме у којем је настало, откривајући онај духовни простор из којег долазе виша просвјетљења у текућим временима.

Што се тиче српског народа, Његошево дјело и његова личност били су, посљедњих вијек и по, његов најдубљи ослонац, надахнуће у распећима и подвизима и неупоредиво најближи идентитетски знак.

Очекивало би се да поезија епског замаха, као што је, поглавито, Његошева, нема мјеста за дубока мистичка прозрења, али, гле, то се у његовом пјесништву сјединило. Његош је директни насљедник српског народног епа, који је преображено присутан у његовом дјелу, али је пјесник, тој епској

ширини и историјској подлози, додао ону духовну висину, и дубину, која и данас код читалаца производи вртоглава духовна открића.

Његошева дубока пјесничка мистика, нарочито пројављена у *Лучи микрокозма*, није служила да се пјесник и његово дјело одвоје од земље и времена, него, управо, да се с тим, горњим прозрењима, још дубље сагледају антиномијске основе, не само космогоније него и антропологије.

Интерпретативна полемика у његошологији није се смирила, али Пјесниково дјело стоји монументално и стабилно и, рекло би се, довољно обасјано само собом. Или, како би рекао Гете: „Велика дјела остају *лијепа као у први дан*“. (Гете: 249-250)

Тумачи Његоша налазили су паралеле, или утицаје античке трагедије, Платона, Оригена, Дантеа, Милтона, гностика, стоика, али, и поред тих могућих увида и аналогија, долазили су до сазнања да је Његош аутентични геније израстао понајприје из насљеђа свог народа, а потом, као пјесник горљивог духовног ероса, улазећи у просторе свепрожимајућег духа, достизао оне духовне висине, које су, на свој начин, достизали и откривали велики духови у историји човјечанства.

Пошто је моја тема *Окупација и слобода у Његошевом дјелу*, неопходно је за почетак указати на онај први контекст, а то је – историјски. Наиме Његошево дјело, настајало средином деветнаестог вијека, у већ разгоријевајућој атмосфери ослобођења српског народа од вишевјековне турске окупације, надахњивано је националном слободом, али, још дубље, творачком слободом, на путу ка најдубљим сазнањима. Смисао Његошевог дјела показује да окупација човјека и народа не долази само од отворених непријатеља и насилника; постоји и она скривена окупација која долази од духовног заборава. Тако и слобода човјекова није само у одбрани од видљивих непријатеља и насилника, него још прије у наласку унутрашњег огњеног ослонца, којим се душа ослобађа од метафизичког ропства и заборава.

На самом почетку *Горског вијенца* сусрећемо се са тоталном окупацијом српског народа, који, као да у простору историје нема више никаквог излаза. У мртвом сну свог окупираног племена као да је будан још једино његов поглавар – владика Данило.

У првом монологу владике Данила ређају се апокалиптичне слике, које се преносе, наравно, и апокалиптичним тоном:

Сан паклени окруни Османа
Дарова му луну ка јабуку.
Злога госта Европи, Оркана
Византија сада није другo
Но прћија младе Теодоре
Звијезда је црне судбе над њом. (ГВ 9-16))

*

Вражје племе позоба народе, –
Дан и народ, како ћуку тица. (ГВ 20-21)

*

Страшило је слушат шта се ради;
Мален свијет за адова жвала –
Ни најест га, камоли прејести! (ГВ 26-28)

*

Куго људска да те Бог убије!
Али ти је мало по свијета
Што си својом злошћу отровала?
Но си отров своје адске душе
И на овај камен избљувала! (ГВ 49-53)

Ови стихови изговарају се с врха Ловћена, дакле с врха духовног видиковца, *док сви други* (главари) *спавају.* Аутор је поред имена владике Данила ставио у загради одредницу: *сам собом.* Владика дакле у свом монологу, којим сагледава реално стање свог окупираног народа, са дубоким унутрашњим понирањем, с једне стране у историју, а са друге у судбину своју и српског народа, *разговара сам (са) собом.* И то је један од кључних драмских момената, и носећа драмска тензија *Горског вијенца*, јер владика Данило, иако глава народа, као да је и одвојен од других (главара), тј. издвојен својом висином и дубином духа. Његова понорна издвојеност јесте, у ствари, духовно прихватање удеса који се обрушава на његов народ, што други и не могу појмити као што он поима.

Владика је у *Горском вијенцу* отелотворени народни вођ, који *(по) нешто више види* од других, и управо то што *нешто више види* разлог је да говори *сам собом* и *међу свима као да је сам*.

Призоре које гледа Владика не може да подијели са другима јер он стоји на духовно вишем мјесту и од њега се очекује одговор до којег други не могу доћи.

У духовно-психолошком смислу, монолози владике Данила сабирају сложено окупационо стање његовог народа, прокопавајући његов унутрашњи бездан. Гледа поноре и отворена уста ада, *црне дане и црну судбину*, али он, с друге стране, предосјећа готовост свог племена на борбу, жртву и слободу, у чему би он сам имао главну улогу и највишу одговорност.

С једне стране, историјски реализам окупационог притиска покреће најдубље духовне силе у поглавару *(удар нађе искру у камену* (ГВ 2322), које га распињу ужасним призорима, саморазарајућим сазнањима и неиздрживом одговорношћу његове улоге – *то ми прса у тартар претвара.* (ГВ 638)

Овдје смо на самом прагу да зађемо у дубљи слој Владичине личности, кроз који се пројављују метафизичка димензија окупације и, наравно, метафизички простори (његовог) слободног духа.

Моје племе сном мртвијем спава,
Суза моја нема родитеља,
Нада мном је небо затворено. (ГВ 37-40)

У ад ми се свијет претворио
А сви људи паклени духови. (ГВ 41-42)

Грдни дане, да те Бог убије,
Који си ме дао на свијету! (ГВ 84-85)

Саме мисли које мисли, и бриге које брижи, постављају Владику у центар драме његовог народа, која има експлозивну подлогу реалности, над којом се, у Владичином духу раскрива вртоглави метафизички простор, испуњен ужасним призорима. Он је сам, али са свима, јер – кроз њега се, у дубинама, прелама судбина његовога народа, како она из прошлих времена, тако и из будућности.

У овој духовној тачки Његош високо надраста цијели народни еп – управо том егзистенцијалном драмом самоће и антиномијски растржућим мислима – *Зло се трпи од страха гореға, Ко се топи, хвата се за пјену; над главом се надодају руке.* (ГВ 137-140)

Драмска тензија, између нивоа мисли владике Данила и главара, открива се у првој реплици Вука Мићуновића, који, прикривено слушајући Владичин монолог, каже:

Каква те је спопала несрећа
Те но кукаш као кукавица
И топиш се у српске несреће? (ГВ 90-93)

У трећем стиху видно је да Вук Мићуновић ипак добро слути смисао Владичиних мисли, али он је човјек акције, који „зебе од много мишљења". Кад Вук Мићуновић, који је по висини духа најближи Владици, овако сажима ријечи владичиног понорног монолога, можемо претпоставити шта и како мисле остали црногорски главари, који су по духу углавном у простору једносмјерне народне епике.

Тензија између „неодлучног владике", главара и народа који се оглашава у „колима" позивајући на акцију, јесте, како смо већ нагласили, основна драмска тензија *Горског вијенца*. Ова тензија атмосферу драмског епа подиже према врхунцима духовног кључања и прави од ове драме муњевиту рекапитулацију српске историје и народне поезије, а кроз то, и корјенито и разуђено сагледавање смисла људског живота и подвига.

Дакле, оно што је у својој васељенској самоћи Владика изговорио и мислио, а што Црногорци нијесу могли да чују, или да докуче, то је управо оно што су посљедње генерације, односно духовни насљедници, конкрет-

није читаоци, примили и доживјели као највредније у његовом дјелу. У монолозима Владичиним живот је најдубље разоткрио и сагледао себе и нашао ријечи да то непоновљиво изрази.

Спољашња окупација његовог племена радикализовала је Владичину личну трагичну позицију, у којој постаје *једна сламка међу вихорове, сирак тужни без игдје кога* (ГВ 35-36), над којим је *небо затворено*, а из дубина се отварају *адска врата* и најављују *паклени духови*. Спољашња окупација прешла је у унутрашњу (постала је његова „прћија", како ће казати касније у стиху: *Зла под небом што су сваколика / Човјеку су прћија на земљу.* (ГВ 2494-2495) Њему се указује сопствена судба, за коју каже *мислим нема подобне на земљи.* (ЛМ посвета, 284) Овај егзистенцијални трепет и зијев бездана који доживљава Владика могао би се упоредити само са *страхом и дрхтањем* његовог савременика, и исписника, данског религиозног филозофа и пјесника Серена Кјеркегора, чију ћемо духовну блискост још наглашавати. *Удар* мисли, који се под притиском историјске окупације спушта до оних дубина из које се постављају темељна питања људског постојања, често изгледа да само производи веће духовне муке и пасивније стање духовног поглавара. У таквој тјескоби разбудила се трагична свијест појединца, у којој се, рекло би се, безуспјешно покрећу питања човјека „баченог у свијет" и безнадежно остављеног од свог Творца.

Као да је Његош средином деветнаестог вијека најавио мислиоце двадесетога вијека који су се у маратонским расправама бавили темом човјекове *бачености*, *одбачености*, *отуђености*, *самоће* и *богоостављености* у свијету (А. Ками, Ж. П. Сартр, М. Хајдегер, Ф. Кафка... Ова тема била је и тема религиозних мислилаца 20. вијека.)

Но Његош је мислилац и пјесник пророчке ватре и духовне смјелости: зато и није остао закопан у рову историјског времена.

Доживјевши дубину ужаса бачености, самоће, трепет пред адским призорима, он иде даље јер је његов дух богожедан и небожедан и није могао остати привезан за земљу, безнадежно окупиран туђинима, али и свељудским мраком, заборавом и смрћу.

И као да је у простору највише духовне окупације мраком, заборавом и смрћу, на самој граници понора и небића, Његош открио спасоносну *искру бесамртну*:

У ноћ страшном буром разјечану
Сину мени зрака пред очима
И глас зачух као глас анђела:
„Ја сам твоје душе помрачене
Зрака сјајна огња бесмртноға
Мном се сјећаш што си изгубио"; (ЛМ 1. 40-46)

2.

Његошево разумијевање антропологије извире из пјесниковог разумијевања космогоније. Као и у библијском разумијевању, код Његоша Бог Отац ствара небо и земљу и човјека. Можемо на почетку нагласити полемичко одступање Његошево од библијског концепта, којим наш пјесник Адама види међу другим духовним бићима на небу. Ово мјесто његошолози су узимали као једно од главних мјеста Пјесниковог одступања од библијског концепта.

Ако узмемо библијску причу о Адамовом гријеху (*Свето Писмо, Прва књига Мојсијева*, гл. 3) као метафоричко казивање, а другачије га не можемо узети, онда лако можемо наћи компатибилност између библијског и Његошевог разумијевања Адамовог пада.

То што Адам код Његоша постоји у духу још на небу, зар не наговјештава да Адам, неким чудом (подвигом), опет може да се врати у то прво (небеско, тј. рајско) стање, што је и смисао јеванђељског разумијевања човјека? А то што је Адам збачен с неба на земљу, ради „свезе са Сатаном", зар само не говори о дубини и егзистенцијалној драматичности пада, који је у Библији казан тишим језиком? Кад слободније промислимо, ни у овом моменту Његош не одступа од библијског разумијевања стварања свијета и човјека. Библијска прича о Адамовом изгнању испричана је језиком бајке. Шта је све сакривено под „дрветом сазнања добра и зла" и забране кушања тих плодова не можемо тачно знати. Та забрана у суштини имала је да нагласи нека ограничења човјекова (у односу на Бога), која су, самим тим, налагала човјекову послушност Богу. Оно што је сигурно, у тој забрани скривена је велика разлика (онтолошка и онтичка) између Бога творца и човјека, којег „ствара по свом подобију". И управо из те прве, човјеку скривене (онтолошке), разлике произлази његов пад у гријех лакомислености, у превлашћеност злом науком – у Библији то охрабривање на зло дјело, долази од змије, код Његоша од Сатане.

Аргументи змије и Сатане су исти – Богу треба човјекова послушност, ради апсолутне власти, односно да би човјека држао у покорности (послушности). У Библији змија тумачи Божију забрану кушања плодова добра и зла страхом да би човјек, окусивши од тих плодова, постао као и Бог. Код Његоша је слично: Сатана тражи од Бога да „подијели владу" на небу, па да се сваки „на свом небу горди и велича". (ЛМ, 5. 160) Другим ријечима, по поучавању змије, односно Сатане, Бог ускраћује човјеку слободу да би суверено и самостално држао власт на небу и земљи.

У чему би се Адамово постојање још на небу (по Његошу, преегзистенција у духу) разликовало од Адамовог постојања у рају? Заједничко је да је Адам (код Његоша) пао у гријех отпадништва још на небу, а у Библији – још у рају. У чему би се разликовало библијско „изгнање Адамово из раја" на

земљу, у историју и покајање, од Његошевог низвргавања Адама на земљу ради испаштања због „свезе са Сатаном?

Очито је да је пјеснику била потребна драматичнија прича, не само пјеснику, него и философу. Његошев доживљај дубине пада човјековог јесте најдубља и најтрагичнија драма човјекова, управо зато што је он није довољно свјестан. Павши на земљу, човјек је пао у заборав, и само *тамнијем проласком* се *сјећа прве своје славе, ...Те се трза бадава из ланца, да за собом проникне мрачности.* (ЛМ, Посвета, 19-20)

Управо је такав „смртни заборав" произвео катастрофални обрт вриједности: оно што држи универзум и човјека предато је смртном забораву, а разорне силе земне историје, оличене у Цезару и Александру, производе слијепо обожавање међу самртницима: „*Ђе вјенчана глупост са ширјанством, ђе се само рад несреће људске, боготвори Цезар са Александром*". (ЛМ. 1.336-38) Извршен је онтолошки обрт и потпуна (само)окупација, у којој је постигнута максимална раскош историјске трагедије – где ће Адамово наслеђе „похулити на небесну свјетлост, а да мрачно име обожава". (ЛМ, 6. 110-111)

Основно разумијевање Творца, творевине и човјека, код Његоша пројављује се кроз разумијевање творачких сила, које творе, одржавају, и доводе до крајњег смисла космичку еволуцију и човјеков унутрашњи смисао.

Са аспекта духовних сила, и космос и човјек су под дејством различитих духова (сила) у вјечној борби. И у тим питањима Његош показује чудесну дубину, и сензибилитет за полемичке силе у простору космоса, или космотворства, и у простору човјека, а тиме и људске слободе и историје.

Његошево занимање за најдубља питања човјековог постојања и космичког устројства произвело је и особено разумијевање човјекове слободе.

Пјесников дух је изразито монотеистичан. Али његова духовна сложеност показује се у томе што је у простору духовног свијета перципирао и многе духове и њихове слободне воље, које дјелују у космогонијском простору, и у унутрашњем простору човјека и историје.

Духовна сазнања пројављена у *Лучи микрокозма* дају нам основу за Његошева онтолошка разумијевања универзума и човјека. Вођен *бесмртном искром* (некад је назива и *бесмртна идеја*, *свијетла идеја*, некад *огањ бесмртни*, некад *твар бесамртна...)* долази на *извор чудесах* и открива централно мјесто, то јест *престол небески*, на којем сједи Бог творац, *творитељном занјат поезијом*. (ЛМ, 3.3) А та *творитељна поезија* јесте изливање творачких свјетлосних сила на цијелу творевину коју обдјелава и доводи до крајњег смисла. Каква је и којих размјера та космотворна стратегија казују стихови: *Вријеме ће и к тој цељи доћи / Да се мрачни бездни освијетле.* (ЛМ, 3. 89-90)

По том питању он се знатно разликује од основних духовних инерција средине деветнаестог вијека, али као да својом издвојеношћу и дубоким

разоткривањем човјекове трагике упозорава на долазећу, атеизмом надахнуту катастрофу двадесетог вијека.

Наравно, и овдје бисмо нагласили Његошеву духовну сродност с данским философом и пјесником Сереном Кјеркегором, који у постхегеловском времену апсолутне логике, потресен унутрашњим трепетом појединца, горљивим духом, стоји над својим безданом, свједочећи егзистенцијални парадокс, да појединац може додирнути апсолут. Но, најзначајније инерције мислилаца, философа и пјесника друге половине 19. вијека а потом у 20. вијеку ишле су трагом Ничеовог катастрофичног нихилизма и његове чувене крилатице: „*Знате ли – Бог је умро*?!“

Његошев многослојни дух и ум (захваљујући, у себи сачуваном, средњовјековном и библијском духовном насљеђу) открио је кроз своја мистична понирања *небесни исто̄чник (извор бесмерто̄ија)*, кроз који се јавља вјечна истина и правда, која једнако држи космос и човјекову душу. Зато је Владика имао више задатке, који су, истина, осјенчени и дубоким дилемама и колебањима, али његов горљиви дух је био богожедан, зато се и није могао задовољити, одговорима мудраца (чије је мудрости доживио као – *кроз мраке жедно то̄умарање.* (ЛМ, Посвета 68)

У *Лучи* смо видјели да и сам небески Творац има своје духовне противнике. Космос, или небеса, нијесу статична творевина. И на небеско устројство, и посебно на власт у космосу претензије имају и други духови. Оно што је важно у Његошевом разумијевању духовног свијета, и небеских сила, то је – да нијесу без могућности, иако бораве у небеском простору, да се *то̄мраче и крену на зло дјело*, управо захваљујући духу слободне воље.

Његош јасно стоји у темељном сазнању које прожима најдубље слојеве културног памћења, а то је – да је слобода суд. Свакоме суди његова слобода. Што би се могло свести и на дубоко опитовано хришћанско искуство, у којем Његош стоји – слобода је, или пут у живот и дубље сазнање (пут живота), или – пут у разарање, саморазарање, у смрт и заборав. Слобода је или стварање или разарање, она може да донесе просвјетљење, али слобода може да доноси и помрачење, убиство и самоубиство.

У онтолошкој конституцији универзума, која подразумијева и постојање човјека у њему, обдареног слободном вољом и могућношћу сазнања – сама слобода, по онтолошком рангу, стоји испод онога што се подразумијева под миродржном силом (*миродржни ланац*). Истина, правда, свјетлост, творачке силе, које чине *миродржни ланац*, постоје независно од човјека. Категорија слободе се не везује за Бога творца (који је „сам по себе био“ (ЛМ 3, 152), слобода се везује само за створене духове, који дакле немају пуноћу онтолошког ослонца у себи. Слобода је резервисана за оне који тек треба да се, кроз слободну вољу и дјело, посвједоче и разоткрију свој лик.

Код Његоша се доиста виде двије природе слободе – она која је употпуњена љубављу и жудњом за највишим сазнањима, а кроз то и – сусретом

с *бесмр҃тним исто҃чником* (*изво́ром чудеса́х*) гдје се причешћује с *исто҃чника бесмр҃тија*, *вје́чне пра́вде и вје́чне љу́бави*. С друге стране, Његош је јарко оцртао и слободу пројављену кроз Сатану, који има погубно намјерење, да да *дру́го҃ пра́вило би́ћу*, односно да раскине *миродржни ланац*, да произведе катастрофу на космичком плану, а потом, као што смо видјели у *Лучи*, и на антрополошком плану. Сатана у *Лучи пре҃власти́о је Адама*, за своја намјерења, јер је Адам *лакомислен* и *непосто҃јно҃г лика*. У овом одређењу Адама да је још у духу (преегзистенцији) био *лакомислен и непосто҃јно҃г лика* (ЛМ 3, 278) имплициран је Његошев „антрополошки песимизам" који су наглашавали многи његови проучаваоци.

Но, од тог очекиваног „антрополошког песимизма", по нашем осјећању, занимљивији је Његошев подвижнички човјек, који се са земље, дакле из палости и заборава, оружа подвигом и достиже духовна сазнања показана у *Лучи*, или кроз борбу са окупаторима и тиранима на земљи, прелази „*с бојнијех по҃ља́нах* у *весело ца́рство по҃е́зије*". *(Горски вијенац)*

Његош је, дакле, видио и описао ту слободу којом човјек достиже сусрет с оном првом свјетлошћу (Луча), али је видио и описао слободу која низвргава своје носиоце и идеологе у *вје́чну по҃ги́бију*. Слобода с коријеном у небу и слобода без тог коријена су стваралачка и разарајућа сила, свјетлост и тама, правда и неправда. Те антиподне силе обнављају космичку полемику, али се оне преносе и на антрополошки план, испуњавајући најсложенијим сукобима историјску драму човјекову.

Наш пјесник као библијски пророк директно слуша ријеч Бога творца, који за себе каже *Ја сам један који ство҃ра́ти мо́гу* (ЛМ 3, 55) и – *Ум је само-један без гра́нице, Сви су дру́ги кра́тковидни уми.* (ЛМ 3, 199-200) Овдје, рекли бисмо, сасвим јасно су онтолошки разријешени полемички основи у Његошевом дјелу, и вјечни антагонизам сила, као и од неких интерпретатора наглашавани пјесников дуализам. Овим се, наравно, не укида онтолошка полемика и борба супротстављених духова у Његошевом дјелу, него се само указује на њен исход. *Ја сам један који ство҃ра́ти мо́гу* (ЛМ 3. 45) – то је зрачни врх Његошевог монотеизма и онтолошко разрешење полемичких сила унутар универзума и човјека.

Сазнања и виђења небеска пренета су у *Горски вијенац*, у којем је на земљи настављена борба која је виђена на небу у *Лучи микрокозма*.

Игуман Стефан, други носећи лик *Горско҃г вијенца*, који се нашао у срцу окупационог земног простора, сагледава унутрашњу борбу у свијету, који је *соста́в по҃кле́не нескло́ге*, испуњен духовним сљепилом, насиљем и разарањем:

Свије҃т је овај ти҃ран ти҃ранину,
а камоли ду҂ши благо҃родној.
Он је соста́в по҃кле́не нескло́ге. (ГВ 2499-2501)

Али излаз из таквог свијета могућ је једино ако се прихвати бреме и стоички носи:

Зла под небом што су сваколика
Човјеку су прћија на земљу. (ГВ 2493-94)

Владика Данило духовно узраста у свијету испуњеном *пакленом неслогом*, више слутећи него видећи излаз са добрим завршетком, а игуман Стефан је већ „*Овај грдни свијет испитао, Отрови му чашу искапио* (ГВ 2487-89), он је без физичких очију, али му лице *сија веселошћу* и духовним видом сагледава космичку и земаљску борбу. Он види затомљене резерве сила у човјеку и у свијету: *Нове нужде рађу нове силе*, *... Удар налази искру у камену без њега би у кам очајала.* (ГВ 2320 – 25) У свијету и у космосу, све је позвано на борбу и на живот. Игуман све већ јасно види, и види да: *Над свом овом грдном мјешавином / Опет умна сила торжествује* (ГВ 2311-12!) и даје свом племену благослов за борбу, и то *борбу непрестану (мичући гријех јунака на своју душу). Борба непрестана* само може бити ако се рачуна на ону борбу која подразумијева и борбу за најдубља сазнања и улазак на *врата чудесах*.

И *Луча* и *Вијенац* су припрема човјека за живот и сазнање, за ослобођење из конкретно историјске, али и још прије, метафизичке окупације, мраком заборавом и смрћу. Цио космос а потом и земна историја су у борби, али и у *Лучи* и у *Горском вијенцу* као да Његош припрема и васпитава *ратнике свјетлости* који у себи оснажују језгро истине и небеске правде и љепоте које обдржавају космос и човјека. Зато је и *Горски вијенац* озарен *Лучом*, дјело које је далеко и најдаље од сваке милитантне борбености и примитивне међусобне „истраге“. Дилема Владике Данила, пред борбом с отпадницима своје вјере и народности, јесте духовна тежња да се његови борци и јунаци причесте свјетлошћу сазнања и да тако постану *жертве благородне*, да би им душе *прешле у царство поезије. На небу им душе царовале / Ка им име на земљи царује.* (ГВ 2664-2665)

Тако налазимо и подлогу за Његошев чувени парадокс: *Нека буде што бити не може!* (ГВ 659*).* У тој борби, која подразумијева ослобођење не само од окупације од туђина и земаљских силника него и ослобођење од заборава, мрака, незнања и смрти. Тој борби једино *нема краја* и кроз ту борбу „бива што“ по људској логици и људским моћима „бити не може“ а – *прекаљена искушењем душа (х)рани тијело* (земаљски састав, и подвиг на земљи) *огњем (небескога) електризма*. (ГВ 2325-26) Само ово мјесто из *Горскога вијенца* довољно је да порази све амбициозне распре о Његошевом гностицизму!

На тој сазнајној подлози омогућено је да борци, слободњаци, витештвом надахнути*, прелазе с бојнијех пољанах / у весело царство поезије.* (ГВ 994-995) А непријатељи и окупатори по Његошу су, данас и одувијек, они који носе духовни мрак, глупост и тирјанство, *који о небу понјатија немају.* (ЛМ, *1. 197*)

Против њих је борба небом оправдана и – освештана. Борбено надахнуће *Горскоī вијенца* и *Луче* је такве духовне и сазнајне природе која нас издиже високо изнад међусобних истрага.

Такав небески печат Његош нам је оставио у насљеђе.

ИЗВОРИ

1. Његош 1984: Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*, Београд: Просвета, Цетиње: Обод.

2. СВЕТО ПИСМО Старога и Новога завјета, Ваљево: Глас цркве, преводиоци Ђуро Даничић и Вук Караџић.

3. Niče 1980: Fridrih Niče, *Tako je govorio Zaratustra,* Beograd: Grafos, prevod Milan Ćurčin.

4. Кјеркегор 1970: Серен Кјеркегор, *Појам стрепње,* Београд: СКЗ, превод Глигорије Ерњаковић.

5. Goethe 1970: Johann Wolfgang Goethe, Faust I i II dio, Zagreb, Zora – Matica hrvatska.

Милутин Мичович

ОККУПАЦИЯ И СВОБОДА В ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ П. П. НЕГОША

Р е з ю м е

В докладе расматривается сложная проблема оккупации и свободы в поэтических произведениях П. П. Негоша.

В самом начале „Горного венца“, встречаемся с жесткой оккупацией черногорского народа турецким. В центре этого события находится духовный лидер, Владыка Данило, который с одной стороны рассматривает дейтвительную оккупацию своего народа, а с другой сторны, глубоко погружается в свою судьбу. Он глава народа, ответственнен за будущее дело.

Через действительную оккупацию, главной личности эпоса, Владику Данилу открывается и внутренная оккупация тёмными силама, духовным забвением, трепетным одиночеством. В „Луче микрокозма“, эта оккупация духовным забвением, смертным давлением, адским силам, достигает кульминацию в духе поэта. С границы самой бездны, во вселенском одиночестве, поэту является *искра бессмертная* в духе. Эта искра, основа и опора в вселенском пространстве одиночества. Эта *небесная искра*, начало свободы и духовного откровения. Это огненная искра, освобождаюшая сила от метафизической оккупации, незнанием, забвением и смертью.

В „Горном венце“, этом героическом эпосе, эта искра, которой человек постигает смысл жизни и подвига, тоже есть опора и двигатель для подвига освобождения от земного оккупатора. Искра бессмертная даёт храбрость, отвагу, на жервенном пути. Она есть свидетель воскресения, потому, героизмом вдохновенны Черногорцы, идут в бой, как некогда шли на Косове.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
323(=163.41)(497.1)„18”

Драган Симеуновић

ЊЕГОШЕВА ПОЛИТИЧКА МИСАО

У раду се анализирају кључне политичке идеје Петра II Петровића Његоша, које су иначе у нас недовољно проучаване. Његошева политичка мисао се анализира у контексту његовог времена и историјских околности у којима потлачени српски народ покушава да се оружјем избори за слободу. Његош као главне препреке на путу до слободе уочава масовну издају и недостатак слоге код Срба, а као главне инструменте ослобођења од Турака види специфичну културу јуначког умирања код Срба, њихову богату традицију борбе против освајача, као и њихову пријемчивост на култ херојства који има веома снажан мобилизациони потенцијал. Од осталих Његошевих политичких идеја посебну пажњу заврђују његова езотерична идеја о политичком систему неба, идеја о потреби модернизације Црне Горе ради обнове њене државности и његов став према југословенству.

Кључне речи: Петар II Петровић Његош, слобода, издаја, култура јуначког умирања, геноцид, прототип хероја, политички систем неба, модернизација, југословенство

Овећи број радова који се у већој или мањој мери дотицао Његошевих политичких идеја пати од разноврсних мањкавости. Или су Његошеве политичке идеје тражене само у његовим књижевним делима, или нису препознаване као такве него само као филозофске, а најчешће пак уопште нису ни препознаване као политичке. Тек овлаш су разматране и идеје Његоша као државника иако је он то итекако био, и то од своје седамнаесте године па до смрти, 1851.

Од свих Његошевих идеја без сумње се као кључна може одредити *идеја слободе*. При том она код Његоша није само политички, него је и филозофски и религијски профилирана.

Слобода је за њега смисао постојања и појединца и народа. Без ње нема живота достојног Човека те се до ње, ако је изгубљена, *мора* доћи свим средствима, односно постојећа слобода се мора стално увећавати, а у најтежим временима мора се сачувати по сваку цену бар у оној количини којом се очувава идентитет појединца и народа. По његовом схватању, а које је иначе на том плану потпуно компатибилно схватању његове средине, *прос̄тор слободе п̄ојединца* је ограничен тврдим патријархалним нормама чојства, док је, пак, *прос̄тор слободе народа* за њега акциони *apeiron*.

Појединац није слободан да учини другоме „што му срцу драго“ не само кад је у питању братственик, него и непријатељ ако се тим поступком угрожавају добро и слобода његових саплеменика. Тек *одлука колектива и колективни чин* правдају сваки акт у име колективне свести о слободи и изабраном путу њеног досезања.

Ова напомена је веома важна услед учесталих рецентних оптужби на рачун Његошевог дела, пре свега „Горског вијенца“, као дела које слави и инспирише геноцид.

Додуше, онај ко би само читао „Горски вијенац“, нарочито одломке из њега, могао би себи дозволити ту врсту „каштиге“ Његоша и његовог дела. Но, уколико се са тим реченицама стављеним у пун контекст сравне Његошеве мисли изнете у другим његовим делима, посебно у писмима, и ако се узму у обзир и чињенице у документацији о њему и његовој политичкој мисли и државничком стваралаштву, пред нама израња једна комплекснија слика Петра II Петровића Његоша и његовог дела.

Посматрано као целина, његово политичко мишљење и делање заправо одише изразитом, за оно време и црногорске прилике и изненађујућом *толеранцијом* према људима друге вере и нације. У својим делима често показује истинско разумевање за чин промене вере објашњавајући га као израз људске несталне и карактерно слабашне природе („Шта је човјек? Ка слабо живинче!“), правда прелазак Срба у ислам („Да, нијесу ни криви толико, премами их невјера на вјеру“), прашта им тај чин иако је првосвештеник, искрено им нуди помирење (па макар и условљено повратком у стару веру), а у својој политичкој пракси иде и корак даље братимећи се са херцеговачким беговима или пак не дозвољавајући лош однос према избеглицама без обзира на њихову вероисповест („све су оне шћери Лазареве“). Карактерише га далеко чешће мудрост него исхитреност или жестина при чину доношења политичких одлука и, ма колико то нарушавало стандардизовану слику о њему, мора се истине ради рећи да га карактерише чак и послушност у поступању по договору са великим силама, пре свега са Русијом. Из свега познатог о Његошу не би се могло рећи да се он сам определио да води бојажљиву политику („Нема посла у плаха главара!“[1]), него да се ради о некој врсти изнуђене политичке рационалности. Уз то, и Његошев политички стил носи снажан печат како његове личности и његових година, тако и средине у којој је поникао и владао, и обојен је са доста ентузијазма помешаног са извесном дозом политичке наивности о чему ће касније бити више речи.

Право је чудо колико се данас и са добрим и са лошим намерама губи из вида да је Његош „Горски вијенац“ писао у времену када је Црна Гора још увек била неслободна и када је народу, између осталог, требало и једно тако велико литерарно надахнуће за одсудни час битке за ослобођење који се приближавао.

---

[1] П. II Петровић Његош. *Горски вијенац,* Гутенбергова галаксија, Београд 2002, с. 12.

У подстицању човека на рат и борбу увек и у свакој средини мора да буде прејаких, ватрених речи јер човек, стрепећи да не изгуби живот или да не буде осакаћен, заправо није склон рату, ма колико то свет политике игнорисао. Управо зато, у сврхе охрабрења човека на борбу, стварају се херојски узори, развијају митови и уздижу се за ратне сврхе и ратна времена погодни култови. Велик значај се тада придаје и разноврсним знамењима, уопште свему наднаравном: „Виђесте ли чудо и знамење, ка' се двије мује прекрстише... крст од огња жива направише“[2]. Исто тако, и „крвав мјесец“ и друга знамења су у стално ратујућој Црној Гори третирани као изузетно важни знаци неба Србима иако они заправо само дограђују атмосферу коју ствара човек.

Идеја о истрази потурица као изнуђеној нужности није изворно Његошева. Она је давно пре Његоша постојала и била обликована у народу, мењајући само форме исказа.

Потреба да се буде слободан налагала је и без тврдог става Цркве стриктно очување верског и тиме, по ондашњим мерилима, и народносног идентитета. Поробљени још у Средњем веку, када још не постоје нације у модерном смислу речи и кад се често кроз веру одређује етнички идентитет, Срби нису имали много избора у погледу сопственог и туђег етничког идентитета у простору и времену у којем је, сходно Шмитовом принципу *Freund – Feind*, владало сурово правило политичке, верске и међуетничке борбе – или си наш, то јест *ми*; или си њихов, то јест *они*.

Форме одношења Црногораца према племенској сабраћи која су се, прихвативши ислам сходно наведеном принципу „потурчила“, кретале су се у распону од интимног или јавног презира због напуштања рода и племена (а што је у патријархалном миљеу увек предмет осуде уколико као поступак шкоди колективу), до зависти због бољег и сигурнијег живота који је омогућавало „турчење“, па све до мржње и истраге услед реално заснованог страха од исламизираних сународника који су знали њихов (свој) језик, снагу и стил ратовања, а често и конкретне намере о подизању буна и устанака против којих су логично морали бити услед имања нових сопствених интереса и услед *потребе доказивања* припадности или бар лојалности свом новом, „турском народу“. Нико није био тако суров према Србима хришћанима као потурице. Његош у Другој пјесми „Свободијаде“ описује истинит догађај са краја 18. века када су потурице на челу са Ћуприлићем побиле 700 мушке црногорско-брдске деце коју су родитељи склонили у Которско приморје пред турском казненом експедицијом, а коју су приморци по налогу „кривосудне Венеције“ предали „у Ћуприлића зверске руке“[3]. Да ли то, и уопште масакре које чини господар и освајач назвати геноцидом? Бар

[2] Исто, с. 14.

[3] П. II Петровић Његош, „Пјесма II“, *Свободијада*, Никшић 2001, с. 76.

до сада у нашој литератури нема таквог квалификовања тог и сличних, па и горих, догађаја које је чинио вековни окупатор[4].

Али, уколико бисмо пошли том логиком третирања историјских збивања ван њиховог историјског контекста и разматрања у данашњем светлу, посебно кроз призму дневнополитичких интереса, стигли бисмо до оптужби античких владара за чедоморство због обичаја жртвовања ћерки пред ратни поход и ко зна још где даље. Стога је у име науке боље избећи причу о геноциду са било чије стране ако је реч о причи истргнутој из историјског или литерарног контекста.

Уз све то, не сме се заборавити да је још једна, и то веома важна, подвојеност постојала између Срба који су остали хришћани и Срба који су прихватили ислам. Реч је о слојној, да не кажемо класној, из времена пре Турака изграђеној, социјалној и економској подвојености између плебса и великаша, која је постојала и пре преверавања, а потом се и појачала, јер, док сиротиња остаде православна те „народ храбри поче носит јарам тешки гнусна ропства“[5], „истурчи се сва господа“.[6] Стара мржња обичног народа према господи добила је у временима турске окупације и преверавања само нов облик и нов – верски разлог свог постојања. Уз то, ова, верским разлогом заогрнута, нетрпељивост се у Његошево време смела исказати, бар међу својима, јер је тад Црква подстицала такве изливе нетрпељивости народа (који је уз њу остао) према господарима (који су од ње отпали).

Та мржња очито траје у једној прикривеној форми дуже него што мислимо и није везана само за преверавање. На ту стару мржњу само је заправо додат народни и црквени презир према „господи“ која је зарад одржања економске моћи променила веру, а са њоме и народ, уосталом као и према свима другима који су следили тај пут. Његошу и иначе због разних грехова нису мили великаши („великаши проклете вам душе“), сем оних који су јунаштвом или патриотизмом стекли поштовање народа. Он у писму од 5. октобра 1847. године подсећа Османа-Пашу Скопљака на његово српско порекло, а набраја и низ других великашких српских породица које су се преверile: Црнојевићи су постали Бушатлије, Оберкнежевићи посташе Махмутбеговићи[7], итд.

Њихови стални насртаји на хришћанске Србе и отпор Срба хришћана су по Његошу „наша општа несрећа“ коју је „вражда братска више но сила туђа учинила“[8].

---

[4] Сем покоља црногорске православне мушке деце услед издаје „брђана“ од стране „приморца“, који је описао Његош, о систематском и масовном убијању мушке деце од стране Турака које је доводило и до затирања целих братстава на тлу Црне Горе сведочи и обимна грађа коју је скупио Јован Ердељановић. Види нпр.: „Пејовићи“, у: Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора, 1910–1911*, Београд 1921.

[5] П. II Петровић Његош, “ Пјесма I“, *Свободијада*, с. 4

[6] Исто.

[7] П. II Петровић Његош, „Писмо Осман Паши Скопљаку од 5. октобра 1847. године“, *Изабрана писма,* Обод – Цетиње, Просвета – Београд, 1979, с. 151.

[8] Исто.

Свест о „потурчењацима“ као највећој опасности по успех устанака, а тиме и као о великој препреци на путу досезања слободе, битно је условила како велику дистанцу хришћана и домаћих муслимана и зазор међу њима ради веће успешности очувања тајности намера и успеха акција са обе стране, тако и осећање беса и фрустрације код православних због честе осујећености њихових ослободилачких намера. Осујећеност увек изазива бес, а у малобројној народносној заједници која је себи усред Отоманског царства постављала висок циљ и стални задатак досезања слободе, сваки излазак из те заједнице, самодоживљене пре свега као хришћанске, није само деморалисао и крњио њен, и онако малешни, борбени корпус, него је аутоматски јачао и увећавао супротну страну, страну тлачитеља и узурпатора слободе те заједнице. Да није у питању само однос Срба према Србима, сведоче Његошеви стихови и историјске чињенице из којих се види да се у то време у Црној Гори и исламизирани Албанци називају и сматрају Турцима, као и то да се Албанци хришћани сматрају од стране Срба природним савезницима хришћана у борби за слободу.

При том се свакако мора имати у виду да одбојност према онима „што издаше вјеру прађедовску“ није толико израз религиозности колико потребе покорених да се у моменту када „ала са Босфора“ гута и, бар по форми, претапа у „своје“ све на шта наиђе („вражије племе позоба народе“[9]), изнађе нека *упоришна тачка идентитета* као нешто што сигурно није обележје освајача. У те сврхе могла је тада послужити *само религија* и ништа више. На то треба додати и, за ту средину природан, конзервативан отпор свему новом, поготову ономе што долази од освајача. Ислам је Србима као драстично различита, а не само нова, освајачева религија снажно ударао у сам темељ њиховог старог и у великој мери верски етаблираног система вредности. Није случајно што не само Срби него и други народи који су поробљени од муслиманских земаља имају тако велик отпор према исламу, својеврстан страх од њега и, неретко, ксенофобичну мржњу према њему. Разлог томе може бити и у радикалној трансформационој моћи ислама као његовој важној особини коју је код нас добро уочио Јован Цвијић: „Можда ни једна вера не мења тако дубоко целокупан живот и карактер неког народа као ислам“[10]. Отуда је страх од ислама страх од губитка идентитета, сигурног одређења и губљења свих веза са својим пореклом („Чак је и код сувише поноситих Динараца ислам олабавио везе засноване на српској крви и језику“[11]). Насупрот масовној пракси преверавања хришћана на Балкану, ретки су и мало познати примери да је неки муслиман постао хришћанин, поготову је ретка појава повратак из ислама у хришћанску веру („Што се црним задоји

[9] П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 9.
[10] Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, Завод за издавање уџбеника, Београд 1966, с. 362.
[11] Исто.

ђаволом, обешта се њему довијека“)[12]. Тај страх од губитка себе, та сигурност да је онај ко се преверио заувек на другој, непријатељевој страни, идентификација свега исламског са мрским режимом поробитеља су основа уверења да једино што поробљени хришћанин може имати са исламом јесте борба, односно рат против њега. Само преверавање по себи се не замера, чак се и пашта, него се замера одрицање од свога народа: „сваки Србин који се превјери – просто вјеру што загрли другу, но му просто не било пред Богом што оцрни образ пред свијетом, те се звати Србином не хоће“[13]. Стални и значајан одлив дела српскога народа путем мењања вере је по Његошу разлог не само драстичног умањења српске нације, него и увећања непријатељских нација јер преверени Срби прелазе управо у те нације, те се, да би се доказали, одмах окрећу против свог народа. Зато је „потурица гори од Турчина“. Његош чак тај стални одлив дела нације у редове непријатеља види као главни разлог трајања српске потчињености: „Ово ти је Србе искобило, робовима туђим учинило“[14]. Тако остварена подељеност Срба на тада изразито супротстављене вере је главни узрок њихове вековне трагедије и неслободе, поручује Његош кроз беседу Теодосија Мркојевића: „Вјеровања Србе истражише. Ми смо Срби народ најнесрећнији.“[15].

„Горски вијенац“ треба пре свега посматрати као спев о величини слободе и *нужности борбе за слободу* створен у сагласју са законима опстанка малих, поробљених или угрожених народа, „Богу хвала, опитих слободом“[16], а не као оду геноциду.

Као такав спев треба да пробуди не само вољу за слободу устрашеног племена које „мртвијем сном спава“ кроз подсећање на јуначка дела предака, него и да укаже на опасност утапања сопственог етноса у, махом исламизирано, шаролико етничко море турске империје.

Отуда је „Горски вијенац“ заправо по својој суштини не антиисламски, него антитурски као антитирански оријентисан спис. Другим речима, да су којим чудом Турци били будисти, Срби би, следећи линију верског, као тада од етничког више поузданог принципа разликовања освајача и подржаваоца освајачког режима од поробљених, били против будизма, и сваки будиста на њиховој територији би био „Турчин“.

Досезање слободе као највреднијег циља захтева посебан облик масовног политичког и социјалног прегнућа – прегнућа јунаштва. Стога је „Горски вијенац“ колико крик за слободом толико и *йохвала јунашйва*. Када се мали народ бори за слободу потребно је много јунака, а хвалом се подстиче јунаштво више него ичим другим. Можда то објашњава чињеницу да је Његош

---

[12] П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 86.
[13] П. II Петровић Његош, *Лажни цар Шћейан Мали*, Подгорица 2001, с. 48.
[14] Исто.
[15] Исто, с. 47.
[16] Исто, с. 67.

један од ретких владара који опева не само јунаштво предака него и поданика. Обично је обрнуто.

Широј, па унеколико и научној, јавности је мало познато да је у ствари Његош *творац литерарног култа Милоша Обилића*. Додуше, и до тада је Обилић био помињан али махом у усменој поезији и заправо ретко, мада са дужним пијететом. Тек ће Његош Обилићево име увести кроз велика литерарна врата у српску националну свест. Рушење великог царства захтева велико јунаштво а за јунаштво се нараштаји васпитавају понајбоље светлим примерима. Отуда је *идеја о Обилићу као прототипу јунака* за сва, што значи и за та времена, једна од кључних Његошевих идеја. Са правом је приметио још и Николај Велимировић да у „Горском вијенцу" Његош помиње чешће само Бога од Милоша Обилића, при том не наводећи разлоге пишчеве интенције.

Његош судбину Обилића користи да оправда једну особиту *културу смрти*: „гроб је частан вјечан живот, живот стидан гроб вјечити"[17]. Реч је не само о модусу умирања *homo heroicusa*, него и о нужности чојственог живљења које треба да претходи достојанственој смрти.

Но, један, макар и обожени, херој нити је довољан нити може задовољити све пројекционе и идентификационе укусе неодлучних и неспремних на херојски чин ослобођења. Отуда је по Његошу Обилић само највећи у славној плејади српских јунака од „непобједног Цара Душана" до „ослободиоца Карађорђа". Избор је велик, а све одабране јунаке везује само једно – они су борци, ако не за народ, а оно, као Цар Душан, за државу. Отуда се често већ из атрибута који иду уз ове и друге јунаке јасно назиру прототипови хероја које Његош развија до нивоа функционалног култа.

На пример, *Карађорђе* је без сумње био Црногорцима врло *пријемчив прототип хероја*, што је било условљено многобројним факторима, почев од тога да је био борац за ослобођење од турске власти, најсвежији пример српског големог јунаштва, жртва издаје, па све до његовог црногорског порекла, што је само могло да олакша идентификацију са њим.

Његош је веома вешто градио прототипове јунака користећи сваки детаљ који би могао да иде у прилог „његовом", што обично значи српском, јунаку у односу на друге. Рецимо, он другим, посебно великим, народима признаје да имају велике јунаке, али одмах и наводи: „из грмена великога лафу изаћ трудно није"[18]. Много је теже јунаком постати у малом народу као што је то, наглашава Његош, успео Ђорђе Петровић Карађорђе, који је остварио три велика народна циља: прво, организовао је и подигао устанак, друго, извршио је христијанизацију Србије, и треће, донео је ослобођење народу („диже народ, крсти земљу, а варварске ланце сруши"[19]). Буђење херојства је могуће у сваком појединцу, али га не може свако пробудити у другом, а још

---

[17] П. II Петровић Његош, „Пјесма III", *Свободијада*, с. 33.
[18] П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 5.
[19] Исто.

теже у многима. То је велико прегнуће. Отуда је за Његоша Карађорђева највећа заслуга што је у српском народу обновио самопоуздање и пробудио замрлу храброст. То је оно што Карађорђа уздиже до нивоа бесмртника.

Његош повлачи и паралелу између судбине Обилића и Карађорђа као *жрт̄ви завере* сопственог окружења. Злоба и завист су пратиље судбе јунака али право херојство траје због вредности подвига и временом добија све веће уважавање. Када Његош у стиховима посвећеним Карађорђу каже „над свијетлим твојим гробом злоба грдна бљува тмуше“[20] нема сумње да мисли на политичке прилике у Србији за време владавине Обреновића, нарочито око 1840-е године, када је од стране српских власти често кађана успомена на Карађорђа, а његове заслуге драстично умањиване. Али, она нит која спаја Обилића и Карађорђа, жртвовање живота за народ и његову слободу, представља блиставу зубљу која ће и Карађорђу као и Обилићу обезбедити да његово име и дело добију право место у историји српског народа. Гарант тога је суд историје који кроз суд покољења „што је чије даје свјема“[21], што значи да осуђује и нечасне поступке у политици.

Карађорђе као прототип хероја спаја у себи чак три херојска типа: прво, подвижника (индивидуални чин храбрости); друго, ослободиоца; и треће, жртве (мученика за цео народ). Други и трећи тип хероја су чешће колективни и лакше омогућавају изазивање емпатије и идентификацију у народу. Чак је и Милош Обилић понајвише само подвижник, па тек онда и жртва, али не и ослободилац. Његош је одлично уочио да Карађорђе, „Марс српски“[22], сједињује у себи сва три типа јунаштва и то је условило неспорно огромно поштовање које је осећао према вођи Првог српског устанка, изречено кроз посвету „Горског вијенца“.

Осим тога, пример Карађорђа је не само по својој величини био значајан за јачање слободарског духа и напора Црногораца, него је био и савремен. Његов подвиг је део тадашње актуелне војно-политичке атмосфере на Балкану. Отуда је култ Карађорђа у Његошево време био веома функционалан култ хероја. То је време када су уз све поштовање подвижника највише потребни ослободиоци. То Његош уосталом и каже у стиху: „зна Душана родит Србља, зна дојити Обилиће; ал’ хероје ка Пожарске, дивотнике и племиће, гле, Србкиње сада рађу!“[23]. Дакле, раније су Србкиње рађале цареве и царске витезове изузетне храбрости попут Обилића, браниоца царства, али је дошло доба да рађају ослободиоце попут Пожарског, руског кнеза који је 1612. године предводио народ у борби против завојевача и успео да ослободи Москву, људе који из пепела дижу поништену државу и биолошки угрожен народ.

---

[20] Исто, с. 6.

[21] П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 6.

[22] П. II Петровић Његош, „Заробљен Црногорац од виле“, *Пус̄тињак Цет̄ињски*, Обод, Цетиње 1994, с. 12.

[23] П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 6.

Погрешна је претпоставка да је Његош окупиран само Турцима и потурицама, те сматра да се јунаштво да доказивати само у бојевима против њих. Рецимо у „Свободијади“, као и у неколико других списа, он је описао бојеве Црногораца не само са Турцима, него и са Млечанима и Французима. Јуначке су и без сумње достојне хвале биле победе малобројних црногорских слободара над силном и „пренадутом“ Наполеоновом, као и сваком другом завојевачком војском, а горки су Његошу њихови порази. Није ни чудо што је Његош, имајући и превише локалног историјског материјала за инспирацију, написао за себе да „не воли да пјева о подвизима страних народа“[24]. Једно је сигурно. Његош није био само за рат против Турске и муслимана, него против свакога ко је угрожавао слободу народа.

Разумљиво је да су и култ о Обилићу и други култови које је својом литерарном генијалношћу оживотворио Његош у основи национални култови, већ из разлога што је он био српски родољуб. То се види на много места у његовом литерарном делу па је тако и „Горски вијенац“ посвећен праху оца Србије, а Његош који се у писму Сими Милутиновићу написаном на Цетињу 25. септембра 1844. године поверава да не воли назив своје земље Црна Гора; на истом месту каже и то да је њена вредност у томе што је, иако „тврди и крвави крај“, она крај „*срйски од искони*“ (подвукао ДС)[25]. У писму Матији Ненадовићу од 18. октобра 1850. године, пишући о имену Црне Горе каже: „ја који сам њен син, не могу јој име произрећи што се нећу згрозити, али је опет комадић од развалина нашег царства“[26]. У „Свободијади“ Црну Гору често назива „свободе српско гњездо“[27]. У спеву „Лажни цар Шћепан Мали“ Његош по правилу Црну Гору назива српском, а разлике су само у атрибуту који иде испред назива „српска Црна Гора“, нпр. крвава, ваљатна итд.[28], док Цетиње пише као „Цетиње Српско“ са великим словом с. Значајно је и до сада мало уочено да Његош при том не инсистира на томе да су сви који живе у Црној Гори и Брдима Срби. Он заступа једну сасвим историјски прихватљиву тезу о српском као свом и као најчешћем пореклу становника Црне Горе, као и о насељавању Црне Горе Србима кроз нежељене миграције. Индикативно је свакако и то да Његош користи исти назив – „Српска“ и за Србију (нпр. у „Горском вијенцу“) и за Црну Гору (нпр. на више места у „Огледалу српском“, збирци епских десетерачких песама које су својеврсна историја српског народа, односно израз „српска“, нпр. „у слободној српској

---

[24] П. II Петровић Његош, „Писмо племенитој и много поштованој господи Мату и Јозу Ивановићима од 9. маја 1833. године“, *Изабрана йисма,* Обод – Цетиње, Просвета – Београд, 1979, с. 103.

[25] П. II Петровић Његош, „Писмо Сими Милутиновићу од 25. септембра 1844. године“, *Изабрана йисма*, Обод – Цетиње, Просвета – Београд, 1979, с. 114.

[26] Цит. према: Д. Ковијанић, *Црноīорско срйсшво збиљских Срба*, Војска, Београд 2002, с. 73.

[27] П. II Петровић Његош, „Пјесма I“, *Свободијада*, Никшић 2001, с. 17, 27, 86, 90.

[28] Види: П. II Петровић Његош, *Лажни цар Шћейан Мали*, Подгорица 2001.

Гори Црној“[29]). Све у свему, Његош је Црну Гору без икакве сумње сматрао српском земљом.

Следећа Његошева битна политичка идеја је *идеја о нужности борбе* као, не тек доказу животности, него као о услову опстанка у стању поробљености, као и начину, прво досезања, а потом и очувања свете слободе. Слобода и борба иду увек заједно ако слободе нема довољно.

Тачно је да Његош *слави рат и борбу* и да су многи због тога славили Његоша. Но, Његош не слави сваки рат нити сваку врсту ратника, него само ослободилачки рат и борце за слободу. Између силних освајача и освојених који силно жуде за слободом не може бити мира. Борба између таква два екстремна пола је истинска борба на живот и смрт јер слобода више вреди и од сопственог и од туђег живота, а освајачи никога нису милом ослободили: „борби нашој краја бити неће до истраге турске али наше“[30].

Постоје многа тумачења Његошевог стиха „нека буде што бити не може, нека буде борба непрестана“. Почесто се сматра да је у том стиху оцртан карактер српског народа који не уме да процени своје могућности и стално себи поставља задатке изнад њих, због чега и страда. Из тог онда обично произилази закључак да је и Његош подлегао том обрасцу и уздигао пркос и инат на пиједестал националне политичке акције.

Владета Јеротић добро примећује да се тада, у време Његоша, још увек чинило „да другог избора осим рата нема“[31]. Анализа тог дела „Горског вијенца“, нарочито стихова који следе након наведеног стиха, указује на више ствари. Прво на искључивост у опредељењу за борбу, затим на фатализам (борба се мора завршити уништењем једне од страна у сукобу), као и на Његошево уверење да је борба принцип устројства света, па тиме и људског друштва.

Њему су заправо мрски и освајачи и стварање империја као плод личних ратничких сујета. То се види из Његошевог квалификовања великих војсковођа, почев од Александра Великог, које је амбиваленција уважавања њихове вештине ратовања и осуде страхотних резултата њихових ратова по човечанство. Отуда су војсковође по Његошу увек божија казна, чак и онда кад су ослободиоци свога народа.

Уочавајући апсурд привида цивилизацијског помака који се огледа у томе да што се у сваком новом веку више прича о миру – то има све више рата и насиља, Његош не пружа објашњење за ту појаву него само исказује, сходно свом државничком статусу, бригу за судбину свог народа у вихорним временима у којима треба досегнути ослобођење као вековима жељени циљ који није био само сањан, него и за који се исувише умирало.

---

[29] П. II Петровић Његош, „Бој на Мартинићe“, *Огледало српско*, Подгорица 2003.

[30] П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 13.

[31] В. Јеротић, „Луна и крст, дијалог или рат“, *Дарови наших рођака,* књ. IV, Ars Libri, Београд 2002, с. 54.

Ту долазимо до идеје *о смислености жртве за слободу* или бар за достојанство народа. Херојство и трагедија иду увек заједно („да, витеза сустопице трагически конац прати“[32], и „небојшу свагда вук изије“[33]), па отуда прво „закука мајка у јунака“. Да се буде јунак није довољно бити природно и неселективно храбар, мора се свесно и *циљно* презрети сопствени живот и на прави начин, осмишљеним гестом, уздићи изнад кукавичлука и моралне беде обичног света. Осим тога, ако јунаштво није усмерено племенитом циљу оно је слепо и као такво често и нехотице постаје деструктивно и штетно, чиме заправо и престаје бити јунаштво. По својим инструментима и потенцијалима оно није само усмерено ка чињењу добра, него, и то далеко више, и чињењу зла или, како то Његош каже: „Јунаштво је цар зла свакојега“. Тек свест актера о важности стављања јунаштва у функцију остваривања добра, као и етички исправан одабир циља чине јунаштво позитивном појавом.

На путу досезања слободе највећа препрека јесте *издаја* свога народа. Опрост за чин издаје је могућ само ако је у питању издаја појединца од стране појединца, али издаја вере или народа се не прашта нити је ико овлашћен да у условима борбе за преживљавање опрости издајнику. Страх од издаје је највећи од свих страхова код оних који полажу свој живот на олтар слободе. При том, спознаја о људској природи упућује Његоша на горку чињеницу да издаја није нимало ни ретка ни неочекивана радња, те изриче кроз уста кнеза Николе страшну истину – „нек ме изда свако ка’ и хоће“[34].

Његошева усхићеност кажњавањем издајника, на пример грчког адмирала – велеиздајника Кир Луке (Гертука), који је уместо да буде награђен од султана Мухамеда за издају грчке стране кажњен од њега страшном смрћу тако што му је одрана кожа[35], свакако се не може сматрати знаком политичке зрелости. Његош је ту, у духу свога времена и простора, само поделио мишљење свога народа и његову претерану одбојност према свакој врсти издаје.

Спас од погубности издаје по битку за слободу не лежи у санкцији њеног кажњавања *post factum*, у простом погубљењу издајника, дакле ни у истрази потурица као „издајника вере и народа“. Важније је издају спречити. Издаја се у том миљеу чешће настојала спречити *колективном клетвом* као специфичном, превентивном анатемом, него насиљем. Колективна клетва као сакрални чин бацања проклетства на издајника и његово потомство од стране целе заједнице (тако што заједницу често репрезентује црква!) је страшна казна у патријархалној, дубоко религиозној и истовремено изразито сујеверној средини каква је свака балканска, а посебно динарско-црногорска.

---

[32] П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 6.

[33] П. II Петровић Његош, *Лажни цар Шћепан Мали*, Подгорица 2001, с. 88.

[34] П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, стр. 99.

[35] Према писму М. Медаковића Станку Вразу 22. новембра 1847, види у: П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 127.

Поверење међу припадницима исте вере и међу браћом се подразумева, али је и *право на сумњу* као вечито људско право непобитно. Отуда Сердар Јанко и предлаже свим бојовницима за слободу: „издати се нећемо, ама треба да се утврдимо клетвом; здрави је посао“[36]. Превентивна клетва могућег издајника је боља од сумње, утолико што је праведнија будући да се њоме избегава огромна грешка оптужбе невиног.

Клетвом се на делу потврђују присутност и снага косовског мита кроз оживотворење култа клетве Кнеза Лазара у црногорској традицији ослободилачке борбе. Када се у „Горском вијенцу“ прочита како Сердар Вукота куне потенцијалне издајнике[37], постаје јасно зашто је српски језик један од ретких у којем реч заклетва долази директно из речи клетва. Ужасавајућа свеобухватност клетве и свест о томе да је свако у име Бога може остварити светећи се издајнику и његовој породици, топи у патријархалној средини, боље него ишта друго, нечију вољу за издајом. Садржина клетве је толико свеобухватна да апсолутно поништава и све духовно, а не само материјално што је у споју са издајником. Од паганског захтева да издајник поједе своју сопствену печену децу на славској трпези па до низа старозаветних и новозаветних обликовања људске правде, а чији се хришћански карактер потврђује тиме што на крају клетве сви хорски узвикују „амин“, клетва се вековима исказује у миљеу полупаганског – полухришћанског народа какав је српски као релативно моћан инструмент очувања вредности заједнице и њене егзистенције.

Но, како је акт проклињања понекад залудан очајнички напор колектива да заустави рушење свог система вредности и како су и за осујећење издаје као и за подстицај јунаштва потребни примери који стално подсећају, Његош резигнирано опомиње да иако „на Борисе, Вукашине“[38] као прототипе издајништва, као и на њихове следбенике „на Вуковце, рода издајице“[39], „општа грми анатема“[40], тек „покољења дјела суде“[41]. Разуме се да ова Његошева варијација *идеје о суду историје* као коначној ако не и највећој освети није и не може бити монодимензионална него самим тим што садржај црногорске клетве омогућује и брзу људску освету без чекања на историју као судију.

Када је реч о клетви, по Његошу је и пропаст српског царства и падање српског народа у ропство последица клетве. Ослобођење од греха као узрока клетве и од ропства као казне постиже се изналажењем храбрости и вере у себе а онда и подвигом ослобођења као сакрално заветованим чином. По

---

[36] П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 99.

[37] Види: *Горски вијенац*, с. 99-100.

[38] Његош је, као и други у његово време, сматрао да су се Борис Годунов у Русији и Вукашин Мрњавчевић код нас послужили убиством блиских сродника да би дошли на престо.

[39] П. II Петровић Његош, „Ловћен“, *Мање пјесме*, Београд 2001, с. 17.

[40] П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 6.

[41] Исто.

Његошу је тај час за Србе наступио 1804. године подизањем Првог српског устанка: „Бјежи, грдна клетво с рода – завјет Срби испунише!“[42].

Нема сумње да је Његош у своје кључне политичке идеје уградио и неке идеје класичних политичких мислилаца, од антике па до свог времена, пре свега захваљујући литератури на руском језику коју је помно проучавао[43]. Добрим познаваоцима тих идеја није тешко да их препознају иако су заогрнуте у локално семантичко и семиотичко рухо које често одвлачи пажњу од садржине ка форми испољавања идеје. Ти духовни подстицаји које је Његош „непосредно или посредно... и обилно примао из античке књижевности“[44], без сумње су утицали и на обликовање многих његових политичких ставова. Овим тврдњама се ни најмање нити жели нити може умањити величина Његошевог дела, него се само настоји одмаћи од некритичког епигонства које не дозвољава суд о томе да је на неку филозофску, теоријску или књижевну величину нечија мисао имала уплива, сматрајући да то деградира ту величину. Таква аргументација о апсолутној оригиналности је не само ненаучна, него зацело и примитивна[45].

Исто тако, Његош уграђује, не само у своја књижевна дела него и у своје политичке пројекте, неке проверене народне мудрости. Поред тога, често се ослања и на политички функционалне народне митове и култове. Рецимо, *култ предака*, који је код нас задуго остао функционални политички и војни култ, изразито доминира у Његошевој лепези помоћних инструментарија реализовања идеје слободе. Негован још од прастарих времена кроз веровање да и мртви преци ако су били јунаци могу да помогну у бици са надмоћнијим непријатељем, култ мртвих јунака је код Срба опстајао и зато што је стварно психолошки доприносио сопственом охрабрењу и падању у занос јунаштва. У томе је смисао „кликовања“, односно узвика за помоћ који се упућују током борбе мртвим херојима, као и друговрсна помињања Обилића, Старине Новака, Баје Пивљанина и других, што општенационалних, што локалних јунака „који *живе* доклен сунце грије“[46]. Вечити спомен јунаштва обезбеђује им вечити живот, као што видимо, и на земљи као и на небу, а њихово присуство у борби и помоћ потомцима су највећи доказ њиховог живљења после смрти.

Не само теоријски провокативна *представа система владавине на небу* изнета је у „Лучи микрокозма“. Његошева езотерична *визија поретка неба* у толикој мери одудара од хришћанских стереотипних представа уређења односа на небу какву би морао имати врховни свештеник једног

---

[42] Исто.

[43] Види: М. Флашар, *Његош и антика*, Црногорска академија наука и умјетности, Његошев институт, Монографије и студије, књ. 1, Подгорица 1997.

[44] М. Флашар, op. cit. с. 7.

[45] Види више о „примитивизму аргумента“ у: М. Павловић, „Есеји о српским песницима“, *Изабрана дела*, књ. III , Вук Караџић, Београд 1981, с. 288–289.

[46] П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, op. cit., с. 11.

хришћанског народа да се може рећи да је Његош у том сегменту свога дела гностик.

Његош као првобитно стање уређености односа на небу утврђује стање једнакости свих духова и њихових светова које је нарушено неким катаклизмичним догађајем, не објашњавајући којим. Бог се, не само кроз уста Сотоне, представља као узурпатор права других духова и њихових светова који потонуше у таму, тачније као неко коме се напросто посрећило („случај згодан“) да му у тој катаклизми неба баш његов свет остане и неоштећен и у зони светлости, а који то користи да би покорио друге. У Његошевој интерпретацији небеских празбивања Сотона не тражи да му Бог уступи престо, чак не тражи ни поделу власти између њега и Бога, него само то да *сви духови* (а не само он), добију *једнака права*[47] и једнаку количину *светлости* коју су имали пре катаклизме без обавезе покоравања Богу нити коме другоме. Дакле, Сотона захтева изономију, једнакоправност, што је увек претпоставка демократије. То је и навело Бранислава Петронијевића на тврдњу да је по Његошу *Сотона заправо први демократа, а Бог први тиранин*. Али Његош, чак ни као гностик, не иде предалеко у свом удаљавању од заветних представа о Богу и Сотони. Сотона је ипак зао и негативан и није баш демократа, како то тврди Петронијевић. То потврђује низ других детаља у „Лучи“. На пример, у разговору са архангелом Михајлом Сотона ипак показује изразиту тежњу за доминацијом и успостављањем хијерархије у којој ће само он бити на врху.

Више је него теоријски раритетно и у нашој литератури врло ретко ако не и јединствено осмишљење хијерархије моћи коју предлаже Сотона, а нарочито осмишљење њене основе. Сотона, наиме, не негира да су он и архангел Михаило једнаки по чину, али њега та врста формализоване хијерархије нити интересује, нити је он уважава. Он као једино важећу признаје само *хијерархију по количини гордости*, дакле греха, као врхунском квалитету који неко поседује. Гордост је извор жудње за моћ, створитељ и одржавалац моћи. Стога, по Сотони, уколико неко, попут архангела Михаила, има мање гордости од њега он је самим тим и на нижој лествици потенције моћи.

У овој представи *политичког система неба* и у исказивању различитих погледа на степен и основе небеске моћи као својеврсној парадигми земаљског устројства политике, Његош се високо и смело уздигао изнад стереотипних представа политичких устројстава и неба и земље који су превладавали у његовом добу.

Далеко пре једног Ничеа он види вољу за гордост, а тиме и за моћ као сржи политике, као њену тешко савладиву демонску димензију.

Иако је инструмент хијерархизације и супрематије, моћ није сасвим у супротности са демократијом, док дволичност у политичком делању јесте.

---

[47] П. II Петровић Његош, *Луча микрокозма*, Предузеће за издавање уџбеника, Будимпешта 1982, с. 118.

Представа о Сотони као демократи се распршује већ услед тога што он од моћнијег од себе тражи једнака права за све, а тиме и за себе, а потом одмах одриче та права онима које сматра мање моћним и вредним од себе. Тиме показује да његов захтев за једнакоправношћу, која је не само битна претпоставка него и претеча демократије, није ни искрен ни принципијелан. Петронијевићева теза о Његошевој визији Сотоне као демократе не стоји и из разлога што Сотона следи принцип двоструког стандарда. Са друге стране, ни Бог није тиранин јер пораженом Сотони не одузима право на бесмртност него му даје царство земаљско у којем и Адам, који се покајао, такође има шансу повратка у рај. При том треба рећи да извесна сличност овог сегмента „Луче" са Милтоновим „Изгубљеним рајем" није случајна. Да је Његош пажљиво изучавао ово Милтоново дело сведоче и његове белешке на примерку те књиге коју је поседовао у својој библиотеци[48]. Нешто еластичније схватање ауторства омогућава да се та Милтонова идеја, пак, препозна у Вергилијевој „Енеиди".

У оригиналнија Његошева размишљања о политици спада и оно када разматра колико политика истински доприноси добру народа и државе, а колико је она одговорна за то што је „круг земни" постао „сфера безумног метежа"[49], односно колико држава чини да тога метежа не буде или бар да га буде што мање. Оба процеса се не доживљавају као доминантна нити као наизменична, него као паралелни и флуктуирајућих интензитета, те стога Његош и тврди да појачање интензитета једног, односно смањење интензитета другог, као и обрнуто, доводи до привида о њиховој наизменичности.

У „Лучи микрокозма", која и по времену стварања и по времену објављивања претходи „Горском вијенцу", заправо је зачета *идеја о вечитој борби као борби добра и зла*. Није чудо што је за Његоша постизање добра, а посебно *добра народа као највећег политичког добра*, подвиг јер је зло на земљи јаче од добра. Добро има превласт над злим тек на небу. А за Његоша је од свих земаљских добара слобода највеће добро. Отуда је слободарски подвиг изнад свих земаљских подвига, а заточник слободе за њега једино могући тип хероја. Уосталом, Његошу ће за правдање борбе на земљи послужити распрострањено религијско уверење да се борба води и на небу. Отуда су на небу, чак и у рају, анђели тешко наоружани[50], што је ипак мало претерано. Овде је очито дошао до изражаја локални култ оружја.

Његошева *политичка пракса световног а не само духовног владара* Црне Горе не потврђује тезе о њему као „последњем крсташу" који задовољава агресивни зов и западног и источног хришћанства. Нити је он много ратовао, нити је у тим, боље речено борбама него ратовима, побеђивао. У времену у којем је владао неких великих ратних похода Црногораца против

---

[48] М. Флашар, op. cit., с. 350.
[49] П. II Петровић Његош, *Луча микрокозма*, с. 54.
[50] Види: П. II Петровић Његош, *Луча микрокозма*, с. 72.

Турака није ни могло бити из простог разлога што је Русија, руковођена својим интересима, тада инсистирала да Црна Гора ни на који начин не угрожава турске интересе. Највише захваљујући томе, па тек онда и свом ратничком (тачније командно војсководном) неискуству, Његош, који је у седамнаестој години живота почео да влада Црном Гором, неће бити у историји на основу свог државничког учинка забележен као велики ратник иако је више пута војевао против Турака. Исто тако, истрага потурица о којој многи хистерично пишу као о црногорском геноциду широких размера заправо се, по свему судећи, никада није ни догодила, а сасвим је сигурно да он као државник није учествовао у нечем таквом. Углавном несигурне, многобројне интерпретације историје Црне Горе не дају довољно доказа о чину истраге таквих размера, мада је вероватно да је било честих спорадичних, али не и тако масовних, што не значи и мање крвавих, примера истраге исламизираних саплеменика. Тешко успостављена племенска слога православаца је требало да се одржи и митом о заједничкој успешној истрази. Напросто, Његош је литерарно *увеличао дело* свог претходника и саплеменика Владике Данила, што је иначе песницима и дозвољено, при чему увеличавање димензија и значаја чина истраге потурица није извршено тек ради увећања Даниловог имена, него и у практичне политичке сврхе зарад хомогенизације једва уједињених црногорских племена ради паралелног остварења два циља који су се узајамно условљавали: прво, ради остварења дефинитивног политичког ослобођења народа, и ради обнављања изгубљене државности. Заправо, највећи допринос Његоша као државника и јесте на плану остварења овог другог циља. Неправедно је што се у име атрактивнијих идеја запоставља његова *идеја обнављања државности и модернизације* Црне Горе, као и његов огроман труд на том плану.

У Његошево време створене су прве модерне државне и уопште политичке установе у Црној Гори, формирано је плаћено чиновништво, заживео је образовни систем (о чему Његош са поносом извештава Илију Гарашанина[51]), започето је искорењивање крвне освете (бесудности), а сам Његош је често бивао у позицији судије. Чињенице говоре да је био врло строг у изрицању казни, што је вероватно допринело да се и поред незадовољства народа тада устали институција пореза међу непокорним Црногорцима. Ни на дипломатском плану Његошеве идеје и резултати нису мали. Једини црногорски митрополит којег је завладичила Руска црква, и то у присуству руског цара Николаја Првог, умео је да удесетостручи руску новчану помоћ црногорском народу и да од ње створи буџет за издржавање првих државних институција. Успео је и да повуче тачне границе са Аустријом 1841. године. Мада је то извршено на извесну територијалну штету Црне Горе, неоспорни успех разграничења је у томе што су се око граница договорили не Аустријанци и

[51] Цит. према: Д. Ковијанић, *Црногорско српство збиљских Срба*, Војска, Београд 2002, с. 73.

Турци, него Аустријанци и Црногорци. Тако је „независна област Црне Горе“ у време Његоша *de facto* постала *самостална држава са међународно признатим границама* и територијом, мада још увек не и *de jure*, гледано са становишта међународног права.

У оне Његошеве политичке идеје које га можда не квалификују као врхунског државника него више као политичког ентузијасту спадају његови покушаји да се у времену велике глади у Црној Гори један део Црногораца пресели у Русију, што је Русија одбила, односно да се један део Црногораца *организовано пресели* у Србију, што је српска власт ипак прихватила (тим пре што су миграције Црногораца према Србији спонтано текле већ деценијама), као и Његошева идеја да хрватском бану Јелачићу шаље црногорску војску у помоћ, што је Јелачић одбио. Тај његов, без сумње слободарски и у крајњем младалачки ентузијазам га је навео да и војвођанским Србима понуди слање једног већег одреда ради започињања битке за ослобођење, баш као што је нудио војну помоћ и руској армији у Угарској на крају револуције 1848. године.

Сваки успех на плану ослобођења Јужних Словена сем војног успеха сматрао је самозаваравањем. Отуда и његова оцена да су „бановина Троједна краљевина и Војводство мртве историчне речи, друго ништа“[52]. *Опијеност југословенством* је временом у њему сплашњавала, мада се није угасила. У писму Меди Пуцићу, од 23. априла 1849. године, он каже: „Југословенство је идеална ријеч која само празнијем гласом лијепо звучи“ јер „наша браћа не умију разумјети шта је дична свобода“[53]. Критеријум „опијености слободом“ очито није био једнако важан у лествицама система вредности поробљених јужнословенских народа. За Његоша је та врста неједнакости била важнија као разлог спајања или неспајања са другим народима од сродности у језику или етничком пореклу. Он је жудео за сједињавањем са „браћом по љубави према слободи“, а ко није журио том циљу, па још то хтео без оружја, није се уклапао у Његошеву визију заједнице слободних као самоослобођених. Колико је био занет идејом „*ослобођења сваколикога српства*“ најбоље показује то што до смрти није могао да прежали што се 1848. године није „на Босну кренуло“[54].

Но, бар у Црној Гори његово укупно политичко деловање је било реалистично, сасвим примерено условима и могућностима те средине, те се може рећи да је Његош својом владавином веома темељно припремио остварење корените реформске политике коју је потом, између осталог и стога лако, спровео његов наследник на власти, Кнез Данило.

---

[52] Исто.

[53] П. II Петровић Његош, „Писмо Меди Пуцићу од 23. априла 1849. године“, *Изабрана писма*, Обод – Цетиње, Просвета – Београд, 1979, с. 176.

[54] В. Латковић, *Петар Петровић Његош*, Нолит, Београд 1963, стр. 242.

Умро је 1851. године, баш на дан свога ступања на власт (19. октобра), располућен између хероичне идеје колективног оружаног ослобођења народа и дневнополитичке, али историјски значајне потребе стварања и модернизације државе макар и уз туђу помоћ, баш онако како је цео свој век (про)живео и мислио – *разапет између неба и земље*.

ЛИТЕРАТУРА

Јован Ердељановић, *Стара Црна Гора, 1910 – 1911*, Београд 1921.

Владета Јеротић, „Луна и крст, дијалог или рат", *Дарови наших рођака*, књ. IV, Ars Libri, Београд 2002.

Драгутин Ковијанић, *Црногорско српство збиљских Срба*, Војска, Београд 2002.

Видо Латковић, *Петар Петровић Његош*, Нолит, Београд 1963.

Миодраг Павловић, „ Есеји о српским песницима", *Изабрана дела*, књ. III, Вук Караџић, Београд 1981.

Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*, Гутенбергова галаксија, Београд 2002.

Петар II Петровић Његош, *Свободијада*, Никшић 2001.

Петар II Петровић Његош, „Писмо племенитој и много поштованој господи Мату и Јозу Ивановићима од 9. маја 1833. године", *Изабрана писма,* Обод – Цетиње, Просвета – Београд, 1979.

Петар II Петровић Његош, „Писмо Сими Милутиновићу од 25. септембра 1844. године", *Изабрана писма*, Обод – Цетиње, Просвета – Београд, 1979.

Петар II Петровић Његош, „Писмо Осман Паши Скопљаку од 5. октобра 1847. године", *Изабрана писма,* Обод – Цетиње, Просвета – Београд, 1979.

Петар II Петровић Његош, „Писмо Меди Пуцићу од 23. априла 1849. године", *Изабрана писма*, Обод – Цетиње, Просвета – Београд, 1979.

Петар II Петровић Његош, *Лажни цар Шћепан Мали*, Подгорица 2001.

Петар II Петровић Његош, „Заробљен Црногорац од виле", *Пустињак Цетињски*, Обод – Цетиње 1994.

Петар II Петровић Његош, „Бој на Мартиниће", *Огледало српско*, Подгорица 2003.

Петар II Петровић Његош, „Ловћен", *Мање пјесме*, Београд 2001.

Петар II Петровић Његош, *Луча микрокозма*, Предузеће за издавање уџбеника, Будимпешта 1982.

Мирон Флашар, *Његош и антика*, Црногорска академија наука и умјетности, Његошев институт, Монографије и студије, књ. 1, Подгорица 1997.

Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, Завод за издавање уџбеника, Београд 1966.

Dragan Simeunović

THE POLITICAL THOUGHT OF PETAR II PETROVIĆ NJEGOŠ

S u m m a r y

This paper analyzes the key political ideas of Petar II Petrović Njegoš, which so far have been insufficiently studied. Njegoš's political thought is analyzed in the context of his time and historical circumstances when the oppressed Serbian people were trying to achieve freedom through armed struggle. As the main obstacles on the way to freedom Njegoš points out the mass betrayal and lack of cohesion among the Serbs. As the crucial instruments of liberation from Turkish rule he sees the specific Serbian culture of martyrdom, their rich tradition of fighting conquerors, as well as their susceptibility to a cult of heroism with its powerful mobilizing potential. Among other noteworthy political ideas are Njegoš's esoteric idea about political-hierarchical structure of heaven, the emphasis on the modernization of Montenegro for the sake of renewing its statehood and his position on yugoslavism.

Key words: Petar II Petrović Njegoš, betrayal, culture of martyrdom, freedom, genocide, prototype of a hero, political-hierarchical structure of heaven, modernization, yugoslavism

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II:28

Мирољуб Јевтић

ЊЕГОШ И ИСЛАМ

Његошево дело предмет је многих спорова насталих у науци и публицистици бивше Југославије. Најважнији спор у том смислу јесте слика ислама коју је Његош приказао у својим делима. Све расправе које се тичу овог дела Његошевог стваралаштва спадају у домен политике. Политике која настаје на основу верских побуда. Све то спада у поље младе научне дисциплине Политикологије религије. С обзиром на то у овом раду ће се, полазећи од предмета и метода Политикологије религије, анализирати слика ислама коју Његош даје у свом делу. Тако ће се видети да ли су оптужбе да је био исламофоб тачне или не.

Кључне речи: Његош, ислам, утицај, међуверски односи, политичке последице, политикологија религије

Једна од најважнијих дилема која се развила око Његошевог дела јесте питање његовог односа према исламу. То питање се посебно почело постављати у време социјалистичке Југославије када се у име националне равноправности родило муслиманско национално питање у БиХ, али и у свим осталим републикама бивше СФРЈ у којима су живели српски говорећи муслимани.

Однос муслимана према Његошевом делу своди се на то да се без улажења у естетске критеријуме његово дело, а пре свега, „Горски вијенац“, представља као непријатељско према исламу. Штавише, то се дело представља као идеолошка подлога геноцида против муслимана, само зато што припадају тој религији. Јер како муслимани веле, Његош испољава неосновану, нескривену мржњу према исламу као вери. Као карактеристичан наводимо став једног муслимана који је некада као професор предавао српски језик: „А Његош својим стиховима деценијама позива Србе да кољу муслимане како би сви Срби живјели у једној држави, а касније да живе само Срби у једној држави.“[1]

У последње време са развијањем идеје о посебности црногорске заједнице у односу на српску развило се и међу појединим Србима мишљење о

[1] http://www.camo.ch/aktuelno/njegos-i-genocid-nad-bosnjacima (доступно 25.12.2013)

Његошу као антиисламском писцу. Посебно је карактеристично у томе смислу мишљење некада тврдокорног српског националисте Новака Килибарде који каже: „Нема антиисламскијег писца на планети него што је Његош.“[2]

Како све то примарно спада у односе религије и политике, јер занемарује естетске критеријуме и анализира Његошево дело као подстицај за политичку акцију мотивисану религијом, јасно је да ово спада у домен политикологије религије као једне од политиколошких дисциплина.[3] Стога ће се у овом раду полазећи од предмета истраживања политикологије религије анализирати Његошев став према исламу као религији и према муслиманима као следбеницима те велике и поштовања достојне верске доктрине и праксе. Пре свега муслимани и немуслимани, који критикују владику, Његошевој слици ислама приступају занемарујући једну веома важну чињеницу. Да је у исламу религија неодвојива од политике и да се не може третирати одвојено спиритуална димензија ислама од политичке. Муслимани који овако приступају Његошу то не узимају у обзир јер им не одговара. Зато што би применом таквог става, који је притом једини исламски исправан, оцена о Његошу као антимуслиману могла бити доведена у питање, а немуслимани као Килибарда зато што не знају за ту одлику ислама или имају користи од неистине.

О чему се у ствари ради. Пример за ислам је Мухамед. Муслимани нису видели Бога, али су видели Мухамеда, који им је пренео поруку за коју им је рекао да је порука од Бога и муслимани му то верују. Та порука је света исламска књига Куран. Дакле за муслимане је, са рационалне тачке гледано, ислам оно што проповеда Мухамед. Мухамедово учење и понашање је за сваког муслимана пример за углед. Како се ваља понашати да би се обезбедила божја милост. А Мухамед, сигурно једна од најзначајнијих каријатида људске историје, био је истовремено: Божји посланик, првосвештеник, врховни судија, војсковођа и шеф државе. Бити муслиман значи следити Мухамеда у свакој од ових функција. Негирање било које од њих значи излазак из муслиманске заједнице. Посебно је важно да се ислам због такве природе Мухамедових функција дефинисао као правно практична религија. Врло прецизну дефиницију у том смислу даје професор факултета за исламске студије из Сарајева Фикрет Карчић који каже: „Сматра се да је у исламу право оно што је теологија у хришћанству – најтипичнија манифестација вјерског учења. За муслимане право није само елеменат укупног исламског учења већ његов функционални израз.“[4]

Када се ствари овако представе онда слика ислама постаје потпуно друкчија од европског поимања религије. Дакле право је функционални

---

[2] http://sandzak-x.net/news-readmore-6296.html (доступно 25.12.2013)

[3] Miroljub Jevtić, Political Science and Religion, *Политикологија религије*, бр. 1/2007.

[4] Фикрет Карчић, *Шеријатски судови у Југославији 1918-1941*, Исламски теолошки факултет, Сарајево 1986, стр. 11.

израз ислама. Без права нема ислама. А права нема без државе. Дакле нема ислама без исламске државе. Ово има веома озбиљне последице за реални живот. У реалном животу који данас живимо под појмом религије се обавезно подразумева пракса која се ограничава на духовну сферу. Дакле нешто што је одвојено од права и од политике. И такво виђење религије, вољно или невољно, прихватају сви. Зато што морају. Чак и исламске земље! То је оно што је важно за овај текст. Дакле чак и када, као Саудијска Арабија, која нема устав него све своје односе уређује на основу Курана, односно исламског права фикха или шире шеријата, или Иран, који је институционална исламска теократија, кажу да се руководе исламом ипак то чине само делимично. Јер када би прихватили овакву дефиницију ислама, били би осуђени на изолацију. Применом исламске концепције односа са немуслиманским светом њихови контакти са немуслиманским земљама би престали. Јер они који доминирају светом не прихватају исламско виђење религије него намећу своје и исламске земље зато што нису довољно снажне да ислам остваре морају да прихвате неисламске норме. На пример, према исламском праву немуслимани и муслимани не могу бити равноправни. Муслимани би требало да имају предност. Али како то реализовати уз овакву снагу САД, Русије или Кине. Пример Кине је посебно карактеристичан. Кина је према најлибералнијем исламском учењу неверничка држава. А неверовање у бога је према исламу забрањено и кажњава се смртном казном. Куран о томе вели: „Кад прођу свети мјесеци, онда убијајте многобошце гдје год их нађете, заробљавајте их опсједајте и на сваком пролазу дочекујте. Па ако се покају и буду молитву обављали и зекат давали, оставите их на миру..."[5]. Дакле једини начин да се Кинези као атеисти оставе на миру јесте да пређу на ислам. У супротном треба их све ликвидирати. Ако упоредимо снагу Кине са оваквим захтевом фикха видимо да постоји огромна несразмера. Видимо да муслимани то нису у стању да учине. Напротив чак су приморани да са Кинезима сарађују. Нпр. једна изразито исламски оријентисана земља као што је Судан има веома развијене економске везе са Кином. Иран их веома много снабдева нафтом итд.

Управо због тога постоји привид код људи који не познају природу ислама да је то религија какво је и хришћанство. То како смо рекли напросто није тачно.

Чињеница да су ислам и држава једно посебно је била изражена у Османском царству. То је било окружење у којем је Његош живео и стварао. Оно је од почетка било створено као војствујући исламски емират, а са јачањем и султанат који је био окренут ширењу ислама као државе. Дакле, једини и искључиви циљ османских освајања било је ширење ислама. Односно исламске државе, како нас учи Фикрет Карчић, јер се ислам изражава кроз право, односно државу. А то онда у очима немуслимана даје сасвим другу

[5] *Куран*, с преводом Бесима Коркута, Сарајево 1984. сура 9, ајет 5.

слику о исламу. Они ислам од својих првих сусрета са њим не виде као веру него као државу и то државу која им прети и која жели да уништи њихову државну независност. Па и њих саме ако упорно одбијају да се потчине исламском поретку. То су чињенице које сви који ишта знају о исламу прихватају као неупитне, као аксиоме. Један од најпознатијих историчара османског царства у 20 веку, Турчин Халил Иналџик, о томе каже: „Газа – свети рат био је као идеал значајан чинилац у оснивању и развоју османске државе. Друштво у тим крајевима саобразило се са посебном културом и било прожето идеологијом непрекидног светог рата и несусталог ширења дар ал ислама све док не обухвати читав свет.“[6]

Колико је то била белодана чињеница види се из једног од ретких извора за српску средњовековну историју, из Јефимијине „Похвале кнезу Лазару“.[7] Ко год не зна нашу историју када би приступио том тексту никако не би могао да зна да се ради о сукобу Срба и Турака, како нас данас учи историографија. Јер се ту Срби и Турци не спомињу. Спомињу се православни хришћани, а они могу бити било који православни Словени јер се спомиње словенско име Вук. Име једног од синова кнеза Лазара. А противници ових православних су измаелићани. Дакле муслимани. А они могу бити и Пакистанци и Суданци или било који други муслимани. Нико из Јефимијиних стихова не може закључити о којим муслиманима се ради. Осим тога Јефимија јасно каже да је Лазар са њима ратовао јер нападају на хришћански карактер његовог народа а не на њих као Србе, „мужаственим срцем и жељом побожности изашао си на змију и непријатеља божанствених цркава, расудивши да је неистрпљиво за срце твоје да гледа хришћане отачаства ти овладане Измаилићанима.“[8] Дакле, Османлије су напале српски народ као хришћане. И са циљем да хришћанство нестане. Уосталом, у центру империје су га потпуно истребили. У садашњој Турској пре 1071. године није било ниједног Турчина нити муслимана. Ту је тада била Византија. Све становништво било је православно и претежно грчко, а на истоку јерменско. А данас тамо скоро да више нема хришћана. Тачније, од 80 милиона становника 99,8% су муслимани. Хришћана и Јевреја има само 0,2%.[9] Куд су нестали ти Грци и Јермени? Сви су уништени било правим масакрима било исламизацијом или протеривањем. Сви су имали избор или да постану муслимани или да буду уништени.

Онде где нису уништили хришћане у потпуности, у Србији или Босни, то нису урадили зато што нису могли. Али у оним деловима Србије, Босне и Црне Горе где су могли уништили су их. Где су данас хришћани на Ко-

---

[6] Халил Иналџик, *Османско царство*, Београд 1974, стр. 11.

[7] http://www.antikvarne-knjige.com/pohvala-knezu-lazaru-1402-godina (доступно 25.12.2013)

[8] Исто.

[9] https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html (доступно 25.12.2013)

смету, у Гостивару, Улцињу, Гусињу, Тутину. Како вели некада познати француски историчар Рене Пинон, 1906. тетовска долина Полог имала је само једну четвртину муслиманског становништва, а три четвртине хришћанског. За само четири године пропорције су измењене. Било је три четвртине муслимана. Како Пинон каже, само захваљујући пушци тј. насиљу.[10] Како су се муслимани, предвођени султанима Муратом и Бајазитом, понашали у Бој на Косову, који је основни мотив Горског вијенца, најбоље показује Мухамед Нешрија, који казује да је султан Мурат овако поручио Кнезу Лазару: „С божјом помоћи, чудотворством Мухамедовим сву ћу вам крв просути, све ћу их као вране погазити. Туђи ћу их све по хиљаду од једном, па њему самом (кнезу Лазару) отсећи главу".[11] Када је бој почео муслимански чауши су бодрили борце следећим речима: „О борци за веру, данашњи дан је онај кад неверник треба срце раскрварити те од његове крви да се направи Џејхун (река) црева да му распршимо у зраку, а главе да им котрљамо као лопте.[12]

А шта је радио Његош? Он је само описао то онако како су описали сами муслимани и ништа више. Упоредимо ове горе речене ставове Халила Иналџика и Мехмеда Нешрије са *Горским вијенцем*:

„Вићи врага су седам бињишах
су два мача а су двије круне
праунука Туркова с кораном!
за њим јата проклетога кота,
да опусте земљу свуколику
ка скакавац што поље опусти!
...Сјем Азије ће им је гнијездо,
вражје племе позоба народе;
дан и народ како ћуку тица:
...Мурат Епир, а Мухамед Грчку,
два Селима Ципар и Африку.
Сваки нешто, не остаде ништа".[13]

Из овога се дефинитивно види да се Његоша уопште не тиче ислам као теологија, него политички акти који из те теологије произилазе. И он само описује како се та политичка акција реализовала. Дакле само потврђује оно што су Иналџик и Мухамед Нешрија рекли. Што је посебно важно ти историјски факти, мислимо на Иналџика и Мухамеда Нешрија, су куранске потврђени. Говорећи како се треба понашати према хришћанима и Јеврејима Куран вели следеће: „Борите се против оних којима је дата Књига (хришћани

[10] Pinon Rene, *L' Europe at La Jeune Turquie*, Paris 1911, стр. 305.

[11] Глиша Елезовић, *Огледало света или историја Мехмеда Нешрија*, Београд 1957, стр. 51.

[12] Исто, стр. 60.

[13] *Горски вијенац*, стихови 5 и 20, Свијетлост, Сарајево 1989.

и Јевреји) а који не вјерују ни у Аллаха ни у онај свијет, не сматрају забрањеним оно што Аллах и његов посланик забрањују и не исповједају истинску вјеру, -све док не дају главарину послушно и смјерно“.[14] У преводу Курана који су објавили реис ул улема Мухамед Чаушевић и Мухамед Панца ово послушно и смјерно се преводи као понижени. Тиме се јасно каже да све хришћане треба војнички освојити и понижавати их све док желе да остану хришћани.[15] Дакле ако не желе да се покоре, све хришћане је дозвољено истребити. Али исто тако хришћани могу бити истребљени и ако се покоре и пристану да буду понижавани, због њихове теологије која говори о Светом тројству. Учење о Светом тројству даје могућност тумачима ислама да, ако то хоће, прогласе и хришћане многобошцима а онда се са њима поступа у складу са текстом из цитиране суре 9, ајета 5. Ајет на основу којег се хришћани могу прогласити многобошцима је следећи: „Јевреји говоре: Узејр је Аллахов син, кршћани кажу: Месих је Аллахов син. То су ријечи њихове из уста њихових, опонашају ријечи невјерника пријашњих, – убио их Аллах! Куда се одмеђу?“[16] На основу тога су вршени покољи хришћана широм исламског света. Такав је нпр. покољ Јермена у османском царству. Само у таквој атмосфери која је владала османском империјом све до краја њеног постојања стварало се Његошево разумевање ислама. Дакле он ислам није могао третирати као веру, јер са њим као чистом вером није имао никаквог додира. Односно све што је суштински било вера изражавало се кроз политику, кроз државу, кроз репресивни државни апарат који је имао отворену намеру да збрише са лица земље читав његов народ, а посебно малу и са свих страна окружену Црну Гору. Без узимања у обзир тих чињеница ништа се не може схватити у Његошевом делу, а тиче се ислама.

Какав се осећај у душама потчињених хришћана стварао у османској држави најбоље се види кроз разговор Шћепана малог и патријарха Василија Јовановића Бркића када Шћепан пита:

„Колико је силе у Турчина...“ а патријарх одговара:
„Господаре не знам ти казати;
нигда роба за моћ тиранина
немој питат да се не превариш,
У ропству сам рођен и пораста,
страх је турски крв моју смрзао;
ја не могу већ никад имати
појатија о томе правога,
но се мучи како те Бог учи.“[17]

---

[14] *Куран,* сура 9, ајет 29.
[15] *Куран часни*, Стварност, Загреб 1969, овде је ајет 30.
[16] Куран, превод Бесим Коркут, исто, сура 9, ајет 30.
[17] Петар Петровић Његош, *Лажни цар Шћепан мали*, Октоих, Светигора, 2001, стр. 46.

Да то није никакав изузетак везан за наше виђење ислама нека покаже опис енглеског археолога сер Артура Еванса: „...хришћански кмет или онај који обрађује земљу, у горем је положају од многих робова у нашим најмрачнијим временима и потпуно је препуштен милости и немилости муслиманског власника земље као да је роб...“.[18] Уосталом шта каже поменути ајет 29 из суре 9 него управо то. Муслимани морају хтели не хтели да понижавају хришћане, јер је то наредба. Јер им Куран то изричито вели. И све то са циљем да хришћани нестану са лица земље. Куран о томе јасно каже: „А онај ко жели неку другу вјеру осима ислама, неће му бити примљена, и он ће на оном свијету настрадати“.[19] И даље оне који не буду вјеровали на страшне муке ћу ударити и на овом и на оном свијету и нико им неће моћи помоћи...“.[20] То јасно показује зашто се патријарх осећа тако како се осећа. Јер ко кажњава на овом свету? Па ти муслимани који су представници Бога. Патријарх човек, који би требало да буде поштован највише од свих православних је роб сваког Турчина, а Турчин је овде муслиман и крв му се мрзне од страха због мука на које га тај муслиман може ставити. Јер тако наређује Бог. Можемо да замислимо како се осећао обичан хришћанин кад се тако осећао први међу Исусовим следбеницима.

Па како да се онда осећа Његош као верски политички поглавар стишњен одасвуда, онима који би да и њега претворе у роба којем би се мрзла крв пред сваким муслиманом, па макар он био и ментално заостао. И какве то има везе са вером узетом у чистом смислу? Шта се и Његоша и патријарха тиче шта и како верују муслимани. Они њима нису проблем због тога што верују у ислам него зато што због ислама не само да хоће да их тлаче и убијају него то и морају да раде чак и ако им није то жеља.

Исламизација, као централна тема „Горског вијенца“, стога није акт који Његошу смета јер му смета ислам као вера. Него зато што са актом примања ислама његов брат, рођак и комшија прихватају да отпор Црне Горе униште за сва времена. Да никада не дозволе да се Црна Гора поново ослободи. Да Црногорци нестану сасвим и да се претворе у „Турке“ у ствари муслимане. За почетак муслимане који говоре српски као сви муслимански главари који су дошли на преговоре са православним као Аџи-Али Медовић Кадија[21], а затим да прихвате османски као потомци Мехмед паше Соколовића и на крају да се у некој далекој тачки арабизују, заборављајући и турски и прихватајући арапски као свој матерњи језик.[22] Да ислам Његошу не смета јасно казују следеће речи Теодосија Мркојевића:

---

[18] Arthur Evans, *Through Bosnia and Herzegovina on Foot*, London 1877, Illyrian Letters. London 1878. Овде цитирано према: Владимир Дедијер, *Сарајево, 1914*, Просвета, Београд 1966, стр. 6.

[19] Куран, исто, сура 3, ајет 85.

[20] Исто, сура 3, ајет 56.

[21] *Горски вијенац*, исто, стр. 64.

[22] Мирољуб Јевтић, Арабизација неарапских муслимана и антрополошка промена Арапа, *Политичка ревија,* бр. 1/2013.

„Сваки Србин који се превјери –
просто вјеру што загрли другу,
но му просто не било пред Богом
што оцрни образ пред свијетом,
те се звати Србином не хоће.
Ово ти је Србе искобило,
робовима туђим учинило“.[23]

За сваког ко добронамерно приступа Његошу ове су речи јасне као суза. Дакле ислам и прелазак на ислам није проблем. Као што је очигледно да православље и српство за Његоша није исто. И да човек јесте Србин независно од вере.

Јасно је да је проблем нешто друго. Проблем је чињеница да са прихватањем ислама постајете непријатељ својој сопственој деци, ако она неће да пређу на ислам. Па чак имате и обавезу да своју децу убијете ако вам се супротстављају. То је проблем. А то је у сваком могућем језику издаја. Издаја прво својих најближих, а у мери у којој је прихватање ислама придруживање агресорима на своју земљу онда постајете и издајник државе и нације. Куран о томе јасно вели: „О вјерници, не пријатељујте ни са очевима вашим ни са браћом вашом ако они више воле невјеровање од вјеровања. Онај од вас који са њима буде пријатељовао, тај се доиста према себи огријешио“.[24]

Када се ствари тако представе онда постају јасне речи Владике Данила:

„Бог вас клео, погани изроди,
што ће турска вјера међу нама?
Куда ћете с клетвом прађедовском?
Су чим ћете изаћ пред Милоша
и пред друге српске витезове,
који живе доклен сунце грије“.[25]

Дакле, без остатка се види да Владика не напада ислам нити исламизацију него издају. Што је посебно важно, издаја је толико ушла у свест исламизованих да је они не доживљавају као издају него прихватање нечега што је неминовно, јер је то што је Владика Данило сматрао издајом наредио бог. А божја наредба је нешто што је далеко значајније од захтева једног смртника, макар то био и владика или реис ул улема. Да муслимани то тако схватају најбоље показују речи Хамзе капетана Вуку Мићуновићу:

„Ја сам бољи, чуј, влаше, од тебе,
боља ми је вјера него твоја,
хата јашем, бритку сабљу пашем,

[23] *Лажни цар Шћепан мали*... Исто, стр. 180.
[24] Куран, 9, 23.
[25] *Горски вијенац*, 75-80.

капетан сам од царева града,
у њем владам од триста годинах;
ђед ми га је на сабљу добио...“.[26]

Ове речи показују где је проблем. Хамза ове речи изговара у 17 веку, неких тристо година од Косовског боја. Боја у којем су и његови преци, што ћемо касније видети, учествовали у хришћанској војсци кнеза Лазара. После исламизације његови преци добијају капетанско достојанство и управу над градом Никшићем. Дакле све то добија зато што је стао на страну непријатеља својих прадедова. Што је посебно важно он се својих прадедова одриче јасним речима. Дакле не само да се одриче вере, нације, него и сопствених предака. А за своје претке узима Османлије. Доследно извршава наредбу из цитираног куранског ајета 9, 23. После тога постаје јасна реакција Вука Мићуновића, који је прави пример Обилића. Вук му на то срдито вели:

„Какво влаше, крмска потурице!
Ће издајник бољи од витеза?
Какву сабљу кажеш и Косово?
Да л’на њему заједно не бјесмо,
па ја рва и тада и сада?
Ти издао пријед и послијед,
обрљао образ пред свијетом,
похулио вјеру прађедовску,
заробио себе у туђина!“[27]

Није проблем вера него што је „заробио себе у туђина“. Постао слуга туђина и непријатеља своје сопствене домовине. Што је посебно важно то није никаква теорија него свакодневна пракса. Хамза је тај који представља Османлије. Он напада, убија и одводи у робље а не никакви етнички Турци. Особито је значајно да то чини са најдубљим уверењем да је то исправно и богоугодно. То иде до бесмисла који се види кроз чињеницу да су за њега дедови они који то нису, јер су Азијати у војсци султана Мурата, а његови прави прадедови који су против Мурата ратовали му више нису прадедови јер су против ислама као идеологије агресије, а не против ислама као вере. То је историјски потврђена пракса. Да дојучерашњи хришћани нападају свог сопственог оца и браћу. Без милости кидишу на њихов живот. Његош као пример спомиње Станишу Црнојевића, када коло о њему пева:

„Станиша је образ оцрнио,
похулио на вјеру Христову,
на јуначко племе Црнојево;

[26] Исто, 365-370.
[27] Исто, 375-385.

обука се у веру крвничку
и братске је крви ожеднио“.[28]

Какве се замерке могу ставити овом стиху, ако се имају у виду историјске чињенице. Син последњег господара Зете Ивана Црнојевића Станиша је као талац упућен у Цариград, где је примио ислам и добио име Скендер. Као такав постављен је за османског управника потчињене Црне Горе 1513. године. Записан је као човек који је „безобзирно поступао са рајом“.[29]

Са те тачке гледишта јасно је да је владар Црне Горе морао да учини све не би ли муслимане, као носиоце окупације и људе који теже да занавек истребе православне Црногорце, односно Србе из Црне Горе, онемогући у томе подухвату. То са исламом као вером нема никаве везе. Како је то била борба на живот и смрт у којој су се Срби из Црне Горе само бранили, оптужити их, односно Његоша да је носилац геноцида, је искривљивање чињеница. Оптужити жртву за оно што је учинио џелат жртве.

Како је Његош дубоко свестан да је узрок таквог понашања сународника који су прешли на ислам, вера, али не као теолошка чињеница него онај део вере који се односи на политичке односе кроз које се вера испољава, то је Његош јасно показао да циљ Црногораца није био да уклоне муслимане као људе, него да уклоне политичку идеологију у име у које они прете да униште православне. Зато и описује како владика Данило моли да се на муслиманске комшије утиче да напусте ислам, не као веру него да се одрекну политике која је последица исламизације. То, нажалост, због природе ислама, који веру од политике не може одвојити, није могуће. Због тога и само због тога *Горски вијенац* позива на обрачун са носиоцима ислама. Јер је Његош дубоко свестан да муслимани не могу одвојити политику османске државе од њихове личне религиозности. И то се види кроз речи Мустај кадије:

„О Стамболе, земаљско весеље,
купо меда, горо од шећера,
бањо слатка људскога живота,
ђе се виле у шербет купају;
о Стамболе, свечева палато,
источниче силе и светиње, –
Бог из тебе само бегенише
чрез пророка са земљом владати!
што ће мене од тебе одбити?“[30]

Шта нам поручује Мустај кадија? Па да њега ништа не може одвојити од Стамбола као симбола власти. А тај Стамбол не само да влада највећим

[28] Исто, 700.
[29] *Историја српског народа, у шест томова 2*, СКЗ, Београд, 2. издање, 1994, стр. 430.
[30] *Горски вијенац*, 910-920.

делом Црне Горе него хоће да уништи и онај мали део око Цетиња који се опире. Ако је то тако, шта преостаје Владици Данилу, Вуку Мићуновићу и другима него да то не дозволе. Са друге стране Мустај кадија и они који су са њим примили ислам знају да им шеријат под претњом казне забрањује да напусте ислам. У овом случају агресорску политику Стамбола према Цетињу. Сваког муслимана који напусти ислам чека смртна казна.[31] Само због тога и ни због чега другог морали су се уклонити муслимани из Црне Горе.

Посебно важно питање Његошевог односа према исламу јесу стихови које муслимани доживљавају као најдубље вређање. Такве су нпр. речи кнеза Јанка:

„Како смрде ове потурице!
Опажаш ли ти штогод Рогане?
На шта му Роган одговара:
„Ка у зли час, кнеже, не опажам!
Кад близу њих сједим у скупштину,
ја нос држим свагда у рукама;
да не држим, ја бих се избљувао.
Па сам стога на крај и утека,
е близу њих не бих осванuо.
Ево видиш како смо далеко,
и опета она тешка воња
од некрсти овде заудара“.[32]

Да би знали о чему се ради ваља истаћи да се ради о различитим културама заснованим на религијама. Те две културе имају различите прописе о исхрани, начину одржавања хигијене, којих се сваки припадник мора строго придржавати. Управо је ислам карактеристичан по томе. Ислам најстрожије забрањује свињетину и употребу свињске масти и алкохола. Да би се прописи о томе поштовали муслимани строго воде рачуна не само да не једу свињско месо нити да не употребљавају свињску маст, него и строго воде рачуна да се за припрему хране не користе посуде које су раније биле коришћене за припрему хране од свињетине. Куран о томе јасно каже: „Он вам једино забрањује стрв крв и свињско месо...“.[33] И не само то, према суни, а то је други извор ислама[34], муслиману се забрањује чак и да има контакте са свињским месом и прерађевинама. О томе је један квалификовани исламски теолог каже следеће: „особа која ради у таквим ресторанима у којима се конзумирају харами (свињетина, алкохол и слично) ради само послове који су халал, тј. нема контакта са харамима, онда је пречe да тај посао остави

[31] *Куран*, исто, стр. 617, 33-1.
[32] *Горски вијенац*, исто, 1245-1250.
[33] *Куран*, исто, 2, 173.
[34] Raymond Charles, *Le droit musulman*, Париз 1965.

како би сачувао своју вјеру и част и како би се удаљиво од сумњивих ствари, те да тражи посао који је далеко од харама.“[35] Дакле не само да не сме да једе ништа што је свињског порекла него не сме ни да прилази томе. Због таквог начина живота код муслимана се развио непријатан однос према свему што има везе са свињским месом. На исти начин реагују и хришћани на забрањене врсте хране или припадници било које друге вере. Али далеко од тога да би о онима који се друкчије хране, због тога што сами не једу нешто или зато што друкчије једу, овако оштро говорили, као што говоре јунаци *Горског вијенца*. Питање је зашто онда они тако говоре? Они тако говоре због свега што је претходно речено. Ислам и све што уз њега иде: архитектура, исхрана, ароме, све је то дошло као последица војне окупације. Нису муслимани дошли као мирољубиви мисионари због чијих је благих речи неко покушао да преко ислама обезбеди рајско блаженство. Него су дошли користећи мач и уништавајући јеврејске и хришћанске сакралне споменике са намером да им не дозволе да се икада више обнове. О томе игуман Стефан говори:

„Ми видимо на плодним њивама
ђе се грдно трње растићило,
храм Омаров ђе се повисио
над свештани основ Соломонов,
ђе Софија за коњушку служи“[36]

Ђедо Стефан нам говори о томе да је на највећој светињи јеврејства подигнут Омеров храм, да је у највеће православно светилиште Аја Софију Мехмед освајач ушао на коњу и претворио је тако у коњушницу. Има ли веће увреде за православне хришћане? Треба подсетити да је потурчени Србин Мехмед паша Соколовић, којег хвале као великог добротвора, био иницијатор рушења српских цркава и њихове продаје, што се зна али мало истиче јер то противуречи увреженој слици да је он био велики добротвор цркве. И то је све радио за патријаршијског мандата свог рођака или чак брата Макарија.[37] Ако се чињенице тако узму онда се може разумети овакав говор. Јер ко би данас за масу софистициране муслиманске господе и праве префињене даме каквих међу муслиманкама има на милионе рекао овако нешто. Ко би то рекао за праву лепотицу бившу премијерку Пакистана Беназир Буто, за Сузану Мубарак, супругу бившег председника Египта, за иранску царицу или јорданску краљицу?

---

[35] Овде цитирано према сајту докторанта и магистра компаративног фикфа са универзитета у Саудијској Арабији Зијада Љакића: http://www.zijadljakic.com/index.php?option=com_content&view=article&id=128:rad-u-restoranu-u-kojem-se-nudi-svinjetina&catid=59:savremena-pitanja&Itemid=120 (Доступно 28.12.2013)

[36] *Горски вијенац*, исто, 2275-2280.

[37] Бранислав Ђурђев, Продаја „цркава и манастира“ за време владе Селима 2, *Годишњак Историјског друштва БиХ, 9*, Сарајево 1957, стр. 246.

Као последње и веома важно за ову прилику споменули бисмо описивање муслимана као људи који знају да не говоре истину и да се без имало гриже савести служе преваром. Као карактеристичне наводимо речи владике Данила који описује како је сишао међу муслиманке у село Српску у Зети, која је била под влашћу Османлија, када је упркос обећањима да ће бити безбедан једва извукао живу главу Владика ту каже:

„Спуштавах се ја на ваше уже,
умало се уже не претрже;
отада смо виши пријатељи,
у главу ми памет уђерасте“[38]
Или кад кад кнез Јанко вели:
„Трговац ти лаже са смијехом,
жена лаже сузе просипљући;
нико крупно ка Турчин не лаже“.[39]

Ако се ове речи тумаче у складу са Кураном онда се види да су оне суштински тачне. Наиме света књига ислама поручује да кад се муслиман нађе у неприлици и да неистином или преваром може да спасе себе као муслимана или ислам као верско-политичку заједницу, верник тада може сасвим слободно да се користи овим средствима. Без икакве гриже савести и примисли да је то неморално. Напротив, то се у таквим приликама саветује. О томе Куран вели следеће: „Нека верници на узимају за пријатеље невјернике кад има вјерника; онога ко то чини Аллах неће штитити. То учините једино да би сте се од њих сачували“.[40] Значи само под тим условима се може имати немуслиман као пријатељ. Тиме се види колико су саборци владике Данила били тога свесни одбијајући кумство које није било крштено. И посебно важно право да се говори неистина па чак и да се слаже да је муслиман престао да буде муслиман и да се рецимо крсти, дозвољава следећи ајет Курана: „Онога који занијече Аллаха, након што је у њега вјеровао – осим ако је на то приморан а срце му остане чврсто у вјери – чека Аллахова казна“.[41] Дакле не само да може да каже неистину, него муслиман може и да негира да је муслиман па чак може и да се крсти и да постане свештеник. Ако све то учини да би остварио циљ у корист ислама, не само да му није грех него је и богоугодно дело, под условом да је у души остао муслиман. А Алах који је свезнајући јасно зна за то, јер прозире свачије намере.

Да је све што је Његош писао о исламу било последица историјских околности у којима је живео а никаква теолошки заснована мржња према исламу мисле и многи добронамерни муслимански интелектуалци. Тако је

[38] *Горски вијенац*, Исто, 1170.
[39] Исто, 1120-1225.
[40] *Куран*, исто, 3, 28.
[41] Исто, 116,106.

нпр. Салко Назечић, професор Филозофског факултета у Сарајеву, написао поводом такозване истраге потурица: „Битно је овдје једно: народ је дошао до сазнања да се потурице као помагачи туђина морају уништити, да би се Црна Гора ослободила“.[42] Ово је написао професор муслиман из Сарајева а објављено је у Сарајевској „Свјетлости“ 1989. године. Три године пред избијање грађанско-вјерског рата у БиХ. Дакле када је СФРЈ пред распадом. Кад је Броз већ девет година мртав. У БиХ је проглашена муслиманска нација, Босном владају муслимани Поздерци и Диздаревићи. А главна издавачка кућа која шири муслиманску културу као националну без иједне једине заграде прихвата ову написану још 1947.[43] Дакле имали су Поздерци и Диздаревићи и њихови врхунски интелектуалци 41 годину да ову оцену Салка Назечића избаце или барем промене, или да је просто не штампају. Али нису и тако су одбацили и негирали све тврдње оних који Његоша проглашавају антимуслиманом из верских побуда.[44]

ЛИТЕРАТУРА

Ђурђев Бранислав, Продаја „црквава и манастира“ за време владе Селима 2, *Годишњак Историјског друштва БиХ, 9*, Сарајево 1957.

Evans Arthur, *Through Bosnia and Herzegovina on Foot*, Illyrian Letters, London 1878.

Елезовић Глиша, *Огледало света или историја Мехмеда Нешрија*, Београд 1957.

Иналџик Халил, *Османско царство*, Београд 1974.

Историја српског народа, у шест томова 2, СКЗ, Београд, 2. издање, 1994.

Јевтић Мирољуб, Арабизација неарапских муслимана и антрополошка промена Арапа, *Политичка ревија,* бр. 1/2013.

Jevtić Miroljub, Political Science and Religion, *Политикологија религије*, Београд, бр. 1/2007.

Карчић Фикрет, *Шеријатски судови у Југославији 1918-1941*, Исламски теолошки факултет, Сарајево 1986.

Куран, с преводом Бесима Коркута, Сарајево 1984.

Куран часни, Стварност, Загреб 1969.

Његош Петар Петровић, *Горски Вијенац*, Свијетлост, Сарајево 1989.

Његош Петар Петровић, *Лажни цар Шћепан мали*, Октоих, Светигора, 2001.

Pinon Rene, *L' Europe at La Jeune Turquie*, Paris 1911.

Пироћанац Зоран Петровић, Прва победа у гостима, *Дуга*, Београд, 20.7. – 2.8.1996.

---

[42] *Горски вијенац*, Исто, стр. 10.

[43] Исто, стр. 21.

[44] Аутор ових редова има посебну обавезу да пише о овом проблему. Зато што је 1996. године на веб страницама Њујорк тајмса покренута планетарна расправа о верском рату у Босни. Американци су у расправи цитирали Андрића и Његоша, али и аутора ових редова. Као резултат тога Зоран Петровић Пироћанац је написао текст за Дугу, тада врло познату ревију. Један од поднаслова у тексту био је „Његош између Андрића и Мирољуба Јевтића“. Дуга, 20.7. – 2.8.1996.

Интернет сајтови:
http://www.antikvarne-knjige.com
http://www.zijadljakic.com
http://www.sandzak-x.net
https://www.cia.gov
http://www.camo.ch

Miroljub Jevtić

NJEGOSH AND ISLAM

S u m m a r y

Njegosh's works are the subject of many disputes arising in science and journalism in former Jugoslavija. The most important dispute in this regard is the image of Islam given by Njegosh in his works. All discussions related to this parts of works of Njegosh belong to the domain of politics. Politics, arising on the basis of religious motives. All of this belong to the young scientific discipline Politology of religion. Having this in mind, our work will use the subject and method of Politology of religion analyzing the image of Islam which Njegosh gave in his works. In that way it will be seen if the allegations that he have been islamophobe are true or not.

Key words: Njegosh, Islam, influence, interfaith relations, political consequences, Politology of religion

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II:32
32:929 Nikolajević Đ.

Ирена Арсић

ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ И ЂОРЂЕ НИКОЛАЈЕВИЋ: ДВА ЛИЦА СРПСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ И ДРЖАВНИШТВА

Петар Петровић II Његош је у Дубровник долазио, у њему боравио и са знаменитим Дубровчанима остваривао значајне везе, о чему је већ писано (П. Колендић, М. Пантић). И поред тога, његове везе са Ђорђем Николајевићем, првим дубровачким мирским парохом, оснивачем српске школе, градитељем цркве, потоњим митрополитом добробосанским, на известан начин су биле занемарене у нашој историографији. Међутим, баш у том односу, који је, неретко, био условљен контролом аустроугарских власти, врло је уочљива разлика у деловању и наступу будућег митрополита који је, као аустроугарски поданик, и као родом Сремац и као натурализовани Дубровчанин, морао на дипломатски начин обављати своје дужности, на једној страни, и црквеног и световног господара слободне Црне Горе, на другој страни.

И поред ове разлике, која је у неколико наврата могла да проузрокује немале и небезопасне последице по српску православну заједницу у Дубровнику, Николајевић и Његош, као двојица политичких личности дијаметрално супротних полазишта, остварили су значајну сарадњу, вероватно и посредништвом својих сарадника и пријатеља – Дубровчанина Димитрија Милаковића, Његошевог секретара, и Матије Бана, знаменитог српског писца и не мање значајног ангажованог интелектуалца свога доба.

Кључне речи: Дубровник, Петар II Петровић Његош, Ђорђе Николајевић, Матија Бан, 1848. година

„Он је човек висок, виши од највећег у Дубровнику, благозрачан, лепо одевен на наш начин и носи шешир као што је у нас обичај...“[1] (подвукла И. А.) Овим речима је двадесетшестогодишњи дубровачки парох, Ђорђе Николајевић, описао, у извештају епископу Јосифу Рајачићу, новоустоличеног архиепископа Петра II Петровића Његоша, којег, према строгим препорукама световних, али и прецизним упуствима црквених власти, није смео ни да

[1] Ђ. Николајевић у извештају епископу Рајачићу 1833. године (Петар Колендић, *Његош у Дубровнику 1833. години*, „Гласник Скопског научног друштва“, књ. 21, 1940, 83-91)

види, а некмало угости, у Дубровнику, 1833. године, на готово тријумфалном повратку двадесетогодишњег црногорског владара из Русије.

Међутим, како је и био начин овог рођеног Сремца, а натурализованог Дубровчанина, он је умео и да начелно и оквирно, односно службено, поштује упутства власти, као двоструки поданик аустријске монархије, и рођењем, и својим каснијим ангажовањем, а да, ипак, коначно, ради према свом врло израженом осећају патриотизма и сасвим искреног и чистог национализма.

Ко је био Ђорђе, потоњи Георгије, Николајевић[2]?

Свршени карловачки богослов и пештански студент филозофије, обрео се крајем 1829. у Дубровнику, на молбу богате и амбициозне српске православне црквене општине за учитељем и на налог карловачког митрополита Стефана Стратимировића. Тај свој задатак млади Николајевић схватио је врло озбиљно, а те 1833. био је на прагу његовог остварења, после пуне четири године надмудривања са локалним али и државним властима. Наиме, после низа покушаја заснивања школе за младе православце, које је започео већ 1. јануара 1830, и после исто толико забрана са разноликим образложењима, власти су попустиле пред очито дипломатски надмоћним противником. Николајевић је зађакоњен 6. маја 1833, да би га епископ Рајачић 11. маја рукоположио за првог мирског дубровачког пароха. У складу са тим, школа коју је Николајевић водио заведена је као својеврсна верска – катихизија, што је био модел да се широм Далмације оснују школе за младе православце.

Времена, и у Дубровнику, који се налазио готово на самом рубу моћне монархије, нису била лака. Сам Николајевић о томе сведочи речима: „О народности српској није се могло ни писнути, и речи Срб, Србин, српски немилице су се у рукописима брисале, да се нипошто не штампају! При свем том ја сам слободно напред корачао, не страшећи се ни замки ни стрела“[3]. Наиме, Николајевић је и у самом Дубровнику стекао известан углед, и као свештеник и као друштвени, научни и културни радник. „Дубровачка српска општина у којој је владала побожност, љубав, слога, мир, поштење, братски договор, љубав к вери и народности, међусобно помагање, у сваком је

---

[2] Ђорђе Николајевић је рођен у селу Јазак, у Срему, 1807, у свештеничкој породици. Богословију је похађао у Сремским Карловцима, па затим започео студије филозофије у Пешти. Од краја 1929. до 1858. је у Дубровнику, одакле је премештен за професора богословије у Задру, где је остао до 1880. У Сарајеву је такође ректор и предавач у богословији, као и секретар конзисторије и администратор, а од 1885. до смрти, 1896, митрополит дабробосански. Објављивао је преводе са немачког, италијанског и руског језика, писао историјске, књижевноисторијске и биографске текстове, а ангажовао се и у скупљању фолклорне грађе. Готово две деценије у Дубровнику је уређивао „Српско-далматински магазин“ (1842-1861), у којем је објавио више својих текстова.

Николајевић је био члан управног одбора Матице далматинске, члан Друштва српске словесности и почасни члан Матице српске у Новом Саду.

[3] Ђ. Николајевић, *Родољубивим читатељима Далматинског магазина,* „Српско-далматински магазин“, 1849, Задар, 4.

погледу почела напредовати од како је дошао Ђорђе за учитеља, а потом за свештеника – пароха“, оцењује 1898. Димитрије Руварац[4].

У таквој ситуацији, Николајевић је био суочен са немалим изазовима, најжешћима кад су долазили са неочекиване стране. Наиме, и сам епископ Рајачић, којем је често у историографској литератури замерано проаустријско понашање, умео је да својим директним а неочекиваним наступом црквеног великодостојника у Дубровнику изазове пажњу која је по црквену општину имала и неповољне последице, мада је, парадоксално, указивала и на њену растућу моћ.

Тако је у време свог боравка у Граду, 1832, владика Рајачић, по тврдњи Јосипа Берсе, учинио нешто што се у Дубровнику дотад није видело: „Da se pomoli u 'vlaškoj' kapelici navrh Posata, pravoslavni vladika u punom ornatu, okružen đakonima s gorućim voštanicama i kadionicama i u pratnji svega opštestva, mjesto da sa svoga stana u Pilama pođe ravno na Posat, uđe svečano na vrata Od Pila u grad, prođe Placom, izađe na vrata Od Ploča, te putem Iza grada prispije u kapelicu; tu izreče humiliju, pa se istim putem i s povorkom kroz grad vrati u svoj stan“[5]. Мада је било и позитивних реакција, у смислу позивања на нова, толерантнија времена, преовладало је осећање негодовања међу Дубровчанима, док су власти искористиле овај догађај да православнима забране процесије кроз град[6].

Међутим, Николајевић је тада већ био искусан борац у тешкој и дуготрајној борби за положај српске православне црквене општине у Дубровнику. На то га је, између осталог, припремила игра случаја. Наиме, на почетку самог његовог боравка у Дубровнику, Николајевићу је од стране власти био додељен врло деликатан задатак, да преписује ћирилске споменике из Дубровачког архива, чији оригинални архивски списи су затим били отпремљени у Беч. На тај начин, Николајевић се упознао са традицијом Дубровачке Републике на њеним изворима, у архивским записима и споменицима. Резултат тога је било његово чврсто уверење о старој Републици, које се најбоље исказало у серији чланака штампаних у „Српско-далматинском магазину“, којем је био и током две деценије уредник (1842–56, 1859–61, 1869). Николајевић је, наиме, у овом часопису објавио своје текстове *Далмација – Окружје дубровачко*, *Србско обштество у Дубровнику*, као и четири чланка штампана у периоду 1832-1842, под називом *Списатељи дубровачки који су српским језиком*

---

[4] Д. Руварац, *Животопис Ђорђа Николајевића митрополита Дабро-босанског,* Земун 1898, 17-18.

[5] J. Bersa, *Dubrovačke slike i prilike (1800-1880)*, Matica hrvatska, Zagreb 1941, 130.

[6] Овакав подухват епископа Рајачића сасвим би био усаглашен са Његошевим наступом у Дубровнику наредне године, па би, можда, и предњачио у смелости понашања у католичком и конзервативном Граду. То све може, на известан начин, да ублажи оцену о аустрофилству будућег српског патријарха Рајачића, која је присутна у српској историографији (М. Кићовић, *Његошев поклон Српској православној цркви у Дубровнику*, Зборник радова XVII, Институт за проучавање књижевности САН, књ. 2, Београд 1952, 169-179).

а т̄алијанским словима т̄исали. Такође, обраћао се читаоцима „Магазина“ и текстовима ангажованог карактера, у којима упућује на значајну улогу Срба на тим просторима у европској историји, али и суочавајући их са чињеницом опште недовољне образованости, уз оправдане разлоге за то.

Међутим, конкретни научни допринос Николајевића после његовог преписа ћирилских споменика из Дубровачког архива било је њихово издање, чију припрему је тајно послао у Београд, где је књига и штампана под покровитељством Јеврема Обреновића али и под именом случајног преносиоца рукописа, свештеника Павла Карано-Тврtковића. И док су *Сп̄омениц̄и срп̄ски*, штампани у Београду, изазивали велику пажњу и расправу, посебно поводом њиховог приређивача, у чему је учешћа узео и сам Вук Караџић, Николајевић је, у складу са својим начином и научног али и националног деловања, ћутао у Дубровнику, не желећи да уздрма свој положај предводника у привредном и друштвеном смислу све моћније српске православне заједнице.

У свим тим пословима, а са још већим амбицијама, каква је била подизање друге православне цркве у Дубровнику, управо рукоположени парох Ђорђе Николајевић, децембра те, 1833. године, није се могао оглушити о строге наредбе власти да: „se apsolutno ne dopušta služba crnogorskom vladaru pod zapelu najstrožije odgovornosti našijeh svećenika i dušobrižnika“[7], како је гласила наредба гувернера Лилиенберга која је стигла у Дубровник. Иста наредба је послата и у остала места којима је владика требало да прође, у Нови, у Савину, и у Котор. Прецизирано је, такође, да се Његош не дочекује као архијерej, односно да се не поздравља звонима и пуцњима из пушака, а ако баш и зажели да посети цркву, да у олтар уђе на споредни улаз и да тамо остане до окончања службе[8]. Николајевић је изабрао да се током тродневне Његошеве посете Дубровнику не оглашава, односно прогласио се болесним[9]. За то време, млади црногорски световни и црквени господар, који је у Граду уживао гостопримство руског конзула, Јеремије Гагића, био је позиван, приман и угошћен у складу са својим државним статусом: од среског поглавара Шалера, који му је управо тада, игром случаја, забрањивао штампу раног дела *Глас Каменш̲т̄ака*[10], затим дубровачког бискупа Ћуричеа, као и генерала Фелдбрука. Виђенији Срби, у одсуству свог пароха, дочекали су га и поздравили, док је његова достојанствена и импозантна

---

[7] A. Vučetić, *Vladika Rade, guverner Lilienberg i vladika Rajačić 1832-3. godine*, „Srđ”, V, 1906, 6, 281.

[8] М. Пантић, *Његош̲ и Дубровник*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, 18/2, Београд 1988, 8.

[9] Све досад изнето о раду Ђорђа Николајевића у Дубровнику, а што би омогућило и својеврсну „одбрану“ за његово понашање приликом Његошеве посете Граду, надам се да би оповргло досадашњу оцену о „злурадости“ дубровачког пароха поводом Владикиних ондашњих политичких и дипломатских потеза (М. Кићовић, нд, 173).

[10] М. Пантић, *нд*, 10.

појава такође изазвала пажњу Дубровчана: „nosio je dugačku gornju haljinu od crvene kadife s bijelom postavom, dugačke gaće od pepeljaste svite, crne čizme; o vratu visio mu je o zlatnoj kolajni križ okružen dragim kamenjem i panadžija (golfija) s krunom posutom diamantima; na glavi je imao širok klobuk sa zlatnim 'klaslama', a ispod šešira crnu svećeničku kapu; išao je bez štapa i spuštenih ruku"[11].

Очигледно, овакво понашање Николајевића није наишло на неразумевање самог Владике. Он је, што би био доказ о лепом сећању на овај боравак у Дубровнику, дубровачкој цркви на Посату поклонио две престоне иконе живописца Андреја Жукова, две године касније, односно чим су му стигле из Русије. Поред тога, Његош није могао да занемари ни чињеницу да је дубровачки прота Николајевић био један од повереника Гарашанинове националне пропаганде[12], и његова веза, посебно због контаката са Матијом Баном, са Цетињем. Николајевићева кућа, уз јако добре везе са руским конзулом Јеремијом Гагићем, била је означавана, у сачуваним извештајима окружног начелника из Дубровника Бечу, као средиште ширења руског утицаја, док су аустријске власти константно надзирале дубровачке православце страхујући од њихових контаката са Црном Гором, као везом са Русијом.

Николајевићев толерантни и дипломатски став, који се огледао и у свакодневици Дубровника, обезбедио му је поштовање савременика, а којим је појединима остварио односе међусобног уважавања, исказане и у њиховим али и у његовом књижевном и публицистичком раду. Тако је Николајевић, поводом смрти дубровачког бискупа Антуна Ђуричеа, саставио и у „Српско-далматинском магазину" штампао стихове, у којима је истакао да је католички великодостојник „међу пуком свимколицим", (са напоменом „U Dubrovniku ima naroda raznog veroispovedanija"), мир и слогу одржавао и својим примером показао „као искрени да с' љубимо"[13].

Међутим, мир и слога у Дубровнику посебно су били угрожени током револуције 1848. године, а сам Николајевић нашао се у врло тешким условима. Наиме, с једне стране, као уредник „Српско-далматинског магазина", у свом уводнику насловљеном *Славјански, ваљани, вјерни, велики но разсејани и йоѓажени народе србски*[14], обраћао се бираним и надахнутим речима свом народу у Далмацији, излажући тако читав национални програм, док је, с друге стране, као дубровачки парох, у самом Граду, био у ситуацији да брине о најстрашнијим претњама које су у то доба упућиване православној заједници. Такво стање у којем су се нашли православни Срби у Дубровнику било је погоршано и до данас недовољно дефинисаним политичким потезом

---

[11] J. Bersa, *nd*, 93.

[12] К. Милутиновић, *Гараш̲анинови йовереници у Далмацији,* „Историски гласник", 1-2, 1974, 126-127.

[13] Ђ. Николајевић, *На дан укоп̄а Преузвиш̲еноѓ ѓосйодина Ант̄уна Ђуричеа*, „Србско-далматински магазин", 1842, 109-110.

[14] „Србско-далматински магазин", 1848, 13, 3-10.

Петра Петровића Његоша у виду прогласа који је упутио *Бокељима и Дубровчанима* са Цетиња 20. маја 1848.

У српској историографији постоји мишљење да су догађаји током 1848. били помало збуњујући за Владику. Наиме, компетентна мишљења историчара крећу се од запажања да је година 1848. за Црну Гору значајна мање по томе колико је она учествовала у тадашњим догађајима, него више као показатељ Његошевог сагледавања стања у српским и југословенским земљама, односно могућностима Црногораца да се снађу у тим новим догађајима и приликама[15], преко опаске „како је владика дуго страховао од те, у ствари, нереалне италијанске опасности по југословенске јадранске земље“[16], до коначне тврдње: „Његош је био политички самоук. Руководио се више инстинктом, жаром родољубља и својим темељним схватањем слободе, него познавањем правог стања ствари, па је многе чињенице схватао, што се тиче италијанске и аустријске политике, једнострано (нужно) погрешно“ [17].

С друге стране, од познавалаца локалних прилика у тим револуционарним данима, Његошев поступак је протумачен на битно другачији начин[18]. Наиме, закључено је да је Његош током пролећа 1848. одиграо позитивну улогу у јужној Далмацији, посебно Дубровнику, најпре што је парализовао намере Италијана да ову територију припоје обновљеној венецијанској републици, као и што је „umnogome doprineo buđenju nacionalne svijesti u ovom kraju i općem nastojanju združenja hrvatskog juga i sjevera kao prvoj stepenici šireg južnoslovenskog marodnog oslobođenja i ujedinjenja“[19] (подвукла И. А.).

Поводом опасности од италијанског утицаја у Боки и у Дубровнику, треба нагласити да савремена историографија тај утицај не сматра битним, нити остварљивим, што не оспорава могућност да самом Његошу, уз сећање на млетачко владање тим крајевима, као и тадашње неповољно стање у Монархији, није тако изгледало. Подсетимо, такође, да се јака аутономашка организованост, у самом Дубровнику, средином и крајем века, показала као моћна у политичком смислу, посебно уз представнике Српске странке, са којима је и у два наврата била на власти. Све је то, ипак, било локалног значаја, а што је тада било важно за актуелног владара Црне Горе, а, опет, сасвим неважно у ширим, југословенским круговима.

Наиме, приликом оцене Његошеве неупућености у шире политичке прилике, олако се прелази преко неизбежне чињенице – да је Његош био владар

---

[15] Ј. Милићевић, *Црна Гора 1797-1851,* у: *Историја српског народа*, V/1, Од Првог устанка до Берлинског конгреса, Српска књижевна задруга, Београд 2000³, 201.

[16] Мишљење Х. Батовског изложено у студији *Један прилог питању: Његош и 1848*. („Историјски записи“, 22, 1965, 654-655), наведено је према и у тумачењу: Ј. Милићевић, *нд*, 203.

[17] *Исто.*

[18] Stijepo Obad, *Njegoš i Dubrovnik revolucionarne godine 1848.,* „Dubrovnik“, 1963, 1-2, 51-54; Исти, *Dubrovnik u revoluciji godine 1848-49,* 1965, докторска дисертација; Исти, *Dalmacija revolucionarne 1848-49*, odabrani izvori, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1987.

[19] S. Obood, *Njegoš i Dubrovnik*..., 54.

који је и практично, из дана у дан, морао доносити одлуке, а што све, донекле, помућује глобални поглед једног филозофа, који ми данас, помало наивно, очекујемо. Такође, што је можда и историографски мање безазлено, заборавља се да је Његош био владар земље која се вековима, на различите начине, у својим настојањима и догађањима, сусретала и преплитала, па и у том смислу се и одређивала, са историјским положајем и приликама не само Боке, него и Дубровника. Према томе, и политичке, претежно дневне, односно краткорочне одлуке и деловања црногорског владике, битно су биле условљене не само стањем у Боки, него и у блиском Дубровнику, са његовом некадашњом територијом старе Републике, тада тек округом у монархији.

О чему се, конкретно, ради? Наиме, непосредно пре Владикине одлуке да се обрати Бокељима и Дубровчанима са захтевом да „сва друга намјеренија и позиве одбаците на страну, а да будете срцем и душом привржени својој народности и сасвијем вјерни и послушни Јелачићу, своме једноплеменому бану од троједине краљевине, који је под круном ћесарском“, снажно претећи у супротном да: „крв ће се издајническа немилице пролити и куће издајническе у пепео разасути“[20], Његош је на Цетињу примио Дубровчанина Матију Бана, као изасланика српске политичке елите из Београда[21]. Бан је, наиме, на Цетиње стигао из Дубровника априла 1848, тако да је Владики могао пренети своје утиске о стању у Граду, као што је дошао да агитује у акцији Гарашанинове владе за ослобођење балканских народа од Турака, али и других завојевача, у посебно повољним условима каква је била ситуација слабљења Аустријске монархије. Тако је Његоша Бан, у својству тајног али званичног изасланика српске владе, упознао са планом о повезивању свих покрета јужнословенских народа у јединствену акцију ослобођења и уједињења. Владика је пристао на предложено и настојао је да још јаче узме учешћа у тој акцији. Тада је, према тврдњи Матије Бана, изрекао свој велики државнички сан, а златни сан његовог саговорника[22] о Србији чији ће књаз столовати у Призрену, а сам Његош отићи у своју, како се изразио, Пећку патријаршију.

У својој мисији, требало би подсетити, Бан је претходно боравио по градовима Далмације и ширио прогласе позивајући их на уједињење. Та идеја уједињења, најпре под аустријском влашћу, а затим у оквиру шире јужнословенске заједнице, којој би Србија била центар[23], била је мисао којој

---

[20] *Бокељима и Дубровчанима, Објављеније,* Цетиње, 20. маја 1848.

[21] М. Бан, *Подаци о Петру Петровићу Његошу,* „Преодница“, год. I, Београд 1884, 7, 107-109; 8, 125-126; 9, 141-143; 10, 155-156; 11, 171-173; *Мемоарска проза XVIII и XIX века*, књ. друга, приредио Д. Иванић, *Српска књижевност* (*Мемоари, дневници, аутобиографије*), књ. 16, Нолит, Београд 1989, 97-120.

[22] Г. Максимовић, *Златни сан, Матија Бан (Петрово Село код Дубровника, 1818 – Београд, 1903)*, у: *Заборављени књижевници. Књижевноисторијски огледи о скрајнутим писцима српског 19 вијека*, СПКД „Просвјета“, Пале 2013, 28-31.

[23] У тумачењу тога плана, подсетимо и на савремено гледиште хрватске историографије, која тврди да је у питању: „špijunsko-promidžbena akcija u korist srbijanske vlade. Prema

су се приклонили, сем Бана, али можда и под његовим утицајем, и тадашњи угледни Дубровчани, претежно властеоског порекла али и међу интелектуалцима, међу њима браћа Нико и Медо Пуцић[24]. Чињеница да је идеја „сједињења са Хрватском" била превазиђена већ од шездесетих година и то у кругу дубровачких Срба католика, није била довољна да се, посебно у савременој хрватској историографији, не користи као „доказ" раног хрватског националног осећања најистакнутијих Дубровчана тога доба. Управо због таквог непримереног тумачења, требало би и овај Његошев политички потез али и дипломатски „гаф" покушати правилно образложити. Евидентно је, наиме, да се у повишеној револуционарној атмосфери, посебно по рубним крајевима монархије где није било конкретних војних акција, у којој се певало и говорило о слободи, праву, словенству, јужнословенству, народности, и сам Владика, и као песник и као филозоф, али и као национални борац, понадао коначном ослобођењу и уједињењу, настојећи да у свом домену, као владар, допринесе.

Међутим, те Његошеве конкретне акције и потези, или, тачније, изражене намере да се делује и на војничком плану, нису биле нити схваћене ни прихваћене на начин како их је он понудио и упутио[25].

Ситуација у самом Дубровнику, као и на територији старе Републике, Конавала, пре свега, али и у Боки, била је комплекснија и тежа за разрешавање него што се Владики то чинило. Оптерећивала су је, најпре, још жива сећања не само на значајнија сукобљавања почетком века која су се одвијала у оквиру сукоба француских и руских трупа, него и скорији ситнији догађаји. Један од првих догађаја у низу био је, како сведочи дубровачки парох Ђ. Николајевић, резултат сећања на: „учињене још 1846 отимачине од стране ћесарске Црногорцима", ради чега: „ударе Црногорци на Боку поради освете, те почине велику штету"[26]. Већ на овај рани догађај реаговао је

Banovim planovima, ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, te slabljenje Austrije i jačanje slavenskog elementa dovelo bi do pobune u BiH i otvorilo prostor širenju Srbije i stvaranju država balkanskih Slavena pod njenim okriljem" (S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik 1999, 345.)

Није, такође, на одмет, поновити Ћоровићево виђење Бановог ангажмана: „Матија Бан крстарио је по Срему, ишао је у Нови Сад и Загреб и говорио да треба извући у том мутном времену што више користи за српску ствар, али у исто време радити и у споразуму са Хрватима" (В. Ћоровић, *Историја Срба*, Београд 1993, 598.)

[24] Поменимо такође, да се, према мишљењу С. Ћосића (*Исто*, 345), већ тада, мада се начелно залажу за сједињење Хрватске са Далмацијом, "oblikuju osnove 'srbokatoličke' ideologije" посебно код М. Бана и М. Пуцића

[25] Тако се сматра да је, у односу на догађања у Хрватској, Његош показао своје непознавање чињеница и потребу да идеализује, што се илуструје податком да је намераво да Јелачићу пошаље помоћ у људству, што је овај, „без дозвољења дипломације", одбио (Ј. Милићевић, *н.д,* 201.) Помоћ је, такође, нудио и војвођанским Србима, па и руској армији у Мађарској, а све време је био и у вези са српским двором.

[26] Ђ. Николајевић, *Неке черте о Дубровнику 1848*, „Шумадинка: лист за књижевност, забаву и новости", 1850, 91-92.

Његош 13. марта 1848, пишући окружном начелнику у Котору: „Сва средства која су ми могућа била употребила су се за зауставити Црногорце да не нападају на аустријске поданике... Ово нападање вама наноси немир и штету, а мени велику главобољу и увреду части..."[27] Такође је реакције било и од стране аустријских власти: „На овај глас крене се гарнизон из Дубровника и с њим ђенерал Рајхе у Боку, пише Николајевић, да би предупредио већу освету и чинећу штету од Црногораца"[28].

Међутим, све је то већ изазвало неспокојство у већ узнемиреном Дубровнику. Наиме, тачна је констатација Јосипа Берсе да је Дубровник на известан начин остао по страни од дешавања у монархији, сликовито изражена речима: „Godina 1848. izazivala je i u mirnom, skladnom Dubrovniku po neke događaje. Ona se doista nije mogla javiti praznih ruku gradu Sv. Vlaha, ali se ograničila na to da dopusti da čeljad na trenutak pomahnitaju..."[29] Међутим, управо та краткотрајна узнемиреност, и то углавном у редовима ситног грађанства, малих трговаца, радника, помораца, сељака, као и студената који су се због прекида наставе вратили из италијанских градова са узаврелим идејама, узнемиреност која није имала нити великог значаја, нити таквих домета, изазвала је немале неугодности у Граду. На удару су се нашли најпре представници градских власти и чиновништво, који су мудрим понашањем успели да превазиђу немилу ситацију, док је социјална оштрица била усмерена и на поједине представнике властеле, земљопоседнике али и на православне трговце.

О томе је Николајевић писао епископу Мутибарићу већ 22. маја 1848: „Овом приликом само укратко усуђујем се саопштити како смо ми овдје у Дубровнику, откако је конституција проглашена, умјесто весеља величајши страх подњели, будући су нам јавно и у очи пријетили да ће нас на најмање комадиће исјећи. Истина да се данас и од синоћ мало утишава, но ако и најмања искара букне, ми смо пропали"[30].

Тако је читавог пролећа те 1848. дубровачка српска православна заједница, која је за готово шест деценија легализовања постојања у Граду ојачала, обогатила се, подигла две цркве и стекла известан углед, била у врло неповољном положају, изложена претњама и нападима. Ђорђе Николајевић је, као парох али и својеврсни предводник ове заједнице, био најистуренија фигура у тим неславним временима, не само покушавајући да их превазиђе, него и тешећи своје сугрђане и спремајући се и на отпор, о чему је писао тек две године касније у војвођанској штампи, чак и тада не потписавши свој текст.

---

[27] Петар Петровић Његош, *Писма III,* 1843-1851, *Целокупна дела,* књ. IX, Београд 1955, 373-384.

[28] Ђ. Николајевић, *Неке черше о Дубровнику 1848...*, 91.

[29] Bersa, *nd*, 185.

[30] Historijski arhiv Zadar, spisi Pravoslavne Dalmatinske eparhije, sv. 50, E. Br. 7.

Једна од најстрашнијих претњи православнима била је да ће бити запаљени у сопственој цркви, која је била накратко отклоњена доласком војне посаде у Дубровник коју су чинили углавном Личани, а што се десило управо на сам Ускрс. „Баш у очи самога воскресенија дођу солдати, пише Николајевић, и сутрадан много будући војника православне вере, дођу у светиј храм да се Богу помоле као на великиј празник“[31]. Међутим, по њиховом одласку из Дубровника, опет је завладало неспокојство, изазвано поновљеним претњама, што је досегло толику меру да „Которски Срби поруче Дубровчанима да не тичу тамошњу браћу, јер ако такну и једнога, они ниједнога католика у животу оставити неће“, док се затим пронео глас по граду „да се пред градом Будвом укрцало у брод десет илјада Црногораца, који долазе Дубровчанима у пооде и да ић питају шта ће они са Србима“[32], сећа се Николајевић.

Овакву ситуацију је затекао у Дубровнику и Његошев секретар, историчар Димитрије Милаковић „који је опремљен био у Трст и Млетке да набави зрна за топове – с којима је имао Владика намереније ударити на остров Лесендру и Врањину... Дубровчани док чују да је секретар Владичин дошао, разјаре се против њега и начну га тражити да га убију. Секретар је био код ондашњег руског конзула, к које му дође месниј окружниј капетан барон Рознер и достави руском конзулу како су Дубровчани зачули за долазак секретара црногорског Владике и да он није сигуран с његовим животом у овом граду ни за један сат. Будући у присуствију те конференције и сам секретар, одма се реши поћ из несретног град, те да иде у Котор, а оданде, ако му не буде слободно на обалу которску ступити, опет се на пароброду уписати и возити се тако дуго по мору док се ова несрећа не уталожи...“[33]

У таквој ситуацији, Његошев проглас Дубровчанима, мада насловљен „нашој браћи од обје цркве“ , могао је само да додатно усложни и онако тежак положај православних Срба Дубровчана.

Николајевић нам о тој реакцији на Његошев позив не оставља конкретно и аутентично сведочење. Вероватно су сликовито набројане невоље његове заједнице биле узроковане и тим догађајем, посебно пошто се зна да је Владикин проглас, штампан у 500 примерака[34], у Граду и по селима јавно објавио окружни поглавар, док је његов превод на италијански језик, мада без коментара, био објављен у дубровачким новоустановљеним новинама „Rimembranza della settimana“[35].

Други извори тврде да је Његошево овакво оглашавање имало велик одјек, поред Боке, и у Дубровнику. У Конавлима се очекивало да ће сваког часа упасти Црногорци, а све је било закомпликовано страховањима власти

---

[31] Ђ. Николајевић, *Неке черше о Дубровнику 1848...*, 91.

[32] *Исто.*

[33] *Исто.*

[34] Л. Томановић, *Петар Други Петровић Његош као владалац*, приредио Г. Максимовић, Добрица књига, Нови Сад / Србиње 2004, 169.

[35] S. Ćosić, *nd*, 346.

да не дође до побуне сељана услед нерешеног земљишног питања. На позив жупника Груде, потоњег дубровачког бискупа али и писца Мата Водопића, чак су организоване народне страже које су мотриле на источну границу Конавала, док је становништво једним делом пребегло у Дубровник[36].

Његош је овај свој потез морао да образлаже и самим аустријским властима. Окружни поглавар у Котору затражио је објашњење зашто владар друге државе позива аустријске поданике да буду верни поглавару друге аустријске покрајине која није сједињена с Далмацијом. Владика је дипломатски одговорио да проглас није добро схваћен: „јербо се у њему грози оној партији у Боки и Дубровнику која би хтела одступити од круне ћесарске“[37].

За то време, Ђорђе Николајевић је успевао да својим одмереним и дипломатским понашањем заштити заједницу на чијем је челу као свештеник био, тако да није познато да је дошло до конкретних сукоба, сем многобројних застрашивања и претњи.

До Његоша су, наравно, стигле неповољне вести о стању у Дубровнику. Свестан и сопственог удела у тим догађајима, он је писао руском конзулу у Дубровнику, Јеремији Гагићу: „Што се то ради од Дубровчана? Па то је панички страх, ништа друго, јер нико о њима и не сања. Ја се томе веома чудим. У свако доба и опстојатељство мени би подобне ствари мрске и теготне биле, акамоли у садашње опстојатељство стварих у које бих се рад био показати точним следователем воље мојега високога покровитеља и достојним и полезним членом великога племена којему припадам...“[38]

Врло брзо, Владика је у кореспонденцији са блиским људима исказао своје разочарење епилогом догађања. Међу њима, дописивао се и са Дубровчанином, песником и публицистом, али и националним радником, Медом Пуцићем, којем, захваљујући на књизи песама које му је управо послао, исказује и своје тадашње незадовољство речима: „Ја сам се у почетку нешто надао, него данас видим да је засад југославенство идеална ријеч која само празнијем гласом лијепо звечи. Шта је Бановина (Троједна Краљевина) и Војводство? То су мртве историчке ријечи, друго ништа. Југославени силе своје не познају, па и заслуге своје не виде. Стога они себе и предају слијепо у безусловно ропство туђину. Ово је вјечна мука за оне који су њихови и за оне душе које ово осећају. Него све једно бива кад наша браћа не умију разумјети шта је дична свобода...“ [39]

Ђорђе Николајевић, међутим, није имао времена за разочарење. Чим су се прилике у Дубровнику смириле, он је врло брзо реаговао на могућности

---

[36] S. Obod, *Njegoš i Dubrovnik*..., 53-54.

[37] *Писма* III, 515, 1. јун 1848.

[38] Његош Јеремији Гагићу, Цетиње 22. март 1848, Петар Петровић Његош, *Писма* III, 1843-1851...

[39] Његош Меду Пуцићу, 23. април 1849, П. Петровић Његош, *Изабрана писма*, *Целокупна дела Петра Петровића Његоша*, књига шеста, „Просвета“, „Обод“, „Свјетлост“, Београд 1967, 176-177.

које су се пружале и пред Србима у Далмацији. Наиме, у доба великих промена у царевини, дубровачка општина је формулисала и упутила и своје захтеве, који су се односили на проглашење Дубровника отвореном луком, градњу арсенала у Гружу и укидање неких пореза. Дубровачки Срби, иако су имали своје представнике у градском већу, нису успели да своје захтеве доставе на овај начин. Стога се у име српске православне црквене општине Ђ. Николајевић обраћа са предлогом да се православни широм Далмације, са Дубровником и Боком, уједине у својим захтевима. Мада не сумња, како тврди у свом допису, да ће на сва питања доћи ред уобичајеним саборским путем, Николајевић сматра да треба деловати и на другачији начин сходно указаној прилици: „Не ослањајмо се у овом случају на другога, и преко другога, јер свака нација се сад о себи бави, и справља се шта ће од милости цареве за себе искати“[40], јер, тврди дубровачки прота, наступило је време када треба дати „добар темељ нашој цркви, нашој школи и нашој народности“[41].

Захтев Скупштини у Бечу од 30. септембра 1848. потписао је Ђорђе Николајевић, чијем потпису следе имена угледних дубровачких трговаца и поседника, припадника српске православне црквене заједнице, као што је и потписан захтев државном сабору од 3. фебруара следеће, 1849. године, којим се конкретно уобличава српски национални програм, како је то примећено и у савременој хрватској историографији[42]. У њему се, наиме, тражи од државних власти да се Србима у Далмацији, и у Дубровнику, као посебној националној и верској заједници, омогући потпуна грађанска и верска еманципација, уз конкретне захтеве у оквиру школства, црквених и верских питања.

У оквиру захтева који се тичу увођења српског језика и ћирилице[43] у званичну употребу и у школску наставу, Николајевић је врло сликовито, а опет аргументовано, образлагао своје ставове о раширености и прихваћености српског језика и писма.

Николајевићева одмереност и дипломатско понашање можда је најсликовитије у двама писмима која је у име своје заједнице у Дубровнику, истог

---

[40] Д. Руварац, *Захтевање дубровачко-далматинских Срба 1848*, „Решетаров зборник из дубровачке прошлости“, Дубровник 1931, 195.

[41] *Исто.*

[42] S. Ćosić, *nd*, 345.

[43] „...узимајући да у Далмацији живе у округлом числу 400000 житеља, нема заиста никако 15000 душа који искључиво италијански говоре, без да провинцијални – славенски језик разумеју. Сви, пак, други, особито сељаци, који посвуда највећу чест народа сачињавају, говоре чистим матерњим словенским језиком. А међу овима 82500 душа источне цркве служе се не само словенским, иначе српским језиком, но и Кирилска писмена у писању употребљавају. Дакле, ми налазимо да је праведније оволиком числу народа погодити и дозволити да се у судовима с латинским писменима заједно и Кирилска уведу, неголи за љубав једне стотине чиновника, који ова писмена још не познају...“ (Скупштини у Бечу, 30. септембра 1848, Ђорђе Николајевић, *О Дубровнику и о Дубровчанима*, приредила И. Арсић, Центар за црквене студије – Ars libri, Ниш – Београд 2004, 142-143)

дана, 16. јануара 1849. послао бану Јелачићу и патријарху Рајачићу, исказујући и једном и другом захвалност за постигнуте успехе, али и шаљући истоветну суму за помоћ удовицама и сирочади у Хрватској, односно Војводини[44].

Увек будне аустријске власти, биле су свесне Николајевићеве улоге у немирним данима у Дубровнику током пролећа 1848. Због његовог мудрог држања и успешног избегавања опасности, Николајевића је аустријски цар Франц Јозеф одликовао златним крстом, који му је 1850. свечано уручио окружни начелник Рознер[45].

Негде у то доба, у писму Његоша Ђорђу Николајевићу са Цетиња у Дубровник као да је њихов претпостављени сукоб добио, бар са Владикине стране, и коначни епилог. Његош конкретно износи свој став о дипломатском деловању као могућности разрешавања сукоба, тврдећи: „Остали народи нека мудрују како им је и од трага, нека дипломатизирају с Турцима, нека се гладе и мажу колико им је драго, нека у својим отечествима и на својим огњиштима христијани вежу пријатељство са јазичницима; доиста ми и Турци, доклем год једноме траг из Европе не погине, оном ћемо здравицом напијати којом смо и досле. Највјештија клупа дипломатическа да оснује своју прећу између Турске и Црне Горе, мучно би нас и Турке сложила, а пољубила никада“[46].

Српска историографија је тек делимично дубровачком периоду Ђорђа Николајевића дала њено право место и оценила његов значај[47], док хрватска, посебно новија која се бави дубровачким 19. веком, ту није имала двоумљења. Најизразити њен представник, Стјепан Ћосић, чврст је у свом ставу: „srpska nacionalna svijest u Dubrovniku ojačana je postupnim rastom i bogaćenjem pravoslavne zajednice, gradnjom crkve i otvaranjem škole, te činjenicom postojanja nacionalne države. Za širenje srpstva bio je posebno zaslužan pravoslavni paroh Đorđe Nikolajević pod čijim je utjecajem ova brojčano najmanja pravoslavna zajednica u Dalmaciji postigla visok stupanj jedinstva i organiziranosti[48], додајући овоме и идеју о кључној улози Николајевића у формирању покрета Срба католика[49].

---

[44] Ђ. Николајевић, *О Дубровнику и о Дубровчанима*… 151-154.

[45] Међутим, већ 1858. Николајевић је због своје националне активности, на известан начин, прогнан из Дубровника, чиме му је онемогућен даљи рад.

[46] Његош Николајевићу, Цетиње, 18. октобар 1850, П. Петровић Његош, *Изабрана писма*, ... 194-195.

[47] K. Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija*, 1760-1914, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1973, 69-81.

[48] S. Ćosić, *nd*, 327.

[49] „Među prvim promicateljima ideje o srpstvu Dubrovnika bio je tridesetih gosina 19. stoljeća i Đorđe (Georgije) Nikolajević... Ideju o srpstvu Dubrovnika Nikolajević je zastupao u godišnjaku „Srpsko-dalmatinski magazin“ što ga je nekoliko godina uređivao i tiskao u Dubrovniku. U nizu članaka pod naslovom Spisatelji dubrovački koji su srpskim jezikom, a italijanskim slovima pisali (1838-1841) te u još nekim prilozima u „Magazinu“, on je cjelokupnu dubrovačku književnost,

Политичко, државничко, па и дипломатско деловање двојице истакнутих личности свога времена, Његоша и Николајевића, у кризним али и временима могућности, индикативно је за српску националну историју. Док је владар независне Црне Горе, под вероватним утицајем и српске дипломатске мисије, коју су спроводили и дубровачки прваци, званично и незванично, настојећи да оствари српски „златни сан", наступао амбициозно, али и често нерационално, дотле је дубровачки парох, тихо и посвећено, ослушкујући могућности, захтевао права и бринуо о појединачној, комуналној заједници, често до конкретног њеног физичког опстанка. Оба начина, неизбежна и нужна, оправдана су и могућа само у садејству, како је и овога пута учињено.

ЛИТЕРАТУРА

Ђ. Николајевић, *На дан укопа Преузвишеног господина Антуна Ђуричеа*, „Српско-далматински магазин", 1842, 109-110.

Ђ. Николајевић, *Славјански, ваљани, вјерни, велики но разсејани и погажени народе српски!* „Српско-далматински магазин", 1848, 13, 3-10.

Бокељима и Дубровчанима, Објављење, Цетиње, 20. маја 1848.

Ђ. Николајевић, *Родољубивим читатељима Далматинског магазина,* „Српско-далматински магазин", 1849, Задар, 3-4.

Ђ. Николајевић, *Неке черте о Дубровнику 1848*, „Шумадинка: лист за књижевност, забаву и новости", 1850, 91-92.

М. Бан, *Подаци о Петру Петровићу Његошу,* „Преодница", год. I, Београд 1884, 7, 107-109; 8, 125-126; 9, 141-143; 10, 155-156; 11, 171-173.

Д. Руварац, *Животопис Ђорђа Николајевића митрополита Дабро-босанског,* Земун 1898.

A. Vučetić, *Vladika Rade, guverner Lilienberg i vladika Rajačić 1832-3. godine*, „Srđ", V, 1906, 6.

Д. Руварац, *Захтевање дубровачко-далматинских Срба 1848*, „Решетаров зборник из дубровачке прошлости", Дубровник 1931.

П. Колендић, *Његош у Дубровнику 1833. године*, „Гласник Скопског научног друштва", књ. 21, 1940, 83-91.

J. Bersa, *Dubrovačke slike i prilike (1800-1880)*, Matica hrvatska, Zagreb 1941.

М. Кићовић, *Његошев поклон Српској православној цркви у Дубровнику*, Зборник радова XVII, Институт за проучавање књижевности САН, књ. 2, Београд 1952, 169-179.

П. Петровић Његош, *Писма III*, 1843-1851, *Целокупна дела,* књ. IX, Београд 1955.

S. Obad, *Njegoš i Dubrovnik revolucionarne godine 1848*, „Dubrovnik", 1963, 1-2, 51-54.

S. Obad, *Dubrovnik u revoluciji godine 1848-49,* 1965, докторска дисертација.

bez osobitog interpretacijskog napora, naprosto inkorporirao u srpsku povijesnu baštinu. Njegove zamisli vjerojatno ne bi imale odjeka da ubrzo nisu bile poduprte djelovanjem dvojice utjecajnih Dubrovčana katolika" (Матије Бана и Меда Пуцића, прим. И. А.), Stjepan Ćosić, *Lujo Vojnović*, u: Zoran Grijak, Stjepan Ćosić, *Figure politike*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2012, 26.

П. Петровић Његош, *Изабрана писма*, *Целокупна дела Петра Петровића Његоша*, књига шеста, „Просвета“, „Обод“, „Свјетлост“, Београд 1967.

K. Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija, 1760-1914*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1973.

К. Милутиновић, *Гаращанинови повереници у Далмацији,* „Историски гласник“, 1-2, 1974.

S. Obad, *Dalmacija revolucionarne 1848-49*, odabrani izvori, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1987.

М. Пантић, *Његош и Дубровник*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, 18/2, Београд 1988, 5-19.

Мемоарска проза XVIII и XIX века, књ. друга, приредио Д. Иванић, Српска књижевност (Мемоари, дневници, аутобиографије), књ. 16, Нолит, Београд 1989.

В. Ћоровић, *Историја Срба*, Београд 1993.

S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik 1999.

Ј. Милићевић, *Црна Гора 1797-1851,* у: *Историја српског народа*, V/1, Од Првог устанка до Берлинског конгреса, Српска књижевна задруга, Београд 2000³, 161-211.

Ђ. Николајевић, *О Дубровнику и о Дубровчанима*, приредила И. Арсић, Центар за црквене студије – Ars libri, Ниш – Београд 2004.

Л. Томановић, *Петар Други Петровић Његош као владалац*, приредио Г. Максимовић, Добрица књига, Нови Сад / Србиње 2004.

S. Ćosić, *Lujo Vojnović*, у: Zoran Grijak, Stjepan Ćosić, *Figure politike*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2012.

Г. Максимовић, *Златни сан, Матија Бан (Петрово Село код Дубровника, 1818 – Београд, 1903)*, у: *Заборављени књижевници. Књижевноисторијски огледи о скрајнутим писцима српског 19 вијека*, СПКД „Просвјета“, Пале 2013, 28-31.

Irena Arsić

PETAR II PETROVIĆ NJEGOŠ AND ĐORĐE NIKOLAJEVIĆ: TWO WAYS OF SERBIAN DIPLOMACY AND STATESMANSHIP

S u m m a r y

This paper explains two ways of political behavior in the historical crises of the two influential personalities of their time: Petar II Petrović Njegoš and Đorđe Nikolajević. The first one had a wish to fulfilled Serbian “Golden dream”, what was ambitious, but unreal. On the contrary, the second one patiently takes care of his own community and attempt to get her prosperity.

Key words: Njegoš, Nikolajević, Ban, 1848.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II

Владислава Гордић Петковић

ЊЕГОШ И ПРЕДСТАВЕ МАСКУЛИНИТЕТА

У књижевној традицији на овим просторима, Петар Петровић Његош је јединствена представа о идеалној, самониклој и самодовољној мужевности: кад се о њему говори, најчешће се помињу „горостасни раст" и лепота Аполона, срце Обилића и Сократов ум, таленат од Бога и самоукост. Како се савршенство не прашта никоме, ту слику потпуне личности допуњује и обавезни клише о располућености: Његоша упорно прати мит о растрзаности између световног живота и владарске дужности, уз богату палету романтичних мистификација о тајним телесним жудњама и мало познатим путевима едукације и имагинације, мистификација које су охрабриване непостојањем поузданих биографских информација.

Свештеник, владар и песник представљен је, дакле, као оличење мужевности; мужевност је, међутим, сигнал који упозорава на људску несавршеност. Тело као предмет истраживања у филозофији оптерећено је античким дуализмом, према којем, у подели на тело и дух, телу припада све оно што је пролазно, грешно и морално нестабилно, а слична се тенденција наставља и у картезијанској филозофији. Тело се намеће као класна и културна чињеница али и као концептуална „слепа мрља" у западној филозофији. Оно је симболичко и реално у исти мах, оно је и материјално и свето, у њему се значења укрштају и сударају, преклапају и расипају. Та се двојства најчешће „разрешавају" простим маргинализовањем телесног, његовим одбацивањем и дифамацијом.

У тумачењу књижевног текста однос уметности и анатомије издиже се на ниво теоријског концепта који потенцира амбивалентност тела: оно је симболичко и реално у исти мах, оно истовремено уводи књижевни текст у простор познатог света али опомиње и на све опасности непознатог, оно је и материјално и свето, у њему се значења укрштају и сударају, преклапају и расипају. Мишел Фуко је говорио о телу криминалца, лудака и љубавника као полигону укрштања језика и моћи, док би за теоретичаре новог историзма тело морало да постане ефекат дискурса: знак разлике, борбе и присвајања,

простор у којем се уписују различити облици моћи. Везивање негативних представа за тело, и то превасходно женско, покренуло је читав низ критичких преиспитивања у домену феминистичке теорије, која се све више удаљава од концепције тела као физичког ентитета, инсистирајући на телу као семиотичкој јединици.

Ни наша представа о Његошу, каогод ни представа о маскулинитету која се кроз рецепцију његовог дела пројектује, не може да побегне од хијерархизоване дихотомије тело-дух, у којој је тело потчињено, омаловажено, увек изнова супротстављено свести, души и идентитету као елемент који мора бити одсутан како би се постигла духовна целовитост.

Мужевност духовника, међутим, неће бити ништа необично ни оном читаоцу који се збуњивао кад Џефри Чосер у „Кентерберијским причама" монаха назове „мужевним мушкарцем" (*a manly male*), или кад игуманији лепих сивих очију и правилног носа додели брош с великим словом А које симболизује Вергилијев стих „Amor vincit omnia" („Љубав све побеђује"). Искушења световног биће код Његоша много, као и код његовог наводног узора Џона Милтона, јер врлина није врлина док се не суочи са искушењем.

Родне улоге формирају се у оквиру друштва и класе, те родно опредељење не може да се дефинише као дато и прирођено, него само као улога коју обликује и условљава друштвени контекст. Уз низ других чинилаца, књижевни лик родно одређује класа којој припада, а позиције класног и родног индентитета конструишу се зависно од спремности индивидуа да их прихвате или пак зависно од тензија које настају између друштвених група и појединаца. Род се конструише кроз карактеристичне телесне чинове, и тако се омогућује његова друштвена трансформација. Тело је активан процес реализације свих културних и историјских могућности; оно није само историјски појам, него и низ могућности које се у континуитету остварују.

Проучавање маскулинитета није тек повратна реакција на приоритете феминизма: феминистичкој критици је тема маскулинитета сродна, а не супротстављена (како би необавештени очекивали). Дезоријентисаност у дефинисању и представљању мушких улога само би потцртала јаз родних разлика. Теоретичар Калвин Томас сматра да се запостављањем проучавања маскулинитета онемогућава мењање слике о мушком. Извесно је да остајемо слепи за културне репрезентације мушких улога, које укључују и „маскулини стрес" – страх и беспомоћност мушкарца пред обавезом да беспрекорно одигра захтевну улогу вође и јунака какву друштво и историја пред њега постављају, страх који је и Његош морао осећати.

Његошеви дуализми нису само у знаку конфликта духа и тела (конфликта исконструисаног и измаштаног), него и у дуализму утицаја. „Луча микрокозма" чита се као здружавање метафизичке спекулације и хришћанског епа, Библије и усмене књижевности. „Ноћ скупља вијека" поставља изазовна питања о томе да ли је њена тема сензуално или спиритуално, да

ли говори о сладострасти или о мистичном повезивању са бесконачношћу, да ли слави лепоту жене или је побуна против хришћанског потискивања чулности. Треба ли у Његошевом делу упорно тражити преиспитивање цркве и црквених закона, треба ли га сводити на драматизацију борбе искушеника против зова тела – или би можда требало одбацити бинарне опозиције и прихватити могућност да љубав и веру Његош уопште није доживљавао као супротности?

Будућност читања Његоша морала би да се усмери према теоријама маскулинитета. Погледајмо, уосталом, како је у енглеској традицији сачуван Шекспир, пример поливалентног талента иза којег остају оскудни подаци о приватном животу и формативним утицајима, а настаје мноштво тумачења. Читано из различитих критичких перспектива, посматрано из опречно постављених телескопа и микроскопа, дело увек одолева, а више тумачења увек га боље држи у равнотежи вредности.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
821.133.1.09
94(497.16)

Дејан Ђуричковић

ЈЕДАН ФРАНЦУСКИ ПОГЛЕД НА ЊЕГОША
(Michel Aubin: *Visions historiques et politiques dans l'oeuvre poétique de P. P. Njegoš,* Université de Paris-Sorbonne 1972)

У раду се представља студија *Историјске и политичке визије у поетском дјелу П. П. Његоша (Visions historiques et politiques dans l oeuvre de P. P. Njegoš*, Paris 1972) Michela Aubina (1923-1996), познатог слависте, професора на Сорбони. Аутор се осврће и на живот и каријеру професора Aubina, великог пријатеља наше бивше домовине Југославије, у којој је (у Загребу и Београду) провео велик дио свога живота, и чије је народе, њихове језике, књижевности и историју одлично познавао и о њима дао многе значајне прилоге, међу којима је и овај – монографија о Његошу, коју аутор представља. Студија о Његошу је дјело широког обухвата (337 стр.) и представља до у танчине живот и дјело нашега највећег пјесника, у контексту друштвених и политичких прилика и идеја његовог времена.

Кључне ријечи: Црна Гора, историја народа, борба за независност, идеје времена, усмена традиција, погледи на друштвене и политичке прилике, однос пјесника према традицији и живој савремености, његове историјске и политичке визије

1

Двије књиге о Његошу на француском језику, прве докторске дисертације о нашем највећем пјеснику, одбрањене на Сорбони, појавиле су се исте, 1972. године у Паризу. Једна од њих, обимна студија *Његош и Французи* (750 стр.) др-а Крунослава Спасића, касније изашла и код нас у преводу на српски језик (Кристал – Зајечар 1988), поздрављена је као значајан прилог француској и југословенској науци о књижевности и 1974. године награђена престижном наградом Француске академије. Друга од ове двије књиге, *Историјске и политичке визије у поетском дјелу П. П. Његоша* (*Visions historiques et politiques dans l'oeuvre poétique de P. P. Njegoš)* Michela Aubina још увијек чека да буде

објављена и код нас и да се укључи у велики корпус његошологије на нашем језику (поред књига Љубомира Ненадовића, Павла Поповића, Николаја Велимировића, Бранислава Петронијевића, Јевта М. Миловића, Милована Ђиласа, Војислава П. Никчевића, Милорада Никчевића, Димитрија Л. Машановића, Исидоре Секулић, Крста Пижурице, Данила Радојевића, Јована Деретића и других).

Да се један странац одважи да о Његошу, поред цијеле једне библиотеке монографија, студија и расправа, пише нову студију, да у том мору стручне литературе нађе један свој, посебан угао гледања и тумачења, доиста је јединствен примјер, па бих на овом уваженом скупу хтио скренути пажњу на ту чињеницу и на личност угледног професора Michela Aubina, великог заслужника за представљање и тумачење наше књижевности у иностранству.

Као и већину странаца, Aubina је Његошу привукла најприје јединственост Владикиног физичког лика и вијести које су о њему проносили разни путници намјерници, мисионари, дипломате, новинари..., а затим те вијести и други понављали и разносили глас о њему. Тако на примјер, један од њих, Bellefond, који је о Његошу објавио више чланака, и под чијим именом се, као што је то проф. Aubin показао, крио Stanislas Bellanger, свједочи о Његошевом „огромном расту", а да је, у моралном погледу, био „сушта благост и доброта", да је странцу при сусрету с њим прво падала у очи његова љубазност и отменост. А и многи други Французи су свједочили о његовим атлетским способностима, вјештини у јахању и стрељаштву, и да је био „за лакат већи од свог највећег војника" (E. Denis). Као лик, као појава, Његош је за све који су га видјели уживо био импресиван. А не мање импресивно је било то да је тај човјек, тај владар једне мале земље, коју је већ споменути Bellefond „видио само кроз барут", у њеним брдима „својим интелектуалним жаром и усамљеношћу свог живота изгледао као Прометеј везан ланцима за Кавказ", како се Владика чинио опет једном другом Французу (X. Marmier), а да је својом интелигенцијом и храброшћу „заслужио једну другу позорницу", како се о њему изразио још један од ових многобројних свједока (J. Amero).

Сувишно би било овдје наводити и многобројна друга свједочанства о Његошевом лику: за све који су га уживо видјели или су наилазили на опис његове личности, Његош је био необична појава која је привлачила пажњу. Он је то био и за младога Michela Aubina у вријеме кад је размишљао о теми за своју докторску дисертацију.

2

Aubinovo djelo je naučna disertacija, djelo hladne, racionalne analize i prosuđivanja, ali ne manje, vidi se to po svemu, i djelo „dubоke odanosti" Njegošu (kako je I. Sekulić sama nazvala svoju knjigu o Njegošu), djelo dubokog razumijevanja za sve što je pjesnik i državnik činio i pisao.

И можемо слободно рећи да је Aubin и властитим животом, својом биографијом борца-антифашисте, учесника у француском Покрету отпора за вријеме Другог свјетског рата, имао развијен слух и сензибилитет за Његошеве теме, за историјске и политичке визије његовог дјела, за оно о чему је Владика сањао и шта му се у скученом животу његове сироте земље догађало. Као човјек који је властито искуство, властито осјећање правде и истине надоградио и стручним знањем завршивши и политичке студије на Сорбони, Aubin је у свој рад о Његошу природно уграђивао то своје искуство и стручну способност анализирања друштвених и историјских околности у којима је Његош живио и из којих је израстало његово монументално, највишим човјечанским идеалима надахнуто књижевно дјело.

Michel Aubin (1923-1996) је био велики заљубљеник у цијелу нашу земљу, бившу заједничку, Југославију, чију је историју и народе одлично познавао. Српски/српскохрватски језик је одлично знао и говорио га савршено и без акцента. За вријеме Другог свјетског рата (1943) дипломирао је најприје енглески језик у Тулузу, гдје му се породица, поријеклом из Руана, била склонила од њемачке окупације. Исте године ступио је у француски Покрет отпора, учествовао у ослобађању Париза и био одликован за ратне заслуге. Кратко вријеме након рата био је професор енглеског језика, истовремено наставио студирати и дипломирао у Институту политичких студија у Паризу, а неколико година касније (1958) дипломирао је и студиј српскохрватског језика у Институту оријенталних језика у Паризу. Од тада почиње његово трајно професионално бављење нашим језицима, књижевностима, историјом и културом. Најприје је био лектор-професор у Француском институту у Загребу (1958-62), затим, пуну деценију (1962-72), лектор на Универзитету у Београду. Након одбрањене докторске дисертације на Сорбони (1971), о којој је овдје ријеч, постаје предавач, па редовни професор на катедри за српскохрватски језик и југословенске књижевности, која је на Сорбони основана 1972. године. На том мјесту радио је све до одласка у мировину 1991.

Након положеног доктората о Његошу, проф. Aubin је наставио да се бави и многим другим нашим писцима и појавама, некима од њих и с компаративног становишта – на пр. „*Црноґорци* Cypriena Roberta и *Пјеванија* Симе Милутиновића“ (Cyprien Robert је познати професор слависта који је наслиједио Adama Mickiewicza на славистичкој катедри на Сорбони), „*Горски вијенац* и култ Зринских у хрватској књижевности“, „Усмена и писана књижевност у Његошевим првим пјесмама“, „Voltaire и југословенске земље“, и др.). А проф. Aubin је дао значајан допринос упознавању страног свијета са нашим „људима и крајевима“ и својим учествовањем у многим колективним дјелима (зборницима, енциклопедијама, рјечницима и сл.) пишући сјајне синтезе о српској и хрватској књижевности, па и о словеначкој и македонској. Био је велики зналац, поопштој оцјени његових колега – један од најбољих стручњака у свијету за област којом се бавио. За његов рад одато му

је високо признање избором за страног члана српске Академије наука 1982. и избором за дописног члана црногорске Академије наука 1985. На крају, не треба прећутати: да се професора Aubina болно дојмила крвава драма распада Југославије, земље коју је толико волио и у којој је провео најљепше године свога живота. Његов глас осуде те драме, нажалост, у општој хистерији и дивљачкој распојасаности силе, наилазио је само на глуве уши.

3

У три дијела своје студије (Почеци, Младост, Зрелост) Aubin је у потпуности обухватио Његошев живот, државнички и пјеснички рад, његово немирно доба и његово учешће у њему. У вријеме када се на Балкану и у цијелој средњој Европи императивно намеће питање основā и границā народних цјелинā и њихових индивидуалности, и Његош је свим својим духовним силама укључен у трагање за одговором на то питање, које се у највећој мјери тиче и његовог народа. У тренутку када он ступа на престо (1830) његова Црна Гора је територија од 4.000 км^2 нестабилних и неодређених граница (отприлике једна петина данашње Црне Горе), чије се становништво процјењује на око 100.000 душа, а опет, и тако малобројно, подијељено је на братства (племена), која раздиру самовоља и крвна освета и којима владају варварски обичаји (попут одсијецања главе непријатељу), племена која ратују „за крст часни и слободу златну“, а много их је међу њима који, по тврђењу Вука Врчевића, нити су крштени нити до крста много држе. Ето, таквом земљом и таквим народом је Његошу било досуђено да влада и да из њих црпи надахнуће и идеје за своје величанствено дјело загледан у највише човјечанске идеале и да се носи са немјерљивим силама.

У уводу своје студије Aubin јасно назначава правце својих истраживања, а то значи, најприје, сравњивање дјела владара са дјелом пјесника, испитивање њиховог међуодноса и узајамног подстицаја. Aubinovo истраживање, затим, иде у правцу откривања у Његошевим дјелима историјских извора и утицаја које су на њих имали или могли имати људи и догађаји. А затим слиједи постављање основā из којих се извлаче политичке и историјске идеје, њихова еволуција и ситуирање у контекст мисаоних токова епохе. Све ће то у студији, крцатој архивским и другим документима, бити поткријепљено и детаљно образложено.

У првом дијелу студије Aubin излаже изворе, описује Црну Гору каква је изгледала у тренутку Његошевог доласка, затим претреса баштину политичких и историјских идеја које су му у насљеђе оставили његови претходници. Ту од државе, наравно, мало има, и мало и може бити, и поред формалне владе коју оличава институција *гувернадура*, установљена од његовог претходника Петра I, па потом обеснажена јер је у њој владика Петар I видио опасног конкурента ауторитету и власти његове породице. Па Вук Караџић

пише да ту постоје „трагови свих могућих политичких режима а да је то ипак можда једино људско друштво у Европи које нема никакву владу у правом смислу ријечи“. Постоји, истина, *Законик*, установљен такође од Петра I, али се његова примјена непрестано сударa с отпором племенског виолентног менталитета. Једини признати ауторитет у земљи је владика, који одржава везе са страним свијетом – Русијом, Венецијом, Аустријом и Турском, с којом се такорећи стално ратује. Владика Данило овај народ назива „проклетим и безумним“, земљу „лудом“, а Петар I пише да „праведан и поштен човјек нема мјеста међу овим народом“. Али у том „проклетом и безумном“ народу, који је, како ће много година касније написати Исидора Секулић, „спој велике даровитости са великим примитивством“, из генерације у генерацију, стваран је и преношен култ слободе и јунаштва, уграviран, као у мермер, у епску пјесму, коју ће Његош наслиједити као једину попутбину на свом путу пјесника и државника. Култ слободе и јунаштва, којим је капиларно прожет црногорски човјек, ваљало је, међутим, Његошу обуздавати, наметати му, ма и силом, законе и учити људе цивилном понашању у, од племена широј, друштвеној и државној заједници.

4

У другом дијелу своје студије, Aubin кратко назначава Његошево дјетињство и почетак његове владавине до 1836. године, а затим анализира његове пјесме народног стила и оне књижевног (више личног) из тог периода. Млади пјесник је још понесен, лако узима перо у руку и писање му изгледа лако као народни десетерац. Тај младалачки тон још не даје ни наслутити ширину и дубину пјесникове будуће визије.

Најзад, у трећем дијелу Aubinove студије обухваћена је сва активност Његошеве зрелости. Послије озбиљних разочарења, Његош једно вријеме престаје писати и током седам година само повремено напише понешто пригодно. А онда, почевши од 1844. године, враћајући се својој основној, пјесничкој вокацији, током периода 1845-47. пише своја ремек-дјела, да би му ту активност нагло прекинули догађаји од 1848, а ускоро затим болест и смрт. И умјесто да даље излажем резултате Aubinove студије, ставове и судове које она доноси, ово кратко слово завршићу цитирањем Закључка ове студије (у властитом преводу), у којем аутор сажето и прецизно резимира оно што је претходно, на 337 страница, излагао и потанко анализирао (сва Његошева дјела, једно по једно, хронолошки, описом друштвено-историјског контекста, књижевних, традицијских и духовних силница које се стичу у њима, излагањем пјесникове визије историје, политике, нације, постанка и трајања свијета и живота уопште):

Његош умире мучен страхом од опасности коју црногорској држави и надањима у ослобођење Срба представља акција Омер-паше у Босни и

Херцеговини. Он је читав свој живот, своју активност државника и своје поетско дјело, ставио у службу тих ствари.

Биланс његове владавине, ако се посматра само територијално питање, показује се негативним. Црна Гора какву му је у насљеђе оставио Петар I изгубила је, у корист Аустрије, своје посједе у јадранском залеђу. Албанија му је одузела острва Врањину и Лесендро на Скадарском језеру. Није успио ни да учврсти свој суверенитет над Грмаховом, према Херцеговини. Одбацујући услове које му је Порта понудила, Његош није добио ни Подгорицу, ни Зету, ни Скадар, који је тако за Јужне Словене остао заувијек изгубљен.

Његош је, ипак, знао да ојача везе које су већ уједињавале Цетиње са херцеговачким племенима, да створи и нове, које ће омогућити њихово интегрисање у Црну Гору. Његова привидна нереалистичност, његово одбијање компромиса са Турцима, на крају су створили мит у име којега ће се земља борити више од пола стољећа.

Као судија својих земљака и њихов порт-парол пред иностранством и као суверен идеје-увјерења да Црна Гора представља посљедње неотуђиво парче српских земаља које су остале слободне, Његош је знао да се наметне Црногорцима и да постане њихов апсолутни монарх. И упркос своје пансрпске идеологије, он је тако постао утемељитељ своје земље: његово поетско дјело, одраз црногорског народног сензибилитета, ствара култ који гаје сви Црногорци и који ће, парадоксално, за многе од њих постати елемент властитог националног осјећања.

Он је знао да осујети аустријске, турске и руске интриге које су му правили ривали и да се Европи наметне као суверен своје земље. Знао је постићи да Аустрија и сусједне паше, макар полуслужбено, признају независност Црне Горе и да ту независност осјети и Русија.

5

Чим је постао владика, он већ влада као књаз. Његов насљедник Данило неће имати проблема да га при ступању на престо и његови земљаци и стране силе прихвате као лаичког владара Црне Горе.

Док још није био одређен за насљедника свога стрица, Његош се у првим својим пјесмама инспирише бригом за одржање јединства и борбености Црногораца. Те пјесме немају другог циља до да их информишу и да на њих утичу. Његош је ту само помоћник Петра I, чије дјело усмене пропаганде наставља.

Његова прва дужа пјесма, Глас Каменштака, *обраћа се иностранству, Русима нарочито, од којих очекује спас. Он је пише из оних истих разлога који су његовог претходника Василија навели да напише* Историју о Черној Гори.

Његово поетско дјело ће се затим, на књижевном плану, уздигнути високо изнад скромних амбиција владика Василија и Петра I. Али он је њихов настављач и њихове преокупације никада му неће бити стране. Он усваја шему црногорске историје коју су они трасирали, искориштава улогу своје династије, којој, у његовим очима, Црна Гора дугује своју независност и окупљање пограничних племена око ње. Али он исто тако изражава и своју властиту концепцију црногорске судбине, коју одваја од Русије и поставља у српску перспективу. Црна Гора је за њега прибјежиште Срба који нису прихватили ропство послије пораза на Косову: она је „гнијездо“, „искра“, „ембрион Србије“, „живи примјер“ борбе коју треба водити против Турака. Горски вијенац *даје тим сликама сву њихову херојску славу, ослободилачку слику владике Данила који више од једног стољећа антиципира Карађорђев устанак. Борба Црне Горе, инвокацијом Милоша Обилића, наговјештава добру вијест о ослобођењу читаве нације. Јер Његош се не задовољава, као његови претходници, тиме да брани ствар своје земље, он изражава и тражи да одреди њено национално осјећање.*

Срби настањени у Угарској створили су своју интелектуалну елиту која је израдила њихову концепцију националности. Изложени у хабсбуршком царству притисцима католичке пропаганде, они су се ослањали на Православну цркву да би одржали свој национални идентитет. Сремскокарловачки митрополити, њихови духовни поглавари, сматрали су се насљедницима српских патријарха и љубоморно су чували традиције старог средњовјековног краљевства. За Србе из Угарске, идеја националности је, дакле, остала присно везана за православну вјеру као за прошлост некадашњих династија. То је била поука која је проистицала из дјела њихових писаца, историчара као што су Јулинац или Рајић, и пјесника као што је Мушицки.

Када, по први пут у једној од својих пјесама, евоцира црногорску прошлост у контексту српске историје, Његош најприје усваја идеје тих писаца. У пјесми Заробљен Црногорац од виле*, он, попут Рајића, Црну Гору представља као једно парче Србије. Као Орфелин, као Обрадовић, он персонификује Србију, прави од ње богињу недостижну народу. Као Јулинац, он пропаст средњовјековне државе види не у поразу на Косову, као што је то чинила народна традиција, већ у смрти младога цара Уроша.*

Ти утицаји ће ипак бити само пролазни. Настаје нова концепција националности заснована на филологији и етнологији, коју заступа Вук Караџић. Караџић је, посредством свог учитеља Копитара, био усвојио идеје Хердера, за којег је „народно“ – насупрот „књижевном“ – најаутентичнији израз националног духа. Од својих првих публикација он истиче важност народног језика и народних обичаја као националних веза.

Његош се са Караџићем упознаје у Бечу. У пјесми Србин Србима на части захваљује *он на један стих Мушицког који је конфесију представљао као фактор националности, одговара стихом којим одбија ту функцију религије и замјењује је обичајима. Осуђујући историјску улогу српског племства и, мало касније, у* Свободијади, *величајући храброст народа, Његош Караџићев суд, који велича врлине српског народа на рачун „више класе", пројицира у прошлост. Два човјека уосталом дијеле исте идеје о недавној прошлости нације, као што о томе свједочи сличност концепције* Огледала српског *и четврта књига Вукових* Српских народних пјесама.

Све до посљедњих својих дјела, Његош ће остати вјеран идеји да душа нације живи у народу. Он не негира ни етнологију ни филологију. У Горском вијенцу *ће се дуго задржати на описивању народних обичаја. У* Поздраву роду на ново љето *славиће језичко заједништво, основу националне заједнице. Али души народа он придаје црте људске душе онакве какву замишља под утицајем Милутиновићевих мистичних идеја и свог дуготрајног размишљања у тишини. Далеку и славну прошлост нације он утапа у преегзистенцију душе, божанске суштине, у коју вјерује. „Велики", још једном осуђени у* Горском вијенцу, *од тада се појављују као Анђели Зла, одговорни за пропаст средњовјековног српског царства. Ни сами владари Немањићи нису ту поштеђени, а* Лажни цар Шћепан Мали *извргава ругу њихов култ. Жртвовање „цара" Лазара на Косову, који пораз прихвата прије битке, пређутано је, а Милош Обилић, очајнички борац, фигурира као полубог-искупитељ те националне мистике. Јер као што се човјек, за Његоша, разликује од животиње само по сјећању на своју божанску суштину и по борби против Зла, тако је народ нација само по својој души, тј. по чувању осјећања својих корijена, по својој борби против угњетача.*

Здружујући научне податке, који Караџићу дају сигурност, или податке илирског покрета, са мистичним размишљањем које проширује на историју, Његош ствара једно модерно национално осјећање и постаје најснажнији национални пјесник свога народа.

ЛИТЕРАТУРА

Michel Aubin: *Visions historiques et politiques dans l oeuvre de P. P. Njegoš,* Paris 1972.

Крунослав Спасић: *Његош и Французи*, Зајечар 1988.

Исидора Секулић: *Његошу књига дубоке одanости*, Сабрана дела, књ. VI, Београда MCMLXXVII.

Paul-Louis Thomas: Michel Aubin (1923-1996), necrologie, *Revue des etudes slaves*, t. 68, fascicule 4, Paris 1996.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
821.162.1.09 Mickiewicz A.

Томаж Евертовски

ДВА ПОГЛЕДА НА ВЕЧНИ ГРАД – ДОЖИВЉАЈ РИМА У СТВАРАЛАШТВУ ЊЕГОША И МИЦКИЈЕВИЧА

Циљ рада је да се прикажу и упореде различите димензије доживљаја Рима у стваралаштву двојице песника, П. Његоша и А. Мицкијевича. Предмет анализе су писма, записи и књижевна дела српског и пољског песника, као и сведочанства њихових сапутника (Л. Ненадовића и А. Одињца). Компаративна анализа пружа могућност да се сагледа Његошево стваралаштво у новом контексту.

Кључне речи: Рим, Петар II Петровић Његош, Адам Мицкијевич, путопис

Увод[1]

У познатом писму Димитрију Владислављевићу из Напуља од 31. јануара 1851. године Његош посвећује Риму речи пуне дивљења: „Ах, Рим, величествени Рим! Те развалине великога Рима!" (Његош 1981: 203).

Исте године, велики пољски романтичарски песник Адам Мицкијевич [1794-1855] дао је сличан израз одушевљења Вечним Градом у писму ћерки, која је у то време била у Риму – „Rzym jest dotąd największą rzeczą na ziemi" [„Rim je do sada najveća stvar na zemlji"[2]] (Mickiewicz 2005: 152).

Ови наводи из преписке пољског и српског песника, наравно, нису једина места у њиховом стваралаштву на којима песници изражавају своје утиске из Рима. Тема овог рада ће бити, наиме, однос обојице песника према

[1] Чланак је настао у оквиру пројекта Пољског Народног Центра Науке бр. 2011/03/N/HS2/01724, одлука бр. DEC-2011/03/N/HS2/01724. Аутор је стипендиста Фонда Пољске Науке [Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej].

[2] Сви преводи са пољског, ако није дата информација о преводиоцу, потичу од аутора овог рада. Наравно, они се не могу сматрати правим преводом оригиналних текстова, него на овај начин само желимо да олакшамо разумевање чланка читаоцима који не знају пољски језик.

овом италијанском граду[3]. За деветнаестовековне путописце, путовање по Италији није било само забава, него, како пише Олга Ступаревић „ходочашће југу, култури, уметности“ (Ступаревић 1976: 103)[4]. У 19. веку Италија је била главна дестинација за романтичаре, који су желели да на лицу места упознају античку историју и највећа достигнућа европске уметности (на ту тему види: Burkot 1988; Płaszczewska 2003; Płaszczewska 2010). На тој карти културних ходочашћа, древна престоница царева и папа била је главна тачка. Доживљај Рима није дакле туристичка пустоловина, него се преко њега испољава низ значајних културолошких проблема. Мицкијевич и Његош су кључни ликови не само романтизма у словенским земљама, него и историје словенске писмености, те због тога упоредно проучавање њиховог односа према Риму пружа могућност продубљивања нашег разумевања књижевности 19. века[5].

Биографски подаци

Његош је посетио Рим два пута за време свог последњег путовања у Италију 1850. и 1851. године[6]. Сведочанство првог боравка је наведено писмо Дмитрију Владислављевићу, као и песма *Ради човјек све што радит може* (објављена у *Српским новинама*, године 1851, бр. 23, стр. 90, још за Његошевог живота, под насловом *Рим 1. јан 1851. Уписато на куполи св. Петра*). Између првог и другог боравка у Напуљу Његош је упознао Љубомира Ненадовића, који је постао његов сапутник. Ненадовићева *Писма из Италије* садрже много интересантних података о другом Његошевом боравку у Вечном Граду. Вреди споменути такође велико песниково интересовање за историју древног Рима и уопште античког Медитерана, чији се трагови налазе нпр. у Његошевој биљежници и у многим песмама (Флашар 1997; Флашар 1959; Пижурица 1998).

Мицкијевич се сматра најзначајнијим песником у историји пољске књижевности. Слављен је као отац пољског романтизма, иако је нека своја дела писао у класицистичком стилу[7], а по образовању је био класични филолог

---

[3] Тезе представљене у овом раду делимично се базирају на докторској дисертацији *Latinitas w polskiej i serbskiej literaturze okresu romantyzmu* (одбрањеној на Универзитету „Адам Мицкијевич“ у Познању у мају 2013) и на чланцима (Ewertowski 2013a; Ewertowski 2013b; Ewertowski 2014).

[4] Упореди: Живанчевић-Секеруш (2009, p. 17)

[5] Постоје примери читања Његоша у контексту историје пољске књижевности, као и читања Мицкијевича у контексту српске и других јужнословенских књижевности, нпр: (Wierzchołowska 1986; Trybuś 2009; Дурковић-Јакшић 1984).

[6] Биографске податке наводим ослањајући се на радове В. Килибарде (Килибарда 1999; Килибарда 2012)

[7] На тему класицистичких филијација Мицкијевича погледај: (Seweryn 1997; Borowczyk 2009).

и неко време је предавао латинску књижевност[8]. У Риму је провео много више времена него Његош. Током свог првог дужег путовања по Европи, боравио је у Риму од 18. новембра 1829. до 20. априла 1831. године (иако је у међувремену путовао такође у Напуљ и Швајцарску) (Litwornia 2005). Други боравак у Риму спада у период пролећа народа, кад је 1848. године Мицкијевич пробао, као револуционар и мистичан политичар, да у Риму организује пољску легију, која се, у складу са песниковим погледом на свет, борила за слободу и равноправност народа. За књижевноисторијску и културолошку анализу искуства Рима код Мицкијевича много је важнији први боравак, јер су за време пролећа народа 1848. године доминирале политичке теме и револуционарна активност. Током свог живота Мицкијевич је проучавао и са надахнућем предавао латинску књижевност, писао је о римској историји, али није написао ни једну песму посвећену Цезаровом граду. Постоји песма *Do mego cziczerona* [За мог чичеронеа], али је она посвећена пре свега осећајима непознатог путника, а не Риму (Płaszczewska 2003 : 270). Осим тога, књижевна конвенција песме за споменар скреће пажњу читаоца на биографију. Јежи Лавски [Jerzy Ławski] тврди да је контекст римског простора значајан за тему пролазности присутну у песми (Ławski 2003 : 229), но, ипак су римске „гробнице и храмови" само декорација, рушевине неког другог града могле би да играју исту улогу. У питању није посебност руина Вечног Града, као на пример код Бајрона, него просто руине као симбол пролазности. Због тога је преписка најважније сведочанство његовог доживљаја овог места. Интересантно је да, слично Његошу, Мицкијевич има сапутника који се бави књижевношћу, Антонија Едварда Одињца [Antoni Edward Odyniec]. Одињец је остао запамћен у историји пољске књижевности пре свега због свог путописа *Listy z podróży* [Писма са путовања], написаног и објављеног много година након заједничког путовања са Мицкијевичем, већ после смрти великог песника (дакле исто као и код Ненадовићевих *Писама из Ит̄алије*).

Чињенице везане за боравке обојице песника у Риму добро су познате, што потврђују радови које смо поменули. У овом чланку, ослањајући се пре свега на преписку, а такође на римске мотиве у другим текстовима обојице песника, као и на секундарне изворе (пре свега Ненадовићева и Одињецова писма), пробаћемо да протумачимо какво значење има искуство Рима у Његошевом и Мицкијевичевом стваралаштву.

Величанствени Рим – симбол, палимпсест и хетеротопија

Усхићење Римом, његовим величанством, чији су траг цитати наведени на почетку овог рада, није само израз туристичког уживања, него оно проистиче из изузетног културног значаја Рима за Европљане. Рим није

[8] На тему Мицкијевичевих веза са античком књижевношћу погледај: (Sinko 1957; Nawarecki, Mytych-Forajter 2006).

велик само због лепих споменика архитектуре, него пре због историје и културе, које су са њима повезане. Није случајно што Ненадовић, описујући долазак у Рим, даје израз свом чудном осећању: „Када човек први пут улази у овакву једну варош, с којом је светска историја тако тесно скопчана, обузму га нека осећања, о којима не може сам себи рачуна дати: осврће се свуда, где ће да види оне људе и догађаје, о којима је читао и слушао. Кад смо се приближили капијама Рима, све што сам из историје о Римљанима знао, поновило ми се у мислима" (Ненадовић 1907: 83). У том контексту британски истраживач Данкан Кенеди [Duncan Kennedy] тврди 'Rome visited is always in some sense Rome revisited' (Kennedy 1991: 19). Због тога прича о Риму има увек посебну временску перспективу, јер садашњост се налази у сенци прошлости. Код Мицкијевича такође можемо да говоримо о посебности тренутка првог доласка у Рим, али на други начин. Као класични филолог, песник је увек маштао да посети Рим, што закључујемо по исказима садржаним у његовој преписци (Litwornia 2005: 9–21). Кад се ова жеља испунила, по сведочанству његовог сапутника Одињеца, Мицкијевич је захтевао да се свечано обуку и да у Вечни Град уђу пешке (Odyniec, 1961*T. 1*: 578)[9].

Историјска баштина Рима чини Вечни Град културним *палимпсестом*. Тај појам користи у својој монографији Катерин Едвардс [Catherine Edwards], описујући вишеслојност културног и историјског наслеђа у Риму (Edwards 1996: 28). Два главна слоја римске историје, на које обраћају пажњу Његош и Мицкијевич, јесу паганski и хришћански период[10]. Аутор *Горског вијенца* у писму Владислављевићу пише: „Дан данашњи на римскијем развалинама дубе храмови католическога мира. Ови су храмови пуни, како и многа друга знаменита зданија, одломцима великога Рима, величија римскога, те их показују као светињу, као успомен прошле њине славе, или, да се право каже, над њима кукају као сиротна фамилија што кука над оружјем, одором и остацима великога и могућега оца" (Његош 1981: 203). Мицкијевич је у свом стваралаштву много пута спомињао та два слоја римског простора, на пример у младалачкој песми *Do Joachima Lelewela* (*Јоахиму Лелевелу*), у својим предавањима у Лозани и Паризу, као и у недовршеном историјском раду *Pierwsze wieki historii Polski* (*Први векови пољске историје*). А са друге тачке гледишта он описује вишеслојност Рима, у већ цитираном писму својој кћери, наглашавајући засићење римског простора хероизмом „Co to wysilenia, krwi i potu na każdym kamieniu tego miasta!... I dotąd jego prawo i wyobrażenia ciążą na świecie" [Колико напора, крви и зноја на сваком камену тога града!... И до сада његов закон и појмови утичу на свет] (Mickiewicz 2005: 153).

---

[9] Вреди споменути да по мишљењу Марије Прат [Marie Pratt] сцена доласка има посебан значај у путопису, јер су преко ње увођене релације и категорије, које карактеришу однос између путописца и предмета његовог писања (Pratt 1986).

[10] Маријан Сливињски [Marian Śliwiński], анализирајући античке теме код пољских романтичара, даје низ доказа да је антиномија паганске и хришћанске епохе била кључна за романтичарску философију историје (Śliwiński 1986; Śliwiński 1992).

Али посебност римског простора проистиче не само из његове вишеслојности. Јохан Волфганг Гете [Johann Volfgang Goethe] у свом чувеном *Путовању по Италији* тврди да доживљај историје у Риму има потпуно друкчији карактер у поређењу са другим местима. По немачком писцу, у сваком другом месту историја се чита споља ка унутра, а у Риму човек има осећај да је чита изнутра, јер је окружен целом историјом (Гете користи метафору логора), и то не само Рима него уопште света. (Goethe 1980: 136). Да се опише то својство римског простора, користан ће бити појам *хетеротопија*, који потиче из мисли Мишела Фукоа [Michel Foucault] (Foucault 2005). По француском мислиоцу, хетеротопија је специфичан простор који у себи повезује разна места и функционише у односу са осталим пространством. Таква својства има Рим – Ненадовић пише да је са Римом светска историја „тесно скопчана", Гете тврди да је у Риму човек окружен целом историјом. Његош у писму Владислављевићу дочарава хетеротопијски карактер римског простора, наглашавајући различито порекло римских споменика „Tu su spomenici stare Azije, Evrope i Afrike svakostruki" (Његош 1981: 204). У Његошевом писму те су речи почетак дугог набрајања разних римских знаменитости. Што је битно, обојица, Мицкијевич и Његош, у својим писмима користе поступак набрајања, да би представили своја осећања, чиме ћемо се касније посебно позабавити. У контексту хетеротопије римског простора код Мицкијевича вреди споменути песников доживљај историје у Риму. За време свог боравка у Вечном Граду, песник је читао много римских историчара и у писму свом другу Францишеку Малевском [Franciszek Malewski] тврди да се историја у Риму упознаје на други начин него на другим местима: „Liwiusz tu na miejscu ma dziwny urok, bo w wieczór można iść oglądać scenę wypadków czytanych z rana" [Ливије овде има чудну чаролију, јер увече може да се погледа место догађаја, о којима се читало ујутро] (Mickiewicz 1998: 614–615). Више од 20 година касније, у већ цитираном писму, Мицкијевич својој ћерки такође препоручује читање Ливија у Риму као начин историјске едукације.

Вреди такође обратити пажњу на то да у истом писму ћерки Мицкијевич користи опозицију паганског и хришћанског Рима, да представи своје погледе из области философије историје. По његовом мишљењу, Француска опонаша паганski Рим, а Пољска има мисију да у будућности заузме место хришћанског Рима. У том контексту, анализирајући разне примере из Мицкијевичевог стваралаштва, Квирина Зјемба [Kwiryna Ziemba] уводи појам *симбол* (позивајући се на Пола Рикера [Paul Ricoeur]) (Ziemba 2003). По Зјемби, материјална, физичка стварност Рима је за Мицкијевича подлога за разна симболичка значења. Уопштавањем излагања пољске истраживачице може да се тврди да због хетеротопичности и вишеслојности (палимпсест) Рима, Вечни Град има изузетан симболички потенцијал, јер је „тесно скопчан" са европском културном баштином, дакле римски мотиви лако могу

да добију пренесено значење из других поља ове баштине. Ту особину римског простора можемо да приметимо такође у Његошевом стваралаштву. На пример, у писму Владислављевићу Рим и његове рушевине постају универзалан симбол пролазности и свемоћи времена. „Ni strašni usovi snježani, koji se otisnu strmenicama velikijeh planinah, opuste i obezobraze gordu planinu, na tisuće gorde jele i borove počupavši sa sobom u provalama povuku te strmoglavice iz one grdne mase korenjem k nebu dube, – ni ovaj opustošajući užas ne učini tako strašno i žalosno vpečatljenije na dušu čovječesku kao razvaline velikoga Rima! – Vrijeme je silno, strašne zube ima, ono je stravilo i svemogućemu nebu a kamoli kukavnoj zemlji, đe se sve lako krši, đe sve na slabome temelju stoji“ (Његош 1981: 203). Други пример је његова песма *Ради човјек све шт̄о радит̄ може*, где Храм Светог Петра, један од најважнијих споменика римске архитектуре, служи као подлога за мистички дискурс о Богу и његовом правом храму – свемиру. Такође, у другим Његошевим текстовима Рим и мотиви везани за његову историју служе као симбол, иако је то често условљено класицистичком естетиком (нпр. у *Свободијади* или *Оди на дан рођења сверусијскоґ имп̄ерат̄ора Николаја Првоґа*).

Искуство Рима и проблем путописања

Очигледно је да је боравак у Риму био за песнике посебно искуство. Јавља се дакле питање на који начин они проналазе текстуални еквивалент тог доживљаја у својим делима. Како тврди Владимир Гвозден, путовање је увек приповедање, а путописи су приповести о сусретима путописаца (приповедача) са светом, настале на темељу стварног путовања као „трага” у времену, простору и друштвеној хијерархији (Гвозден 2011: 18). Постоји дакле посебан напон између поретка искуства и поретка текста, који је траг овог искуства. Како се представља тај проблем у римским текстовима Његоша и Мицкијевича?

На почетку Његошевог писма Владислављевићу налази се често цитирана апотеоза путовања: „Ко не путује, тај не живи, тај не знаде што је свијет, што је свијетска мјешавина. Свијет је књига отворена у којој треба учити што је свијет. Свијет је позориште смијешно на којему се треба у различитим и свакобојним показивати. Данашњи вијек (у свијету) фабрицира људе људском мајсторијом и лукавством као што се фабрицира брилијант његовим прахом. Стога се човјек данас у свијету цијени по начину брилијанта, тј. што има више лицах (facie) човјек или брилијант, то је скупљи. Видимо из овога, драги Србине, како страшно људи у просвештенију напредују, само што им се лице натраг окренуло те назад гледају. (Ја сам у писању исто као у путовању, нигде се не умијем једнога правца држати, но све тумарам)“ (Његош 1981: 202). Весна Вукићевић Јанковић каже да је тај фрагменат аутопоетски коментар (Вукићевић Јанковић 2011: 313). Са тачке гледишта рефлексије над

путописом најважније је наглашавање аналогије између поретка текста и живота. Његош пише да путује исто као што пише, тумарању по свету одговара тумарање у писању. Та тврдња се интересантно одражава на нивоу коришћених топоса. Песник користи топос света-књиге, који је по Ернсту Курцијусу један од најважнијих у европској култури. Курцијус тврди да топос свет-књига може до води ка потцењивању књижевности у корист емпиријског доживљавања света, али прави хуманизам ужива и у животу и у књизи (Curtius 2005: 321). Код Његоша, тај топос са једне стране сугестивно показује аналогију између писања и путовања, док с друге стране упућује на текстуалну димензију искуства. У цитираном фрагменту присутна је свест да путопис није директно приказање стварности, није Стендалово „огледало на путу", али је својеврсна, текстуална творевина. Разматрањем питања топике и метафорике вреди обратити пажњу на чињеницу да се четири наведене реченице базирају на четири метафоре (свет-књига, свет-позориште, свет-фабрика бриљанта, човек-бриљант). Његошево „тумарање" је дакле и тумарање по топици и метафорици.

Такав приступ наглашава индивидуализам у описивању света, јер тумарање је нешто лично, није одређена маршрута групе организованих путника. Али јавља се такође питање како сачувати индивидуализам пишући о Риму. Горенаведени радови Кенедија и Едвардс упућују, како на идејно и историјско значење Вечног Града, те на мноштво текстова њему посвећених, који утичу на конвенционализацију римског искуства. Како тврди Ненадовић, а није у томе усамљен[11], долазећи у Рим човек понавља у мислима све оно што је о Риму чуо и читао. Олга Плашчевска [Płaszczewska] пише да је понекад путовање више кретање по текстовима него у географском простору (Płaszczewska 2010: 485). Роди се дакле питање: како тумарати, кад је културна свест путника његов водич. На пример, Мицкијевичев сапутник Одињец решава да у својим писмима неће писати о римским знаменитостима, него једино о свом животу у Риму, само понекад убацивши понеку реч о споменицима, препоручујући да се погледа у албуму. Његош у свом писму после изјаве о тумарању прелази на опис свог путовања по Италији и неизбежно постаје конвенционалан. Слави лепоту Италије, италијанског неба, величину

[11] Горе наведене Ненадовићеве речи можемо да упоредимо са речима енглеског путника Аугустуса Хареа [1834-1903] из његове књиге *Walks in Rome*: „An arrival in Rome is very different to that in any other town in Europe. It is coming to a place new and yet most familiar, strange and yet so well known. (Hare 1902: 1). Сличан осећај се јавља у писму пољског романтичарског песника Зигмунта Красињског, који у писму оцу од 5. децембра 1830. г., после првог доласка у Рим, пише „Jest pewne uczucie, które dojeżdżając do Rzymu mimowolnie do duszy się wkrada. Coś jakby tchnącego poszanowaniem przed tyloma wiekami sławy, wielkości, zbrodni i nieładu" (Krasiński 1963: 214) [Постоји један осећај, који се јавља у души човека који долази у Рим. Нешто као поштовање толиких векова славе, величине, злочина и нереда]. Гете у *Путовању по Италији*, описујући почетак свог боравка у Риму, тврди да му се јавља пред очима све што је до сад познавао са слика, скулптура, модела, и куд год да крене, свугде открива стара познанства (Goethe 1980: 111).

Рима: „Да, збиља, лијепа Италија. Над њом се благословено, лијепо и благодатно небо шири и смије; у њој је јогунаста природа у својој дивоти, у свакој прелести вјечно окруњена и весела. Земља класическа, колијевка величија римскога. Ах, Рим, величествени Рим!“ (Његош 1981: 202–203).

Његошев амбивалентан доживљај римских руина, иако пун личног, такође је типичан за деветнаестовековног путника. Песник тврди да су његови осећаји били двоструки: „Те развалине великога Рима. Када човјек у њему дође, не знада али га удивленије потпири у више усхићење, али му жалост вше душу угаси и опечали над гробницом величија свијетскога. Доиста су се код мене оба два елемента борила као зла свекрва са добром снахом” (Његош 1981: 203). Према истраживачима теме руина, онај амбивалентан осећај је опште место романтичарског погледа на Рим и друга древна места (Królikiewicz 1993; Piętka 2003; Chard 1999). Што је интересантно, у случају Мицкијевича тај амбивалентан поглед на развалине јавља се пре свега у циклусу *Sonety krymskie* (*Krimski soneti*), где пољски песник описује величину и ништавило руина палате кримских владара у Бакчисарају и тврђаву Балаклави (Królikiewicz 1993: 42–56). У случају римских рушевина пре свега доминирају код њега „удивљење“ и „усхићење“, иако се углавном у филозофији историје код Мицкијевича јавља опште место деветнаестовековног мишљења о Риму – садашње стање Вечног Града је казна за његове грехове (Edwards 1999; Piętka 2007).

Проблем доживљаја римских руина и споменика води нас ка кључној теми – како путопис постаје траг реалног сусрета са светом? Код Његоша у писму Владислављевићу јавља се интересантан парадокс везан за тему комуникативности путничког искуства. Прво Његош пише: „Видио сам свашта, што Вам нећу казати (не могу) пређе се сами собом не прошетате по бријегу жалосноме мутнога Тибра“. Песник тврди да је немогуће другоме пренети римско искуство, јер човек мора лично да посети тај изузетан простор. Но одмах после ове тврдње, аутор *Горскоѓ вијенца* представља каталог посећених места (што много више личи на журбу модерног туристе него на слободно тумарање).

Ово путописно набрајање изгледа овако: „Ту су споменици старе Азије, Европе и Африке свакоструки; ту су величествене развалине бањах, дворовах и садовах императорскијех; ту су *фори* римски; ту су развалине јазическијех капиштах; ту су колоне, обелисци, фонтани с различнијема чудеснијема фигурама; ту су статуе, фигуре, богови, полубогови, богиње, виле, цареви, управитељи различити, филозофи и јунаци вјештином људском из мрамора створени; ту су мраморни и гранитни величествени вазови из импер[аторских] бањах; ту су урне и гробнице Августове и Константина В[еликога] од мрамора и источнога алабастра; ту су тријумфална врата, цирки, пирамиде и неимовјерни водоводи; ту се висе храмови христијанства на колонама окупљенијема од разуре великога Рима. На врху свега реченога материјала стоји

ми Колосео и храм свет. Петра, а више свега ми стоји и сјаје картина Рафаелова *Преображење*: као прелестна Даница веселим лицем осветљава грдне и мрачне клисуре страшним громовима издробљене“ (Његош 1981: 204).

Сличан поступак видимо код Мицкијевича. У већ цитираном писму Малевском, једном од првих писама из Рима, пољски песник тврди да га је величина Рима загушила и да му је тешко писати о њему: „Rzym mię zagłuszył i kopuła Ś. Piotra nakryła wszystkie pamiątki włoskie (…). O Rzymie trudno pisać. Bajron, jak Horacjusz Kokles, wielkim krokiem most na Tybrze zajął: *ingenti gradu occupavit pontem*” (Mickiewicz 1998: 614–615) [Рим ме је загушио и купола Храма Светог Петра је прикрила све италијанске успомене. О Риму је тешко писати. Бајрон, као Хорације Коклес, великим кораком је заузео мост на Тибру]. Видимо да уколико је главни ток размишљања сличан Његошевом (тешко је писати о Риму), Мицкијевич додаје још један елемент – не само што римско искуство оставља човека без речи, него такође већ постојећи текстови о Риму не остављају простора за слободу исказа. У писму Отили Гете, снахи великог немачког песника, јавља се сличан закључак „Nie będę mówił Pani o tym mieście, Jej wyobraźnie powie o wiele więcej i lepiej, niżbym to ja uczynił, nawet jako poeta. Zresztą masz tam Pani swego wielkiego ojca i sławnego przyjaciela, Byrona” (Mickiewicz 1998: 620)[12] [„Нећу да Вам говорим о том граду, Ваша имагинација ће Вам рећи много више и боље него што бих ја то учинио, чак и као песник. А имате тамо свог великог оца и чувеног пријатеља Бајрона”]. Одињец тврди да је Мицкијевич имао у Риму идеју да пише драму о Прометеју, но доживљавање Рима није остављало времена да претвара мисли и идеје у речи (Odyniec, 1961 *T. 2*: 69). Неколико месеци касније, у фебруару 1830, у писму другу Јузефу Јежовском [Józef Jeżowski] Мицкијевич опет наглашава да величина Рима онемогућава да се о њему нормално пише, а затим користи поступак набрајања, сличан Његошевом:

„Z Niemiec, oprócz widzenia Szwaj[carii] Sask[iej], Goethego i Schlegla, nic nie skorzystałem. Okolice Renu i Szwajcarii zostawiły wspomnienia lekkie i piękne, i niewyraźne jak sny. Włochom więcej winien będę. Otwierają się powoli zmysły moje dla sztuk, które oceniać i rozeznawać poczynam. (…) Bogactwa sztuk przechodzą wszelkie wyobrażenie; wszystkie galerie z tamtej strony Alp są dzieciństwem. O starożytnym Rzymie chybabym pisał wierszami. Dlaczegóż tu nie jesteś razem ze mną decyfrować napisy czytelne na trunie, w której leżą kości Scypiona, i przechadzać się między tysiącami inskrypcji, tak pięknych i czytelnych, jak gdyby wczoraj wyrzezane były, i widzieć na obeliskach napisy Augusta i na łuku tryumfalnym Tytusa świecznik jerozolimski, i Koloseum, którego jeden kawał muru, oceniony, kosztowałby dziś 19 milionów franków!! — nie ma sposobu tych wykrzykników zakończyć.” (Mickiewicz 2003: 23–24). [Из Немачке, осим виђења саксонске Швајцарске, Гетеа и Шлегела, нисам

[12] Мицкијевич је написао ово писмо на француском. У раду користим пољски превод из сабраних дела песника.

добио никакву корист. Околина Рена и Швајцарске је оставила лаке и лепе успомене, неодређене попут снова. Италији ћу бити више дужан. Откривају се полако моја чула за уметност, коју почињем да процењујем и распознајем (…) Богатства уметности су ван маште, све галерије са оне стране Алпа су детињство. О древном Риму ваљда бих писао у стиху. Зашто ниси сад заједно са мном да дешифрујемо читке натписе на ковчегу, у којем леже Сципионове кости, да се шетамо међу натписима, тако лепим и читким као да су јуче изрезани, да видимо на обелисцима Августове натписе и на Титовим тријумфалним вратима јерусалимски свећњак, и Колосеум, чији би један комад зида, процењен, коштао данас 19 милиона франака!! – Нема начина да се прекину ти узвици.].

Зашто песници, који тврде да не могу да пишу о Риму, кад већ почињу да о њему причају, користе поступак набрајања? Један од могућих одговора на то питање налази се у другим њиховим изјавама. Пре него што Његош почне да набраја све шта је видео у Риму, он пише следеће „У ове сам шест данах бављења у Риму велики материјал у глави скупио, тако да су ми њим натрпане све галерије, све клијети мождане" (Његош 1981: 203–204). Тема сабирања духовног „материјала" јавља се такође у цитираном писму Мицкијевича ћерки, где песник упоређује Рим са рудником, из којег добија знање и осећаје. „Nabytki twoje w wiadomościach i uczuciach zostaną ci od teraz na zawsze. Słyszałaś, jak ludzie pracują w Kalifornii na kawałek złota: teraz dla ciebie Rzym jest tą kopalnią" (Mickiewicz 2005: 153) [Твоја добит у знању и осећајима остане ти заувек. Чула си, како људи у Калифорнији раде за комад злата. Сада је за тебе Рим такав рудник]. На тај се начин опет испољава свест о текстуалном карактеру путописа. Предмет писања није реални Рим, него сабрана грађа, оно што је човек из „римског рудника" добио. Вечни Град је простор студирања и добијања знања и тек оно што човек присвоји може да буде пренесено у поетски текст, на почетку једину могућност представља набрајање на дечији начин.

Мицкијевич у цитираном писму Јежовском тврди да није имао поетског надахнућа, „помрчен и поцепан због мноштва разних предмета које неће скоро да се кристалишу и уложе" (Mickiewicz 2003: 24), неопходно време да се римско искуство претвори из сировог „материјала" у поетска дела. Његош је умро недуго након свог боравка у Риму. Поетска заоставштина његовог последњег боравка у Италији су само две (но изванредне) песме, једна о Риму, друга о Помпеји. Не може се рећи да ли би потенцијална каснија дела носила трагове боравка у Риму. Случај Мицкијевича је друкчији. Он ни касније није написао ниједну песму ни драму о Риму, али је боравак у Вечном Граду имао одлучујући значај за формирање његових религиозних, уметничких и философских ставова. Његова предавања из Лозане и Париза, његови историјски прозни текстови и такође његово религиозно песништво су ово злато које је добио у Риму.

Видимо да чак и конвенционално путовање и писање о Риму може да има дубоку личну димензију. У свом писму Његош тврди да сваки човек на други начин описује Рим. „Неко описује Рим с картинама да новацах добије, неко описује карневал римски (Рим), те претвара храмове у театре, неко се моли и клања римскијема развалинама да га задахну духом поезије, да се покаже попришту светскоме, неко плаче за језическијем храмовима и хвали христијанске, неко плаче за Цезаром а хвали Брута, те ни сам не знаде шта ради“ (Његош 1981: 204). Дакле, с једне стране, постоји један физички Рим, док у културолошком контексту има много „Римова“ (својство хетеротопије). Због тога чак и конвенционалан опис може да има значај личног доживљаја. Како тврди Његош: „Ви ћете рећи шта овај човјек ради, као да Рим већ није описан, та описаније Рима већ дјеца у прсте знаду! – Е, драги мој Србине, свак са своје точке ствари гледа, свак другојаче очали на очи носи” (Његош 1981: 204).

У контексту овог цитата треба ипак навести Његошеве речи из Ненадовићевих *Писама из Италије* које имају супротан значај. „Једном, кад виде да ја о неким римским зидинама нешто бележим и пишем, рече ми: ’Јами то, чоче! То је хиљаду пута описано. Хајдемо даље! Дођи други пут без мене, па пиши. Рим ће још хиљаде година трајати и хиљаде ће њих то још гледати и описивати’” (Ненадовић 1907: 90). Дакле Његош, који се у писму Владислављевићу бранио против примедбе о понављању онога што су већ описали други, користи исти аргумент, посећујући Рим други пут, заједно са Ненадовићем. Ту парадоксалну ситуацију можемо да објаснимо на неколико начина. Ако прихватимо да је Ненадовић све верно описао, онда је Његош у року од неколико месеци променио своје мишљење, или је био просто уморан и хтео да пожури сапутника, или је много више ценио своје „очале“ (зрелог песника и болесног човека близу самртне постеље) него младог путописца. Могуће је такође да се она ситуација уопште није десила и само је израз присутне у *Писмима из Италије* тенденције ка концентрисању пажње на владику (Поповић 1972: 249). Још један могући одговор је такав да су речи које Ненадовић цитира, наиме, израз Његошевих идеја о путовању и путописању. На пример, у другом делу песме *Полазак Помпеја*, задивљени путник ужива, шетајући по развалинама, желећи да види шта год може. Уочавају се у томе радозналост и ведрина модерне свести (Ломпар 2010). Такође, по Риму, по речима из Његошевог писма, песник је трчао, или, како примећује Ступаревић „његови утисци су на махове ведри и полетни као у човека који не зна за болест, који путује из чистог задовољства” (Ступаревић 1976: 113). Ово трчање је процес сабирања искуства, које тек касније може да постане путопис. Ипак не вреди мешати поредак искуства и поредак путописа, а такав је био Ненадовићев покушај да наивно забележи све на лицу места.

Закључак

Гете тврди да је долазак у Рим био за њега дан поновног рођења (Goethe 1980: 130). У закључку, позивајући се на његове речи, дочараћемо једну велику разлику између искуства Рима код Његоша и Мицкијевича. Да ли може да се говори о рођењу новог идентитета у Риму у случају пољског и српског песника? Чини се да може само у случају овог другог. Његош је у Риму уживао у делима италијанске, католичке културе, али са друге стране, свој национални идентитет потврђивао је посредством опозиције. Види се то у чувеним анегдотама, које је забележио Ненадовић. Уместо да пољуби часне вериге, Његош је одговорио да „Црногорци не љубе ланце" (Ненадовић 1907: 106), као што такође није хтео да изађе из кола кад је долазио римски папа (Ненадовић 1907: 113).

Другачији је Мицкијевичев случај. Пољски песник пише да воли Рим и да је он постао за њега као друга отаџбина. Како је већ било речено, римско искуство је утицало на формирање многих његових ставова. Боравак у Вечном Граду дозволио му је да афирмише свој пољски идентитет, уписујући га у шири историјски и философски контекст (како смо већ поменули, у писму ћерки, он сматра да је Пољска позвана да постане нови хришћански Рим). Живећи касније много година у Паризу као политички емигрант, Мицкијевич је све време чезнуо не само за Пољском, него и за Римом.

BIBLIOGRAFIJA

J. Borowczyk. *Poeta i (zbuntowany) filolog. Mickiewicz wobec klasycyzmu (do roku 1830). Z glosą o „Wykładach lozańskich"* w: K. Meller (red.). *Klasycyzm. Estetyka – doktryna literacka – antropologia*, Warszawa: NERITON, 2009: 299–326.

S. Burkot. *Polskie podróżopisarstwo romantyczne*. Warszawa: PWN, 1988.

C. Chard. *The road to ruin: memory, ghosts, moonlight and weeds* in: C. Edwards (ed.). *Roman Presences. Receptions of Rome in European Culture, 1789–1945*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999: 125–139.

E.R. Curtius. *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*. A. Borowski (tłum.). Kraków: Universitas, 2005.

L. Durković-Jakšić. *Mickiewicz i Jugosłowianie*. J. Leśny, W. Szulc, B. Zieliński (tłum.). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1984.

C. Edwards. *Introduction: Shadows and Fragments* u: C. Edwards (ed.). *Roman Presences. Receptions of Rome in European Culture, 1789–1945*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999: 1–18.

---. *Writing Rome. Textual Approaches to the City*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

T. Ewertowski. "Images of Rome in Polish and Serbian literature of the Romantic Period". *Вестник Карагандинского Государственного Университета им. Е. А. Букетова* 3 (2013): 17–26.

---. *Rzym wyobrażony w wierszach Juliusza Słowackiego, Józefa Bohdana Zaleskiego i Zygmunta Krasińskiego* u: T. Ewertowski, A. Kołos, K. Szmid (red.). *Od Syberii po Amerykę. Geografia wyobrażona polskich romantyków*, Poznań: Pracownia Humanistycznych Studiów Interdyscyplinarnych, Poznańskie Studia Polonistyczne, 2013: 57–74.

---. *Słowianie pod włoskim niebem. Rzym w oczach Zygmunta Krasińskiego, Petara Njegoša, Ljubomira Nenadovicia* w: A. Jastrzębska (red.). *Mapy świata, mapy ciała. Geografia i cielesność w literaturze*, Kraków: LIBRON, 2014: 203–218.

М. Флашар. *Античко наслеђе у песмама Његошевим: докторска дисертација* у: Универзитет у Београду, 1959.

---. *Његош и антика*. М. Бабовић (ред.). Подгорица: Институт имени Његоша, 1997.

M. Foucault. *Inne przestrzenie* u: *Teksty Drugie* 6 (2005): 117–125.

J. W. Goethe. *Podróż włoska*. H. Krzeczkowski (trans.). Warszawa: PIW, 1980.

В. Гвозден. *Српска путописна култура 1914–1940. Студија о хронотопичности сусрета*. Београд: Службени гласник, 2011.

A. Hare. *Walks in Rome. T. 1*. 15th ed. New York, London: The Macmillan Company, George Allen, 1902.

D. F. Kennedy. *A sense of place: Rome, history and empire revisited* u: C. Edwards (ed.). *Roman Presences. Receptions of Rome in European Culture, 1789–1945*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991: 19–34.

В. Килибарда. *Његош и Италија* у: С. Томовић (ред.). *Енциклопедија Његош 1*, Подгорица: Фондација Његош, ЦИД, 1999: 161–169.

---. *Његошево последње путовање: кроз Италију 1850–1851* у: *Lingua Montenegrina* 9 (2012): 151–172.

Z. Krasiński. *Listy do ojca*. S. Pigoń (red.). Warszawa: PIW, 1963.

G. Królikiewicz. *Terytorium ruin. Ruina jako obraz i temat romantyczny*. Kraków: Universitas, 1993.

A. Litwornia. *Rzym Mickiewicza. Poeta nad Tybrem 1829–1831*. Warszawa: Prószyński – S-ka, 2005.

М. Ломпар. *Његошево песништво*. Београд: Српска књижевна задруга, 2010.

J. Ławski. *Marie romantyków. Metafizyczne wizje kobiecości. Mickiewicz-Malczewski-Krasiński*. Białystok: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu w Bialymstoku, 2003.

A. Mickiewicz. *Dzieła, t. 14. Listy, część pierwsza 1815–1829*. M. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska (red.). Warszawa: Czytelnik, 1998.

---. *Dzieła, t. 15. Listy, część druga 1830–1841*. M. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska (red.). Warszawa: Czytelnik, 2003.

---. *Dzieła, t. 17. Listy, część czwarta 1849–1855*. M. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska (red.). Warszawa: Czytelnik, 2005.

A. Nawarecki, B. Mytych-Forajter, (red/). *Wykłady lozańskie Adama Mickiewicza*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006.

Л. Ненадовић. *Писма из Италије*. Београд: Српска књижевна задруга, 1907.

П. Његош. *Целокупна дела VI. Изабрана писма*. Н. Банашевић, В. Латковић, Ј. Миловић (ред.). 9th ed. Београд: Просвета, Обод, 1981.

A. E. Odyniec. *Listy z podróży. T. 1-2*. M. Toporowski (red.). Warszawa: PIW, 1961.

R. Piętka. „*Terminus*. Rzym jako symbol trwałości i przemijania”.*Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae* 15 (2003): 105–126.

---. *Hellenizacja i deromanizacja. Dylematy dziewiętnastowiecznej refleksji o antyku* u: E. Wesołowska (red.). *Romantyczna „antiquitas". Rzymskie inspiracje w teatrze i dramacie XIX wieku z uwzględnieniem mediacji calderonowskiej i szekspirowskiej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2007: 9–18.

К. Пижурица. „Медитерански мотиви у Његошевом дјелу". *Летопис Матице српске* 461/3 (1998): 582–605.

O. Płaszczewska. *Przestrzenie komparatystyki – italianizm*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010.

---. *Wizja Włoch w polskiej i francuskiej literaturze okresu romantyzmu: 1800–1850*. Kraków: Universitas, 2003.

М. Поповић. *Историја српске књижевности. Романтизам 2*. Београд: Нолит, 1972.

M. L. Pratt. *Fieldwork in common places* u: J. Clifford, G.E. Marcus (ed.). *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, Berkeley: University of California Press, 1986: 27–50.

D. Seweryn. *„Jak tam zaszedłeś". Mickiewicz w szkole klasycznej*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1997.

T. Sinko. *Mickiewicz i antyk*. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1957.

О. Ступаревић. *Српски путопис о Италији* у: Н. Стипчевић (ред.). *Упоредна истраживања 1*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1976: 103–181.

M. Śliwiński. *Antyk i chrześcijaństwo w twórczości Zygmunta Krasińskiego*. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku, 1986.

---. *Norwid wobec antyczno-średniowiecznej tradycji uniwersalizmu europejskiego*. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku, 1992.

К. Трубуś. *Миџкјевичева Црна Гора* у: Т. Бечановић, Р. Глушица, М. Ивановић (ред.). *Његошеви дани 1. Зборник радова са међународног славистичког научног скупа*, Никшић: Универзитет Црне Горе, Филозофски факултет, 2009: 159–167.

В. Вукићевић Јанковић. *Његошеви сусрети са Венецијом* у: Д. Ајдачић, П. Лазаревић ди Ђакомо (ред.). *Венеција и словенске књижевности*, Београд: Слово-Славиа, 2011: 303–314.

D. Wierzchołowska. *„Górski wieniec" Petra Njegoša. Poetyka utworu*. Zielona Góra: Wydawnictwo WSP, 1986.

K. Ziemba. *Rzym Mickiewicza (wokół listu Adama Mickiewicza do Marii Mickiewiczówny z 19 grudnia 1851 roku)* u: M. Kalinowska, B. Paprocka-Podlasiak (red.). *Antyk romantyków – model europejski i wariant polski. Rekonesans*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Grado, 2003: 172–194.

И. Живанчевић-Секеруш. *Како (о)писати различитост*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2009.

Tomasz Ewertowski

TWO VIEWS OF THE ETERNAL CITY – ROME IN THE WORKS OF P. NJEGOŠ AND A. MICKIJEVIČ

A b s t r a c t

The main aim of this paper is to analyse and interpret various dimensions of the experience of Rome in the works of Serbian poet Petar II Petrović Njegoš and Polish poet Adam Mickiewicz. The paper is based on their letters, notes and literary works, as well as on works of their travel companions (L. Nenadović, A. Odyniec). A comparative analysis creates an opportunity to see Njegoš works in the new context.

Key words: Rome, Petar II Petrović Njegoš, Adam Mickiewicz, travel writing

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II

Најда Иванова

ПРОБЛЕМ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ РЕЦЕПТИВНИХ СТРАТЕГИЈА У ПАРАТЕКСТУАЛНИМ КОМПОНЕНТАМА БУГАРСКИХ ПРЕВОДА *ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА*

У раду се анализирају посебности бугарских превода *Горскоī вијенца* у контексту социокултурног дискурса њиховог настанка. Истражују се предговори и коментари уз два превода преко којих долази до изражаја улога паратекстуалности при идентификацији механизама културне интеракције.

Кључне речи: Петар Петровић Његош, бугарски преводи *Горскоī вијенца*, паратекстуалност

Проблеми инетертекстуалности предмет су истраживања у савременој лингвистици, семиотици, књижевној теорији и филозофији. Уз метатекст, схваћен као текст аутора у тексту и о тексту, издваја се још један специфичан тип интерпретативних елемената ситуираних на размеђи текста и спољашњег контекста у које спадају наслови, предговор, напомене и који упућују читаоца на начине разумевања примарног текста. У терминолошком именовању и дефиницији ових секундарних текстовних структура влада изразита неусклађеност па се оне у херменеутици одређују као паратекст (Ж. Женет), у лингвистици као сепаративни метатекст (Ким Хен Ен 2004: 202), а у транслатологији као преводни метатекст (Зирјанова 2010) и сл. Термин паратекст релативно шире је прихваћен и од стране истраживача који не примењују доследно приступ француске херменеутичке школе.

Паратекстуални елементи структуришу концептуалне оквире у којима се остварује рецепција текста-објекта. Због тога није случајно што је постојање разноврсних микротекстовних јединица уједињених заједничким називом „коментари“ карактеристична особина канонских књижевних дела. У јужнословенској филологији коментарна литература посвећена класичном спеву *Горски вијенац* Петра Петровића Његоша истиче се својом изразитом

тематском и методолошком многострукошћу. Још у прво издање текста сам аутор уноси ограничен број објашњења. Коментари наредних издања који по обиму постепено надмашују сам уметнички текст претварају се у један континуирани низ многобројних стручних филолошких интерпретација које имају знатан удео и у формирању његошологије као самосталног научног подручја.

Начин структурисања паратекстуалног простора од посебног је значаја и у проучавању преводне рецепције *Горскōг вијенца.* По правилу транслатолошка истраживања сконцентришу се на проблем селективног односа преводиоца према постојећим коментарима у оригиналним и другим преводним издањима која је он имао на располагању при стварању свог превода. Истовремено се формирању специфичних релација између уметничког текста и паратекста превода, њиховом јединству проузрокованом заједничким функционисањем у социокултурном простору циљног језика а такође и њиховој релативној аутономности у односу на текст и паратекст оригинала посвећује мање пажње. Формалне и семантичке особине паратекстуалних компонената вредне су посебних систематских истраживања и због тога што се у њима за разлику од уметничког текста експлицитније испољава преводиочева мотивација а преко ње – и механизми адаптације изворног текста у страној језичкој средини.

У оквиру богате традиције издавања *Горскōг вијенца* и његових превода утврђује се неколико типова паратекста:

1. Предговор који има карактер књижевног/популарног чланка/студије. Најчешће су у њему садржане информације о историјском развоју Црне Горе и Његошевом животу, преглед и оцена његовог књижевног стваралаштва. Уколико је реч о преводу, налазе се и објашњења о мотивацији и циљевима преводиоца. Уводни део може бити самосталан ауторски спис или компилација из различитих извора.

2. Коментари одређених стихова спева

а) Један део њих представљају текстолошка, историјска, географска, етнолошка и фолклористичка објашњења преко којих се преекспонирају поједини фрагменти уметничког текста и допуњује њихова предметна садржина чиме се индиректно утиче на осмишљавање књижевног текста.

б) С друге стране значењски и књижевни коментари формулишу конкретне интерпретације које експлицитније редукују друге могућности разумевања текста.

У паратекстуалним јединицама употребљавају се одговарајући специјализовани термини, цитати из стручних расправа, праве се библиографске референце при чему наведени и слични поступци спадају у научни стил језика оригинала или језика циља. Осим тога запажа се употреба одређених специфичности популарног стила везаних за концептуално упрошћавање садржинских модела, увођење стереотипних представа, употребу језичких клишеа и експресивних израза.

Динамика интерпретативних стратегија репрезентованих у паратекстуалном простору може се пропратити не само поређењем између различитих издања на оригиналном језику него и између више превода *Горскоґ вијенца* на једном те истом страном језику до чега је у оквиру словенских култура дошло у руској, чешкој, пољској, словеначкој и бугарској рецепцији поеме.

Бугарски преводи *Горскоґ вијенца* нису били предмет истраживања у погледу паратекстуалне проблематике. У овом контексту могу се анализирати два превода – 1) *Извлечение из Горски венец* (1891) књижевника и учитеља Петра Иванова (1847-1927). Превод представља скраћену верзију оригинала у облику посебне књиге с предговорм, а урађен је у складу са стилистиком препородне поучне и револуционарне популарне градске поезије. 2) *П. П. Негош. Горски венец* (1949) чији је аутор песник и преводилац поезије словенских народа Димитар Пантелеев (1901-1993). Ово је први комплетни превод Његошеве поеме који је стекао најповољнију оцену и као њен за сада једини уметнички превод (Конев 1968, Ничев 2004, Ликоманова 2002).

I. Предговори

1. Петар Иванов

Већи део увода у прву бугарску верзију *Горскоґ вијенца* представља превод (мада то није указано) из књиге *Исторія славянскихъ литературъ*, томъ I. С.-Петербургъ (1879) А. Н. Пипина и В. Д. Спасовича. Он садржи Његошеву биографију, преглед пишчевог стваралаштва, оцену о значају *Горскоґ вијенца*, објашњења о циљевима и интенцији преводиоца (која сачињавају једини оригинални део предговора), сажет приказ садржине поеме. Закључни пасус о месту поеме у српској књижевности тачан је цитат на руском језику странице 230. из књиге Пипина и Спасовича уз позивање на одговарајуће библиографске податке.

Селекција и слободно посуђивање из туђег ауторског текста ради аргументовања популаризаторских циљева бугарског превода потврђује да П. Иванов нема претензија на примену прецизног филолошког приступа. Начин приказивања словенских књижевности, па тако и Његошевог стваралаштва, у књизи два руска научника импонује преводиоцу повезивањем књижевних чињеница са културноисторијским контекстом, с народним животом, друштвеним односима, доминантним идејама епохе и стваралачевом индивидуалношћу (Лаптева 1988:249-250).

Управо у наведеном позитивистичком тумачењу књижевног развоја словенских народа П. Иванов проналази потребну аргументацију како би мотивисао спознајну функцију свог превода и издвојио одговарајуће идејне и естетске посебности које би према њему било вредно популарисати међу бугарским читаоцима.

У уводном тексту актуелизиране су одређене концептуалне и аксиолошке схеме које одражавају стереотипне представе о Црној Гори и њеном становништву. Црногорци су приказани као „најјуначније српско племе[1]" III. Његошева личност описана је преко својеврсног бинарног издвајања појединих његових физичких и менталних карактеристика – с једне стране истичу се његово јунаштво („јунак храбра срца" IV), расна супериорност („Црногорац најчистије црногорске крви" IV, „врло висок, живахан и лепотан" IV, „један од најузорнијих владара црногорских" V), с друге стране – његов патриотизам („ватрени патриота"), духовне способности и таленат („најдуховнији српски песник" III).

У карактеризацији његових књижевних списа долази до изражаја слична бинарна схематизација истицањем епског и лирског начела: уп. оцене да је „Његошево стваралаштво прожето епским карактером његовог народа али упоредо с тиме то је стваралаштво којим провејава стални лирски одјек његовог личног унутрашњег живота" V-VI; с једне стране, песник испољава „чежњу за уздизањем свог народа", а с друге – „теоретичне сумње и изражаје свог личног расположења" VI.

Истовремено се битне особине Његошевог стваралаштва везане за његове теософске и натурфилозофске погледе који се објективно не дају уклопити у популарну верзију национално-револуционарне идеологије јужнословенског романтизма маргинализују и разматрају као израз спорадичног утицаја С. Милутиновића Сарајлије. Као битне црте поезије Његошевог учитеља истакнуте су – „чврстоћа, енергичан стил без меканости и нежности, с посебним погледом на историју, нарочито српску, класичну митологију или са спорадичном апстрактношћу размишљања" V. Долази се до закључка да наведене особине „утичу на Његоша само у извесној мери".

У том контексту преекспонирају се и формалне сличности између *Горскоī вијенца* и фолклора – наглашава се да је спев написан „у духу чисто народне црногорске поезије у десет слогова" VIII, цитира се оцена Пипина и Спасовича да је *Горски вијенац* „пун народних мотива праве поетске моћи, вешт приказ народних призора прожет црногорским осећањем националне слободе" VIII, наводи се и оцена српских критичара да је то „монументално дело њихове литературе, лирска српска Илијада у којој нису опевани догађаји него народна душа, опевани су не само јунаштво, понос слободног народа него и његове најприсније мисли и чежње" VIII. Према томе, спев је пре свега протумачен у контексту јужнословенског и античког епа а исто тако, с обзиром на приказ народног живота и историјских догађаја, кроз призму националних вредности (јунаштво, слободољубље) и фолклорних поетских конвенција.

Преводилац тежи остварењу скраћене верзије оригинала не пореметивши при томе његову главну мисао схваћену управо из преспективе бугарске

[1] Превод цитата мој – НИ.

познопрепородне популарне културе. П. Иванов се ослања на заједничке црте јужнословенске епске поезије („преведено на бугарском према форми бугарских народних умотворина онако како је написано и на црногорском“ VII).

Вођен својим словенофилским погледима, ставља у први план спознајни циљ превода („не претендујем да сам урадио пуно тога, али се смем ласкати надом да ће бугарски читалац моћи да се бар донекле упозна са садржином једног дела које стоји као прави венац над целом српском књижевношћу а ми смо дужни да упознамо своје суседе у сваком погледу“ VII).

2. Д. Пантелејев

Мада је социокултурни дискурс настанка првог превода ближи идејним, естетским и друштвеним тенденцијама времена стварања оригинала (националноослободилачке борбе јужнословенских народа против Османске империје), превод Д. Пантелејева се такође појављује у периоду револуционарних промена у бугарском друштву. Друга половина 40-их година 20. века пролази у знаку националних сукоба међу европским народима у Другом светском рату и заокрета у унутрашњем државно-политичком и културном развоју Јужних Словена услед успостављања социјализма.

У свом уводу Д. Пантелејев се исто тако ослања на Решетарову паратекстуалну традицију али се доследно држи и новог Ђиласовог интерпретативног модела за тумачење Његошевог стваралаштва. У том контексту се приликом рецепције *Горскоѓ вијенца* поново преекспонирају тематске компоненте везане за опис историјских сукоба, материјалне и духовне културе народа, али из перспективе друкчијег вредносног система. Он садржи и социјалистичку идеолошку компоненту с карактеристичним атеистичким и материјалистичким моделом осмишљавања историјског и културног развоја у којем се народ конципира као „широке народне масе“.

Д. Пантелејев детаљније описује историјски развој Црне Горе, Његошеву биографију и стваралаштво, исцрпно анализира *Горски вијенац* поштујући достигнућа његошологије из средине 20. века.

И у уводу другог превода избегава се експлицитно тумачење ауторових теософских и натурфилозофских погледа. Док П. Иванов интерпретира њихов одраз у Његошевим делима као спорадичан утицај С. Милутиновића Сарајлије, Д. Пантелејев оцењује Радетовог учитеља као „својеврсног“ 6, „чудног“ па његову улогу своди само на то да уводи Његоша „у древну класику, историју, филозофију и књижевност“ 7. Према томе, Д. Пантелејев тумачи апстрактни филозофско-рефлексивни слој у *Горском вијенцу* као комплекс „знања“ 11, не као изворни концептуални систем. Преводилац је добро упућен у проблеме европског и српског контекста настанка Његошевог стваралаштва, али не препознаје начине рецепције актуелних естетских и идејних струјања, па их због тога и маргинализује („Упркос утицају Милутиновића, Лукијана Мушицког и других раних српских песника који пишу

псеудокласицистичку поезију, а касније и Пушкина, Бајрона и Милтона, које чита у оригиналу или у преводу, Његош до краја свог живота остаје веран народној песми коју проучава и сакупља те из ње извлачи и своју песничку форму и исказ“ 9).

Д. Пантелејев посвећује посебну пажњу језичким и значењским особинама поеме, одређује уметнички метод, начин карактеризације природе и протагониста. Управо у овим деловима увода најјасније се огледа улога доминантне идеолошке матрице епохе преко које се остварује рецепција дела.

У том погледу индикативан је начин на који се тумачи приказани историјски догађај у *Горском вијенцу*, а наиме – не само као национални и верски него и као класни сукоб у којем долази до изражаја „борба између двеју класа: класе турских феудалаца и класе експлоатисаних и поробљених маса чија борба против тираније узима маха у духу буржоаско-револуционарних идеја које су преплавиле Европу у време када је Његош израстао као напредан владар и зрео уметник“ 11).

Аналогно томе Драшкова прича о Венецији интерпретирана је као израз „немилосрдне критике трулог и назадног друштвенополитичког уређења венецијанске републике“ на основу које Његош „с пророчанском јасноћом предвиђа скорашњу пропаст европске цивилизације, читавог буржоаског политичког и економског система“. Наведена схватања су приписана Његошу и објашњавају се као израз песниковог „чврстог морала“. Дотична формулација темељи се на карактеристичној аксиолошкој схеми о трулој буржоаској и чврстој социјалистичкој идеологији (уп. „...Његош с реалистичком јасноћом супротставља западном моралу чврсти морал црногорског човека ...“ 12).

Д. Пантелејев одређује пишчев метод као „један чврст реализам“ па у анализи дела доследно примењује критеријуме који из те дефиниције следе („Реализам тог чувеног дела пре свега произилази из тачног приказа црногорске стварности, црногорског човека и његове психе“ 12). Потпуно предвидљиво противљење уметничког текста покушајима да буде уклопљен у одговарајући идеолошки оквир резултира у противуречним формулацијама. Протагонисти су с једне стране „живи људи“ а с друге – „узети из народних предања или из народне песме“; истиче се да имају „изражено оцртану телесну физиономију“, „своју непоновљиву душевну индивидуалност“ али се исто тако тврди да „Његош не карактерише своје јунаке, не слика њихове спољашње ликове“. Долази се до контрадикторних закључака у односу на типизацију и индивидуализацију ликова: „Својим поступцима и својим мислима и својим говорним стилом јунаци *Горскоѓ вијенца* израстају *као живе ст̄варне личност̄и*, носе *т̄ипичн̄а обележја*[2] људи из широких народних маса“ 12-13.

На сличан начин размотрено је и питање о Његошевом језику – преекспонира се улога језика фолклора („Његош је уздигао у култ народну црногорску поезију. Упркос томе што је познавао италијански силабички и руски

[2] Курзив мој – НИ.

тонични стих сва своја дела пише у духу и метрици црногорске народне песме“). Не спомиње се ни постојање књишких, традиционалних језичких средстава ни преко њих изражена апстрактна садржина која је у уводном излагању сведена на „знања и личну културу“ аутора.

II. Коментари

У преводима П. Иванова и Д. Пантелејева запажа се различита ситуираност објашњења и коментара у архитектоници одговарајуће књиге. Код П. Иванова стих или стихови који су предмет коментара маркирају се индексом, а коментар се налази на истој страници у фусноти што читаоцу омогућава да без напора укључује или искључује понуђену паратекстуалну садржину. Неретко преводилац интервенише и у пољу самог уметничког текста додајући у заградама поједине објашњавајуће речи типа глоса. Дотична стратегија остатак је ранопрепородне популаризаторске праксе слободне прераде уметничких и научних текстова која претходи преводилачкој активности у савременом смислу тог појма. Није случајно што П. Иванов битно скраћује основни текст, спорадично уводећи у њега и додатне стихове у циљу објашњења који немају кореспонденције у оригиналу.

У преводу Д. Пантелејева сви се коментари налазе на крају књиге при чему се индекс одговарајућег објашњења подудара с бројем стиха. Али у самом уметничком преводу нису издвојени стихови који су пропраћени објашњењем – тј. читалац није олакшан у успостављању везе између текста и паратекста.

Постоји више разлога за релативно мањи број коментара у књизи П. Иванова. Пре свега, редуковањем знатног дела уметничког текста губе се и одговарајућа објашњења. Истовремено се његошологија с краја 19. века, када је урађен први превод, налази у ранијој развојној фази због чега је и круг коментарисаних проблема ограниченији. Поред тога, може се претпоставити да је наведена разлика у обиму и садржини коментарних јединица у два превода мотивисана и различитим концепцијама преводилаца при чему у њиховим одлукама да истакну или потисну одређене садржајне или значењске компоненте уметничког текста преко паратекста долазе до изражаја не само њихова стваралачка индивидуалност него и посебности социокултурног и књижевног дискурса одговарајућег периода.

1. Историјски коментари

Пратећи садржинску структуру *Горскоґ вијенца* историјски коментари у два превода концентрисани су у монолозима владике Данила и песмама кола. Типичан пример интерпретативних текстовних јединица сличне садржине јесу коментари уз стихове 15-18: *Палеолоґ по̄зива Мура̄та / да закопа*

Грке са Србима. / Своју мисли Бранковић с Гер҃туком! / Мухамеде, т҃о је за Гер҃туку![3]

По прѣданието на Сърбитѣ Вукъ Бранковичь е прѣдалъ Сърбитѣ на Косово поле. Съ своето прѣдателство той е мислилъ да сполучи отъ турския царь Мурата, когото Милошъ Обиличь впослѣдствие уби, да остане владѣтель на Сърбитѣ подиръ Косовската битка. Такъвъ сѫщи прѣдатель, казватъ, сѫ имали и Гърцитѣ при паданието на Цариградъ. Името на тоя прѣдатель било Киръ Лука, което е Гертука, но развалено. Киръ Лука билъ адмиралъ въ грѣцката флота при Византийский царь Константина XI. Съ прѣдателството си той мислилъ да спечели благоволението на Мухамеда II и да получи голѣми награди; но се измамилъ въ смѣтката си. Мухамедъ II като се научилъ че Византийский царь Константинъ правилъ голѣми добрини на Киръ Лука и пакъ билъ невѣренъ на господаря си, вмѣсто награда, заповѣдалъ на джелатина си да му отсѣче главата. За това и поета иска да каже че прѣдатель заслужава такова наказание. (3) (П. Иванов)	Вук Бранкович, според сръбското народно предание, непотвърдено исторически, предава на Косово поле своята родина на турците; Гертук, адмирал на последния византийски император Константин XI също така предава Константина в Цариград на Мохамед II. Но вместо награда Мохамед убива предателя Гертук, както Баязид хвърля Бранкович в тъмница, в която той умира. (125) (Д. Пантелеев)

У коментару П. Иванова о приказаном историјском догађају експонира се лична мотивација протагониста (преко издајништва стећи благонаклоност туђег владара), истиче се његово неверство византијском императору упркос великој доброти коју је од њега добио, а одсецање његове главе тумачи се као морално оправдан завршетак његовог животног пута. На крају тог коментара налази се и дидактички интониран закључак у којем се сажима оно „што је аутор хтео рећи“ – тј. поред преведеног фрагмента поеме, ослонивши се на споменуте историјске догађаје и јунаке како и на српску коментарну традицију (Решетар), преводилац ствара једну причу с наравоученијем у стилу препоредне просветитељске литературе.

Прокоментарисани стихови 15-18 из монолога Данила представљају компоненту замашне визије историјског развоја на Балкану у којој се у форми градације наводе историјска збивања и личности у којима се огледа успон османског царства као зле силе. Тумачећи дотични фрагмент с дидактичке тачке гледишта преводилац ремети кумулативни принцип и пре него што градација досегне своју кулминацију чиме је окрњен филозофско-историјски смисао монолога.

С друге стране, коментар Д. Пантелејева остварен је у стилу кратког историјског обавештења. Истиче се да издајништво Вука Бранковића није историјски потврђено (што између осталог није релевантно у односу на тумачење дотичног фрагмента). Не изражава се експлицитно аксиолошки однос према издаји него се истиче сличност између судбине Вука Бранковића код

[3] У овом раду користи се издање Петар Петровић Његош. *Горски вијенац* [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић]. Београд, Просвета. Издавачко предузеће Србије, 1952.

Бајазида и Гертука код Мохамеда. Према томе, за разлику од П. Иванова коментарисани догађаји и личности за Д. Пантелејева нису битни с обзиром на моралну поуку коју носе него с обзиром на њихову веродостојност, при чему се наводе само потребни детаљи да би се потврдило постојање аналогије задате у уметничком тексту између две конкретне историјске ситуације.

У низу историјских коментара испољавају се две супротне стратегије преводилаца – П. Иванов максимално редукује, док Д. Пантелејев преекспонира концептуалне и формалне специфике историографског стила. У том погледу индикативне су разлике у објашњењима уз стихове 1144-1146 из писма владике Данила: *Леопо̄лдов храбри војевода, / Собијевски, војвода савојски / саломище демону рого̄ве.*

П. Иванов укључује Његошев коментар од једне речи који је у првом издању *Горског̄ вијенца* ситуиран у фусноти. Преводилац га преузима из Решетаровог издања којим се служио само што га је инфилтрирао у уметнички текст као глосу чиме је нарушио прихватање стиховне структуре и унео информативни акценат у уметничку садржину.

929 „Леополдовъ воевода храбърь (Лотаринский)
„И Собѣйски, войвода Савойски,
„Посмазахѫ рогитѣ демонски.

И обрнуто – Д. Пантелејев снабдева разматране стихове детаљним историјским коментаром чиме се наглашава историјска садржина на рачун уметничког ефекта: 1144-1146 *Крал Лотарингски, австрийски военоначалник и помощник на император Леополд I, полския крал Иван Собйески и Евгени Савойски разбиват турците при Виена и на река Тиса ги принуждават да сключат Карловацкия мир в 1699 г., по силата̄ на който̄то те отстъпват Унгария, Славония и Срем.*

Намеће се закључак да П. Иванов изразито рестриктивно приступа допуни уметничког текста историјским објашњењима. То је конкретни израз опште преводиочеве стратегије скраћивања целих текстовних фрагмената у којима су описани историјски догађаји и личности који су просечном бугарском читаоцу мање познати а битни су за западни део Балкана (на пример, четврта и пета песма кола). Историјска објашњења П. Иванова општије су садржине и отворенија према конвенцијама народног епског наратива при чему неретко садрже стилистичке елементе препородне поучне уџбеничке литературе. Аутор испољава своју повезаност са популарном литературом и слободнијим кршењем границе између текста и паратекста што долази до изражаја у случајевима глосирања.

Код Д. Пантелејева прави се прецизно разграничење између легендарног и историјског порекла извора, чињенице су детаљније приказане и у оквиру доследнијег поштовања норми историјског популарног стила. На тај начин преводилац наглашава значај научно протумачене историјске чиње-

нице саме по себи који у неким случајевима интеракције са одговарајућим фрагментом уметничког текста стиче доминантну уместо допунске функције.

2. Географски коментари

2.1. П. Иванов

У преводу П. Иванова запажа се максимално редуковање пропратних географских информација. Преводилац употребљава опште називе у карактеризацији конкретних географских објеката и насеља које ситуира или у фусноти или у форми глоса у оквиру уметничког текста: *п҃планина*: На почетку поеме – *Сборъ срѣщу св. Тройца на Ловченъ; (1) срѣдъ нощь, всѣкой спи. – 1. Ловченъ е висока планина въ Черна Гора*; ***г҃ора***: У причи Томаша Мартиновића о убиству Руже Касанове очувано је Његошево објашњење у фусноти о брду у Белици северно од Цетиња – *г҃ора*, које је преведено као *гора* (буг. шума): 452 *При Симуня (1) Турцити стигнѫхме / Та убихме и двамата братя, / А чрізъ тіхъ и клітата невіста. – (1) Гора*; ***п҃редео***: У епској песми Вука Лешевоступца – 1290 *Чево (1) равно, а гніздо юнашко – 1). Містность*; ***село***: У причи ћачета о бици која је почела међу црногорским хришћанима и муслиманима – 1753 *Я погледай татъкъ надъ Баица (село) / Страшенъ димъ се наоколо пуши*.

На сличан начин прокоментарисани су и хришћански географски објекти при чему су поред географских информација додати и детаљи из историје цркве који су релевантни за дешифровање симболне функције дотичних назива у тексту.

ИГУМЕНЪ СТЕФАНЪ

1480 Врьхъ свѣтата гора сьмь възлізвалъ,
Отъ която пророчество страшно
За сѫдба си Іерусалимъ чулъ е. (1)

1) Елеонската гора отъ която Исусъ Христосъ прідріче на Иерусалимъ че ще се разори и не ще остане камъкъ вьрху камькъ.

2.2. Д. Пантелејев

Географска објашњења у преводу Д. Пантелејева не само што су многобројнија него су и конкретнија у садржинском погледу. Преводилац користи више општих ономастичких назива чиме се остварује рашчлањенија сегментација текстовног простора (***п҃планина***: 173-174: *Ком – планина в Черна гора*; 494: *Симуня – планина в Черна гора*; ***језеро*** 173-174: *Скадарско или Шкодренско езеро на границата между Черна гора и Албания*; 2698: *Скадър – Шкодренското̀ езеро*; ***врх***: 173-174: *Остр̀ог – планински връх*; ***клисура***: 331-332: *Дуга – планинска клисура под Никшич, град в Черна гора*; ***брдо***: 2562: *Джиново бърдо, югозападно от Цетинското̀ поле*; ***п҃поље***: 574 *На полето Чемовско широко – Полето между река Цетина и гр. Подгорица*; 1347: *Пото-*

чини – към от полето Чева; ***ливада***: 339: *Поляни, Бели Поляни, ливади, южно от гр. Никшич*; ***п̲а̲щ̲ња̲к***: 346: *Рудини – планински пасища над Никшич*; ***ојконими***: ***село***: 726: *Велестово, село в Черна гора, което враждува с т̲у̲рците от Чеклич*; 1730: *Черногорското село Лешев ступ в К̲а̲тунска околия*; 2746: *Щитари е малко село в Лешанска околия*; 2755: *Прогоновичи – село близо до Щитари*; 2788: *Кокоти – село*; ***г̄рад***: 1034: *Травник – град в Босна*; *Обод – град в Черна гора, населен с потурнаци, който бива разрушен от черногорците*; ***г̄радић***: 2101: *Бар е градче на Адриатическо море. До 1878 г. е в т̲у̲рски ръце*; *Рѐка – малко градче западно от Шкодренското езеро*; ***објекти у насељима***: 456 *Пищет – кладенец в с. Баица*).

Поред тога се у објашњењима Д. Пантелејева прецизирају и просторни односи међу географским објектима један према другоме па се тиме у паратекстуалном простору структурише једна својеврсна топографска схема топонима употребљених у уметничком тексту – на пример: *Дуга – **под** Никшич, Поляни – **южно от** Никшич, Рудини – **над** Никшич; Шкодренското езеро – на границата **между** Черна гора и Албания, **на запад** от него – градчето Река; Прогоновичи – **близо до** Щитари; Джиново бърдо – **югозападно от** Цетинското поле*. Запажа се преекспонирање Никшића и Скадарског језера који се у коментарима истичу као чворне тачке у топографској схеми за разлику од текста-објекта где су главни топоси Ловћен и Цетиње – тј. у овом случају паратекст искривљује просторну визију примарног текста. Разуђенијим структурисањем географског простора у коментарима Д. Пантелејева долази се и до увођења нових топонима којих нема у оригиналу (на пример: *Катунска околия, Лешанска околия*).

Међутим, Д. Пантелејев снабдева одговарајућим објашњењима одређене стихове које П. Иванов не коментарише. Наведена разлика у интерпретативној стратегији двају преводилаца одраз је посебности културних знања просечног бугарског читаоца касног препородног и раног социјалистичког доба, а везана је за доминацију хришћанског – односно атеистичког духовног видика одговарајуће епохе. П. Иванов није нашао за сходно да објасни називе *Гетсиманска градина* 1488, *Витлеем* 1661, *Гора Атонска* 1662, *Киево руско* 1663, док су исти називи у преводу Д. Пантелејева објашњени (уп. 2272 *В Гетсиманската градина Юда предава Христос*; 2454 *Във Витлеем се е родил Христос*; 2455 *Атонската гора, или Света гора, в Халкидическия полуостров, близу до Солун*).

Посебне пажње вредан је начин приказивања назива Кијев. Коментар садржи актуелне информације ирелевантне за рецепцију поеме, везане за локализацију коментарисаног објекта у границама Совјетског савеза: 2456 *Киев – главен град на Украинската ССР, верски център през късното средновековие, с най-стария руски манастир Киевско-печорската лавра*.

У целини узев, у оба превода запажају се скоро супротни интерпретативни поступци. Географска конкретика је за П. Иванова скоро ирелевантна.

Због тога (на сличан начин на који је приступио историјској грађи) он знатно редукује географске податке везане за западни део Балкана. Д. Пантелејев пак преекспонира дотичне информације прецизно објашњавајући ономастичке јединице, при чему их ситуира у својеврсну топографску мрежу. Она укључује и топониме који нису споменути у уметничком тексту. Исто тако одговарајућим коментарима преводилац издваја и поједине објекте хришћанске географије који су мање познати у периоду стварања превода коментаришући их у складу с тадашњом водећом идеолошком парадигмом.

3. Етнографски и фолклористички коментари

Најопштије речено, у дотичној тематској групи издваја се неколико подгрупа коментарних назива везаних за: 1) муслиманску културу 2) хришћанску културу 3) црногорску и српску народну културу и 4) друге европске културе (у конкретном случају – венецијанску).

3.1. П. Иванов

Пошто су препородном читаоцу елементи муслиманства и хришћанства добро познати, П. Иванов укључује мањи број коментара о појавама и објектима везаних за ове две религије.

Већа пажња посвећена је називима везаним за црногорску и српску народну културу: храну, спољашњост, обичаје, стереотипне представе које садрже кључне етичке категорије црногорског друштва. За разлику од географских напомена културолошка објашњења су чешће обликована као веће микротекстовне структуре сложеније коментарне садржине.

Међу коментарима налазе се и чисто лингвистичка запажања, на пример – о збирним именицама у бугарском језику, па се на тај начин проширује асоцијативни потенцијал одговарајућег текстовног сегмента у предметно-номинацијском, а не у симболичком погледу.

СЕСТРАТА НА БАТРИЧА.
1387 На кѫдı си ми отлıтилъ,
мой соколе!
Отъ красното твое ято (1),
брате мили!

1). Въ западна България казватъ на сборъ отъ птици ято. Както отъ сборъ овци става стадо, така и сборъ отъ птици правѣтъ ято, пчелитı правѣтъ рой и т.н.

Напомене могу и експлицитније усмерити интерпретацију књижевног дела на макротекстовном нивоу. На пример, у оквиру погребних ритуала преводилац објашњава обичај шишања косе жена у знак жалости и нарицања над покојником у две епизоде које су на линијској површини текста међусобно удаљене. У првој је приказана љубав Вука Мандушића (1030 – 1. *Въ Ч. Гора*

като умре нікоя близка роднина женити си ріжѫтъ косити въ знакъ на скърбь), а друга представља тужбалицу сестре Батрићеве (1397 – 2). *По найрідъ се річе че когато умре нікой ближенъ роднина въ Черна гора, женити си остригватъ косити*). Други коментар позива се на први, чиме се преко паратекста тј. изван уметничког текста додатно подвлачи повезаност међу ова два женска лика у поеми при чему се њихово осмишљавање изводи ван сижејске конкретике.

Коментари српско-бугарске етнолошке компаративне садржине која је ирелевантна за интерпретацију поеме вредни су посебне пажње. На пример, израз *носити крсте* код Црногораца означава „носити крстове и рипиде из цркве око ње саме и по оближњим пољима“ на црквеним славама (Стевановић 1990, 149). Бугарска кореспонденција има специфично значење – *Кога излизатъ на поле-то съ хлібовы и ўстиета въ честь на нікой святець* (Геров т. II1 424). Истовремено преводилац истиче и постојање значења које је ближе српском значењу лексеме и које се среће у празничној терминологији из села Ново Село у близини Видина. У том случају се остварује специфична дидактичка преводиочева стратегија побуђивања интересовања бугарског читаоца за црногорску културу истицањем полисемије заједничких црногорских и бугарских назива из народне обредности

ОБРАДЪ.
1040 Да ви кажѫ какво сьмь сънувалъ:
Біше много народъ се събрало,
Като нігдı да носиме крьсти; (2)
2. Носимъ крьсти въ Видинско, Ново-село, казватъ когато иматъ лития.

Елементи венецијанске културе ретко постају предмет коментара. У том погледу вредна је пажње реплика Вука Мићуновића о навикама Венецијанаца у којој се иронично приказује обичај посипања косе пудером (1684 *а йосйи се йо глави йепелом*). У оригиналном тексту досегнут је специфичан експресиван ефекат употребом речи „пепео“ при чему се актуелизује сема везана за форму дотичне супстанце у облику прашка. Истовремено се у разматраном стиху препознаје реализација фразема *йосути, йосйпати главу йепелом* која означава „јавно покајати се“. Фина језичка игра постигнута оказионалном и устаљеном употребом лексеме „пепео“ у оригиналу изгубљена је у преводу П. Иванова. Он означава појам ’пудер’ лексемом „брашно“ (код које се метонимијски пренос заснива на форми и боји супстанце), па објашњава своју одлуку уводећи коментарну глосу с тачним француским називом одговарајућег козметичког средства који је у бугарске препородне градове продро преко грчког или румунског посредништва приликом усвајања европске моде.

ВУКЪ МИТЮНОВИЧЬ.
1277 Коремъ спуснѫтъ, мустаки обричатъ,
Главитι си съсъ брашно посипватъ, (пудра)
На уши си обици окачватъ.

Предмет коментара из области оријенталне културе у преводу Д. Пантелејева постају називи социјалног статуса, оруђа, предмета, супстанци, егзонима. Посебна пажња посвећена је појмовима везаним за муслиманство (уп. објашњења о легендарним личностима и религиозним ликовима (3: *Турк;* 898 *фурии*, 931 *пророк – Мохамед*, 1811 *шехит*), религиозним и државним симболима (9-10: *Лунаᾱта* (*полумесецът*)); о светим књигама (3 *коран*), топосима и архитектонским објектима (739 *Чаба* (*Кааба*), 2611 *мечет*); обичајима – на пример, погребним обредима (599, 984 *мрамори*; 1197 *размотаване на кълбо*).

Поред чешћих сажетих објашњења помоћу појединих лексема или реченица издвајају се случајеви тумачења одређених верских назива *по аналоґии према њиховим хришћанским кореспонденцијама* – на пример: 2611 *Мечет – малка джамия,* ***параклис***[4]. Споменути тип аналогије међу појавама и објектима двеју супротстављених цивилизација обухвата и протагонисте из епског стваралаштва: 1783 *Джерджелез – Джерджелез Алия, именит турски юнак,* ***подобен на Крали Марко***[5]*, възпяван от сръбските и хърватските мохамедани в Босна*.

Д. Пантелејев уводи мање коментара о хришћанским називима што се да објаснити чињеницом да је током периода од приближно педесет година дошло до веће удаљености од муслиманске културе него од хришћанске, не пренебрегавајући при томе и тенденцију ка маргинализовању исте због увођења атеистичке идеологије. Д. Пантелејев објашњава назив *кивоᾱ* 629 како и поједине хришћанске појмове из монолога игумана Стефана од којих су неки већ били споменути – 2264 *Свещената маслинена гора, от която Христос изрича пророческите думи, че Ерусалим ще бъде разрушен*, 2267 *ᾱрите пещери в Ерусалим* 2272 *Гетсиманската градина*, 2454 *Витлеем*.

Слично П. Иванову, Д. Пантелејев додаје највише објашњења везаних за црногорску и српску народну културу. Дају се најопштији коментари о именима легендарних историјских личности – 312 и испред стиха 2043 *Озриничи,* 2043 *Цуци, Беличани* 2607 *Чекличи*; поједини садржајни текстовни фрагменти протумачени су позивањем на одређене фолклорне сижее и жанровске форме (легенде, баладе, басне) – на пример, легенда о ћеркама кнеза Лазара, које су се претвориле у кукавице 187, песма о Југовићима 257, басна о траговима који воде у пећину лава 1158. Истичу се и посебности народне ношње.

Најдетаљније су прокоментарисани народни обичаји – 446 крсно име, 730-732 тзв. умир, 971 шишање женске косе при смрти рођака, 1042 шишано кумство, 1697 гатање по плећима овна. Неколико објашњења посвећено је божићним и новогодишњим обичајима – 2438-42 обредни чинови при ста-

[4] Курзив мој – НИ
[5] Курзив мој – НИ

вљању бадњака у огњиште, 2460 просипање сламе по кући, 2568 пуцање пушкама рано ујутро о Божићу.

У објашњењу уз стих 2678-79 *времето из своя път се движи / старите така са наредили* поред очекиваних етнолошких информација преводилац додаје и једну историјску напомену о утврђивању 1. јануара као почетка нове године: 2679 *Първи януари става първият ден в годината след като Юли Цезар (римски император) в 46 г. преди нашата ера, въвежда римския календар.* Дате информације нису релевантне за тумачење текста поеме пошто се у дијалогу између игумана Стефана и владике Данила календарске представе успостављене у античко доба супротстављају паганским критеријумима сегментације времена. Увођењем дотичног коментара преводилац преусмерава осмишљавање тог текстовног фрагмента према суженим оквирима научнопопуларног дискурса уместо према стварању аналогије између приказаног догађаја и стихија које обнављају природу и према истицању његове симболичке улоге као почетка новог историјског раздобља.

У целини посматрано, у ова два превода намећу се различите тенденције у семантичкој структури културолошких паратекстуалних јединица. Код П. Иванова је изразитија тенденција ка увођењу конкретних језичких и етнографских паралела међу културама у контакту, чиме се прецизирају одређена међујезичка хомонимијска значења и истиче заједништво народне културе носилаца полазишног и циљног језика.

Слабљење фонских знања о муслиманству услед удаљености од епохе османске власти с једне стране као и о хришћанству услед наступања периода атеистичке идоеологије с друге стране условљавају укључивање више коментара с наведеног тематског подручја у превод Д. Пантелејева. Истовремено објашњења појединих појмова везаних за муслиманску културу преко њихових хришћанских кореспонденција води ка редуковању аутентичне концептуалне интерпретације двеју цивилизација и њихове супротне конотираности карактеристичне за текст оригинала. Додаци у етнолошким коментарима, везани за идентификацију различитих жанровских форми народног усменог стваралаштва, сведоче о доследнијем прихватању књижевнотеоријских критеријума при разумевању текста што је новина у поређењу с П. Ивановим. Објашњења која се не односе на уметнички текст – нпр. о настанку Јулијанског календара – указују на једнозначно тумачење садржине у оквиру научнополарне тематике и стила чиме се ограничавају могућности формирања асоцијативних веза на нивоу макротекста.

4. Семантички и књижевни коментари

Један део тумачења ове тематске групе прецизира значење текста док се другима коментарише смисао поеме чиме се одражавају одређени аспекти идејних и естетских особина бугарског социокултурног дискурса одговарајуће епохе.

Оба преводиоца уносе ограничен број појашњења у виду глоса, израза, појединих реченица којима прецизирају одређене детаље садржине поеме. У наведеном типу коментара поново се испољава интерпретативни приступ Д. Пантелејева који је био запажен код његових историјских и етнолошких објашњења, а у вези са преекспонирањем фактографских информација ирелевантних за текст поеме – уп. коментар уз стихове 1466-1469 о поробљеним Хрватима и Далматинцима у Венецији: *Корабите, до откриването на парния котел, са се движили с платна и весла. Весларите, предимно роби и затворници, за да не бягат, са били оковани в окови*. Истицање да приказана пракса постоји пре изума парног котла (тј. пре индустријске револуције у Европи) на индиректан начин ситуира садржину у филозофско-историјску материјалистичку парадигму страну оригиналном тексту.

Други део коментара представљају тумачења помоћу парафразирања појединих тропа – симбола, алегорија везаних за хришћанску и муслиманску религију, алузија на предстојећи конфликт с потурицама. У том контексту оба преводиоца употребљавају само по један књижевни термин, а наиме П. Иванов – „алегорију“ 1353 и Д. Пантелејев „алузију“ 1333-1334. Поред тога, Д. Пантелејев уноси и један коментар којим се одређује улога датог текстовног фрагмента у композиционој структури поеме. Он се односи на стих 1963 из тужбалице сестре Батрићеве: *... Последните стихове от жалбата на Батричевата сестра обясняват защо Негош е вмъкнал тази сцена. Батричевата сестра проклиня първенците, които допускат Черна гора да се потурчва и безнаказано да шетат народните врагове, които убиват подло такива люде като нейния брат*.

Поред наведених коментара о конкретним стилским тропима и фигурама посебне пажње вредне су интерпретације смисла већих текстовних микроструктура из филозофско-рефлексивног слоја поеме. Занимљиво је да преводиоци одређују као кључне у том погледу различите делове *Горског вијенца* – П. Иванов најдетаљније коментарише другу песму кола и други монолог владике Данила, док Д. Пантелејев издваја монологе игумана Стефана.

4.1. П. Иванов

Афористичким почетком друге песме кола (519 *Чаша медъ іош’ не е испилъ никой, / Дор’ я с’ чаша злъчна не огорчи. / Чаша злъчна иска чаша медна, / Размѣсени по лесно се пиѭтъ*) задате су широке могућности значењске интерпретације које укључују одређене асоцијације с јеванђелском симболиком чаше. Али се у коментару амбивалентни смисао преобликује у моновалентни: *Чаша медъ и пр. по лесно се пиѭтъ, значи: никой не е видѣлъ добро до като не е испиталъ нѣкое зло; слѣдъ злото иде доброто, както слѣдъ лошо време изгрѣва хубаво слънце. Човѣкъ на свѣта трѣбва да знае и злото и доброто, защото по опитенъ става.*

Уношењем аналогије између горке и слатке чаше и невремена и лепог сунца, које нема у оригиналном тексту, потпуно се искључују библијске

асоцијације, али се истовремено структурише нова семантичка веза с репликама сердара Радоње и Обрада с почетка поеме (148-183). Осмишљавање људског понашања креће се у оквирима прескриптивног дискурса (*трябва да знае*) и с обзиром на формирање конкретних особина (*става по-опитен*) тј. намећу се дидактичко-васпитни критеријуми на основу којих би се протумачили и детаљи из живота Иван-бега који су даље приказани у песми.

Сличне тенденције долазе до изражаја и у коментару уз стихове 568-571 из другог монолога владике Данила (568 *Тамъ гдѣ семе хване да кълнѣе, / Тамо трѣбва и плодъ да завърже. / Инстинктъ ли е или сила вишня? / Тукъ се спира човѣшкото знанье. 2) – 2. Тамъ гдı семе и пр. до цифрата 2 значи човікъ въ която земя се роди за нея трібва да живіе и да се т҃руди, всичкит҃и си сили ней да посвіти. Тая любовъ къмъ отечеството да ли е само инстинктъ, или т҃ака Богъ е нарідилъ? Тукъ се спира човішкото знание*.

Мада се П. Иванов ослања на Решетарова тумачења, с једне стране он преекспонира императивни карактер поруке (*трябва да живее и да се труди*). Истовремено преводиочев коментар ремети интенцију оригинала да би остале непрецизиране различите активности преко којих се појединац може реализовати у својој родној средини па издваја само љубав према домовини (патриотизам). Поред тога, појам „вишње силе“ из оригинала (који поседује општији натхришћански теософски смисао) у коментару протумачен је једнозначнијим називом Бог, који читалац на основу својих фонских знања доживљава као хришћанског бога).

На тај начин усклађивањем преводилачких стратегија с коментарима интерпретација другог монолога владике Данила усмерава се у оквире препородне родољубиво-револуционарне реторике при чему се актуелизује идеја о јунаштву и љубави према домовини, стварају се и нове лексичке мреже које преекспонирају наведену семантику.

4. 2. Д. Пантелејев

Као што је већ речено, највише паратекстуалних јединица у другом преводу *Горскоґ вијенца* уведено је у монологе игумана Стефана. Као пример могу се навести коментари уз стихове 2318-2332.

2318 Всеки приръст носи свойто бреме, нови нужди нови сили раждат; дейността напряга духовете, 2321 а стеснението гръм поражда; 2322 удар в камъка искра изтръгва, 2323 а без удар в камъка би тляла. 2324 Мъките поддържат здраво кръста, непорочната душа човешка храни тялото със буен огън, а надеждата те свързва с Бога 2328 както лъч роса и слънце свързва.	Пâс свакоји своје бреме носи, нове нужде рађу нове силе, дјеиствија напрежу духове, стјесненија сламају громове, удар нађе искру у камену, без њега би у кам очајала. Страдање је крста добродјетељ, прекаљена искушењем душа рани т’јело огњем електризма, а надежда веже душу с небом како луча с сунцем капљицу.

Пре свега у преводу се запажа употреба неприкладних лексичких кореспонденција у семантичком погледу. Изостају књишке лексеме „страдање“, „добродјетељ“, „искушење“ које су у употреби и у бугарском језику и означавају кључне појмове хришћанске етике; губи се и реч „електризам“ која је прихваћена из руског језика, а везана је за Његошеве натурфилозофске погледе.

Одређене књишке речи замењене су погрешно – уп. „дейност” ум. „дјеиствие”. Адекватна бугарска кореспонденција „действие” означава *израз енергије и снаге, деловање, утицај, поступке* (БТР 1993: 143), док реч коју је преводилац употребио – „дейност” означава *оно што човек врши у некој области живота, посао, занимање* (БТР 1993: 143).

Запажа се и чување једне међујезичке хомонимијске књишке лексеме која у бугарском језику нема исто апстрактно значење – „стјесненије” / „стестение” – 1. *глаголска именица од глагола стесня – учинити тесним*, 2. *тесни део нечега* или 3. *збуњеност* (БТР 1993: 918), Што се тиче избора речи „приръст” (1. *повећање преко пораста* 2. *уопште повећање* (БТР 1993: 753), уместо речи „пâс”, као и у већини досад споменутих примера, превагнуо је метрички критеријум. Очигледно је преводилац био свестан семантичке неприкладности овог решења због чега је и додао појашњење да се мисли на „всяко поколение”.

Коментари продубљују већ утврђене тенденције у преводилачким решењима. Тако у коментару уз стих 2321 *Гръмотевицата иде от черните гъсти облаци, а това значи: колкото по-силен е външният натиск, толкова по-голям е и вътрешният отпор* – апстрактно значење лексеме „гром“ не претпоставља да се облаци из којих настаје грмљавина описују као црни и густи, пошто у дотичном стиху није створена пејзажна слика него једна апстрактна визија. Реакцију спољашњег притиска не би требало именовати као „отпор“ будући да ова бугарска лексема означава *енергичну одбрану против напада, противљење, одупирање* (БТР 1993: 582), што претпоставља живог бића покретача радње у функцији агенса.

Тенденција померања смисла од натурфилозофске према социјалној, чак и историјско-материјалистичкој концептуалној матрици испољава се и у следећем коментару уз стихове 2322-23, где је једна природна физичка појава објашњена појмом ’насиље’, при чему се спроводи аналогија с реакцијама појединца и социума: *Без удар – от камъка не може да се изтръгне искра, т.е. само при външно насилие човекът и народите изявяват своята сила.*

Наведене интерпретативне стратегије уочавају се и у тумачењу стихова 2324-28: *Мъките, страданията са опора на християнската вяра. Душата, която отстоява пред изкушенията, подхранва човека с вътрешна мощ (буен пламък) и вярата в по-добро бъдеще, свързва човешката душа с небето, както слънчевият лъч свързва росата със слънцето.*

Реч „страдање“ преведена речју „мъка“ коментарисана је помоћу двеју лексема – „мъки, страдания” – као контекстуалних синонима. „Електризам“

је замењен синтагмом „буен огън", а у коментару протумачен клишетираним изразима „вътрешна мощ (буен пламък)". У том контексту значење речи „надежда", која је у оригиналу књишка апстрактна лексема, док је у бугарском језику апстрактна али неутрална лексема, потпуно губи своју хришћанску семантичку обележеност – њено значење је у коментару прецизирано клишетираним изразом из социјалистичког реторичког дискурса као „вяра в по-добро бъдеще".

У целини узев, у објашњења уз размотрени текстовни фрагмент продиру елементи доминантне идеолошке парадигме бугарског друштва с краја 40-их и почетка 50-их година 20. века под чијим утицајем долази до редуковања потенцијала оригиналног текста за генерисање вишезначности приликом семантичке интерпретације.

Закључак

У коментарима бугарских превода *Горскоī вијенца* испољавају се битне особине рецептивних механизама културе циља. У предговору П. Иванова уочава се концептуална матрица осмишљавања уметничког текста у којој су присутна три основна елемента: 1. Преводилац се ослања на Решетарову коментарну традицију која је од темељитог значаја за све преводе *Горскоī вијенца* 2. Долази до изражаја и улога руског позитивистичког правца у науци о словенским књижевностима чије су идеје такође утицале на формирање и бугарске научне литерарне славистике с краја 19. века (Ј. Иванов). 3. Наведена два чиниоца на специфичан начин функционишу у бугарској књижевној ситуацији дотичне епохе – с једне стране узима маха процес модернизације бугарске књижевности и утврђивања нових естетских модела реализма и модернизма, док са друге стране, популарна литература на специфичан начин трансформише препородно духовно наслеђе доприносећи формирању националних стереотипа и етичких вредности у масовној свести. Припадност аутора првог превода *Горскоī вијенца* управо периферној уметничкој струји у знатној мери одређује његову преводилачку концепцију.

Комбиновано деловање наведена три фактора утиче на формирање визије П. Иванова о Његошу и његовом стваралаштву у оквиру бугарске романтичарске револуционарне и просветитељске традиције. У предговору су преекспониране фолклорне језичке и естетске специфичности дела као и његова родољубива тематика. Због тога је, како у процесу превођења тако и у коментарима, филозофско-рефлексивни слој текста оригинала преобликован у дидактичко-просветитељски семантички слој који у садржајном погледу одражава моралне норме бугарске средње класе те епохе. Стварање популарне верзије текста омогућава преводиоцу да усклади прераду с превођењем. То одређује и специфичне посебности коментарних јединица, а наиме – заступљеност фактографских информација у редукованом облику

чиме се ограничавају читаочева фонска знања неопходна за адекватно осмишљавање текста, преекспонирање једнозначног национално-патриотског или просветитељског етичког смисла оних фрагмената из уметничког текста историјске и филозофске садржине који у оригиналу траже амбивалентно осмишљавање. У етнолошким коментарима испољава се и словенофилска идеологија аутора који истиче језичке и етнолошке сличности и разлике између два народа.

Други превод такође полази од Решетаровог паратекстуалног наслеђа које је усклађено са новим интерпретативним моделом Његошевог стваралаштва представљеним у истраживањима М. Ћиласа. Он одговара и тенденцијама у бугарском социокултурном развоју из периода успостављања социјализма крајем 40-их година а повезан је с утврђивањем социјалистичког реализма и дијалектичко-материјалистичке и атеистичке идеологије. У предговору Д. Пантелејев износи контрадикторне оцене о Његошевом реализму и маргинализује филозофско-рефлексивни и натурфилозофски семантички слој поеме сводећи их на израз образованости аутора. Наведени тип интерпретације условљава превелику информативност једног дела историјских, географских и етнолошких коментара који попримају научнопопуларну маркираност и ограничавају могућности преношења богате иманентне вишезначности карактеристичне за оригинал. Истовремено објашњења о особинама муслиманске културе по аналогији према њиховим хришћанским кореспонденцијама као и осмишљавања натурфилозофских и теософских погледа аутора помоћу социјално-историјских категорија резултирају битном модификацијом семантичке структуре поеме.

Сходно томе, у садржајним и стилистичким особинама коментара садржане су компоненте које нису везане за уметничко дело него представљају одраз идеолошких специфика социокултурног, књижевног и научног дискурса циљног језика, одређујући специфичне интерпретативне стратегије преводилаца.

У већини анализа превода *Горскоī вијенца* проблематика паратекста заузима споредно место у односу на уметнички текст. И у концептуалном и у стилском погледу коментари се налазе у потчињеном положају у односу на текст-објекат, али развијају и делимичну аутономност потврђујући улогу паратекстуалности у процесу укључивања преведеног текста у сложену мрежу интертекстуалних односа у оквиру циљне културе.

ЛИТЕРАТУРА

БТР 1993: Л. Андрейчин, Л. Георгиев, С. Илчев, Н. Костов, И. Леков, С. Стойков, Ц. Тодоров. *Български тълковен речник. А-Я*. Четвърто фототипно издание, София, Издателство на БАН.

Геров 1977: Н. Геров. *Речник на българския език*. Фототипно издание. Част трета. София, Български писател.

Зирјанова 2010: М. В. Зырьнова. Метатекст как источник информации о трудностях, возникающих в процессе перевода. – *Язык, коммуникация и социальная среда*. Выпуск 8, Воронеж, Воронежский государственный университет <http://lse2010.narod.ru/olderfiles/LSE2012pdf/LSE2012Zyryanova.pdf>.

Ким Хен Ен 2004: Ким Хен Ен. Теория метатекста и формы ее проявления в поэтике. – *Acta Slavica Iaponica. Journal of Slavic Research Center*. Hokkaido University, Tomus 21: 202-213. < http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publictn/acta/21/kim.pdf>

Конев 1968: И. Конев. Негош и първият превод на „Горски венец“. – *Из българо-сръбските литературни взаимоотношения*, София, Издателство на БАН: 104-116.

Лаптева 1988: Л. П. Лаптева. Исследования в области литературы и этнографии. – *Славяноведение в долеволюционной России. Изучение южных и западных славян* [Ответственные редакторы академик Д. Ф. Марков и доктор исторических наук В. А. Дьяков]. Москва, Наука: 249-250.

Ликоманова 2002: И. Ликоманова. Два превода на „Горски венец“ от П. П. Негош на български език. – *Преводът между теорията и практиката*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”: 109-117.

Ничев 2004: Б. Ничев. Петър Петрович Негош. – *Преводна рецепция на европейските литератури в България. Том 6. Балкански литератури*. София, Издателство на БАН: 29-32.

РРОДД 1974: *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век* [Съставители С. Илчев, А. Иванова, А. Димова и М. Павлова. Под редакцията на С. Илчев]. София, Издателство на БАН.

Стевановић 1990 М. Стевановић. *О језику Горског̄ вијенца*. Српска академија наука и уметности. Посебна издања. Књига DC. Одељење језика и књижевности. Књига 41. Београд: 149.

Najda Ivanova

THE PROBLEM OF IDENTIFYING RECEPTIVE STRATEGIES IN THE PARATEXTUAL ELEMENTS OF THE BULGARIAN TRANSLATIONS OF *GORSKI VIJENAC* (1847)

S u m m a r y

In this article, the prefaces and the commentaries of the two Bulgarian translations of *Gorski vijenac* (1847), namely, the ones of Petar Ivanov (1891) and Dimitar Panteleev (1949), are examined. We emphasize the significance of thematic and stylistic specificities of the paratextual units that represent the ideological characteristics of the sociocultural and literary discourse of the target language explicitily showing the genealogy of the different strategies adopted by the translators. The role of the paratextuality in integrating the traslated text to a complex system of intercultural relations within the target culture is explored as well.

Key words: Petar Petrović Njegoš, Bulgarian translations of *Gorski vijenac*, paratextuality

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
81'255

Хирощи Јамасаки Вукелић

О ПРЕВОЂЕЊУ *ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА* И *ЛУЧЕ МИКРОКОЗМА* НА ЈАПАНСКИ

Кључне речи: Превођење на јапански, Казуо Танака, Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*, *Луча микрокозма*

На свечаности доделе награде Српског ПЕН центра, одржаној марта 2005. у Задужбини Иве Андрића у Београду, мој колега Казуо Танака је, захваљујући се на вредној награди, говорио о нашем заједничком раду на превођењу *Горског вијенца* Петра II Петровића Његоша.

О тешкоћама превођења Иво Андрић говори овако:

„Учени Мајмонидес постављао је преводиоцу двострук задатак: 'Преводилац треба пре свега да разуме ток мисли, а затим да је саопшти и опише тако да у другом језику буде разумљива и јасна.' Свега толико! Упутство је кратко и једноставно, али је његово извршење тешко и ретко потпуно изводљиво." (*Са мађијом понекад граничи и на праве подвиге личи рад доброг преводиоца*, Сабрана дела Иве Андрића, књига 13, Београд 1981, стр. 335-336)

На срећу, Јамасаки и ја смо успели да у највећој мери искористимо предност заједничког рада и да тако, после седам година мукотрпног труда и уз свестрану помоћ Његошеве задужбине и других људи добре воље, завршимо оно што је раније многима изгледало готово немогуће – превод *Горског вијенца* на јапански. Онако како Гоја у Андрићевој књизи говори: „То не значи да су све оне друге успеле, него да сам ја учинио све што сам могао и умео да успеју." (*Разговори са Гојом*, Исто, књига 12, стр. 24)

О томе како смо Танака и ја почели да преводимо Његоша, како је текао рад на превођењу *Горског вијенца* и *Луче микрокозма*, и на какве проблеме смо наилазили током рада, имао сам више прилика да говорим и пишем, тако да нећу све то да поновим овде него ћу да изнесем само оно најважније.

Идеја да се *Горски вијенац* преведе на јапански потекла је од Танаке. Рекао бих да му је то била опсесија. Говорио ми је како су се његови прија-

тељи и колеге, које је упознао шездесетих година кад је први пут боравио у Београду као стипендиста југословенске владе, у разговорима с њим често служили изрекама и пословицама, као „У добру је лако добро бити, / на муци се познају јунаци!”, „Чашу меда још нико не попи / што је чашом жучи не загрчи;”, или „Ђуд је женска смијешна работа!”. И када би приметили да њему ништа није јасно, увек би додали: „То су стихови из *Горскоī вијенца*.”, или „Тако је говорио Његош.” Танака је онда чврсто решио да ће једног дана *Горски вијенац* прочитати не само на изворном српском него и на „свом” јапанском језику. И после тридесет пет година, 1966. године, кад је осетио да је време сазрело, дошао је у Београд и замолио ме да му помогнем у остваривању његовог животног сна. Рекао ми је: „Ти од мене боље знаш српски, а имаш и веће могућности да консултујеш стручњаке.”

Тако смо почели заједнички преводилачки подухват, који ми је помало личио на зидање Скадра на Бојани. Садам година нам је требало да окончамо превод. Направили смо три-четири верзије на старојапанском и једну на савременом јапанском језику. То је било време кад није било интернета, рукопис је више пута авионском поштом путовао између Токија, где је Танака живео и радио, и Београда, где сам био ја, да бисмо стигли до коначне верзије коју је 2003. објавила Његошева задужбина у Београду.

Кад смо коначно завршили превод *Горскоī вијенца*, он ми је предложио да наставимо сарадњу, сада на превођењу *Луче микрокозма*. Устезао сам се јер је, по многима, *Луча* сложеније и теже штиво за разумевање. Као што сам и очекивао, рад на *Лучи* се одужио и трајао је четири године. У међувремену, Танака се разболео и преминуо марта 2007. не дочекавши да јапанско издање те књиге изађе из штампе.

Танака је био шест година старији од мене и био искуснији као књижевни преводилац. У својој библиографији имао је већ Вука Ст. Караџића, Иву Андрића, Бору Станковића, Десанку Максимовић, Бранимира Шћепановића и др. Завршио је руску књижевност на угледном Васеда универзитету у Токију; међу његовим колегама са студија било је и оних који су касније постали познати писци. У таквом окружењу, он је неговао леп књижевни језик, имао је богат речник и увек је размишљао како да обогати и улепша свој текст. У преводилачком свету каже се: „неверна лепотица, верна ругоба”. Ако се жели да превод буде леп, неизбежно је извесно одступање од изворног текста, а ако се жели да превод буде веран оригиналу, он може да испадне ружан. Мислим да је Танака, као преводилац, обожавао „неверну лепотицу”. Са друге стране, ја сам дипломирао на економском факултету ривалског универзитета Кеио Гиђуку, читао сам доста али нисам имао никакву претензију на пољу књижевности, и учио сам, као економиста, да се, у писању својих радова, што рационалније и целисходније изразим, да будем „економичан” са придевима и другим реторичким украсима. Танака је увек истраживао позадину дела и биографију аутора којег преводи, посећивао места

описаних у делу, као и родну кућу и гроб писца, док је за мене текст био светиња, важно ми је било да што прецизније утврдим значење сваке речи и граматичку конструкцију сваке реченице у тексту који преводим, како бих избегао замку да „знамо све о аутору а не знамо га" — како је то лепо формулисао Матија Бећковић у беседи на свечаној академији „Два века Његоша" одржаној 6. новембра 2013. у САНУ, алудирајући на садашње стање његошологије. У том духу сам прилазио Вуку Ст. Караџићу, кад сам са својом мајком, Јошико Јамасаки, у прози превео српске јуначке песме (1980), и Иви Андрићу и његовим приповеткама (1997), првом заједничком преводилачком подухвату са Танаком. То не значи да сам, у свом преводилачком раду, био склон „верној ругоби", него сам једноставно веровао у постојање „верне лепотице".

Верујем да је Танака, кад је у својој беседи у ПЕН центру говорио о „предности заједничког рада", пре свега мислио на срећан спој тих различитости нас двојице. Ми нисмо поделили *Горски вијенац* на два дела, Танакин и мој, него смо од првог до последњег стиха преводили заједно размењујући мишљења, понекад и жестоко се препирући, све док нисмо дошли до решења које би нас обојицу подједнако задовољавало.

На срећу, постигли смо договор на самом почетку рада кад је реч о другом делу „двоструког задатка" који је учени Мајмонидес поставио преводиоцу – „да је (мисао) саопшти и опише тако да у другом језику буде разумљива и јасна". Наиме, поставили смо три принципа којих смо се држали током рада.

Прво, пошто је изворно дело написано у везаном стиху, у јуначком десетерцу, треба да нађемо одговарајућу форму у јапанском језику, како бисмо дочарали лепоту чврсте и складне Његошеве десетерачке форме. Определили смо се за четрнаестерац, у облику 7/7 слогова, јер он има дубок корен у традицији јапанске поезије, погодан је и за усмено казивање, а пружа идеалан оквир за адекватно преношење смисла изворног стиха на јапански. Из истог разлога смо дванаестерац „тужбалице сестре Батрићеве" превели у деветнаестерац (5/7/7), а „Сватовску пјесну Мустај-кадије" из деветерца у дванаестерац (7/5).

Друго, полазећи од тога да је стих основна јединица поезије (за разлику од прозе где је основна јединица реченица), усвојили смо начело да превод буде „стих за стих". То значи да стих у преводу у највећој могућој мери треба да одговара изворном стиху под истим редним бројем. И кад више стихова чини једну реченицу, настојали смо да се кључне речи у једном стиху у оригиналу нађу у преведеном стиху под истим редним бројем. С обзиром на велику разлику у граматичком устројству српског и јапанског језика, овде се јављало много проблема. На пример, предикат у јапанском језику обавезно стоји на крају реченице. Ако у преводу предикат треба да буде у првом у низу стихова као и у оригиналу, онда је неминовна инверзија. За такве случајеве, којих није било мало, требало је смислити решења да читалац превода не осети инверзију као одступање од природног тока мисли.

Треће, језик превода треба да одрази карактеристике јапанског језика који је био актуелан у Његошево време, тј. у XIX веку. То је било време кад се у Јапану, на рушевинама феудалног, рађало модерно друштво, са задатком да се дефинитивно отклони опасност од колонизације и кад се и јапански језик убрзано мењао. Његош се, такође, борио као владар за модерно друштво, за Црну Гору ослобођену племенског наслеђа и туђинских тортура, а као песник за нови песнички израз, заснован на народном језику. Тај дух времена, изражен у његовим стиховима, треба да се одрази и у нашем преводу. Намера нам је била да превод изгледа као да се неки Јапанац, Његошев савременик, обрео на Цетињу и написао стихове на јапанском, а да смо Танака и ја случајно пронашли рукопис, извршили неопходну редакцију и издали га. Тај принцип смо назвали „принципом анонимности преводиоца", што је други израз принципа „верне лепотице". То, наравно, не значи да преводилац не одговара за аутентичност свог превода него обрнуто; па смо инсистирали да се јасно истакну имена преводилаца на корицама, испод ауторовог, мимо недопустивом обичају издаваштва у Србији по којем се име преводиоца штампа тек на трећој, насловној страни.

Касније, применили смо та три принципа и на превод *Луче микрокозма*.

Прави проблем је, свакако, сам текст спева, који је језички и мисаоно веома сложена творевина. А то је, да подсетим, први део „двоструког задатка" ученог Мајмонидеса – да преводилац разуме ток мисли. Тумачење текста, иначе, задаје велике муке преводиоцу, посебно кад је реч о класичним књижевним делима. То важи и за Његошеве спеве, чији је језик стар век и по, пун локализама и црквенословенских израза, као и руских позајмица и представља тежак залогај данас и за многе Србе и Црногорце. У то се лако може уверити свако ко узме иоле озбиљније издање *Горског̄ вијенца* или *Луче микрокозма*. Половину књиге чине коментари и напомене, без којих мало ко може да их у потпуности разуме. Десило ми се и то да је редакција једног црногорског листа граматички и лексички преправила све Његошеве стихове које сам ја цитирао (исправно) у свом интервјуу! Зачудо, Танака је у Уводним студијама за јапанско издање *Горског̄ вијенца* написао да око тумачења речи није било већих проблема. Драго ми је што је мој колега стекао такав утисак јер то само значи да сам ваљано обавио свој посао који ми је он поверио већ у понуди за сарадњу. У том делу посла сав терет је, практично, пао на мене. За мене, сваки стих био је посебан изазов који је захтевао вишеструко проверавање речника (*Речник уз целокупна дела Петра II Петровића Његоша*, 1984, и двотомни *Речник Његошева језика*, 1983), упоређивање више издања на српском (Обод/Просвета 1984, Српска књижевна задруга 1986, Удружење за неговање Његошевог дела 1997, Чигоја 2001, ЦАНУ 2004) и превода на другим језицима (J. W. Wiles, A. Schmaus, Жика, Рад. Првуловић, Аница Савић-Ребац), као и консултовање стручњака (Јован Деретић, Светозар Стијовић, Александар Младеновић и Слободан Томовић).

Иако смо Танака и ја стајали на становишту да сам превод треба да буде најбоља напомена и препоручили јапанским читаоцима да најпре прочитају спев испочетка до краја не осврћући се на напомене јер је ритам најбитнији за ову врсту поезије, морао сам да напишем за *Горски вијенац* 661, а за *Лучу* 291 напомену без којих би тешко разумели текст. То су објашњења о значењу појединих речи и израза, о личностима које се помињу, о историјским догађајима у позадини, о народним обичајима, као и о стиховима за које постоје различита тумачења међу стручњацима.

Као један пример навешћу стих 1914 из *Горскоѓ вијенца*, који гласи: „од дивнога јата твога, брате, рано?" Никола Банашевић у Коментару у издању СКЗ о рефрену тог стиха „брате, рано" наводи чак четири тумачења речи „рана": 1) турцизам што значи *леѣ*, *добар*, *изврстан*, *мили* (Вукић М. Мићовић); 2) храна са значењем *хранитељ*, *узданица*; 3) тако рано тј. *ѣрерано* (Т. Ђукић); 4) *рана* од оружја (vulnus). Банашевић се опредељује за оно друго (стр. 336-337). Међутим, нисам се уверио у исправност те тврдње. Проблем је био да у *Речнику Њеѓошева језика* нисам под „раном" или „храном" нашао примере употребе те речи са значењем *хранитељ*. Па сам Танаки предложио да реч „рана" у том рефрену преведемо као „повреда" с тим да дамо њено тумачење у фигуративном смислу, како стоји у *Речнику Њеѓошева језика* код одреднице „рана" под 2: фиг. *тежак бол*, *велике патње*; *невоља*, *несрећа*, што је он прихватио. У напомени сам стога написао: „1914 ***рана*** У Црној Гори везе између браће и сестара веома јаке, те смрт вољеног брата је за сестру *рана* у души што се не може преболети. Постоји и тумачење да је ово *храна* у смислу *нешто незаменљиво*."

Али ту има још нерешених питања. Највећа слабост у том тумачењу је то што реч *рано* у рефрену у смислу *повреда* не кореспондира с било којом речју у стиху. *Рана* у смислу *хранитељ* може имати везу са речју *јато*. Али, ако се реч *рано* схвати као апозиција за *браће* (то и јесте) и ако се рефрен узме у целини, онда нема тог проблема. Његош, у тужбалици сестре Батрићеве, употребљава реч „рана" још четири пута, и то увек у смислу „повреда". Али сва четири пута уз неки епитет (*моје ране*, *рано љута*, *просте ране*, *љуте ране*), на шта указује Банашевић у свом коментару. У шестотомном *Речнику* Матице српске, додуше, код одреднице „храна" под 4. пише: „хип. нар. *реч одмила у тепању* (*обично онима који ће бити хранитељ*)". Наведен пример „моја храно" није из Његоша, а ако се то може применити и на случај тужбалице, онда морам да кажем да и ту, у тепању, боље пристаје да се употреби са епитетом односно речју *моја* него као апозиција за реч *браће*. Банашевић из Вуковог *Рјечника* цитира примере употребе речи *хранитељ* а они управо говоре да уз реч *хранитељ* обавезно иде реч *мој*.

Још један пример ћу да наведем, сада из *Луче микрокозма*. Реч је о тумачењу израза „два вјенчана слабом полководца", из стиха 3 IV Певања. У том стиху нема ничег спорног за преводиоца, па ни Никола Банашевић га у

објашњењима уз *Лучу микрокозма* не узима у разматрање (Обод/Просвета, 1984). Међутим, у књизи *Луча микрокозма* (ЦАНА, Подгорица 2004), наишао сам на објашњење које је дао Мирон Флашар где пише: „Арханђео Михаило и Сатана пролазе кроз војску одметника. Ова сцена одговара сценама из јуначког епа где војсковође чине смотре: држе говоре пред трупама уочи боја. Одговарајућу сцену налазимо код Милтона у *Изгубљеном рају* (V, 745–950).” (стр. 401–402) Код Милтона јесте сцена где Сатана у својој палати држи ватрени говор пред својим многобројним присталицама. Али, једно је држање говора а друго је пролаз кроз војску. Овде *два полководца* треба да буду „два војводе небесног војинства” из III Певања, архангели Михаил и Гаврил, који хитају ка Сатани који је, по речима Гаврила, такође, из III Певања, „на својему остао престолу, / међу своје велике полкове / њихан хором бесмртне љубави.” (III 218–220) О том проблему сам разговарао са академиком Александром Младеновићем, приређивачем тог издања, који ми је допустио могућност другачијег тумачења, мада није потврдио да је моје исправно. Тако сам у напомени за тај стих написао: „3 ***два полководца*** Архангели Михаил и Гаврил”, без помена другог тумачења које би јапанске читаоце само збунило.

У писању напомена, посебно за *Лучу микрокозма*, највише сам се трудио да јапанске читаоце упутим на одговарајућа места у Библији, Хомеру, Дантеу и Милтону која би боље објаснила поједине Његошеве стихове и указала на сличности и разлике између њих. Сматрао сам то неопходним с обзиром на то да та класична дела из европске књижевности, иако постоје њихови јапански преводи, за већину Јапанаца нису обавезни део њихове културе и образовања. Уосталом, позивање на та дела је и пракса овдашњих његошолога, као што се види из наведеног примера Мирона Флашара. С друге стране, то је помогло да ми, преводиоци, пронађемо јапански еквивалент за поједине речи и изразе. То посебно важи за Библију. У Јапану постоје терминолошке разлике између превода Библије: између, с једне стране, два којима се служе католици и протестанти (на старом књижевном и савременом говорном језику), и посебног превода *Новог завета* који користе малобројни православци, с друге стране, па сам и то наглашавао у напоменама да бих показао да Његошеви спеви спадају у творевине православне културе.

Нисам увек имао срећу да нађем јапанске преводе дела на која се позивају овдашњи стручњаци. На пример, песме Ламартина, које се помињу у коментарима Посвете, нису преведене на јапански па нисам могао да упоредим наш превод са другим преводима. Било је и других случајева кад нисам лако долазио до могућег извора овог или оног израза. На пример, израза *чаша Херкулова* из стиха 100 Посвете. За тумачење стихова 100–101: „самовлацем кад постане њеним / тад наздрави чашом Херкуловом”, углавном сам се ослонио на објашњење Мирона Флашара које гласи: „*Херкулова чаша* је антички назив за врсту великог пехара. Овај се помиње у вези са

смрћу Александра Македонског. *Наздравити чашом Херкуловом* значи овде умрети изненада, а на врхунцу моћи, као Александар Велики (уосталом и одан неумереном пићу).” (ЦАНА, стр. 348) Само треба „на врхунцу среће” уместо „на врхунцу моћи”, јер реч *њеним* једино може да значи *среће* с обзиром на претходне стихове 97–98: „Наша земља, мати милионах, / сина једног не мож’ вјенчат срећом:” Али, мене је занимало одакле је синтагма „чаша Херкулова”. После дугог трагања, нашао сам митолошку причу у делу Аполодора *Библиотека*, књига 2, поглавље V (превео на јапански Харушиге Козу, 1962), која говори да је Херкул, узнемирен жегом док је путовао Либијом, одапео стрелу на бога Сунца Хелија, а бог му је, ганут његовом одважношћу, подарио велики златни пехар. Даље каже да је Херкул у том пехару, Сунчевој барки, препловио Океан и да је у њему превезао Хадовог бика (стр. 99–101). Иако је та прича ирелевантна за тумачење стихова у питању, нисам могао а да је не помињем у напомени, тако да она гласи: „100 ***чаша Херкулова*** Златни пехар који је бог Сунца Хелије дао Херкулу, највећем јунаку грчке митологије, а прича се да се он у њој превезао преко Океана. Касније је постао назив за велики пехар за вино који подсећа на мит о Херкулу. Изрека *наздравити чашом Херкуловом* настала је од легенде да је Александар Македонски изненада умро пијући вино из таквог пехара, а значи умрети на врхунцу моћи. Судбина је човека да не може уживати у срећи и кад ју је зграбио.”

На тај начин, Танака и ја смо привели крају свој заједнички преводилачки подухват, онако како је Танака говорио у Српском ПЕН центру позивајући се на Андрићевог Гоју: „Ми смо учинили све што смо могли и умели да ти преводи успеју.”

Мада многи замишљају превођење као усамљенички посао а преводиоца као неког чудака који седи у осами, за столом иза гомиле књига, у стварности није тако јер је у целом процесу од прве странице превода до штампања књиге потребна помоћ других људи добре воље, и успех преводиоца у многоме зависи од сарадње са њима. На срећу, током нашег једанаестогодишњег рада на превођењу *Горског вијенца* и *Луче микрокозма*, ми смо имали подршку и помоћ многих. Овде треба споменути, пре свих, покојног господина Рашу Дракуловића, којег смо Танака и ја из милоште звали Дора-сан. Он је још као генерални секретар Удружења издавача и књижара Југославије промовисао Његоша у Јапану, а касније као оснивач Удружења за неговање Његошевог дела снажно подржао нашу идеју да Његоша преведемо на јапански. Њему се придружио и господин Никола Дамјановић, сада такође покојни, који је, као председник Управног одбора тог Удружења и Његошеве задужбине, од првог дана нашег рада преузео све бриге око издавања једног и другог спева на јапанском. Већ сам поменуо професоре Ј. Деретића, С. Стијовића, А. Младеновића и С. Томовића, који су нам помогли својим знањем у разјашњавању језичких и других недоумица које су иначе присутне у тумачењу Његошевих дела још од Решетаревих времена. При крају

нашег рада на превођењу *Горскоī вијенца*, кад смо исписивали последње редове, добили смо љубазни позив митрополита Амфилохија да дођемо на Цетиње и да у миру Цетињског манастира завршимо посао. Захваљујући његовој и љубазности игумана Луке и других из монаштва, могли смо да обиђемо и лично видимо места везана за спев и његовог аутора: манастир Ком, Ријеку Црнојевића, Чево, Дупило, манастир Острог итд. То је мом колеги Казуу Танаки био велик подстрек за наставак рада на превођењу *Луче микрокозма* а, уверен сам, и за одлуку да, после *Луче*, напише и биографију Петра II Петровића Његоша. Болест и прерана смрт су га, на жалост, спречили у остваривању тог плана.

ЛИТЕРАТУРА

1) Петар II Петровић Његош, *Yama no hanawa* (*Горски вијенац*), Његошева задужбина, Београд 2003.

2) Петар II Петровић Његош, *Shoouchuu no hikari* (*Луча микрокозма*), Његошева задужбина, Београд 2008.

3) Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац, Луча микрокозма*, Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, књига трећа, Просвета, Београд / Обод, Цетиње 1984.

4) П. П. Његош, *Горски вијенац*, Српска књижевна задруга, Београд 1986.

5) Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*, Чигоја, Београд 2001.

6) Петар II Петровић Његош, *Луча микрокозма*, Црногорска академија наука и уметности, Подгорица 2004.

Hiroši Jamasaki Vukelić

ON THE TRANSLATION OF *THE MOUNTAIN WREATH* AND *THE RAY OF THE MICROCOSM* INTO JAPANESE

Summary

The successful translation of Njegoš's *The Mountain Wreath* and *The Lay of the Microcosm* into Japanese is a fruit of the joint effort of two translators and the happy combination of their different experiences, approaches and inclinations. They based their work on three principles: 1) to translate a fixed form of verse as a fixed form in Japanese, in this case, Serbian non-symmetric deca-syllable verse into a Japanese verse of fourteen syllables (7/7); 2) to translate "line for line"; 3) to translate Njegoš's poetic language into Japanese used contemporaneously, that is in the 19th century. For better understanding of the verses, translators wrote notes as an appendix to Japanese editions: 661 for *The Mountain Wreath* and 291 for *The Lay of the Microcosmos*. The notes explain the meanings of words and expressions, persons mentioned in the verses, historical events as a background, local customs, and the different interpretations by researchers.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
82„18”

Владимир Б. Осолник

АУТОРИ СРПСКИХ, ХРВАТСКИХ И СЛОВЕНАЧКИХ ИСТОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ О ЊЕГОШЕВОМ „ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ“ 1900–1950

Овај рад разматра књижевноисториографске записе о песништву Петра II Петровића Његоша у првим јужнословенским штампаним књижевноисторијским делима српских, хрватских, словеначких (и других) аутора током прве половине XX века, који су формирали научне ставове о високој уметничкој вредности Његошевог књижевног стварања и који говоре о трајној присутности Његошеве мисли и речи у књижевностима и историјама књижевности јужнословенских народа.

Кључне речи: Петар II Петровић Његош, Црна Гора, прва половина XX века, српска и јужнословенске књижевности, национални романтизам, књижевна историја

Петар II Петровић Његош, црногорски владар и митрополит цетињски, један је од највећих европских романтичарских песника. Његова мисао и његова поезија значајан су део црногорске, српске и јужнословенске духовне традиције, културе и уметности речи. Посебно је значајна његова ’Црногорска трилогија’, написана између 1845. и 1847. године, и штампана у годинама 1845 (’Луча микрокозма’, Београд), 1847 (’Горски вијенац’, Беч) и 1851 (’Лажни цар Шћепан Мали’, Тријест-Загреб, „У Југославији“).

Настала изузетном снагом Његошевог ума и уметничког надахнућа, ова књижевна дела побудила су велико интересовање српске, црногорске и јужнословенске читалачке јавности: критички су увек изнова приказивана, описивана, превођена, тумачена и прештампавана.

Тако је током XIX века настао велик број записа, списа, критика, студија и других прилога књижевних критичара, историчара и теоретичара, који осветљавају елементе етноса, етоса и естетике у Његошевој уметничкој речи. У првом плану остају стихови ’Горског вијенца’, карактеристичног Његошевог

текста о бојевима Црногораца за слободу, који га сврставају међу ауторе националних јуначких романтичарских епова Ивана Мажуранића, Григора Прличева, Француета Прешерна, Христа Ботева, Владислава Каћанског, Симе Милутиновића Сарајлије (и других песника). Због тога су Његошеви текстови нашли своје место у историјама књижевности свих јужнословенских и словенских народа, посебно Срба, Хрвата, Словенаца, Македонаца, Црногораца и Бугара.

Прве књижевне вести код јужнословенских и других европских народа задобиле су научни карактер у другој половини XIX века. Ти парцијални прилози књижевне историографије водили су ка организовању свеобухватних националних историја књижевности; тај процес покренуо је и формирање српске националне историје књижевности[1] на свим њеним различитим покрајинским дестинацијама и у синхроном односу са поезијом, прозом, драматиком, мемоарским, историјским и дидактичним списима новог доба, уз његова и уз дела Симе Милутиновића Сарајлије, Милована Видаковића, Јована Хаџића, Вука Стефановића Караџића и др.

Као први књижевноисториографски текст код Хрвата и Срба треба поменути „Памјатник мужем у славјаносербском књижеству славним“ Лазара Бојића (Будим 1812). После њега, 1846. године Јован Суботић објављује у Београду историографски запис „Неке черте из повестнице сербскога књижества“[2] и први кратко помиње Његоша.

Нешто опширније о њему пише Јован Ристић 1852. у Берлину, „Die neuere Literatur der Serben“, који високо оцењује Његошево књижевно дело: „Више

---

[1] Наравно, постојало је више сличних текстова. Већ 1820. објавио је лист „Новине сербске“ у Бечу у рубрици „Књижество сербско“ први обимнији и синтетички написан приказ тзв. србо-хорватске – илирске књижевности: „Погледи на језик и књижевност илирическу“ из пера Павла Соларића, написан за тршћански часопис „L' osservatore triestino“. („L' osservatore triestino, бр. 55; 6. V. 1820; рубрика Varieta, наслов „Cenni sopra la lingua e letteratura illirica“. Превео Јевтимије Поповић. Објављено у Бечу 1820: Новине сербске, Додатак, бр. 92 и 93). Аврам Мразовић је године 1821. написао „Руководство к словенском красноречију“; Георгије Магарашевић је у „Летопису“ (касније Летопис Матице српске), Будим 1825, књ. I, увео приказе српске књижевне продукције. Павел J. Шафарик је у Братислави 1826. г. објавио прву целовиту историју српске књижевности: „Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten“ (Офен 1826), с акцентом на раздобљу од Обрадовића до Караџића. (Научна студија била је основа за постхумно издање Шафариковог дела Geschichte der sudslawischen Literatur, Праг. Вукашин Радишић је предавао о књижевности и поетици у Крагујевцу већ године 1839; Огњослав Утјешеновић-Острожински је у Бечу 1845. објавио свој „Увод за краснословје“ ('Вила Острожинска', Беч 1845). (Д. Живковић, „Почеци српске књижевне критике“, Београд 1957). Целовити прикази историје српске литературе били су већ поменути текст Павла Шафарика, и његов „Serbische Lesekorner oder historisch-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart“, Пешта 1833 (издање је 1865. поново приредио J. Јиречек у Прагу); српска књижевност укључена је у првој историји књижевности Словена, у чувену монографију А. Н. Пипин / В. Д. Спасович, „Обзор истории славјанских литератур“, Санкт Петербург 1865. и др.

[2] Текст је штампан и на немачком језику у Бечу 1850. г. под насловом „Einige Grundzuge aus der Geschihte der Serbischen Literatur“.

од свих српских песника стоји недавно преминули црногорски владика П. П. Његош, прави поетски дух, који је на главу, поред владарске круне, са силном славом наденуо и песничку. Горски вијенац је величанствен домовински спев...“[3]

Његошево песништво је нашло своје место и у првој књизи словеначког историчара књижевности Ивана Мацуна, штампаној на словеначком језику у Трсту 1850, и на српском или хрватском језику, „Кратко красословје о песничтву са доданим прегледом најгласовитиих песниках герчких, римских, романских, енглезких, немачких и славенских“, у Загребу 1852,[4] што сведочи о томе да је Његошева поезија већ веома рано била позната и изван српских књижевних токова и језичких граница.

Политичке, мисаоне и литерарне јужнословенске токове у XIX веку водила је општеприхваћена мисао да су сви Јужни Словени истог порекла и рода и да су Срби и Хрвати један народ, са истом историјском судбином и једним језиком.[5] Зато су се историчари књижевности са том мишљу усмеравали и на подручја језика и литературе и третирали српску и хрватску књижевност као једно тело, односно један комплексан стваралачки и језички организам. Ватрослав Јагић, један од најугледнијих хрватских и јужнословенских слависта у Европи, спонтано је писао о Његошевим стиховима неколико пута: најзначајнији су историографски прикази Његошевих књижевних дела у оквирима јужнословнеских књижевности у чешком тексту „Jihoslovane. Literatura Jihoslovanuv u užšim smyslu (т. j. Charvato-Srbuv)“, написаном за угледну енциклопедијску едицију Slovnik naučny (Praha 1865). Његошу је посвећена велика пажња. „Горски вијенац“ представља једну од најлепших уметничких песама српских; аутор Његоша сврстава уз највећег јужнословенског песника Ивана Мажуранића.

---

[3] Аутор наставља традицију европске креативне, уметничке критике и истовремено учвршћује карактеристичан стил српске критике, писане у елегантном стилу и бираним, есејистички организованим изразима и речима.

[4] Издање у Загребу уследило је после словеначког издања из 1850. године у Трсту.

[5] Као Копитар, Караџић, Миклошич, Даничић, Јагић и други научници, нпр. Шафарик, Срезњевскиј, Leskien, Schleicher, Јиречек, који су проучавали језичку „југословенску“ заједницу, и Стојан Новаковић је био уверен у постојање само једног народа и само једног језика на српскохрватском/хрватскосрпском географском подручју. Приликом тумачења појма „српске књижевности“ у својој „Историји“ он пише: „За географско подручје, које сам узео за основ историје српске књижевности, одредио сам подручје српског језика... Подручје српског језика у овом су обиму одређивали баш сви научници, који су се досада са тим питањем бавили, као нпр. Вук /Караџић/ и /Ђура/ Даничић од наших, Шафарик, Копитар, Миклошич и Шлајхер /Schleicher/ итд. међу странима. Ни један од угледних научника у новије доба није у научним стварима делио хрватско од српског нити је то могуће учинити на научној основи.“ Исти став потврдио је са хрватске стране, касније, нпр., и Драгутин Прохаска у свом уџбенику из 1921. г.: „Преглед хрватске и српске књижевности и огледи“, Загреб: „Хрватска је и српска књижевност једна цјелина, јер су Хрвати и Срби један народ истога подријетла и језика. Хрвати и Срби живљаху у прошлости одијељени једни од других, раздвојени црквом и државом, па је стога њихов друштвени живот различит, а такав живот произвео је и различиту књижевност“.

Убрзо после прве историје опште књижевности (1850) и прве историје словенских књижевности (1865) настала је прва „Историја српске књижевности“ (Београд 1867) Стојана Новаковића (допуњено издање 1871). Међу српским песницима описан је и Његош: Новаковић високо оцењује његово ослободилачко, политичко и културно-уметничко дело. Наглашава песникову надареност, слободољубивост, родољубље, патриотизам, песничка дела.

О вредности Његошеве поезије и епова даје високо мишљење, али ипак наглашава изузетност „Горског вијенца“: „Тако је црногорски владика у свима својим делима певао живот и витештва црногорска. То је главна тема и мета у свима делима Његошевим, али се она поглавито и у најлепшим бојама и сликама исказала у Горском вијенцу. То ће дело остати као вечити спомен појетскога дара неумрлога владике црногорског.

У тим сликама црта се и карактерише црногорски живот и карактер као у огледалу, око њих је уједно уплетена туга за прошлошћу, и тужне а пуне родољубља и осећања рефлексије о садашњости, којих ради је дело његово постало што јеванђеље родољубивих и за будућношћу свога народа замишљених синова српских“.

Новаковићев поглед на Његоша и „Горски вијенац“ одн. његов књижевоисториографски поступак био је прихваћен у широкој читалачкој јавности и у кругу познавалаца књижевности; књижевна делатност цетињског митрополота на сличан је начин описана у записима најутицајнијих личности тога времена Теодора Павловића, Суботића, Ристића, Вука Врчевића, Нићифора Дучића, Јакова Игњатовића, Мите Ракића, Тодора Недељковића, Светозара Марковића, Светислава Вуловића и др.

У књижици Ивана Филиповића „Кратка повиест књижевности хрватске и српске“, штампаној у Загребу 1875. г. Његошу је посвећено релативно мало простора, нпр. колико и Ј. Суботићу или Јоксиму Новићу. Више простора наменио му је хрватски историчар књижевности Ђуро Шурмин у чланку за чешки Ottuv slovnik naučny (Праг 1898): „Jihoslovane. Literatura“, који потврђује чврсте узајамне везе међу словенским књижевностима. Разлика између Шурминовог и Јагићевог чешког приказа Његошевог дела лежи у Шурминовом наглашавању псеудокласицистичких полазишта у Његошевом делу: Шурмин сматра да црногорски песник наставља поезију Лукијана Мушицког и да пева под утицајем свог учитеља, С. Милутиновића-Сарајлије: Његош приказује историјске догађаје у песмама, испеваним у народном духу; додаје им елементе из класичне митологије. Исти аутор у обимној, лепо опремљеној националној историји јужнословенских књижевности српскохрватског/хрватскосрпског језичког изражаја под насловом „Повијест књижевности хрватске и српске са 21 исправом и са 70 портрета. Написао Ђуро Шурмин“ (Загреб 1898), прецизније је приказао Његошев живот и дело.

Значају песника одговара и обим прилога: спада међу најобимније у целој књизи.

Шурмин је у свом хрватском издању променио основну детерминантну ознаку Његошеве поезије из псеудокласицистичке у народну, савремену и живу. Као основну вредност Његошеве поезије наглашава њен допринос обликовању националне поетике и националне српске књижевности као значајног дела јужнословенског уметничког књижевног стваралаштва: „Са Петровићем је ступила Црна Гора заправо у књижевно коло, што се сваким даном све више шири".

Цитираном афирмацијом Његошеве домовине Црне Горе у утицајним Шурминовим текстовима и његовом потврдом изузетне судбине и песничког талента Петра II Петровића Његоша не завршавају се записи о црногорском песнику, владару и владици. Поменутим текстовима током XX века придружиће се хиљаде нових записа. Сви они утемељени су у цитираним мислима и констатацијама овде поменутих угледних аутора, односно у њиховим књижевноисторијским делима.

Прво место међу угледним књижевноисторијским студијама, објављеним у XX веку, припада монографији Јована Грчића, „Историја српске књижевности" штампаној 1901. или 1903. године у Новом Саду. Слично Шурминовој лепој филолошко-историјски конципираној историји књижевности народа Србо-Хрвата ликовно је богато опремљена: доминантан је национално-историјски интерес. У тој књизи, која у опширним поглављима представља поједине ауторе и у потпоглављима доноси елементе њиховог живота и рада први пут налазимо списак свих Његошевих књижевних дела и ажуран списак записа о њима (одн. о њему), изабране и сажете цитате, наводе различитих компетентних погледа на црногорског песника и књижевнокритичких оцена његове поезије.

Грчић наводи библиографију, проширује податке о Његошевом животу; кратко представља садржаје његових књижевних дела, посвете и узоре: нарочито наглашава њихове песничке вредности; „Горски вијенац" приказује као Његошево најбоље књижевно дело и опредељује се према до тада нерешеном питању о жанровској суштини дела: сврстава га у уметничку књижевност, у ауторску литературу, и у њеним оквирима у драматику.

И он наглашава некњижевне елементе као највишу вредност Његошевог песништва: етика, идејност, патриотизам, који на почетку XX века још увек доминирају над књижевним и естетским компонентама самог текста[6].

Ови Грчићеви погледи утицали су на касније српске књижевне хисториографе Павла Поповића (1909), Јована Скерлића (1809-12/14) и Андру Гавриловића. Гавриловић је наставио Новаковићево „стручно књижевно-историјско

---

[6] У Грчићевом тексту налазимо емотивно наглашавање естетских карактеристика дела, нпр.: (за „Лучу") „У том величанственом спеву..."; (за „Вијенац")... „Његошев најлепши спев, величанствени Горски вијенац..."; „... дивном је песничком истином оцртан карактер Црногораца..."; „...Горски вијенац је са друге стране пун величанствених мисли, идеја и осећаја, исказаних свршеним стиховима, и стога је једно од најбољих дела у српској књижевности...".

претресање рада на појединим струкама књижевности“ и припремио издање „Историје српске и хрватске књижевности народнога језика са поговором о будућности књижевне заједнице“ (Београд 1910) (и више пута поновљено, 1913, 1927, 1965). Његошево књижевно дело је ставио изнад других; првенство у поезији додељено је С. Милутиновићу и Његошу; високо је оцењен песник И. Мажуранић.

Гавриловић историографски премошћује два века и сврстава Симу Милутиновића уз Дубровчанина Џива Гундулића (историјски еп ’Осман’, Дубровник 1628); наглашава Милутиновићев класицизам и обнавља Гундулићеву хришћанску мисао; Његош је њихов ученик и настављач борбених, ослободилачких идеја и узвишених поетских мисли. Високо цени Његошево песничко дело, посебно „Горски вијенац“.

Књижевно-историјским документованим сазнањима и анализом Његошевог живота, његове средине и његових књижевних дела, са одабраним примерима из Његошевих текстова, Гавриловић је описао специфике Његошевог стила и језика[7].

Неколико година касније, у познатој и цењеној књижевноисториографској монографији Јована Скерлића „Историја новије српске књижевности“ црногорски је песник приказан још комплексније. Написана 1911-1912. цела књига је објављена 1914. у Београду и важи за преломно дело у српској књижевној историји; српски слависти[8] књижевну критику деле на три раздобља: пре Вука Караџића; од Вука до Светозара Марковића; од Марковића до Јована Скерлића. Из описивања или приказивања „садржине“ дела и есејистички маштовитог обликовања априорних књижевно-критичких ставова, одн. од опште националне духовне историје Скерлић је учинио корак напред, стварајући националну српску историју уметности речи: уметничка књижевна дела је нераздвојиво и тесно повезао са токовима времена и лоцирао их у шире књижевноуметничке оквире њихових епоха; увео је важеће хисториографске књижевноисторијске категорије: систематско класификовање садржаја, компарације, психолошки видик, утврђивање и дефиницију књижевних родова и врста, мотива, карактеристика, специфике стила, језика, описе суштине дела и појединих књижевних ликова; притом Скерлић наглашава оригиналност индивидуалног стварања и тиме значајно утиче на следеће генерације.

Својим књижевно-историографским аналитичким приступом Скерлић је тако постао прво перо српске научне историје књижевности и књижевне теорије, комплементарне европским методолошким токовима.

---

[7] Утицај његових мисли о наведеним елементима Његошеве уметничке речи и о песничком делу уопште приметан је у књижевноисторијским радовима његових наследника, нпр. у студијама немачког слависте Gerharda Gesemanna.

[8] На пример у едицији ’Српска књижевност у књижевној критици’, књига XII, Књижевна критика, Београд 1966.

Необично је да је Скерлић, који није био наклоњен ни средњевековним религиозним текстовима, ни усменој народној поезији, ни романтизму, Његошевом раздобљу и његовом целокупном књижевном делу ипак дао значајно, чак преломно место у историји српске новије књижевности. Петра II Петровића Његоша ставио је, уз Симу Милутиновића, у предромантичарско раздобље и оба песника високо оценио.

Ипак, више пажње и већи значај за развој националне културе, језика и књижевности посветио је двојици старијих српских књижевних прегалаца, Димитрију одн. Доситију Обрадовићу и Вуку Ст. Караџићу[9].

„Цео Горски вијенац испеван је у свечаном и високом тону највише поетске инспирације, у њ је Његош унео сав свој дух и целу своју душу, своју детерминистичку и песимистичку филозофију, свој бол човека, који се бори на пучини судбине, свој дубок патриотизам и снажну веру у српски народ.

Стил је силан и драматичан, језик богат, чист, афористичан, живописан, изразит, стихови збивени, метални, пуни снаге и израза“. Даље Скерлић наводи сва дотадашња издања (ћирилицом и латиницом) и преводе „Горског вијенца“ на стране језике. На крају свог прилога записује често заборављану мисао да су Његошев и Мажуранићев спев већ од свог постанка постали „заједничко дело српске и хрватске књижевности, једна књига која везује обе књижевности нашега језика“. И даље: „ ... српска књижевност, када има да изиђе пред страни свет нема да покаже ништа веће, оригиналније и лепше него што је Горски вијенац“.

У словеначком часопису ’Slovan’ (Љубљана 1914) Скерлић нешто касније поново наглашава високе вредности Његошеве поезије и његову дубоку припадност своме народу: „Он је имао више унутрашњег живота и духовне дубине но иједан српски песник; то је најмисаонији човек, најбоља филозофска глава, најјачи и најдубљи дух међу свима српским писцима. Он је песник трагике мисли, највише рефлексивне поезије и лирике духа. То је песник народни у највишем смислу речи, који је дубоко осетио и силно изразио целу српску расу, унео у себе, унутра разрадио и као цвет развио особине српског националног духа и зато остао песник елите и песник пука, тако да га данас учени људи изучавају а прост народ зна напамет, као што је случај са истински великим песницима светске књижевности. Он је и песник националне енергије и снаге, песник народне душе, народни песник у највишем смислу речи“.

Четири године после ове чувене Скерлићеве ’Историје’, у Загребу је 1916. штампана комплетна историја српске и хрватске књижевности Давида Богдановића „Преглед књижевности хрватске и српске“ (I-II).

---

[9] Скерлић сматра да је „Горски вијенац“ „... круна песничког стварања Његошева, главно дело његово...“, да га је Његош „радио са особитом љубављу, врло пажљиво“, да је „у њега унео своје највише способности...“, да је „Вијенац“ „синтеза Његошева духа и ранијег песничког рада...“, да „песник националист иде заједно са песником мислиоцем“, те да је „цело дело складна мешавина између народне уметности и рефлексивне поезије“.

Упоређивање поменутих књижевноисториографских текстова сасвим јасно показује различите погледе на књижевна питања тадашњег времена, уочљиве разлике међу схватањима о улози и задацима књижевности, књижевне критике и историје књижевности, који су се формирали у првим јужнословенским центрима културе и науке, под окриљем Свеучилишта у Загребу и Универзитета у Београду.

Приступ је у основи остао сродан: позитивизам, духовна историја, филолошки метод, романтичарска перцепција историје нације, приписивање великог значаја идејном, историјском, конститутивно-националном изразу и језичким одликама текста; Скерлићев психолошко продубљени поглед и естетички претрес код Богдановића се изражава нешто скромније, кроз обимније интерпретације текста и са многобројним цитатима из Његошевог дела.

Ипак, оба поступка воде у скоро потпуно једнаке оцене књижевних дела и талента аутора, и једнаке констатације о непоновљивости, изузетном значају и високој вредности „Горског вијенца".

После I светског рата монографске радове на пољу историје књижевности наставио је Драгутин Прохаска, најпре својим немачким, а затим и у два хрватска издања о српскохрватској/хрватскосрпској књижевности: „Преглед хрватске и српске књижевности и огледи" (Загреб 1921) (поновљено 1923. и 1929). У уводу аутор наглашава значај елемената књижевне критике, „друштвене основе", „књижевне значајке" „опче погледе", а био-библиографске податке помера у позадину. Свој синтетички приступ допуњује социолошким елементима.

У раздобље после објављивања Богдановићевих и Прохаскиних књижевноисторијских текстова спадају издања и поновно штампање (шест издања) књига Павла Поповића[10], у којима је иностранству, и широј јавности, приказивао целовиту „југословенску" књижевност. Од првог издања (1915, Женева) П. Поповић је допуњавао приказе књижевности јужнословенских племена Срба, Хрвата и Словенаца, истакнута дела и ауторе. Петра II Петровића Његоша сврстао је у српску књижевност, а „Горски вијенац" пореди са Есхиловим „Персијанцима"; сматра га за 'неуспео' покушај писања античке драме. Личност Његошеву означава као Титана и као Прометеја[11].

Позитивистички заснованом књижевноисторијском усмерењу П. Поповића супротан је био духовно-историјски приступ Бошка Токина, једног од српских односно јужнословенских аутора, који су своје славистичке студије писали

---

[10] Павле Поповић, „Југословенска књижевност, Књижевност Срба, Хрвата и Словенаца"; Друго издање, Cambridge, England 1919. Аутор је текст више пута мењао и допуњавао. Редови о Његошу и његовом књижевном делу остали су пак непромењени од 1919. до 1931. године: „...песник је већи од Бранка /Радичевића/, много већи, највећи српски песник: то је Петар Петровић-Његош".

[11] „Све што је осећао и видео, Његош је унео у то дело. Цео свој лични роман закопао је ту. А то је роман једног цивилизованог владара над народом полуварварским, једног филозофа у средини незналица и непросвећених.... речју, једног окованог Прометеја...".

у иностранству и за иностранство. Он је у Француској, у Паризу, 1918. г. написао сажет „Преглед југословенске књижевности“ као увод у опширну антологију југословенске поезије „Antologie des yugoslaves contemporains“, где наглашава „...динамизам – прочишћени романтизам...“ јужнословенских књижевних стваралаца.

О Петру II Петровићу Његошу похвално пише да је „песник философ“ и први међу многобројним великим стваралоцима и уметницима-усамљеницима: „први од југословенских осамљеника“.

Године 1923. у Београду је објављена нова „Историја српске књижевности“ Тихомира Остојића, који ће први прихватити књижевно-историјски термин „национални романтизам“ у одређивању карактера специфичне појаве у јужнословенским књижевностима током прве половине XIX века, у периоду европског индивидуалног романтизма[12].

Кроз Остојићеву „Историју“ наставља се филолошко-позитивистички приступ у српској историји књижевности; угледао се на Скерлића. Разматрању Његошевог „Горског вијенца“ посвећана је велика пажња: Његош је био први песник, који је домаће мотиве и грађу обликовао самостално и уметнички. Од народне традиције усменог опевања историје Његош је направио корак даље, досегнуо више, и створио филозофско мисаоно епско-лирско дело „Луча микрокозма“, написао „Горски вијенац“, његово ’најбоље књижевно дело’, и драму „Лажни цар Шћепан Мали“.

Потпуно једнако високо место дају Његошевим књижевним остварењима Милан Ћуковић, „Читанка са теоријом књижевности“ (Сарајево 1933), и Милко Поповић, „Преглед словенских књижевности“ (Загреб 1925); о „Горском вијенцу“ у својим популарним приказима намењеним широком кругу јавности кратко записују већ познате, горе поменуте ставове.

О српској литератури и народном стваралаштву на Хемосу/Балкану (пре свега о усменој епици) писао је и одушевљени поштовалац Његошевог „Горског вијенца“ немачки слависта Gerhard Gesemann, аутор синтетички написане историографске монографије на немачком језику: „Die Serbokroatische Literatur“ (Потсдам 1930). У њој Његошевом књижевном делу посвећује посебну пажњу: његова књижевна остварења сврстава у сам врх уметничког домета (медитеранске) динарске патријархалне јуначке песме и високо их цени.

Код обликовања својих ставова о Његошевој поезији Gesemann се ослања на многобројне коментаре Милана Решетара и констатације водећег круга српских књижевних критичара, Ј. Скерлића и браће Поповић: у великој мери преузима њихове књижевноисторијске погледе на српску националну књижевност.

---

[12] Словеначки професор Иван Приjатељ 1903. г. тим термином је означио уметничко стварање, односно раздобље у синхроном развоју српске и хрватске, македонске, бугарске и словеначке књижевности у временском трајању европског романтизма.

Следећи јужнословенски књижевно-историјски национални прегледи књижевности нису извештавали о Његошевом „Горском вијенцу“; нпр. књиге „Из југословенске књижевности“ Ђорђа Анђелића (Београд 1931), и „Кратки преглед хрватске и српске књижевности. За словеначку омладину приредио Томо Једрлинић. Љубљана 1932“, Његоша уопште не помињу.

Мате Ујевић, први хрватски историчар књижевности, који није више пристајао на тумачење да су Срби и Хрвати један народ те да говоре један, одн. исти језик, у својој књизи „Хрватска књижевност“ (Загреб 1932), складно својим погледима на јужнословенске народе, територије и језике, Његоша не убраја међу хрватске песнике; словеначки аутор Фрањо Пољанец, у репетиторију „Хисторија старе и средње југословенске књижевности с прегледом народне књижевности“ (Сарајево 1932) (поновљено у Загребу 1937. и 1939), који се завршава пре књижевне епохе романтизма и појаве песника Његоша, није га ни могао приказати. Уследила је кратка „Slovstvena zgodovina Slovencev, Hrvatov in Srbov“ Ивана Прегља и Француа Томшича (Љубљана 1938), која Петра II Петровића Његоша и „Горски вијенац“ језгровито представља: „Gorski venec je najvišje in najlepše Njegoševo delo in istočasno najpomembnejše delo vse srpske književnosti ... Delo je skladna zmes drame, epa in lirike...“.

Следећу комплексну историју књижевних дела на српском језику, намењену француској јавности, написао је Милош Савковић (Париз 1939).[13]

У позитивистички заснованом тексту разматрају се и Његошев живот и дело, нарочито „Горски вијенац“. Аутор најпре описује његов државнички пут, личну животну драму, затим надареност песника и његова књижевна дела: „Лучу микрокозма“ – тражење Бога као Логоса; „Горски вијенац“ – Његошев култ патриотизма и борбе као јединог часног начина живота на Земљи; драму „Лажни цар Шћепан Мали“ – историјски текст о напаћеној словенској хришћанској домовини.

Последња књижевноисторијска студија националне црногорске и српске књижевности која је настала пре педесетих година двадесетог века, је дело Трифуна Ђукића „Преглед књижевног рада Црне Горе“ (Цетиње 1951). То је уједно и прва књига националне црногорске историје књижевности: доноси научну презентацију црногорских песника и писаца, одн. књижевних дела насталих на црногорском тлу.

Аутор је аутентично и аналитички представио црногорске погледе на књижевност и на Његошево песништво, али своју исцрпну монографију о црногорској књижевности, која је настајала дужи низ година, због актуалних политичких прилика, потенцираног југословенства и доминантног српства није титулирао Историја црногорске књижевности, националним именом Његошеве и своје домовине. Садржај је поделио у три дела: на „Доба пре Његоша“, „Његошево доба“ и „Доба после Његоша“.

---

[13] Француско издање касније је преведено на српскохрватски/хрватскосрпски језик под насловом „Југословенска књижевност“, Београд 1954, и ја се на њега овде позивам.

Таквом структуром имплицитно је одредио изузетан значај целог Његошевог књижевног дела за црногорску нацију, културу и јавност пре него што је записао прве редове, односно критичке мисли и научно аналитична сазнања о њему у најобимнијем одељку те вредне и значајне књиге.

Цитирани научни текстови еминентних јужнословенских слависта, њихови аргументи и сазнања, недвосмислено и вишеструко потврђују високе уметничке вредности књижевних дела црногорског, српског и јужнословенског песника Петра II Петровића Његоша.

СЕЛЕКТИВАН СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, VI издање. Просвета Београд, Обод, Цетиње; Београд 1979.

ДЕРЕТИЋ 1983: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*. Нолит, Београд.

ЂУКИЋ 1951: Трифун Ђукић, *Преглед књижевног рада Црне Горе. Од Василија Петровића Његоша до 1918 године*. Народна књига, Цетиње.

Грчић 1903: Јован Грчић, *Историја српске књижевности. Саставио Јован Грчић. Друго, поправљено и допуњено издање са сто и четири слике.* Издање српске књижаре и штампарије Браће М. Поповића, Нови Сад.

Миловић 1978: Јевто М. Миловић, *Petar II Petrović Njegoš v svojem času in prostoru*. ЦЗ, Љубљана.

ЊЕГОШУ У ЧАСТ: 2013. *Реферати са научних скупова 'Његошеви дани 1, 2, 3 и 4'*. Универзитет Црне Горе, Никшић.

ОСОЛНИК 1999: Владимир Осолник, *Историја књижевности о Петру II Петровићу Његошу*, ЦАНУ, Подгорица.

СКЕРЛИЋ 1967: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*. Просвета, Београд. ('Издање о педесетогодишњици смрти Јована Скерлића. 1914-1964').

СПАСИЋ 1988: Крунослав Ј. Спасић, *Његош и Французи*. Кристал, Зајечар.

Vladimir Osolnik

NJEGOŠ AND THE SOUTH SLAVS

S u m m a r y

Paper presents overview of scientific texts about epic poems, lyric verses and dramas of Montenegrin poet, bishop and ruler Petar II Petrović Njegoš (1813-1851) author of famous trilogy (Luča Mikrokozma, Lažni car Šćepan Mali, Gorski vijenac) written and printed in Belgrade (1845); Vienna (1847) and Zagreb (1851).

Petar II Petrović Njegoš was a distinct South Slavic thinker and philosopher. His works were presented in early Serbian, Croatian, Slovenian and other textbooks covering the history of literature and here are presented some works of diferent autors in the period from 1900 till 1950.

His romantic epic poem Gorski Vijenac (Mountain Wreath) is praised as Montenegrin and Serbian national epos and as one of the highest achievements in the Montenegrin, Serbian and South Slavic literatures.

Key words: Crna Gora (Monte Negro), Petar II Petrović Njegoš, Serbian and South Slavic literatures, first half of 20th century, history of literature, national romantic period

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
821.163.41-13

Предраг Палавестра

ПЕСМА О ЊЕГОШЕВОЈ СМРТИ

Пре неких шездесет година, док сам био студент Београдског универзитета, послао сам уреднику цетињског „Стварања“ Мирку Бањевићу свој рад о песми Николе Берберовића из Боке Которске, посвећен смрти владике Петра II Петровића Његоша (Владике Рада). Песму сам записао од своје баке Василије Палавестра (1868-1948), рођене у мостарској породици Акшам-Војновића. Она је била добар ђак српске мостарске школе „под кошћелом“, па ју је црквена општина о свом трошку намеравала да пошаље у Женски институт краља Николе на Цетињу. Томе се успротивила њена мајка Стана (рођена Тошић), како не би остала сама и самохрана. Василија је била писмена жена коју памтим да је често, подвијених ногу, седела на сећији и нешто читала. Пред смрт је из савијене књиге читала приповетке Милована Глишића. Као млада девојка радила је о славама и о Божићу по кућама имућнијих рођака и издржавала себе и мајку везући ситан вез на танком, скоро провидном безу. Један такав подметач за чаше остао је до данас у нашој кући. Кад ми га је давала, Мајка ми је рекла: „Очи сам ти, сине, изгубила, везући уз петролејку стотине оваквих везова.“

Она ми је казивала и песму о смрти Владике Рада, уз чије сам десетерце одрастао. Тада нисам знао да то није права народна песма него песничка творевина свештеника Николе Берберовића, из Мориња, који је вероватно лично познавао Његоша. Од Мајке Василије прибележио сам ту песму онако како ми ју је она казивала. Тек касније сам утврдио да је ту песму, „на народну“, испевао поп Никола Берберовић и дао јој наслов „Догађај при смрти владике и господара црногорског Петра Петровића Његуша II“. Објавио ју је 1855. године у Задру, код штампара браће Батара, у књизи *Прво-родна кћи, дјелце оригинално ијесновезно.*

Када је 1951. године била обележена стогодишњица Његошеве смрти, послао сам ту прибележену песму за часопис „Стварање“ на Цетиње. Песма и коментар о смрти владике Рада објављени су у броју 7-8, за јул и август 1951. године (стр. 504-513), одакле их овде преносим са оригиналном песмом Николе Берберовића.

*

Писац те песме био је Његошев савременик. Није искључено да је и сам лично познавао Његоша, јер су обојица били духовна лица, додуше на различитим, али суседним местима. Док се цетињски владика често спуштао до Котора, дотле је и бокељски свештеник Никола Берберовић, такође са литерарним амбицијама, могао да крене на Цетиње и по својој дужности, а из личних побуда, да поразговара или бар да види свог владику и свога књижевног друга. С обзиром на садржај Берберовићеве песме, чији је прави наслов „Догађај при смрти владике и господара црногорског Петра Петровића Његуша“, а којој је народ дао име „Смрт владике Рада“, сме се, истина произвољно, закључити да је Берберовић у тренутку Његошеве смрти био близу владике, ако не баш у Биљарди оно бар на Цетињу. Ако и није тако, сигурно је да је он, пре него што је написао песму, потражио најистинитије податке о томе догађају. Да је Берберовић био одлично упознат са збивањем у двору у тренутку Његошеве смрти види се и по томе што ред којим су догађаји унети у његову песму савршено одговара реду којим је и један други бокељски свештеник, Вук Поповић из Рисна, у свом познатом писму Вуку Караџићу описао Његошеву смрт. Не само да је ред у тим записима исти, него је и читаво писмо такво да изгледа као препричана Берберовићева песма. Узму ли се у обзир и неки датуми, на пример тај да је Вук Поповић писао Вуку 10. новембра 1851. године, свега двадесетак дана после Његошеве смрти, и да је он за све то време био код куће, у Рисну, јасно је да се глас о Његошевој смрти пронео брзо, праћен опширним, али не и измишљеним коментарима. На основу тога, ако Берберовић и није био на Цетињу када је владика умирао, сме се претпоставити да је он, као и народни певач, на основу причања могао одмах да срочи песму, искоришћавајући у ту сврху и неке друге, старије стихове.

Једино због тога што је својом песмом о Његошевој смрти изразио опште осећање и што је у неких сто седамдесет стихова изнео оно што је црногорског човека занимало о његовом владару, само због тога је Берберовић доживео ту срећну судбину да народ прихвати његову песму и да је читав један век носи као своју и као своју дотури до наших дана. Поред свих квалитета његове поезије, нарочито ове песме о Његошевој смрти, Берберовић је био само хроничар, једнако пун и истина и сувишних верских реминисценција. Но и поред тога може се рећи да је његова песма као права народна творевина. Може се рећи, јер у тренутку када се песма почела да преноси усменим путем и тако да мења, она је престала да буде Берберовићева и постала је народна, као и безброј других, само са том околношћу што је њен, иначе непознати, првобитни стваралац, сада био именован.

Као што је био случај и приликом стварања народних умотворина, а и песама „на народну“, Берберовић се, поред угледања, служио и неким старијим стиховима који говоре о сличним догађајима. Мада је далеко јача

веза између Берберовићеве песме и оних које су о Његошу дошле после ње, анализа би у песми „Смрт владике Петра I“ (Вукова збирка) могла да пронађе прикривену сличност са Берберовићевом песмом. И ту има стихова у којима владика Петар I пред смрт саветује своје наследнике, нарочито Његоша, да се држе Русије и да буду вешти у политици, што се, истина у нешто измењеном облику, понавља и код Берберовића. У истом смислу није сувишно скренути пажњу и на једну забелешку Вука Поповића, која потврђује да је Берберовић у стиху препричао већ постојеће предање о Његошевој смрти. У писму Вуку Караџићу Вук Поповић говори како је народ на Његошевом спроводу нарицао: „Сунце нам је потамњело; крила су нам саломљена“, а исто се налази и код Берберовића, у другом и десетом стиху:

„Каква паде од Истока тама...
– – – – – – – – – – – – – – – – – –
За своијем саломљеним крилима.“

Своју песму „Догађај при смрти владике и господара црногорског Петра Петровића Његуша“ Берберовић је написао по угледу на народну поезију и објавио у збирци *Прво-родна кћи, дјелце оригинално пјесновезно*, штампаној у Задру 1855. године. Та збирка није писана Вуковим правописом него неком славеносербском ортографијом, која, по свој прилици, није била добро позната ни Берберовићу. Песма гласи: (Pesma 6-12)

ДОГАЂАЈ ПРИ СМРТИ ВЛАДИКЕ И ГОСПОДАРА
ЦРНОГОРСКОГ ПЕТРА ПЕТРОВИЋА ЊЕГУША II

Фала Богу чуда изненада
какав паде у истоку тама
од скадарске међе Скендерије
до врх циља Иванбеговине,
опасала Црну Гору муња
а на Ловћен закукала вила.
на Цетињу покрај Манастира
код Палате врховног пастира,
соколићи пиште на јатима
за своијем саломљеним крил'ма:
то не била тама од сумрака
нит' је сунце скрило свога зрака,
нити птице пиште на јатима
нити вуци вију у лузима;
већ то цмили Црногорска раја
свог владику плаче Господара
но ко жели за то боље знати
из пјесме ће ове данас чути:

разбоље се Петровић Владика
Црногорска звијезда и дика,
боловао три године дана
нит’ од туге нити какви рана,
но у радост проводио дане
ал’ и цвијет у бостан усане:
за све врјеме што је боловао
Он је вазда зној ем пословао
Црној гори да оплете вјенац
јер је био чедољубни отац,
познао се мудрим књижницима
њим’ писао као ортацима,
европејске гледао градове
походио земаљске краљеве
изглед дао свјету на видику
човјечности знања и прилику,
али судба кад је воља пуста
смртну чашу приноси у уста:
на иљаду и осме стотине
и педесет и прве године
деветнаест отомбра мјесеца
зове Петра у њедра земљица,
у возрасту тридест седам љета
преселник се виђе с овог свјета,
пак у савјет пође да нареди
вмјесто себе кога ће на среди,
ту посједе у своју столицу
наслони се мало на десницу,
код Владике Перо и Ђорђије
ал’ у њима живо срце није,
близу до њи’ мудри сенатури
капетани, војводе, сердари,
тад Владика поче говорити
Црногорце своје слободити:
Небојте се моја ђецо мила
’оће тако Божија судбина
душу моју данас себи зове
да ја давам за вас одговоре,
што сам сија пуни двадест љета
владајући с вами овог свјета,
но какоће души мојој бити
да би рајске свјетлости виђети,
при вама је зубља и кресиво
моје среће најбоље тециво,
ак’ сплетете снагу једном траку

лучу слоге у једноме зраку
тоће сјени мојој свијетлити
пред Богом ми душу искупити.
Данила сам на науку дао
јер сам за ’ву чудну уру знао,
докле ви га пошаље Русија
ето вама Пера и Ђорђија
буд’те мирни и њима подложни
да нијесте пред свијетом ружни,
и чувајте за сваку работу
Ћесарово што је и на путу
Ту сам има чудна пријатеља
као сретни ђетић родитеља.
Пак и Рус га држи ка унука
који нам је и отац и мајка
за остало што ће како бити
тастаменат мој ће ви јавити;
но кад умрем то добро да знате
на Ловћен ме тамо укопајте
Да би с костим тамо починуо
јер сам за то цркву оградио;
пак пошљите на прешу човјека
до Котора и до Дубровника
у Котору јавит Ђенералу
пријатељу *Мамули Лазару*
И Гагићу књигу нека штије
да од њега пре Русија чује,
која ће се за вас побринути
не нећете глађу погинути,
још би штогођ но неда зборити
ура моја зове умријети
мог живота ја видим биљегу
и кола већ стигоше бријегу,
пак дозивље слугу Радована
и пита га које доба дана,
слуга вели, грозне сузе лије
дан је веће, ал’ се сунце крије!
Тад Владика на ноге устаде
руке диже хвалу Богу даде:
„О небеска! О света Тројице!
Чувај моје миле Црногорце!“
Па се потом сави у сједницу
часног креста узе у десницу
и погледа јесул’ свиколици
изговори „с богом Црногорци“.

Уста склопи и заже очима
душом пође међу анђелима;
Фала Богу, о чудна удеса?
што раздрије ту стојећа срца
Ђорђе љушти челом о патосу
а вјећници скубу се за косу
у Перу се срце скаменило
а на лицу плану зеленило,
док подоцкан поче говорити,
сенатуре себи приводити:
Нека? нека? што чините људи
не будите тако меке ћуди
каква жалост моје срце дере?
Ко се роди ваља да умире;
но чинимо што је наредио
и не бил' се Ђорђе освјестио,
Ђорђије се из незнања прену
мрачну с очих раздрије копрену,
Ето, рече: јаде дочекасмо
теке данас с главе погибосмо,
све чивите мене не питате
само ово једно разумите:
немојмо га копат у Ловћену
на високу несретњу планину
док нијесмо огризли белаја
ђе ви није нашије стражара
на њега је богата окрута
дар Краљице русинске и митра
мога би се нађи крштен Ђаво
то да скине би га откопао,
а друга је и још од те виша
зар не знате ко нас вазда никша:
могу Турци крадом се привући
пак му главу и мртву осјећи
могу бити од врага научни
а ми вазда пред свијетом бручни,
него ето за њег Костурнице
Светог Петра у Цркви гробница
за остало нека Перо ради
оно што нам Господар нареди.
Тако, тако, сви то потврдише.
Црногорце ближње окупише
Сарањују свога Господара
по пропису светога Олтара
заклињу се над мртва владику

да ће роду чуват ловорику,
стоји лелек окол' светог храма
а од 'уке повукла се тама
облак густи над Манастир клече
из ког вила јасним гласом рече:
О стисните јаде Црногорци
недобитни славенства јунаци!
Истина је да је без њег' криво
ал' је њему вазда Име живо
докле буде сунца и мјесеца
он у свјетлост плије ка' Даница
а ваша ће гора опет дати
кога ће се некршће бојати
уздржаће залог из одавна
ваша земља биће вазда славна
само слога нек' вас цињу води
и гледајте што чине народи
сами собом само не изгубте
то памтите пак весели будт'е. –

Из Берберовићеве збирке песма је кренула на пут. Када се појавила Берберовићева песма, кратка, уверљива и набијена догађајима, испевана у већ одавно одомаћеном десетерцу, она је надоместила сва нагађања и препричавања о Његошевој смрти. Народ је песму могао да прихвати одмах, и да је као своју преноси од села до села, од куће до куће, подвргавајући је различитим изменама. Свака нова средина, у коју је песма долазила, додавала јој је нешто или јој нешто одузимала. Како је Берберовићева песма преко двеју варијаната, са две различите стране дошла до наших дана, она нам се представила са два лика, различита због различитих средина у којима је основна песма доживљавала промене.

Једна варијанта Берберовићеве песме забележена је у народу Црне Горе, а друга у православном херцеговачком варошком живљу. Због неједнаких карактера тих двеју етничких група, због разлике у схватањима и интересима, песма је неједнако мењана – на чисто народном терену више, а у варошкој средини далеко мање. Песма је у знатно измењеном облику преко црногорског народа допрла до нас и Мићун Павићевић, који је њу и забележио као народну, штампао ју је још пре четврт века.

Павићевићево штампање народне варијанте Берберовићеве песме изазвало је малу реакцију. Нашли су се људи који су знали за Берберовића и који су, пренебрегавајући обзире и околности, пребацили Павићевићу да није објавио народну песму. Међутим, Павићевић је имао право. Можда је он песму нехотице назвао народном, не знајући ни за Берберовића ни за његово дело, руководећи се само чињеницом да је песму записао у народу, али је он несум-

њиво био на сигурном путу када је оно што је чуо и забележио уврстио у народне књижевне творевине. Јер ма колико било тачно да се све што се чује у народу не може њему и приписати, у случају када је једна оригинална творевина с њим живела и када је током тог живота мењана, може се рећи да она заиста њему и припада. По своме склопу и карактеру Павићевићева песма је врло слободна варијанта Берберовићеве; штавише, то је потпуно нова песма, саграђена од Берберовићевог материјала. Она је и знатно краћа 'за читавих четрдесет стихова' што говори о извесном критерију приликом примања једне уметне творевине. Друге Берберовићеве реминисценције су избачене; узет је само костур догађаја, око којег је народ стварао своје дело. У те измене уткани су нов став према Његошу и ново схватање Његошевих стремљења и поступака. Као карактеристичан пример измена у том правцу могу се узети стихови Павићевићеве песме, у којима народ Његошев говор пред смрт тумачи на свој начин:

„Ама ми је жалост превелика,
Е сам дао божју вјеру тврду,
Да саставим вјеру православну,
А сад видим да видјети нећу."

Још јаснији облик нова тумачења добијају мало даље, у стиховима, где народ, коментаришући Његошеву жељу да буде сахрањен на Ловћену, испољава једну сасвим нову мисао, непознату и туђу Берберовићу:

„Немојте ме нигђе сахранити,
Без високa виса на Ловћену,
На Ловћену врха језерскога;
Ту сам вјечну кућу направио,
Дако би ми кости починуле:
Јер се мучим душом и тијелом,
Докле видим слогу у Словена,
А сад видим да вићети нећу,
Црне очи видијети неће,
А тијело дочекати неће,
Те стога сам кућу начинио
На високу врху од Ловћена,
Дако би ми кости дочекале."

И сам завршетак Павићевићеве песме разликује се од Берберовићеве. Док је Берберовић своју песму завршио тиме како неко из облака теши Црногорце који Његоша сахрањују на Цетињу, и док је сличан завршетак и у мостарској варијанти, код Павићевића се песма завршава без икаквих мистификација, продужена само преносом Његошевих костију са Цетиња на Ловћен:

„На Цетињу сахранише Рада.
Ту стајао три године дана,
Док Данило дође из Русије:
Стрица Рада завјет испунио,
На Ловћен му кости износио.“

Овакав завршетак Павићевићеве песме дошао је вероватно посредовањем предања, која су надопунила Берберовића, а можда и под утицајем народне песме „Пријенос тијела Владике Петра II са Цетиња на Ловћен“ (Вукова збирка). Ако је тако, онда је између Берберовићеве, Вукове и Павићевићеве песме дошло до занимљивог међусобног деловања и угледања. Берберовићева песма је кумовала при стварању Вукове, а Вукова је лако могла да послужи као надопуна Павићевићеве варијанте Берберовићеве песме.

Између Берберовићеве и Павићевићеве песме постоје и стилске разлике. Док је Берберовић своју песму оптеретио славеносербским терминима и док је његова употреба јата рђаво деловала на ритам, дотле је Павићевићева песма потпуно чиста, изречена свежим речником и украшена свим општим квалитетима нашег епског песништва. На самом почетку песме пада у очи разлика између словенске антитезе код Берберовића и код Павићевића. Берберовић, стварајући под утицајем народне епике, није могао да уђе у суштину народног стила и његовог осећања за лепо, па је његова фигура непотпуна и саката (стихови 9–15, Берберовићеве песме). Међутим, човеку из народа није годило то храмање; он га је исправио, стварајући по своме естетском осећању чисту и одговарајућу словенску антитезу:

„Црну Гору притиснула тама,
А на Ловћен закукала вила,
На Цетињу према манастира,
Соколићи пиште у јатима,
Завијају вуци у лужине.
Није тама од Бога послата,
Нити кука на Ловћену вила,
Нити вију вуци у лужине,
Нити пиште птице у јатима...“

И поред разлика у карактеру и стилу, Павићевићева песма има и доста сличности са Берберовићевом, сличности без којих се не би могло установити ни њено порекло. Мада збијенија од Берберовићеве, измењена и оријентисана на народно тумачење Његошеве историјске улоге, Павићевићева песма је задржала основни тематски оквир, личности и догађаје, па местимично чак и стихове. Они, истина, нису увек распоређени тамо где су стајали код Берберовића; испретурани су, али су ипак сачувани, углавном онакви какви су били у почетку. Занимљиво је за Павићевићеву песму баш то да је тамо где

је одступала од свог извора, одступала готово потпуно, а да је верност оригиналу, ако га је задржавала, задржала такође у целини. Захваљујући томе код Павићевића ће се сусрести стихови снажно подударни са Берберовићевим:

„Помоз Боже и света тројице,
Сачувај ми миле Црногорце.“
То изрече ’Због ом Црногорци’,
То изрече лаку душу пусти,
Пође душа међу анђелима.
- – – – – – – – – – – – – – – –
Истина је без Рада је криво,
Ма је њему име вазда живо.“

Као целина, Павићевићева варијанта Берберовићеве песме „Догађај при смрти владике и господара црногорског Петра Петровића Његуша II“ је значајна по томе што представља доказ њеног мењања у њему. Павићевићева песма можда није тако истинита као Берберовићева, али је уметнички свежија, чистија и независнија од дигресија; она је потпуни одраз народног схватања и тумачења Његошеве историјске појаве и људске личности.

Друга варијанта Берберовићеве песме дошла је преко Мостара. По исказу певачице од које је забележена, песма се у вароши појавила средином претпоследње деценије прошлог века. Ова нова варијанта Берберовићеве песме дошла је из Црне Горе. Како је певачица помињала, она ју је научила негде око 1885. године, од неких избеглица. Вероватно ће бити реч о учесницима буне 1881. године, који, после неуспеле акције, једно време нису могли да се врате својим кућама, па су се, до амнестије, склонили у Црну Гору. Како су мостарски Срби полагали велике наде у тај устанак, неки су од њих и сами били у емиграцији. Није искључено да су ову песму они донели са собом, а можда је и неки бивши избеглица у самом Мостару дошао до Берберовићеве књиге, па је песму раширио по граду без икаквих посредника. Да није исказа певачице, ова претпоставка би била готово тачна, јер сама та варијанта није ништа друго до врло мало измењена Берберовићева песма.

Дубље редакције, сличне онима у Црној Гори, песма у вароши није могла да доживи. Варош је на песму могла да делује у смислу лаке коректуре језика и понеког стиха – и то чешће негативно – али утицање на карактер самог дела било је заустављено. Евентуалне измене се ипак не смеју искључити, поготово због тога што је певачица напустила Мостар, задржавши у сећању песму у њеном првобитном облику, а и због тога што је песма и иначе била доста дуго и позната и чувена у Мостару[1]), па је време морало, бар лагано, да наруши њен првобитни лик.

[1] Сведочанство В. Влаховића у чланку „Епска пјесма у Мостару“, Прилози за проучавање народне поезије 1/1934.

Разлике између Берберовићеве песме и мостарске варијанте су минималне: овде и онде испретуране су речи, замењене или извртнуте, и тек на два места је испуштен понеки стих. Мостарска варијанта нема стихове 69–72, као и стихове 127. и 143, али за то свакако треба захвалити певачу, који их је или заборавио или их уопште није научио. Замена и премештање речи је далеко чешће и понекад као да освежава песму. Док, само примера ради, Берберовићев стих 157. није ни нарочито јасан ни логички оправдан, мостарска варијанта је јаснија и потпунија:

„Облак густи над манастир клече, 150
Из њег' вила јасним гласом рече..."

Сличних примера би се могло наћи неколико, али ни они не би могли да наруше очигледну сличност Берберовићеве песме са њеном мостарском варијантом.

Развој нашег епског народног песништва прати интересантна појава да се делови старијих, већ испеваних, песама употребљавају при стварању нових. Та појава се најчешће сусреће у песмама које говоре о женидбама појединих јунака, о њиховој смрти или њиховим мегданима. Упоређујући Берберовићеву песму „Догађај при смрти владике и господара црногорског Петра Петровића Његуша" са неким сродним песмама са терена Црне Горе, могу се наћи примери који показују њихова узајамна употпуњавања. После Вукове смрти (1864) међу његовим рукописима је нађена песма „Пријенос тијела владике Петра II са Цетиња на Ловћен". Песма говори о догађају који је уследио три године након Његошеве смрти и Вук је њу могао да добави у раздобљу од једног деценија, иако је за живота није објављивао. Како је садржај песме „Пријенос тијела..." другачији од садржаја Берберовићеве песме, то је сам опис Његошеве смрти дат врло сажето са скученим набрајањем догађаја. Сме се претпоставити да је певач песме „Пријенос тијела..." знао народну варијанту Берберовићеве песме, или чак и саму песму „Догађај при смрти...", па да је опширан опис саме смрти скратио због различитог карактера своје песме. Стихови 1–5, „Пријеноса тијела...":

„Кад владика Петар умираше,
Који Црном Гором управљаше,
Он ви страшне завјете чињаше
На сенате и на војеводе,
На сердаре и на капетане."

У упоређењу са стиховима 37–96. (Берберовићева песма), односно 24–71. (црногорска варијанта), говоре да је то у ствари исто, само нешто краће. Стих 19 „Пријенос тијела..." гласи:

„Препоручи богу Црногорце“

- а 83. и 84. стих црногорске варијанте:

„Помоз боже и света тројице,
Сачувај ми миле Црногорце.“

- док се врло слични стихови (103. и 104) налазе и код Берберовића. Стих 21. Вукове песме:

„Пак се Петар у постељу спусти“

- готово је идентичан са 105. стихом Берберовићеве песме:

„Па се потом сави у сједницу.“

Осим тога стихови 23-28:

„Шта је тадар у палацу било“
Горке туге, велике жалости,
Риданија, плача и кукања,
Од витеза, од Црногораца,
Од његова оца и матере,
О томе ви нећу спомињати.“

- показују видну сличност са стиховима 111–116. Берберовићеве песме. С обзиром да је Берберовићева песма, односно њена црногорска варијанта, стала на место чисто народне књижевне творевине о смрти Његошевој, њен утицај на песму „Пријенос тијела...“ није невероватан.

Помена о Његошевој смрти има и у песми „Постанак књаза у Црној Гори“ (Вукова збирка), но та се песма не може употребити ради тражења сличности, него само ради објашњења неких стихова код Берберовића. Стихови 19–23. „Постанак књаза...“:

„Владајте се мудро и паметно,
У злу сте се мјесту удесили,
У тијесне горе камените,
Међу двије велике хаждаје,
Међу Турке и међу Латине.“

- јаснијом израза објашњавају 61. и 62. стих Берберовићеве песме:

„При вама је зубља и кресиво
Моје среће најбоље тециво.“

И по песми „Постанак књаза...“ Његош са самртничке постеље саветује Црногорце да се не замере Латинима; помиње пријатеља Мамулу Лазара, савјетује пажњу према бечком ћесару, везу с Русијом, опрезност у политици с Турцима – о чему, у ствари, говори и Берберовићева песма. После првих сто стихова, песма „Постанак књаза...“ се, додуше, одвија у другом правцу, али њен први део упућује на подударност са Берберовићевом песмом.

И тако је једна песма из неугледне песмарице попа Николе Берберовића превалила дуг пут од мале штампарије браће Батара у Задру, преко безбројних уста различитих поколења до наших дана, проживела богат живот у којем се изменила, служила различитим интересима и била искоришћавана при стварању нових народних књижевних творевина о Његошу – творевина које, уопште узевши, представљају одраз љубави према песнику „Горског вијенца“.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
82.09

Бранка Радовић

НОВЕ КОМПОЗИЦИЈЕ СРПСКИХ И ЦРНОГОРСКИХ АУТОРА ЊЕГОШУ

У раду ће бити обрађене композиције нових српских и црногорских аутора који су стварали на стихове и прозу П. П. Његоша, део њих изведен, а део непознат јавности, настао у иностранству. Бавећи се и даље истраживањем и праћењем нове српске музике, посебно ове врсте, после закључивања своје књиге, *Његош и музика* (2001) која је део докторске дисертације са истим насловом, током последњих петнаест година појавила су се и потпуно нова музичка дела: међу познатима, нове композиције написали су и на други начин Његошу су се обратили академик САНУ Дејан Деспић, академик ЦАНУ Жарко Мирковић, али и сасвим нова имена Александра Перуновића, Нине Перовић, као и Татјане Прелевић, која живи и ради у Немачкој, затим Марка Рогошића и др. Део композиција је поручен за извођење на великој прослави у Подгорици априла 2013. године. Сматрамо да „померају“ наше претходне ставове изречене у поменутој књизи као и да обогаћују тему којом се бавимо више деценија. Нису обрађиване нити познате другим музиколозима, стручњацима и ауторима.

Кључне речи: композиција, Његошеви стихови, тужбалица, нова дела, спот, перформанс

До данас смо пронашли, пописали, регистровали и анализирали 50 композиција писаних на Његошеве стихове и прозу у времену од Његошевог доба, значи од прве половине 19. века до 2014. године. Пре разматрања ових дела, од којих многа представљају саме врхунце појединачних ауторских опуса, осврнућемо се на то које су стихове или прозу аутори користили за своје музичке композиције.

У том погледу искључиву предност аутори свих временских и стилских раздобља у историји наше музике дају *Горском вијенцу,* показујући тиме заједничке особине.

Од најстаријих познатих композиција, као што је Огњеновићева *Посвета праху оца Србије*, преко Херцигоње, Готовца, Комадине, *Горски вијенац* је коришћен (само) једанпут као основа за либрето, дакле у целини (у Херци-

гоњином сценском ораторијуму), али уз битна скраћења текста. Сви најважнији ликови и филозофски садржаји постали су део нове књижевне творевине – либрета.

У осталим случајевима композитори су правили сопствене изборе стихова из *Горскоґ вијенца,* у зависности од намере компоновања и жанра музичке композиције. Другачији избор стихова потребно је направити у великој вишеставачној вокално-инструменталној форми него у малој вокалној форми, хору или соло песми. Приликом избора стихова највећи број композитора из прошлости и садашњости определио се за тужбалицу сестре Батриħеве. Изузетак чини неколицина композитора који су се инспирисали *Горским вијенцем,* а да ову тужбалицу нису компоновали (Настасијевић и његов ученик Комадина).

Историјски посматрано, најраније написана тужбалица јесте она Исидора Бајића, која представља део музике намењене сценској поставци *Горскоґ вијенца.*

Мерена чисто естетским критеријумима и вреднована музиколошким параметрима, ова дела припадају самом врху, тј. најзначајнијим остварењима писаним на Његошеве стихове (Манојловић, Коњовић, Маринковић-Славенски).

Зашто Тужбалица?

У самом Његошевом *Горском вијенцу* тужбалица представља један од најпотреснијих одломака. То је изразито лирска епизода пуна емоција, трагична, драматична у исти мах, која може да буде и сцена у опери (Коњовић, Херцигоња) и став веће форме (Херцигоња – кантата) и самостална хорска композиција (Манојловић), односно соло песма (Таминџић). Баладна форма, наглашена емоционалност, особени стих уз који следи обавезан и стални рефрен, дакле њен садржај, карактер, стих, версификација – све су то разлози за компоновање великог броја музичких тужбалица.

Када је реч о мелодији стиха и скривеној интонацији реченице, између стиха и рефрена крије се метрички и мелодијски контраст који изазива и драматуршки обрт, нудећи композиторима различита формална и звучна решења. Његошев стих тече гипко и лако, „певљив је“, има много дугих вокала који се лако компонују. Главни део стиха протиче у вокалима **u**, **o**, **a** и скоро да сугерише ток и дужину мелодије. С друге стране, рефрен („куку леле“, „јаох мени“) асоцира на звучну представу бола израженог дубљим женским гласом.

Пишући самосталне композиције аутори су осећали потребу за специфичном архитектонском драматургијом, не само порастом драматике и интензитета на крају него и прављењем контраста унутар дела. Тај начин још више потцртава почетне и завршне стихове (Манојловић – *Тужбалица*). Оно што је заједничко свим ауторима јесу сличности у структурирању мелодија и њиховом вођењу, развијању, чак и у начину хармонизације .

Мелодије дугог даха а малих покрета најчешће су хармонизоване у прожимању тоналитета и модуса, обавезно у „ниским“ молским тоналитетима уобичајеним за посмртне маршеве. Композиције засноване на стиховима Његошеве тужбалице као да најмање сведоче о стилским менама, о протоку историјских и стилских етапа у развоју наше музике. Архаичност стихова, свевременски садржај текста, као и версификација, сугерисали су многобројне сличне поступке код стваралаца стилски веома удаљених епоха и развојних фаза. Од Бајићеве прве тужбалице до Таминџићеве соло песме протекло је седамдесет година. Сличности су уочљивије од разлика, сродности – од самосвојности приступа. Посебно се чини да се после педесетих година 20. века у том погледу није далеко отишло, нити су се релације између тона и речи битније померале.

Занимљиво је да се интересовање за стихове Тужбалице одржало до данас и да су се чак двоје савремених аутора у 21. веку, Дејан Деспић и Жарко Мирковић, управо обратили различитим деловима овог поетског одломка из *Горскоī вијенца.*

Избор из осталих дела и других стихова најчешће обухвата поједина кола (код Пашћана свих шест), односно поједине делове из кола, почев од аутора као што је Гвидо Хавласа *(Коло црноīорско),* преко Мариħке, Вучковића, Настасијевића, Комадине, Херцигоње, до мање значајних аутора – Радовића, Влајина – и њихових остварења.

Често су коришћена оба монолога владике Данила (први и други у оба Комадинина дела, посебно у симфонији *Њеīош).* Скоро обавезно у избору стихова присутна је клетва коју у делу изговара сердар Вукота, а која је музички представљена у дијапазону од солистичког наступа до хорских и вокално-инструменталних нумера. И клетва, као и сви остали борбени стихови, управо је коришћена и компонована због самог текста и потребе музичких стваралаца да изразе осећање хероизма.

Инспирисање осталим Његошевим делима (изван *Горскоī вијенца*) јавља се такорећи спорадично и изузетно. Његошеве песме инспирисале су настанак два хора *(Ловħену)* и једне клавирске композиције. Оба хора (Бандуров и Комадинин) рађена су на стихове песме *Ловħену,* а клавирска минијатура – на стихове љубавне песме *Ноħ скуīља вијека.*

Луча микрокозма присутна је само у комбинацији са делима из писама турским пашама (Мирковић – *Писма)* а *Шћепан Мали* – у покушају Таминџићеве опере.

Једна црногорска композиторка и пијанисткиња, Татјана Прелевић, која живи и ради у Хановеру, инспирисала се *Лучом микрокозма* у свом делу за гудачки оркестар који је назвала *Concerto ma non grosso* рађеном сасвим модерно у духу авангарде 20. века. Она има свој састав савремене музике у Немачкој са којим прави различите перформансе, као што је и овај, изведен у низу црногорских градова на турнеји организованој 2001. године. Недавно је из њене радионице проистекао спот, односно кратка визуелна форма коју је начинила млада уметница из Хановера Јелена Томашевић, која је комбиновала слику и звук обраћајући се Његошу. Овај њен спот нисмо видели, али нам је о томе податке дала сама Татјана Прелевић, у чијој групи, радионици и „ворк шопу" су перформанс и спот и настали.

Од прозних радова, поред поменутих *Писама,* цео први став *Тестамента владике Рада* преузео је композитор Рајко Максимовић за садржај вокално-инструменталног дела *Тестамент.* Од неколико стихова до либрета, од неколико сентенци до целих кола, композитори су веома различито приступали Његошу – највише у зависности од тога за коју су се музичку форму определили.

Мале вокалне форме које трају неколико минута могле су да искажу по неколико стихова, док су већи облици обухватали целу тужбалицу, коло, монолог. Редослед ставова у кантати, симфонији и сл. сугерисао је и одређени контраст који је најпре успостављен избором стихова – сменом херојских, лирских, проклињућих, мисаоних. Начин изградње форме свих ових дела у директној је и најприснијој вези са текстом (текстовима). Такође су и најмлађи аутори Александар Перуновић и Нина Перовић користили скоро исте стихове као и њихови претходници, аутори из прошлости. Александар Перуновић (1978) у хору *Клетва* управо користи (за) клетву коју изговара сердар Вукота док Нина Перовић (1985) у својој композицији *Нека буде*, насталој 2012. и изведеној 2013. године, користи различите технике певања-говорења, шапутања, а у виолинској деоници и мање помаке од малих секунди, четврттонове, желећи да постигне што аутентичнији звук, доспевајући до неопримитивизма и чертврттонске музике чешких следбеника и ученика Алојзија Хабе. Она скоро постиже да виолина звучи као препарирани инструмент, а цело дело одише неоавангардом.

Неколико композитора се више пута обраћало Његошу. Босанско-херцеговачки композитор Војин Комадина има цео мали опус комнпозиција инспирисаних Његошем. Највреднији су опсесивни односи према Његошу какав је некада имала Исидора Секулић, а композиторка Љубица Марић (1919-2003) се после веома дугог времена вратила инспирацији Његошем. Њена компо-

зиција *Стихови из Горског вијенца* настала је поводом велике прославе у екс Југославији одржане на Цетињу 1951. године када су поручене композиције тада водећим југословенским ауторима и изведене на свечаној академији у Цетињу, приликом обележавања стогодишњице Његошеве смрти. Композиторка је дуго ћутала да би се у последњем стваралачком периоду поново вратила Његошу у необичној композицији која је чисто инструментална, без текста, писана за клавирски трио *Торзо.* У једном тренутку изнад нотног текста уписан је један стих из *Горског вијенца* („Је ли јавје од сна смућеније“) који једино упућује на инспирацију Његошем. Дело је настало 1992. године и овенчано је највећим признањем у нашој земљи – Мокрањчевом наградом.

Други аутор је композитор, теоретичар, музички писац и члан САНУ Дејан Деспић, који је 1984. године компоновао *Ноктурно* за клавир инспирисан песмом *Ноћ скупља вијека*, једном од наших најлепших романтичарских песама, неподстакнут директно прославама и обележавањима Његошевих годишњица, него, како бисмо рекли, „изнутра“ је компоновао *Тужбалицу (...сестре Батрићеве)* 2008, године, премијерно изведену 2009. године.

Други аутор је црногорски композитор, али веома познат и признат на свим просторима екс Југославије и у свету, Жарко Мирковић (1953), који живи и ради у Подгорици, такође се најпре у делу *Писма* и у једном ставу из ове композиције обратио *Лучи микрокозма* и *Писмима*, да би се и он, ове године, поводом 200. годишњице у делу *Тренос* такође инспирисао стиховима из Тужбалице сестре Батрићеве које је компоновао за соло сопран, соло виолончело и мешовити хор. Тренос“ је пјесма о ономе који заувијек одлази и немоћи оних који остају“ – казао је Мирковић.

Концерт са делима српских и црногорских композитора у извођењу Здруженог хорског ансамбла хорова Црне Горе и низа солиста као и низа диригената предвођених Даринком Матић Маровић одржан је 20. априла 2013. у Црногорском народном позоришту у Подгорици да би, неизмењен, био поновљен у Неготину, 19. септембра 2013. у оквиру фестивала Мокрањчеви дани. Како су дела јавно изведена у две различите средине тако су показала различите карактеристике, од неокласичних или неоромантичарских карактеристика Деспићеве минијатуре, до постмодерних стилских особина Мирковићевог дела и минималистичко-репетитивних карактеристика младих аутора, посебно Александра Перуновића, као и покушаја оригиналног и новог у делу Нине Перовић, најмлађе ауторке у овоме низу и избору.

Двоје младих аутора којима су дела поручена како би била изведена управо у овој години обележавања Његошеве 200. годишњице дипломирали су одсек композиције и сада се обоје налазе на докторантским студијама на ФМУ у Београду.

Чини се да је и наше време донело специфичне видове обраћања Његошу и да се некадашње класично и патриотско-романтичарско усхићење

филозофијом, поетиком и романтиком великог песника преточило у нове и сасвим нове стилове и правце који и иначе обележавају музички тренутак данашњице. Тако Деспићева *Тужбалица* звучи као римејк некадашњих, али сада подигнутих на виши технички ниво, а Мирковићево дело веома необично грађено у дијалошкој форми између соло сопрана и виолончела на фону и „сцени“ коју обезбеђује мешовити хор. Његова тужбалица се меша са заклетвом, комбинује стихове у свом текстуалном предлошку који доводи до настајања нове вокално-инструменталне форме. Преиспитује и дејство стихова, али и саму форму у коју се нова садржина улива.

Дело Александра Перуновића евоцира неке ритуалне обрасце тужења у којима се реч више не чује, слогови се мешају и преплићу и обезвређују у име вишеструког понављања истих и сличних мотива који су потцртани не тимпанима, бубњевима, него лупањем ногом, ударањем такта који хорски певачи чине ногом и тиме се, репетитивношћу, малим мотивским флоскулама, као неком новом мантром, вратило у култне и обредне форме из којих су проистекле клетве и заклетве.

Нина Перовић се обратила хорској форми са солистом, слично Жарку Мирковићу, с тим што је ова ауторка компоновала дело за мешовити хор и соло виолину, како је сама записала како би виолина асоцирала на гусле. Овај податак заиста изненађује, тим пре што гусле могу да подсете на виолончело или контрабас, али никако на високе и мелизматичне звуке виолине, инструмента који је у њеној композицији врло виртуозно третиран. Али, могуће је да данас млади тако чују или желе да трансформишу фолклорни идиом и препознатљиви звук гусала у другачији, њима ближи и прихватљивији.

Ни један од аутора који су се последњих година обратили Његошу није користио цитатност нити оригиналне, изворне црногорске теме, мелодије, напеве. Сви су покушали да у новим структурама које само асоцирају својим малим помацима, мелодијама од неколико тонова, секундним покретима, као и структуром својих композиција или само понеким детаљем одговоре „зову“ тла. Утолико се и по том елементу, односу према фолклорном узорку у стилском и стваралачком погледу веома померила композиторска пракса доносећи дела као што су перформанс, видео спот и нове форме старих жанрова какви су мешовити, женски хор коришћени и у комбинацијама са инструментима, али и у измењеном фактурном саставу унутар самог хорског ансамбла.

Аутори који су били инспирисани Његошем компоновали су дела различите примене, намене, различитих изворишта. Свака драматизација на сцени је доводила до стварања неке врсте примењене музике, по чему је био познат већ Исидор Бајић, који је писао музику за извођење *Горскоґ вијенца* на сцени у Новом Саду 1901. године. Следећу групу композитора представљају аутори парафраза који су Његошеве стихове интерполирали са неким другим узорком, какви су *Нарицаљка* Косте Манојловића, писана поводом

смрти краља Александра, и опера *Кнез од Зете* Петра Коњовића, када мајка Јевросима очекује сватове и снаху, синовљеву невесту, а дочекује тужбалице. У оба случаја су интерполирани стихови Тужбалице сестре Батрићеве.

Прослава Његошеве 200. годишњице 2013. године говори много о духу нашег тренутка и времена, па ћу на крају подсетити, не без резигнације, на прославу из 1901. године, којој је био посвећен цео један број „Бранковог кола“ (31. јануара 1902, Сремски Карловци VIII, 4 и 5, стр 192), у којем непознати аутор, извештач пише:

„*У свим српским крајевима од Фоче до Пакраца било је манифестације љубави и поште према великом српском Пјеснику поводом његове посмртне педесетогодишњице, али је Нови Сад свима предњачио.“*

У години јубилеја, много је учињено на плану индивидуалних, појединачних напора, стручњака, истраживача, филолога, филозофа, историчара, али ништа није покренуло државу на одговор Његошу. Расутост догађања имала је меру дирљиве захвалности појединаца, али не и државне власти. Година великог јубилеја памтиће се и по томе.

Branka Radović

NEW COMPOSITIONS OF SERBIAN AND MONTENEGRIN AUTHORS TO NJEGOŠ

S u m m a r y

In the group of fifty authors who have been inspired by Njegoš's poetry and prose there are some most important names of the history of Serbian music. Among the authors who have recently composed are Dejan Despić, academician of the SASA and Žarko Mirković, academician of the MASA, but also some completely new names like Aleksandar Perunović, Nina Perović, Tatjana Prelević, who lives and works in Germany, then Marko Rogošić and others. Some compositions were commissioned to be performed at the grand celebration in Podgorica in April 2013. New works "shift" our previous views expressed in our book "Njegoš and Music" (2001) and enrich the topic we have been dealing with for several decades. This paper gives an overview of previous compositions from the 19th century to the present, as well as specific reviews of the latest works created in our century. This topic is not exhausted, it is permanently open, because the vitality of Njegoš's work is permanent and remains an inspiration to both old and young authors. Openness to modern forms of visual and musical expression was also an evidence of the inspiration by Njegoš's work and its applicability to modern forms and new means of artistic expression.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II

Ненад Макуљевић

САВРЕМЕНИК, ХЕРОЈ И СВЕТИТЕЉ: КРЕИРАЊЕ ЊЕГОШЕВОГ ЛИКА У ВИЗУЕЛНОЈ КУЛТУРИ

У политичкој и културној историји XIX века издваја се јединствена личност Петра II Петровића Његоша. Духовни предводник и господар Црне Горе био је уједно и песник, који је већ у свом времену препознат и прослављан као један од најзначајнијих људи и хероја српског народа. Током XX века култ Петра II Петровића Његоша није умањен, иако је било покушаја реинтерпретације његовог историјског лика. Почетком XXI века, у Његошевој личности препознате су светитељске карактеристике, што је отворило ново поглавље у интерпретацији његовог лика и дела. Једно од битних сведочанстава Његошевог лика и његове касније рецепције у културном и политичком животу доноси визуелна култура.[1] Намера у овом раду није да се прикажу сва дела која представљају Петра II Петровића Његоша, него првенствено да се укаже на битне токове и карактеристике визуелне презентације владика и владара Црне Горе.

Савременик: владика и владар

Комплексна улога Петра II Петровића Његоша захтевала је изузетну ангажованост у многобројним пословима у одржавању и преображају народа и земље којом је столовао. Посебно се истицала његова креативност која се огледала у књижевном раду, као и у старању око визуелног идентитета Црне Горе. Петар II се истицао и изузетном образованошћу, као и информисаношћу о савременој европској култури. Сведочанства о његовим путовањима по Русији, италијанским градовима и Бечу јасно говоре у којој су га мери привлачили и интересовали архитектура и сликарство.[2] Његош је сигурно имао

[1] О представама Његоша писали су: Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња (1830-1851)*, Београд 1957, 163-168; P. Malbaša, *Spomenici Petru II Petroviću Njegošu*, Matica 55, (Cetinje 2013), 255-314; J. Zeković, *Njegošev portret kroz vrijeme*, u: *Petar II Petrović Njegoš Portreti*, katalog Narodni muzej Crne Gore, Cetinje 2013, 5-50; С. Кљаковић – Р. Пековић, *Седам Његошевих сахрана. Ка Његошевом коначном почивалишту*, Београд 2013, 129-152.

[2] Види: *Његошева биљежница*, Цетиње 1956.

и изузетну свест о значају и функцији портрета. Током прве посете Русији купио је литографије цара Николаја, царске породице и славних руских генерала.[3] Његош је „у својој соби ђе је спавао хранио у минијатури слику Карађорђеву," испод које је дописао стихове: „Само име Карађорђе / кад Србину на ум дође, / запламти се крв у груди, / Јуначко се срце буди."[4]

Петар II Петровић Његош хиротонисан је за владику Црне Горе и брда 1833. у Русији.[5] Његово владичанско достојанство подразумевало је ношење свечаног архијерејског орната. Један од описа његове владичанске одежде доноси И. Г. Вилкинсон, који наводи да се она састоји: „од дугачке мантије отворене спреда; испод ње је друга исте дужине, опасана појасом; глава му је покривена црном округлом а високом капом, какву обично носе православни свештеници; са капе му пада црна панкамилавка на рамена."[6] У складу са својим владалачким достојанством Петар II Петровић Његош се и сахранио у архијерејској одежди, коју му је поклонила руска царица.[7]

Његошево архијерејско достојанство је у значајној мери одредило иконографске моделе по којима је он био представљан. У визуелној култури вековима је била развијана иконографија архијереја, при чему је уобличено више стандардних типова, са порукама о личности, достојанству и црквеној организацији. Архијерејски портрети били су саставни део опреме владичанских резиденција, па су зато и формулисани са наглашеним репрезентативним карактером.[8]

Петар II Петровић Његош се са архијерејским портретима сигурно сусрео већ у Цетињском манастиру. Репрезентативне архијерејске портрете могао је такође да види и у Русији, као и при обиласку резиденција других православних архијереја. Поједини архијерејски портрети били су репродуковани и на графичким листовима, као и у појединим штампаним књигама.[9] Петар II Петровић Његош приказан је на више визуелних представа као владика Црне Горе и брда.

Поједине представе Његоша као архијереја илуструју његов живот на Цетињу.[10] Према досадашњим сазнањима није забележено постојање његових стојећих портрета, који су били карактеристични за приказе архијереја

---

[3] В. Врчевић, *Живот Петра II Петровића Његоша*, Београд 2003, 42.

[4] В. Врчевић, *Живот Петра II Петровића Његоша*, 45.

[5] В. М. Г. Медаковић, *П. П. Нэгош – последњи владајући владика црногорски*, Нови Сад 1882, 67.

[6] И. Г. Вилкинсон, Посета Црној Гори, у: *Савременици о Његошу*, изабрали и редиговали В. Латковић и Н. Банашевић, Београд 1951, 113-114.

[7] Љ. Дурковић–Јакшић, *Његош и Ловћен*, Београд 1971, 50.

[8] О архијерејским портретима види: М. Тимотијевић, Портрети архијереја у новијој српској уметности, у: *Западноевропски барок и византијски свет*, уредник Д. Медаковић, Београд 1991, 147-174.

[9] М. Тимотијевић, *Портрети архијереја у новијој српској уметности*, 163.

[10] Види: М. Марјановић, *Црна Гора очима Европе 1796-1918*, Београд 2007, 24; J. Zeković, *Njegošev portret kroz vrijeme*, 20,

током XVIII века. Познати архијерејски портрети Петра II јесу његове допојасне представе, али се они разликују по иконографским карактеристикама.

Најранији портрет Петра II Петровића Његоша као архијереја урадио је Моргунов 1833. године. Портрет је настао по његовом рукоположењу за владику Црногорског и Брдског, у цркви Преображења у Петрограду. На овом портрету приказан је као архијерej са камилавком на глави, панагијом и крстом на грудима.[11] Током 1837. настао је портрет, који је у Трсту насликао словеначки сликар Јожеф Томинц.[12] У настанку овог портрета сигурно је учествовао и посредовао тршћански трговац Димитрије Фрушић. Трст је представљао важну дестинацију за Његошева путовања, па се он приликом својих боравака сусретао са Фрушићем. Његош је написао и песму посвећену Чедомиљу, рано преминулом сину Д. Фрушића.[13] Друштвени успех и углед Д. Фрушића је био посведочен и његовим породичним портретом, који је насликао водећи сликар грађанског друштва у Трсту Јожеф Томинц 1835.[14] Његош је код Фрушића сигурно видео овај портрет, што је сигурно допринело и одлуци да га он портретише.

Портрет Петра II Петровића Његоша, рад Јожефа Томинца, у потпуности одговара концепцијама бидермајерског грађанског сликарства. Његош је приказан у седећем појасу за столом. На њему су сви знаци владичанског достојанства – на глави има камилавку, а на грудима крст и панагију. Десна рука је положена на сто, док је лева спуштена низ тело. Испод архијерејске мантије виде се рукави беле кошуље. Његошев поглед усмерен је ка столу и то према урамљеном предмету приказаном с полеђине, могуће огледалу или некаквој слици.

Томинцов концепт Његошевог портрета само у иконографским карактеристикама одежде и инсигнија одговара стандардизованим приказима архијереја. То је првенствено грађански портрет, који истиче медитативност и мисаоност представљеног. Загледан у урамљени предмет (слику-огледало) на столу, Његош је приказан као интелектуалац у контемплацији.

У ризници цркве у Темишвару, сачуван је репрезентативан архијерејски портрет Петра II Петровића Његоша.[15] Нису познати извори који би указивали на тачно време настанка, сликара и порекло овог портрета, што отежава разумевање његове првобитне функције.

---

[11] Овај портрет често је репродукован. Види: *Његошев албум*, Цетиње 1951, 7.

[12] A. Quinzi, *Giuseppe Tominz*, Trieste 2011, 177; О историји овог портрета видети: М. Дивјак, *Једини портре Његошев*, Политика 8130, (Београд 24. XII 1930), 7; Н. Милошевић, *Како је купљен и продат Његошев портре*, Политика 8145, (Београд 10. I 1931), 4.

[13] Види: „Спомен на гробу Чедомиља, сина родољубива господина доктора Димитрија Фрушића," у: *П. Петровић Његош, Пјесме*, Целокупна дела Петра Петровића Његоша, књига прва, Београд 1967, 141.

[14] A. Quinzi, *Giuseppe Tominz*, 172.

[15] Љ. Дурковић-Јакшић, *Српско-црногорска сарадња (1830-1851)*, сл. 64, 236.

Ј. Томинц, *Петар II Петровић Његош*

На портрету из Темишвара Петар II Петровић Његош је приказан у складу са праксом сликања архијереја.[16] Он је окренут ка посматрачу, па лик добија иконични карактер. На глави му је камилавка, на којој је крст. Обучен је у мантију, преко које је архијерејски огртач. Део одежде чини још и појас, док му је на грудима лента, као и крст и панагија.

Темишварски портрет одговара стандардним сведеним типовима архијерејског портрета, што би јасно указивало да је он и био намењен за излагање у неком од црквених простора. Судећи на основу старосне доби приказаног лика, претпостављамо да је овај портрет настао након слике Јожефа Томинца. То би указивало на његово датовање после 1837, т.ј. највероватније око 1840.

У савременим представама Петра II Петровића Његоша посебно место заузимају портрети који га приказују као народног владара и господара Црне Горе. Током XIX века облачење владара у народни и грађански костим било је присутно широм европског простора. То је била последица усвајања националне идеологије и демократизације, којом се истицало да је владар припадник и заступник народа који предводи.[17] Поштујући ове принципе, као и локалну традицију у Црној Гори где се свештенство одевало као и остали народ, Његош је такође носио народни костим. Вук Врчевић наводи да је Његош 1834. скинуо монашку одежду и „...даде начинити народње као што Црногорци носе, али, наравно, много боље, од фине бијеле чохе гуњ, од плаветне димије (гаће), докољенице од бијеле чохе, цревље градске и капу црногорску, пас од модор-жућкасте свиле, јелек и џамадан склетни, извезен на највештије обичне златне гране. Носио је силај од фине црквене устројене коже, али никаква за њ. оружја.“[18] Сличан опис доноси и Вилкинсон, који бележи да Његош на глави има црвен фес, а „одевен је обично по војнички, у народном оделу, ма да богатије, и огрнут је скерлетним ћурком са крзном по ивицама. Носи широке и кратке црногорске чакшире у плавој боји; два донекле необична додатка његовој одећи јесу црна свилена каравата и црне кожне рукавице.“[19]

Ликовна представа Његоша као народног владара уобличена је у великој мери заслугом Анастаса Јовановића. Јовановић је био вишеструко значајна личност за српску културу и креирање националних програма у визуелној култури.[20] Он је био први српски фотограф и литограф, који је реализовао велик број графичких представа. Као веома близак са породицом Обреновића, Анастас Јовановић је боравио у Бечу током њиховог изгнанства. Тамо се више пута сусрео са Петром II Петровићем Његошем, којег је поштовао као једног од најзначајних Срба свога времена. О томе сведочи и његов син

---

[16] Упор: М. Тимотијевић, *Портрети архијереја у новијој српској уметности*, 167-168.

[17] Упор.: Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку*: 135-136.

[18] В. Врчевић, *Живот Петра II Петровића Његоша*, 57.

[19] И. Г. Вилкинсон, *Посета Црној Гори*, 113.

[20] О Анастасу Јовановићу види: П. Васић, *Живот и дело Анастаса Јовановића првог српског литографа*, Београд 1962.

А. Јовановић, *Петар II Петровић Његош*, фотографија

Константин Јовановић, у својим мемоарима: „Даље се сећам владике црногорског Петра, који је врло често долазио моме оцу у посјету. Беше врло висок, црномањаст (са) пуном, али не и дугачком брадом, у црногорском оделу. Живо се сећам те огромне велике и импозантне фигуре, а и његово црногорско одело ми је особито падало у очи."[21] Константин Јовановић бележи о блиским односима између Његоша и Анастаса, доносећи многобројне информације о владичином животу у Бечу 1847. године. Тако он наводи да је Анастас увече посећивао Његоша, који би му читао шта је тог дана написао у „Горском вијенцу."[22] Из сведочанстава о њиховој блискости може се исто тако закључити и да је Његош имао потпуни увид у процес стварања његовог литографисаног лика од стране Анастаса Јовановића.

Анастас Јовановић је више пута приказао Његоша током 1847. године. Из тог времена познат је цртеж Његоша „са чалмом" и фесом на глави.[23] Исте године Јовановић је извео и репрезентативан приказ Његоша. Сачувани су скица за портрет и акварел,[24] као и литографија, што све заједно указује на ауторово промишљање о изради Његошеве представе у најрепрезентативнијој варијанти. На литографији, Његош је приказан окренут ка посматрачу. Он на себи има црногорско одело, преко којег је пелерина са јаком, док на глави има калпак. Десну руку је заденуо за појас, а левом држи сабљу.[25] Овај литографски портрет замишљен је као репрезентативни владарски портрет. Калпак који Његош има на глави био је израђен управо у Бечу, током његове посете 1846/1847.[26] и свакако је спадао у истакнуте елементе његовог костима. Његош је тако приказан као владар Црне Горе, са гестом руке који показује спремност на борбу. Анастас Јовановић је у свом бечком атељеу снимио и фотографски портрет Петра II Петровића Његоша 1851.[27] Његош је ту приказан у народном костиму како седи. Десна рука му је ослоњена, док је у левој рукавица.

Током 1847. литографске портрете Петра II Петровића Његоша такође је израдио бечки сликар и литограф Аугуст Принцхофер (August Prinzhofer). Он је креирао допојасни Његошев портрет, на којем је, као и код Анастаса Јовановића, црногорски владар приказан у народном костиму са калпаком на глави.[28]

---

[21] К. А. Јовановић, *Разне успомене Константина А. Јовановић на владаре Србије и Црне Горе 19. века*, приредила Д. Ванушић, Београд 2012, 18.

[22] Константин Јовановић доноси информације о Његошевом месту становања у Бечу, као и о односу са кнезом Милошем и намери да њему посвети *Горски вијенац*: К. А. Јовановић, *Разне успомене Константина А. Јовановић на владаре Србије и Црне Горе 19. века*, 21-22.

[23] П. Васић, *Анастас Јовановић (1817-1899)*, каталог радова, Нови Сад 1964, 98.

[24] П. Васић, *Анастас Јовановић (1817-1899)*, каталог радова, Нови Сад 1964, 98; 102.

[25] П. Васић, *Анастас Јовановић (1817-1899)*, каталог радова, Нови Сад 1964, 78.

[26] Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња (1830-1851)*, 164-165.

[27] Р. Антић, *Анастас Јовановић – први српски фотограф*, Галерија САНУ, Београд 1977, 116.

[28] Види: *Његошев албум*, 66.

А. Јовановић, *Петар II Петровић Његош, Владика Црногорски и Брдски*, литографија

Исте године портрет Петра II Петровића Његоша слика и Јохан Бес.[29] На овом портрету владар Црне Горе је приказан како седи у народном костиму, са црногорском капом на глави. Приликом Његошеве посете Бечу 1847, његов портрет је насликао и Урош Кнежевић. Медаковић бележи да је у стану на Грабену Кнежевић израђивао данас непознату „велику слику владичину."[30]

Херој

Личност Петра II Петровића Његоша била је још од његових савременика препозната као херојска. Он је прослављан као борац за слободу и песник. Херој, који је животом и радом надилазио време у којем је живео. Прослављан и приказиван најпре као српски национални херој, исто тако је био перципиран и као истакнута личност европског друштва. Његошеви портрети били су јавно излагани и продавани у Бечу. Стефан Пејаковић бележи опис једног портрета: „Његову слику литографисану веома добро погођену, с калпаком на глави, на прсих с десна ред св. Ане, а с лева колајна црногорска сребрна, на једној страни двоглави оро с лавом у средини, а с друге стране за дом, веру и храброст красе тог мужа. Његова слика продава се овдје јавно код Милера на Грабену."[31]

У историји херојског приказивања Петра II Петровића Његоша важно место заузима и његова самопрезентација. Његош је био заокупљен и замишљен над српском историјом и херојима прошлости. У складу са схватањима свога доба, он је анализом историјских догађаја промишљао стварност. У поступцима славних предака видео је основе за сопствено деловање, а посебну пажњу је посвећивао херојским делима у борби против османских завојевача. Његош је то посебно истакао у појединим визуелним остварењима, у којима се, очигледно на његову иницијативу и уз његову контролу, појављује његов портрет као лик славних личности из српске и црногорске историје.

Као уводна илустрација у првом издању *Горскоī вијенца* је приказ владике Данила. Испод ове слике је Његошев потпис, што указује на њено алегоријско значење. Љубомир Дурковић Јакшић истиче да „ова слика претставља самог Његоша, који уствари и говори преко главног лица у *Горском вијенцу*."[32]

Једно од одликовања које је Његош установио је медаља Обилића за храброст.[33] Вук Врчевић наводи да је Његош у Бечу наручио да му се „начини

---

[29] *Њеīошев албум*, 70.

[30] В. М. Г. Медаковић, *П. П. Нэīош –йоследньи владаюћи владика црноīорски*, 126.

[31] С. Пејаковић, Његош у Бечу 1847, у: *Савременици о Њеīошу*, изабрали и редиговали В. Латковић и Н. Банашевић, Београд 1951, 128.

[32] Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црноīорска сарадња (1830-1851)*, 164.

[33] J. Zeković, Njegošev portret kroz vrijeme, u: *Petar II Petrović Njegoš Portreti*, 82-83.

А. Јовановић, *Срби око гуслара*, литографија

нарочита машина за направљање, њим измишљених сребрних и златних медаља који је даривао Црногорце за јунаштво. На једној страни стајала је слика Милоша Обилића, а с друге написано ’За храброст.’“[34] Нацрт за Обилића медаљу урадио је 1846/47. Анастас Јовановић. Љуба Ненадовић сведочи да је владика ишао у ватиканску ковницу да би наручио нове медаље 1851. године. Њега је пратио неки тамошњи цртач са нацртом медаље Обилића.[35] На медаљи је приказан лик из профила, са крађом брадом, који на глави има калпак. Овај лик идентификован је као Његошев портрет.[36]

У херојском приказивању Петра II Петровића Његоша, важно место заузима Анастас Јовановић. У своју чувену представу *Срби око гуслара*, насталу 1848, Јовановић је такође уврстио и представу Његоша.[37] Ова композиција је имала значајну националну функцију и представљала је скуп Срба око народног певача – гуслара.[38] Јовановић је, уз симболичке фигуре

[34] В. Врчевић, *Живот Петра II Петровића Његоша*, 57.

[35] Љ. Ненадовић, *Писма из Италије*, Београд 1907, 114.

[36] Љ. Дурковић-Јакшић, *Српијанско-црногорска сарадња (1830-1851)*, 165.

[37] Љ. Дурковић-Јакшић, *Српијанско-црногорска сарадња (1830-1851)*, 165-166; П. Васић, *Анастас Јовановић (1817-1899)*, каталог радова, Нови Сад 1964, 40.

[38] Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку*, 132.

које су представљале српски народ, приказао и најзнаменитије Србе свога доба – кнеза Михаила Обреновића и Петра II Петровића Његоша. На овој представи Његош је представљен као владика, што је одговарало његовом званичном положају у Црној Гори.

Анастас Јовановић је такође осмислио јединствену литографску целину у српској култури – „Споменике српске." Ту су били приказани најзначајнији догађаји и личности из српске историје и савременог живота. Литографисани лик Његоша објављен је у оквиру *Сп̄оменика србских* 1852. године. Он је насловљен: „ПЕТАРЪ II ПЕТРОВИЋЪ НЬЕГОШ – ВЛАДИКА ЦРНОГОРСКІЙ И БРДСКІЙ Рођ. 1815 + 1851." Његош је приказан у седећем положају. Са црногорском капом на глави, одевен је у плаве панталоне. Такође има црну кравату, белу доламу, и џемадан извезен златом.[39] Иконографија овог портрета произашла је из Његошеве фотографије, коју је 1851. урадио Анастас Јовановић.[40] Исти је нацртао и илустрацију за *Горски вијенац*, на којој је приказан игуман Стефан у разговору са Црногорцима,[41] што потврђује његову посвећеност и поштовање Његошевог дела.

Од друге половине XIX века Његошев лик се јавља у многобројним визуелним представама, које су га прослављале као хероја. У зависности од намене ликовног дела, друштвеног контекста и интерпретације Његошеве личности, коришћени су или креирани одговарајући иконографски типови.

Током 1882. Милорад Медаковић објављује монографију Петра Петровића Његоша.[42] У овој књизи су објављене и илустрације из Његошевог живота, које се односе на заклетву Црногораца над одром Петра I и „Избор и потврда Рада за господара Црне Горе."

Велик значај је имао Петар II Петровић Његош за Краљевину Црну Гору и династију Петровића. Приликом прославе двестогодишњице владарског дома Петровића 1896, направљена је репрезентативна медаља – огрлица на којој је приказано седам владара из ове династије. Ту је приказан и Његош.[43]

У процесу меморисања Петра Петровића Његоша важно место заузимају његове скулптуралне представе. Једну од првих креирао је Петар Убавкић, у виду бисте. Наводи се да се она налазила у двору краља Обреновића, заједно са ликовима других српских песника.[44]

Током друге половине XIX века долази до идеја о подизању споменика Његошу. Анастас Боцарић, уметник познат по многобројним српским патриотским композицијама, у Задру је 1899. изложио модел коњаничког споменика

---

[39] П. Васић, *Анас̄тас Јовановић (1817-1899)*, каталог радова, 46.

[40] Р. Антић, *Анас̄тас Јовановић – п̄рви срп̄ски фот̄ограф*, 116.

[41] П. Васић, *Анас̄тас Јовановић (1817-1899)*, каталог радова, Нови Сад 1964, 99.

[42] В. М. Г. Медаковић, *П. П. Нэг̄ош – п̄оследњи владаући владика црног̄орски*, Нови Сад 1882.

[43] J. Zeković, *Njegošev portret kroz vrijeme*, u: *Petar II Petrović Njegoš Portreti*, 92-93.

[44] Н. Симић, *Пет̄ар Убавкић (1850-1910). Живот̄ и рад п̄рвог̄ скулп̄т̄ора обновљене Србије*, Београд 1989, 131,134, 147, 164, 239, 260.

Петру II Петровићу.[45] Детаљан приказ споменика доноси Марко Цар у Бранковом колу.[46] Он наглашава да Боцарић није само уметник, него и „одличан српски родољуб," који је израдио модел споменика да се „нађу људи," који би се потрудили да се он и реализује у будућности. Споменик је конципован као веома сложена целина. Његош је приказан на коњу у црногорском народном оделу. Он левом руком придржава узде, а у десној руци држи „перо или писаљку." На угловима базе споменика замишљене су четири целине. У првој је приказан Црногорац на стражи, а у другој је слепи гуслар с младом Црногорком, својом водиљом. У трећој целини је приказан књаз Данило како тумачи младоме Николи Миркову (књазу Николи) *Горски вијенац* и показује прстом у даљину, а у четвртој групи је мајка Црногорка која учи сина да гађа из револвера. На странама постамента замишљена су два рељефа са сценама из Његошевог живота. На једној је сцена како Његош укида гувернарство, кад је „помиловао уротник и свог душманина Вука Радоњића," а на другој „јуначко држање Владичино у боју око Лесендре (1839)."[47] Боцарићев споменик је вероватно био макар делимично инспирисан спомеником кнезу Михаилу у Београду, који је извео италијански скулптор Енрико Паци. То је био први коњанички споменик у српској уметности, на којем је такође приказан гуслар, у композицији *Срби око гуслара*.

На Боцарићевом моделу споменика истакнута је јасно идеја о повезаности мача и пера. Његош у десној руци држи „перо или писаљку," иако коњанички споменици увек носе идеју тријумфа. Повезаност поезије и ратовања посебно је истакнута у групама, при бази, где је значај поезије истакнут кроз приказе гуслара и Његошевих дела, а оружје у представама Црногорца на стражи и Црногорке која учи сина гађању из револвера. На крају приказа Боцарићевог рада, Марко Цар позива свих „шест милијона Срба" да дају по десет новчића и да се споменик на Цетињу заврши до стогодишњице Његошевог рођења.[48]

Култ Петра II Петровића Његоша јача између два светска рата, у периоду Краљевине Југославије. Његош се слави као велики српски песник, али и југословенски стваралац. Његов култ се посебно актуелизује у време обнове капеле на Ловћену 1925. године.[49]

Током 1932. долази и до иницијативе да се подигне споменик Његошу у Београду. Иако је формиран велик одбор и бирано најрепрезентативније место за споменик, до његове реализације није дошло. Резултати ове акције биле су скулптуре Ивана Мештровића и Томе Росандића. Мештровић је урадио

---

[45] Б. Павић-Баста, *Коњанички споменик Његошу од Анастаса Боцарића*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 18 (Нови Сад 1982), 243-247.

[46] М. Цар, *Споменик Владици Раду*, Бранково коло 8, (Сремски Карловци 1899), 250-252.

[47] М. Цар, *Споменик Владици Раду*, 251-252.

[48] М. Цар, *Споменик Владици Раду*, 252.

[49] Видети: *Споменица Петра II Петровића – Његоша: 1813-1851-1925*, уредио Д. Вуксан, Цетиње 1926.

бисту и модел за споменик, док је Росандић извео бисту, која је требало да буде репродукована и продавана.[50]

Први јавни споменик посвећен Његошу подиже се у Требињу 1934. године, на иницијативу и ктиторством Јована Дучића.[51] Овај споменик израдио је Тома Росандић и дар је српског песника Дучића своме великоме претходнику. Иконографија споменика управо је представљала Његоша као песника. Он је приказан са књигом у десној руци, како чита.

С. Стојановић, *Петар II Петровић Његош*, плато испред Филозофског факултета у Београду

После Другог светског рата значај Петра Петровића Његоша се не умањује. Многе школе носе његово име, а подижу се и поједини споменици. Свечано се прослављају стогодишњица објављивања *Горског вијенца* 1947. и Његошева стогодишњица 1951, када се објављује и *Његошев албум*. Током ових прослава ангажовани су и сликари Мило Милуновић и Петар Лубарда. Милуновић је, између осталог, урадио плакате за прославе сто година *Горског вијенца* и Његошеве стогодишњице,[52] док је Лубарда насликао низ представа са мотивом капеле на Ловћену, као и предела који су повезани са Његошевим животом.[53]

Значај и инспирисаност Његошевом личношћу и делом условио је настанак већег броја ликовних дела током друге половине XX века.[54] У историји јавних споменика посвећених Његошу важно место заузимају радови Сретена Стојановића. По Стојановићевом моделу изливена је скулптура Петра II Петровића Његоша, постављена у Подгорици 1954. године. Његош је представљен како седи у народном оделу, а придржава књигу левом руком. По истом предлошку урађена је и скулптура која је 1994. постављена на плато испред Филозофског факултета у Београду.

---

[50] С. Кљаковић – Р. Пековић, *Седам Његошевих сахрана. Ка Његошевом коначном почивалишту*, 130-152.

[51] С. Кљаковић – Р. Пековић, *Седам Његошевих сахрана. Ка Његошевом коначном почивалишту*, 141-143.

[52] *Његошев албум*, 6, 55, 83.

[53] *Његошев албум*, 11, 17, 31, 37, 57, 63, 71, 81.

[54] Види: J. Zeković, *Njegošev portret kroz vrijeme*, u: *Petar II Petrović Njegoš Portreti*, 26-87.

Значај Петра II Петровића Његоша одредио је и присутност његовог лика у филателији и на новчаницама Југославије, Црне Горе и Србије.[55]

Током 2013. године, у време прославе двестогодишњице Његошевог рођења, споменик израђен по моделу Сретена Стојановића постављен је у Андрић граду у Вишеграду. За разлику од споменика у Подгорици и Београду, на постаменту овог је исписано „Трагичан јунак косовске мисли." То јасно указује на то да су наручиоци Његошевог споменика прихватили тумачење Иве Андрића, да су Његошева личност и дело дубоко прожети Косовом и једино разумљиви кроз косовски завет.[56]

Страдање и светитељство

Петар II Петровић Његош је по сопственој жељи сахрањен у својој задужбини – капели посвећеној Светом Петру Цетињском. Капела је изграђена 1846. на врху Ловћена, и то на месту где су били остаци старије цркве. У капели је за Његошева живота служена литургија „за душу неумрлих црногорских јунака, који су за част и славу у бој с Турцима погинули при владици Данилу или Петру I."[57] Његош је и својом поезијом прослављао Ловћен, као узвишено и херојско место: „...Ти одбијаш сваког створа друштво / што не сличи орлу ал' курјаку, / ал' Милошу или Карађорђу, / а отровне бљујеш анатеме / на вуковце, рода издајице."[58] Његош је тако одлучио да се сахрани на узвишеном светом месту, које је доминирало простором Црне Горе и у којем су се прослављали хероји.

Током Првог светског рата аустро-угарска окупациона војска је порушила капелу и изместила Његошево тело у цркву на Цетињу 1916. године.[59] Капела је обновљена, па је током свечане државне церемоније Његошево тело 1925. пренето са Цетиња на Ловћен.[60] Олтарска апсида капеле, обновљене по пројекту архитекте Николаја Краснова, била је украшена иконама које је израдио Урош Предић. Ту су били насликани Свети Василије Острошки, Свети Петар Цетињски, Свети Стеван Пиперски и Свети Јован Владимир, док је изнад њих била представа Христа Пантократора.[61] Програм икона Уроша Предића јасно наглашава повезаност Петра II Петровића Његоша са његовим претходницима – светитељима са подручја Црне Горе. Предић је

---

[55] J. Zeković, *Njegošev portret kroz vrijeme*, u: *Petar II Petrović Njegoš Portreti*, 94-97.

[56] И. Андрић, *Његош као трагичан јунак косовске мисли*, Српски књижевни гласник н.с. XLV, бр. 5 (Београд 1935), 348-365.

[57] В. Врчевић, *Живот Петра II Петровића Његоша*, 130.

[58] П. Петровић Његош, *Пјесме*, Целокупна дела Петра Петровића Његоша, књига прва, Београд 1967, 235.

[59] С. Кљаковић – Р. Пековић, *Седам Његошевих сахрана*, 30-42.

[60] *Споменица Петра II Петровића – Његоша: 1813-1851-1925*, уредио Д. Вуксан, Цетиње 1926.

[61] У. Предић, Аутобиографија (наставак од 1921. год.), у: М. Јовановић, *Урош Предић*, Нови Сад – Сомбор 1998, 259.

Н. Краснов, *Капела на Ловћену*, цртеж

насликао и Његошев портрет у медаљону, који је био постављен на саркофаг.[62] Његош је ту био представљен са црногорском капом на глави, по моделу Анастаса Јовановића.

После Другог светског рата долази до иницијативе комунистичких власти Црне Горе, да се капела поруши и уместо ње изгради маузолеј. Рушење капеле је било засновано жељом црногорских комуниста да уклоне православно верско здање са врха Ловћена.[63] Уједно, у томе је садржан и покушај реинтерпретације Његошевог лика и његово прилагођавање комунистичкој идеологији. Рушење капеле изазвало је оштро противљење српске и југословенске културне јавности. Један од истакнутих критичара овог пројекта био је и Лазар Трифуновић, историчар уметности и професор Филозофског факултета.[64] Сведочанство противљења рушењу капеле на Ловћену је и тематски број часописа „Уметност," чији је он приређивач.[65] Реакцију на рушење капеле исказали су сликама и цртежима многобројни уметници, као што су

[62] М. Јовановић, *Урош Предић*, 303.

[63] С. Кљаковић – Р. Пековић, *Седам Његошевих сахрана*, 197-337.

[64] В. Круљац, *Лазар Трифуновић, протагонист и антагонист једне епохе*, Београд 2009, 35-38.

[65] Уметност 27/28, (Београд 1971)

Петар Лубарда, Миро Главуртић, Бата Михаиловић, Душан Оташевић, Мића Поповић, Младен Србиновић и Милић од Мачве.[66] Једно од најистакнутијих дела је слика Петра Лубарде „Сумрак Ловћена," за коју је Мића Поповић истакао: „Лубардина слика није погребна и није само констатовање тирјанства. Овакав гнев се не мири са обављеним послом. Он не признаје да је нешто дефинитивно. Лубардина слика је упоран наставак захтева за правдом. Она је једна енергија и као таква – непомирљива."[67]

Упркос противљењу културне јавности, долази до изградње новог спомен обележја уместо капеле.[68] Црногорске комунистичке власти су прихватиле идејно решење Ивана Мештровића за маузолеј на Ловћену. Мештровић, који је тада био у политичкој емиграцији, прихватио је да се реализује његов пројекат из 1925. године. Овај пројекат је, у време свог настанка, одбијен од стране српске православне цркве, као потпуно неодговарајући и стран православном духу. Мештровићев је нови концепт маузолеја урадио у сарадњи са архитектом Харолдом Билинићем, чија је реализација окончана свечаним отварањем 28. јула 1973.[69]

Средиште унутрашњег програма маузолеја је Мештровићева скулптура, која представља Његоша као стваралаца – песника, како седи под орлом. Његош је приказан у народном костиму, чиме се посебно нагласио његов лаички лик. Мештровићев пројекат осмишљен је одсуством било каквих верских обележја. То свакако не одговара Његошевој постхумној жељи, као ни његовом владичанском достојанству и представља јасан покушај и чин десакрализације Петра Петровића Његоша, према потребама званичне државне атеистичке и комунистичке идеологије.

Иако је маузолеј на Ловћену отворен 1973, настављено је противљење овом пројекту и обнављане су иницијативе за поновним подизањем капеле.[70] Током 2013. прослављано је сто педесет година од рођења Петра II Петровића Његоша. Том приликом започет је и процес његове канонизације. У Цетињски манастир је свечано литургијски унета икона Митрополита Петра II Петровића Његоша, па је од тада овај дан у Митрополији црногорско-приморској Српске православне цркве установљен као датум његовог светитељског празновања. Митрополит црногорско-приморски Амфилохије одржао је пригодну беседу, у којој је истакао духовни значај и његова постхумна страдања приликом рушења капеле на Ловћену.[71] Иконографија иконе која је унета

---

[66] Ови радови су репродуковани у: Уметност 27/ 28 (Београд 1971), 202-203, 240, 244, 248-249, 258.

[67] М. Поповић, *О „Сумраку Ловћена"*, Уметност 27/28, (Београд 1971), 204.

[68] Видети: D. Kečkemet, *Život Ivana Meštrovića (1883.-1962.-2002)*, 2. svezak, Zagreb 2009, 563-577.

[69] D. Kečkemet, *Život Ivana Meštrovića (1883.-1962.-2002)*, 2. Svezak, 576.

[70] С. Кљаковић – Р. Пековић, *Седам Његошевих сахрана*, 344-370, 383-394.

[71] Митрополит црногорско-приморски Амфилохије, Петар II, Ловћенски –Тајновидац – свети свједок Христовог Васкрсења, Светигора бр. 226 (Цетиње јул 2013), 13-16.

у Цетињски манастир одговара начину приказивања светих архијереја православне цркве. Икону је насликала иконописачка радионица манастира Дуљево, а натпис уз светитељев лик гласи: „Свети Митрополит Петар други ловћенски тајновидац." Светитељ је насликан у архијерејском орнату. На глави има митру, на којој је Христова икона. У десној руци држи задужбину и своју гробну цркву на Ловћену, док је у левој свитак. На свитку је исписано: „О преблаги тихи учитељу. Васкрсењем смрт си поразио земља слави свога спаситеља."[72] Текст на свитку је из кондака бр. 6 у славу Светог Митрополита Петра другог.[73]

Икона Светог Митрополита Петра Другог Ловћенског Тајновидца, 2013.

Током XIX и XX века настале су многобројне ликовне представе Петра II Петровића Његоша. Оне су сведочиле о Његошевом архијерејском достојанству, владарској репрезентативности, култу песника и хероја, као и о његовом светитељству. Путем графичких приказа, литографија, слика, скулптура и икона, није само бележен и меморисан Његошев лик, него се истовремено доприносило ширењу култа владике, владара и песника. Политичке турбуленције српске, црногорске и југословенске историје огледале су се и у односу према Његошу. Његов гроб је био више пута разаран, а потом је, упркос Његошевом архијерејском достојанству и његовој жељи, над њим подигнут маузолеј без икаквог хришћанског обележја. Прослава две стотине година од Његошевог рођења отворила је ново поглавље. Икона Светог митрополита Петра другог ловћенског тајновидца унета је у Цетињски манастир, па су се тако креирали и нови путеви за визуелно представљање Петра II Петровића Његоша.

---

[72] Икона Светог Митрополита Петра Другог је репродукована на насловној страни часописа Светигора бр. 226, (Цетиње јул 2013). Њено постављање на иконостас цркве Цетињског манастира је приказано у истом броју Светигоре уз текст: Митрополит црногорско-приморски Амфилохије, Петар II, Ловћенски –Тајновидац – свети свједок Христовог Васкрсења, 16.

[73] Тропар и кондак Светом Митрополиту Петру другом су објављени уз текст: Митрополит црногорско-приморски Амфилохије, Петар II, Ловћенски –Тајновидац – свети свједок Христовог Васкрсења, 13.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II
371.3::821.163.41(497.16)

Веселин Матовић

ЊЕГОШ У ЦРНОГОРСКИМ УЏБЕНИЦИМА ЗА ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

У раду се на конкретним примјерима показује како се злоупотребом књижевне теорије и методичке апаратуре, односно редукцијом значења одређених књижевно-теоријских појмова, у црногорским наставним програмима и уџбеницима Његошево пјесничко дјело саображава потребама владајуће идеологије у Црној Гори. У намјери да Његоша, како сами кажу, „оперу“ од српског религијског национализма, који своје упориште налази у митоманском разумијевању Његошевог дјела, креатори и писци овдашњих школских програма и уџбеника прибјегли су приземним идеолошким конструкцијама, не презајући чак ни од грубих фалсификовања Његошевих стихова. Тако је Његошево дјело постало предметом политичке манипулације и „менталног инжењеринга“ тамо гдје је то најмање допустиво – у школским учионицама.

Кључне ријечи: Његошево дјело, наставни програми, читанке, школа, ученици, идеологија, идентитет, нова Црна Гора, Косово, Милош Обилић

1.0. Одавно, заправо више од шест деценија, дио наше интелигенције, углавном онај који, у сваком времену и у свакој политичко-идеолошкој констелацији, функционише као трансмисија и реализатор државне политике и владајуће идеологије, али ништа мање и онај који дјелује у оквиру образовних и научних институција, из генерације у генерацију, готово хорски, понавља захтјев за тзв. „новим читањем“ Његоша. Међутим, ако мало боље погледамо, видјећемо да иза тога захтјева не стоји, како би се у први мах могло помислити, стварна потреба да се на основу нових књижевнотеоријских и књижевноисторијских сазнања изнова освијетли Његошева пјесничка порука, него је то увијек био, и остао, издигнут до највишег државног разлога и упућен са највишег политичког мјеста, захтјев за новом идеолошком препарацијом и канализацијом Његошевог дјела. То је константа сваке црногорске политике и њихове културне оријентације од 1945. до данас. А како ствари стоје, биће и убудуће, чак и у појачаном интензитету. Од крилатице

„Не можемо с гуслама у Европу“, до „Не можемо с Његошем у Европу“ само је један корак.

1.1. С тзв. „новим читањем“ Његоша први су почели комунисти и практиковали га веома досљедно, прецизно и успјешно, четрдесет година.

Људи су, чак и веома умни и образовани, све те грдне године читали, тумачили и предавали ђацима и студентима Његошево дјело, откривали у њему трагове свакојаких учења: и неоплатонизма, и гностицизма, чак и кабализма и марксизма, али оно што је толико у њему очигледно, и што је основно – његову хришћанску онтологију, антропологију, етику и есхатологију, његов хришћански дух, нијесу могли, боље рећи нијесу хтјели да препознају и ишчитају. Стихови: „Т'јело стење под силом душевном / колеба се душа у тијелу“, за њих је неспорно био неоплатонизам, или неки други изам, али стихови: „Боже драги, који све управљаш / који сједиш на престо небесни / те могућим зажижеш погледом / сва свијетла кола у простору“ итд., били су или пјесничко средство („књижевна чаролија“) или, на идејном плану – пјесничка наивност. Тако се, мало по мало, усталило мишљење да Његош, иако владика, није познавао, а можда ни признавао учење своје Цркве, иако у његовом дјелу нема ниједног јединог стиха који није згријан духом искуствене вјере у крсноваскрсну жртву Христову. У том времену, Велимировићеву *Религију Његошеву*, разумије се, нико није смио ни поменути, а ни данас углавном не смије, бар што се тиче наше секуларне просвјете, која се у том погледу ни за јоту није промијенила у односу на стање из педесетих година прошлог вијека. (Осим што на првим страницама читанки нема Титове слике, све друго је у суштини остало исто. Богу су та врата изгледа завазда затворена.) Резултат таквог „читања“ било је рушење Владичине цркве на Ловћену, чиме је Црна Гора разорила свој завјетни ковчег, знамен свих својих историјских тежњи и свих својих племенитих надахнућа. И порекла и своју етику, и своју културу, и своју историју и своје државотворство и кренула за некаквим другим оријентирима и путоказима. Био је то најдубљи пад и најтрагичнији тренутак у њеној историји.

1.2. Онда су, посљедњих деценија 20. вијека, са својим „новим читањем“ на сцену ступили црногорски шовинисти који су почели спор с Његошем око његовог српског национално-историјског утемељења и српског језичког идентитета. Њихов модел „читања“ Његоша заснивао се на политикантско-идеолошкој измишљотини да је Његош под појмом Српство подразумијевао у ствари припадност православној вјероисповијести, а не етничку, језичку и културну припадност, чиме је он, наводно, као лош политичар и још гори познавалац историје свог народа, неспретно манипулисао, а да је Црногорство, иако се он у то није баш најбоље разумијевао, његов прави национални и историјски идентитет. Отуда ни његов језик није српски ни вуковски него чисто црногорски и „његошевски“ језик који треба да послужи као основица

тзв. црногорског књижевнојезичког стандарда, битно различитог од српског. Његова етногенетска концепција Црне Горе као покосовског збјега преосталих српских витезова проглашена је као крајње незналачка конструкција и митоманија, „фатална идеологема“, коју су му препорученим писмом послали неки опасни српски идеолози с краја 20. вијека, а он је „допунски уредио“ и „естетски артикулисао“, унио у њу „љепоту и страст звукова“, а онда је „убризгао у нашу стварност“. Тако је она постала „убојито идеолошко оружје“, „убојитије од Мандушићевог џефердара“, па и дан данас, трајно уграђена у ментални кôд нашег збуњеног етноса, тешко „омета формирање црногорског националног идентитета“. Ето, тако је радио наш генијални смутљивац: потурио нам *Горски вијенац*, „текст који стоји у основи расцијепљености црногорског националног бића“ (Бечановић 2011: 34), знајући да ће вирус шизофреније сакривен у њему почети да дјелује пуном снагом тек након сто педесет година мировања у нашем крвотоку. И да ће преносиоци заразе бити управо они универзитетски професори који га буду први у себи препознали. Не треба онда жалити што му је гроб раскопан, кости растурене, завјетна црква срушена, а над оним што је остало наваљене хиљаде тона јабланичког гранита. То је још и најмање што му је требало урадити. Али и најстрашније што је неки народ у историји човјечанства урадио свом највећем пјеснику, а за шта се ни послије четрдесет година није покајао.

1.3. Напокон, у посљедњих десетак година све упорније се намећу, посебно у образовном систему, тзв. мондијалисти, евроатлантски интегралисти и феминисти са њиховим новим квазирлапурлартистичким читањем Његоша, заснованим на једностраном разумијевању и вулгаризацији књижевнотеоријских дистинкција: стварност-фикција, односно историјска истина – умјетничка истина у књижевном дјелу. Циљ им је исти као и њиховим претходницима – да се (по пресуди неког њиховог хрватског модератора, извјесног др Банца, у којој се каже да „Владику морамо вратити у његово вријеме и тамо га зувијек оставити“), Његошу одузме право просуђивања о нашим ововременим искушењима и дилемама, и мијешања у наше данашње међусобице, и, наводно, књижевно-теоријски утемељеном пресемантизацијом његовог дјела, српском народу, превасходно овдје, у Црној Гори, измакне његов главни духовни ослонац.

Сводећи цјелокупну књижевност на фикцију, иако је то само једно од поетских средстава карактеристично за тзв. приповиједну књижевност, они заузимају становиште да је књижевно дјело искључиво производ пишчеве имагинације, те се као такво не смије читати ни као историја нити пак као философија историје; оно није поуздан тумач историјске судбине народа у којем је настало, нити релевантно свједочанство времена у којем је настало; није ни тежња ка универзалној истини, нити израз било каквих ауторових увјерења; идејни садржаји у њему су релативни и небитни, а историјски

мотиви само су необавезујући материјал за поетизацију; једном ријечју, у књижевном дјелу се не смију тражити друге до естетске поруке, а свако ко то не разумије и у њему проналази и нека друга увјерења и потврде доводи себе у опасност, посебно када су у питању Његошево дјело и српска народна поезија, да, „бркајући фикцију и стварност“, буде заведен чак до те мјере да може „грешком приклати ближњег свог“, како недавно чусмо од једног овдашњег универзитетског професора и заговорника новог читања Његоша. (Бечановић 2011: 34) Тој опасности, наравно, били су изложени и Иво Андрић и Исидора Секулић и Николај Велимировић, и ко зна колико још тумача Његошевог дјела, који су били невјешти „књижевној чаролији“, па су *Горски вијенац* узимали и као „историјски аргументат, доказ исправности сопственог опредјељења, формирања идентитета и карактерисања других“, што је, по изричитој забрани из данашњих гимназијских читанки, недопустиво (Павловић, Јелушић 2006: 147), а да ли су и они због тога понеког приклали, то ће се видјети тек кад буде испитано у Хашком трибуналу. *Горски вијенац* је, како рече поменути професор, на недавно, баш овдје у Никшићу, одржаном хигијеничарском колоквијуму под именом *Његошеви Дани*, „фаталан текст“, „опијум за народ“ (Бечановић 2011: 34); у њему је „идеологема српства“ „преточена у веома моћну, убојиту естетску поруку која је изузетно опасна за оне који не знају шта је естетска порука и како она функционише“, па самим тим, свако ко није прошао њихову школу разумијевања тог „функционисања“ не би ни смио да чита Његоша. За такве је он само „крв и нож“, што ће рећи како су ти незнавени читачи, надахнути заводљивим Његошевим естетским порукама, а у ствари, испод њих добро скривеним и опасним „идеологемама и митемама“, и с *Горским вијенцем* у џепу, кад им се пружила прва прилика, кидисали да кољу своје ближње по босанско-херцеговачким, хрватским и косовским ратиштима. Али нам ништа не рече шта су читали они с друге стране и чије су књиге биле у њиховим џеповима: ваљда Шекспирове, Гетеове, Фокнерове... Не рече ништа ни за оне „кољаче“ са Граховца, Вучјег дола и Фундине, ни како су они стајали са естетиком и јесу ли похађали наставу теорије књижевности на Катедри за црногорски језик на Филозофском факултету у Никшићу. Њима је можда био довољан да их заведе и затрује само онај (име му се не помињало!) који је „забиљежио већину епских текстова и формирао епску ’истину’ о нама“, а који је „творац и језичке истине о нама, артикулисане у готово магијској вербалној формули – сви штокавци су Срби“ (Бечановић 2011: 34). И наравно, чије непочинство не смијемо заборавити, јер „данак том (његовом) шовинистичком исказу Црна Гора и данас скупо плаћа“. (Бечановић 2011: 34)

Иако су себи ставили у задатак да, без његовог одобрења, „оперу“ Његоша од српског национализма, аутори оваквих теза и конструкција (универзитетски наставници и писци гимназијских читанки и уџбеника), управо показују на властитом примјеру како се злоупотребом књижевне теорије и

девалвацијом значења одређених књижевно-теоријских појмова, у уџбеничку литературу и школску праксу, убризгавају отровне антисрпске „идеологеме“, а с Његошем и поводом Његоша, настављa, под геслом *новог̄ чит̄ања*, шездесетогодишње несавјесно и јалово парничење.

2.1. Огледало тог њиховог „новог читања“, духовног узраста и валоризације Његошевог дјела, али, богме, и ријетко виђене хипокризије, заправо су данашњи средњошколски програми и гимназијске читанке у којима се, на примјер, Данило Киш и Чедо Вуковић предају у првом, другом и четвртом, а Његош само у другом разреду средње школе. И у којима се Његошу даје мање простора него Мирославу Крлежи, на примјер, и мање него Шекспиру, нека је и Шекспир, и мање него Чеду Вуковићу, којег такође срећемо гдје и Шекспира, и који тако Његоша глатко остављају у другом разреду[1]. Али кад им затреба да оптуже „српске националисте“ за „злоупотребу Његоша у рату 90-их“, не либе се да истуре основачку паролу како је Његош – „најљепша пјесма коју нам је прошлост оставила“ (Бечановић 2011: 34).

2.2. Разумије се, свак има право на властито разумијевање и тумачење било ког књижевног дјела, има право да то своје тумачење учини јавним, да га презентује и супротставља другима, али нема право да га, злоупотребом ауторитета државе и јавних, посебно школских и научних институција, намеће другима. А овдје је управо то посриједи.

Међутим, у нашој секуларној просвјети, конституисаној духовно и ментално, у комунистичком периоду, и која се и данас таквом самопроизводи, нема свијести ни о постојању а камоли о пружању отпора тој злоупотреби. То се најбоље показало у вези са преименовањем језика и равнодушним прихватањем свега што из тог чина произлази и што ће тек произаћи.

Интелектуално инфериорна, идејно каналисана, духовно равнодушна, утрнуле савјести, све што долази из њеног навигационог центра, наша просвјета, не видећи даље од школског дворишта, прихвата здраво за готово и нема никакве наде да се ту било шта може промијенити у неком догледном времену, нити да се тај својеврсни перпетуум мобиле моралне и духовне деструкције може зауставити.

3.1. У црногорским школама тренутно су у употреби два наставна програма за језик и књижевност. Први је рађен за предмет који се донедавно звао *Мат̄ерњи (срп̄ски, црног̄орски, босански и хрват̄ски) језик и књижевност̄*, а други за предмет *Црног̄орски језик и књижевност̄*. Оба ова назива већ двије године нијесу у званичној употреби. Тај предмет се тренутно зове

[1] Најприсутнија, што ће рећи и најважнија, књига из свјетске литературе у данашњим читанкама у Црној Гори јесте Шекспирова трагедија *Ромео и Јулија*. Срећемо је у *Чит̄анци за девет̄и разред*, у *Чит̄анци за п̄рви разред г̄имназије* (у првом и у другом дијелу) и *у Чит̄анци за друг̄и разред г̄имназије*. Скоро истовјетан случај је и са Кишовим романом *Рани јади*.

Црноѓорски-српски, босански, хрватски језик и књижевност, али из познатих разлога, за њега нити је прављен одговарајући програм, ни нови уџбеници, тако да се настава изводи, зависно од опредјељења наставника, по једном од ова два стара програма, углавном према програму за *Црноѓорски језик и књижевност* и њему одговарајућим уџбеницима и читанкама, иако је по чувеном споразуму Владе и опозиције предвиђено обратно – да се настава, до израде нових програма и уџбеника, изводи према програму за тзв. *матерњи језик*. По старијем (*матерњем*) програму, предвиђено је да се Његош обрађује само у другом разреду (*Горски вијенац* и *Ноћ скупља вијека)*, а по новијем (*црноѓорском*) и у четвртом (*Луча микрокозма – Посвета*). Постоје, дакле, и у употреби су, и двије врсте читанки (такође, *матерња* и *црноѓорска*), али у којима је, по истом идеолошком обрасцу, извршена драстична селекција Његошеве поезије, и у томе се оне ни за јоту не разликују. Поред пјесме *Ноћ скупља вијека*, којој се (можда и с извјесном дозом малициозности) даје примат, и неколико одломака из *Луче* (у „црногорској“ *Читанци за четврти разред*), из *Горскоѓ вијенца* – пробрани су, одломци: монолог Владике Данила *Ђе је зрно клицу замеѓнуло*, одломак из *Бадње вечери* с монологом Игумана Стефана, епизода с Вуком Мандушићем и његовим сломљеним џефердаром, ода Мустај-кадије Стамболу, „љубавне пјесме“, како се овдје насловљавају, о снахи Милоњића бана из сна Вука Мандушића и о лијепој Фатими Мустај-кадије и одломак из епизоде *Дражко у Млецима*. У „матерњој“ читанци о *Лучи* се каже тек неколико уопштених реченица, а *Шћепан Мали* не помиње се ни у биобиблиографском одјељку, нити иједно друго Његошево дјело. Међутим, ни у једној ни у другој нема ниједног стиха у којем се помињу Косово, Милош и Карађорђе, нити има иједног одломка из дјела значајних тумача Његошевих, као што су Павле Поповић, Миодраг Поповић, Николај Велимировић, Иво Андрић, Исидора Секулић, итд. Разумије се, да би за те генерације, али и за њихове наставнике, Његошево дјело остало затворена књига, потребно је из њиховог домашаја на вријеме скрајнути кључеве којима се оно отвара: српску народну поезију, средњовјековну немањићску књижевност, богословску литературу, али и све о њему настале текстове који излазе из опсега режимске пројекције његових значења.

3.2. С тим у вези, карактеристична је, на примјер, препорука ученицима да се за први сусрет с *Горским вијенцем* („матерња“ читанка)*, „*наоружају присјећањем“ не, рецимо, на *Косовску вечеру* или *Почеѓак буне на дахије*, него на *Кулук* Петра Првога и Макијавелијевог *Владаоца*. Као да их припремају за посланички наступ у скупштини, а не за препуштање дражима „књижевне чаролије“, и као да је на дневном реду *Горскоѓ вијенца* питање власти и успјешности владаоца, а не историјска драма народа.

Треба имати на уму да овај савјет потиче од учених дидактичара и професора универзитета, те да се не ради о пуком незнању и глупости (а глупост

јесте), него је у питању превентивна идеолошка блокада, тј. смишљена намјера да се пажња ученика унапријед усмјери у идеолошки пожељном правцу, супротном од онога што је у основи пјесниковог поетског надахнућа, и на чему су утемељене његова емоција и његова етика, тј. од трагичне историјске судбине његовог народа, – од Косова, „грдног судилишта“ и Милоша „жертве благородне“. То је дидактичка матрица по којој се дјеци Његошева ријеч, умјесто ближом и пријемчивијом, настоји учинити нечиткијом, и то се од стране корумпиране интелектуалне елите – која је запосјела све културне и образовне институције и успоставила монопол над свеукупном памећу и науком овдашњом – оглашава тзв, „новим читањем“ и „прањем“ Његоша од српског национализма, односно – „отимањем Његоша из загрљаја Српске православне цркве“.

3.3. И зато овдје нема помена ни о Косову, ни о Карађорђу, ни о Милошу (мјери свеколиког људског живљења), ни о Мићуновићу (којег „Српкиња још рађала није“), ни о „искри бесамртној“, нити о „страшном људском паденију“. Ученик из ових читанки неће сазнати ни коме је *Горски вијенац* посвећен, ни зашто, ни у каквој је смисаоној вези та посвета са идејном и тематском основом дјела; неће срести ни Његошеву етногенетску концепцију Црне Горе као „збјега“ преосталих косовских витезова, а која је вјековима чинила њену духовну и етичку кичму („Истурчи се плахи и лакоми, / Млијеко их српско разгубало! / Што утече испод сабље турске, / Што се не хће у ланце везати, / То се збјежа у ове планине, / да гинемо и крв проливамо, / да јуначки аманет чувамо, / Дивно име и свету свободу!“), ни *кола* – глас народа, који осмишљава херојско жртвовање („просте наше жртве свеколике...“), ни „сучељавање“ три духовно, етички и егзистенцијално различита свијета: Црногораца, Турака и Млечана (који су истовремено – три могућа одговора на дату нам слободу избора како ћемо живјети на земљи), нити иједан путоказ помоћу којег ће сигурно проћи кроз тематску, идејну и мисаону слојевитост овога дјела. Заправо, иако се декларативно залажу за „унутрашњи приступ“ (језик, стил, тема, мотивација, радња), аутори су баш то заобишли, тачније – заобишли су све најважније што се тиче *Горскоī вијенца*: тематику – са историјском основом (истрага потурица),[2] идеје и ликове као носиоце идеја (осим женских, које истурају у први план), мотивацију – са косовским предањем као исходишном тачком, драмску тензију (радњу) – са *колима* као покретачком енергијом, смисао..., а тиме и његошевску трагику, епику, етику и есхатологију.

---

[2] „Наравно, оспоравање мотивисаности истраге потурица у *Горском вијенцу у радовима тих „њеīошолоīа*“ [мисли се „особито“ на Мухсина Ризвића и „епигоне (плагијаторе) овог аутора“, нове читаче Његоша, који данас, из познатих идеолошких разлога, хорски поричу постојање истраге потурица као историјског догађаја – *ūрим.* В. М.] – засновано на тенденциозном искривљивању прилика у дјелу или неуком читању – представља подухват обарања свих битних моралних постулата Његошевог драмског спјева“ (Милош Вукићевић, Наслов и поднаслов Горског вијенца, Слово, бр. 15/16, новембар 2007).

И то се не може правдати правом на субјективност при избору, јер кад се ради о избору репрезентативних мјеста из неког књижевног дјела у читанци, онај ко бира дужан је да се придржава основних постулата науке о књижевности, и дидактике наравно, и да своју субјективност усагласи са тим постулатима. Јер тај избор је, сам по себи, већ тумачење, усмјеравање читаочеве/ученикове рецепције, управо – с обзиром на ауторитет читанке код ученика – то је пресудан моменат за њихово разумијевање књижевног дјела. И он мора бити нека врста заокруженог портрета или конкретног књижевног дјела, или аутора у цјелини. А, посебно, он мора бити осмишљен и мотивисан. Требало би да аутори читанке тачно знају како ће, као педагози, између осталог и тим избором, увести ученике у срж књижевног дјела. При том морају добро пазити да буду водичи, а не спроводници, они који нуде и показују, а не они који диктирају и намећу.

3.3.1. Међутим, наши дидактичари имали су друкчије циљеве, па се у кратком уводу у *Горски вијенац* овако обраћају читаоцу/ученику: „Пред тобом се налази неколико одломака из Његошевог дјела. Увјери се у снагу Његошеве ријечи, љепоту мисли и свеопшти хуманизам у његовим стиховима“ (Павловић, Јелушић 2006:147), заборављајући основну ствар: да књижевно дјело, па и Његошево, није писано да би се неко „увјеравао“ у снагу његових ријечи нити љепоту његових мисли, него се тим ријечима нешто о нечему казује (снажно, сликовито и увјерљиво), и те мисли некоме нешто „поручују“ (важно, неку универзалну истину о животу и свијету, и баш зато понекад тешко докучиву), те да је циљ „упознавања“, тј. проучавања књижевног дјела и, уопште, његовог укључивања у школске програме и читанке, да ученици проникну у значења и смисао тих порука и истина. Није довољно да ученик види, да се „увјери“ у то како се нешто казује, него и да разумије шта се, и зашто се, то нешто баш тако, а не друкчије, казује.

3.3.2. С друге стране, сви знамо да се којекаквим прекомпоновањем и преслагањем, тзв. деконструкцијом, и од *Горскоī вијенца* могу направити, безмало, и љубавна прича, и феминизирана забавна сторија и комедија, међутим, оно што је, можда, дозвољено у кабареу, није и у гимназијској читанци. Разумљиво је настојање да се у читанкама, у представљању књижевних дјела, у што већој мјери примјењује тзв. ларпурлартистичко становиште, схваћено као супротност политичкој прагми и утилитаризму, али ако се то ради опет са идеолошких позиција, и ако се тиме дира у „носеће стубове“ књижевног дјела, као што се чини у овом случају, заобилажењем Његошеве везаности за косовско предање, Карађорђа и јунаке епске народне поезије, односно тематике, мотивације и смисаоности *Горскоī вијенца,* и представљањем Његоша као пјесника првенствено љубавне поезије, изван времена и простора, а све то да нови нараштаји у његовом дјелу (понајприје у *Горском вијенцу* и *Шћепану Малом*) не би препознали управо оне вриједности и обавезујуће

поруке које се данас, од стране власти и њој послушног дијела интелигенције, систематски разарају и обесмишљавају у Црној Гори, онда је то утилитаризам најгоре врсте.

Или, прецизније – злоупотреба с далекосежним посљедицама.

4.1. Ове године објављено је на десетине текстова, изговорено много надахнутих бесједа и одржано низ научних и свечарских скупова (од Херцег Новог до Новог Сада, и од Косовске Митровице до Бањалуке) посвећених Његошу. Говорило се из разних углова о његовом дјелу, учињени су, несумњиво, и нови и значајни продори и увиди у његове поетске свјетове. Али о мјесту Његошевом у нашем образовном систему није било ријечи. Постали смо изгледа толико индиферентни према ономе шта се дешава у нашим школама и с нашом омладином, па самим тим и према Његошу, односно његовим порукама и завјетима, да скоро нико не примјећује парадоксалну чињеницу да је он, данас, један од најнечитанијих писаца међу школском омладином. Нити се ко пита како смо дошли у такву ситуацију, ни ко је крив за то да нам омладина данас у Његошу не налази свог саговорника. Његош свакако није. Он је сваком времену саговорник и свакој генерацији савременик. Нијесу криви ни ђаци, мада је њих најлакше окривити. Статистички подаци говоре да више од половине средњошколаца данас матурира с одличним успјехом, што би требало да значи да су они на најбољи начин испунили све оно што се у школи од њих тражило. А то што се није тражило читање и познавање Његоша, или се тражило тек толико да би се могло одговорити на оно што наставници питају, није њихова кривица. Немамо, дакле, право од њих очекивати више. Немамо право очекивати ни да воле Његоша. У времену изокренутог система вриједности, у којем је родољубље проглашено ретроградном свијешћу, жртвеност – фанатизмом („или пјанством неким прећераним“), пријатељство и љубав – наивношћу, херојство – злочинством, богољубље – непросвећеношћу, није лако волјети Његоша. Како каже дивни пјесник Вито Николић: у вријеме „рата, зиме, глади, бодљикаве жице, / није богме било једноставно научити неког да заволи птице“.

4.2. Међутим, да је наша школа имала савјести, она не само што се никада не би помирила с таквим беспоретком, него би се управо Његошем заштитила од његовог загрљаја.

Нажалост, наша школа одавно је постала школа лукавога. Умјесто да се држи духовних и моралних координата које јој је Његош исцртао, она „црноме работа мамону“. Друкчије речено – надничи режиму, задужена за извођење „унутрашњих радова“ у његовом антицивилизацијском пројекту обескоријењивања и културног сапињања сопственог народа. Оно што се данас, у нашим школама (у наставним садржајима и уџбеницима), презентује ђацима под Његошевим именом, и начин на који им се то презентује, није Његош него режимска пројекција Његоша, па и када – под присилом школских обавеза

– прочитају покоји одломак из *Горског̄ вијенца*, или га пак науче напамет, ђаци, сасвим разумљиво, у њему не налазе себе, свој свијет и своја интересовања. Шта, рецимо, данас један шеснаестогодишњак, перманентно изложен токсикацији (и при том опчињен) евроамеричким егоцентричним потрошачко-хедонистичким животним начелима, и вулгарним прагматизмом, из чијег су породичног а и ширег окружења одавно уклоњене и гусле и Вукове „пјесмарице“, проналази у монолозима Владике Данила или Игумана Стефана, шта, рецимо, у пјесми о снахи Милоњића бана (још када се она прогласи обичном љубавном пјесмом), наспрам онога што му се упорно нуди са ТВ екрана и у диско-клубовима, и која су то педагошко-методичка средства која ће му учинити ближим идеале В. Мићуновића (о преласку „с бојнијех пољана у весело царство поезије“), и В. Мандушића („Благо Андрији ђе је погинуо / дивне ли га очи оплакаше / дивна ли га уста ожалише“),[3] од идеала њиховог антипода, Мустај-кадије („О, Стамболе, земаљско весеље / Купо меда, горо од шећера“, „О, хурије очих плаветнијех / Те мислите са мном вјековати ..., „Благо одру на ком почине“ – љепотица Фатима)?

4.3. Осим тога, и то мало „пробраних“ Његошевих стихова који им се нуде у читанкама, ограђено је, као бодљикавом жицом, непримјереном, тенденциозном и збуњујућом књижевнотеоријском и схоластичком методичком апаратуром, чија је једина сврха да покаже тобожњу стручну обавијештеност аутора тих књига, тако да је кроз њу, и за оне који су заинтересовани, немогуће пробити ни до површине а камоли до језгра Његошеве ријечи.

4.3.1. То је тек прави „ментални инжењеринг“, права психијатријска сеанса, у којој Његошеви стихови постају само подесан материјал за „илустрацију“ ове или оне књижевно-теоријске методе, књижевне технике или стилске фигуре и у којој су ученикова мисао и емоција и цјелокупна ментална активност стављени под строгу команду медијатора и каналисани. То је, из странице у страницу, бескрајни низ психотерапеутских заповијести типа: сјети се, увјери се, присјети се, уочи, повежи, тумачи, размисли, процијени, примијети, размишљај, осјети..., издатих с намјером да се добије унапријед зацртан резултат тих активности, као да се ученик-медијум налази на „психијатријском каучу“, а не у школској клупи. Како је уопште могуће некоме заповиједати да осјети, да уочи, да се увјери, тешко је разумјети? Ученика треба, добро осмишљеним питањем и на друге начине, навести, подстаћи, што ненаметљивије, да се присјети, да се увјери, да уочи, да размисли, да примијети, повеже и осјети, а не – присиљавати га на то!

---

[3] Аутори *Чит̄анке за друг̄и разред* (2011) овај стих недопустиво банализују констатацијом да Мандушић „жуди за херојском славом и жали што га неће имати ко ожалити ако погине у боју као што оплакује снаха Милоњића бана свога ђевера/дјевера“ (стр. 92).

4.3.2. Чему, уосталом, то дириговано, под командом, и изван контекста, прегризање Његошевих стихова? Чему пак да ученици знају примијенити и све књижевно-теоријске методе на Његошево дјело: и биографску, и феноменолошку, и филолошку, и интерпретативну, и историјску, и компаративну, и психоаналитичку и структуралистичку; и спољашњи и унутрашњи приступ, ако их, због оваквих ванстварносних и ванживотних „представљања“ и „заваођења“, руковођених, из позадине, захтјевима тренутних идеолошко-политичких опредјељења, из њега не осјене Његошев дух, Његошева емоција и Његошева етика?

Његошева човјечност!

5.1. На крају, иако је (или баш зато што је) наша, српска, народна поезија, улазница за Његошево дјело (јер кога није из народне пјесме на вријеме дотакла косовска емоција и обилићевска мисао, никада неће Његоша имати за саговорника), наша педагошка памет и њу је искључила из наставних програма, и тако, многобројне генерације (можда и заувијек) учини слијепим за Његошеве етичке висине и за његове религиозне дубине. А то је изгледа један од главних циљева нове, реформисане школе (чему су у потпуности подређене и ове читанке), у којој ће се „производити“ „нови Црногорци“ – бића без осјећаја за било какво историјско, културно и духовно насљеђе, и чија ће се културна и етичка профилација заснивати управо на презиру оних вриједности које су у Његошевом дјелу постављене као мјера и смисао човјековог живљења.

5.2. Но све то било им је мало, па су на крају наши дидактичари посегнули и за буквалним фалсификовањем и преправљањем Његошевих стихова! Да би како-тако порекли Његошев национални, језички, а можда и вјерски идентитет, о чему је он оставио непорециве исказнице, фалсификовали су његове стихове и подметнули дјеци у уџбенике лаж да је он под појмом Српство подразумијевао не националну него припадност Црногораца православној вјероисповијести, па је зато за себе говорио да је Србин и да „српски пише и збори“, те да је етноним Србин, тобоже, писао малим словом. (Чиргић, Шушањ 2011: 36-37) То су унијели чак и као правило у Правопис тзв. „црногорског језика“. У тој „грдној лажи и петљању“ ухватио их је, и ту им загонетку, на свој начин, до краја и заувијек разјаснио, ко би други до Теодосија Мркојевић, који о томе овако каже:

Ми смо Срби народ најнесрећни:
Сваки Србин који се превјери -
Просто вјеру што загрли другу,
Но му просто не било пред Богом

Што оцрни образ пред свијетом
Те се звати Србином не хоће. (ЛЦШМ, 178)

Али за дивно чудо, ти који су овакво непочинство урадили сад се залажу за доношење закона о заштити Његошевог дјела од злоупотребе у дневнополитичке сврхе! Наравно, у тај закон би било уписано да се само њима дозвољава бављење Његошем, и да само они могу судити о томе шта је а шта није злоупотреба његовог дјела, а посебно – изрицати санкције према прекршиоцима.

ЛИТЕРАТУРА

Бечановић 2010: Татјана Бечановић, *Тежина културне иконе*, Vijesti, субота, 4. септембар 2010, Подгорица.

Вукићевић 2007: Милош Вукићевић, *Наслов и поднаслов Горског вијенца*, Слово, бр. 15/16, новембар 2007, Никшић.

Његош, 2006: Петар Петровић Његош, *Лажни цар Шћепан Мали*, Октоих, Подгорица.

Павловић, Јелушић 2006, 2007, 2008, 2009: Миодраг Павловић, Божена Јелушић, *Читанка за други разред гимназије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Подгорица.

Чиргић, Шушањ 2011: Аднан Чиргић, Јелена Шушањ, *Црногорски језик за други разред гимназије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Подгорица.

Веселин Матович

НЕГОШ В ЧЕРНОГОРСКИХ ШКОЛЬНЫХ ПРОГРАММАХ И УЧЕБНИКАХ

Р е з ю м е

Злоупотреблением школы и учебнической литературы, внушители нового черногорского идентитета утверждают, что Негошевое поэтическое произведение, установлением монополии на его интерпретации, отдвоено от своей сути: с одной стороны- от серпской языковой самобытности, косовско-обиличевские эмоции, этики и мотивации, а с другой стороны- от православно- христианской антропологической и философской основы, чтобы его тогда, как ископаемом и пресованном виде и в образе актульной черногорской „ монтенегринско- дуклянской идеологии и её изобретателем, передали будущему поколению. Чтобы для етой генерации, но и для ихних учителей, Негошевое произведение, как самая большая неприятность новочерногорской культорно-государственной концепции, оставалась закрытой книгой, отдалены от их досягаемости ключи, которыми она открывается: серпская народная поэзия, средневековая неманическая литература, богословская литература, но и все остальные тексты, которые выходят из сферы режима его значений. Одним словом: Падделка Негошевых стихов в местных учебниках и рабочих тетрадях, с намерением лешить его сертификации „Серпский пишет и говорит“, как целая его интерпретация, мониторинга запутанной дидактической аппаратурой, она не только самая сложная форма ежедневной злоупотребляемости Негошевой работы но более того- программированное отравление будущего какраз для тех, кому эти книги-(несущие смутту) предназначены.

UDC 821.163.41.09 Petrović Njegoš P. II

Живко Брковић

СУДБИНА РУКОПИСА *ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА*

Питања сада и овде:
Чији је I део рукописа *Горскоī вијенца*?
Где је II део рукописа *Горскоī вијенца*?

* *

О ЛИРСКО-ЕКСПРЕСИВНОЈ СЛИЦИ СПЕВА

У јубиларној 200-ој години од рођења Петра II Петровића Његоша прилика је да се још једном запитамо да ли смо о његовом животу и стваралаштву све истражили, реконструисали, проучили. Овај актуелни датум, својеврсни мементо, налаже нам императивно да се замислимо над нерешеном судбином рукописа *Горскоī вијенца* на коју још није стављена тачка. Реч је о покушају да се одговори на најмање два цивилизацијска питања: чији је рукопис *Горскоī вијенца* који се налази у граду Цетињу (I део), и где је рукопис *Горскоī вијенца* (II део) о чему ништа не знамо и нећемо сазнати, јер га не тражимо...

Дакле, ни данас, после 166 година штампања и истовременог нестанка рукописног Његошевог дела, судбину оригинала још прате многе непознанице. Јер, не само да није пронађен други део манускрипта, него још увек није решен статус првог дела који је у званичном али спорном поседу Црне Горе. Рукопис као споменик културе подразумева формално-правну детерминисаност, веродостојну документарност и импостираност попут рукописа Мирослављевог јеванђеља и њему сличних. Већ по природи ствари или по аксиоми: цело је веће од свог дела, што подразумева да та два дела, две половине теже целини која је раздељена на стиху „Кад могаше облагати дужда“.

Овде желим да, на основу својих истраживања, подсетим на неке енигматске и драматичне тренутке који су пратили Његошев аутографски оригинал почев од његовог објављивања у Бечу 1847. године до данас. Тек после четири деценије неки стручњаци слависти су у Дворској библиотеци у Бечу идентификовали непотписани ћирилски рукопис регистрован и на латинском

као Corona montis. Уследили су брзо и неки афирмативни прикази угледних слависта, лингвиста: Ивана Броза (1890), Милана Решетара (1892), касније Павла Поповића и других.

После открића аутентичног манускрипта нагло је порасло интересовање за *Горски вијенац* и Његоша као песника о чијем се делу до тада скоро уопште није писало. Године 1925. краљ Александар, библиофил, заинтересовао се за оригинал и лично иницирао тајну преписку са Бечом за добијање манускрипта, коју је водила влада СХС са владом Аустрије. Они су у преговорима високо наглашавали ово „Највеће дело највећег српског песника". После десетомесечних тајних преговора рукопис је добијен на волшебан начин (куповином и заменом бревијара, in stile latino, из XV века)

Краљ је после овог успеха приредио и прво луксузно фототипско издање чије је копије разаслао установама и појединцима у свету и код нас. Примерак су добили и неки државници, Масарик, председник Турске Ататурк и други. О упорности преговарања, о детаљима и плаћању рукописа сведоче педесетак докумената (писма, протоколи, извештаји, not verbale), које сам у бечким и нашим архивама као ентузијаста дуго истраживао и публиковао, о свом руху и круху (Ж. Брковић, „Судбина рукописа *Горскоī вијенца*" и „Моје архивалије о Његошу").

После смрти краља, од 1934. и током рата чак и после ослобођења 1945, рукописно дело је опет остало заточено у мраку Белог двора да би 1969, одлуком Маршала, оригинал тајно био поклоњен Црној Гори. Поклоњен је бесправно, без објаве у медијима, без јавног културполитичког дискурса. Тај нелегитиман чин се коси са принципима поменуте Међународне конвенције о неотуђивости културне баштине (повеље из Сен-Жермена, Париза), коју смо и ми потписали.

Међутим, још увек је могуће да се приступи ревидирању целог случаја ако би се све обавило брзо у оквиру временске дистанце која траје од 50–70 година од датума изопштења из наследне баштине. Може се очекивати да се поново расправи статус овог писаног споменика културе.

Сада, у овом часу, намеће нам се питање које се никад не чује: где је друга половина *Горскоī вијенца*? Зар није чудно да се то питање никад у јавности није отворило, није се о томе писало, говорило. Већ смо се уверили читајући аутентичан текст првог дела аутографа да су тамо многи стихови написани у више верзија, где се ка крајњем корективу стиха доста мењало, додавало, одузимало. На пример, стих из штампаног спева „Олтар прави на камен крвави", у првом предлошку, у рукопису, гласио је „Олтар прави на камен кукавни". Даље, у рукопису дела постоји једва читљив стих „Бил сатана ово измислио", којег нема у штампаном спеву... Да ли је други део рукописног *Горскоī вијенца* заувек изгубљен а ми осакаћени од могућности да уживамо у драгоценим верзијама, инспиративним предлошцима? Не смемо у то поверовати пре него претуримо земљу и небо, пре него се покрене и осмисли трагање траговима Његошевог вехементног итинерарија. „Нађено је драже од губљеног", каже нам пророчки стих песника.

Овај час, мементо, сада и овде, нас уверава да не постоје они који, као у сумануто завери, не желе да се дело пронађе.

Природно је и логично да трагање за другом половином дела треба започети и усмерити тамо где је нађена прва половина. Говорим и рећи ћу још нешто о томе да сам прошао трагалачку аркадију с епицентром у Бечу, одакле се потрага усмерава ка другим топосима и меандрима, Трст, Венеција, Цетиње. Познато је, такође, да је Његош у току вишемесечног боравка у Бечу, у време штампања свог дела, имао контакте с многим личностима пре свих с цензором рукописа Миклошичем, с Вуком Караџићем. Такође, за тих неколико месеци мењао је пребивалиште, хотеле, био помно праћен од полиције, чак и саслушаван. Наравно, неизоставни су његови доласци у штампарију Јерменске конгрегације која је одувек па и данас недоступна јавности. Рекли су ми да немају архивску службу, да би за ангажовање стручњака била потребна замашна финансијска средства. Ипак сам успео да на трећем спрату завирим у велику библиотеку – музеј, који са својим другим делом у Венецији (Сан Лазаро), садржи веома старе слике, иконе, рукописе из деветог, десетог века, чак и мумије. Био сам изненађен и задивљен гигантским глобусом, који је осликао наш познати романтични уметник Павле Симић. На том глобусу величине једне собе Симић је дуго радио између 1845. и 1848. године, о чему је писао и јерменски научник др Ошат Авакумјан а о чему се код нас ништа не зна. Дело је инаугурисао цар Фрања Јосиф.

Из Беча Његошевим трагом залазимо у дубине „магическе“ Венеције, њених Млетачких архива које броје „до магических 300 салах“. Управо је те 1847. дошло до сукоба Црне Горе с Турцима па је немало чудо како је владар ту радио скоро двадесет дана. Документа која смо откопавали испод земље и воде сведоче да је Његош за тих дана истраживао и преписивао документарну грађу за дело *Лажни цар Шћепан Мали*. А кад су се око њега узбуркале воде због преписивања забрањених досијеа („documenti segretezza“) тада су Његош и директор архива оптуживани у вишедневним полемикама које су стигле чак до канцелара Метерниха. Његош је хитно отпутовао да би у свом Цетињу, у библиотеци, распакивао багаже са тиражом *Горског вијенца*, и да провери шта је све у вехементној брзини донео, шта заборавио, изгубио.

У овом часу немало разочарење представљају чињенице да нисмо претражили све архиве у незаобилазном Бечу и Венецији. Наиме, Полицијска архива у Бечу је запаљена (1927) али није све у њој изгорело и није затворена свагда и за свакога, како нам то у својој луксузној монографији „Срби у Бечу“ (1998) представља др Дејан Медаковић. Он о Његошу доноси једва пет-шест редова јер, како каже, полиција за Његоша није била заинтересована. Међутим, ми смо негде у исто време, у истој Полицијској архиви, дошли до око 90 копија докумената, записано је у документима да је Његош због сукоба са сенатом два пута хтео да се пресели у Беч, чак је био пренео и новчану ефективу („Његош и полиција“... „Моје архивалије о Његошу“).

Ипак, дакле, остаје нам двострука мистерија да половина најзначајнијег дела највећег песника буде изгубљена, а такође да нас чуди неописива наша индиферентност према аутентичном рукописном делу које се у много чему разликује од штампаног дела. Опет понављамо, дело као да се није желело открити, или је можда било пронађено па опет из неког разлога прикривено како смо то чинили са делом Саве Шумановића, чија је чудесна епистоларна преписка са документима откривена па скривена као болесна и неподобна.

Историографска истраживања и веродостојна архивска и друга документација потврђују да је рукописни спев de facto био више пута у поседу дворова и владара заточен и у мраку. У овом часу разочарење, па и стид, падају на лице наше културе за неизвршени задатак с транспарентним одговором:

прво, чије је рукописно дело *Горскоī вијенца* у музеју на Цетињу (I део)?

друго, где је II део, скоро половина рукописног *Горскоī вијенца*?

* * *

О ЛИРСКО-ЕКСПРЕСИВНОЈ СЛИЦИ У СПЕВУ

Слика је нема песма (Ut pictura poesis), говори нам мудро латинска изрека. Поетика *Горскоī вијенца* би била много јаснија и разумљивија када би се прецизније идентификовале визуелне вредности и зналачки анализирао доживљај слике.

У тумачењима кроз безброј радова, монографских и докторских студија, још увек се идеализују Његошева личност и његово дело. Још увек се не поклања пажња свим чињеницама које кроз слику дочаравају поетику дела. Тако је скоро сасвим изостало вредновање слике са лирско-експресивним елементима као значајне интегративне компоненте уметниковог израза. Осећамо, дивимо се делу, али изостаје објашњење слике.

Овде подсећам да су на великом Међународном скупу слависта (Београд, 1988), где је поднето више реферата и саопштења о Његошу и *Горском вијенцу*, неки страни аутори анализирали карактеристичан амбијент у *Горском вијенцу* са елементима битним за препознавање романтизма у делу.

И сам сам на поменутом скупу у свом прилогу „Лирско-експресивна слика у *Горском вијенцу*“ покушао да у оквиру комплексне поетике укажем на неке препознатљиве визуелне компоненте, да укажем на значај визуелних фактора какве налазимо у приказима ликова, групних портрета, али и природе.

Подсетио сам тада да је тема визуелног осећаја и доживљаја веома важна у Његошевом спеву иако је тек делимично дотакнута у осврtима наших критичара, његошолога. Неке примере налазимо у осврту његошолога Пера Слијепчевића, затим Павла Поповића, који је у кратким опаскама говорио да је у *Горском вијенцу* „сваки стих један нови елемент слике“. У студији, пак, др Јована Деретића тумачење спева иде још смелије у правцу реконструкције аудитивних музичких форми (Бетовен, симфоније).

Мислим и сада, као тада, да је слика у основи романтичне поезије и музике, а такав приступ и тумачење налазимо код многобројних теоретичара почев од Бодлера, Дидроа до модерних студија Л. Вентурија, М. Праца, Ц. Тодорова, нашег Милослава Шутића. Визуелни доживљаји и осећања су транспоновани кроз карактер слике, њене експресије, лирике, симболике, фантастике... То је у ствари онај естетски феномен који у делу плени а на први поглед није видљив. *Горски вијенац* је, да поновимо, парадоксалан пример дела којем се инфлаторно изричу похвале и дивљења али се то не доказује у свим елементима.

Као што је речено, портрети и ликови познатих и непознатих лица, личности, јунака, старог игумана, али и неких група приказани су и описани као на полиптиху. За њихове карактере побринула се дуга, крвава историја, менталитет племенског клаустофобичног живота. Ту су неизоставно легенде, традиција, дивља природа, фолклор.

Овде ћемо приказати међу неким примерима јединствену слику, феноменални визуелни призор, чудо на небу. Слика се не појављује одмах, јер дуги уобичајени наратив једног лица говори о једном бескрајном простору, између планина и мора, и упозорава: „све је један облак притиснуо“.

А онда се уплаши фасцинантног призора на небу:

(Радоња) Видите ли чудо, Црногорци!
……
Видите ли, ако бога знате
……
(Обрад) Вињесте ли чудо и знамење
ка се двије мује прекрстише,
крст од огња жива направише,
Ох, диван ли бјеше погледати!
……
колико је мора и приморја,
равне Босне и Херцеговине,
Арбаније управо до мора,
колико је наше Горе Црне,
све је облак притиска једнако
……

Доживљај али и значење се разјашњавају у додатним стиховима:

Помоз боже јаднијем Србима
и ово је неко знамениje.

Критичари ретко помињу и ретко анализирају ово фасцинантно вишезначно указање, пре свега експресивну и симболичну слику.

Ова слика, призор на небу, прави је визуелни крешендо настао у судару елемената, дионизијске и аполонијске провенијенције. Огањ који је по правилу снага природе, дионизијска емоција, фузионирао се са крстом, савршеном сликом геометрије. Наравно овде нам се намеће питање колико ово визуелно чудо индицира на познато знамење крста на небу у легенди цара Константина Великог. Приказ чуда створеног у мућевитој фузији две мање изражава две најјаче енергије, усред простора бескрајне пустоши, неочекивано дивљење усред дивљине.

Други примери са визуелним феноменима су Његошеви мотиви и типични ликови, прозни описи амбијента, природе, фолклорне фантастике с вештицама, поповима.

Слика страдања Вука Мандушића је упечатљив пример у приказу рањеног ратника. То је право мало ремек дело где је Његош успео да визуелним средствима дочара свој доживљај. У атмосфери свеопштих припрема за божићне празнике уметник једноставним средствима приказује архаичан свет, патријархални амбијент уз обавезни текући наратив:

„Смркло се, сједе главари около огња. Излази мјесец крвав и
би велики потрес“.
Одједном, „Бије неко у врата од куине да их сломи (…) мисле
да је луд“.
Затим, „Отварају ђаци врата, кад ево Вук Мандушић: намрачио се и црни
му брци пали на изломљене токе; џефердар пребијен носи
у руке и сједа код огња. Сав крвав; никоме ни „Помоз Бог“.
„Зачуде се кад га онаквога виде.“
На питање владике: „Што је Вуче грдно ли изгледаш?“, Мрки
Вук „мрко прича“, док му броје ране и зрна од пушака.

Његош је у портрету и амбијенту приказао експресиван чин драматичног страдања Мандушића које одликује надахнуће типично за романтичну херојику која је варирана и у неким другим примерима.

Уметник дубоким осећањем и снажном експресијом исказује драму кроз познати контрастни колорит јарко црвене (крв) и хладне монохромне сиве боје (токе, џефердар).

Намрачени Вук обасјан ватром „сав крвав“ којем су „пали црни брци“, на крваве груди, успева да помене „крваву пољану“.

У објективној драми страдања, визуелна средства доживљаја уметника су синхронизована једноставно и надасве снажном искреношћу.

У тој искрености, уметник је показао генијалну снагу и остварио оно што су чинили велики уметници попут генијалног Франсиска Гоје. Гоја је

људску трагику варирао у многобројним сликама из циклуса „ужаси рата“ (Јустификација 3. маја 1808).

Његошево, „торжество ужаса“, Мандушићево „стрељање“ компатибилно је свим страшним страдањима јунака који је, ни жив ни мртав, пред сјајем ватре као пред огледалом („Чуде се који га онаквог виде.“). На велике уметнике подсећају уверљивост и смелост колористичких односа, јарко црвене металносиве које су из палете великих сликара. Овај драматични приказ је изведен уверљиво, снажно, слободним широким потезима, што такође, попут Гоје, значајно антиципира дух модерног времена.

У слици (снаха Милоњића) изненадна је појава младе жене на ледини пред колибом где је случајно заноћио Мандушић, који чује као кроз сан и види или му се привиђа. Млада лепа жена која се „пред зору“ пред ватром чешља, опушта, а убрзо ће се чути и њено слатко танко нарицање. Све је неочекивано, сновно („Љепша је од виле бијеле... Мало не полуди“).

Како се тај „фантасиосо“ осећај догађа, „у ноћи мјесечној“, амбијенту сликовитом, питорескном:

Кад пред зору и ноћ је мјесечна,
ватра гори насред сјенокоса,
а она ти однекуда дође,
украј ватре сједе да се грије.
Чује да свак спава у колибу,
тада она вијенац расплете,
паде коса до ниже појаса,
поче косу низ прса чешљати,
а танкијем гласом нарицати.
……
очи горе живље од пламена,
чело јој је љепше од мјесеца...

То емоционално зачаравање, пред колибом, крај ватре, Мандушића доводи практично у екстазу, лебди између сна и јаве, пита се необјашњиво али искрено:

да л је ђаво или су мађије,
живо ми је срце однијела.

Слика је у класичном романтичном маниру маштања једне типичне питорескне инспирације у типичном идиличном пропланку кад у колиби „свак спава“ она „однекуда дође“.

Ипак, у машти Његошевој, у тајни, не крије се фаталност жене као код неких европских песника, где су путеност, еротика, на граници света вештица, вампира, што завршава у романтичном декадентизму.

Његошева херојина је заносна, али не открива скривене тајне, док јунак проклиње своје узбуђење. Ерос га прати „мало не полуди“ али њега се више доима млада жена кад из нарицања сазна да је под велом туге. Туга је као врста болести мотивисала Његоша и друге песнике романтичаре.

Иван бег Црнојевић је необичан ратник који је, пошто је све изгубио, династију, браћу, у последњем бою с Турцима, нестварно „узлетио“ да би „наздравио чашом осовете“.

Бјеле власи низ плећа просуо.
бјела брада вије до појаса,
руке старе у њих мач и копље,
крваве му руке и оружје,
……
скаче старац како хитро момче,
боже драги да га сан не хвата
те овако старац узлетио

И портрет Иван-бега Црнојевића је још један лик из групних портрета, којег је Његош приказао истим средствима као и ликове „мандушићевске“ инспирације са смелим широким експресивним потезима, без моделације детаља. Лик надилази стварност и као још једна типична икона јунака старца који је „узлетио“, прославивши се „чашом освете“. У *Горском вијенцу* скоро све се дешава ноћу, око ватре су скупови и договори главара и ратника. Ту се окупе и, ватром обасјани, презентирају сами себе као пред огледалом.

Његош све то посматра и запажа управо као романтични песник у чијој су поетици осећања и веома присутне тежње ка визуелном приказивању.

Већ у стиху „Нема дана без очнијега вида“ као да се потврђује склоност песника да да лик и обличје свему што запази у простору, код људи, природе, догађаја. Пред ватром и пламеном као пред огледалом сијају многи значајни ликови, главари, владике, и запажени слепи игуман Стефан, старац дуге сребрне браде и дуге сребрне косе, с бројаницама и молитвама, све заједно употпуњују непромењени карактеристични амбијент. Тај амбијент описује се у чаролијама природе („Ноћ без мјесеца, ноћ је мјесечна“, „Главари сједе око огњева, коло около поје“, „Излази мјесец крвав и би велики потрес“).

У таквој атмосфери присутна су драматична страдања јунака, али и сновиђења истих јунака, провејавају ретке силуете женских фигура (бијелих вила) које се „однекуда“ створе тек да пробуде машту.

Митска ватра, митска ноћ, фасцинантни призори и визуелне појаве, слике и људи, то поред осталог откривамо као најважније што чини поетику и лепоту спева.

ПИСМА

Матица српска

Број: 0108 - 1012
Датум: 11. децембар 2012. године

Српска академија наука и уметности
Академик Никола Хајдин, председник
Кнез Михајлова 35

Поштовани господине председниче,

Слободан сам да Вам се обратим са предлогом да прославу 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша заједнички изведу Српска академија наука и уметности, Академија наука и умјетности Републике Српске и Матица српска. Као што смо се заједно нашли на међународном научном скупу посвећеном Балканским ратовима, тако би било крајње примерено и долично да то заједно учинимо обележавајући годишњицу рођења великог српског песника и црногорског владике.

Уколико сте сагласни са овим предлогом, а у то нисам ни једног тренутка посумњао, љубазно Вас молим за Вашу сагласност да будете члан Почасног одбора ове прославе. Уз то Вас молим да Академија делегира три члана за Организациони одбор који би бринуо о организацији научног скупа и о другим детаљима овог важног догађаја. Тај Организациони одбор био би сачињен од по три представника САНУ, АНУРС и Матице српске.

У овом тренутку управо организујемо претресање програмске концепције коју је предложило Председништво Матице српске, а коју ваља обогатити и осмислити тако да сви будемо задовољни оним што ћемо урадити у Његошевој години. Почетни предлог садржи тродневни научни скуп, репрезентативно песничко вече, изложбу радова о Његошу у визуелној култури и концерт дела посвећених или инспирисаних Његошем.

Искрено се надајући да ћемо моћи да рачунамо на пуно учешће Академије наука и умјетности Републике Српске, па и Вас лично, срдачно вас поздрављам.

Матица српска 1826 Нови Сад

проф. др Драган Станић,
председник Матице српске

Матица српска

Број: 0108 - 1012
Датум: 11. децембар 2012. године

Академија наука и умјетности Републике Српске
Академик Рајко Кузмановић, предсједник
Кнез Михајлова 35

Поштовани господине предсједниче,

Слободан сам да Вам се обратим са предлогом да прославу 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша заједнички изведу Српска академија наука и уметности, Академија наука и умјетности Републике Српске и Матица српска. Као што смо се заједно нашли на међународном научном скупу посвећеном Балканским ратовима, тако би било крајње примерено и долично да то заједно учинимо обележавајући годишњицу рођења великог српског песника и црногорског владике.

Уколико сте сагласни са овим предлогом, а у то нисам ни једног тренутка посумњао, љубазно Вас молим за Вашу сагласност да будете члан Почасног одбора ове прославе. Уз то Вас молим да Академија делегира три члана за Организациони одбор који би бринуо о организацији научног скупа и о другим детаљима овог важног догађаја. Тај Организациони одбор био би сачињен од по три представника САНУ, АНУРС и Матице српске.

У овом тренутку управо организујемо претресање програмске концепције коју је предложило Предсједништво Матице српске, а коју ваља обогатити и осмислити тако да сви будемо задовољни оним што ћемо урадити у Његошевој години. Почетни предлог садржи тродневни научни скуп, репрезентативно песничко вече, изложбу радова о Његошу у визуелној култури и концерт дела посвећених или инспирисаних Његошем.

Искрено се надајући да ћемо моћи да рачунамо на пуно учешће Академије наука и умјетности Републике Српске, па и Вас лично, срдачно вас поздрављам.

С поштовањем,

проф. др Драган Станић,
предсједник Матице српске

Матица српска

Број: 0108 - 1073/12. 26. децембар 2012. године

Његово високопреосвештенство
митрополит црногорско приморски АМФИЛОХИЈЕ

Ваше високопреосвештенство,

Са великим задовољством сам известио чланове Председништва Матице српске о нашим разговорима поводом Свечане седнице која ће бити посвећена Петру II Петровићу Његошу. Након потпуног сагласја на седници Председништва је донесена и одлука која наш разговор озваничава.

Дакле, велика ми је част и ванредно задовољство да Вас позовем да својом беседом о Петру II Петровићу Његошу увеличате традиционалну Свечану седницу Матице српске на дан њеног оснивања 16. фебруара 2013. године.

С особитим поштовањем,

Председник Матице српске
проф. др Драган Станић

МАТИЦА СРПСКА MATICA SRPSKA
Улица Матице српске, број 1 • 21000 Нови Сад, Србија HQ: 1 Matica Srpska street • 21 000 Novi Sad, Serbia
Телефон: 021 527 622 • Телефакс: 021 528 901 Phone: + 381 21 527 622 • Telefax: + 381 21 528 901
E-mail: ms@maticasrpska.org.rs • www.maticasrpska.org.rs

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
И УМЕТНОСТИ
11000 Београд, Кнеза Михаила 35
Тел: 011 2634-055 Факс: 011 2638-792
ГЕНЕРАЛНИ СЕКРЕТАР
E-mail: secretary.gen@sanu.ac.rs

Број акта: 436/3
Датум: 26.12.2012.

МАТИЦА СРПСКА НОВИ САД
ОРГ. ЈЕД. ПРИЛОГ:
1211 2
ПРИМЉЕНО: 08.01.2013

Матица српска
Проф. др Драган Станић
Председник
21000 Нови Сад
Матице српске бр. 1

Извршни одбор је на својој XV седници од 20. децембра 2012. године, потврдио да је председник САНУ академик Николе Хајдина прихватио позив да буде члан Почасног одбора за прославу 200. годишњице рођења Петра II Петровића Његоша.

Према ранијој одлуци са XIII седнице Извршног одбора (тачка 32) академик Матија Бећковић, академик Светозар Кољевић и дописни члан Миро Вуксановић ће бити чланови Организационог одбора и још по три представника из Академије наука и умјетности Републике Српске и Матице српске.

С поштовањем,

Генерални секретар САНУ

Академик Димитрије Стефановић

МАТИЦА СРПСКА НОВИ САД
ОРГ. ЈЕД. | БР ДЕЛОВ. | ПРИМИО:
1211 | 4 |
ПРИМЉЕНО: 09.01.2013

АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI REPUBLIKE SRPSKE
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

Улица Бана Лазаревића број 1, 78 000 Бања Лука
Телефон: +38751/333-700; Факс: +38751/333-701; E-пошта: anurs@blic.net; www.anurs.org

Број: 01- 124-1/12
Дана, 3. јануара 2013. године

МАТИЦА СРПСКА
Предсједник, проф. др Драган Станић
Улица Матице Српске бр.1
21000 Нови Сад

Поштовани господине предсједниче,

Са задовољством сам примио Ваш допис у коме предлажете да се Академија наука и умјетности Републике Српске, заједно са Српском академијом наука и уметности и Матицом српском, укључи у организацију прославе 200. годишњице рођења Петра II Петровића Његоша. Сигуран сам да ће обиљежавање овогј јубилеја, у организацији три најзначајније институције науке и културе, бити припремљено и организовано у складу са значајним наслијеђем које је српском народу подарио Његош.

Вођени добрим искуством и сарадњом приликом организације скупа посвећеном стогодишњици Балканских ратова, сигуран сам да ће и организација овог јубилеја бити веома успјешна. Стога сам сагласан са Вашим предлогом и желим Вас обавијестити да:

1. Академија наука и умјетности Републике Српске прихвата да учествује у свим активностима предвиђеним за обиљежавање овог јубилеја;
2. Прихватам да, као предсједник Академије наука и умјетности Републике Српске, будем члан Почасног одбора ове прославе;
3. Академија наука и умјетности Републике Српске делегира своја три члана у Организациони одбор који ће се бринути о свим детаљима обиљежавања овог значајног догађаја и то у сљедећем саставу: академик Љубомир Зуковић, академик Слободан Реметић и академик Рајко Петров Ного.

Користим прилику да Вам, још једном, пожелим срећну и успјешну 2013. годину!

С поштовањем,

ПРЕДСЈЕДНИК
Академик Рајко Кузмановић

Матица српска

Број: 0108-1
Датум: 8. јануар 2013. године

Министарство просвете и науке
Господин Жарко Обрадовић, министар
Немањина 22-26

Поштовани господине Министре,

Дозволите, пре свега, да Вам још једном зажелим све најбоље у Новој 2013. години, како у погледу Ваших пословних обавеза у Министарству тако и у погледу личног живота. Искрено се надам да нам наступајућа година неће донети само отежавајуће, него и подстицајне околности нашега рада у српској науци и култури. Пошто је Матица српска, заједно са сродним установама као што су Српска академија наука и уметности и Академија наука и умјетности Републике Српске, већ започела низ важних научних послова и пошто ти послови захтевају брзо доношење неких одлука, љубазно Вас молим да мене и моје најбилиже сараднике из Матице српске примите што пре како бисмо Вам изложили планиране послове и замолили Вас да и лично у свему томе учествујете. Напомињем да нам предстоји обележавање два века од рођења Петра II Петровића Његоша, потом неодложни послови на довршавању II тома Српске енциклопедије, као и неки други послови о којима смо већ разговарали (мислим на мој предлог да у Матици српској у првој половини ове године одржите предавање о положају мањина код нас и у осталим деловима Европе). Искрено се надам да ћете озбиљно схватити ову молбу и да ћете током ове или следеће недеље наћи термин да нас примите у просторијама Министарства просвете и науке у Београду.

С поштовањем,

председник Матице српске
проф. др Драган Станић

Матица српска

Број: 0108-8
Датум: 10. јануар 2013. године

Господин Томислав Николић,
Председник Републике Србије
Андрићев венац 2
11000 Београд

Поштовани господине Председниче,

У овој, 2013. години наша књижевна и црквена, уметничка и научна, културна и политичка јавност обележава 200-годишњицу рођења великог српског песника и црногорског владике Петра II Петровића Његоша. Три водеће установе српског научног и културног живота, Српска академија наука и уметности, Матица српска и Академија наука и умјетности Републике Српске предузеле су неопходне кораке да се програм обележавања велике годишњице осмисли на што потпунији и богатији начин. Представници трију установа формирале су Одбор за прославу, а тај Одбор је већ донео основни програм који би требало да буде реализован током целе 2013. године, и то на свим просторима на којима српски народ живи.

Све три установе и сви чланови Одбора за прославу сматрају да би овај програм морао да се реализује на највишем државном нивоу, те да би у том смислу било неопходно да на челу Почасног одбора, а као главни покровитељ прославе, будете управо Ви, поштовани господине Председниче, као и патријарх Иринеј и председник Републике Српске Милорад Додик. Само тако ставили бисмо целокупној нашој јавности до знања колико је важна годишњица коју ћемо обележити и колико програм мора испунити целу годину пред нама.

Стога Вас, поштовани господине Председниче, молимо да примите делегацију сачињену од представника САНУ, Матице српске и Одбора за прославу 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша. Желели бисмо да Вам детаљније изложимо сву ширину програма и да потом, уз корисне сугестије, добијемо Вашу подршку за овако широку културну акцију.

Напомињући да ову молбу износимо у име председника САНУ академика Николе Хајдина, председника АНУРС академика Рајка Кузамовића и у своје лично име, те искрено се надајући да ћемо сви заједно бити достојни задатака које нам поставља велики јубилеј који обележавамо,

Срдачно Вас поздрављамо

Академик Матија Бећковић,
председник Одбора за прославу

Проф. др Драган Станић,
председник Матице српске

Матица српска

Број: 0108-11
Датум: 10. јануар 2013. године

Академик Момир Ђуровић,
Председник Црногорске академије наука
и умјетности
Подгорица

Поштовани господине председниче,

Са задовољством Вас могу обавестити да су три најважније српске научне и културне установе – Српска академија наука и уметности, Академија наука и умјетности Републике Српске и Матица српска, кренуле са пословима организовања свечаног обележавања 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша. Програм ће бити веома богат и садржајан, а у целини ће показивати и доказивати колико је Његош жив и актуелан стваралац.

С обзиром да је Матици српској поверена улога извршног организатора програма, највећи део активности се одвија преко наше установе. Отуда сам добио овлашћења председника САНУ академика Николе Хајдина и председника АНУРС академика Рајка Кузмановића да Вас најљубазније позовемо да Ваш програм Његошеве прославе координирамо и да се Црногорска академија наука и умјетности придружи овом програму свечаног обележавања 200-годишњице Његошевог рођења. Уколико сматрате да постоји простор за договор ове врсте, молим Вас да нам то ставите до знања како бисмо благовремено учинили све што је неопходно.

С поштовањем,

Проф. др Драган Станић,
председник Матице српске

Матица српска

Нови Сад, 17. јануар 2013. године
Број: 1212-35/13.

ПОЗИВНО ПИСМО ЗА НАУЧНИ СКУП О ЊЕГОШУ

Основани су Почасни одбор и Одбор за прославу ДВА ВЕКА ЊЕГОША, као и Организациони одбор за културне програме и издавачку делатност и Организациони одбор за научни скуп, који је састављен од представника САНУ (академик Матија Бећковић, академик Светозар Кољевић, дописни члан Миро Вуксановић), представника Матице српске (проф. др Јован Делић, проф. др Душан Иванић, проф. др Мато Пижурица, проф. др Богољуб Шијаковић) и представника АНУРС (академик Љубомир Зуковић, академик Рајко Петров Ного, академик Слободан Реметић).

Српска академија наука и уметности, Матица српска и Академија наука и умјетности Републике Српске, за двестогодишњицу рођења Петра II Петровића Његоша (Његуши, 1/13. новембар 1813 – Цетиње, 19/31. октобар 1851), организују

Међународни научни скуп
ЊЕГОШ У СВОМ И НАШЕМ ДОБУ

Главни циљ Научног скупа јесте да Његошево дело и његово укупно деловање још једном свестрано осмотри, анализира и укаже на Његошеву непролазност у српској књижевности, култури, духовности, науци, просвећености, историји... Да би се то остварило, назначене су области из којих учесници Скупа по својој жељи и склоностима бирају своје теме:

Његошево књижевно дело;

Његошева поетика;

Његошев језик;

Његошев стих;

Преписка, Биљежница, *прилози за биографију и библиографију;*

Текстолошка изучавања, приређивања и тумачења Његошевог дела;

Његошево дело у другим језицима и културама;

Књиге и огледи о Његошу;

Његош и усмена традиција;

Његошево родољубље;

Његош владика и његов однос према религији;

Његош владар Црне Горе и његов однос према Српству;

Његош државник и дипломата;

Његошев однос према историји, посебно према косовском завету;

Његошева филозофија;

Његошев пример у српском народу (некад и сад);

Његош и његови претходници и савременици;

Одјеци Његошевог књижевног дела;

Његош и уметност (музика, позориште, филм, сликарство, вајарство, архитектура, радио, телевизија...);

Његош у лектири и читанкама.

Одбор за научни скуп, ценећи Ваш рад и заслуге, једнодушно је одлучио да Вас замоли да будете учесник Скупа о Његошу и да нас о томе обавестите најдаље до половине априла 2013. године. Молимо Вас, такође, да своју тему сажето образложите да бисмо лакше оформили целине и разврстали говорнике.

Скуп о Његошу ће трајати три дана, у првој недељи новембра, у среду, четвртак и петак, од 6. до 8. новембра 2013. године. Први радни дан је у САНУ (после свечаног отварања). Потом Скуп наставља рад у Матици српској и АНУРС. Радови ће бити штампани у зборнику. Трошкови боравка подмирују

се у целости. Обавештење ћете добити о свим детаљима након пријема Ваше пријаве.

Умољавамо Вас да свој одговор, назив теме и сажето образложење пошаљете на следеће адресе: Матица српска, 21000 Нови Сад, Матице српске 1 (с назнаком *За Његошев скуп*) или на e-mail:

jdjukic@maticasrpska.org.rs. Стручни сарадник је Јулка Ђукић (телефони: 021/6622-726; 064/2393-770).

С поштовањем,

Потпредседник Одбора
(за научни скуп),

Председник Одбора за прославу
ДВА ВЕКА ЊЕГОША,

Дописни члан САНУ Миро Вуксановић

Академик Матија Бећковић

Матица српска

Број: 0108 - 58
Датум: 24. јануар 2013. године

Његова Светост Патријарх српски Г. Иринеј

Улица Краља Петра бр. 5
11000 Београд, Србија

Ваша Светости,

Са задовољством Вас могу обавестити да су Матица српска, Српска академија наука и уметности и Српска академија наука и умјетности Републике Српске предузели све потребне мере и начинили програм прославе 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша. Званична прослава почиње беседом Митрополита Црногорско-приморскога Амфилохија и изложбом првих издања Његошевих књига на *Свечаној седници Матице српске* 16. фебруара 2013. године. Користим прилику да Вас позовем на велику Матичину свечаност, а и накнадно ћемо Вам послати званичну позивницу.

Одбор за прославу "Два века Његоша" сматра да реализацију ове прославе не треба да започнемо без Вашег очинског благослова. Зато Вас молимо да, чим будете могли, примите делегацију која представља три водеће српске научне и културне установе како бисмо Вам изложили програм прославе и чули Ваше мишљење. Напоминјем да је председник Одбора за прославу академик Матија Бећковић а потпредседници дописни члан САНУ Миро Вуксановић и председник Матице српске проф. др Драган Станић.

Надајући се да не тражимо много и очекујући Вашу очинску реч, срдачно Вас поздрављам,

проф. др Драган Станић,

председник Матице српске

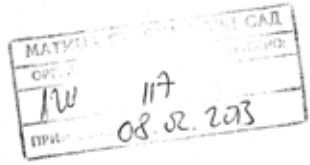

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ГЕНЕРАЛНИ СЕКРЕТАРИЈАТ
ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ
03 Број: /2013
Београд, 31. јануар 2013. године

МАТИЦА СРПСКА
- Академик Матија Бећковић, председник Одбора за прославу
- Проф. др Драган Станић, председник Матице Српске

Матице Српске 1
21000 Нови Сад

Поштовани,

Председник Републике Србије, господин Томислав Николић, са задовољством прихвата да буде копредседавајући Почасног одбора за обележавање двестагодишњице рођења великог српског песника и црногорског владике Петра II Петровића Његоша.

Председник предлаже да остварите контакт са председником Црне Горе господином Филипом Вујановићем и позовете га да буде копредседавајући Почасног одбора, као и да се Црногорска академија наука и умјетности укључи у Одбор за прославу.

С поштовањем,

Радослав Павловић
Саветник председника Републике Србије

МАТИЦА СРПСКА НОВИ САД
ОРГ. ЈЕД. | БР. ДЕЛОВ. | ПРИЛИКОМ:
120 | 246 |
ПРИМЉЕНО: 18.03.2013

CRNOGORSKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI

Predsjednik
Akademik Momir Đurović

81000 Podgorica, ul. R. Stijovica 5
Crna Gora

Predsjednik 020/655-450
Nacelnik 020/655-456
Fax: 020/655-451
E-mail: canu@t-com.me
www.canu.org.me canu@canu..ac.me

Br. 02-18/1

4/ 3 2013.

Prof. dr Dragan Stanić,
predsjednik Matice srpske
21000 Novi Sad
Ulica Matice srpske br. 1

Poštovani gospodine Staniću,

U vezi sa Vašim dopisom broj 0108-11 od 10. januara 2013. godine, obavještavam Vas da će Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, polazeći od značaja Njegoševe ličnosti za državu Crnu Goru, njegovog istorijskog, naučnog i kulturnog doprinosa, obilježiti dvjesta godina od rođenja Petra II Petrovića Njegoša međunarodnim naučnim skupom *Petar II Petrović Njegoš (vrijeme, ličnost, djelo)*, koji će se održati 30-31. oktobra 2013. u Akademiji.

Želeći Vam uspjeha u radu,

S poštovanjem,

Матица српска

Број: 0108 - 114
Датум: 8. фебруар 2013. године

Генерални секретаријат Председника Републике
Господин Радослав Павловић,
саветник Председника Републике Србије

Поштовани господине саветниче,

Најлепше Вам се захваљујемо на обавештењу о одлуци председника Републике господина Томислава Николића да се прихвати покровитељства над прославом 200-годишњице рођења великог српског песника и црногорског владике Петра II Петровића Његоша. Та одлука нас веома радује, премда, имајући на уму важност прославе, као и одлучност Председникову да води национално одговорну политику, нисмо ни очекивали да би она могла бити другачија.

Са радошћу Вас можемо обавестити да је свој пристанак на покровитељство дао и патријарх српски господин Иринеј, као и готово сви чланови Почасног одбора ове прославе: митрополит црногорско-приморски господин Амфилохије, епископ бачки господин Иринеј, епископ будимљанско-никшићки господин Јоаникије, председник САНУ академик Никола Хајдин, председник АНУРС академик Рајко Кузмановић и председник Матице српске проф. др Драган Станић. Преостало је још само да до краја дефинишемо став наше Владе и да се у Почасни одбор укључе надлежни министри. О томе ћемо разговарати са њима, а у том разговору драгоцену чињеницу и важан аргумент представљаће управо одлука председника Николића коју сте нам саопштили.

Дозволите да Вас обавестим да смо у међувремену добили одговор од председника Црногорске академије наука и умјетности у којем је исказана јасна дистанца у односу на предлог да нам се ова установа придружи у прослави Његошеве годишњице. Што се тиче могуће сарадње са председником Црне Горе господином Филипом Вујановићем, молио бих Вас да о томе поразговарамо првом приликом када нас председник Николић буде примио.

Стога Вас најљубазније молимо да, по могућству што пре, организујемо посету председнику Републике господину Томиславу Николићу. У тој делегацији били би генерални секретар САНУ академик Димитрије Стефановић, председник Одбора за прославу академик Матија Бећковић, потпредседник Одбора и управник Библиотеке Матице српске господин Миро Вуксановић и потпредседник Одбора и председник Матице српске проф. др Драган Станић. Скрећемо Вам пажњу да би посета била врло садржајна, не би морала дуго да траје, али бисмо морали да се договоримо око неких суштински ствари које се тичу велике прославе.

С поштовањем,

Председник Матице српске

Проф. др Драган Станић

Матица српска

Број: 0108 - 116
Датум: 8. фебруар 2013. године

Његова Светост Патријарх српски Г. Иринеј

Улица Краља Петра бр. 5
11000 Београд, Србија

Ваша светости,

Најлепше Вам се захваљујемо на пријему, подршци и благослову који, како рекосте, обема рукама удељујете прегаоцима који се брину о прослави 200-годишњице Његошевог рођења. Председник Одбора академик Матија Бећковић, потпредседници Миро Вуксановић и Драган Станић, као и генерални секретар САНУ академик Димитрије Стефановић носе пријатне успомене на тренутке у којима сте исказали своју очинску бригу да у овом важном тренутку српске културе надлежне установе учине оно што би морале учинити. Као што сте се и сами осведочили, Програм Његошеве прославе је веома богат и разуђен, па ће бити неопходно да сви посвећено и ефикасно обављамо своје послове како би прослава протекла како доликује.

По Вашем савету јављамо се и са молбом да Свети архијерејски Синод Српске православне цркве размисли и донесе одлуку о томе шта би наша Црква, у оквиру својих богослужбених обавеза, могла још да учини у склопу ове велике годишњице. Надамо се да овим подсећањем и нашом молбом не тражимо превише.

С поштовањем,

Председник Матице српске

проф. др Драган Станић

Матица српска

Број: 0108 - 111
Датум: 8. фебруар 2013. године

Министарство културе и информисања
Господин Братислав Петковић, министар
Немањина 11
11000 Београд

Поштовани господине министре,

Дозволите да Вас обавестим да су све организационе припреме за прославу 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша већ обављене. Три установе – Матица српска, Српска академија наука и уметности и Академија наука и умјетности Републике Српске, формирале су заједнички Одбор за прославу „Два века Његоша", а главнину ових послова и бригу о реализацији договора је на себе преузела Матица српска. Председник тог Одбора је академик Матија Бећковић, а потпредседници су дописни члан САНУ Миро Вуксановић и проф. др Драган Станић. Званична прослава започиње 16. фебруара беседом митрополита црногорско-приморског Амфилохија на Свечаној седници Матице српске, а том приликом Библиотека Матице српске ће припремити изложбу првих издања Његошевих дела.

Потом ће уследити читав низ програмских елемената онако како их је поменути Одбор за прославу осмислио и изложио у свом Програм прославе. Тај програм садржи неколико битних елемената:

- песничку академију Његошу у част;
- изложбу „Његош у визуелној култури";
- неколико концерата дела посвећених или инспирисаних Његошем;
- сценске изведбе Његошевих дела;
- низ пригодних предавања о Његошу:
- и, као круна свих ових манифестација, велики, тродневни научни скуп са међународним учешћем.

Одбор за прославу је веома детаљно осмислио и образложио свој Програм, а замишљено је да све ове културне и научне манифестације буду извођене током целе године, и то на разним местима где живи српски народ и где се негују вредности српске културе. За почетак биће то у Београду, Новом Саду, Подгорици, Бања Луци, а потом и у многим другим местима где се покаже заинтересованост културних институција, стручних удружења и грађана.

Одбор за прославу сматра да читав Програм има смисла само уколико се изводи из пуну подршку и јасну декларацију државе Србије и Републике Српске да стоје иза оваквог концепта прославе. О начинима и појавним облицима прославе моћи ћемо коначно да се договоримо тек кад будемо знали на какву врсту подршке можемо рачунати. Како нас је потпредседник Одбора за прославу г. Миро Вуксановић обавестио, на недавној седници Националног савета за културу исказана је пуна подршка увртавању ове важне годишњице у календар Министарства културе.

Стога Вас, поштовани господине министре, молимо да ауторитетом свога положаја и својим личним ауторитетом помогнете да се овај Програм заиста подржи и коначно уврсти у Календар важних годишњица које ове године треба обележити.

Истовремено Вас молимо да, након подршке коју смо добили од патријарха Иринеја и председника Републике Србије господина Томислава Николића, који су пристали да буду покровитељи ових културних дешавања, и Ви искажете глас своје подршке и да постанете члан Почасног одбора за прославу „Два века Његоша".

Да буду у Почасном одбору за обележавање „Два века Његоша" дали су свој пристанак: митрополит црногорско-приморски Амфилохије (Радовић), епископ Иринеј (Буловић), епископ Јоаникије (Мићовић), председник САНУ Никола Хајдин, председник АНУРС Рајко Кузмановић, председник Матице српске проф. др Драган Станић, а очекујемо и да Влада Републике Србије искаже свој став. Сматрамо да је Вама, као српском министру културе, у таквом телу природно место, па Вас стога молимо да то место преузмете и да помогнете да се програм обележавања изведе на доличан начин. Такође, сматрамо да у Одбору природно место припада и проф. др Жарку Обрадовићу, министру за просвету и науку.

Исто тако Вас молимо да у Влади Републике Србије пружите подршку за овако важан не само књижевни и културни него и политички и државни чин. Уверени смо да оваквом програму наша држава Република Србија не може и неће ускратити подршку, те да ћемо се сви наћи на заједничком, изузетно важном послу достојног обележавања Његошеве и наше годишњице.

С поштовањем,

академик Матија Бећковић,
председник Одбора

дописни члан САНУ Миро Вуксановић,
потпредседник Одбора

проф. др Драган Станић,
потпредседник Одбора

МАТИЦА СРПСКА У НОВОМ САДУ 1826

МАТИЦА СРПСКА НОВИ САД
ОРГ. ЈЕД. | БР. ДЕЛОВ. | ПРИМЉЕНО:
1211 | 203
11.03.2013

СВЕТИ АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
Број 164/зап.162
19. фебруар 2013. године
у Београду

МАТИЦИ СРПСКОЈ
– Одбору за прославу 200-годишњице од рођења Петра II Петровића –
Нови Сад

Свети Архијерејски Синод у седници својој, под горњим бројем и датумом, донео је ову одлуку:

„Обавестити Одбор Матице српске за прославу 200-годишњице од рођења Петра II Петровића Његоша да ће се Српска Православна Црква, служењем Свете Литургије и парастоса, узети учешће у обележавању ове прославе.

Умолити Његово Преосвештенство Епископа бачког Г. Иринеја да се стара о извршењу ове одлуке."

О предњој одлуци Светог Архијерејског Синода, обавештавате се ради знања, у вези са Вашим актом бр. 0108-116 од 8. фебруара 2013. године.

ЗА ПРЕДСЕДНИКА
СВЕТОГ АРХИЈЕРЕЈСКОГ СИНОДА
Јован, Епископ шумадијски

Матица српска

Број: 0108 - 236
Датум: 15. март 2013. године

Председник Републике Србије
Господин Томислав Николић
Андрићев венац 1
11000 Београд

Поштовани господине председниче,

Најлепше Вам се захваљујем што сте, усред својих многобројних обавеза, нашли времена да у четвртак 21. фебруара 2013. године примите делегацију Српске академије наука и уметности и Матице српске у саставу: потпредседник САНУ академик Љубиша Ракић, председник Одбора за прославу 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша академик Матија Бећковић, потпредседник Одбора дописни члан САНУ Миро Вуксановић и председник Матице српске проф. др Драган Станић. Хвала Вам за речи разумевања и подршке, за Ваш пристанак да будете покровитељ ове прославе, а посебно хвала на Вашој одлуци да се управо Ви јавите председнику Владе Републике Србије господину Ивици Дачићу са предлогом да се Програм обележавања Његошеве годишњице уврсти у званични програм Владе Републике Србије.

Одмах после пријема у Вашем кабинету, ми смо Министарству културе Републике Србије доставили Програм прославе са финансијским планом, тако да је, рекло би се, све припремљено за доношење одлуке наше Владе. Та одлука би требало да садржи и решење о томе ко ће Владу представљати у Почасном одбору за прославу Његошеве годишњице, као и решење о висини средстава која се намењују за саму прославу.

Искрено се надамо да је процедура спроведена и да ће ускоро бити конкретних резултата. То је важно због тога што време одмиче, а још увек нисмо пуном снагом кренули у реализацију Програма. Чим таква одлука буде донесена требало би реализовати и одлуку која је донесена током пријема у Вашем кабинету - одлуку да Покровитељи, Почасни одбор и Одбор за Његошеву прославу одрже једну заједничку седницу, а на тој седници да управо Ви председавате. Надам се да ће све оно о чему смо се договорили бити реализовано. Исто тако се надамо да ћете пронаћи времена да дођете у званичну посету Матици српској чим Вам то Ваше многобројне обавезе допусте.

С поштовањем,

проф. др Драган Станић.
председник Матице српске

Матица српска

Број: 0108 - 271
Датум: 19. март 2013. године

Господин Милорад Додик,
Председник Републике Српске
Бана Милосављевића 4
78000 Бања Лука

Поштовани господине Председниче,

У овој, 2013. години наша књижевна и црквена, уметничка и научна, културна и политичка јавност обележава 200-годишњицу рођења великог српског песника и црногорског владике Петра II Петровића Његоша. Три водеће установе српског научног и културног живота, Српска академија наука и уметности, Академија наука и умјетности Републике Српске и Матица српска предузеле су неопходне кораке да се програм обележавања велике годишњице осмисли на што потпунији и богатији начин. Представници тријy установа формирале су Одбор за прославу, а тај Одбор је већ донео основни програм који би требало да буде реализован током целе 2013. године, и то на свим просторима на којима српски народ живи.

Све три установе и сви чланови Одбора за прославу сматрају да би овај програм морао да се реализује на највишем државном нивоу, те да би у том смислу било неопходно да на челу Почасног одбора, а као главни покровитељи прославе, буду патријарх српски Иринеј, председник Републике Србије господин Томислав Николић, као и Ви, поштовани господине Додик, у име Републике Српске. Надам се, господине Председниче, да Вам та наша жеља неће представљати тешку обавезу, а да ће Ваша помоћ знатно допринети да Његошева и наша прослава на достојанствен начин буде обављена и у Републици Српској. Само обједињујући све српске просторе јасно ћемо целокупној нашој јавности ставити до знања колико је важна годишњица коју ћемо обележити и колико програм мора испунити целу годину пред нама.

Стога Вас, поштовани господине Председниче, молимо да примите делегацију сачињену од представника АНУРС, САНУ, Матице српске и Одбора за прославу 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша. Желели бисмо да Вам детаљније изложимо сву ширину програма и да

потом, уз корисне сугестије, добијемо Вашу подршку за овако широку културну акцију. Напоминьући да ову молбу износимо у име председника САНУ академика Николе Хајдина, председника АНУРС академика Рајка Кузмановића, председника Одбора за прославу академика Матије Бећковића, потпредседника Одбора господина Мира Вуксановића и у своје лично име, те искрено се надајући да ћемо сви заједно бити достојни задатака које нам поставља велики јубилеј који обележавамо,

Срдачно Вас поздрављамо,

проф. др Драган Станић,
председник Матице српске

МАТИЦА СРПСКА НОВИ САД
ОРГ. ЈЕД. | БР. ДЕЛОВ. | ПРИМИО:
1211 | 340 |
ПРИМЉЕНО: 04.04.2013

РЕПУБЛИКА СРПСКА
ПРЕДСЈЕДНИК РЕПУБЛИКЕ

Бана Милосављевића 4, Бања Лука, тел: 051/248-101, факс: 051/248-161, e-mail:info@predsjednikrs.net

Број: 01-010-938/13
Датум: 29. 3. 2013. године

МАТИЦА СРПСКА
в/р проф. др Драган Станић, предсједник

Поштовани,

Обраћам Вам се у вези Вашег дописа од 19. марта 2013. године, у којем сте предложили одређене активности поводом обиљежавања 200-годишњице рођења нашег великог пјесника и црногорског владике Петра II Петровића Његоша.

Са задовољством могу да потврдим да подржавам све активности које су предузеле Српска академија наука и умјетности, Академија наука и умјетности Републике Српске и Матица Српска, како би овај значајан јубилеј обиљежили на достојанствен начин, те прихватам да будем један од покровитеља, што ми представља изузетно велику част.

У том смислу, обавјештавам Вас да сам спреман да примим делегацију сачињену од представника АНУРС, САНУ и Матице Српске, на састанку који ће бити организован у сриједу, 3. априла 2013. године, у 12.00 часова у Бањалуци, како би заједнички размотрили активности које ће допринијети да прослава овог јубилеја буде што боље и садржајније организована.

С поштовањем,

ПРЕДСЈЕДНИК
Милорад Додик

Матица српска

Број: 0108 - 370/13. 10. април 2013. године

ПРЕДСЕДНИК РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
Господин МИЛОРАД ДОДИК

Поштовани господине председниче,

Дозволите да Вам се овим писмом захвалим на гостопримству које сте у среду, 3. априла указали делегацији трију установа Матице српске, Српске академије наука и уметности и Академије наука и умјетности Републике Српске. Желим да Вам у име чланова делегације и у своје лично име саопштим да носимо најпријатније утиске након разговора које смо имали са Вама.

Посебну захвалност Вам дугујемо за разумевање које сте показали за планирани подухват – обележавање 200 година од рођења Петра II Петровића Његоша. Спремност да овом јубилеју, значајном за цео српски народ, пружите своје покровитељство и материјалну подршку за онај део програма који ће се одвијати у Републици Српској, драгоцени је допринос чувању успомене на изузетну личност, песника и државника Петра II Петровића Његоша, као и доказ јединства српског народа, што је мисија коју испуњавамо свако у својим доменима и својим моћима.

У том смислу нам је веома драго што сте прихватили да у Матици српској, за њене чланове и ширу публику, одржите предавање о положају Републике Српске а посебно о културној, привредној и политичкој сарадњи на целом српском простору и шире – на Балкану.

Молим Вас да нас обавестите о тачном наслову предавања, као и Вашим слободним терминима. Предлажем да ради ефикасног и брзог договора даљу комуникацију наставимо електронском поштом. Моја адреса је dstanic@maticasrpska.org.rs

Ово писмо завршавам преносећи Вам изразе поштовања и срдачне поздраве Председништва Матице српске и придружујући своје личне.

Председник Матице српске
проф. др Драган Станић

МАТИЦА СРПСКА
Улица Матице српске, број 1 • 21000 Нови Сад, Србија
Телефон: 021 527 622 • Телефакс: 021 528 901

MATICA SRPSKA
HQ: 1 Matica Srpska street • 21 000 Novi Sad, Serbia
Phone: + 381 21 527 622 • Telefax: + 381 21 528 901

E-mail: ms@maticasrpska.org.rs • www.maticasrpska.org.rs

Матица српска

Број: 0108 - 429
Датум: 9. маја 2013. године

Председник Републике Србије
Господин Томислав Николић
Андрићев венац 1
11000 Београд

Поштовани господине председниче,

Са жаљењем Вас могу обавестити да у вези са прославом 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша још увек нисмо обавештени о доношењу посебне одлуке Владе Републике Србије о важности таквог чина. Потпуно уважавајући чињеницу да Владу, као и све нас, муче тешке муке око Косова и Метохије, сложићемо се да је Његош и његово дело од највећег значаја за српску културу, па и сам опстанак нас Срба као народа.

Зато Вас најљубазније молим да помогнете како бисмо на достојанствен начин, уз пуну одлуку Владе Републике Србије обавили чин свечаног обележавање Његошеве велике годишњице.

С поштовањем,

Председник Матице српске

Проф. др Драган Станић

Матица српска

Број: 0108 - 447
Датум: 17. мај 2013. године

Председник Владе Републике Србије
Господин Ивица Дачић
Немањина 11
11000 Београд

Поштовани господине председниче,

Знамо веома добро колике су у овом тренутку Ваше обавезе и колико тежак терет је пао на Ваша плећа. Усред таквих великих послова искрено се надамо да ћете наћи времена да у најскорије време посетите Матицу српску и да се непосредно упознате са резултатима рада наше Установе. Подсећам Вас само да је Матица српска заслужна за многе стваралачке подухвате без којих се не могу замислити српска књижевност, језик, историја, наука, уметност и култура. У том смислу препознатљиви Матичини послови јесу израда Српске енциклопедије, Српског биографског речника, Правописа српскога језика, Речника српскога језика и многих других послова без којих би српска култура била бескрајно сиромашнија.

С обзиром да Матица српска окупља близу 3000 културних посленика и културолошки најсвеснијих припадника нашег народа, и то не само из Србије него и свих осталих српских простора, с обзиром да се у Матици обављају послови од значаја за целину српског народа, сматрамо неопходним да се са Вама што пре сретнемо и поразговарамо не само о успесима и високим дометима него и о тешкоћама и проблемима у нашем раду.

Искрено се надајући да ћемо Вас угостити у Матици српској током маја или јуна, срдачно Вас поздрављам.

С поштовањем,

проф. др Драган Станић,
председник Матице српске

Матица српска

Број: 0108 - 575
Датум: 25. јун 2013. године

Председник Владе Републике Србије
Господин Ивица Дачић
Београд, Немањина 11

Поштовани господине председниче,

Упркос томе што знам колике су Ваше обавезе, принуђен сам да Вам се, у име Организационог одбора за обележавање 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша, обратим овим писмом. Очекивао сам да ћемо, после позива упућеног Вама 17. маја о.г., имати задовољство да Вас угостимо у Матици српској или да се са Вама сретнемо у Влади Републике Србије, па да том приликом отворено поразговарамо о успесима и тешкоћама у нашем раду. Како до тог сусрета није дошло, као председник Матице српске и потпредседник поменутог Одбора, обраћам Вам се са молбом да уз Вашу помоћ што пре сазнамо какви су планови наше државе у вези са годином прославе "Два века Његоша".

Дозволите да Вас укратко упознам са најважнијим чињеницама о организацији ове прославе:

1. Организациони одбор за прославу 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша формирале су три најугледније научне и културне установе српскога народа: Српска академија наука и уметности, Академија наука и умјетности Републике Српске и Матица српска.

2. Организациони одбор је сачинио озбиљан и обухватан Програм ове прославе са пропратним финансијским планом.

3. Председник и два потпредседника Одбора, заједно са представницима установа које су Одбор формирале, били су примљени код

председника Републике Србије господина Томислава Николића, код Његове светости патријарха српског Иринеја и код председника Републике Српске господина Милорада Додика. Сви су они подржали основну идеју и Програм прославе, а такође су прихватили да буду покровитељи читаве прославе.

4. На састанку код председника Републике Србије речено нам је да ће из Кабинета Председника бити послато писмо Вама као председнику Владе са сугестијом да се ова годишњица обавезно уврсти у календар важних културних догађаја и да се за то одреде некаква средства у буџету. Исто тако, требало је да у том писму будете замољени да се Ви и надлежни министри културе, просвете и науке прикључите као чланови Почасног одбора за прославу.

5. До дана данашњег, међутим, на нивоу Владе Републике, колико смо обавештени, никакав став о овој прослави није изречен и нису опредељена никаква средства за реализацију овог Програма.

Најљубазније Вас молим да све ове чињенице озбиљно размотрите и да донесете одлуке које ће спасити дигнитет Његошеве прославе у Србији. Премда у свему овоме јако каснимо, још увек можемо достојанствено обележити 200-годишњицу рођења великог српског песника и црногорског владике, једног од утемељивача новије српске културе. У том смислу Вас молимо за подршку двама сегментима нашег Програма:

1. За извођење културног програма који укључује песничку академију, изложбу "Његош у визуелној култури", концерте музичких дела инспирисаних Његошем, предавања, представљања књига и сл.

2. За одржавање научног скупа који ће се одржати у Београду и Новом саду 6-8. новембра о.г., а за који се већ сада пријавило 110 учесника из земље и иностранства.

Истовремено Вас молимо да се својим личним ауторитетом и ауторитетом свога положаја укључите у Почасни одбор ове прославе, те на тај начин помогнете њено извођење. Све ово предлажемо са искреним уверењем да је Његош и данас, као и у прошлом и претпрошлом веку, неопходан српској култури и да је за нас важно да, из генерације у генерацију, доживљавамо и тумачимо његово дело. Сигуран сам да нам неке будуће генерације неће опростити уколико се о 200-годишњици Његошевог рођења огрешимо о њега и о нас саме.

С поштовањем,

проф. др Драган Станић,
председник Матице српске

Матица српска

Број: 0108 - 604
Датум: 8. јул 2013. године

Први потпредседник Владе Републике Србије
Господин Александар Вучић
Београд, Немањина 11

Поштовани господине први потпредседниче,

Упркос томе што знам колике су Ваше обавезе, принуђен сам да Вам се, у име Организационог одбора за обележавање 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша, обратим овим писмом. Реч је о толико важној годишњици да не треба наводити посебне разлоге у прилог оцени о неопходности достојног обележавања овог датума важног не само за историју Црне Горе него и за српско песништво, културу, политику и духовност. Обраћам Вам се са молбом да уз Вашу помоћ што пре сазнамо какви су планови наше државе у вези са годином прославе "Два века Његоша". Напомињем да смо писмо веома сличног садржаја такође послали председнику Владе Републике Србије, али из његовог Кабинета нисмо добили никакву повратну информацију.

Дозволите да Вас укратко упознам са најважнијим чињеницама о организацији ове прославе:

1. Организациони одбор за прославу 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша формирале су три најугледније научне и културне установе српскога народа: Српска академија наука и уметности, Академија наука и умјетности Републике Српске и Матица српска.

2. Организациони одбор је сачинио озбиљан и обухватан Програм ове прославе са пропратним финансијским планом.

3. Председник и два потпредседника Одбора, заједно са представницима установа које су Одбор формирале, били су примљени код председника Републике Србије господина Томислава Николића, код Његове светости патријарха српског Иринеја и код председника Републике Српске

господина Милорада Додика. Сви су они подржали основну идеју и Програм прославе, а такође су прихватили да буду покровитељи читаве прославе.

4. На састанку код председника Републике Србије 5. фебруара о.г. речено нам је да ће из Кабинета Председника бити послато писмо председнику Владе са сугестијом да се ова годишњица обавезно уврсти у календар важних културних догађаја и да се за то одреде некаква средства у буџету. Исто тако, требало је да у том писму Влада буде замољена да одреди који би се њени представници прикључили као чланови Почасног одбора за прославу.

5. До дана данашњег, међутим, на нивоу Владе Републике, колико смо обавештени, никакав став о овој прослави није изречен и нису опредељена никаква средства за реализацију овог Програма.

Најљубазније Вас молим да све ове чињенице озбиљно размотрите и да донесете одлуке које ће спасити дигнитет Његошеве прославе у Србији. Можда треба напоменути и то да су сви ови, припремни и стручни послови урађени благовремено. И премда са важним одлукама о државној подршци Програму прославе јако каснимо, још увек можемо достојанствено обележити 200-годишњицу рођења великог српског песника и црногорског владике, једног од утемељивача новије српске културе. У том смислу Вас молимо за подршку двама сегментима нашег Програма:

1. За извођење културног програма који укључује песничку академију, изложбу "Његош у визуелној култури", концерте музичких дела инспирисаних Његошем, предавања, представљање књига и сл.

2. За одржавање научног скупа који ће се одржати у Београду и Новом саду 6-8. новембра о.г., а за који се већ сада пријавило 110 учесника из земље и иностранства.

Истовремено Вас молимо да се својим личним ауторитетом и ауторитетом свога положаја укључите у Почасни одбор ове прославе, те на тај начин помогнете њено извођење. Све ово предлажемо са искреним уверењем да је Његош и данас, као и у прошлом и претпрошлом веку, неопходан српској култури и да је за нас важно да, из генерације у генерацију, доживљавамо и тумачимо његово дело. Сигуран сам да нам неке будуће генерације неће опростити уколико се о 200-годишњици Његошевог рођења огрешимо о њега и о нас саме.

С поштовањем,

проф. др Драган Станић,
председник Матице српске

Матица српска

Број: 0108 - 695
Датум: 13. август 2013. године

Први потпредседник Владе Републике Србије
Господин Александар Вучић
Београд, Немањина 11

Поштовани господине први потпредседниче,

Знам колике су Ваше обавезе и колико Вам недостаје време за обављање свих послова који су Вам допали. Морам, међутим, да Вас поново узнемирим проблемом које сам Вам изложио у писмо од 8. јула ове године, а тиче се организације прославе 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша. Та прослава није ни започела онако како би то доликовало, а никаква, баш никаква средства за реализацију обимног Програма прославе нису достављена. Како су Одбор за прославу 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша формирале три најугледније српске научне и културне установе - Српска академија наука и уметности, Матица српска и Академија наука и умјетности Републике Српске - најлепше Вас молим да што пре примите делегацију тријy установа и поменутог Одбора. На том састанку бисмо желели да сазнамо у чему су потешкоће у реализацији овог Програма и да јасније сагледамо шта бисмо од планираних тачака још могли да реализујемо.

Очекујући да ћете наћи времена за овај важан сусрет,
срдачно Вас поздрављамо,

С поштовањем,

проф. др Драган Станић
председник Матице српске

Матица српска

Број: 0108 - 708
Датум: 21. август 2013. године

Први потпредседник Владе Републике Србије
Господин Александар Вучић
Београд, Немањина 11

Поштовани господине први потпредседниче,

Схватајући колико су велике Ваше обавезе, а у вези са мојим писмима од 8. јула и 13. августа о. г, имао бих додатни предлог. Уколико Ви, поштовани господине потпредседниче, немате времена да примите делегацију Одбора за прославу "Два века Његоша" и трију установа – САНУ, АНУРС и Матица српска, предлажем Вам да овластите неку особу од Вашег поверења која би могла да пренесе Ваше мишљење о томе какав је став државе Србије према великој Његошевој годишњици и какав облик финансирања ове прославе је реално спроводив. С обзиром да је велики Међународни научни скуп (са преко 110 учесника) заказан за почетак новембра ове године, то нам је остало веома мало времена да учинимо оно што је неопходно како би припрема скупа била благовремено и на доличан начин изведена.

Верујући да разумете колико је ова прослава од суштинске важности за српски народ, књижевност и културу и да ћете неког од Ваших најближих сарадника задужити да обави овај важан разговор, срдачно Вас поздрављам,

проф. др Драган Станић,
председник Матице српске

Матица српска

Нови Сад, 11. септембар 2013. године
Број: 1212-757/13.

Поштовани,

Молимо Вас да примите захвалност и објашњење због чега тек сада одговарамо на пријаву коју сте послали за учешће у Научном скупу *Његош у свом и нашем добу.*

У Србији су финансијске прилике тешке. Републички буџет за науку је минималан. Однос према научним скуповима је неповољан. Јубилеј *Два века Његоша* није у програму надлежних министарстава. Разлози су познати.

Матица српска је уложила доста времена и труда да државни органи омогуће одржавање научног скупа о Његошу. Међутим, ни Његошево име није помогло. Новац није обезбеђен. Надали смо се, веровали обећањима, писали дописе, ишли на разговоре и чекали да Вам јавимо повољну вест. Тако је прошло претходних неколико месеци.

Одбор за прославу је на свом састанку 4. септембра ове године усвојио саопштење за јавност и још једном позвао надлежне да финансијски подрже понуђени програм.

Одбор за прославу Његошевог јубилеја процењује да научни скуп за који се пријавило сто и четири учесника неће бити одржан према плану који смо Вам изложили у позивном писму од 17. јануара 2013. Ако будемо принуђени да одустанемо од научног скупа, нећемо одустати од објављивања Зборника радова пријављених учесника.

Зато Вас молимо да свој рад који не би требало да је дужи од једног ауторског табака, с неопходном научном апаратуром (сажетак, кључне речи, резиме на одабраном језику), **пошаљете Матици српској на адресу** jdjukic@maticasrpska.org.rs.

Рок за достављање радова је до **31. децембра 2013. године.**

Зборник рецензираних радова о Његошу биће објављен и приказан јавности 2014. године.

Детаљније информације можете добити од стручног сарадника Јулке Ђукић (телефон: 021/622-726).

Још једном Вам захваљујемо.

С поштовањем,

Председник Матице српске,

Проф. др Драган Станић

Председник Одбора за прославу

Два века Његоша,

Академик Матија Бећковић

Потпредседник Одбора за прославу
(за Научни скуп),

Дописни члан САНУ Миро Вуксановић

ИЗВЕШТАЈ

ПРОСЛАВА ДВЕСТОГОДИШЊИЦЕ ЊЕГОШЕВОГ РОЂЕЊА
(Извештај Матице српске)

Велики јубилеј двестогодишњице Његошевог рођења припада догађајима од највећег културног и научног значаја, па је природно да су се на изузетно одговорном послу ове врсте нашле водеће научне и културне установе српског народа - Српска академија наука и уметности, Академија наука и умјетности Републике Српске, те Матица српска, као извршни организатор заједничког програма. Позив је упућен и Црногорској академији наука и умјетности да се придружи поменутим установама и да пружи властити креативни допринос садржинском проширењу предложеног програма, али се ЦАНУ определила да самостално обележи Његошев јубилеј.

Закључено је да ова прослава мора бити организована на највишем државном нивоу, да патријарх Српске православне цркве Иринеј, председник Републике Србије Томислав Николић и председник Републике Српске Милорад Додик буду главни покровитељи ове манифестације. Уз то, предложен је Почасни одбор који би сачињавали: архиепископ цетињски и митрополит црногорско-приморски Амфилохије (Радовић), епископ будимљанско-никшићки Јоаникије (Мићовић), епископ бачки Иринеј (Буловић), министар образовања и науке Жарко Обрадовић, министар културе Братислав Петковић, председник САНУ академик Никола Хајдин, председник АНУРС академик Рајко Кузмановић и председник Матице српске проф др Драган Станић. Међутим, Влада Србије није именовала Почасни одбор и није донела одлуку да финансира обележавање Његошевог јубилеја.

Матица српска је именовала Одбор за прославу у који су ушли представници тријy установа задужени за организацију научног скупа о Његошу, затим целокупни састав Његошевог одбора Матице српске, као и кооптирани чланови задужени за поједине сегменте програмске делатности. Председник Одбора за прославу је академик Матија Бећковић, потпредседник задужен за научни скуп је дописни члан САНУ Миро Вуксановић, потпредседник задужен за културни програм и издавачку делатност је проф. др Драган Станић, а чланови су: проф. др Јасмина Грковић Мејџор, академик Миомир Дашић, проф др Јован Делић, академик Љубомир Зуковић, проф. др Душан

Иванић, академик Светозар Кољевић, проф. др Горан Максимовић, проф. др Ненад Макуљевић, академик Рајко Петров Ного, проф. мр Ненад Остојић, мр Тијана Палковљевић, проф. др Драго Перовић, проф. др Мато Пижурица, академик Предраг Пипер, др Бранка Радовић, г. Селимир Радуловић, академик Слободан Реметић, академик Владо Стругар, академик Љубомир Тадић, др Славенко Терзић, др Срђа Трифковић, г. Гојко Шантић, проф. др Богољуб Шијаковић, проф. др Младен Шукало. За секретара Одбора за прославу одређена је Јулка Ђукић из Матице српске. Управни одбор Матице српске је овластио Одбор за прославу да додатно кооптира у своје чланство оне културне посленике који су неопходни за квалитетну организацију и изведбу програма велике годишњице.

Основна идеја је да цела 2013. година буде у знаку Његоша и његошевске културе. То значи да би током читаве године, на свим просторима где српски народ живи и где постоји свест о српским културним вредностима, били организовани културни садржаји обележени Његошевим именом и делом.

Основни сегменти програмске делатности били би:

– тродневни научни скуп ЊЕГОШ У СВОМ И НАШЕМ ДОБУ са међународним учешћем, у организацији САНУ, АНУРС и Матице српске, од 6. до 8. новембра 2013. године у Београду, Новом Саду и Бањој Луци;

– издавачка делатност која треба да обезбеди излагање нових научних сазнања о Његошу, као и поновно објављивање Његошевих дела;

– Свечана академија са учешћем најзначајнијих песника његошевске традиције, у Подгорици, Никшићу, Новом Саду, Београду, Бањој Луци, и свим другим местима које изразе такву потребу и у којима постоје одговарајући услови за овакав програм;

– изложба „Петар II Петровић Његош у визуелној култури“ са делима ликовне и примењене уметности инспирисана Његошем и његошевском културом, а била би представљена у Галерији Матице српске, Галерији САНУ, Галерији АНУРС и другим местима српског културног простора која имају адекватан галеријски простор;

– подстицање поставки Његошевих дела на позоришним сценама;

– пројекције и предавања о Његошу и његовом делу презентованом на филмском и видео-медијуму;

– концерти дела инспирисаних Његошем или њему посвећених, од етномузичких појава до уметничке музике;

– подстицање разноврсних програма у мањим срединама где би у локалним културним центрима, школама, библиотекама и другим пунктовима били организовани пригодни програми посвећени Његошу;

– подстицање издавања пригодних видео-материјала, поштанских маркица, златника са Његошевим ликом и сл.

Овај програмски оквир требало је да буде проширивan свим оним облицима рада који се учине важним за достојно обележавање великог Његошевог и нашег јубилеја.

Одбор је благовремено, крајем 2012. године, израдио програм прославе, а потом се почео обраћати надлежним републичким органима како би се прибавила средства за реализацију прославе.

Упркос упорним обраћањима свим нивоима власти, од председника Републике, председника и првог потпредседника Владе na до надлежних министара, Одбор није добио финансијску подршку за реализацију програма прославе. Драгоцену вербалну подршку пружили су Његова светост патријарх српски Иринеј, председник Републике Србије господин Томислав Николић и председник Републике Српске господин Милорад Додик.

Његова светост патријарх српски г. Иринеј примио је 5. фебруара делегацију Одбора за прославу. Делегацију су чинили: председник Одбора академик Матија Бећковић, потпредседници дописни члан САНУ Миро Вуксановић и проф. др Драган Станић, као и генерални секретар САНУ академик Димитрије Стефановић. Чланови делегације упознали су Његову светост са програмом обележавања изузетног јубилеја *Два века Његоша.* Патријарх је са задовољством прихватио да буде покровитељ целокупног програма и благословио сваки будући рад свих учесника и сарадника у овом значајном догађају.

Сличан разговор код председника Републике господина Томислава Николића (21. фебруара) имала је делегација у чијем су саставу били председник Одбора академик Матија Бећковић, потпредседници дописни члан САНУ Миро Вуксановић и проф. др Драган Станић, као и академик Љубиша Ракић, потпредседник САНУ. Председник је прихватио да буде покровитељ ове манифестације и подржао програм обележавања јубилеја. Оно што је председник Републике својевољно узео на себе као обавезу јесте да се он писмом обрати председнику Владе Републике Србије Ивици Дачићу и да Влада практично прихвати понуђени програмски концепт и да одреди ко ће бити представник Владе у Организационом одбору.

Делегација Матице српске, САНУ и АНУРС, у чијем је саставу председник Матице српске проф. др Драган Станић, дописни члан САНУ Миро Вуксановић, академик Светозар Кољевић и председник АНУРС-а академик Рајко Кузмановић, била је 3. априла 2013. године на састанку код председника Републике Српске господина Милорада Додика, који је дао пуну подршку обележавању Његошевог јубилеја.

Дописни члан САНУ Миро Вуксановић као члан Националног савета за културу иницирао је предлог који је Национални савет за културу упутио Министарству културе да се што пре у оквиру Владе оформи почасни одбор за обележавање Његошевог јубилеја. Министарство је затражило од Националног савета да именује два члана. Као представници Националног савета за одбор именовани су академик Душан Оташевић и Миро Вуксановић. Међутим, све се завршило на предлагањима.

Основан је посебан Одбор за припрему међународног Научног скупа *Његош у свом и нашем добу.* У Одбор за Научни скуп ушли су академик Матија Бећковић, академик Светозар Кољевић и дописни члан Миро Вуксановић (представници САНУ), академици Слободан Реметић, Рајко Петров

Ного и Љубомир Зуковић (АНУРС), професори универзитета Душан Иванић, Јован Делић, Мато Пижурица и Богољуб Шијаковић (Матица српска).

Главни циљ научног скупа би био да Његошево дело и његово укупно деловање још једном свестрано осмотри, анализира и укаже на Његошеву непролазност у српској књижевности, култури, духовности, науци, просвећености, историји... Да би се то остварило, председник Одбора за научни скуп дописни члан САНУ Миро Вуксановић дефинисао је и образложио назначене области из којих су учесници скупа по својој жељи и склоностима бирали теме: Његошево књижевно дело; Његошева поетика; Његошев језик; Његошев стих; Преписка, Биљежница, прилози за биографију и библиографију; Текстолошка изучавања, приређивања и тумачења Његошевог дела; Његошево дело у другим језицима и културама; Књиге и огледи о Његошу; Његош и усмена традиција; Његошево родољубље; Његош владика и његов однос према религији; Његош владар Црне Горе и његов однос према Српству; Његош државник и дипломата; Његошев однос према историји, посебно према косовском завету; Његошева филозофија; Његошев пример у српском народу (некад и сад); Његош и његови претходници и савременици; Одјеци Његошевог књижевног дела; Његош и уметност (музика, позориште, филм, сликарство, вајарство, архитектура, радио, телевизија...); Његош у лектири и читанкама.

Одбор за научни скуп је на својим седницама усвојио концепт скупа и одабрао више од две стотине имена из земље и иностранства којима су упућени позиви у јануару 2013. године. До средине априла, позивом одређеног рока, за научни скуп се са својим темама пријавило 105 учесника из различитих научних и уметничких области.

Матица српска је уложила доста времена и труда да државни органи омогуће одржавање научног скупа о Његошу. Међутим, ни Његошево име није помогло. Новац није обезбеђен.

Одбор за прославу 200-годишњице Његошевог рођења на својој четвртој седници (5. септембра) констатовао је да научни скуп, за који се пријавило сто и пет учесника, није могуће одржати, па се морало одустати од научног скупа, с тим да се, свакако, за 2014. планира објављивање зборника и радова пријављених учесника.

Председник Матице српске проф. др Драган Станић, председник Одбора за прославу академик Матија Бећковић и потпредседник Одбора за Научни скуп дописни члан САНУ Миро Вуксановић послали су писмо свима пријављенима, с образложењем зашто се научни скуп не може одржати и с молбом да своје радове за *Његошев зборник Матице српске* доставе до 31. XII 2013. године.

Одбор за прославу 200-годишњице рођења Његоша донео је одлуку да све три институције, у оквиру својих могућности, саме обележе Његошев јубилеј.

После састанка Одбора издато је саопштење за јавност које су предложили потпредседници дописни члан САНУ Миро Вуксановић и проф. др Драган Станић, а потписали академик Матија Бећковић, дописни члан САНУ Миро Вуксановић и проф. др Драган Станић.

Но и поред финансијских потешкоћа уз помоћ неких донатора и ентузијаста Матица је Његошев јубилеј скромно обележила:

Његошева година почела је Свечаном седницом Матице српске 16. фебруара, на којој је митрополит Амфилохије (Радовић) одржао беседу *Христоцентричност престола свесшија по Њеѓошу,* а глумац Гојко Шантић казивао Његошеве стихове.

Проф. др Љиљана Пешикан Љуштановић одржала је 14. маја 2013. предавање „Пошљедње вријеме и косовско предање код Старца Рашка и у Горском вијенцу". Скуп је поздравио проф. др Драган Станић, председник Матице српске.

На сценском програму „Песничка литургија за Петра II Петровића Његоша" у Пословном центру НИС-а (Нови Сад), 5. јуна 2013, учествовали су песници: Матија Бећковић, Рајко Петров Ного, Миро Вуксановић, Гојко Ђого, Јован Зивлак, Милосав Тешић, Милан Ненадић, Анђелко Анушић, Селимир Радуловић, Ђорђо Сладоје, Иван Негришорац, Благоје Баковић. Драмски уметници Биљана Ђуровић и Гојко Шантић говорили су Његошеве стихове и прозне текстове, као и есеје и расправе Вука Врчевића, Љубомира Ненадовића, Станислава Винавера, владике Николаја Велимировића, Исидоре Секулић, Иве Андрића, Милована Ђиласа и Матије Бећковића. Гуслар Бошко Вујачић на традиционалан начин певао је Његошеве стихове. Програм су осмислили Драган Станић и Гојко Шантић, а режију урадио је Гојко Шантић.

На истом сценско-песничком програму у Народном позоришту у Београду (27. јуна) учествовали су песници: Матија Бећковић, Милован Данојлић, Петар Пајић, Рајко Петров Ного, Гојко Ђого, Добрица Ерић, Мирослав Максимовић, Милосав Тешић, Злата Коцић, Ђорђо Сладоје, Драган Лакићевић, Иван Негришорац и драмски уметници Биљана Ђуровић, Гојко Шантић и гуслар Бошко Вујачић.

На песничкој литургији у Народном позоришту у Бањој Луци (10. октобра) учествовали су песници: Матија Бећковић, Рајко Петров Ного, Гојко Ђого, Ранко Рисојевић, Ранко Павловић, Ранко Прерадовић, Зоран Костић, Предраг Бјелошевић, Јованка Стојчиновић Николић, Бранко Брђанин Бајовић, Ђорђо Сладоје, Иван Негришорац, драмски уметници Биљана Ђуровић, Небојша Кундачина и гуслар Бошко Вујачић.

На „Песничкој литургији за Петра II Петровића Његоша" у Краљеву (11. децембра) учествовали су песници: Матија Бећковић, Рајко Петров Ного, Гојко Ђого, Петар Пајић, Ђорђо Сладоје, Верољуб Вукашиновић, Драган Хамовић, Дејан Алексић, Живорад Недељковић, Милош Милишић, Иван Негришорац, драмски уметници Маја Колунџија, Небојша Кундачина и гуслар Бошко Вујачић.

У Свечаној сали Матице српске организовани су *Разѓовори о Њеѓошу* на којима су учествовали неки од пријављених учесника за научни скуп ЊЕГОШ У СВОМ И НАШЕМ ДОБУ:

у Свечаној сали Матице српске одржана је 12. новембра (прва) манифестација „Разговори о Његошу". Своја саопштења су изложили: проф. др Драган Станић, *Њеѓош и Маши̇ца сриска*, проф. др Јован Делић, *Однос Маши̇је Бећковића ши̇рема Пеши̇ру Пеши̇ровићу Њеѓошу*, проф. др Душан Иванић, *Њеѓошеви аушопоеши̇чки искази у оквирима сриске ши̇есничке ши̇радиције*, проф. др Ненад

Макуљевић, *Слика владике и владара: концепти репрезентативности у портретима Петра II Петровића Његоша;*

у Свечаној сали Матице српске одржана је 19. новембра (друга) манифестација „Разговори о Његошу". Своја саопштења су изложили: проф. др Славко Гордић, *Његошеви трагови у српском песништву двадесетог века*, проф. др Војислав Јелић, *Његош и poeta doctus*, проф. др Часлав Копривица, *Његош као писац српског енититета и српске ситуације*, и др Бранка Радовић, *Нове композиције (српских и црногорских аутора) инспирисане Његошем;*

у Свечаној сали Матице српске одржана је 3. децембра (трећа) манифестација „Разговори о Његошу". Своја саопштења су изложили: академик Љубомир Зуковић, *Његош и Вук*, проф. др Милош Ковачевић, *Његошев однос према српству и српском језику*, проф. др Милош Ковић, *Његош и националне идеологије XIX века*, а песник Благоје Баковић казивао је стихове;

у Свечаној сали Матице српске одржана је 24. децембра (четврта) манифестација „Разговори о Његошу". Своја саопштења су изложили: др Миодраг Матицки, *Епска беседа у Његошевом делу,* проф. др Мато Пижурица, *Смисао квалификатора „дијалектизам" у Речнику Његошева језика,* и др Милан Радуловић, *Стваралачки преображаји српских културних образаца у Његошевом песништву.* Тим поводом у Малој сали Матице српске историчар уметности Никола Кусовац отворио је изложбу колекције *Његош* модне куће „Мона" ауторке Оље Ивањицки.

Матица српска предавањем *Његош и исихазам* епископа будимљанско-никшићког Јоаникија (Мићовића) (4. фебруар 2014) завршила је обележавање 200 година Његошевог рођења.

Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, организовала је 6. новембра свечану академију *Два века Његоша*. Свечаност је отворио академик Предраг Пипер, секретар Одељења за језик и књижевност САНУ, а поздравну реч упутио је академик Никола Хајдин, председник САНУ. Беседили су: академик Матија Бећковић, *Служба пустињаку цетињском,* академик Светозар Кољевић, *Његошево надахнуће „бесудном земљом"*, дописни члан Миро Вуксановић, *Његошева два века мука, на оба света.*

Академија наука и умјетности Републике Српске је 6. децембра организовала округли сто „Двјеста година од Његошевог рођења". Радно предсједништво чинили су: академик Љубомир Зуковић, предсједавајући, академик Војислав Максимовић и академик Слободан Реметић. Реферате су прочитали: академик Рајко Пегров Ного, *Слово о Његошу*, академик Радован Вучковић, *Слово о Његошу*, академик Војислав Максимовић, *Његошев секретар Димитрије Милаковић (1806-1858)*; академик Љубомир Зуковић, *Његош о поезији и поетама*; академик Слободан Реметић, *Вук и Његош на стази богаћења лексичког фонда српског језика*, проф. др Бранко Летић, *Хришћански подтекст Његошеве песме „Ноћ скупља вијека".*

У Библиотеци Матице српске налази се јединствена и највећа збирка дела Петра II Петровића Његоша и литературе о њему. Збирка је увећана легатом Владимира Отовића. Библиотека има 35 примерака првих издања Његошевих 11 књига, укључујући и њихове варијанте (*Шћепан Мали* и др.)

У мајсторским радионицама Библиотеке, а на иницијативу њеног управника, уједно и уредника овог издања Мира Вуксановића, обликовано је 11 Његошевих књига у истој боји, једнаком повезу и слогу, на истом броју од 1508 страна као када су и први пут штампане. Ово јединствено издање чине наслови: *Пустињак цетински* (Цетиње 1834), *Лијек јарости турске* (Цетиње 1834), *Ода ступљења на престол Фердинанда I, императора аустриског и краља мађарскога* (Цетиње 1835), *Три дана у Тријесту* (Беч [1844]), *Луча микроказма* (Београд 1845), *Огледало српско* (Београд [1845]), *Горски вијенац* (Беч 1847), *Кула Ђуришића и Чардак Алексића* (Беч 1850), *Лажан цар Шћепан Мали* (Загреб 1851), *Слободијада* (Земун 1854) и *Његошева Биљежница с рукописом песме Ноћ скупља вијека* (Цетиње 1956). За припрему издања били су задужени Оливера Михајловић, Горан Влаховић и Соња Сулоцки, а за повез Павле Живковић.

Дигитализована прва издања 11 Његошевих књига, по препоруци академика Матије Бећковића, дописни члан САНУ Миро Вуксановић уручио је директору Андрићевог института Емиру Кустурици 29. новембра 2013. године, на дан када је академик Матија Бећковић открио Његошев споменик у Андрићграду. Књиге су изложене на сталној поставци у Андрићграду.

Поводом Два века Његоша, на иницијативу Мира Вуксановића, у *Дигиталну* Библиотеку Матице српске (digital.bms.rs) увршћено је 13 дигитализованих књига Петра Петровића Његоша. У питању су најстарија издања Његошевих дела која се чувају у збиркама Библиотеке Матице српске.

За дан Матице српске, 16. фебруара 2013, Библиотека је припремила изложбу свих првих издања Његошевих књига из својих збирки.

За Свечану академију у САНУ (6. новембра), по замисли Мира Вуксановића, видео-презентацију припремила је Оливера Михајловић, информатичарка Библиотеке Матице српске.

Чланови Одбора за прославу појединачно су својим деловањем допринели обележавању Његошевог јубилеја.

Академик Матија Бећковић је беседио у Ковину, Ваљеву, Градишки, Зрењанину, Бару, Етнографском музеју и Првој гимназији београдској. У Српској књижевној задрузи објавио је књигу *Служба пустињаку цетињском.* Књига има два дела, седам беседа и седам песама (125 стр.). Бећковић је дао читав низ интервјуа, изјава и коментара поводом Његошевог јубилеја.

Дописни члан САНУ Миро Вуксановић, на позив издавача „Вукотић медија" из Београда, приредио је антологију студија и песама о Његошу под насловом *Његош, два века.* Књига има једанаест студија, 29 књижевних текстова, предговор и поговор (497 стр.). Књига је свечано приказана (17. октобра) у Југословенској кинотеци у Београду (говорници владика Јоаникије, проф. др Славко Гордић, Манојло Вукотић и аутор), у Дому културе у Чачку (6. децембра) говорили су Славко Гордић и аутор, а књига је приказана више пута у медијима.

О Његошу је Вуксановић беседио у Београду (Етнографски музеј), у Иригу, Руми, Старој Пазови, Вишеграду, Чачку, Нишу, Подгорици, Никшићу,

Кули и у Градској библиотеци у Новом Саду. Учествовао је у више телевизијских и радио-емисија и одазивао се на позиве новинара.

Проф. др Драган Станић (Иван Негришорац) осим наступа у Матици, говорио је и у Зрењанину, више пута за медије (штампу, радио и ТВ станице).

Објавио је и песничку књигу *Камена чтенија,* која је инспирисана Његошем и духом традиционалне Црне Горе. Такође је Пошти Србије упутио писани предлог да се објави поштанска марка поводом Његошеве годишњице, али је нејасно одговорено да је Пошта већ сачинила своје планове. Немамо потврде да се таква марка појавила.

Академик Рајко Петров Ного беседио је у Београду, Косовској Митровици и Требињу.

Академик Љубомир Зуковић беседио је у Бијељини, Пљевљима, Требињу, Зрењанину, Косовској Митровици, Подгорици.

Проф. др Душан Иванић је о Његошу говорио у Загребу и Вишеграду.

Проф. др Јован Делић је о Његошу говорио у Београду и Косовској Митровици.

Гојко Шантић је на Свечаној седници Матице српске драмски обрадио и казивао стихове из *Луче микрокозма*, на Малој сцени Народног позоришта „Раша Плаовић" (као гост Друштва „Д. Обрадовић") казивао стихове о Његошу, на Великој сцени Народног позоришта у организацији „Светигоре" и Народног позоришта током представе ишао је снимљен глас са текстовима из *Луче микрокозма* и *Горског вијенца*, у Народном музеју у организацији Културно-просветне заједнице сачинио је и казивао избор Његошевих мисли, на Другом програму Радио-телевизије Србије репризирана је играно-документарна серија о Његошу, у осам епизода у режији Вука Милатовића, где је тумачио лик Његоша.

Проф. др Бранка Радовић је учествовала на симпозијумима о Његошу у Подгорици и Крагујевцу. Објавила је књигу *Његош и музика* (проширено и допуњено издање) и промовисала је у Подгорици и Београду. Објавила је два текста о Његошу. Организовала је концерт у сарадњи Коларчеве задужбине и Опере и театра Мадленијанум, у сали Коларца.

Одбор за прославу двестогодишњице Његошевог рођења

Напомена

На почетку су беседе у Матици српској из 2013. године (почетна и завршна), а следеће две целине чине беседе и огледи са свечаних скупова посвећених Његошу у САНУ и АНУРС. Иза њих су прилози два академика ЦАНУ (Лакића и Ђуровића). Потом су саопштења са Матичиних програма под називом *Разговори о Његошу* и радови које су аутори послали, сви разврстани по тематским и другим сродностима.

Документарно поглавље *Писма,* у хронолошком реду и фототипском лику, показује колико је велики напор остао с недовољним одјецима које не коментаришемо. Овде су сви одговори на упућена писма.

На крају је извештај Одбора за прославу *Два века Његоша.* Одбор је именовао Управни одбор Матице српске, који је и усвојио извештај. Тамо су чињенице о обележавању Његошеве двестогодишњице рођења, о раду Одбора, о манифестацијама и програмима, о времену казивања беседа и других радова који су у овој књизи штампани у дорађеном облику.

Ова напомена је допуна уредничког увода и са њим чини целину.

М. В.

ЊЕГОШЕВ ОДБОР МАТИЦЕ СРПСКЕ
Његошев зборник Матице српске
излази сваке треће године почев од 2010.

Издавач
МАТИЦА СРПСКА
Матице српске 1, Нови Сад

За издавача
проф. др Драган Станић, председник Матице српске

Стручни сарадник Његошевог одбора
Јулка Ђукић

Редакција другог броја *Зборника* закључена је
4. септембра 2014.

Лектор и коректор
Вера Василић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Припрема
Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
Сајнос, Нови Сад

Штампање завршено јануара 2015.

Тираж
500

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

061.22(497.113 Novi Sad)(082)
821.163.41

ЊЕГОШЕВ зборник Матице српске / главни и одговорни уредник Миро Вуксановић. – 2010, кн. 1– . – Нови Сад : Матица српска. – 24 cm

Сваке треће године.

ISSN 1821-4843

COBISS.SR-ID 249785863